Doç. Dr. Kemal ARI

TÜRK DEVRİM TARİHİ 1

Temelleri Gelişimi ve Oluşumu

ZEUS

Zeus Kitabevi Yayınları
Türk Devrim Tarihi -I-

Doç. Dr. Kemal Arı

Tasarım - Dizgi
Ahmet Yılmaz, Ercan Yalçın
(*ahmet.deu@hotmail.com*)
(*ercan.deu@hotmail.com*)

Basım: 5. Basım (Ekim 2011)
ISBN: 987 – 605 – 89069 3 – 8
Yayıncı Sertifika No: 16924

Zeus Kitabevi
111 Sokak, No: 9/b
Buca - İZMİR

Tel & Fax: 0 232 - 442 20 09
Email: zeuskitabevi@hotmail.com

Baskı ve Cilt
Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri
87 Sok. No. 4 / A Bornova
☎ (0.232) 343 64 54 ✉ metabasim@gmail.com
İzmir, Ekim - 2011

Bu kitabın bütün hakları ***Zeus Kitabevi***'ne aittir
Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmadan çoğaltılamaz.

İÇİNDEKİLER

Giriş Yerine:
Deftere Düşülen Not ve Sorular... 13

Kavramlarım Dili:
Kavramlar Anlatır; Algılar Kavramlar Üzerinde Oluşur... 19

Her Şey Değişir; *Kavramlar da...*
"Demokrasi Örneği" 24

Kavramların Önemi 30

Devlet 34
Devletin Üç Olmazsa Olmazı:
Temel Koşullar 38
1- Toprak: 40
2- İnsan / Toplum: 46
2.a- Dil, Tarih ve Ülkü Birliği: 47
2.b- Din Birliği: 47
2.c- Irk Birliği: 47
2.d- Siyasi Otoritenin Sağladığı Birlik: 47
- Ulus / Millet 48
- Ümmet 49
- İmparatorluk 50
3- Egemenlik / Hakimiyet 51
3.a- Egemenlik ve "*Dış Boyut*": 52
- Tam Bağımsız Devletler: 53
- Yarı Bağımsız Devletler: 55
- Sömürgeler: 57
3.b- Egemenlik ve "*İç Boyut*": 60

Devleti Kim Yönetir?
Veya; "*Kim*" Ya da "*Kimler*" Yönetmelidir? 64
1- Monarşi: 67
2- Oligarşi: 68
3- Cumhuriyet: 68

O Halde: Cumhuriyet Ne? Demokrasi Ne? 70

Bir Sistem Nasıl Değişir? İhtilal Hak mı Ödev mi? 76

Rousseau'nun Cinnet Anı: "*İhtilal Hak ve Ödevdir*" 81

Tarihsel Süreç: İlyada'dan Ortaçağa: *Adım Adım İnsanlık...* 88

Ortaçağ Avrupası (*Soyluluk, Ruhbanlık, Serflik*) 90

Haçlı Seferleri 96

Değişen Dünya;
Adım Adım Yeni Süreçler: *Rönesans'tan Devrime...* 98

Savaşlar, Keşifler, Atılımlar... 100

Rönesans, Reform, Aydınlanma
Ve Derken; *İhtilaller...* 102

Fransız Devrimi ve Sonuçları 106

Yeni Dünya Düzeni; *1815 Viyana Kongresi* 110

Ya Osmanlı?
Çözülüş'ten Yıkılışa: *Arayışlar, Çırpınışlar...* 114

Tanzimat Dönemi 120

Çar Deli Petro'dan
Kırım'da Tökezleyen Hasta Adam'a...
Hasta Adam'a Verilen İlaç: "*Islahat*" 124

Aydınlar, Arayışlar, Öngörüşler ve Düşünceler:
Genç Osmanlılar'ın Muhalefeti 128

Sultan II. Abdülhamit'in "*Baskı*" Yönetimi
Ve Aydınların Özgürlük Arayışı 132

Meşrutiyet; *Koşula Bağlı Monarşik Yönetim...*
Tepkiler, Ayaklanmalar ve Yeni Süreçler... *136*

Bir Şairin Düşü: "*İnziva*" *139*

Meşrutiyet Dönemi Düşünceleri ve Arayışlar:
Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık *142*

Pek Uyanık Bir Uyku... *149*

Düşler Başka, Gerçekler Başka:
Trablusgarp'tan Balkanlara; *Çöken Düşlerin Kısa Öyküsü...* *154*

Gerçek Bitiş ve Yıkılış:
Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları
İlk Perde: *Yükselen Almanya* *158*

Çağın Hastalığı: *Irkçılık*
Gobineau'dan Irkçı Almanya'ya... *161*

Sanayileşen Batı, Çözülen Osmanlı;
Kör Düğüm: "*Duyun-u Umumiye*" *166*

İkinci Perde: *Türk-Alman Yakınlaşması...* *170*

Üçüncü Perde: *Cepheler ve Çöküş Sancıları...* *173*

Ermeni Sorunu:
"*Kurtulmak İstiyorsan, Önce Komşunu Öldür!*" *178*

Son Perde: *Cephelerden Bırakışmaya...* *184*

Kim Karlı, Kim Kazançlı:
Osmanlı'nın Paylaşımı İçin Ortakların Gizli Anlaşmaları *186*

Ve Yıkılışın Adı: *Mondros...* *189*

Mütareke İstanbul'u:
Siyaset Karmaşası, Umutsuzluk ve Telaş... *193*

İlk İşgaller 194

Helenizm Rüyası: *Megali İdea'dan İyonya'ya...* 196

İzmir'in Kara Günü: *15 Mayıs 1919* 200

İhanet Tohumları: *Zararlı Dernekler* 209

Kurtuluşun Ateş Böcekleri: *Yararlı Dernekler* 216

Tek Çözüm: *Anadolu'ya Gitmek* 223

"Paşa Paşa Ülkeyi Kurtarabilirsin!" 228

Umudun Canlandığı Gün 19 Mayıs 1919:
"Bir Gemi Yanaştı Samsun'a Sabaha Karşı..." 234

Mustafa Kemal Paşa'nın Amacı ve Yöntemi:
Yol Haritasının Köşe Taşları 235

Yürüyüş;
Adım Adım Anadolu: *Samsun'dan Amasya'ya...* 242

İhtilal'in Programı: *"Amasya Genelgesi"* 245

Görevden Ayrılma ve Erzurum Kongresi 252

Yurt Kaynıyor; Ulus Kenetleniyordu:
Diğer Kongreler
(*Edirne, Lüleburgaz, Alaşehir, Balıkesir*) 260

Doğu'nun Lawrence'i *"Noel"*
Ve Erzincan'da Asılsız Pusu 261

Sivas Kongresi 264

Yeniden Dirilen Mandacılık Ruhu ve Gençlik:
"Mandayı Kabul Edemem" 267

Kongre Sonrası Gelişmeler 272

"Bir Ulusun İntiharına mı Tanık Olacağız?" 274

Uzlaşma Girişimleri: *Amasya Görüşmeleri* 276

Ankara'ya Yolculuk: *Türkiye'nin Kalbi Ankara...* 279

Ve Misak-ı Milli: *"Ulusal And"*
"Bir Ulus, Bağımsızlığı İçin And İçiyor" 282

Ve Birinci Perdenin Kapanışı:
Mebusan Meclisi'nin Dağıtılışı... 285

Ankara'da Ulusal Meclis 288

İç Kalkışmalar ve Fetva Savaşları
"Beyan Buyurula" 292

O Gün:
"Hakimiyet Milletindir": İhtilal Meclisi 299

İşbirlikçilik;
İşbirlikçi Basın ve *"Hıyanet-i Vataniye"* 307

Ateşler İçinde Anadolu:
İsyanlar ve Çırpınışlar... 311

Ulusal Güçler'den, Ulusal Ordu'ya:
Efelerden Zabitana... 315

İhtilal Meclisi'nin Mahkemeleri: *"İstiklal Mahkemeleri"* 319

Kabaran Gururlar ve Ulusal Cephe'de İlk Kırılmalar:
Çerkez Ethem'in İnadı ve Direnişi... 325

Düzenli Ordu'nun Kuruluşu: *Sancılar, İsyan ve Çatışma...* 330

Yeni Ordu, Yeni Dönem: 333

Türkün Ölüm Fermanı:
Sahne 1: *San Remo...* 337

Türk'ün Ölüm Fermanı:
Sahne 2: *Sevr...* 344

Diriliş Hamlesi 1: 349

Güney Cephesi
Urfa, Antep, Maraş ve Adana'nın Direnişi; *Ankara Anlaşması* 352

Antep'te Bir Efsane: *Şahin Bey* 353

Diriliş Hamlesi 2: *Doğu Cephesi*
Gümrü'ye Yürüyen Ulusal Ordu:
Gümrü ve Moskova Antlaşmaları 359

Savaş Ortasında Anayasa Hareketi: *1921 Anayasası* 361

Meclisin Muhalefet Yapısı 363

Türk-Sovyet İlişkileri ve Türkiye'de Sovyet Etkisi 366

Moral Destek, Afganistan'dan... 369

Ve Batı Cephesi 370

İlk Sınav: Birinci İnönü
"*Geliyorum ha; Son Pişmanlık Fayda Etmez...*" 371

Londra Konferansı:
"*Ulusun Gerçek Temsilcisi Ankara'dır...*" 373

İkinci Sınav: İkinci İnönü
"*Metristepe'den Gördüğüm Durum: Bozüyük Yanıyor*" 376

Kıldan İnce Diplomasi
"*Türklerin Kurtlarla Dansı*" 378

Üçüncü Sınav: *"Ankara'ya, Bizans'a!"*
Eskişehir-Kütahya Savaşları *385*

Heyecan, Kaygı, Telaş:
"İlerleyen Düşman Mezarına Geliyor!" *390*

"Ulusal Yükümlülükler" ve Başkomutanlık...
"Türklerin İkinci Ergenekon'u" *392*

Birlik ve Bütünlük, Her Zorluğu Yenerdi... ..... *404*

Ve En Çetin Sınav: Sakarya
"Melhame-i Kübra" (*Büyük Kan Seli*) *406*

Türk-Sovyet Yaklaşmasının Köşe Taşları:
İlkeler, Bakışlar, Farklılıklar ve Antlaşmalar... ..... *416*

"Ben Düşmanı Sakarya'nın Batısına Atacağım" *422*

Son Sınav:
Büyük Saldırı: *Fecirde Top Sesleri...* *426*

Bir Sahne: *Tanrı Türk Milletini Korusun...* *433*

Fecirde Top Sesleri *435*

"Hacıanesti! Gel de Ordularını Kurtar" *438*

Gazi Paşa ve Trikopis Karşı Karşıya:
"Zavallı Halkımızdan Ne İstediniz?" *441*

Nefes Nefese Yarış:
Kordon'da Nal Sesleri... ..... *444*

Bırakışma Arayışları ve Mudanya *447*

Kaynakça *451*

Önsöz

Tarih, ortak bir toplumsal bilinç oluşturamıyorsa ne işe yarar?

Ya da tarih, toplumlara bir öz güven, kimlik ve toplumsal sorumluluk verdiği ölçüde değerli değil midir?

Kuşkusuz tarih ortak bir bilinç, özgüven ve kimlik yaratmalı, bireye toplumsal duyarlılık ve sorumluluk duygusu aşılamalıdır. Bir eğitim sisteminde bu yapılamıyorsa bu genç kuşakların eğitimi adına büyük bir eksikliktir; bundan da öte eğitim tarih öğreniminde, yaşama hazırlanan gençler arasında bir bıkkınlık ve bezginlik yaratıyorsa durum eksikliğin de ötesindedir. Tarih, toplumsal bir bilinç yaratır. "Toplumsal bilinç" deyimi, toplum içinde herkesin belli bir tarihsel süreç üzerine aynı şeyleri düşünmesi anlamına gelmez.

Tarih, insanları tek kalıptan çıkmış benzeşikler haline getiriyorsa o, kendisinden beklenen işlevin de ötesinde bir beyin yıkama aygıtı olarak çalışıyor diye düşünülebilir. Beyni yıkanmış genç kuşakların, toplumun geleceğe dönük inşasında ne türlü katkılar sağlayabilir? Böyle bir tehlike varsa, bu tehlikeyi bertaraf etmek de eğitim sisteminin ve o sistemin içini dolduran uygulama ve işleyişin görevi olmalıdır. Tarih, bireyler için donuk bir bellek oluşturma ve giderek de onlarda tekdüze duruş, algılama ve tavır yaratma aracı olamaz. Tarih, donukluk ve durgunluk değil, işleklik ve devingenlik yaratan en güçlü araç olarak kurgulandığında bir anlam taşır. Devingenlik yaşamın, durgunluk ise yok oluşun belirtisidir. Donukluk üzerine kurgulanmış bir toplumsal işleyişte, ileri ve yüksek bir yaşam beklentisi de olamaz...

Sorun son derece açıktır: Tarih, geçmişin anımsatılması değil, geleceğin kurgulanması ve inşasıdır. O geçmişten söz ederken, gelecekte var oluşun koşullarını da belirler.

Türkiye'de tarih eğitiminin köklü sorunları olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun en temel nedenlerinden biri de her biri birbirinin yinelenmesinden öteye gitmeyen ders kitaplarıdır. Tarih ders kitaplarının en büyük eksikliği ise, yazanın kendisine bile bıkkınlık veren anlatım ve öze değil, ayrıntının ezberletilmesine dönük algı biçimidir. Eğitiminin belli dönemlerinde, bütünüyle ortak bir kalıptan çıkmış gibi öğrencilerin önüne dayatılan tarih kitaplarının kuru ve yavan anlatımı, tarihten beklenen yararları genç beyinlere sunmaktan öte, onların bellek ve algı dünyalarında çöküntüler ve yanlış saplantılar bile oluşturabilmektedir.

Bu çalışma değinilen kaygıların gölgesinde yazıldı.

Eksik ve yanlış olan yanlar varsa, kuşkusuz bu benim eksikliğim ve yanlışımdır.

Bu ne ölçüde başarılabildi?

Buna okuyanlar karar verecekler...

Çalışmama bir çok el katkıda bulundu, emek verdi. Katkısı bulunan herkese teşekkür borcum var.

Yararlı olması dileğiyle...

Kemal Arı
İzmir, 2011

Giriş Yerine:
Deftere Düşülen Not...
Ve Sorular...

"Bir Gün Elime
Büyük Salahiyet
ve Kudret Geçerse..."

Bu sözler Mustafa Kemal Atatürk'e aitti.

Tarih 1918 yılını gösteriyordu.

Bunu söylediği yer, Avusturya'nın önemli kentlerinden birisi olan Karlsbad'tı. Bu sözü karşısında yemek sırasında kendisine eşlik eden kişiye söylemekle kalmamış, aynı zamanda düzenli biçimde tuttuğu günlüklerine de özenerek not etmişti. Anlaşılan O, bu sözün içindeki anlama büyük önem veriyordu. Bu sözleri söylediğinde dünya Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına gelmişti... Her yerde kan, ölüm ve yıkım vardı. Yoksulluk, varlıktan fersahlarca ilerdeydi. Savaş, ölümleri, yıkımları, acıları ve yoklukları semirtmekte pek hünerliydi.

Ve Türkler...

Yıkılan Osmanlı İmparatorluğun varisçileri olarak onlar, o cepheden bu cepheye koşup durmuşlardı. Yeni General olmuş Mustafa Kemal Paşa ise, bu zor günlerde ulusunun tarihsel olarak yanılgılarını, yanlışlarını görüyor; her sorumluluğunu bilen aydın gibi o da ulusu için bir çıkış yolu arıyordu.

Ve O, büyük bir savaşımın sonunda bunu başardı. Bir büyük ulusal kalkışmaya önderlik ederek, ulusuyla birlikte bağımsız yeni bir devlet kurmayı başardı:

Türkiye Cumhuriyeti...

Bu yeni devletin dayandığı yönetim biçimi cumhuriyetti. Ulusunun bağrından süzülüp geldiği büyük tarihsel deneyim çok zengin olmasına karşın; cumhuriyet, yepyeni bir kavram, kuram ve kurumlar bütünü anlamına geliyordu.

Oysa Osmanlı Devleti monarşi yönetimi olan bir imparatorluktu. Ulus yoktu; ümmet vardı; birey için "kul" deniyor; birey varlığını devletin de sahibi olan Osmanlı Monarşisi'nin başı olan Sultan'a adamış bulunuyordu.

Kulluk sistemi yıkılmadan, ulus kimliği yaratmadan bir cumhuriyet yaratmanın asla olanağı bulunmuyordu. Oysa, çok kimsenin böyle bir derdi de bulunmuyor; yüzyılların geleneksel ve dinsel etkisi ile "Tanrı Nizamı" denilen o yapıda, sultana kulluk, bir görev olarak algılanıyordu. Oysa, akıp giden çağın içinde, ayakta o eski anlayışlarla kalma olanağı da yoktu.

Bir monarşiden, cumhuriyet yaratmak ancak, bir devrimle gerçekleştirilebilirdi. Mustafa Kemal Atatürk de bunu gerçekleştirmiş büyük bir devrimciydi. O ulusunu 20. Yüzyılın başında bir ölüm kalım savaşının sonunda bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşturmuş, yurdunu işgalci güçlerden temizlemiş, Saltanat ve Halifelik kurumlarını kaldırarak, laik demokratik bir cumhuriyet kurmuştu. Ülkesinde her alanda büyük yenilikler gerçekleştirmiş, ezilen diğer uluslara örnek olacak bir tarihsel olgunun, yani Türk Devrimi'nin düşünsel ve eylemsel lideri ve kuramcısı olarak ortaya çıkmıştı.

O sözleri kaydettiği günlerden, bu başarılan döneme kadar geçen süre beş-altı yıldan fazla değildi. O, defterine bu notları düştüğünde, onu Mustafa Kemal Atatürk yapacak büyük tarihsel olayların, dönüşümlerin ve devrimci atılımların pek çoğu henüz gerçekleşmiş değildi. Ülkesi büyük sancılar içinde kıvranıyor, ulusu onca baskı karşısında bunalmış bir halde sorunlar yumağından çıkış yolları arıyordu. Karanlık her yere egemendi. Ulusu oluşturan bireyler gelecekte bir umut ışığı göremiyorlardı. Bezginlik ve yılgınlık her kesimde yaygındı. Birinci Dünya Savaşı gibi o zamana dek insanlık tarihinin görmediği büyüklükte ve boyutta bir yıkımın yakıcı etkileri altında ulus, en karanlık günlerini yaşıyordu. Pek çok cephede savaştıktan sonra bitkin

ve yorgun, artık yaklaşmakta olan büyük yıkımın ayak seslerini duyuyordu. Ancak böylesine önemli ve zor zamanlarda, Mustafa Kemal Paşa, genç bir general olarak, gelecek için bir güç ve kudret arayışına yönelmiş bulunuyordu. Bir şeyler yapılacaksa, bu karanlıktan aydınlığa çıkmak arzulanıyorsa, bunun ancak bir güçle olabileceğinin bilincindeydi.

Gücü olmayanın, yaşama hakkı da olmuyordu.

Bu güç günlerde o, bu sözle neyi anlatmaya çalışıyordu?

Aslında söylem son derece basit ve anlaşılabilirdi. Sözü anlamakta bir sorun yoktu; sonuçta sözcükler düz anlamlarından yola çıkıldığında bir şeyleri belirtiyordu. Sözcüklerin anlamını irdeleyebilen beyinler, söylenenlerin nerelere dayandığını üç aşağı beş yukarı algılayabilirdi. Oysa söylenen sözlerin arkasında, özünde, derinden kavrama ve duyumsama ile çok daha başka anlamların çağrışım yaptığı ortadaydı. Ancak olgusal anlamı son derece ağırdı. En azından ilk anda anlaşılan, anlaşılabilen şeyleri anlamaya hazır olan, hazırlanabilen dimağlar bulunmuyordu. Kim bu sözleri kulaklarıyla duysa inanası gelmeyebilirdi. Sırf bu cümleler, kendi başına, kendi içinde bir takım anlamsal derinlikler ve özler taşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa her şeyden önce bu tarihlerde bir Osmanlı askeriydi. Askeri örgüt içinde üst düzeylere gelmiş bir komutandı. Bir asker olarak da -her konumdaki her insan gibi- görev alanı içinde kendisine göre bir gücü, yetkisi ve etki alanı kuşkusuz ki -öyle ya da böyle- vardı. Bu sözün kendi içinde barındırdığı anlama göre o, yetkilerinin ve konumunun kendisine verdiği gücü yeterli görmüyor ve bunun da ötesinde bir güç istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, niçin bir güç ve kudret istiyor neden bu gücü ele geçirmeyi derinden arzu ediyor, hatta bunu bekliyordu?

O'nu böyle derin duygulara, bekleyişlere yönlendiren koşullar ve etkenler nelerdi? Bu güç ve yetki eline geçerse, bu gücü ne yapacak; kime ya da kimlere, nelere karşı; ne için ve nasıl kullanacaktı?

Her soru, başka soruyu da yanında getirmekteydi:

Mustafa Kemal Paşa gibi yetki ve güç beklentisi içinde olan başka kişiler, gruplar ya da kesimler var mıydı? Varsa onları bu tür bir

arayışa yönelten etkenler nelerdi? Böyle bir kesim varsa; bunlar nelerin olmasını istiyorlar, nelere, niçin ve ne gerekçelerle karşı çıkıyorlardı? Mustafa Kemal Paşa böyle bir gruba dayanıyor muydu? Yani O, bu tür düşünceleri olan bir grubun temsilciliğini mi yapıyordu? Kendisini mi yoksa içinde bulunduğu bir grubu ya da kesimi mi temsil ediyordu? Böyle bir temsil konumu söz konusu değilse bile, bu arzu, istek ve bekleyişi kendi içinde sürdüren başkaları da var mıydı?

Bu soruların, bu aşamada yanıtı bulunmuyordu[1].

Ancak an geldi, Mustafa Kemal Paşa bir tarihsel kesitte, çok arzu ettiği bu gücü eline geçirdi. Bu güç, onun kişisel yetenek ve yetileri yanında, ulusuna olan güvenden ve ulusunun ona verdiği önemden de kaynaklanıyordu. O, bu tarihsel anda eline geçen bu gücü, ustaca kullanmayı başarmıştı. Yıkılan imparatorluğun can çekişmeleri ortasında, ulusuna önderlik ederek, onu yok etmek isteyen güçlere karşı bir ulusal direniş başlattı. Derken, bu dış güçlerin içerdeki uzantılarına ve işbirlikçilerine karşı da bir savaş verildi. Ortadan kalkan imparatorluğun külleri üzerinde yeni, bağımsız ve özgür bir ulusal devlet kuruldu

Cumhuriyet, dün düşken, bugün gerçek olmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, artık kendi ülkesinde arzu ettiği yenilikleri gerçekleştirebilmek için, kendisine güvenen ulusuna dayanarak, büyük değişmelere yöneldi

O, değişik zamanlarda, değişik yerlerde yaptığı konuşmalarında *"Yeni Türkiye"* ve *"Eski Türkiye"* deyimlerini kullanıyordu. Hatta yeni Türkiye ile eski Türkiye'nin hiç bir ilgisi olmadığını açıklıyordu. *"Yeni Türkiye"* deyimi ile Türkiye Cumhuriyeti'ni, *"Eski Türkiye"* deyimi ile de Osmanlı Devleti'ni nitelendiriyordu.

Yeni Türkiye ile Eski Türkiye arasındaki fark, gece ile gündüz kadar derindi. Eski Türkiye ölmüş, Yeni Türkiye can bulmuş; ileriye, hep ileriye gitmeyi kendine ulusal bir erek yapmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu acı biçimde yıkılıp gitmiş, onca çırpınış, devletin ayakta kalmasını, yaşamını sürdürmeyi sağlayamamıştı. Yıkılan devletin bedeninden filizlenip uç veren devlet yalnız Türkiye

1 Konu ayrıntılı olarak şurada ele alınmaktadır: Kemal Arı, Devrim Güneş Kadar Sıcaktır, Atatürkçü Düşünce'de Devrimcilik İlkesi, Burak yay., İzmir, 2011.

Cumhuriyeti değildi; doğudan batıya, kuzeyden güneye pek çok devlet o bedenden dirilmiş, hayat bulmuştu. Balkanlar'da, Kuzey Avrupa'da, Arap Coğrafyası'nda ve Ortadoğu'da pek çok yeni devlet kurulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti bunlardan yalnız biriydi. Ancak, yine de onun durumu, ötekilerden başkaydı: Cumhuriyet, çürüyerek yıkılmış kuru bir ağacın yerinde Türkler'in yeni bir filizde yaşam bulmaları kadar önemli bir tarihsel olguydu. Ona bu işlevi ve sorumluluğu öncelikle tarihin genel akışı yüklüyordu. Bu tarihsel akış; yalnız yeni bir kültürü tarihin derinliklerinden alıp diriltmiyor; giderek bir kurumsal yapı yaratıyordu. Bu kurumsal yapının temelinde Türk Kültürü vardı. Ve Türkler, çoktan unuttukları o kültürel zenginlikleri üzerinde kendi kimliklerini yeniden inşa sürecine yönelmişlerdi[2].

Atatürk, yeni Türkiye ile eski Türkiye'nin hiç bir ilgisi olmadığını düşünüyordu[3]. Ona göre, eski Türkiye başka, yeni Türkiye başkaydı. Bu kopukluk, sistemden ve işleyişten kaynaklanıyordu. Yoksa devleti oluşturan özde, kimi çakışmaların ve koşutlukların olması kaçınılmazdı. Örneğin iki ayrı devletin yönetim biçimleri farklıydı. Devletin bireye ve topluma bakışı; devletin özünü oluşturan değerler bütünüyle bambaşkaydı. Eski devlet, yalnız bir ulusun değil, değişik köklerden halkların bir araya getirdiği bir yapay bir yapıya dayanıyordu. Bu değişik halklar, ulusçuluk düşüncelerinin yaygınlaştığı 19. Yüzyıl'da, Devleti'nden koparak kendi ulus devletlerini kurma yoluna gitmişlerdi. Türkler ötekilere göre kendilerini devletin gerçek sahibi olarak görüyorlar; bu nedenle o devlet can verip tarihte yerini alana dek, onun kurtuluşu için çaba harcıyorlardı. Türkler o yapıda ulusal benliklerine çok geç ulaşabilmişlerdi. Ulus olma süreçlerini son derece geç zamanlarda yaşamışlardı.

Ancak, yeni Türkiye'nin dayandığı kök, yine de o eski, devasa gövdeye dayanıyordu. Bu yeni devlet, biçim, kap ve öz değiştirerek, yine de eski olana, yani Osmanlı Devleti'ne dayanıyor; ondan güç alarak geleceğe uzanmak istiyordu.

2 Krş. Bozkurt Güvenç, "Sosyal ve Kültürel Değişme", Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976; Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1954.

3 Atatürk'ün bu yorumu için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, Ankara, 1981, s.51.

Osmanlı Devleti'ni kuran Türkler, akıp giden ve yüzyıllara yayılan türlü olayların, değişen olguların; kimi zaman da arayışların ve kaygıların sonunda; gün gelmiş, türlü farklılıklara, aykırı olgulara ve benzeştirilemeyecek nitelik ve özelliklere karşın, yeni bir Türk Devleti kurmuşlardı[4]. Yeni devletin kurucusu Atatürk, kendisine ve ulusuna düşen tarihsel sorumluluğu öncelikli olarak *"Yeni bir Türk Devleti kurmak"* olarak belirtiyordu[5]. Kurulan bu yeni devlette, halkına övünç verecek konuları hiç durmadan aralıksız sıralıyordu. O, başarının sırrını, yeni Türkiye Devleti'nin yapısında görüyordu. Ona göre, yeni Türkiye'nin dayandığı ilkeler, nitelik bakımından kendinden önceki devletin ilkelerinden bütünüyle başkaydı. Yeni Türkiye Devleti'nin bir halk devleti, halkın devletiydi?

Ya eski olan?

O ise bir kişi devleti, kişiler devletiydi. Atatürk'e göre, yeniyi eskiden sağlam yapan da aslında bu özellikte bulunuyordu. Bir ulusun tarihten silinebilmesi için "Nuh Tufanı" kadar olağanüstü yıkımlar ve kötü olaylar gerekiyordu. Ancak kişilerin böyle bir direnci olamazdı. Onlar, kendiliklerinden yok olmaya mahkumlardı. Bu nedenle halkın kurduğu ile kişi ya da kişilerin kurdukları arasında yaşama ve yıkılma ölçüleri de bunun gibiydi[6].

Tarih, bir dizge üzerinde dönüp duruyor; bir su gibi geçmişten geleceğe doğru akıp gidiyordu. Bu ilerleyişte, değişen yalnız geçip giden zaman değil; aynı zamanda kurumlar, kuruluşlar ve kavramlardı. Varlık ve algı değişimi ise, başlı başına önemli bir konuydu. Geçmişteki Eski Türkiye ile, yaşayan; ileri ve yüksek bir yaşamı arzulayan Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ayırım da ancak, bu değişen kavramların ve kavramlara dayanan yapıların irdelenmesiyle ortaya çıkabilirdi.

4 Ergün Özbudun, "Türk Siyasal Sisteminde Değişme ve Süreklilik Unsurları", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 25 (1993), s.13.

5 Mustafa Kemal Atatürk, bu yöndeki yorumlarını pek çok yerde yapmıştır. Örneğin bkz. *Söylev*, Türk Dil Kurumu, I, Ankara, 1978, s.9.

6 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.309; farklı bir yaklaşım: Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, I, İstanbul ,1985, s.143.

Kavramların Dili:
Kavramlar Anlatır; Algılar Kavramlar Üzerinde Oluşur...

Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı Devleti'nden farklı kılan özellikler nelerdir?

Osmanlı Devleti de, Türkiye Cumhuriyeti de birer "devlet" tir.

Her ikisi de devlet olduğuna göre, önce "devlet" denilen olguyu iyi algılamak gerekir. Devleti oluşturan kavramların her biri irdelendiğinde, bir devleti başka devletten ayıran özellikler kolayca ortaya çıkarılabilir. Yani önce devletin ne olduğu anlaşılmalı, ondan hareketle de eski devlet ile yeni devletin nasıl devletler olduğu algılanmalıdır. Bu yapıldığında, eskinin neden artık yaşayamayacağını anlamak söz konusu olabilir. Yeni olan devletin, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin ise kuruluşunun Türk Ulusu için önemi çok daha iyi kavranabilir. Her iki devlet, değişik özellikleri ile karşılaştırıldığında, yıkılanın yerine kurulanın nasıl bir önem taşıdığı görülebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türk Tarihi'nin anlam olarak ve elbette bugünkü Türk toplumu açısından en önemli, süre olarak ise küçük bir dönemini kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişi bir yüzyılı bile tamamlamış değildir. Oysa bu tarihsel süreçte, çağdaş Türk toplumunun oluşturulması yönünde atılmış adımlar, bugünkü Türk toplumunu oluşturan bireyler için çok önemli; hatta yaşamsal bir öneme sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti Halkı'nı birinci derecede ilgilendiren pek çok siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal içerikli sorunlar, büyük ölçüde bu süre içinde biçimlenip oluşmuştur. Toplum ve toplumun en önemli varlığı olan birey, her zaman bu günü yaşamaz. Yaşanılan anda, geçmişin etkileri, izleri gündelik yaşamın neredeyse her boyutunda kendini duyumsatır. Toplumlar bugünü yaşarlarken, geçmişi, yani içinden çıkıp geldikleri tarihi de yaşamayı sürdürürler. Bugünü biçimlendiren, var eden, toplumların bağrından süzülüp geldikleri geçmişleridir.

Sorun, Türkiye Cumhuriyeti açısından da böyledir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden başka bir varlık olmasına karşın; günümüzde yaşadığı sorunların pek çoğu, kimi zaman binlerce yıllık

sorunlarla bütünleşip örtüşür. Bugüne ait sanılan pek çok toplumsal ve siyasal sorunların kökleri, yüzlerce yıl geçmişe uzanabilir.

Ancak, toplumlar tarihlerinin her dönemlerinde yeni tercihler de belirleyebilirler. Devletlerin ömrü, ulusların ömrüne göre çok daha kısadır. Türk Ulusu'nun tarihsel varlığı, binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Günümüzde, yüz yılını bile tamamlamamış olan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin omuzlarında, binlerce yılın sorumluluğu da yer almaktadır.

Ulusların tarihlerinin belli bir döneminde, kendi doğal çizgisinde giden tarihlerinde bir sıçrayış yaparak, köklü değişikliklere yönelmeleri, onların geçmişlerinden kopmak anlamına gelmez. Bu tür sıçrayışlar, genellikle ulusun değişik nedenlerle geri kalmaları nedeniyle, bu geri kalmışlık farkını ortadan kaldırmak için yeni ve köklü değişiklikler yapma arzularından ortaya çıkar. Dolayısıyla, bu tür sıçrayışlarla uluslar, yaşam ve algı dünyalarında büyük değişikliklere yönelmek zorunluluğu duyabilirler.

Türk Tarihi bunun en canlı örneklerini kendi içinde taşır. Ulus, tarihsel süreç içinde batı dünyasının gerisinde kalmıştı. Yüzyıllar boyunca batı dünyası ile boy ölçüşmüş, her yönden üstün bir uygarlık olduğunun sayısız örneklerini ortaya koymuş olan Türkler, 16. Yüzyıl'dan sonra, artık onlarla boy ölçüşemiyorlar, pek çok yönden geri kalıyorlardı. Bu geri kalmışlığı ancak büyük bir sıçrayış ortadan kaldırabilirdi. Bu nedenle yeni Türkiye Devleti kurulduğunda, yeni bir tercihe yöneldi ve çağdaş batı uluslarının düzeylerine yönelmek için köklü değişiklikler, devrimler ve sıçrayışlar gerçekleştirdi.

Geri kalıp, geçmişte saplanıp kalmak, ilerleyen ve gelişen uluslar karşısında yok oluşu da yanında getirir. İlerlemiş toplumlar ile geri kalmış toplumlar arasında oluşan büyük açıklığı, yani geri kalmışlık farklarını, devrim süreçleri hızlandırır. Geri kalmışlık, yalnız somut kültürel öğelerde değildir; bundan çok daha önemli olarak bellekte, algılama ve bakış biçimindedir. Geçmişin kalıplarına saplanıp kalmış beyin tutulması, geri kalmanın da en önemli nedenidir. Bu durumda geri kalmış siyasal ve ideolojik yapı, kendini kuşatan ideolojik duruşun etkisiyle bir anda bir kopuşla, yeni bir siyasal, toplumsal, kültürel ve eko-

nomik yapıya yönelir. İdeolojinin itmesiyle savrulan toplumsal yapı, kendisini yepyeni bir sürecin içinde buluverir. Bu hızlı atılım ise ister istemez eski ile yeni olanın mücadelesine ve çatışmasına neden olur.

Böyle olduğu içindir ki, Cumhuriyet Dönemi'ne, Osmanlı Devletinden sayısız deneyimin yanı sıra sorunlar da aktarılmıştır. Bu deneyim ve sorunlar başka sorunlarla birleşerek, yeni karakterler ve biçimler alarak, yeni içeriklere ve özlere dönüşmüştür.

Elbette her siyasal içerikli kavram, kurum ya da simge, büyük ölçüde değişime uğrar. Değişimle birlikte sorunlar da yeni bir içeriğe ve öze kavuşur. Değişen yaşamla birlikte bu değişme ve gelişmeler kendi doğal çizgisinde sürüp gider.

Bütün bu nedenlerle toplumsal gelişme, bir anlamda toplumsal değişmeye bağlıdır. Toplumsal değişmenin ivmesi ne kadar yüksekse, gelişme de o denli yüksek olacaktır. Toplumsal yapıda, yeni gelişmeler kimi etkiler nedeniyle kırılmalar görülebilir. Her kırılış, yeni bir dirilişi yanında getirmeyebilir. Önemli olan, yaşanan ardı ardına bunalımlar sonucunda gerçekleşen kırılışla, ulusların ileriye atılımlarında yeni bir diriliş sürecini başlatabilmeleridir. Diriliş olmazsa, geriye gidiş ve hatta yok oluş görülebilir. Toplumsal yapının en önemli varlığını oluşturan bireyler, kurumlar ve kavramlar, bu kırılış sırasında önemli bir kargaşanın içine yuvarlanabilirler. Bu kırılış denetlenebilir bir kırılışsa; kırılışın yaşandığı karmaşa, bir süre sonra dinginleşir. Toplum, bu türlü çalkantılar sonrasında var olmayı sürdürebilmişse; toplumsal yapı üzerindeki siyasal, kültürel ve ekonomik yapı yeniden kurulur. Kırılma denetlenemezse, o zaman ulusun tarihsel varlığı büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalabilir.

Görüldüğü gibi, devletlerin kendi yaşamları içinde, her şey istenildiği gibi ritmik bir değişim ve gelişme göstermemektedir. Geri kalışlar, ileri gidişler; duruşlar, sıçrayışlar ortasında, uzun ölçekli bakıldığında toplumların öyle ya da böyle bir noktaya geldiklerine tanıklık edilmektedir. Her yeni aşama yeni bir başlangıcı da ortaya koyar. Yeni bir ideoloji, yeni bir kültür algılaması, yeni birey ve yeni toplum...

Artık bu *"yeni"* olan evrede, eskiye ait olanın ne kadar gerekli ya da gereksiz olduğunun hesaplaması başlar.

Eski, ne kadar gereklidir?

O, var olan uzantı ve etkileriyle, yeni olanın önünü tıkar, yeni yapıyı geriye çekmeyi başarabilir mi?

Toplum ve siyasal yapı yeni dönemde güçlü olduğu sürece, eski yapının etkilerinden kendini koruyabilir. Yıkılan ve yok olan eski; yeninin içinde, aktarabildiği tortularıyla her an varlık gösterecek biçimde varlığını sürdürebilir. Yeni toplumsal yapıya yön verenlerin, bu kaygı ve kuşkularını anlamak pek zor değildir. Eski, köşe bucak pusudadır. Yeni olanın yanlışları, yeninin aleyhine yazılırken, eskiye özlemi her an diriltip, onu istenebilir bir duruma getirebilir. Bu nedenle de eski, yeninin yanlışlar yapması; bu yanlışların yarattığı sarsıntı ortamda hemen bulunduğu köşeden ortaya çıkıp, yeni olanı alaşağı etmek için bekleşir. Yeni ise, eskiyi sürekli olarak baskılar. Onun, gelinen yeni evrede toplumsal, siyasal ve kültürel yapıyı aşağı çekmesini engelleyecek yeni açılımlar yaratma çabası içine girer. Eski yeniye, yeni eskiye karşıdır. İlki ötekinin bedeninde varlığını sürdürmek; ikincisi de bu etkileri olabildiğince azaltmak çabası içindedir.

Görülüyor ki, değişen toplumsal yapılarda duraklamalar, kimi zaman da geriye gidişlere karşın, birden bire ileriye sıçrayışı getiren devrimsel dönüşümler, son derece sarsıntılı ortamlar yaratabilmektedir. Bu nedenle, bir toplumsal yapıda, bir devrim gereksinimi ortaya çıkmaması için, o yapının sağlıklı biçimde değişimini sağlayabilmesi gereklidir.

Değişim dirilik ve canlılık, duraksama ise donuşu, yıkılışı ve yok oluşu getirir. Tıpkı canlı organizmalar gibi toplumsal oluşumlar da değişimi yaşamak zorundadır. Değişime karşı kıvranmalar, yakınmalar, direnmeler, didinmeler hatta karşı koymalar kendini gösterebilir. Toplusal yapının içindeki kimi direnç noktaları, onun, yani değişimin önünü tıkayabilir. Bu karşı koyma ne denli güçlü olursa olsun, bir toplumsal yapı varsa, onda değişim kaçınılmazdır. Değişmek erdem, değişmemek geçmişte kalmak ve donmaktır. O nedenle değişen her türlü toplumsal yapı, kendine yeni bir gelecek kurgular. İşte Türkler, eski Osmanlı Devleti'nden yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelirlerken, her alanda köklü bir değişme istencini ortaya koymayı başarabilmişlerdir.

Eski olan Osmanlı Devleti değişim yaşamadığı için değil, değişim yeterli olmadığı, değişimin sağladığı gelişme, çağın koşullarına uyarlanamadığı için yıkılmıştır. O'nun yerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki değişim ise çok hızlı ve atılımcıdır. Değişimin yol açtığı gelişimin ivmesi yüksektir. Bu değişim ve değişimin sağladığı toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik dönüşüm, olağanüstü güçlüdür. Yeterince değişemeyen Osmanlı Devleti, büyük bir kırılışın sonunda yıkılmış ve tarihteki yerini almıştır. O Devletin gerçek unsurlarından biri olan Türkler, çağdaşlaşma yönünde bu değişimi gerçekleştiremedikleri için, bulundukları coğrafyada çağdaş uluslara göre her yönden geri kalmışlardı. Bu geriye kalışsa, onlara yıkılış getirmişti. Şimdi Türkler, köklü bir sıçrayış istenci ortaya koymanın eşiğine gelmişlerdi. Bu nedenle onlar, tam yok oluş sürecinin içine itilmişlerken; son bir hamle ile, büyük bir değişimi başarabildiler: Önce, güçlü bir atılım istenci ile kendilerini yok etmek isteyen sömürgeci güçlere karşı bir bağımsızlık savaşı verdiler. Bu bağımsızlık savaşı, olağanüstü özverileri gerektirmişti. Büyük acılar karşılığında, sonunda özgürlük ve bağımsızlıklarını elde ettiler. Ancak şimdi uluslarını geride bırakan yüzyılların birikmiş köhne kalıntılarına karşı savaşımda bulunmaları gerekiyordu. Atatürk, ulusuna önderlik ederek; ulusun varlığı ve gelişmesi için gerekli olan yenilikler hızla gerçekleştirildi. Ulus, derhal yeni bir toplumsal yapıya kavuşturuldu. Bu yeni toplumsal yapıda Türkler, eskinin olumsuz etkilerinden uzak kalmak istiyorlardı. Kendilerine yeni bir hedef belirlediler:

Çağdaş Uygarlık düzeyi...

Bu yeni ülkü, Türkler için var olabilmenin temel koşulu anlamına geliyordu. Bu yeni hedefe yönelmek için artık yapmaları gereken tek şey, güçlü değişim dalgalarıyla çağdaş ulusların düzeyine çıkmak ve bu düzeyde kalabilmek ve hatta onun önüne geçmek için de ulusal benliklerine sarılarak, her alanda sürekli ve yoğun biçimde çalışmak...

Her Şey Değişir; *Kavramlar da... "Demokrasi Örneği"*

Değişme, yalnız toplum yapılarında ya da siyaset algılamalarında değildir.

Kavramlar da değişir.

Örneğin, yüz yıl öncesinin "devlet" kavramı ile günümüzdeki devlet kavramı arasında büyük bir fark vardır. Bin yıldan fazla ömrü olan ve her coğrafyada neredeyse filizlenip dile gelen bu kavram, yüzyıllar içinde sürekli olarak değişmiştir. Pek çok kavram gibi, değişen zaman bu kavramı da değişmeye zorlamış ve sonunda günümüzdeki biçim ve özünü almıştır. Kaldı ki günümüzde bile coğrafyadan coğrafyaya, kültürden kültüre bu kavramın büyük değişkenlikler taşıdığı derhal görülebilir.

Değişime uğrayan kavramlar, süreç içinde yeni anlamsal zenginlik kazanabilir; ya da anlamından pek çok şey yitirebilir. Osmanlı Devleti'nin kendi tarihi içinde, ona kimlik veren kavramlar da değişime uğramıştır. Osman Gazi'nin devlet algısı ile, son padişahların devlet algısı konusunda doğal olarak büyük farklılıklar vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda belli kavramların taşıdığı anlamlar da, öyle ya da böyle farklılaşmıştır. Kavramlar değiştiğine göre, her dönemde tarihsel bir olgunun yeniden gözden geçirilmesi gerekli bir uğraşıdır. Osmanlı Devleti'nin içinde yaşayan herhangi bir bireyin, o devlete bakışı ile ondan yüzlerce yıl sonra günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nde herhangi bir bireyin bakışı arasında dağlar kadar fark vardır.

Değişme, doğanın en göz ardı edilmemesi gereken gerçekliğidir. Değişme, yaşamın her alanında ve her evresinde vardır. Bu, yalnız, en üst düzeydeki siyasal örgütlenme modeli olan devletin biçiminde ve işleyişinde değil, kavram olarak da böyledir. Zaten, biçimi ve işleyişi, kavramsal boyut sağlar; düşünce ve kurguyu, uygulamaya dönüştürür. Bu nedenle koşulların değişmesine koşut olarak, devleti oluşturan her bir öğede ki algılamalar, nitelemeler, tanımlamalar da değişmiştir[7].

7 Bozkurt Güvenç, *a.g.m.*, çşt. s.

Bu örnekler, kuşkusuz çoğaltılabilir.

Yeniden örneğe, demokrasi kavramına dönelim:

Demokrasi eski Yunan'da yaygın olarak kullanılan bir yöntem, kavram ve siyasal modeldi. O dönemin düşünürlerinin pek çoğu bu kavramı ele alıp irdelemeye çalışmışlardı. Bir düşünürün ele alıp işlediği, tanımlamaya çalıştığı bir kavram, onun ardılları tarafından daha da geliştirilerek, yeniden yorumlanıyor; özellikleri, nitelikleri ve işlevi değiştirilerek ona başka bir boyut kazanıyordu. Dönemin bilgeleri, demokrasi sözcüğünden çok, aristokrasi yönetimini öngörüyorlar; oligarşinin başka bir biçimi olan bu kavramı, demokrasiden daha önemli bir yere koyuyorlardı. Seçkincilik, hem toplumsal bir statü sağlıyor; hem de kurumsal ve kavramsal işleyişte, yığınların oluşturacağı kalabalığa göre, çok daha uygulanabilir bir yöntem olarak görülüyordu. Pek çok düşünür, toplumun yönetiminde, belli bir eğitim düzeyine ulaşmış kişilerin etkili olmasını savunuyordu. Seçkin olmak, bir moda ve statü olarak toplumda pek çok kişi tarafından önemsenen bir kavram olduğundan, o günün dünyasında yüksek övgülere neden oluyor; bir ayrıcalığa sahip olmak, *"hak"* kavramı etrafında tanımlanıyordu. Seçkinciliği tamamlayan bir başka kavram, varlıktı. Varlıklı ve seçkin olmak, o günün dünyasına göre bir haktı. Seçkincilik kadar önemsenen varlıklılığın yanına, iyi bir eğitim, soyluluk ve kazanılmış kültür gibi etkenler de geçerli özellikler olarak konulmaktaydı. Bu nedenle demokrasi kavramı, o günün koşullarında, günümüzdeki algılanma biçiminden çok uzaktı. Demokrasi, yaygın yoksul kitleleri, sıradan halkı tanımlarken kullanılıyor; toplumda etkin olan seçkinler, böyle bir algı ve kurgu içinde egemenliklerini sürdürmeye çalışıyorlardı. Övünülen, kazanılmış hak olarak görülen soyluluk, seçkincilik ve varlıklılık; ötekileri, yani sıradan ve yoksul olan kitleleri bu yapıda yeterince önemsemiyor, kuru kalabalık olarak gördüğü bu kesimleri, yönetim biçimlerinin de dışında tutma eğilimini sürdürüyorlardı. Kuramlar, işleyişler, uygulamalar ve kurgular, bu genel çerçevede yapılıyor; kadınlar, köleler ve yoksullar, toplumun dışlanan kesimlerini oluşturuyorlardı.

M. Ö. 4. Yüzyılda, çok övündükleri soyluluk kültünden Yunan dünyasını uzaklaştıran önemli bir gelişme oldu: Günün birinde, do-

ğudan gelen bir kavim olan Persler, Yunan dünyasına karşı savaş ilan ettiler. Varsıllar, soylular ve seçkinler, atlı ve yaya ordular oluşturarak, Persler'e karşı koymaya çalıştılar; ancak başaramadılar. Bunun üzerine Salamis Körfezi'nde, deniz gücüyle güçlü bir savunma yapıldı ve Atina kurtarıldı.

Ancak bu dönemde gemiler kürekliydi. Kürekçiler ise sıradan halkın arasından geliyorlardı. Bu durumda, soylular ve varlıklıların, asaletlerini ve varlıklarını korumak için, yoksulların yardımına ve gücüne gereksinimleri vardı. Önemsenmeyen, geri düzeyde bırakılan, yeterince hakları tanınmayan sıradan halk kesimleri, bu tepeden bakan seçkinci yönetime karşı, neden destek versinler diki? Gemilerin gereksinim duydukları kürekçiler, onların arasındaydı. Böylece bir biçimde, kendi varlıklarını önemsetecek bir fırsat ele geçirmişlerdi. Böylece generaller, dar seçkinci yönetim biçiminden vazgeçerek, demokrasiye yöneldiler ve gereksinim duydukları halkın desteğini almaya çalıştılar. Kurtuluş, halkın elindeydi. Bu da ister istemez, halkın önemsenmesini gerekli kılıyordu. Küçümsenen demokrasi derhal önemsenir oldu. Halkçı söylemler gün geçtikçe arttı. Seçkinci yönetimin yerini artık, halka dayanan bir yönetim biçimi olan demokrasi almıştı. Generaller, sırf gereksinim duydukları bir güce dayanmak için, tepeden gelen, özünde ise içten olmayan bir istenç ile demokrasiye geçmişlerdi.

Zorunluluk, küçümsenenleri önemli kılmış; küçümsenen halk, güçlülerin kendilerine muhtaç olmaları nedeniyle, önemsenen bir sınıf haline gelivermişti. Geçmiş dönemde varlıklı olmayı erdem sayan ünlü kişiler, şimdi halkın karşısında, onun gücüne saygı duyuyorlardı.

Ancak demokrasi, öyle ya da böyle hep üzerinde durulan kavram oldu. Dönemin düşünürlerinin, doğrudan halkla ilgili bu kavrama eleştirileri vardı. Bu demokrasi anlayışında, halk bir meydanda toplanıyor; önemli kararlar alınıyor ve yöneticiler de bu kararları uyguluyorlardı. Yurttaş olarak sayılanlar bu hakları kullanıyor, bu kavramın içine konulmayan geniş kitleler, gene bu haklardan uzak tutuluyorlardı. Bu göstermelik demokraside, sözüm ona bu kavram, geniş kitlelere haklar getiriyor gibi görünüyordu. Ancak her zaman bu tür güzel açılımların yanında çelişkiler de vardı: *"Varlık"* yönüyle altta olanlar, yine

yukarıdakilerin şatafatları, çığlıkları ve tepinmeleri altında, yazgılarını yaşamaya itiliyorlardı. Keyif süren şatafattı; inim inim inleyen her zaman olduğu gibi yine yoksulluktu. Demokrasi, özgürlük ve eşitlik adına ortaya çıkmıştı; ancak eşitlik söylemleri, kendi eşitsizliğini yaratmaktan geri kalmıyor; çelişkiler o devirlerin dünyasında yalnızca kalıp değiştirmiş oluyor; özde var olan *"ezen"* ve *"ezilen"* ayrımı, dönemsel koşullara kendini uydurarak, yine varlığını sürdürüyordu.

Dolayısıyla demokrasi, toplum içinde herkesi kucaklayabilmiş değildi.

Bu nasıl kabul edilebilir; arzulanır bir demokrasi olabilirdi ki?

Bu demokrasi anlayışı, günümüz değer ölçülerine göre, sakat bir demokrasiydi.

Değer yargısı günümüzden tarihin koridorlarına taşındığında bu yargıya varmak kaçınılmaz ve son derece kolaydır. Ancak o dönemin dünyasında, ayrıcalıklı tutum ve tavırları bedenlerine ve ruhlarına yansıtmış diktatörlüklerin, seçkinci yönetimlerin dayatmaları karşısında, bu demokrasi anlayışı, her türlü olumsuzluklarına karşın yine de yoksullar için bir ölçüde umut olabiliyordu. Ötekilerin yanında, türlü eksikliklerine karşın, yine de demokrasi anlamlı bir şeydi. En azından yoksullar için bir umuttu[8].

Öyle de olsa, demokrasi sözcüğü hala pek çok aydına güven vermiyor; onu bir yozlaşma ve çöküş belirtisi olarak görüyorlardı. Demokrasiyi bir yanda halkı yücelten, ama öteki yandan da devlet yönetmek gibi çok önemli bir uğraşıyı yozlaştıran bir kavram olarak görüyorlardı. Başta Platon ve Aristo olmak üzere, Antik Çağ'ın seçkin bilgeleri, bu çarpıklığı ve çelişik durumu kıyasıya eleştirmekten geri kalmadılar. Sokrates'in öğrencileri olan bu bilge kişiler, hocalarının öldürülmesine seçkinlerin gem almaz ihtirasları neden olmakla birlikte, yine de bu sözcüğe temkinli yaklaşıyorlardı. Demokrasi, sözde gücünü yurttaşlardan alıyordu. Ancak yurttaşlardan alınan yetki, Sokrates gibi döneminin en önemli bilgelerden birini, acımasızca ölüme götürmekten geri kalmamıştı. Demokrasi, görüldüğü gibi, bireylere özgürlük getirmek için yola çıkmış gibi görünürken; giderek yeni bir diktatörlük halini

8 Bkz. Yaşar Şahin Anıl, *Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu*, Kastaş yay., İstanbul, 2006; Nahit Bilgin, Antik Yunan Dünyası, İstanbul, 2004.

alabiliyordu. Sokrates'in ölümünü ürküntülü gözlerle izlemiş olan Platon, demokrasi kavramına bir siyaset kuramcısı olarak yaklaştı ve bu ne olduğu belirsiz kavramı uygulamayı şiddetle eleştirdi. Demokrasi denilen şey, bir dağınıklığı da yanında getiriyor, düzen ve kural denilen şeyi bırakmıyordu. Değerler aşınıyor; halk duygularına kapılıp aşırılıklara kaçabiliyordu. Savaş gibi çok önemli konularda, yanlış kararlar verilebiliyordu. Düzen kalmayınca, dengeler bozulunca, istikrarsızlık baş gösterince, özgürlük getirmek için yola çıkan demokrasi, bir tiranlığa dönüşe neden olabiliyordu. Platon, bir siyaset kuramcısı olarak demokrasiyi şiddetle eleştiriyor; onun düzen ve kural bırakmadığını, değerleri aşındırdığını, duygusal davranan halk yığınlarını, aşırılıklara yönelterek zıvanadan çıkardığını, böylece kuralların delik deşik olduğunu söylüyordu. Demokrasi demek, kuralsızlık; kuralsızlık demek, kargaşa demekti. Halk her şeyi bilemezdi; stratejiden anlamaz, hedefleri sağlam koyamazdı. Böylece yanlış üstüne yanlış yapılınca, pekâlâ, tiranlık bile bu yapıdan beslenip günün birinde toplumun tepesine demir yumruğunu indirebiliyordu. Dönemin bu büyük bilgesi; sırf bu ve buna benzer nedenlerle, demokrasiye ihtiyatlı yaklaşıyordu. Ondan sonra gelen ve onu izleyen Aristo ise, demokrasiye bir parça daha temkinli ve ılımlı bakıyor; onun bünyesinde olan olumlu yanları da yadsımıyordu; ancak bu haliyle demokrasi, ideal bir yönetim olamazdı. Zaafları vardı ve sırf bu zaaflar nedeniyle, en az güvenilebilecek yönetim biçimiydi; çünkü demokrasi, zamanla kendini koruyamaz ve demagojik baskılar altında ne olduğu bile anlaşılmadan, hemen tiranlığa dönüşebilirdi. Ona göre, en iyi yönetim biçimi, seçkin insanların yönetimi olan "Aristo-krasi"ydi. Büyük bilge tutmuş, çok beğendiği bu yönetim biçimine, kendi adını vermişti[9].

Demokrasiyi yücelten kişilerden biri Perikles'ti. Perikles'in kendisi de varlıklı ve seçkin bir aileden geliyordu. O, söylev sanatına önem verdi. Konuşurken son derece etkili konuşabilen Perikles; yurttaşları istediği gibi etkileyebiliyordu. Bu konuşmalarında O, demokrasiyi yüceltiyordu. Onun konuşmaları karşısında topluluk coşuyor; o da bu güce dayanarak, hedeflerine ulaşmaya çalışıyordu. Ancak böyle de

9 Şu yapıtta ayrıntılı bilgi bulunabilir: Ahmet Aslan, *İlkçağ Yunan Felsefesi*, IV cilt, Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2006.

olsa, hiç bir şey tek bir çizgi üzerinde gelişmiyordu. Zamanla Perikles de diktatörlüğe yöneldi. O, vebaya yakalanıp öldüğünde, demokrasiye en çok hizmet etmiş bir diktatör olarak tarihe adını yazdırmıştı[10].

O dönemin algı dünyasında, demokrasi hiç de iyi bir şey değildi.

Demokrasiye dönük eleştiriler, kimi zaman keskin söylemlerle dile getiriliyordu. Aristo demokrasiyi despotizmin en ileri şekli olarak tanımlarken, yüzyıllar sonra ünlü Fransız aydınlanmacısı Montesquieu demokrasinin iki ayrı aşırılığa sahip olduğunu belirtiyordu. Bunlar, aristokrasiye dönüşen eşitsizlik ruhu ve despotizme dönüşen aşırı eşitlik ruhuydu. Çok kişi de demokrasinin erdemlerinin yanı sıra kendi içinde taşıdığı aykırılıklara da vurgu yapıyordu. Lord Acton, demokrasinin kötü tarafının çoğunluğun tiranlığına dönüşmesi olduğunu belirtiyor; Jean Jacques Rousseau ise gerçek demokrasinin hiç bir zaman var olmadığını ve olamayacağını savunuyordu.

Demokrasinin erdem mi yoksa yozlaşma mı olduğuna ilişkin yorumlar, yüz yıllar boyunca yapıldı. Konuya el atıp, kafa yoranların çoğu, dönüp dolaşıp Antik Yunan'da yapılmış yorum ve saptamalara dayanıyordu. Geçmiş, esin kaynağı olarak geleceği hep yönlendiriyordu. Öyle ya da böyle toplumsal bellekte, kuramsal yaklaşımlarda ve uygulamalarda demokrasi, yalnız belli bir zaman diliminde değil, süreç içinde de değişik biçimlerde algılandı ve tanımlandı. Söyleyene göre farklı anlamlara büründü durdu. Hem süreç içinde değişti, hem de başkalaştı[11].

Görüldüğü gibi kavramlar, çağdan çağa, hatta aynı çağ içinde bir aydından başka bir aydına değişebiliyordu. Değişen tarihsel süreç, kavramları ve onları oluşturan özleri kendi değer yargılarına, algılamalarına göre eğiyor ve büküyordu. Böylece, günümüz demokrasisi, tıpkı diğer kavramlar gibi, binlerce yıl öncesinin algılama biçiminden oldukça uzaklaşmış ve başkalaşmıştı. Uygulamada da günün demokrasisi, geçmişin demokrasisinden farklılaşmıştı. Bu yalnız demokrasi için değil, bütün kavramlar için böyleydi. Çağ akıp gittikçe, geçmişe

10 Gilles Deleuse, *Perikles ve Verdi*, (Çev.: Ali Akay), Bağlam yay., İstanbul, 2005.

11 Yusuf Şevki Hakyemez, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkileri", *Ankara Ün. Huk. Fak. Dergisi*, 52/4 82003), s.69-93; yine bkz: Robert A. Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, (Çev.: Levent Köker), Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1993, s.169.

dönük değerlendirmeler de bu açıdan sürekli değişime gereksinim duyuyordu.

Öyleyse, temel yaklaşımlardan biri şudur:

Her tarihsel olgu ve kavram, kendi döneminin özelliklerine göre değerlendirilmelidir. Kendi döneminin koşullarından arındırılarak, başka dönemlerin değer yargılarıyla yorumlandığında; olguyu hiç bir zaman doğru yerine oturtmak olanaklı değildir.

Kavramların Önemi

Ünlü Alman düşünürü Immanuel Kant, "Saf Aklın Eleştirisi" (Kritik der Praktischen Vernufft) adlı yapıtında ilginç bir görüş öne sürerek; sözü önce Platon'a getiriyor ve bu düşünürün, sırf kavramları yanlış kullanmasından dolayı, kendisini anlatmak istediği şeyden, çok daha ayrı bir yerde olduğunu savunuyordu. Kant'a göre Platon, bu yanlışı yüzünden, kendisinin sandığı yerden çok daha başka bir yerdeydi. Platon başka şey anlatıyor; anlatırken de anlattığı şeyin dışında, başka bir noktada bulunuyordu[12].

Ne hazin bir ironi!

Sanılanla, "olan" arasında yüzde yüz bir fark varsa, bu gerçekten de acı verecek bir ironi olarak nitelendirilebilir.

Böyle bir düşün insanını, kendisinden daha iyi anlamanın, hatta ona yanılgısını göstermenin olanağı vardı. Böyle bir kişi, kavramları doğru anlamlarıyla kullanamadığı için, söylediğinin tam tersi bir noktada bulunuyordu. Eğer, Platon'un kavramlarla ilgili kafası karışık olmasaydı ya da başka bir deyişle, kavramları doğru olarak kullanabilseydi; kuşkusuz dediği ile "olan", aynı noktada buluşabilirdi. Ancak onun bütün söyledikleri, her şeyi ölçmeye yarayan çok hassas bir aygıt gibi, kavramların doğru tanımıyla karşılaştırıldığında, ünlü düşünürün ne dediği kolayca anlaşılabilir; ancak kendisinin bulunduğu yerin, dediği yerden ne kadar farklı bir noktada olduğu da derhal anlaşılabilirdi.

Zaten kavramlar, dile dayalı anlatımların en üst düzeyini oluşturuyordu. İnsan belleğinin ve düşüncesinin, nesnelere dayalı somut

12 İmmanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu yay., 1999.

anlatımdan, içeriği zenginleşmiş, anlam derinliği yoğunlaşmış soyut anlatıma yönelmesinin en önemli etkeni, kuşkusuz kavramlar olmuştu.

Kant'ın bu ilginç saptaması da zaten bu gerçeklikten ortaya çıkıyordu: Kavramlar düşünceyi zenginleştiriyordu. Sözcükler, yalnız seslerin bir araya gelmesiyle oluşan kuru bir biçimsel görüntü değildi ki! Onlara yüklenen anlamlar, anlatımlardan çok daha keskin ve etkileyici sonuçlar ortaya koyabiliyorlardı. Kavramlaşamamış sözcüklerin bir düşünce gelişimi yaratması da olanaksızdı. Bu yönden, bir dilin gücü, kendi içindeki kavramların gücüyle bile orantılanabilirdi. Çok sayıda sözcüğün ya da tümcenin anlatamadığı bir olguyu ya da saptamayı, tek sözcüklü kavram, bir çırpıda dile getirebilirdi.

Dolayısıyla kavramlar, bir tarihsel olguyu ya da olayı anlayabilmek için başvurulması kaçınılmaz söz dizgeleridir. Söylenen küçük bir sözcük, kavramlaştığında derin bir anlama bürünür. Kültür, kavramların zenginliğiyle gelişir. Kavramlar yozlaşırsa, toplum yozlaşır; çünkü ayrı şeyler aynı sözcükle, aynı şeyler de ayrı sözcüklerle anlatılmaya başlandığında, toplum ister istemez bir kavram bulanıklığının içine yuvarlanıverir.

Bir toplum yapısında, *"ak"* kara, *"kara"* da ak olarak anlaşılırsa ne olur?

Renk körü olmuş gibi olayları ve olguları bir renk bulanıklığı içinde gören bireyler, ister yöneten ister yönetilen konumunda olsun; işlevlerini tam yerine getiremedikleri için, toplumsal kargaşanın çözücüsü değil, baş aktörü oluverirler. Bu kafa karışıklığı, karar vericiler gibi, oy verip irade ortaya koyanlara yayılırsa, kafa karışıklığı koskoca bir toplumu felç haline getirebilir. Herkes artık olanı değil, kafasındaki önyargıyı gerçek sanmak gibi bir hastalığın içinde debelenip durur. Yurttaşların bu beyin bulanıklığı, toplumsal bir sorun haline geldiğinde, artık hiç bir şeyi tam olarak anlamak olanakla değildir. Anlamak, bir beyin tutukluluğu olarak ortaya çıktığında da toplumsal sorunları tanımlayarak onlara çözüm getirmek, zaten söz konusu olamaz. Bir yapı ustası, tuğla denildiğinde tahtayı, tahta denildiğinde çiviyi anlıyorsa, yapılmaya çalışılan binadan kime ne fayda gelir? Hasta bir bedenin hastalığı için tanı koyan bir hekim, yanıldığı halde tanısını doğ-

ru sanıp, hastaya yanlış ilaç verirse, ilacı alan hasta yaşadığı sorunu atlatabilir mi? Yoksa var olan hastalığına bu yetmiyormuş gibi, yanlış ilacın verdiği zararlar eklenince, durumu daha da ağırlaşmaz mı?

O halde, *"laiklik"* denildiğinde herkes kendine göre bir tanıma yöneliyorsa, birinin dediğini öteki kabul etmiyorsa; bu renk bulanıklığının toplumsal sorunları çözmesi bir yana, doğrudan yeni sorunlar üretmesi de anlaşılmaz değildir.

İşte, bu nedenle kavramların doğru tanımının yapılması ve bilinçaltına yerleştirilmesi son derece önemlidir.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin tarih analizinde düşünce yürütenlerin zaman zaman ne büyük bir karmaşa içine girdiği de görülür. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde var olan "hoşgörü" kültürünü "demokrasi" kavramı ile karıştıranlar ve onu bir model olarak ortaya sunanlar hiç de az değildir. Oysa, Osmanlı Devleti için "demokrasi" demek, "siyah"ı "beyaz" olarak tanımlamak kadar gariplikler içerir. Kavramlar doğru tanımlandığında, kimse çıkıp Osmanlı Devleti için bir demokrasiydi diyemez; çünkü Osmanlı Devleti son yüzyılına dek, *"mutlak monarşi"* ile yönetilmiş bir devlettir. Son yüzyılında Osmanlı aydını, mutlak monarşinin gücünü kurallara bağlama savaşı vermiş, o monarşiyi yumuşatmaya ve kurallara bağlamaya çalışmış; ancak onu hiç bir zaman bir demokrasi düzeyine yükseltmeyi başaramamıştır. Bu da zaten olanaksızdır: Mutlak bir monarşik imparatorluğun, bir demokratik yapıya dönüşmesi neredeyse bütünüyle olanaksızdır. Ancak, bir ön yargı ile Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu siyasal düzene demokrasi denildiği zaman, artık Osmanlı Devleti'nin siyasal çözümlemesini yapmanın zaten olanağı kalmaz. Bu devlete demokrasi denildiğinde; demokrasinin kavram olarak bir anlamı ve geçerliliği de söz konusu olamaz.

Kavramların yerli yerine oturtulmadığı siyasal düzenlerde de bu karmaşık durum, iğreti anlayışları her zaman besler. Böyle olunca, örneğin "demokrasi" kavramını bir kişi kullandığında, bu kişinin çevresindeki başkalarının bilinçaltında asgari düzeyde ortak şeyler çağrıştırabilmelidir.

Elbette, her kavrama, farklı anlamlar ve yorumlar yüklenebilir. Bu durum, karaya ak demek anlamına gelmez; aksine, neyin nerede ve ne ölçüde gerekli olduğunu anlamanın en önemli yoludur. Bu farklı yorumlar, kavramların zenginleştirilmesi olarak algılanmalıdır. Zaten tarihsel süreç, ister istemez bu anlam yüklemelerini doğal bir akış içinde kendiliğinden yapmaktadır. Buna karşın kavramlarla ilgili olarak yapılan her tanımda, temel içerik değişmemeli, temel ölçütlerde sapmalar olmamalıdır. Bu durumun, tarih bilimi açısından da kendine özgü bir önemi vardır.

Örneğin; "*Türkiye Cumhuriyeti laik, ulusal bir devlettir; Osmanlı Devleti ise yarı teokratik nitelikli monarşik bir imparatorluktur*" ifadesi bize ne anlatıyor?

Bir çırpıda söylenen bu cümlenin içinde yer alan kavramlar, aslında yoğun bir siyasal ve tarihsel bilincin dile gelişidir. Bunlar, tam olarak, içselleştirilip algılanmadan süreci kavramak da olanaklı değildir.

Cumhuriyet nedir?

Laiklik nedir; devlet nedir?

Ya da "*monarşik imparatorluk*" deyimi neyi anlatır?

Bunların hepsi bir araya geldiğinde nasıl bir anlam ortaya çıkar?

Bu niteleme, her iki devleti tanımlayabilmek için algı dünyasına belli anlamlar yükler. Üstelik her iki devleti değişik yönleriyle tanımak amacıyla karşılaştırma yapma olanağı da sunar. Her iki devlet de sonuçta birer devlettir. Birisi ulusal, laik ve demokratik bir devlet; öteki mutlak monarşik, yarı teokratik bir imparatorluk...

Öyleyse, yüzeysellikten çıkıp, algı dünyasında derinlik yaratacak bu kavramların en temel olanından başlayarak, tarih metinlerini okumada, anlamada ve algılamada her biri birer anahtar olan kavramlar dünyasında bir yolculuk yapmak gereklidir. Böyle bir yolculuğa karar verildiğinde, ilk durak yeri, en temel kavram; yani "devlet" kavramı olacaktır. Çünkü, az önceki tanımlamada, iki devletin ortak yönü, her ikisinin de sonuçta birer "devlet" olma yönüdür. Onları birbirinden ayıran öteki kavramlar, bu temel kavram üzerine oturduğuna göre; devlet kavramına daha yakından bakmakta yarar vardır.

Devlet nedir?

Ve devlet denilen olgu hangi temel koşullar bir araya geldiğinde oluşur; ve bu koşullar, devletten devlete, dönemden döneme nasıl değişir?

Devlet:

Devlet, insanoğlunun tarih boyunca gerçekleştirebildiği en önemli siyasal örgütlenme modelidir. Tarih boyunca devletin mi insana yoksa insanın mı devlete hizmet etmesi gerektiği tartışılmıştır. Devlet kavramı, diğer kavramlara kaynaklık eden, onlara anlam ve ruh veren bir özellik taşır. Bu kavramların pek çoğunun, devlet yoksa bir anlamı olmadığı da görülebilir. Örneğin; egemenlik, laiklik, teokrasi, totalitarizm; hatta özgürlük, demokrasi, insan hakları gibi kavramlar bir anlamda devlet dediğimiz kavramla doğrudan ilgilidir. Bunlar; ancak, bir devlet yapılanması içinde bir anlam taşır.

Örneğin; *"Osmanlı Devleti'ndeki mutlak egemenlik..."* diye başlayan bir cümlede, devlet sözcüğünü bilip algılamak, zihinde bir yere koymak yetmez; mutlaklığın, hatta ondan da öte mutlak egemenliğin devlet yapısına ne türlü bir öz ve ruh verdiğini algılamak gerekir. Bu açıdan devletle ilgili kavramlar devleti anlamlandırırken; devlet ötekilerin varlığına zemin hazırlar.

Aslında *"devlet"* soyut ve somut yönleri olan bir kavramdır. Elle tutulmaz, gözle görülmez; ama yasa ve kurallarıyla, işleyişiyle, yargı sistemiyle, tüzel kişiliğini temsil eden yönetici ve bürokrasi gibi kesimleriyle kendisini hissettirir. Devlet, elle tutulmaz, gözle görülmez; o bir nesne değildir; ancak onun, gerçek kurumları da vardır: Mahkemeler, okullar, yönetimle ilgili yapılar gibi... Bu soyut kavram; yani "Devlet" in varlığı bilinir; duyumsanır. Bu soyut varlık, bireyin doğumundan ölümüne kadar kendisini hissettirmekten geri kalmaz. Bireyin onunla ilişkisi, bu somutlaşan öğelerle oluşur. O, bireyin yaşamının pek çok alanında, doğrudan onu, yani bireyi kendisiyle ilişki kurmaya zorlar: Örneğin vergi alarak, askerlik yapmaya zorlayarak... Onun hak, ödev ve sorumluluklarını belirleyerek...

İşte devlet, bireyin kendi dünyasında böylesine önemli bir olgu ve kavramdır.

O çağdaş tarih biliminin inebildiği her dönemde üzerinde tartışılan, mücadele edilen bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Niçin?

Çünkü, devlet denilen bu somut ve soyut olgu, insan istencinin başarabildiği en büyük siyasal örgütlenme modelidir. Yaratılan bu çok önemli yapıt; önemsenmezlik edilemez ve pek çok tartışmalar, kavgalar, savaşlar ve iktidar yarışları onun içindir. Tarihsel süreçte, büyük savaşımların bir yönünün hep devletle ilgili olduğu görülür. Bir devlet başka bir devletle savaşır; devletlerin biri yenilgiyi, öteki zaferi elde eder. Sonra da aralarında bir barış anlaşması imzalarlar. Barış masasında böylece her iki devlet ya da bu ikisini destekleyen öteki devletler de -kendilerine yer verildiği ölçüde- yer alırlar. Bir devlet, bir başka devlete karşı düşmanca duygular besleyebilir; bunu yaparken, koşullar uygunsa, başka bir devletle bağlaşma ya da ortak hareket etme yoluna girebilir. Devletlerin hep başka devletlerle öyle ya da böyle, ister barış, ister savaş dönemlerinde olsun ilişkileri vardır. Devlet, bütün bu sancılı süreçlerde kendisini hissettirir. Bunun yanı sıra devletin gücü, başka devletler yanında ve onlara karşı duyumsanırken; yani devletin gücü, öteki devletlerin yanında ona bir itibar ya da itibarsızlık verirken; bu güç kendi sınırları içinde de toplum kesimleri ve bireyler üzerinde de duyumsanır. Daha doğrusu, devletin kendi içinde de bu kavram ile doğrudan yolu kesişen, bunu besleyen ya da bundan kaynaklanan yığınla ilişkiler yumağı vardır. Savaşımların, kalkışmaların, toplumsal, siyasal ya da ekonomik hak arayışlarının hedefinde öyle ya da böyle kesinlikle devlet denilen o soyut ve somut varlık bulunur.

Örneğin; bir büyük ayaklanmayı başlatanlar, devleti ve devleti temsil eden kişileri ya da kurumları hedef alırlar. Reformlar yapılacaksa bunu devlet yapar. Ya da devlet içindeki halk kesimleri ya da entelektüel çevrelerce reformlar yapmaya zorlanır. Çoğu zaman din mücadelelerinin hedefinde bile devlet erki vardır. Örneğin; ortaçağda Avrupası'nda Devletler, teokratik bir nitelik almış ve ruhban sınıfını oluşturanlar en itibarlı yerlerde yer almışlardı.

Tarihte devletle mücadelenin temelinde iktidar, şan ve şöhret edinme, özgürlüğe kavuşma gibi pek çok neden yer almıştır. Özellikle, kölelerin ya da ezilen, haklarının çiğnendiğini iddia eden grupların ya da halk kesimlerinin ayaklanmasında hedef devlet ve devleti yönetenlerdir. Örneğin; Roma Dönemi'nin meşhur Spartaküs ayaklanması[13]; ya da Selçuklular Dönemi'nde, merkezi otoriteye karşı başkaldıran Baba İlyas önderliğindeki Babailer İsyanı[14]...

Bu örneklerin ilkinde, ayaklanmayı örgütleyenler özgürlükleri için savaşım veriyorlardı; ikinci örnekte ise, İslamiyet'i kentlerde yaşayan tarikatlara göre çok farklı yorumlayan kırsaldaki toplumsal gruplar, dinsel bir güdü eşliğinde, Selçuklu yönetimine karşı başkaldırıyorlardı.

Devlet, kime ve kimlere hizmet etmeli; toplum kesimleriyle devlet arasındaki ilişkiler nasıl oluşmalıydı?

Var olanlara bakılarak, daha iyi işleyen bir devleti yaratmak olanaklı mıydı?

Kimi düşünürler ideal devlet kavramını önce kuramsal sonra da eylemli olarak gerçekleştirmek için, düş dünyalarında yeni devlet ütopyaları yarattılar. Örneğin; Platon, kendine göre ideal bir devlet kuramı oluşturmuş; bu ideal devletin yüzölçümünden nüfusuna, kurumlarından altyapısına kadar nasıl bir devlet olması gerektiğinin tasarımını yapmıştı[15]. Ardından tutmuş; düşündüğünü ve tasarladığını uygulamak için adeta bir devlet tasarımı mühendisliği yapmıştı. Olur-olmaz demeyiş; büyük bilge, düşündüğünü eyleme dönüştürmek için, Sicilya'da kiraladığı bir toprak parçası üzerinde, bu ideal devleti gerçekleştirmek istemişti. Fakat bu isteği gerçekleşmemiş; kurduğunu sandığı devlet yıkılmıştı; ancak O, devletin ne denli önemli bir siyasal yapılanma modeli olduğunu bu örnekle insanlığın önüne koymuş oluyordu.

Bu kavram ister istemez bazı soru işaretlerini ve yargıları da beraberinde getirebilmektedir. Tarihten günümüze, hatta yalnızca gü-

13 Bir roman: Aleksandr Pavloviç Bilizinski, *İsyancı Köle Spartaküs*, Etkin Kitabevi, İstanbul, 2004.

14 Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer isyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, Dergah yay., İstanbul, 1996; aynı yazar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1998.

15 Eflatun, *Devlet*, Dergah yay., İstanbul, 2005.

nümüzde çok değişik devlet anlayışlarıyla karşı karşıya kalmaktayız. Tarihsel sürecin en eski devirlerinden bugüne yığınla devlet gelmiş geçmiş; yine aynı zaman diliminde, çok sayıda devlet yer almış ve almaktadır. Bunların modellerine, örgütlenme biçimlerine, yapılanmalarına ve dayandıkları felsefeye bakıldığı zaman, birbirine benzeyenler olduğu gibi; hiç bir şekilde birbiriyle örtüşmeyen, çok farklı devlet yapılanmaları da vardır.

Devlet ama nasıl devlet?

Kuşkusuz, tarih boyunca ortaya çıkan devletlere yakından bakıldığında, bunlar arasında derin nitelik farkları bulunuyordu.

Örneğin;

Demokrasiyi en ileri düzeyde yaşayan çağdaş devletler de devlettir; Firavunların hükmettiği devletler de devlettir. O firavunlar ki, kırbaçları altında küçük bir işaretleriyle ölümlere ölümlere sürükleyebiliyorlar, kendilerini tanrılarla kıyaslayacak kadar haşmet ve gururlarının esiri ve zebunu oluyorlardı. Eski Mısır'ın bu yarı tanrı kralları, başlarına giydikleri özel taçla kendilerine tanrısal bir görüntü veriyor, kendilerini yerlerin ve göklerin sahibi olarak görüyor ve kutsal nehir Nil'in taşmasını önleyecek en büyük güç olarak topluma sunuyorlardı. Onlar Ra'nın oğlu, yarı tanrılardı. Mallarının, hazinelerinin sınırı yoktu. Toprak da onlarındı, su da; hatta insanlar da... İnsanlar onlar için ölüme gidiyor; onlara köle oluyor, itilip kakılıyorlardı. Firavunların yaşadığı Eski Mısır da bir devletti; günümüzde hala Firavunların gizemli havasından kimliğine esintiler alan ve çağdaşlaşma sancıları çeken şimdiki Mısır da devlettir.

Günümüzde de benzer örnekler görmek olanaklıdır; kimi devletlerde özgürlükler en ileri düzeylere gitmiştir; kimisinde ise, çağdaş giyimli firavunlar, başında bulunduğu halkları sırf çıkarları ya da keyfi arayışları nedeniyle kırbaçlar altında tutsak bir yaşama itmekten geri kalmamaktadırlar.

Bu genel yaklaşım, Türkler'in tarihi için de geçerlidir:

Örneğin; laik Türkkiye Cumhuriyeti de bir devlettir; Osmanlı Devleti de... Selçuklu da bir devletti; daha düne kadar Taliban'ın Afganistan'ı da... Şeriatla yönetilen ülkeler de, demokrasinin son de-

rece geliştiği devletler de birer devlettir. Yan yana bile konulamayacak bu örnekleri birbirine bağlayan ortak etken, her birinin "devlet" denilen kavramla olan ilişkisidir.

Görüldüğü gibi, devlet genel bir kavram olarak, kimi koşullar bir araya geldiğinde vücut bulan tüzel bir varlıktır. Önemli olan, devleti devlet yapan öğelerin niteliğidir. Onları birbirinden ayıran, farklılaştıran ve farklılıkların üzerinde, kendiyle "özgüleştiren" nitelikler, devlet üzerine oturtulmuş, ona eklemlenmiş; ona öz ve nitelik veren öteki kavramlarla ilgilidir. Dolayısıyla, her devletin devlet olma niteliği; devleti oluşturan öteki kavramların farklılaşmasıyla birlikte; o devleti ötekilerden ayıran özellikleri devlet yapısına katmaktadır. Böylece, ortak nitelik, bu kavramlarm niteliğiyle, farklılıklaşmakta ve giderek o devleti tanımlamaya yarayacak nitelikler bu farklılaşmanın yoğunluğuna göre kendini göstermektedir.

O halde, "devlet" denilen kavramın oluşmasını sağlayan en temel öteki kavramlara yakından bakarak, onların nitelik değiştirmesinin devletin niteliklerinin oluşmasında ne gibi etken olduğuna biraz daha yakından bakmakta yarar vardır.

Önce her devlette olan "üç olmazsa olmaz koşula" bakalım ve bunların devletten devlete, nasıl farklılıklar ve anlam değişmelerine yol açtığını irdeleyelim:

Devletin Üç Olmazsa Olmazı:
Temel Koşullar

Devlet dediğimiz genel kavram, üç temel unsurun bir araya gelmesiyle oluşur.

1- Siyasal sınırları belli bir toprak parçası

2- Bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar

3- Bu insan topluluklarını yöneten, onların geleceğini, yazgısını belirleyen bir otoritenin varlığı; yani egemenlik (hâkimiyet, irade, otorite, güç, kudret, salahiyet) erkidir.

Bu üç temel olgu, devlet denilen o genel tüzel kişiliğin olmazsa olmaz üç koşuludur.

Bunlardan birisinin olmaması durumunda, "devlet" denilen siyasal örgütlenme modeli ortaya çıkmaz.

Bir devlet düşünülsün ki, toprağı ya da insanı olmasın... Yine egemenlik erki oluşmasın ve devlet o güce dayanarak, toplumu yönetmesin ya da kendini öteki devletlere karşı korumasın...

Toprağı olmayan; insanı bulunmayan ve "yönetme" erki ortaya çıkmamış bir devletten söz edilebilir mi?

Devlet ancak bu üç temel, vazgeçilmez koşulun bir araya gelmesiyle oluşur. Eğer bir siyasal oluşumda bu kavramlardan birisi yoksa o siyasal oluşumun, örgütlenme biçiminin gücü ne olursa olsun devlet haline gelmesi kesin olarak olanaklı değildir. Yani bir siyasal kavram olarak devletin oluşabilmesi için, siyasal sınırları belli bir toprak parçasına, bu toprak parçası üzerinde yaşayan ve siyasal birlik ruhu taşıyan bir insan topluluğuna, bu insan topluluğunun yazgısını belirleyen bir siyasi otoriteye, yani egemenlik kavramına gereksinim vardır. Kimi durumlarda, politik amaçlı, sürgünde devlet kurma girişimleri görülmüştür; en azından bu tür devletler kurduğunu ileri sürerek, politik açılım yapmaya çalışan gruplar ortaya çıkmıştır... Adı ya da gerekçesi ne olursa olsun; bir toprak parçası üzerinde vücut bulmayan bir oluşumun, gerçek bir devlet olduğu düşünülemez.

Devlet, bir toprak parçası üzerinde oluşur. O toprakla yazgısını bütünleştirmiş, tarihsel derinliği ve geleceği olan toplum "o" devlette yaşar. O topluluğu bir otorite yönetir. Devlet, toprağını ve toplumu, o güce ve o gücün yeteneklerine bağlı olarak korur.

Bu üç temel etkenin varlığı kesin ve vazgeçilmez olduğuna göre, genel soruyu sormak, artık olanaklıdır:

Devlet nedir?

Devlet; siyasal sınırları belirlenmiş belli bir toprak parçası üzerinde, belli bir siyasal bilince ulaşmış olan insan topluluklarının, bir siyasal otoritenin yönetiminde örgütlenmesiyle vücut bulmuş olan bir tüzel varlıktır. Bu varlık, adına *"yurt"* ya da *"vatan"* denilen bir toprak parçası üzerinde vücut bulur. Bu toprak parçası üzerinde yazgı birli-

ği etmiş bir toplum yaşar ve ortak istençle, geleceğe doğru yürür. O toplum, kendi içinden "birisi" ya da birileri tarafından yönetilir. Yönetenin, yani egemen olanın hem topluma hem de toprağa karşı sorumlulukları ve öngörüleri vardır. Bu süreç, yani devletin oluşumu belli ve tanımlanabilir kurallar, kurumlar ve kavramlarla işler. Bu üç temel öğe arasında, belli bir denge ve etkileşim söz konusudur. Sonuçta bir devletin varlığı, bu etkenlere bağlıdır. Devlet, bu etkenlerden beslenerek beden ve ruh bulur[16].

İşte, bir devlette, bu üç temel etkenin sahip olduğu özellikler, devletin genel özellikleri haline gelir.

Kısacası; bir devleti tanımak gereksinimi doğduğunda, öncelikli olarak bu olgular göz önüne alınır ve gözlemlenir. Bunların özellikleri ve niteliği, doğrudan devlete ait bir özellik ya da nitelik halini alır. Bir devletin nasıl bir devlet olduğunu anlamanın en kolay yolu, bu niteliklerini tek tek gözden geçirmektir.

1- Toprak:

Devlet için, en önemli koşul bir toprak parçasına sahip olmaktır. Bir devlet, mülkü olan bir toprak parçası üzerinde varlık bulur.

Toprak olmadan devlet olabilir mi?

Hayır; toprak olmadan devlet olmaz.

Toprağın nitelik ve niceliği, devleti tanımada en önemli sonuçları ortaya koyar. Bir devletin toprağının yüzölçümü olarak büyüklüğü ya da küçüklüğü; bu toprağın bulunduğu coğrafi konum, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ve stratejik anlamda sahip olduğu değer, o devleti önemli ya da önemsiz kılar.

Devletin sahip olduğu topraklar küçük de olabilir; büyük de...

Çağdaş algıda, devletlerin gücü, topraklarının büyüklüğüyle ölçülmez.

Ondan daha önemli olan, toprağın verim gücü, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, insanlarının çalışkanlığı ve üretkenliği; devletin ne denli iyi yönetilip yönetilmediği, demokratik bir sisteme sahip olup olmadığı ya da stratejik bir önemi bulunup bulunmadığıdır.

16 Ayrıntıl bilgi için bkz. Cem Eroğul, *Devlet Nedir?*, İmge yay., 2002.

Bir devletin, örneğin akarsularının, göllerinin konumu, madenlerinin zenginliği o devlete öylesine bir güç verir ki; devlet, küçük bir coğrafya parçası üzerinde yer alıyor olsa bile önemli bir uluslar arası güce sahip olabilir. Bu devletin o küçücük toprağında disiplinli ve planlı bir ekonomik yaşam, insanlara büyük bir bolluk ve varsıllık sunabilir. Devlet topraklarının küçüklüğüne karşın, üzerinde bulunduğu yer altı zenginliklerini akıllıca kullanarak stratejik üstünlüğü elinde bulundurabilir.

Bu örneğin, tersi oluşumlar da söz konusu edilebilir:

Örneğin, her hangi bir devletin sahip olduğu topraklar alabildiğine büyük olabilir. Büyük olan bu toprakların büyük kısmı kıraç ya da devasa çöllerle kaplı bulunabilir. Verimi az, akarsuları ve gölleri yetersizse, toprağı ne kadar büyük olursa olsun, devletin sırf bu özelliklerinden dolayı önemi azalabilir. Buna ek olarak bulunduğu coğrafya başka kültürlerin etkileşim alanına uzaksa ve yine ekonomiyi canlı tutan yollar, bu büyük coğrafyadan geçmiyorsa, yer altı ve yer üstü zenginlikleri sınırlıysa bu kez devletin önemi daha da azalır.

Görülüyor ki devleti önemli yapan, değişik etkenlerin ne denli odağında olup olmadığıdır. Büyük ve küçük ayırımına göre, bu seçeneklerin dışında, başka seçenekler de pekâlâ söz konusu olabilir.

Toprağın bu biçimde büyüklüğü ve küçüklüğü, devletin insan ve egemenlik unsurunu da pekâlâ belirleyebilir. Küçük toprakları olan bir devlet, ne kadar nüfusu barındırabilir? Nüfus hızla artıyorsa, devlet nasıl bir toprak siyaseti izler? Bir süre sonra politikasını değiştirmek isteyen devlet, başka devletlerin topraklarına göz dikip, onları ele geçirmek gibi saldırgan bir yola gidebilir mi? Daha olmadı, toprağın küçüklüğü, verimlilik ilkesine dayanan yeni bir ekonomik anlayışı zorunlu kılar ya da dayatır mı? Bundan elde edilecek verim, devletin potansiyel gücünü ne ölçüde etkiler? Devlet felsefesi ve anlayışı; toprağa bakış, onu yorumlayış ve değerlendiriş biçimleri üzerinde etki eder mi?

Öyle ya da böyle; devletin elindeki toprağın büyüklüğü ve küçüklüğü ile niteliği ve konumu, o devletin ulusal güç unsurlarından birini yaratır. Bu güç unsurunun niteliğine ve boyutuna göre devlet, kendisi için uygun gördüğü siyaset biçimine yönelir.

Genel siyaset, yayılmamak üzerine kurulmuşsa; devlet o küçük toprağı en iyi şekilde kullanmak, verimli kılmak için uğraşır. Günümüzde pek çok ülke, yayılmayı artık bir amaç olma seçeneğinden çıkarmış; siyasi ağırlığı, ekonomik gücü sermaye silahıyla varlığını kanıtlama yoluna gitmiştir.

Ancak bu yargı yine de iyimser bir yargı olur: Günümüzde de bu algının dışında, yayılmak eğilimi içine girmiş, çok sayıda istikrarsız devletler görmek olanaklıdır.

Bu eğilim, insanlık tarihi kadar eskidir. Modern dönemlerde bile eğilimleri ve uygulamaları görülen ve hiç bir hukuk tanımadan sırf askeri güce dayanarak toprak edinme hevesleri bulunurken; klasik dönemlerde bu eğilim yaşamın gerçekliği kadar geçerli bir olguydu. O dönemlerde, devletlerin neredeyse bütününde büyümek ve yayılmak eğilimi vardı. Çok büyük topraklara sahip olmak hem bir ülkü hem de önemli bir gelir kaynağıydı. Devletler büyüklüğü, geniş topraklara ve kalabalık nüfusa sahip olmakla ölçüyorlar; elde edilen ganimet ve vergi ile kasaları doldurmakla bunun daha kolay sağlanacağını düşünüyorlardı. Bu anlayış, fetih politikasını getirmişti. Güçlü olan devlet, ordusuna dayanarak, ötekini yener; toprağını ve tebaasını elde eder ve kendine bağlardı. Böylece yenen devlet, daha da güçlendiğine inanırdı. Bir toprak parçasının kuvvet kullanılarak ele geçirilmesi olarak tanımlanan fetih hakkıyla, o topraklar üzerindeki egemenlik, fethi gerçekleştiren devlete verilmiş oluyordu. 19. yüzyılın başından beri fetih hakkı reddedilmeye başlandı. Ancak bu; göreceli, yanıltıcı ve aldatıcıydı. Akan tarihle birlikte, güçlü olanın, güçsüz olanın elindekini kapma gayretkeşliği, tarihin her döneminde ayırımsız olarak vardı.

Bu olgudan hareket ederek, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir karşılaştırma yapmak olanağı bulunmaktadır:

Osmanlı Devleti, 1299 yılında (kimi savlara göre 1300 yılında) Bursa yakınlarında kurulmuş küçük bir beylikten, imparatorluğa yürüyen Oğuz soyunun Kayı Boyu'nun yarattığı bir siyasal oluşumdu. Önce var olan ötekiler gibi küçük bir beylikti. Doğusunda, güneyinde, kuzeyinde beylikler vardı; batısmda da Bizans... Bu beylik, gaza ilkesi etrafında, fetih politikası ile topraklarını hızla büyüttü. Bu büyüme hem batı yönünde, hem de doğu ve güney yönlerinde oldu. Akıncı

beyleri, sınır boylarında yeni fetihler yaparken, kolonizatör dervişler, kurdukları vakıflar ve imarethanelerle, Türk egemenliğini oralarda yayma çabası içinde bulunuyorlardı. Osmanlı Beyliği, Anadolu'daki diğer beylikleri savaşlarda yenerek ya da başka yollarla kendine bağlayarak bir yandan Anadolu'da siyasal bir birlik oluşturdu; bir yandan da batıda Bizans İmparatorluğu'ndan yeni topraklar elde ederek topraklarını hızla büyüttü. Sonuçta Osmanlı Devleti iki yüz yıl içinde, Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'nın önemli bölümleri üzerine yerleşmiş büyük bir imparatorluk biçimini aldı. Devletin temel politikalarından birini, *"Cihanşümul"*, yani bir dünya devleti olabilme amaç ve gayesi içinde fetih yöntemi oluşturuyordu.

Tahta geçen padişahların en önemli görevi, *"Dar'ül Harb"*e, yani İslam olmayan ülkelere karşı savaş açarak, ülke topraklarını büyütmekti. Klasik dönemlerde, bahar ayları geldiğinde sultanların seferlere çıkması neredeyse gelenek halini almıştı. Böyle anlarda derhal fermanlar hazırlanır, *"Otağ-ı Hümayun"* kurulur; davullar, kösler çalınır; gaza etmek için sipahiler, yeniçeriler, azaplar yollara dökülürlerdi.

Aslında bu durum yadırganacak ya da eleştirilecek bir durum değildir; çünkü o çağın mantığı bunu öngörüyor, koşulları bunu dayatıyordu. Dünya üzerindeki devletlerin tamamında bu eğilim üç aşağı beş yukarı aynıydı. Makedonya, Roma, Bizans gibi tarihin tanıklık ettiği büyük devletlerin bütününde bu yayılma eğilimi vardı. Örneğin; Büyük İskender Makedonya'dan kalkıp yola çıktığında, bir dünya devleti oluşturmak hevesi içindeydi[17]. Osmanlı Devleti de kendi çağdaşı devletlerin geneli gibi, bu politikayı izlemekten geri kalmıyordu.

Fetih demek varlık, para ve zenginlik demekti. Fetihler yapıldıkça ganimetler elde ediliyor, fethedilen topraklarda yaşayan halklar vergiye bağlanıyor; böylece fidye ve ganimetle devlet hazinesi doldurulyordu. Bu devlet felsefesinde, *"gaza"* ettiğine inanan ve bunu geleneksel bir algılamaya ve dinsel bir eğilim ve motife dayandıran ülkü ön plandaydı. Fetihlerde bulunmak ise her şeyden önce bir güce bağlı olduğu için, Osmanlı Devleti de güce önem veriyordu. Ancak bu büyüme, yüzyıllar içinde durdurulamaz bir büyüme değildi.

17 A. B. Bosworth, *Büyük İskenderin Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*, Dost yay., İstanbul, 2005.

Gün geldi; Osmanlı'nın fetihler için yollara döküldüğü coğrafyalarda karşısına güçlü ordular çıkmaya başladı. Bu güçten düşüşün, kendine göre değişik nedenleri vardı. Böylece devlet ganimet ve fidyeden yoksun kaldı; bunu ekonomik sıkıntılar, toplumsal çözülmeler ve başkaldırı hareketleri izledi.

Artık, fetih siyaseti kendiliğinden son bulmuştu; ama sorunlar arttıkça, yeni çözüm ve sistem arayışları belirdi. Sonuçta bu çözülüş, yıkılışa kadar sürdü.

Her devirde, her toplumda ve coğrafi mekânda ticaret ve strateji, gündelik siyasetin ve karar alma mekanizmalarının üzerinde etkili olmuştur. Ticaretin binlerce yıllık geçmişinde Akdeniz, kalyonlardan yelkenli gemilere, yelkenlilerden buharlı gemilere mal gidiş gelişinin ve kıyısındaki limanlarda ekonomik hareketliliğin merkezi haline gelmişti. Ticaret yollarına hâkim olmak, güçlü olmanın ön koşulu gibiydi. Osmanlı Devleti, yalnız yayılma içgüdüsüyle değil, bir yandan da stratejik üstünlüğünü ve konumunu sürdürmek ve büyütmek için; hem Akdeniz'in doğu ve kuzeyinde hem de güneyinde bu yayılmayı bilinçli olarak yapma eğilimindeydi. Geleneksel ve dinsel ülküyle biçimlendirilmiş bir strateji eğilimi, tarihsel süreçte hep kendisini duyumsatmıştı. Devletin kuruluş felsefesini oluşturan gaza ve fetih siyaseti yürüdükçe, devletin sınırları alabildiğine büyümüş, nüfus alabildiğine çoğalmış ve farklılaşmış; böylece dünyanın en büyük imparatorluklarından biri tarih sahnesinde bütün ağırlığıyla yerini almıştı.

1920 tarihinde, Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti fiilen tarih sahnesinden silinmiş oldu. Ancak Türkler, Osmanlı Devleti'nden kalan toprak parçaları üzerinde, bir ulusal bağımsızlık savaşı vererek, bir ulus devlet kurmayı başardılar:

Eski yıkılan devlet; üç kıtaya yayılmış topraklarıyla daha da büyümek siyasetine yönelmişken, kurulan yeni devletin "cihangir" bir devlet olma ve sürekli olarak topraklarını büyütmek gibi bir amacı bulunmuyordu. Böylece, eski devlet ile yeni devlet arasında daha devleti oluşturan ilk temel koşulda, yani toprak konusundaki algı ve uygulamada farklılıklar kendini göstermişti.

Yeni Devlet, Anadolu ile Doğu Trakya'dan oluşmaktaydı. Devletin temel politikalarından biri, Atatürk'ün *"Yurtta Barış, Dünyada Ba-*

rış" ilkesi etrafında biçimlenmişti. 28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında, Anadolu'dan meclise katılan Ulusal Heyet tarafından kabul ettirilen ünlü belge *"Misak-ı Milli"* (Ulusal And), Türkiye'nin *"Türkler'in Vatanı"* olduğunu dünyaya ilan ediyordu. Türkler için, Türkiye denilen yurt yeterliydi. Onun ötesinde yeni topraklar elde etmek için yayılma hevesleri yoktu. *Misak-ı Milli*, bu yurdun siyasal sınırlarını çiziyordu. Bu sınırlar içindeki "yurt", Türkler'in çoğunluk olarak yaşadıkları topraklardan oluşuyor, bunun dışında kalan topraklarda yayılma siyaseti, daha devletin kuruluş aşamasında reddediliyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde, yurt ve dünya barışına hizmet anlayışı vardı. Bu nedenle fetih siyaseti reddediliyor; Atatürk: "Sapan tutan el kılıç tutan elden üstündür" diyordu.

Gerçek övünme ve güven, toprakları şuursuzca büyütme esasına değil; gelişme ve kalkınma ilkesine dayandırılmıştı. Türkler, kimlikleriyle övünç duyacaklar, bunun verdiği güçle çok çalışacaklar ve geleceğe güvenle bakacaklardı. Atatürk'e ait şu söz, bu farklılığı çok belirgin biçimde ortaya koymaktadır: "Yurt toprağı!... Sana her şey feda olsun. Kutsal olan sensin. Hepimiz sana fedaiyiz; fakat sen Türk Milleti'ni yaşatmak için feyizli kalacaksın. Yurt toprağı!.. Sen, seni seven Türk Milleti'nin mezarı değilsin. Türk Milleti için yaratıcılığını göster!..".

Yeni Türkiye, topraklarını işlemek, kalkınmak ve çağdaşlaşmak ülküsüne yönelmişti. Eski Türkiye; yani Osmanlı Devleti ise önceliği, fetihlere ve yayılma siyasetine vermişti. Geçmiş yüzyılların genel algısı zaten böyleydi. Buna bakarak, bunu kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin bir yanlışı görmenin anlamsızlığı ortadadır. Ancak, değişen zamanla birlikte, fetihler artık bir anlam taşımaz ve sonuç getirmez olunca; Osmanlı Devleti bu değişen koşullara kendini uyarlayamamış; Sanayi Devrimi'ni yakalayamayarak, gerçek bir kalkınma atılımına yönelememişti.

Bu nedenle, yurt kavramı, Osmanlı Devleti'nde bütünüyle farklı bir algı üzerine oturmuştu. Osmanlı Devleti'nde birey için vatan ancak üzerinde doğup büyüdüğü kasabayı ya da köyü anlatıyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise birey, yurdu öncelikli olarak, ulusal sınırlar içinde bir bütün toprak parçası olarak algılıyor; bu nedenle Ulusal

And'ı, yurt sevgisinin bir tapusu olarak görüyordu. Artık bu yurdun çocuklarının gücünün son kertesine kadar yayılmak, başka diyarlarda serüvenlere atılmak gibi amaçları yoktu. *"Yurtta Barış, Dünyada Barış"* ilkesi onlara, ülkelerini sevme ve onu dünyanın en gelişkin, kalkınmış, çağdaş ve demokratik ülkelerinden biri haline getirme ülküsünü aşılamaktaydı.

2- İnsan / Toplum:

Bir devlette, devletin ülkesine ait topraklarda yaşayan insan etkeni de devletin niteliklerini belirtmede önemli ipuçları verir. Devletin nasıl bir devlet olduğunu anlamak için, devlet içinde yaşayan insanların özelliklerine bakmak da gereklidir.

Bir devletin siyasal sınırları içinde yaşayan insanların özellikleri değişkenlik gösterdiği gibi, aynılık da gösterebilir. Örneğin; toplum, ayrı etnik kökenlere dayanabildiği gibi, aynı etnik kökenlerden de gelebilir. Ayrı soylara ya da budunlara ayrılabildiği gibi, aynı soy ya da budunlar da devletin toplum dokusunu belirleyebilir. Hatta devlette bir araya gelen insanları, ortak bir dil, ırk ya da din de bir arada tutabilir. Bunlar devletten devlete, değişkenlikler gösterebilir. Toplumun aynı dili konuşup konuşmadığı, toplum bireylerinin aralarında bir dil bağı olup olmadığı devleti anlamada önemli ipuçları verebilir. Toplumun, bağrından süzülüp geldiği tarihte, devleti oluşturan kişi ya da grupların ortak ya da farklılıkları, kültürel birikimleri, ahlaki değerleri, gelenekleri ve görenekleri, inançları, toplumu tanımada önemli sonuçlar ortaya koyar. Bir toplumun bu özelliklerine bakıldığında, örneğin bir devlet için; "Bu devlet, ortak tarihsel süreci paylaşmış, etnik kökenleri farklı olmakla birlikte, ortak bir kültür yaratabilmiş, birlik ruhu içinde olan insanların oluşturduğu bir devlettir. Farklı dinsel eğilimler vardır; insanların konuştukları dil ortaktır ya da değildir. İşte devlet, böyle bir devlettir" denilebilir.

Burada önemli olan, toplum kesimlerini bir arada tutan gücün hangi kaynaklardan beslendiği ve nasıl bir yöntemle bu gücün işlevini yerine getirdiğidir. Toplumu bir arada tutan, ortak özelliklere dayanan

bir bağ olduğu gibi, "güç" de olabilir. Yani toplumu doğal özellikleri bir araya getirebildiği gibi, toplumu bir siyasal otoritenin dayatması da bir araya getirmiş olabilir.

Devlette toplumu oluşturan bireyleri bir araya getiren ortak bağlarla ilgili olarak şunlar düşünülebilir.

2.a- Dil, Tarih ve Ülkü Birliği:

Toplumu bir arada tutan ortak bağlar; dil, tarih, gelenekler, ortak değerler, ortak kültür ve ülkü birliği olabilir. Toplumu içinden geldiği tarih ve tarihsel değerler öylesine kaynaştırmış ve bir araya getirmiştir ki; toplum ortak bir dilin, geleneklerin belirlediği değerlerin etkisiyle, ortak bir duygu düzeyine gelebilmiştir.

2.b- Din Birliği:

Toplumu bir arada tutan ortak bağ, din ve dince yüceltilmiş kavramlar olabilir. Temel ilişkiler ve yasalar din kurallarına göre oluşturulur. O dine inanan her birey, siyasal birliğin doğal bir parçası olarak kabul edilir.

2.c- Irk Birliği:

Toplumu oluşturan bireyleri bir araya getiren bağlar, onların yücelttiği ırk bağı olabilir. Bu yapıda en yüce değer olarak ırk algılanır. Başka ırklara hoşgörüyle bakılmaz; ayrılıklar körüklenir ve ırk birliği arzulanır.

2.d- Siyasi Otoritenin Sağladığı Birlik:

Pek çok ayrılıklara, farklı özelliklere karşın, toplumu bir arada tutan ortak bağ tepedeki siyasal otoritenin gücü olabilir. Yani bu insanları bir devlet çatısı altında bulunmaya zorlayan etken, siyasal otoritenin gücü ve kudretidir...

Her hangi bir toplumda, yalnızca bu özelliklerden birisi yüceltilen değer olabildiği gibi, toplum her bir özellikten belli ölçülerden alıp, siyasal ve toplumsal dokusuna katabilir. Örneğin bir toplumsal

dokuda din ne ölçüde ortak bir bağ olabiliyor ya da gelenekler, töreler, alışkanlıklar, yaşam biçimi, tarih, dil ve ülkü ne ölçüde ortak bir güç haline gelmiştir; bunu belirlemenin yolu toplumbilimsel araştırmalardır. Ancak, bunun tersi olarak herhangi bir toplum bu temel kategorilerden yalnızca birine ağırlık verip, varlığını onda anlamlandırıp, siyaset örgütlenmesini bunun üzerinde kurgulayabilir. Kısacası, bu dört temel rengin ortasında, yığınla başka tonda renkler söz konusu olabilir. Ancak yine de bu ayırımlardan hareketle şu kavramlara gitmek olanaklıdır:

-Ulus / Millet:

Aralarında dil ve gelenek birliği bulunan, ortak bir tarihsel süreçten gelen, ortak ülküleri, ortak ahlaki değerleri paylaşan, gelecekte de kendi gönülden istençleri doğrultusunda bir arada yaşama iradesi gösteren toplum modellerine "Ulus" (Millet) denir. İnsanları ulus olma bilincine ulaşmış olan ve siyasal örgütlenme modellerini bu özelliğe göre gerçekleştirebilmiş devletler de "Ulusal Devlet"tir (Milli Devlet).

Ulus devletler, 19. yüzyılın gerçeğidir. Bu yüzyılda imparatorlukların dağılmasıyla kurulmuşlardır. Sağlam bir ulus devlet yapısında, devleti oluşturan bireylerin, ortak ülkü etrafında birbirine kenetlenmesi, ulus devleti güçlü kılan en önemli etkendir. Toplum kesimlerinin ayrı siyasal ülküleri söz konusu değildir; üniter devlet yapısı arzulanır ve ayakta tutulmaya çalışılır.

Bir dış etken söz konusu olduğunda, doğal bir istenç ve eğilimle, toplum kesimleri bir dayanışma ve birlik ruhuna yönelir. Bu ulusal güç, ulus devleti başka devlet biçimlerinden ayıran en önemli özelliktir; çünkü devletin, parçalanmak ya da dağılmak gibi içten ve derinden gelen korkuları, bu tür siyasal modellerde çok yaygın değildir. Bu ulusal güce dayanan devlet, karşılaştığı iç ve dış tehlikeleri atlatma refleksini daha güçlü biçimde geliştirir. Koşullara göre, kimi zorluklar çıksa da, devlet bu zorlukları aşma irade ve başarısını gösterir. Bu zorlukların yoğunluğu ölçüsünde, devletin ulusal kimliğinde sorunlar vardır. Ya ulus devlet ulus olma sürecini henüz tam olarak tamamlayamamış-

tır; bunun için belli bir tarihsel deneyimin yaşanması gereklidir; ya da gerçek anlamda bir ulus devlet değildir...

Örneğin; Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir ulus devlettir. Türkiye'de toplum, kuzeyi güneyi, doğusu batısı ile ortak bir ülküye yönelmiştir. Kimi zaman çıkan zorluklar, devletin modern ulus devlet inşasının sürdüğünün kanıtıdır.

-Ümmet:

Devlet içinde yer alan insanları yalnızca din bağı bir araya getirebilir. Belli bir dine mensup olmak o toplumu oluşturan bireyler tarafından içselleştirilip, yüceltilebilir. Din, ortak bir kimlik ve siyasal davranış kalıbı haline gelmiş bulunabilir. Bu tür toplum modelleri "Ümmet" tir.

Ümmet, bir devlet modelinde yalnız tek bir cemaatin olması durumunda gerçekleşebilir bir durum değildir; önemli olan devletin, kendi toplumsal ve siyasal yapılanmasında, dinsel cemaatlerden oluşan kompartımanları, siyasal birliğin ve hukuk yapısının temeli olarak görmesidir. Yani bir ümmet devletinde, birden fazla cemaat yapılanması da olabilir. Her cemaat, kendi cemaat yapısı içerisinde iç hukukunu geliştirebilir; ancak o cemaatin dışında akıp giden yaşam, kendine özgü kuralları oluşturup, bu ve bunun gibi diğer cemaatlerin bu ortak hukuka bağlılığını zorunlu kılabilir. Bu toplum modelinde, topluma ve dolayısıyla bir devlete mensubiyetin tek koşulu, toplum içindeki kesimlerin, kendi cemaati içinde dinsel özgürlüğünü ve gelenekleri-ni yaşayabilmesidir. Kimi zaman bir ümmet devletinde bütün toplum kesimleri, tek bir dinin inananları da olabilir. Ümmetçi devletler ise, bir anlamda toplum yapıları dinsel yapılara göre kurgulandığından, o dine inanan bütün bireyler, o devletin doğal yurttaşı olarak görülürler.

Tarihte bu tür devletler çok fazlaydı; özellikle Ortaçağ devletlerinin genel düşüncesi, bir ümmet devleti olmaktı. Ümmet kutsanır, o ümmetin bireyleri önemsenir; ötekiler büyük ölçüde dışlanırdı. Bu anlayış, pek çok devlette modern zamana dek geldi. Örneğin; Osmanlı Devleti de kısmen bir ümmet devleti olma yolundaydı; hatta belli ölçülerde

bu yapı oluşmuştu. Farklı dinsel cemaatler, kendi özel hukuk kurallarına bağlı kalarak devlet içinde yaşamaktaydılar. Böyle bir yapıda birey ve yurttaş kavramının gelişmesi söz konusu değildi. Bu nedenle ümmet yapısı yıkılarak, ulus yaratılmış, tebaa ve reaya yerine yurttaş kimliğinin güçlenmesi için çalışılmıştır.

-İmparatorluk:

Etnik kökenleri, dilleri, gelenekleri ve inançları birbirinden ayrı; ayrı tarihsel süreçler içinden gelen, gelecekte de ortak yaşama iradesini, istencine dayalı olarak ortaya koymamış olan, ama siyasal gücün dayatmasıyla bir arada tutulan; birden çok cemaatin bir araya gelerek oluşturduğu toplumsal modele imparatorluk denir. Bu tür devlet modelinde ulusal değerler önemli değildir; hatta bu değerler, ayrılıkçılık ve yıkıcılık olarak görülür. Üstelik bu tür devlette yayılmacılık ruhu genel eğilimdir.

İmparatorluk deyimi, sözcüğün doğası gereği zaten bu yayılma eğilimine vurgu yapar; çünkü nüfusun bu denli çeşitli, gelenek görenek ve törelerin ayrı, konuşulan dilin ve inanılan dinsel motiflerin farklılığı gibi olgular, yayılma eğilimi içinde olan devletlerde çoğunlukla görülür. Yayılan ve sürekli büyümeyi ülkü edinen devletin nüfusu da bir süre sonra özdeş niteliğini yitirir; çünkü fetihler sonrasında devlete eklenen yalnız yeni topraklar değildir. Yeni topraklarla birlikte, alışkanlıkları, tavırları, inanışları, kültürel değerleri ve yaşama biçimleri farklı, yeni nüfus kütleleri de devlete eklenmektedir. Bu özellik, nüfusun yapısının sürekli değişmesine neden olan en önemli etkendir.

Örneğin; Osmanlı Devleti klasik anlamda bir imparatorluktu... Tıpkı Roma, Bizans imparatorlukları gibi...

Sürekli büyüme, yayılma ve sınırlarını genişletme eğilimi vardı. Bu eğilim gerçekleştikçe, ister istemez, imparatorluğun nüfusu da çeşitlenmişti. Ancak devlet, bu nüfusu kendi cemaat yapılanmalarında göreceli bir özgürlüğün içinde tutmayı da başarıyordu. Böylece, grupların kimliği bir eriyişe uğramadan, kendisini koruyarak, gelecek yüzyıllara aktarılabiliyordu.

Bu Osmanlı Devleti'ne özgü bir yorumdur. Her imparatorlukta, bu tür özgürlüklerin sağlandığını söylemek olanaklı değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk gelenek ve görenekleri ile inanç, böyle bir hoşgörü kültürünün oluşmasını sağlamıştı. Bu çok kültürlülük ve çeşitlilik, çok hukuklu bir toplum yapısını da oluşturmuştu. Özellikle, aile ve miras hukuku, cemaat yapılanmasının kuralları, o cemaatin inanç değerlerine göre düzenlenmişti.

Bu temel özellik, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde bulunmuyordu. Devletin temel ideolojisi, bunu çağın gereklerine uygun görmüyor, ulusal benliğin, toplumsal yapıyı güçlendirdiğine inanıyordu. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş süreci, yalnız sömürgeye karşı bir savaş vermek olarak yorumlanamaz; o aynı zamanda ulus inşasını da beraberinde getirmiştir.

Bu kavramların sayısını artırmak ve bunlara yenilerini eklemek elbette mümkündür. Siyasal bilince ve bu bilincin düzeyine uygun örgütlenme modeline göre başka devlet anlayışları da ortaya çıkar. Örneğin kabile devleti, aşiret devleti gibi...

3- Egemenlik / Hâkimiyet:

Devletin olmazsa olmaz üçüncü koşulu "Egemenlik" (*hâkimiyet, güç, kudret, salahiyet*) kavramıdır. Egemenlik, bir devletteki siyasal otoritedir. Siyasal otorite devletin haklarını korumakla ve ülkenin yönetimini sağlamakla görevlidir. Bu işlevi üstlenmiş siyasal anlayışların, kendi meşruiyet anlayışlarına göre, halka, tarihe ya da geleneklere karşı sorumlulukları vardır.

Egemen olan, devleti yöneteceğine ve o devletin başka devletler karşısında haklarını korumak için gereken önlemleri alacağına göre; onun sorumluluğunun yalnız topluma karşı değil, aynı zamanda devletin toprağına karşı da olduğu söylenebilir. İyi bir devlet, hangi dönemde olursa olsun, bu iki işlevi başarıyla yerine getirebilen devlettir. Ancak bu yeterliliğin koşulu, ne olursa olsun, anlamında değildir; çünkü iyi bir devletin görevi her şeyden önce insanı mutlu, toplumu gönençli kılabilmektir. Bu olmadığında, sırf devlet ve toplum dış güç-

lere karşı korunuyor diye, o devlet iyi devlet olmaz. İçerde de adalet ve hukuka saygı yönünde bireylerin mutlu kılınması ve belli bir refah düzeyine gelmesi için uğraşıların verilmesi gerekir. Ancak öyle ya da böyle, kesin olan şudur: Egemen olan devlete ait toprağı başka güçlere ve otoritelere karşı korur. Üstelik bu güçler her zaman dışarıdan ülkeye yönlendirilen güçler değildir; aynı zamanda egemen olan, ülkenin kendi içerisinden gelen kalkışma girişimlerine karşı da donanımlı olmalıdır. Bunun yanı sıra devlet, bireylerin mutluluğu, gönenç içinde olması, onların eğitim, sağlık ve kültürel sorunlarının çözümü için çaba harcar. Bu yönlerden bakıldığında, zaten egemen olanın hem toprağa karşı, hem de topluma karşı sorumluluğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Bu durum, egemenliğin iki boyutu olduğunu gösterir. Bunlar "Dış Boyut" ve "İç Boyut" tur.

3.a- Egemenlik ve *"Dış Boyut"*:

Egemenliğin dışa dönük boyutu, bir devletin yabancı devletler yanındaki hükümranlık haklarıyla ilgilidir. Her devletin devlet olmaktan gelen hakları vardır. Bu haklar devletin toprağına, halkına ve bu iki kavramla doğrudan ilgili olan diğer kavramlara dayanan haklarıdır. Bu hakları devlet, kendi gücüne dayanarak, başka devletler yanında korumakla yükümlüdür. Gerçek nitelikli bir devlet, bu haklarını koruma kudretini gösterebilen devlettir. Başka devletler yanında ve tarihe karşı gerçek devletin bu haklarını titizlikle koruması beklenir. Elbette, bu yeteneği gösterebilen devletler ekonomilerini güçlendirmiş, alt yapı sorunlarını çözerek halkına mutluluk ve refah kazandırmış, başka devletler yanında saygınlığını yükseltmiş devletlerdir. Devlet tarihten gelen haklarını koruyabildiği sürece itibarını yükseltir; ama her devletin bunu gerçekleştirebildiğini söylemek de olanak dışıdır.

Bir devletin tarihinde öyle zor anlar söz konusu olabilir. Yaşanan bir takım acı olaylar sonucunda, devlet haklarına sahip çıkma gücünü yitirebilir. Örneğin; devlet savaş meydanlarında yenilmiş, koşulları son derece ağır antlaşmalar yapmak zorunda kalmış olabilir. Bunun yanı sıra devleti yöneten beceriksiz kişiler, ülkelerinin haklarını uluslararası zeminlerde yeterince koruyabilme yeteneğini gösterememiş olabilirler.

İşte, bir devletin tarihsel ya da devlet olmaktan kaynaklanan koruyabilme yeteneği ve becerisine göre, devletin dış egemenlik boyutunda üç olgudan birisi söz konusudur.

-Tam Bağımsız Devletler:

Tarihten gelen ve devlet olmaktan kaynaklanan haklarını bütünüyle koruyabilen devletlerdir. Bu tür devletler, kendi gücüne dayanarak ulusal varlığını ve güvenliğini garanti altına alabilmiş devletlerdir.

Ekonomisini kendisi yönetemeyen, siyasal kararlarını kendisi alamayan, dış güvenliğinde zaafları olan ya da yeraltı yerüstü zenginliklerini başka güçlerin egemenlik alanına terk etmiş, dış borç içine yuvarlanmış bir devlet ne kadar bağımsız olabilir?

Tam bağımsızlık bir devletin devlet olmaktan kaynaklanan haklarını özgürce ve kendi istenciyle kullanabilmesidir. Bir devlet, elinde ekonomik gücü olduğu ölçüde, önceliklerini belirledikten sonra, kimi önemli konularda etkinlik gösteremeyebilir; ancak güçlü bir ekonomiyle ve siyasal iradeyle, gereksinim duyduğu şeyleri kolayca elde edebilir. Bu durumda devlet, egemenliğini korumuş olur. Yani her şeyin mutlaka bir devlet tarafından üretilmesine gerek yoktur; çünkü güçlü ekonomisi ve politik duruşu olan devlet, bunu zaten başkalarından kolayca alabilir. Ürettiği tükettiğini karşılıyorsa, bütçesi açık vermiyorsa, borcunun faizini yeni borçlarla kapatmak gibi bir garip yöntemi başarı gibi algılamıyorsa; temel gereksinimini kendi ürettiği değerlerle karşılıyorsa, gereksinimi olan şeyleri kendi öz kaynaklarıyla karşılıyor ya da satın alabiliyorsa bu devlet bağımsızlığına sahip devlettir. Çünkü böyle bir devlet başkalarına el açmaz, güvenliğini başka devletlere ihale etmez; yasalarını kendi halkı için çıkarır, parlamentosu halkının yararı için çalışır. Siyasi gücü ve ekonomik kudreti yerinde bir devletin; kimi alanlarda yatırım yapmaması ekonomilerin birbirleriyle bütünleşmiş olduğu, kar zarar hesaplarının küresel ölçeklere göre yapıldığı bir çağda, onun bağımsızlığından ödün vermesi anlamına gelmez... Öz kaynakları ve kendine özgü gücüyle, kendi varlığını her alanda, tam bir güven içinde sürdürebilen devletler tam bağımsız devletlerdir. Ancak, örneğin, çok gerekli olan savunma mekanizmalarını

devlet üretemediği gibi, başkasından da satın alamıyorsa, o devlet nereye kadar ve nasıl bağımsızlığını sürdürebilir?

Devletin ekonomisi talan edilmişse; gelir kaynaklarına el konulmuşsa, uluslararası siyasal güçler ve sermaye kesimleri tarafından itilip kakılıyorsa, devlet bu güçlere el açmak zorunda kalmışsa, ulusun saygınlığı böyle bir ortamda her an kemiriliyorsa, bu devletin bağımsızlığı ancak kâğıt üzerindedir. Bir kez bu alanlarda taviz verilmeye görsün, iş büyür, döner dolaşır, siyasi varlığı bile tehlikeye düşürecek tehlikeli gelişmeleri kendi içinde yaşatabilir.

Kuşkusuz kuruluşundan, son yüzyıla kadar Osmanlı Devleti öyle ya da böyle, türlü sorunlara karşın bağımsız bir devletti. Hazine güçlü olduğu, seferler yapılabildiği, toplum olayları denetim altına alınabildiği ölçüde, devlet bağımsızlığını sürdürüyordu. Ancak 1881 yılında Osmanlı Devleti çıkıp, *"Muharrem Kararnamesi"* ile mali iflasını açıkladıktan sonra, o zamana değin aldığı borçların faizini bile ödeyemeyecek duruma düşmüş; öteki ülkeler, kendi alacaklarını kendileri alma yoluna gitmişlerdi. Adına "Duyun-u Umumiye" dedikleri Genel Borçlar İdaresi ile Osmanlı Devleti'nin yasalarını bile hiçe sayarak, ülkenin egemenlik alanına doğrudan müdahale ediyorlardı. Örneğin, kendi kolluk güçlerini kendileri oluşturuyor, bir anlaşmazlık durumunda Osmanlı Devleti'nin değil, kendi yasalarını uyguluyorlardı.

Kendi topraklarında böylesine yetkileri ve özgür davranışları olan bir oluşuma izin vermek durumunda kaldığında, artık Osmanlı Devleti'nin tam bağımsızlığından kuşkusuz söz edilemezdi.

Devlet, bu tür onur kırıcı girişimler karşısında, hızla bağımsızlığından uzaklaştı. Yabancılar en küçük bir bahane ile ülkenin iç işlerine karışıyor, türlü alanlarda dayatmalarda bulunuyor; devleti nefes alamaz duruma getiriyorlardı.

Sanki bir kara pençe, ülkenin boğazına yapışmış, onu nefes alamaz duruma düşürmüştü. Boğaz sıkan kara pençe emperyalizmi bayrak yapmış güçlü sanayi ülkeleriydi; boğazı sıkılan ise çağın gerisinde kalıp, gelişmelere ayak uyduramadığı için güçsüz duruma düşmüş olan Osmanlı Devleti'ydi... Onun içinde asıl büyük baskılar altında kalan ve ezilen ise kendi devletlerine bile sahip çıkma konumlarından

uzaklaştırılmış olan Türkler'di... Kulluk sistemi içinde ülke insanları; emperyalizmin ve çağın gerisinde kalmış monarşinin dayatmaları içinde savrulup duruyorlardı.

Osmanlı Devleti bu öldürücü pençeden kurtulmak için çırpındı durdu. Yeni ekonomik önlemler aldı, paranın değerinde düzenlemeler yaptı; reform denemelerinde bulundu.

Ancak olmadı...

Osmanlı Devleti'nin üzerine çöreklenmiş sömürgeci ülkelerin hesapları çok daha ince ayarlı ve güçlüydü. Devlet, ekonomik bağımsızlığından sonra siyasi ve askeri bağımsızlığını yitirmeye başladı. Ve dönüp dolaşıp, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Bırakışması ile birlikte artık itilip kakılan ve her an tarih sahnesinden silinmeyi bekleyen bir *"bağımlı devlet"* haline geliverdi.

Atatürk Kurtuluş Savaşı'na başladığında, o ağır koşullarda sürekli olarak *"İstiklal-i Tam"*, yani *"Tam Bağımsızlık"* parolasını kullanmış ve daha sonra yaptığı bir yorumda tam bağımsızlık için şunları söylemiştir: "Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin temel ruhudur. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı üstlenilmiştir. Tam bağımsızlık elbette siyasi, mali, adli, askeri ve kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinden bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek manasıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyet demektir. Biz bunu temin etmeden barış ve barışa kavuşacağımız inancında değiliz" [18].

Osmanlı Devleti, siyasi, askeri, ekonomik ve hukuki alanda bağımsızlığını koruyamadığı için, tarih sahnesinden silindi. Onun yerine Türkler, bir *'tam ulusal mücadele'* vererek, bağımsız devletlerini kurmak zorunda kaldılar.

-Yarı Bağımsız Devletler:

Tarihsel süreçte bağımsızlığı bütünüyle yitirmek, bir anda olabildiği gibi, aşama aşama da olabilmektedir. Devlet, tarihsel süreç için-

18 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, II, Türk Devrim Tarihi Enst. Yay, İstanbul, 1972, s.624.

de egemenlik haklarının bir kısmını aşama aşama yitirir. Devlet, devlet olmaktan kaynaklanan haklarının bir kısmını değişik nedenlerden dolayı başka devletlerin egemenlik alanlarına devretmiş olabilir. Yaşanan olağanüstü tarihsel dönemlerde, örneğin ekonomik bağımsızlığını yitirir ve bütünüyle iradeyi başkalarının insafına ve onların kararına terk eder. Ya da devlet, siyasal otoritesini başkalarının insafına bırakmış olabilir. Dışarıdan bir otorite ya da güç, devleti kimlerin yöneteceğini belirler. Örneğin devlet başkanlarını azledebilir ya da bir yenisini atayabilir. Veya devletin ekonomik kaynaklarına yabancılar el koyabilir. Böyle bir durumda, ister istemez başka devletlerin hükümranlık gücü önünde taviz verme durumu söz konusudur.

Örneğin, Osmanlı Devleti 1881 Muharrem Kararnamesi ile yarı bağımsız bir devlet durumuna düşmüştü; çünkü Kırım Harbi'nden sonra devlet hızla batılı ülkelerden borç almaya başlamış, bu borcun oranı kısa zamanda büyümüş, sonunda alınan onca ekonomik ve mali önlem çare olmamış ve Osmanlı Devleti sonunda mali iflasını açıklamak zorunda kalmıştı.

Bu nedenle 1881'de Muharrem Kararnamesi adıyla bir kararname ilan edilerek, devlet diğer devletlere borçlarının anaparasını ödeyemeyeceğini, bu borcun faizini ise ancak taksitler halinde ödeyebileceğini açıklamıştı. Bunun üzerine "Duyun-u Umumiye" adıyla bir borçlar idaresi kuruldu. Bu idare, batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nden borçlarını tahsil etmek amacıyla oluşturmuş oldukları özerk bir kurumdu. Son derece geniş yetkilere sahip olan bu yönetim, devletin elindeki gelir kaynaklarına el koyabiliyor, vergi salabiliyor; hatta kendi kolluk güçleriyle güvenliğini sağlayabiliyordu. Sanki devlet içinde devlet olan bu kurum, Osmanlı Devleti'nin artık, yarı bağımsız bir duruma düştüğünü gösteren en önemli gösterge idi.

Kapitülasyonlar ile ekonomik ayrıcalığı bütünüyle başka ülkelerin egemenlik alanına bırakmıştı. Kapitülasyonların bir uzantısı olan kabotaj hakkını bile kullanamıyordu. Kabotaj, bir ülkenin kendi kıyılarında kendine ait gemilerle yük ve insan taşımacılığı ve ticareti hakkıydı. Osmanlı ülkesinde Türkler bu etkinliklerde bulunamaz, bütünüyle bu etkinlik yabancı ülkelere ait gemi işletmeleri tarafından yerine ge-

tirilirdi. Bir ülke düşünülsün ki, kendi gemileriyle kendi yükünü taşımak hakkından yoksun bırakılmış; kendi kıyılarında ticaret ayrıcalığını bütünüyle yabancılara devretmiş; hatta bu etkinliğe yönelmeye hevesli kişiler olduğunda, kendi ülkesinde, kendi insanının kazancıyla yaptığı limanlarda yabancılardan almadığı vergiyi kendi yurttaşlarından alıyor [19]...

Ülkesinde kendi yurttaşlarının ekonomik atılımlarının önüne set çekilmiş; ülkenin genel ekonomisinin de ulusal bir karakter alması önlenmiş bir devlet ne ölçüde bağımsız olabilir? Bağımsızlık sözde değil, uygulamadadır. Osmanlı Devleti'nde daha önce de pek çok yanlışlar yapılmasına karşın, ağırlıklı olarak Muharrem Kararnamesi'nden sonra, adım adım ekonomik ve giderek siyasi, adli ve mali egemenliğini yitirmiş; aşama aşama yarı bağımsızlık düzeyine doğru ilerlemiştir. Bu süreci tersine çevirmek mümkün olmamış, Osmanlı Devleti gittikçe mali bağımsızlığını yitirmiş, hızla yıkılışa doğru sürüklenmiştir.

-Sömürgeler:

Bir devlet düşünülsün ki, yöneteni yabancı ülkeler tarafından belirleniyor; ekonomik kaynaklarına el konuluyor; savunmasını bütünüyle başkalarının iradesine bırakıyor; siyasi karar alamıyor, yasalarını kendi özgür iradesiyle çıkaramıyor; hatta ekonomik kaynaklarını, yer altı ve yer üstü zenginliklerini, nehirlerini, göllerini, barajlarını, denizlerini, arkeolojik buluntularını başkalarının irade ve yönetimine devrediyor...

Devletin ne topraklarını ne de o toprakları üzerinde yaşayan insanların haklarını, öteki devletlere karşı koruyacak gücü ve kudreti bulunmuyor...

Derken...

Gün geliyor, en olmaması gereken şey oluyor...

Devlette halk; bunu, yani kendi için öngörüleni ve içine itildiği koşulları kanıksıyor; içselleştiriyor; giderek de kendisini başkalarının yönetmesini doğal bir süreç olarak algılıyor... Bir öykünme duygusu içinde, başkalarına karşı kendini ve toplumunu hep küçümsenmiş du-

19 Kemal Arı, *-İzmir'den Bakışla- Türkiye'de Kabotaj, (Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar)*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., İzmir, 2010.

rumda görüyor ve buna ses çıkaramıyor... Toprakları ile ilgili karar verenler başkaları; kendi yazgısı ile ilgili gelecek öngörenler, yine başkaları... Ve geleceklerine dönük olarak ulus bireylerinin ortak bir karar almaları, politika belirlemeleri ve bunu uygulamaları olanaklı değil... Geçmişten güçlü bir kimlik edinilememiş; ulusal benlik duygusu gelişememiş ve gelecek ile ilgili koyu bir belirsizlik her yana egemen olmuş...

Bu duruma düşmüş devletin, bırakalım bağımsız olduğunu, yarı bağımsız bile olduğu söylenebilir mi?

Kuşkusuz söylenemez...

Bu duruma düşmüş devletler sömürge devletleridir. Bu durumda devlet, devlet olmaktan kaynaklanan haklarına sahip çıkacak hiç bir varlık eseri gösteremez. Örneğin; savaş meydanlarında yenilmiş, bütünüyle egemenlik haklarını başka devletlerin insafına ve nüfuzuna terk etmiş olabilir. Böylece bütün ulusal varlığı, başka devletlerin insafına ve onların ağzından çıkacak ufak bir karara bağlıdır. Ulusal birlik ve irade bütünüyle parçalanmış, bir parya devleti yaratılmıştır. Devletin tüzel kişiliği kâğıt üzerinde olmakla birlikte, eylemli bir varlıktan söz etmek söz konusu değildir.

Örneğin; Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti bir sömürge devleti durumuna düşürülmüştür. Savaşın sonunda, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış; bu anlaşma ile orduları dağıtılmış, ülke toprakları hiç bir gerekçe gösterilmeden yabancılarca işgal edilmeye başlanmıştı. Devleti yönetenler, Atatürk'ün deyişi ile kendi tacından ve tahtından başka bir şey düşünmez olmuşlardı. Millet perişan bir halde, olan bitenleri kaderine terk edilmiş bir biçimde gözlemlemek zorunda bırakılmıştı.

Ülke içersinde ulusçu duruşu olan her gelişme, derhal içeride yönetim erkini elinde tutanların ve dış güçlerin hedefi haline geliyor, ülke insanı başsız ve çaresiz ne yapacağını bilemez bir durumun içinde kıvranıyordu. Topraklarını adım adım yitiriyor; işgaller onur kırıcı acı sahneler yaratıyor; toplum bir yıkılışa doğru sürükleniyor; üstelik toplumda yöneten ve yönetilen konumunda olan entelektüellerin çoğu, yaygın bir bezginlik içinde bu zor koşulların altından çıkmanın ola-

naksızlığını öne sürerek, ülkeyi Türkler adına başkalarının yönetmesinden, iradeyi onlara devretmekten; başkalarının insafına bırakmaktan söz ediyorlardı. Kimisi İngilizleri sevme yarışına girmiş; onların muhabbetlerine kendilerini teslim etmiş; kimisi *"Amerikan Mandater Yönetimi"*ni bir çıkış yolu olarak öngörmüş ve bunu da dayatmıştı. Arayışların pek çoğu, ulus haklarını korumaktan uzak; herkes tarafından hor görülen bir devlet olmayı içselleştirmek yönündeydi.

Ötekiler, yani yenenler ise, bunu bile çoğu zaman Türkler'e çok görüyorlar, kimi politikacılar Türkler'in Küçük Asya dedikleri Anadolu'dan temelli olarak sürülmesinden söz ediyorlardı. Türk, geri ve sarı bir ırk olarak onlara göre uygarlık düşmanıydı ve uygarlık anıtlarının yoğun olarak bulunduğu topraklar, onlara bırakılamazdı... Bu tür karalama kampanyalarına karşı, güçsüz düşmüş ve artık adından başka bir şeyi kalmamış devletin bir direnç göstermesi zaten olanaksızdı. Bu tür itip kakmalara, ithamlara, küçük görmelere ve hatta intikam duygusuyla hareket etmelere karşı yapılabilen tek şey, ötekilerin, yani bu ithamları yapanların öngördükleri çerçeve içinde kalarak, onlarm insaf duygularına ulusun varlığını bırakmaktı. Yani Türk Ulusal varlığı böylelikle emperyalizmin iki dudağı arasında verilecek bir karara kalmış bulunuyordu.

Bu katıksız bir teslimiyetti.

Ve bunun son noktası 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ile konuldu: Artık hukuksal yönden de devlet, uluslar arası bir antlaşma ile "Teslimiyet" kararını kabul etmişti. Artık onun ortaya bir irade koyacak gücü ve kudreti hiçbir biçimde bulunmuyordu.

İşte, bu aşamada Osmanlı Devleti artık, bir sömürge devleti haline gelmiştir. Emperyalizmin bundan sonra yaptığı şey, Sevr'de alınan kararları, Türk Ulusu'na kabul ettirmektir. Ulus kabul etmemek için direnişe yöneldiğinde de bütün bir ulusal varlığı imha siyaseti ve uygulamasına yönelmekten geri kalınmamıştır. Ulus artık, devletinin çaresizliğini görmekte; kendi varlığının tehlikeye düştüğünü görerek, bir önderin etrafında ölüm kalım savaşına yönelmektedir.

Böyle bir aşamaya yuvarlanmış devleti, yasal ve gerçek bir kişiliği olan devlet olarak görmek pek de olanaklı değildir.

Bu nedenle Atatürk, sömürge durumunu pekiştirmekten öte hiç bir anlamı olmayan *"Mandacılık"* ya da *"İngiliz Himayeciliği"* politikalarını bütünüyle reddetmiş; Türk Kurtuluş Savaşı'nı bir tam bağımsızlık politikası olarak örgütlemişti. Osmanlı Devleti'nin tam bağımsızlığını ortadan kaldıran dış güçler ve onların yerli işbirlikçileri olduğuna göre, mücadele edilecek birinci cepheyi dış güçler ve onların yerli uzantıları oluşturmaktaydı.

Ulusal varlık ancak onlara karşı verilecek bir mücadele ile kurtarılabilirdi...

3.b- Egemenlik ve *"İç Boyut"*:

Egemen olan güç ve bu gücü elinde tutan iradenin görevi devleti yalnız dışa karşı korumakla sınırlı değildir. Aynı zamanda onun, toprakları üzerinde yaşayan insanlara karşı da sorumlulukları vardır. Öncelikli olarak kurallar oluşturularak, o kurallara göre toplumun yönetilmesi gereklidir. Yönetme erkinin uygulanmadığı bir toplumsal örgütlenmeden zaten söz edilemez. Kuralların oluşmadığı, kurallara dayalı yönetimlerin bulunmadığı bir toplumsal yapıdan ve işleyişten zaten söz edilemez. Böyle bir oluşum, kaba bir kalabalığın oluşturduğu kargaşa ortamından başka bir şey değildir.

Öyleyse, egemen olanın, bir devlet yapısı içindeki insanlara ve insanlardan oluşan topluluğa karşı ödevleri nelerdir? Başta yönetme ödevi olmak üzere, bu ödevleri O, hangi güce dayalı olarak yapabilir? Bu gücü nereden, kimlerden alır ve nasıl kullanır?

Egemenliğin içe dönük boyutu üç temel gücün bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. *"Üç kuvvet"* olarak da bilinen bu kavramlar, *"Yasama"*, *"Yürütme"* ve *"Yargı"* gücüdür. Yani devleti yönetme ödev ve sorumluluğu ile toplumun ortak yazgısını belirleme erki bu üç gücün bir araya gelmesiyle oluşur. Yasama, yürütme ve yargı erki; insan topluluklarının aldığı hava, içtiği su kadar önemli; yaşamsal değeri olan güçlerdir. Onların niteliği, doğrudan toplumun yaşama düzeyini, niteliğini ve değerini belirleyen anlamlar içerir.

Yasama gücü, yasaları yapabilme erkini ifade eder. Yasalar, toplumsal işleyişi belirleyen kurallardır. Bu güç modern demokrasi-

lerde parlamentoların, keyfi yönetimlerde o keyfiliği süren kişilerin elindedir.

Yürütme gücü, devletin yönetilmesinde fiili sorumluluğu üstlenen kurumu ifade eder. Modern toplumlarda bu işlevi hükümetler yerine getirir. Keyfi yönetimlerde ise; o keyfiliği süren kişi ya da onun atadığı kişiler bu gücü kullanır.

Yargı gücü ise, devletin sistem olarak işlemesinde yasal denetleme sürecini ifade eder; bu da modern toplumlarda bağımsız mahkemelerdir. Keyfi yönetimlerde ise, keyfi yönetim sahibi olan kişinin keyfi tutum ve kararlarına bağlıdır.

Gerçek demokrasilerde yasama, yürütme ve yargı gücü birbirinden kesin olarak ayrı ve bağımsızdır. Sorunlu demokrasilerde, bu üç gücün etki ve görev alanı birbirinden yeterince ayrılamamıştır ve özellikle yürütme erkinin yasama ve yargı erkine müdahalesi gözlemlenir. Normal giden bir demokraside, koşullar bir toplumda yasama, yürütme ve yargı erkinin birbirinden ayrılmasını ortadan kaldırmışsa ve bu üç güç tek bir elde ya da bir kurulda toplanmışsa; artık demokrasiden söz etmek olanaklı değildir. Ya olağanüstü bir dönem yaşanmaktadır ve bu dönemin koşulları gereği geçici olarak güçler bir elde ve merkezde toplanmıştır ya da demokrasi ağır bir yara alarak, hızla otoriter, totaliter ya da faşizan bir yönetime kayılmıştır. Bu sistemlerin genel eğilimi antidemokratiktir. Keyfi yönetimlerde ise o keyfi yetkiyi elinde bulunduran kişi; bütün bu güçleri elinde toplamıştır ve istediği gibi kullanmaktadır. Onun elindeki güçleri, başka kesimlerle ya da kişilerle paylaşma derdi zaten yoktur.

Bir devleti tanımanın en önemli yollarından biri de, bu üç gücün birbirinden ne ölçüde ayrı olup olmadığına bakmaktır. Gerçek olan demokrasilerde, bu güçler birbirinden ayrı ancak eşgüdümlü ve sorumluluk ölçüleri içinde, kurallara bağlı olarak işler; sorunlu demokrasilerde bu işleyişte arızalar kendini göstermiş; yetki alanları birbirine karışmış ve bir gücün üzerinde başka bir gücün etkisi hissedilir olmuştur. Demokratik olmayan yönetim biçimlerinde ise bu güçlerin ayrılığından zaten söz etmek olanaklı değildir. Otoriter bir yönetimden, totaliter ve giderek de keyfi bir yönetim biçimine dek uzanan ge-

niş çizgide; kurallar toplumsal istek ve amaçlara göre değil; toplum üzerinde otoritesini kurmuş kişi ya da kesimlerin arzularına göre oluşturulmuştur. Sürece toplumun katkısı pek yansıtılmaz; toplum, eğilip bükülecek, hakkında karar verilecek, yönetilecek bir topluluk olarak görülür ve yönetme erkini üstlenmiş kişi, tarihsel bir sorumluluğu yerine getirdiği savında bile bulunarak, bu sürece istediği gibi müdahale etme hakkını kendinde görür.

Az gelişmiş sistemlerde, erkler birbirinden ayrı ve bağımsızmış gibi görünseler de, örneğin yürütmenin yargıya ya da yasama organına müdahalesi sıkça görülebilir. Demokrasinin gelişmesi, bir anlamda bu üç gücün mutlaka birbirinin etki alanından kurtulmasının zorunluluğuna sahip bir kültürün, siyaset kurumlarına egemen olan bir düşünce haline gelmesine bağlıdır. Yönetenler ve yönetilenler, bu genel kuralı ve özü kanıksamadığı sürece, o sistemde demokrasi anlayışı zaten yeterince gelişmiş sayılamaz...

Osmanlı Devleti'nde son yüzyıla kadar, kuvvetler ayrımı kesin olarak yoktu. Mutlak bir yönetim anlayışı vardı. Devletin ve mülkün sahibi olan hanedanın içinden çıkmış olan sultan; yasama, yürütme ve yargı gücünü elinde bulunduruyordu. Onu sınırlayacak tek şey, sultanın vicdanı, töreler ve dindi. Bunun dışında sultanlar, kendilerini mülkün ve o mülkün üzerinde yaşayan kulların sahibi olarak görüyorlardı. O, istediği fermanı çıkarır, yürütmeye istediği gibi müdahale eder, istediği gibi bir yargı hükmü verebilirdi.

Bu yönetim, mutlak ve keyfi bir yönetim biçimiydi.

Bu olgu; yalnız Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bir işleyişe dayanmıyordu. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu, geliştiği ve büyük bir imparatorluk olduğu dönemlerde, bütün öteki devletlerdeki uygulama da bundan farklı değildi. Çağın koşulları bunu gerektiriyordu. Buna ek olarak, Osmanlı Devleti'nin dayandığı hoşgörü kültürü, öteki devletlere göre, bu işleyişi çok daha sancısız bir duruma sokmayı da başarmıştı.

Dolayısıyla, modern olmayan zamanlarda çok yaygın olan bu uygulama; aslında eleştirilecek bir durum değildir; çünkü bu durum, o dönemin tüm ülkeleri için geçerli olan ortak bir anlayış ve uygulamadır.

Osmanlı Devleti ağırlıklı olarak Tanzimat'tan sonra bu keyfi yönetimin yavaş yavaş anayasal bir yönetimle değişmesi için dönüşüm sürecine girmiştir. Bu da batı dünyasında görülen, gelişen ve uygulanan yeni algıya dayalı olarak kendini göstermiştir. Önce Tanzimat, ardından Meşrutiyet Dönemleri'yle, mutlak iktidar sahibi olan sultanın gücü, aşama aşama kırılmış; ancak bu olumlu gelişmelere karşın, bütünüyle ortadan kaldırılamamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ise, cumhuriyetin ilanından bugüne, güçlerin ayırımı prensibi benimsenmiş, uygulamada bazı sorunlar aşağı-yukarı her dönemde görülmüştür. Kuruluş aşamasında, ilk açılan meclis, olağanüstü bir dönemde, ulusun bağımsızlığı ve ülkenin emperyalist işgallerden kurtarılması için bir ulusal savaşı örgütlediğinden, bu zor koşullarda güçler ayrılığı ilkesi uygulanamamıştır. Kuruluş, cumhuriyetin ilanına dönüştükten sonra, 1924 Anayasası'ndan buyana, olabildiği ölçüde güçler ayrılığı ilkesinin yerleşmesi ve gelişmesi için çalışılmasına karşın, bu her zaman sorunsuz bir işleyiş biçiminde kendini gösterememiştir. Arzu edilen, yeterli bir demokrasi kültürü oluşturulamamış bütün toplumlarda olduğu gibi; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişme evrelerinde, bu yönde çabalar, atılımlar olmasına karşın; yine de işleyişte sorunlar kendini göstermiştir. Bugün de bunun sancılarını demokratikleşme süreçlerinde görmek mümkündür. Ancak, bütün sorunlu dönemlere karşın, genel olarak bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulduğu anlardan bu yana uygulamada güçler ayrılığı ilkesi vardır.

Böylece, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne sistemler açısından bakıldığında şu görüntü ortaya çıkmaktadır:

Osmanlı yönetiminde egemen/hâkim olan sultan; Türkiye Cumhuriyeti'nde ise ulusun kendisidir. Birincisinde ülkeyi kişi, ikincisinde ise ulus yönetir. Birinci devlette yönetim biçimi, mutlakıyet ve keyfiliğe ikincisinde ise cumhuriyete ve ulusun istençlerine dayanır.

Ya Türk Devrimi'nin bu yönlerden işlevi nedir?

Türk Devrimi, yalnız emperyalizme karşı ulusun örgütlenerek bir tam bağımsızlık savaşı değildir. Aynı zamanda O, keyfi ve mutlakıyet yönetim biçimi olan Osmanlı Saltanat Rejimi'ne son vererek,

onun yerine cumhuriyeti getiren bir tarihsel olgudur. Zaten ömrü tamamlanmış Osmanlı Devleti yıkılırken, Türk Devrimi onun külleri üzerinde yeni bir devlet ve bu devletin rejimi olarak da Cumhuriyeti başarabilmiştir. Bu nedenle Atatürk'ün; *"Benim en büyük eserim Cumhuriyettir"* sözü son derece anlamlıdır.

Devleti Kim Yönetir? Veya; *"Kim"* Ya da *"Kimler"* Yönetmelidir?

Devleti kim yönetir?

Bu soru, günümüz dünyasmda başka bir soruyu yanında gerekli kılabilir:

Devleti, kim yönetmelidir?

Devleti yöneten ya da yönetenler, bu gücü nereden ve nasıl alırlar?

Ya da günümüz dünyasında, devleti yönetenler bu gücü nereden almalıdırlar?

Devlet içinde bu güçlü otoritenin kaynağı ve bu banyağın nasıl oluştuğu konusu tarih boyunca hep tartışıla gelmiştir. İnsanoğlunun beynini en çok uğraştıran temel sorunlardan biri, devletin *"kim"* ya da *"kimler"* tarafından yönetileceğidir.

Geçmiş yüzyıllarda bu tartışmayı yapmak, hiç de kolay değildi; büyük olasılıkla ölümle cezalandırılan bir suçtu. Krallar bu gücü kendilerinin doğal bir hakkı olarak görürlerken, toplum kesimleri de buna inandırılmıştı. Böylece, topluma ışık saçacak aydınların beyni, yapay bir taassupla çevrilmişti. Bu tutuculuğun duvarlarını yıkıp, oradan gerçeğe yönelmek hiç de kolay değildi. Kralları yücelterek, onları *"Tanrı"* olarak gören dinler bile belli dönemlerde oluşmuştu. Örneğin, eski Mısır'da Firavun, Güneş Tanrısı *" Ra"* nın kendisiydi. O toplumda, her şeyi var eden Ra, Fravun'un kendisi sayıldığından, buna dogmatik biçimde inandırılmış kitlelerin Firavun'a ancak *"kulluk"* görevleri vardı. "Ra" nın kendisi yaşam ve ışıktı; dolayısıyla Firavun da tanrı, yaşam ve ışık yerine geçiyordu.

Bu yapıyı eleştirmek insanlık tarihi açısından bakıldığında o dönem için hiç de kolay değildi. Yalnız Mısır'da değil, dünyanın dört bir yanında eski kültürlerde buna benzer örnekler görüldü. Eleştirilemez, yalnızca itaat edilir ve kulluk yapılır anlayışına dayanan bu algı; zaman zaman aşıldı ve toplumların içinden kimi aydınlar çıkıp, kulluk ve köleliği öngören bu düzenleri eleştirme yoluna gidebildiler. Daha çok bilgiye tutkun kralların himayesinde, eleştiri kültürünü canlandırabilen aydınlar ortaya çıkmayı başardı. Başta Eski Yunan'da, yani bundan yaklaşık 2500 yıl önce insanlık, bunun çetin savaşımını veren onurlu duruşlara tanık olmuştur:

Sokrates, Platon ve Aristoteles...

Bu üç önemli bilge, egemenlik erkinin kaynağını sorgulayan düşünceler ortaya koymuşlardır. Onların bu aşamaya gelmesi kendilerinden önceki uzun felsefi birikime bağlıdır. Kuşkusuz, onların yaşadığı çağda, onlar gibi bu kavramlara ya da olgulara kafa yoran başkaları da vardı:

Örneğin Protagoras...

Bu düşün önderleri ortaya koydukları özgün görüşlerle, insanlık tarihinde kendilerinden her zaman söz ettirmeyi başardılar. Sokrates'in yaşamı dramatik bir ölümle sonuçlandığında, aslında onun düşünceleri, kendinden sonra gelenlere önemli kapılar açmıştı. O, ölürken başka bedenlerde diriliyordu. Onun ölümünü gözyaşları içinde izleyen öğrencisi Platon, hocasının düşüncelerinden hareketle, "ideal devlet" kuramına yönelmişti:

İyi devlet nasıl olur ve o iyi devletin, yurttaşlarına karşı görevleri nelerdir? Devlet, insana hizmet etmek için var olduğuna göre; neler gerçekleşirse o devlet, en çok arzu edilen, en istenilen, en iyi işleyen devlet haline gelir?

Sokrates'in görüşleri belki çok daha soyuttu; ancak o soyut olan şeyler, yani öz, biçime dönüşmeyi Platon'la başardı. Sokrates öldüğünde onun yazılı bir yapıtı yoktu. Başta Platon olmak üzere, öğrencileri onun diyaloglarını kaleme aldılar. O diyaloglar içinde var olan bilgiler, onun ardılları için güçlü ve verimli, bereket dolu bir toprak gibiydi. Kim köklerini ona dayarsa, bedeninde türlü canlanışlar, diri-

lişler ortaya çıkıyordu. Düşünceler, ölenlerle birlikte asla toprağa gömülemiyordu. Bir başka beyinde filizlenip uç veriyordu. Platon, hocası Sokrates'in ölümünden sonra, büyük bir bunalım içine düşüp oradan oraya kaçtı durdu. Derken, Atina'ya geri döndü ve yeni yapıtlar yazarak, bu düşünceleri daha da geliştirdi. Kendi hasımlarından öldürülme korkusuyla kaçış sonrasında, yapayalnız yaşamını yitirdiğinde, ona dek değişerek gelişen düşünce, çoktan Aristoteles'e aktarılmıştı.

Akıl, düşünce ve bilginin yürüyüş serüveni hiç durmuyor; beyinden beyine aktarılıyordu:

Sokrates, Platon ve Aristoteles...

Ve bu çizginin orasında burasında, bu çizgiye güç veren halkaları oluşturan daha nice başkaları...

Aristoteles sistematik bir devlet tanımına ve devlet çeşitlerine yönelmiştir. Döneminin bu büyük bilgesi ilk kez egemenliğin kaynağından hareketle, devlet yönetim biçimlerini sistematik bir biçimde vermeye çalışmıştı. Onun yaptığı tasnif, tarihsel süreç içinde değişikliklere uğradı ve yeni bir karakter aldı. Ancak onun bu tanımlaması, çağlar ötesinden sıçrayarak, günümüzü bile etkilemeyi başardı.

Kuşkusuz O, bu değerlenmelerini yaparken, gününün koşullarından, o koşullara ait gözlemlerinden ve tespitlerinden; ardından da yine o koşulların biçimlendirdiği zihinsel egzersiz gücünden yararlanmıştı.

Koşullar değiştikçe, kurallar ve yargılar da değişiyordu.

Öyle ya da böyle, Antik Çağ'ın bu önemli bilgelerinden bugüne, düşünen beyinleri, entelektüel çevreleri hep şu soru düşündürmüştür: Egemenlik bir "güç" ise, bunu *"kim"* ya da *"kimler"* kullanmalıdır?

Bellek ve kavrayış, olasılıklardan hareketle, devleti kim yönetir sorusuna karşılık, üç önemli olasılık ileri sürer:

1- Devleti, toplum içinden yalnız bir kişi yönetebilir;

2- Devleti, bir kişi değil de, toplumun içinden yalnızca seçkin bir zümre ya da sınıf yönetebilir;

3- Ya da devleti doğrudan doğruya ulusun kendisi yönetir.

Devleti kişi yönetirse bu yönetim biçimi *"Monarşi"*, bir sınıf ya da zümre yönetirse *"Oligarşi"*; ulusun kendisi yönetirse *"Cumhuriyet"*tir...

1- Monarşi:

Egemenlik kavramını yalnızca bir kişinin kullandığı yönetim biçimidir. Egemenlik yasama, yürütme, yargı güçlerinin bir araya gelmesiyle oluştuğuna göre, bu sistemde egemenliği kullanan kişi, bu üç güce de sahiptir ve onun yetkilerini sınırlandıracak hiç bir güç yoktur. Bu anlamda monarşi, devleti yönetecek olan monarka mutlak iktidarı getirir. Bu sistemde yasamanın, yürütmenin ve yargının düzeyi ve niteliği, bu kişinin iradesine, ahlaki düzeyine ve hatta psikolojisine bağlı kalmıştır. Keyfi bir düzen söz konusudur; kişinin her dediği yasa, her kararı yargı, her emri yürütme gücü haline gelmiştir.

Tarihsel süreç içinde monarşik sistemlerde krallar, sultanlar, padişahlar v.b. tek otorite sahibi kişiler karşımıza çıkmıştır. Hanedan, yani krallık ya da padişahın mensubu olduğu aile, egemenliğin sahibi olarak, devletin diğer iki unsurunun, yani toprağın ve insanlarının da sahibidir. Bu sistemde toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin özgürlükleri söz konusu değildir; kişi monarkın tebaasıdır. Mülk ise, monarkın -eğer gelenekler ve dinsel inanışlar yasaklamıyorsa- isterse üzerinde yaşayan insanlarla satabileceği ya da başkalarına paylaştırabileceği malıdır. Böyle bir ortamda özgürlüklerden söz etmek söz konusu değildir.

Osmanlı Devleti, klasik dönemlerinde mutlak bir monarşiydi. "Memalik-i Ali Osman" kavramı içinde, devletin mülkiyetini oluşturan topraklar, Osmanlı ailesinin malı; bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar ise reaya olarak tasnif edilen padişaha bağlı kullar olarak görülüyordu. Toplum ise bu mülkün padişah ailesinin doğal mülkü olduğuna inandırılmış; Tanrı düzeni saydığı bu sistem içinde, padişaha bağlılığı bir ibadet gibi algılamıştı.

Osmanlı Devleti'nden önceki Türk devletleri de birer monarşi idi. Onlarda da taht babadan oğla geçiyordu. Yalnız bu devletlerin çoğunda, Kurultay dediğimiz bir kurum vardı. Bu kurum, hakanın ya-

pacağı işlerde bir danışma kurulu niteliğinden de fazla olarak, törelere dayalı kısmen de olsa yaptırım gücü olan bir kurumdu. Üstelik milli duygular, çağdaşı olan diğer devletlere göre çok gelişmişti. Bunun en canlı örneklerini Göktürk Anıtları'nda görmek mümkündür. Nitekim bu gelenek, Selçuklu ve Beylikler Dönemi kanalıyla, Osmanlı Beyliği'ne de aktarılmıştı. Ne var ki, Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nden sonra gittikçe artan şeriat uygulamaları, bu niteliği adım adım ortadan kaldırmıştır. Bunlara karşın, gerek Osmanlı Devleti, gerekse ondan önceki Türk Devletleri monarşik özellikleri olan devletlerdi. Zaten, dönemlerinin koşulları içinde, farklı bir uygulama da beklenemezdi.

Türk Devrimi, yalnızca emperyalizme karşı verilmiş bir bağımsızlık savaşı değildi; aynı zamanda Osmanlı monarşisine karşı da verilmiş bir ulusal egemenlik ve özgürlük savaşıydı.

2-Oligarşi:

Devlet yönetiminde egemenlik erkini bir sınıfın ya da bir zümrenin elinde bulundurduğu yönetim biçimidir.

Bu tür yönetim biçimlerinde kuru kalabalıkların bir önemi yoktur; devlet içindeki ayrıcalıklı seçkin zümre yönetim erkini elinde tutar. Tarihte bu tür yönetim biçimleri çok sayıda görülmüştür. Hatta Aristoteles, Aristokrasi dediği bu yönetim biçimini en mükemmel yönetim biçimi olarak algılar. Bu nedenle *"mükemmel"* olarak nitelendirdiği bu yönetim biçimine kendi adını vererek, *"Aristokrasi"* demiştir.

3- Cumhuriyet:

Egemenliğin ulusun elinde bulunduğu yönetim biçimidir. Bu tür devletler daha çok Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkmıştır; ondan önceki dönemlerde, farklı uygulamalar biçiminde de olsa cumhuriyet, kısa süreli olarak tarihte görülmüştür.

Aristoteles, cumhuriyet kavramı yerine demokrasi kavramını kullanmıştır; ama günümüz anlayışında demokrasi ile cumhuriyet aynı kavramlar değildir. Bu yönetim biçiminde, yasama, yürütme ve yargı erki kaynağını toplumdan alır. Bu güç aslında toplumun gücüdür. Bu

gücü ulus adına kullananlar yalnızca temsil görevlerini yerine getirmektedirler.

Fransız Devrimi öncesinde, pek çok çağdaş kavramla birlikte cumhuriyet kavramı da işlenmiş ve bazı aydınlar, özellikle de Jean-Jacques Rausseau cumhuriyeti bir yönetim biçimi olarak önermiştir. Tarihte kısa süreli olarak görülen uygulamalar bir yana bırakılırsa cumhuriyet ilk kez Fransız Devrimi ile gündeme gelmiştir.

Türk Tarihi açısından baktığımız zaman, cumhuriyet, Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonrasında bir yönetim biçimi olarak kabul edilmiştir. Ondan önceki dönemlerde, mutlak monarşik uygulamalar ve 1876 Anayasası ile birlikte Meşruti Monarşik yönetim biçimleri söz konusu olmuştur. Meşruti Monarşik deyimi, monarkın (padişah) mutlak yetkilerinin bir kısmını Meclis-i Mebusan'a ve anayasaya devretmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçlerde, ulusal bilinç olmadığı gibi, ulusun kendisi de yönetim uygulamalarının dışında bırakılmıştır.

Türkiye'de cumhuriyet, bir bağımsızlık savaşının sonunda kuruldu. Egemenlik ulusa verilerek, cumhuriyet rejiminin yolu açıldı. Bu yolun açılabilmesi için, sultan ve halifeye karşı bir egemenlik savaşı vermek gerekiyordu. Bu bakımdan Türk Kurtuluş Savaşı yalnız dış sömürgeci güçlere karşı verilmiş bir savaşım olarak yorumlandığında bu yorum eksik bir yorum olacaktır. Bu savaş bir yandan tam bağımsızlığı elde etmek amacıyla dışarıdaki sömürgeci güçlere ve bu güçlerin yerli işbirlikçilerine karşı verilirken, içeride de ulusal egemenliği sağlamak ve cumhuriyeti getirmek amacıyla Osmanlı monarşisine karşı verilmiştir.

Bu nedenle egemenliğin hem dışa dönük boyutunda hem de egemenliğin içe dönük boyutunda bir savaşım ve hareket söz konusudur. Egemenliğin içe dönük boyutunda verilmiş olan mücadelenin siyasal programı 22 Haziran 1919 tarihli Amasya genelgesidir. Bu program, Kurtuluş Savaşı'nda ulusal egemenliğin gerçekleşmesi için bir yol haritası ortaya koyar. Sultan ve Halife'ye ve onun dayandığı değerlere karşı savaşımın yolunu çizer. Bu yol haritasını izleyen Türk Ulusu, kimi evrelere ayırdığı bağımsızlık ve özgürlük savaşının sonunda, 29 Ekim 1923'te cumhuriyeti ilan ederek, monarşinin yerine yeni bir siyasal sistem kurmuştur.

Cumhuriyette egemenlik bütünüyle ulusun elindedir. Bu yeni yönetimle artık ulus, kendinin ve yurdunun yazgısına egemen olmuştur. Ancak cumhuriyetin gelmesi için ulus, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde sultan ve halifeye, onun temsil ettiği değerlere karşı bir egemenlik savaşı vermiştir. Bu yönden Türk Kurtuluş Savaşı aynı zamanda ulus yönetimi demek olan cumhuriyeti ulusa vermek için yapılmış bir ulusal egemenlik savaşıdır. Atatürk, cumhuriyeti en büyük eseri olarak görür ve onun, yani cumhuriyetin kanla ve irfanla kurulduğunu söyler[20]. O, ulusu en büyük değer ve ulusal egemenliği en büyük güç olarak nitelendirir. Atatürk'e göre ulusal egemenlik öylesine güçlü bir ışıktır ki, onun karşısında hiç bir taç ve taht duramaz, yanar mahvolur[21]. Ulusal egemenliği, ulusun namusu, şerefi ve onuru olarak görür[22]. Bu nedenle de ulusal egemenlik hiç bir kimseye ya da makama terk edilemez.

Görülüyor ki, ulusal egemenlik Atatürk'ün düşünce dünyasında son derece yaşamsal önem taşır. Onu büyük bir güç olarak algılar ve onun karşısında hiç bir gücün duramayacağını belirtmek ister. Bu, yüzeysel bir yaklaşım ya da içi boşaltılmış bir söylem değildir; tersene Atatürk, tarihin derinliklerinden buyana ulusal egemenlik kavramının nasıl süzülüp geldiğini biliyor ve onu ulusun onuruna, şerefine, haysiyetine en yakışır yönetim biçimi olarak görüyor ve algılıyordu.

O Halde:
Cumhuriyet Ne?
Demokrasi Ne?

Her cumhuriyet demokrasi sayılabilir mi?

Cumhuriyet her zaman demokrasiyle iç içe midir?

Bu iki kavram aynı anlama mı gelmektedir? Birinin varlığı, ötekinin de varlığını gerektirir mi?

Hayır...

20 *Nutuk*, s.839.

21 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1999, s.31.

22 Atatürk'ün ulusal egemenlik üzerine sözleri için bkz. *A.g.e.*, s.30-39.

Her cumhuriyet, "demokrasi" kavramının eş anlamlısı değildir... Cumhuriyet, egemenlik erkinin ulusun elinde olması demektir. Ancak, demokrasi için bu yeterli değildir. Daha doğrusu bir siyasal sistemde, egemenliğin öyle ya da böyle ulusa verilmiş olması, o sistemi demokrasi yapmak için yetmez. Bir sistemin demokratik olabilmesi için, egemenlik erkinin ulusun elinde olması kesin koşuldur; ancak yetmez... Bu özellik sağlandıktan sonra, pek çok kavramın yerleşip gelişmesi, kanıksanması, bireysel ve toplumsal bir davranış özelliği haline gelmesi için oldukça yol almak gerekir.

Soruyu tersine de sormak olanaklıdır: Her demokrasi mutlaka cumhuriyet midir?

Hayır; her demokrasinin cumhuriyet olduğunu da söylemek olanaklı değildir. Daha doğrusu bu soruya oldukça dikkatli yaklaşmak, yanıtı ona göre kurgulamak gerekir.

Ancak yine de şu söylenebilir:

Her cumhuriyet demokrasi olsaydı, dünya siyasal sistem olarak cumhuriyet kavramını kullanan ülkelerin çokluğuna bakarak, dünyanın tam bir demokrasi bahçesine dönerdi. Bireysel haklar ve özgürlükler genişler, hoşgörü kültürü alabildiğine gelişirdi. En azından Ortadoğu'da ya da Kuzey Afrika'da bu kadar katı sistemler görülmez, örneğin insan hakları konusundaki yakınmalar bu denli ayyuka çıkmazdı.

Bu varsayımlar, demokrasinin her sorunu çözen sihirli bir güç olduğu anlamına da gelmemelidir. Demokrasilerin de kendi içinde yığınla çözemedikleri ve kendi içlerinde barındırdıkları sorunlar ve çelişkiler vardır. Demokrasinin de kendi içinde yığınla çelişkilerinden söz edilebilir. Çok kere, demokrasi sözcüğünün, sömürgeci güçler elinde bir aldatmaca olarak kullanıldığı, gerçek niyetlerin demokrasi gibi gösterilip, hiç de demokrasi ile uygunluk taşımayan yığınla uygulamaya yöneldikleri kolaylıkla söylenebilir. Ancak yine de var olan sistemlerin içinde, insan onuruna en uygun olan uygulama, yaşam ve yönetim biçiminin demokrasi olduğu söylenebilir. Öteki sistemlerin hiç biri, ideal demokrasi kadar, bireysel haklara ve özgürlüklere sınır tanımamış; hoşgörü kültürünün gelişmesine katkıda bulunmamıştır. Bu yönden

demokrasinin, çağdaşlaşmak yönünde ilerleyen toplumlar için, bir can damarı olduğu söylenebilir.

Ya gerçek cumhuriyet?

Her gerçek cumhuriyetin demokratik bir içeriğe dönüşmek için çaba harcadığı rahatlıkla söylenebilir. İçi boşaltılmış, göstermelik bir görüntüden öteye gidememiş cumhuriyet rejimlerinde, bu sistem çoğu kez, katı diktatörlüklerin aracı olabilmektedir. Buna karşın, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde olduğu gibi; cumhuriyeti içtenlikle benimsemiş toplumların, onu demokratik bir niteliğe yükseltmek amacı güttükleri de bir gerçektir.

Burada iki sorun olduğu söylenebilir: Birincisi, gerçekten cumhuriyet olup demokrasiye dönüşememiş sistemler; ikincisi de cumhuriyet bile olmadan, cumhuriyet olarak adlandırılan ve kesinkes demokrasi olması zaten olanaklı olmayan diktatörlükler... Bu nasıl bir şeydir ki, biri "cumhuriyettir"; ama demokrasi değildir; öteki de adı "cumhuriyet" değildir; ancak demokrasidir... Örneğin İngiltere'de cumhuriyet yönetimi yoktur; ama bu ülkede dünyanın en gelişkin demokrasi uygulamalarından biri yaşanmaktadır. Demokrasi kemiksiz, omurgasız bir olgu mudur ki her sistemle uzlaşabiliyor, her girdiği kalıp içinde yerini alabiliyor? Öyle ya; İran'da cumhuriyet var, ama demokrasi yok; İngiltere'de ise krallık var, ama demokrasi de var...

Bütün bunlar bir çelişki gibi görülebilir.

Ve bu tür yığınla çarpıcı örnek verilebilir.

O zaman sorunu temelden sorgulamakta yarar görünüyor:

Cumhuriyet'te, egemenlik erkinin, ulusun eline geçmiş olması yeter koşuldur. Ulus kendisini yönetenleri, yasama ve yargı organlarını kendi adına seçmek için, bir sistem bulmuş, oy vererek bu sürece katkı sağlamıştır. Bunun için ille çok partili bir sürece gerek yoktur. Tek parti de olsa, ulus kendi temsilcilerini seçerek, egemenliği kullanma sürecini başlatmış olur. Kuşkusuz, bunun bir adım ötesi, çok partili sistemdir. Bu sistemde partiler, temel konularda kendilerine özgü bir siyaset güderler. Bu bilindik, anlaşılabilir ve en asgari düzeyde kabullenilebilir bir cumhuriyet biçimidir. Ancak adı cumhuriyet olmasına karşın, ulusun iradesinin parlamentoya yansımadığı yığınla uygula-

ma vardır. Adı cumhuriyettir; görünürde halk, oyunu da kullanır. Oy vermek biçimselliğiyle kalacaksa, öze yansımayacaksa, içselleştirilmiş bir tavır ve duruş olarak belirlenemiyorsa; bu cumhuriyetin ne anlamı olabilir? Tohum bir kere bozuksa, ondan yeşerecek meyvenin tadı ne olabilir ki?

Kuşkusuz böyle bir cumhuriyet, demokratikleşememiş, özgürlükleri sağlayamamış bir cumhuriyettir. Örneğin; adı cumhuriyettir; ama başta neredeyse babadan oğla geçen bir diktatör vardır ve böyle durumlarda ortaya taş konulsa, halk bir işaretle onu büyük ağırlıkla seçmeye razıdır. Bu yapılarda, sistem adı cumhuriyet olmasına karşın, hızla totalitarizme kayabilir.

Şimdi; adı sırf cumhuriyet diye, bu sisteme cumhuriyet denilebilir mi?

Kuşkusuz hayır...

Adı cumhuriyet de olsa, bu cumhuriyet, biçim değiştirmiş bir hanedanlık ve doğal olarak da katı bir diktatörlükten başka hiç bir şey değildir. O halde, gerçek bir cumhuriyette, samimiyet, içtenlik ve özsel değerler vardır. İçselleştirilmiş, kanıksanmış bu değerler, yaşamın bir anlamı olarak yorumlanmıştır.

Ya krallıklar; onlarda cumhuriyet nasıl oluyor?

Bir sistemde egemenlik erki hem kişinin elinde olacak, hem de demokrasi prensipleri işleyecek... Bu durum büyük bir çelişki gibi görünebilir. Ancak, demokratikleşmiş cumhuriyetlerde krallıklar, yani monarşiler birer simgesel değerden başka anlam ifade etmez. Adı konulmasa da işleyişte egemenlik ulusun eline geçmiş ve bireyler kendi istenç ve iradelerini özgürce kullanmaktadırlar. Kral ve ailesi ise, geleneksel bir değer taşır; belki bir hanedan olarak kimi ayrıcalıkları olabilir; ancak genel olarak yurttaşlar arasında böyle bir ayırım görülmez. Yine de hemen belirtmek gerekirse; krallık demokrasilerinin en göze batan, içe sinmeyen yanı da krala ve ailesine tanınan ayrıcalıktır. Bu tür yapılarda bu özellik, bu yapıların ayıbı sayılabilir. Örneğin İngiltere'de krallık vardır. Ancak Avam Kamarası aracılığıyla ulus, iradesini doğrudan sisteme yansıtır. Özgürlükler ve hukuk gelişmiştir. Süreç içinde, ülkede hanedanlık kurumu korunsa da, sistem adım adım demokrasiye kaymıştır.

O halde demokrasi nedir?

Demokrasi aslında cumhuriyetin en gelişmiş biçimidir. Demokraside yalnızca egemenliğin ulusun eline geçmesi yetmez; tam bir özgürlük ortamı içinde katılımcılık, çoğulculuk, düşünce ve girişim özgürlüğü, basın özgürlüğü, kamuoyu oluşturma özgürlüğü, örgütlenme ve çok partili siyaset yapma özgürlüğü vardır. İnsan hakları gelişkin, hukukun üstünlüğü temel değerdir. Ulusun egemenliği kaçınılmaz olarak kabul edilir; ancak bundan da öte yeni özler ve süreçler, var olan sisteme eklenir. Demokraside işleyiş bütünüyle hukuk ve insan odaklıdır. Gerçek bir cumhuriyet olsa olsa, ancak gerçek bir demokrasiye geçişte ilk önemli evredir.

Günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri, yargının siyaset tarafından kuşatılması ve yönlendirilmesidir. Gerçek demokrasilerde, kişinin mahkûmiyet kararı kesinleşmedikçe, o kişi suçsuz sayılır. Bir siyasal örgütlenme modelinde ve hukuk yapısında kişinin mahkûmiyet kararı kesinleşmeden, toplum ve kamuoyu önünde, süreçte yer almaması gereken aktörler tarafından suçlu ilan edilmesi, o kişiye karşı işlenen bir insanlık suçu sayılır; sayılmalıdır da. Toplum önünde, kişi sonradan kendini aklasa bile, o an için içine düşürüldüğü durum, sergilenen, ifşa edilen kişiliği bir kez yara almışsa, onurlar zedelenmişse, itibar yerlere düşürülmüşse, üzerine atılan leke toplumun zayıf belleğinde bir kere yerini bulmuş; "Ateş olmayan yerden duman çıkmaz" özdeyişi gerçekleşmeye başlamıştır. Bu nedenle yargının bağımsızlığı kesin olarak önkoşuldur. Özel yaşamlara fütursuzca girişler, zan altında bırakmalar, iftira atmalar bir kere yoğunlaşmaya ve etkili olmaya başlamışsa, demokrasi gemisi derin ve coşkun deryalarda batmaya başlamış demektir. Öç alma ve intikam duygusunu besleme, ilkel kültürlerin ve yönetimlerin itibar ettikleri süreçtir; modern insan ve modern devlet bu "pagan" ve "kabile" duygularıyla hareket etmez; kamu sağlığını ve güvenliğini ön planda tutup; kişi temel hak ve özgürlüklerini güvenceye alarak, çağdaş çözümler üretir.

Çağdaş devlet, "benden olan" ve "benden olmayan" ayırımı yapamaz; *"ben"* ve *"öteki"* ayırımına yönelemez; *"ötekileştirme"* saçmalığının içine asla düşemez. *"Ötekileştirmek"* kavram ve uygulamasının

temelinde, *"ben"* ve *"öteki"*, *"benden olan"* ve *"benden olmayan"* ayırımı vardır. Çağdaş bir algı, kapsayıcı ve birleştirici duygularla hareket eder; bölerek, parçalayarak, iterek, başkalaştırarak, *"aşağıdakiler"* ve *"yukarıdakiler"* ayırımı yapmaz... Yurttaşlar bir kurum olan devlete yurttaşlık bağı ile ve yasalarla bağlıdırlar. Devlet, yurttaşlarını mutlu, varsıl, kültürlü ve gelişkin bireyler olarak yetiştirme yönünde politikalar oluşturur. Devlet "ezme" aracı değil; hizmet aracıdır. Yurttaşlar da güven içinde baktıkları devletlerinin önce adaletine, sonra da hukukun üstünlüğüne inanırlar. Devleti oluşturan organlar, bütün toplum kesimlerini eşit düzeyde görür; asla toplumun bir bölümünü dost, öteki bölümünü düşman olarak algılayamaz. Algılarsa o sistem demokrasi olamaz; faşist, totaliter, seçkinci ve ayırımcı bir sistem haline gelir. Gerçek demokrasilerde insan onuru, her şeyin üstündedir. İnsan bir eşya değildir; onur kırıcı işkencelere ve baskılara maruz bırakılamaz. Etnik ayırımlar ve dinsel farklılıklar körüklenemez. Dolayısıyla yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı çok önemlidir. Bu nitelikler tam sağlanmadan, etki altında bırakılmış yargının yeniden bu etkilerden arındırılması ve kirlenmişliğinin ortadan kaldırılması son derece güçtür.

Gerçek demokrasinin güvencesi, tarafsız ve adil yargıdır.

Osmanlı Devleti, tarihinin hiç bir döneminde demokrasiyi bir sistem olarak uygulayamamıştır. Uygulaması da beklenemezdi; çünkü demokrasi, geçmişi binlerce yıla uzanan bir kavram olmakla birlikte, yaygın anlamda uygulama ömrü, yüz yıl bile olmamıştır. Son iki yüz yıl boyunca demokrasi kendini geliştiren bir kavram olarak ortaya çıktı. Kimi eksik yanı olan uygulamalara karşın; gerçek demokrasiler yaygın biçimde bütün dünyada, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkabilmiştir... Bu tarihten önce, başta İngiltere olmak üzere, demokrasiyi çoktan yaşayan ülkeler elbette vardı: Ancak bu ülkelerde bile, demokrasinin çağdaş bir görüntü alması, II. Dünya Savaşı'ndan sonradır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin demokrasi ile tanışması ve onu uygulaması zaten söz konusu olamazdı.

Türkiye Cumhuriyeti'ne gelince:

Türkiye Cumhuriyeti demokrasiye 1946'da, çok partili sistemi kurarak geçebilmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı demokratik cumhuriyeti

getirmeyi amaçlayan bir ihtilal sürecidir; Türk Kurtuluş Savaşı sonrası ise, demokrasinin altyapısını hazırlamaya dönük çabaların görüldüğü ve altyapının oluşturulduğu süreçtir. Bu dönemde çok partili demokratik düzene geçme yolunda, bizzat Atatürk'ün sağlığında iki önemli girişimde bulunulmuştur. Bunlardan birincisi, 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, ikincisi de 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşudur. Fakat toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel koşulların sağladığı altyapı bu siyasal girişimleri kaldıramamış, iki girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 9 Eylül 1923'te Atatürk tarafından kurulan Halk Fırkası'nın karşısına, ilk kez II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla ikinci bir parti geçmiş, bunun neticesinde de çok partili siyasal düzene geçilmiştir. 14 Mayıs 1950'de seçimleri Demokrat Parti'nin kazanması ve iktidarı devralmasıyla da, çok partili demokratik süreç başlamıştır.

Günümüzde bile Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin sancılar çektiği, ileri geri kavgalarının ortasında, demokrasi kültür ve uygulamalarının derin yaralar aldığı; demokrasi kültür ve bilincinin yeterince gelişememiş olduğu kolaylıkla görülebilir.

Bir Sistem Nasıl Değişir? İhtilal Hak mı Ödev mi?

Soru oldukça açık olarak önümüzde duruyor:

Bir siyasal sistemi, başka bir siyasal sisteme dönüştürmek nasıl olanaklıdır? Bir siyasal düzen nasıl, hangi koşullarda sona erer; onun yerini başka bir siyasal düzen nasıl alır? Yani, örneğin, bir ülkede monarşik düzen varsa, bu monarşik düzeni diyelim ki cumhuriyete dönüştürmenin yolu nedir?

Örnekler, tersine de çevrilebilir:

Bir ülkede cumhuriyet düzeni varsa ve birileri çıkıp bu siyasal düzenin son bulmasını ve yerine monarşinin ya da oligarşinin gelmesini isterlerse; bu istek eyleme dönüştüğünde, başarılı olsun ya da olmasın, bu süreçler nasıl işler?

Genel anlamlı bu sorular, daha özel bir alana getirildiğinde; örneğin, Türkiye'deki deneyimlere bakıldığında, nasıl bir süreçle karşı karşıya kalınmıştır?

Osmanlı Devleti'nin yukarıdaki kavramlardan hareket edildiğinde, yarı teokratik, monarşik bir imparatorluk olduğu söylenebilir. Tebaa olarak algılanan toplum yapısında toprağa bağlılık esastı. Geniş halk kesimleri reaya olarak adlandırılıyordu. Bunların da sultana kulluk anlayışı içinde bağlılıkları esastı. Bu yarı teokratik siyaset yapısından, kulluk esasına bağlı toplumsal düzenden laik, demokratik bir cumhuriyete ve doğal olarak da ulus devlete, yurttaş kavramına ve laik sisteme dönüşüm nasıl gerçekleşmiştir? Türkiye nasıl bir deneyim vermiş; süreç nasıl işlemiş; bu süreçte yer alan aktörlerin üstlenmiş olduğu roller neler olmuştur?

Ve hatta şunu bile sorgulamak gereklidir:

Hangi koşullarda toplum ya da topluma öncülük eden siyasal önderler bir sistem değişikliğini talep eder?

Kuşkusuz, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan büyük devrimsel dönüşümlerin her birinin kendine özgü koşulları vardır. Devrimi yaşayan her toplumun kendi tarihi, onu, yani devrimi gerekli kılan koşulları yaratır. Bu genel kural, Türk Devrimi için de geçerlidir. Türk Devrimi, Türk tarihinden gelen doğal gelişme sürecinin ve dünya tarihinin akışının kesiştiği etki alanında, kendine özgü koşullar içinde oluşmuştur.

Genel olarak, sistem değişimi isteği, nasıl ortaya çıkar?

Öncelikli olarak, devlette olmazsa olmaz koşullardan birisi olan toplumun siyasal bilincinin artması ve içinde bulunduğu ve yaşamak zorunda kaldığı sistemi sorgulaması gerekir. Artan toplumsal bilinç, eleştirmeye başladığında, olması gereken konusunda da öneriler ortaya atacaktır.

Kuşkusuz bunu, toplumun düşünen beyinleri, yani entelektüel sınıfı yapacaktır; ancak toplum buna bir biçimde inandığında ya da bir karmaşa ya da aksiyon ortamı oluştuğunda, eski sistem olayların önüne geçemezse ve bu gücün karşısında duramazsa, o zaman değişim süreci kendisini gösterebilir. Bu koşullar oluştuğunda, toplum ve on-

lar adına siyasal önderler, yön belirleyiciler, düşün ve eylem görevini üstlenmiş çevreler, siyasal iktidarın karşısına çıkıp, değişim arzusunu dile getirir: Veya, başka biçimde yaşanan bir aksiyon, zorunlu olarak bu değişim isteğini dayatabilir. İstek dile getirildiğinde, egemen kimse, örneğin kralsa ve kral bu isteği olumlu karşılar ve güce teslim olursa, o zaman toplum önemli bir çalkantı yaşamadan, kırıp dökmeden, can yanmadan bu sarsıntıyı atlatabilir. Eski sistem adım adım tasfiye edilir, yeni sistem, bütün kurum, kavram ve simgeleriyle yerleşir. Ya da eski sistem biçimsel ve göstermelik olarak kalır; ancak yeninin özü, biçim olarak pek fazla sarsıntı yaratmadan, eskiye özünü ve ruhunu verir.

Bu durumda görüntüde kral ve krallık vardır; ancak özden uzaklaştırılmış, içi boşaltılmış, sulandırılmış, işlevini yitirmiş krallık olsa ne, olmasa ne?

Krallık varsa; sözde mülk gene onun sayılıyorsa; ancak yurttaşlar siyasal partilerde örgütlenip siyaset yapıyorlarsa, özgür istençlerini oylarıyla parlamentoya yansıtıyorlarsa, yasama, yürütme ve yargı gücünü ulusun kendinden alıyorsa; kral ve krallık ise bu benimsenen kuralları, alınan kararları, çıkan iradeleri yalnız onaylama durumuna getirilmişse, görüntü krallık olsa bile, öz ve işleyiş için krallık denilemez. Kral ve krallık varla yok arasında bir çizgidedir; geleneksel, anılara dayanan, tarihsel anlamı olan bir simgeden başka bir şey değildir. Cumhuriyet ise adı konulmamış, sistem içinde tanımlanmamış bir halde, işleyişi ve kurallarıyla devrededir; bu işleyiş ve kurallarla her yerde kendini duyumsatır.

Şimdi bu koşullarda, krallığın etkisinden ve gücünden söz edildiğinde, üzerinde durulacak tek şey geleneksel, tarihsel ve belleklerde iz bırakmış anılardan gelen ağırlığıdır. Demokrasinin olduğu bir sistemde, o sistemin adı monarşi de olsa, işleyiş monarşinin klasik görüntüsünün çok dışındadır. Sistem, demokratik bir sistem olacaksa zaten bunun olması gerekir; çünkü demokrasilerde, ulusal egemenlik dışında bir egemenliğin varlığı söz konusu olamaz. Söylemde var gibi görünse de, gerçekte buna olanak yoktur. Monarşide egemenlik bir kişinin dışında başka bir gücün elinde olamaz; olursa, zaten o sistem artık monarşi olamaz. Dolayısıyla İngiltere gibi batı demokrasilerinde

sistemin adı krallık da olsa, onun gerçek krallık olup olmadığı her zaman tartışmalıdır... Bu süreçte bir "evrim" yaşanmıştır; kimi atılımlara, gerilimlere karşın, büyük devrimsel dönüşümlerle kıyaslanamayacak ölçüde sessizlik içinde sistemin adı ya biçimi kısmen kalmış, ancak öz adı konulmadık başka bir sistemin özü toplumun ve siyasetin ruhuna hâkim olmuştur.

Gelişimini kesintisiz, biriktirerek ve sindirerek sağlamış toplumlar için evrimci yöntem bir çıkış yolu olabilir. Ancak yüzyıllardır kimi konular önemsenmemişse ve gerek zihniyette ve gerekse yöntem, kurallar ve yapılarda büyük ölçüde geri kalınmışsa; bir toplumun bulunduğu yerden, başka bir yere gelebilmesi için daha radikal bir dönüşüm gerekebilir. Bu nedenle her zaman sistemin el değiştirmesi böyle uyum ve göreceli bir sessizlik içinde olmamıştır. Bu değişim bir tarihsel dönemeçte, bir anda ve bir patlamayla sağlanabilir. Toplumu temsil eden zinde güçlerle, geleneksel anlayışı temsil eden güçler arasında, bir patlama biçiminde arbede yaşanır; devreye güç ve silah girer. Toplumu yeni bir siyasal sistemin, kültürel değerlerin ve yaşama algılayışının içine taşımak isteyen toplumsal güçler ile eskiyi temsil eden güçler arasında yaşanan bu arbedede kan dökülebilir. Bir kez toplar gürlemiş, süngüler çekilmiş, namlular hedefe yönelmiştir. Güçlü olan, zafer elde eder. Zafer ise, ya yeni sisteme ve onun taraftarlarına ya da eski sistemi temsil edenlere gülümser. Yenilen derhal asi ve hain ilan edilir; çünkü toplumun yeni değer yargılaması ve algılamasında o çok kötü bir şeydir. İşte; egemenliğin güç ve silah kullanılarak el değiştirmesi, yani bir yönetim biçiminin yıkılarak, yerine yenisinin getirilmesi yöntemi "İhtilal" demektir.

Bu yöntemde, eski sistemi temsil eden kişi, kurum ve simgeler ile yeni sistemi temsil eden kişi, kurum ve simgeler arasında çetin bir mücadele söz konusu olur. Sonunda yeni sistemi savunanlar güç kullanarak eski sistemi devirirler; yeni bir siyasal sistemi ve rejimi kurarlar. Böyle bir yöntem son derece sancılı, kanlı ve sert bir geçişi getirir.

Bu kuramsal anlatım, Türk Kurtuluş Savaşı özelinde irdelendiğinde, Türk Kurtuluş Savaşı bir evrim mi ihtilal midir?

Türk Kurtuluş Savaşı her şeyden önce, bir bağımsızlık ve özgürlük savaşıdır. Ezilmek, yok edilmek istenen bir ulus, kendi ulusal hakla-

rını elde etmek için bir bağımsızlık ve özgürlük savaşı vermek zorunda kalmıştır. Yıllar boyunca süren savaşlardan iyice bunalmış, yoksulluk içine itilmiş; insan ve mal kayıplarıyla büyük bir yokluğun içine düşmüş toplum kesimleri, sultan ve halifeden ulusal bağımsızlık yönünde bir yarar gelmeyeceğini anlayınca, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde örgütlenen ulusal mücadelede kendisini bulmuştur.

Böylece, egemenlik kavramının dışa dönük boyutunda bir aksiyon söz konusu olmuştur.

Taraflar bellidir; bir yanda sömürmek ve ezmek amacıyla ortaya çıkan sömürgeci güçler ile onların yerli işbirlikçileri ve yardakçıları; öteki yanda sömürülmek ve ezilmek istenen Türkler... Ve aralarında yıllarca süren savaş... Sonunda, Türkler'in 9 Eylül günü İzmir'de Yunan askerlerini denize dökmesi ve Yüzbaşı Şerafettin Bey'in Hükümet Konağı'na bayrak çekmesiyle son bulan o savaş dönemi[23]...

Bu bir ulusun bağımsızlık ve özgürlük savaşıdır; ancak savaşın boyutu, bununla sınırlı kalmamıştır. Bağımsızlık ve özgürlük savaşı verilirken, ezmek ve sömürmek için yola çıkanların yerli işbirlikçilerine karşı da bir savaşım verilmiştir. Bu işbirlikçilerin öyle ya da böyle kimi amaçları vardır; ancak tarihte üstlenmiş oldukları rol, Türk ulusunun genel çıkarlarıyla pek bir uyum göstermez. Yalnızca bir bağımsızlık ve özgürlük savaşı değil, aynı zamanda bir ihtilaldir; çünkü Osmanlı Monarşisi ile Cumhuriyeti temsil eden güçler arasında çetin bir egemenlik savaşı yaşanmış; bu savaşı ulusal güçler kazanmış ve cumhuriyeti ve onun dayandığı değerleri Türkiye'ye getirmiştir.

Türk düşünce dünyasında aydınların ve diğer bireylerin, günlük konuşma bir yana, akademik söylem ve metinlerde bile kavramları karıştırması artık alışılagelmiş bir durumdur. Pek çok kavram gibi ihtilal, inkılâp, askeri darbe, ayaklanma ve isyan gibi kavramlar da karıştırılmaktadır.

Kavramlar konusunda kafalar karışık olunca, süreçler ve olgular üzerinde ortak algılama ve görüş birliği oluşturma güçleşmekte; konuya bilimsel yaklaşma sığlığı, daha işin başında kendisini belli etmektedir. Bu kafa karışıklığı siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik nitelikli konuların ve bu arada doğal olarak tarihsel olayların yanlış,

23 Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, Zeus yay., İzmir, 2009.

yanlı ve eksik algılanmasına neden olmaktadır. İnkılâp sözcüğü, ihtilali de içine alan; bu sürecin öncesini ve sonrasını da kapsayan çok daha geniş bir kavramdır. Türkçe sözlükte karşılığı *"Devrim"*dir...

Daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacak bu kavram, Türk Devrimi'ni tanımlamada ve onun düşün boyutunu ortaya koymada bizlere yeni açılımlar getirecektir.

Ne yazık ki bu kavramların çoğu zaman ihtilal kavramı ile karıştırılarak yanlış kullanıldığı görülmektedir. Askeri darbe ise, belli bir demokratik olgunluğa ulaşamamış siyasal yapılarda, rejimin kendi içinde askeri güçlerin devreye girerek, seçilmiş parlamentoyu feshetmesi ve rejimi kesintiye uğratmasıdır; ancak bu eylemin sonunda rejim değişmez, belli bir duraksamadan sonra yeniden aynı rejim -belki nitelik değiştirir ama- yoluna devam eder. Ayaklanma ve isyan gibi kavramlar ise, ister askeri, ister sivil güç olsun, belli bir kesimin kurulu düzene karşı başkaldırması ve kimi talepleri ileri sürerek, hukuk dışı dayatmalara yönelmesidir.

Konu bu noktaya gelmişken, derhal bir soruyu sormak kaçınılmaz olmaktadır:

Bir toplum, hangi koşullar oluştuğunda ihtilale yönelir? İhtilale yönelen toplumlar, nasıl bir tarihsel algılamaya yönelerek, yaptıkları işin meşru olduğuna karar verip bunu kanıksar? Bu sürecin psikolojik dayanağı ve gerekçesi nedir? Daha başka bir deyişle, konu cumhuriyeti oluşturan koşullar özelinde bakıldığında; egemenlik niçin ulusa aittir ve ihtilali toplum niçin bir hak, sorumluluk ve ödev olarak görür?

Rousseau'nun Cinnet Anı: *"İhtilal Hak ve Ödevdir"*

"İnsan özgür doğar;
ancak her yerde zincire vurulmuştur..."

Konuya kuramsal yönden bakan en önemli düşünür, hiç kuşkusuz Jean-Jacques Rausseau'dur. Fransız Devrimi öncesinin bu aydmlanmacı bilgesi, egemenlik kavramının niçin özgürlüklerden vazgeçme adına oluştuğunu, özgürlüğünü terk eden bireylerin nasıl ortak

egemenlikte buluştuklarını ve bu egemenliğin neden ulusa ait olduğunu anlatır.

İnsanlığın özgürlüğü konusu, ezelden beri düşünen beyinleri uğraştırmış; özgürlüğünü arayan birey ve toplum, hem bedensel ve tinsel varlığını sorgulamış; hem de toplum yapısı ve gelenekler içinde insanın özgürleşmesi görüşünü dile getirmiştir.

Bu düşünürlerden birisi de Rousseau'dur.

Ona göre, insanoğlu doğaya ilk geldiği anda, özgür olarak doğmuştur. Ne var ki bu özgürlük değişik etkenler nedeniyle kalıcı olmamış; özgürlük her yerde zincirlere vurulmuştur. Köleliği meşrulaştıranların, onu kutsayanların ve onu kendi varlığı için gerekli görenlerin nedenlerini anlamak zor değildir. Zincire vurulmak istenen halkın durumuna gelince; onlar, yani ezilenler zincirlerini hazırlayıp, kendisini köleleştirmek isteyenlere karşı, koşullar elverişsiz olduğundan, boyun eğmesi en azından kendi varlığını koruması adına anlaşılabilir.

Bu aşamada ve koşullarda bu durum iyi bir şeydir; ancak ya kurtulmak, esaret zincirlerini kırmak zamanı geldiğinde, bu fırsatı değerlendirip zincirleri parçalama yoluna gitmezse, buna cesaret edemezse, buna yönelemezse; ya o zaman? Yine buna, bu sürgit duruma iyidir demek olanaklı mıdır?

Hayır; çünkü bu insan onuruna yakışan bir şey değildir. Özgürlükleri elinden alan zorba ya da zorbalar, bunu hangi hakla yapmışlarsa, zorbalığı meşrulaştıran ve kendi düzenlerini kuran zorbalara karşı insanlar, aynı hakla kendisine ait olan özgürlüğü geri alma yoluna gitmelidir.

Özgürlük insanlığın onurudur; bu açıdan, insanın kendi onuru için savaşması kadar doğal bir şey olamaz. Ancak konunun bir başka yönü de toplumsal düzen kavramıyla ilintilidir. Toplumsal düzen adına özgürlüklerin sınırlandırılması da karşılaşılan bir durumdur. Bütün hakların temeli, toplumsal düzene dayanır. Toplumsal düzen, tüm öteki haklara kaynaklık eder; daha doğrusu onlara bir zemin ve biçim hazırlar. Ancak bu hak örneğin yaşama hakkı gibi doğadan gelme bir hak değildir.

Toplumsal düzen, ilk insanın kendini doğa içinde bulduğu anda karşılaştığı bir durum da değildir. İnsanoğlu binlerce yıllık

bir serüvenin ve gelişiminin sonunda, toplumsal düzeni yaratmıştır; çünkü birey önce aileye, giderek de toplumsal yapıya yönelmeyi başarabilmiştir. Ortak yaşama zorunluluğu, toplumsal düzen kavramını zorunlu kılmıştır. Çok sayıda insanın aynı mekân içinde yaşıyor olmasıyla, özgürlükleri salt doğal ve sınırsız biçimiyle sürdürmenin olanağı yoktur. Bu koşullarda, bir toplumsal düzen algılamasının olması kaçınılmazdır. Toplum, ortak yaşama zorunluluğu içinde olduğuna ve bu yapıda özgürlükleri sonsuz biçimde sürdürebilme durumu olmadığına göre, zorunlu olarak bir toplumsal düzen kavramı ortaya çıkmıştır.

Peki nasıl? Nasıl böyle bir kavram ortaya çıkmıştır?

Yanıtını verir bilge düşünür: *"Bir sözleşmeyle...* [24]"

Toplumu oluşturan bireyler, toplumsal düzenlerini kurma adına, kendi özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçerek, bir sözleşmeyle toplumsal düzeni oluşturmuşlardır.

Aydınlanma döneminin bu büyük bilgesinin beyni durmuyor, sürekli sorguluyordu. İlk toplumların, toplumsal düzeni nasıl kurduklarını algılamaya çalışıyordu. İlk toplumlara kadar gittiğinde, en eski ve doğal toplumun aile olduğunu görüyordu.

Her toplumda, dünyaya gelen çocuk, korunmaya gereksinim duyuyordu. Bu durum, çocuğun bağımlılığını da zorunlu kılıyor ve bu bağımlılık sürdüğü ölçüde kendisini duyumsatıyordu. Gün geliyor; büyüyen çocuk artık, ailesine gereksinim duymuyor; aileden koptuğunda özgür oluyordu. İlk köleler ise, zorbaların dayatması ve zorlamasıyla köle olmuşlardı. Köle oluşlarının en önemli etkenlerinden biri de yüreksizlikleri ve yetersizlikleriydi. Öyleyse toplumlarda güçlüler ve güçsüzler, efendiler ve köleler, ezenler ve ezilenler vardı. Güçlü olanlar, gücünü sürdürmek istiyorlarsa, kendilerinin haklı olduğunu kanıksatmak zorundaydılar. Güçlüye kul olanlar ise, bunu ödev olarak algılar hale getirilmeliydi; yoksa güçlünün kalıcılığı sürekli olamazdı. Güçlü olmak haksa; bir başka güçlü gelip eski güçlüyü devirdiğinde, yeni güçlü haklı olurdu. Güçlü olan kazanır; kazanan haklı olur; çünkü haklı olduğunu kanıksatırdı. Her gelen güç, bir öncekini alt ederse ve alt ettiği zaman da haklı olursa; o zaman başkaldırıp güçlüyü alt

24 Jean Jaques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev.: Tahsin Yalım), Devin yay., İstanbul, 1994.

etmek, onu yıkmak, yerine yeni gücü egemen kılmak, o halde meşru bir hareket olurdu.

Başkaldırının meşruluğu... Haklıysan, haklı olduğuna inanıyorsan, kimseden ihsan bekleyemezsin; güçlü olmaya bakarsın; güçlü olduğunda zaten haklılığını ispatlarsın...

Bilge düşünür sanki kendisini çevreleyen zorba düzenden bunalmış, bir "cinnet" geçiriyor gibiydi...

Bunu derken Rousseau, topluma; "Gücüne inanıyorsan başkaldır; başkaldırarak sen, meşru olmayan bir şey yapmıyorsun; aksine yaptığın meşrudur" demeye getiriyordu. Güçlü olmak, meşru olmanın da yolunu açıyorsa; o halde yapılacak şey belliydi: Güçlü olmak...

Güçlü olmazsan, haklı olman da bir işe yaramazdı... Güçlü olacaksın ve haklılığını kabul ettireceksin... Yoksa bulunacağın yer belliydi: "Kulluk ve kölelik"

Pekâlâ, bu durum, hep böyle mi olacaktı?

Düzeni "güç" sağlıyordu. Uyruklar, yani varlığını ve malını zorbanın emrine vermiş olan güçsüzler; onlar bu yola gittiklerinde, yani varlıklarını ve mallarını zorbalara verdiklerinde, ona emanet ettiklerinde, geriye hiç bir şey kalmıyordu. O zaman, onların varlığının anlamı neydi ki?

Kul, her şeyini ortaya koyuyordu; bedenini, varlığını; her şeyini! Ya zorba? O ne ortaya koyuyordu? Zorba, ancak kullarına dirlik sağlıyordu. Dirlik; ama neyin pahasına? Hem, "Dirlik" denilen şey neydi ki?

Güven içinde yaşama hakkı... Yani barış... Bir de ölmeyecek kadar karın tokluğu...

Ancak neyin pahasına?

Gün geliyor, zorbanın nefsi için savaşlara girildiğinde, kullar ölüyor, yok oluyorlardı. Kullar, ölüme attığı bedenleriyle, efendisine kulluk görevini en itaatkâr biçimde yapıyor; efendisi de buna karşılık, ona karnını doyuracak kadar gıda ve güvenlik sağlıyordu? Bu, zorba açısından ne karlı bir sözleşmeydi! Güvenlik için ölen kullardı, güvenliği sağlayan zorba; topraktan tırnaklarıyla gıdayı üreten kullardı, gıdayı ihsanmış gibi sunan ise zorba... Ancak bundan kim, ne ölçüde, ne

kazanıyordu? Bir insan, bir dünya demekti ve o dünya, sırf zorbanın şanı şerefi için kararıveriyordu. Kazanan zorbaydı, yitiren kul... Yani güçsüz...

Kul çıksa da baksa zorbanın bu insafsız düzenine, kendi varlığını o düzene adasa; yani haklarından sırf bunun için kendi özgür iradesiyle vazgeçse, pekâlâ, ya çocukları için bu haktan nasıl vazgeçebilirdi ki? Kendini o düzene ve zorbanın insafına devretse bile, kendi çocuklarını devredebilir miydi?

Kul da olsa bireyin böyle bir hakkı olamazdı. Özgürlükten vazgeçilemezdi. Bireyin, sonsuza dek özgürlüklerden vazgeçme, bu sürgite razı olma hakkı olamazdı... Özgürlükten vazgeçmek demek, insan olmaktan, insan haklarından, ödevlerinden vazgeçmek demekti. Dolayısıyla, özgürlüklerden vazgeçmek, insanın doğasıyla bağdaşamazdı. Zorbanın düzenine boyun eğmek, ona razı olmak, insani bir özellik olamazdı. İnsanın vicdanı ve doğası buna tersti; bunu benimsemesi demek, insanın kendi ayaklarıyla, bilerek köleliğe gitmesi demekti.

Ya savaşlar? Toplumlar savaşıyorlardı; savaşlarda insanların etkisi neydi?

Savaş, insan insana değil, devlet devlete yapılıyordu. Nedeni de hep maddeydi. Savaşta insanlar, insan oldukları için değil; yurtlarının koruyucuları olarak karşı karşıya geliyorlardı. Bir ülkede, hükümdara karşı savaşmaksızın çalmak, çırpmak, adam öldürmek haydutluktu. Savaşlarda savaşan öldürülebilirdi; ancak savaşmayanın canına, malına, namusuna dokunmak gibi bir hak olamazdı. Hak insan içindi; köle için haktan söz edilemezdi. Köle ve hak kelimesi yan yana gelemezdi bile... O halde, kölelik hep sürüp gitmeli miydi? İnsan doğasına aykırı bu durumun sürmesi, nasıl savunulabilirdi ki? Pekâlâ, bütün bu çelişkileri, yanlışları, anlaması güç şeyleri ortadan kaldıracak şey neydi? Nasıl olacaktı da zorba ile köleyi, özgür ile tutsağı bir toplumsal düzenin içinde haklar ve özgürlükler kavramları etrafında toplamak olanaklı olabilecekti?

Rousseau, bunun yanıtını veriyordu: Bir sözleşmeyle... Yani toplumsal bir sözleşmeyle... Bir uzlaşma ve uyumla...

Bir insan çıksa da bir kişinin boyunduruğu altına girse; artık orada başkan ve tebaa değil, efendi ve köle vardı. Burada artık toplum

olamazdı. Efendi öldüğü zaman, onun buyruğundaki insanlar da dağılırdı. Bir toplum da kendini krala vermeden önce halktı; artık krallar var olduğuna göre; kralın buyruğuna girmiş, kendi bedenini ve varlığını ona teslim etmiş kullar, yani uyruklar artık nasıl halk olabilirdi? Bir bağıt... Herkesi, her kesimi bağlayan bir ortak sözleşme; bir belge... Toplumsal bir anlaşma... Toplum kesimleri bir araya gelir; aralarında toplumsal bir anlaşma yaparlardı. Kralların olduğu düzenlerde, insanlar doğal yaşam durumlarını koruyamazlardı. Onları engelleyen krala ait güçler olacağı kesindi. Bu durumdan sıyrılmak isteyen bireylerin dirençleri kırılabildiği ölçüde, krallar varlıklarını sürdürürlerdi. Tek tek bireylerin bu güce karşı koyma durumu zaten olamazdı: Bu durumda kalmaya razı olsa, bu kez de insanlığı tartışılır olurdu. O halde, insanlar her şeyden önce, yok olup gitmemek için yaşama koşullarını değiştirmek zorunda, bir adım atma gereksinimindeydiler.

Bu döngüyü kırmak için atılacak adım belliydi: Tek tek bireylerin, bu gücü kırması olanaklı olmadığına göre, güçler toplamına gereksinim vardı. Bunun da yöntemi olmalıydı. Bu güce katılacaklar, canlarını, mallarını nasıl bu ortak güce katacaklardı; bunun belirlenmesi gerekiyordu. Bunun bir dengesi olmalıydı. Bu ortak güce katılmadan önce birey ne kadar özgürse, bu ortak güce katıldığı zaman da en az o denli özgür olmalıydı. Bunu sağlayacak şey, işte bir toplum sözleşmesiydi. Her birey, bütün haklarıyla topluluğun varlığına, yani ortak egemenliğe kendini bağlardı. Bunu herkes yapacağı için, sonuçta ortaya çıkan durum, herkes için aynı olacaktı. Bu yeni düzende, birine verilen bir haktan daha fazlası, başka birine verilemezdi. Koşullar herkes için aynı olurdu. Bu duyarlı olunması gereken bir konuydu; çünkü birine verilen özgürlük ve hak düzeyi, başkasında daha fazla olursa, yani ortak egemenliğe birinin katkısı ötekinden daha fazla olursa; sonuçta birisi yine zorbalığı elde ederdi. Eşitlik, zorbalığa dönüşebilirdi.

Öyleyse insanlar, böyle bir toplumsal sözleşmede şunu demeliydiler: "Hepimiz, kendi varlığımızı ve haklarımızı, ortak istencin yüce yönetimine özgürce veriyor; tek bir gövdenin içinde kendimizi bölünmez bir parça olarak kabul ediyoruz!". Bu sözü içselleştiren; artık sözleşmenin belirlediği yükümlülük, sorumluluk ve hakların bir par-

çası olmuş olurdu. Ortada insanın devrettiği özgürlüklerden oluşan kamu gücü ile kişiler arasındaki yükümlülükler arasında bir denge de kurulurdu. Artık her birey, egemen varlığın bir üyesiydi. Tıpkı diğer bireyler gibi, egemen varlığa, yani devlete karşı, devletin bir üyesi, onla bütünleşmiş, kaynaşmış bir üyesi olarak sorumlu olurdu. Halkın bütünü için zorlayıcı hiç bir yasa, bu yapı içinde söz konusu olamazdı.

Bu yaklaşımda bulunan büyük bilgenin topluma vermeye çalıştığı mesaj çok açıktı: Ezilen yığınlara, özgürlükleri için başkaldırmanın; zorbaya, yani krala karşı direnmenin ve özgürlüklerini bu direniş sonrasında elde etmelerinin bir hak ve ödev, hatta insan olmalarının bir gereği olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Böylece insanlık, onuru olan özgürlüğünü, başkalarının ihsan etmesiyle ya da sırf dirlik ve düzen sağlıyor diye peşkeş çekemeyeceğini, bunu kendi gücü, istenci ve kararlılığı ile elde etmesi gerektiğini söylüyor; topluma bir özgüven, güç ve kararlılık duygusu vermek istiyordu. Toplum, böyle bir kararlılık ve istenç ile yola çıktığında, bunu hangi yolla ve yöntemle yapabilirdi? "İhtilal..." Kendi egemenliğini, yani kendisine ait olan hakları, güçlü olan, zorbalaşan kişilik; yani kral, topluma ihsan ederek vermeyeceğine göre; o bu gücün kendisi için doğal bir hak olduğunu düşündüğüne göre, sonuçta toplum kendi egemenliğini, kendi gücüyle elde edecekti. Bunun yöntemi de ihtilaldi.

Pekâlâ; bir toplum hangi koşullarda ihtilale yönelir? Bu sorunun yanıtı aslında hem kavramın tanımından hem de en azından Jean Jaqueaus Rousseau'nun savunduğu görüşlerden anlaşılabilir. Öncelikle toplumda bireylerin bir şeylerden rahatsız olması ve bir istenç ile eyleme yönelmesi gerekir. Bu giderek, toplumsal bir tutum ve davranış haline gelir. Ardından da toplum, kendi iradesini eline almak için yola çıkar. Toplum egemenliğini almak için, krala karşı direnir. Ya kral? O egemenliği toplum bir direnişe geçtiğinde kendiliğinden devreder mi? Hayır; tarihte bunun pek örneğini bulmak olanaklı değildir. Egemenliği vermek, devretmek istemeyen krala ya da genel anlamda egemenliği gasp etmiş zorbaya karşı bir tutum ve tavır ortaya konulur. Ardından da bir ihtilal süreci yaşanır. Bu ihtilal süreci sonucunda, ya toplum ya da kral galip gelir. Kral bu süreçte, elindeki bütün gücü kullanmak

ister. Yeni vergiler koyar, siyasal ve kültürel baskılar uygular; daha olmadı en küçük bir olayda acımasız, aşırı bir şiddet uygular, toplumu güç ve baskıyla sindirmeye çalışır... Amacı zaten toplumu sindirmektir. Amaç bu olunca, onun için artık her yol mubahtır: Bunun için hem içerde yerli işbirlikçiler bulabilir hem de dışarıdan baskısını artırmaya yarayacak güçleri devreye sokar; böylece geniş yığınları kendisinin esiri ve zebunu durumuna düşürür... Ya da toplum, bu kalkışmasında başarılı olur; zorbanın düzeni yıkılır; toplum kendi yetenekleri, bilinci, siyasal kültür düzeyine uygun olarak, yeni bir oluşumun önünü açar...

İşte, bu yöntemin adı; "İhtilal"dir...

Tarihsel Süreç: İlyada'dan Ortaçağa: *Adım Adım İnsanlık...*

Rousseau bu noktaya nasıl gelmişti? Onu böylesine bir duruşa ve yaklaşımına iten tarihsel süreç neydi?

Avrupa'nın kendi içinde tek düze bir tarih söz konusu olmamıştı. Din savaşları, feodalite, giderek ihtilal savaşları ve bir yığın yaşanmış, iç içe geçmiş olay... Tarih her zaman aydınlığa doğru yürümüyordu. Bir an geliyor, aydınlık varken, ters esen rüzgârlar ortalığı karanlığa boğuveriyordu. Egemenlik savaşları; papalığın siyasi yönden etkisini artırma girişimleri, taht kavgaları; büyük buluşlar, keşifler, tarihin hızlanan ritmi ve akışı... Bütün bunlar, çevresel öteki etkenlerin gölgesinde gelişiyor; hiç bir olay, kendi başına bir anlam ifade etmiyor; tarih, değişik etkenlerin bileşkesinde, kendine özgü bir süreç içinde akıyordu... Tarihte her zaman acılar, kan, ölüm ve baskılar vardı. İnsanlık, ara ara bunalıyor, gün geliyor hareketleniyor; ancak çoğu zaman geçmişin koridorlarında bir yandan siyasal düzenin kırbaçları, öteki yandan geleneklerin iç bunaltan baskısıyla, kendi özüne, yani özgürlüğe kavuşmadan bir sürgiti yaşıyordu.

Avrupa'nın tarihinde inişler ve çıkışlar vardı. Tarih, her coğrafyada, o coğrafyanın belirlediği koşullar içinde gelişiyordu. Bilinen ilk insan kalıntısı, değişik coğrafyalarda, değişik tarihlere kodlanırken,

bu Avrupa'da M.Ö. 35.000 yılına kadar iniyordu. Karanlık dönemde, insandan kalan fosillerin dışında, onun uygarlık kalıntılarının izi pek görünmüyordu; ancak M.Ö. 700'lü yıllarda, Antik Yunanistan'da ilk yazılı yapıt ortaya çıktı. Bu adı pek ünlenmiş olan Homer'in yazdığı İlyada adlı yapıttı. İlyada, bir destandı. Troya Kralı Priamos'un oğlu Paris'in dünyaya gelmesinden sonra, çocuğun annesinin gördüğü bir düşü yorumlayan bir kâhin, bu çocuğun Troya'ya felaket getireceğini söylemiş; bunun üzerine Paris, Kazdağı'na bırakılmış ve bir dişi ayı tarafından büyütülmüştü. Destan, Yunan mitolojisinde tanrıçalar arasında bir yarışı ve mücadeleyi anlatıyordu.

Troya, Anadolu'nun batısındaki tarihi Truva kentiydi. Böylece Avrupa'nın tarihinde bilinebilen en eski yazılı yapıt, Anadolu'da oluşan bir destanla başlamış oluyordu. Savaşta, Anadolu üzerine yürüyen Aşil komutasında birleşik Yunan ordusunun, Truva kentini tahta bir atın içinde kente sokulan askerlerle nasıl yerle bir ettiğini anlatıyordu. Sonunda Truva yıkılmış; öteki taraf galip gelmişti. Sanki bir şeyler geçmişin izlerini taşıyordu: Saldıran Yunanlılar; savunan Anadolu ve Truva... Ancak bilinen bir şey vardı; Asya, 20. yüzyılın başında da, İngiltere'nin ve onun maşası durumunda olan Yunanistan'ın saldırganlığına karşı, Türkler'in, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde bir savunma savaşı vermek durumunda kalacaktı. Ancak bütün bunlar bir yana, Anadolu, Avrupa uygarlığının köklerine de ışık tutan bir tarihsel zenginliğe sahipti. Bunun en belirgin örneği de, Homeros'un İlyada'sıydı[25].

Bu ilk uygarlık ışıltılarını farklı uygarlıklar izledi: Antik Yunan ve Antik Roma... Antik Yunan, önemli düşünsel gelişmelere zemin hazırlamıştı. M.Ö. 3000'li yıllarda, Yunanlıların kitleler halinde Balkanlar'ın güneyine göç ettiği düşünülüyordu. Bu çok eski dönemlere ilişkin, kimi basit arkeolojik buluntulardan başka, pek bir uygarlık kalıntısı günümüze ulaşamadı. En canlı uygarlık yapıtlarını Antik Yunan Dönemi ortaya koydu. Bu dönem, M.Ö. 3. yüzyıla kadar geldi ve Büyük İskender'in tahta geçmesiyle son buldu.

Artık, Helenistik Çağ başlamıştı. Büyük İskender ile Makedon İmparatorluğu büyük bir yayılma gösterdi ve Kuzey Afrika'yı, Asya'yı

25 Homeros, *İlyada*, Can yay., İstanbul, 1999.

fethe yöneldi. Antik Roma'nın merkezi ise, İtalya yarımadasıydı. Burada kurulan Roma kent devletinden doğan Roma İmparatorluğu, bütün Akdeniz'e yayılarak, geniş bir imparatorluk haline geldi. 1200 yıl boyunca varlığını sürdüren bu uygarlık, yarattığı üstün hukuk düzeniyle ilgileri çekti. Roma hukuku, Avrupa uygarlığının gelişmesinde unutulmaz izler bıraktı. Antik Yunan'da işlenen pek çok siyasal düzen, o dönemde başta Atina kent devleti olmak üzere çok yerde uygulama şansı elde etmesine karşın; Roma döneminde de monarşiden oligarşiye, cumhuriyete ve giderek de demokrasiye fırsat tanıyan pek çok uygulama ortaya çıktı. Bu demokrasi, kendine özgü bir demokrasiydi. Kısmen monarşik, kısmen oligarşik, kısmen de cumhuriyetçi özellikler taşıyordu. Bu büyük yapı, üstün mimarisiyle, kentleriyle; kentlerinde yer alan kütüphaneleri, hamamları ile izler bıraktıktan sonra, parçalar halinde yıkılarak ortadan kalktı. Bütün Akdeniz dünyasına ve Batı Avrupa'ya dek yayılan bu uygarlığın da o dönemdeki pek çok uygarlık gibi fetih yoluyla yayılma politikası vardı. Ancak doğudan gelen kavimler, bu uygarlığın yıkılmasında en büyük etken oldu. Başta Avrupa Hunlarından gelen arka arkaya saldırılarla varlıklarını sürdüremediler. Bunun sonucunda İspanya, İtalya ve Galya'yı içine alan Batı Roma İmparatorluğu 5. yüzyılda çöktü. Dev imparatorluğun külleri üzerinde artık, bağımsız küçük krallıklar vardı. Bu büyük gücün ortadan kalkmasıyla, parçalı bir yapı ortaya çıksa da büyük bir boşluk meydana gelmişti. Bu boşluğu Hıristiyanlık diniyle can bulan karanlık bir çağ doldurdu: Bu çağ, Ortaçağ'dı...

Ortaçağ Avrupası
(*Soyluluk, Ruhbanlık, Serflik*)

Tarih durmuyor, sürekli akıyordu. Akış, yanında değişme denilen o sihirli süreci de sürüklüyordu. Bu değişim kimi zaman bayıltıcı ölçüde yavaş, kimi zaman şaşırtıcı ölçüde hızlı oluyordu; ama insanlığın tanık olduğu en yavaş değişimin yaşandığı süreç, Ortaçağ oldu. Bu yeni dönem ve düzen Büyük Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla başlamıştı. Böylece İlkçağ kapanmış, yerini yeni bir çağa bırakmış oluyordu.

İlkçağ Avrupa'sı, köleci bir düzen getirmişti. Bu düzenin yerini şimdi feodal bir yapı alıyordu. Toplumlar, statüler ve mülkiyet yönünden kastlara ayrılmıştı. Hıristiyanlığın yaygın bir güç olarak kendini duyumsattığı dönemdi. Avrupa'daki bu feodal yapıda soylular, rahipler, burjuvalar ve köylüler olmak üzere dört ayrı sınıf bulunuyordu. Toplumun en varlıklıları soylulardı. Onlar aristokratik bir yapıyı temsil ediyorlardı. Soyluluk, doğuştan gelen bir haktı. Soylunun çocuğu dünyaya soylu olarak geliyor; ömrü boyunca bu hakkı kullanıyordu. Bu sınıf içinde kralın kendisi ve onu çevreleyen kesimler vardı: Dükler, kontlar, baronlar, vikontlar ve şövalyeler... Her birini birbirinden ayıran giyim kuşamları ve davranış özellikleri vardı. Her biri, bulunduğu gruba göre giyinir, ona göre yaşarlardı. Saraylarında ve konaklarında varlık içinde yaşıyorlar; genellikle de devlet işleri ve askerlikle uğraşıyorlardı.

Bu sınıfı izleyen en etkili sınıf, rahiplerdi. Çağın özelliği olarak din yüceltilen en büyük kavram olduğu için, bu dinin temsilcisi olarak görülen rahipler, bu düzenin en etkili sınıflarından birini oluşturuyorlardı. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı dönemde, İsa tarafından ortaya atılmış; din, yoksulların dini olarak ortaya çıkmış; kısa sürede geniş kesimlere yayılmıştı. Roma önce bu dini yok etmek istedi. Roma askerlerinin önünden kaçan ilk Hıristiyanlar başta Anadolu olmak üzere pek çok yerde gizlenecek sığınaklar oluşturarak, varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. Bu dönemde, yoğun katliamlar yaşandı. Ancak bu savaşımın sonunda Hıristiyanlık üstün geldi. 313 yılında Milano Fermanı ile Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık serbest bırakıldı; 381 yılına gelindiğinde de; artık Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini oldu. Çok dinli dönem, hızla yok edildi. O dönemden kalmış uygarlık anıtları, yazılı yapıtlar ve minyatürler ortadan kaldırıldı. Kütüphaneler yakıldı. Havari Sen Piyer'in Papa denilen vekilleri vardı. Onlar Roma'da oturmaya başlamışlardı. Burada kurdukları kiliseleri aracılığıyla, dinsel etkilerini artırıyorlardı. Roma imparatorluğu yıkıldığında, ortaya parçalanmış bir siyasal yapı çıkmış; bu siyasal yapıda derebeylikler hortlamıştı. Bu yeni ve küçük siyasal varlıklar, kendi güçlerini ve etki alanlarını artırmak için, Roma'daki kilisenin ve onun

başındaki papanın desteğine gereksinim duyuyorlardı. Zaten dinsel algılamalar da bunu dayatıyordu. Roma'nın yerine kurulan iki devlet; yani Doğu ve Batı Roma'nın artık, bu bölünmüşlükten kaynaklanmış, ayrı ayrı kiliseleri vardı. 451 yılında Kadıköy Konsülü ile İstanbul kilisesi Roma'dan ayrıldı. Bu ayrılış, Roma Kilisesi'nin fena halde canını sıkmıştı... Tuttu; dini ve dünyevi üstünlüğünü korumak için, Ortodoks Kilisesi'ni bir tür din dışı sayarak, ona karşı büyük bir savaşlar dizisi başlattı. Bu mezhep savaşları, yüzyıllar boyunca sürdü gitti...

Doğu Roma'nın, yani Bizans'ın başkenti İstanbul'du. İstanbul'daki Patrik, Ortodoks dünyanın; Roma'da oturan Papa ise Katolik dünyanın ruhani temsilcisiydi. Avrupa'nın yazgısında ağırlıklı olarak, Roma Kilisesi'nin sahibi olan Papa etkili oluyordu. İnanışa göre o Tanrı'nın yeryüzündeki vekiliydi; Tanrı'nın ve Tanrı'nın oğlu İsa'nın dünyadaki devamıydı. Bu kutsallık, ona büyük bir tinsel güç veriyordu.

Papalığa bağlı kiliseler, hızla Avrupa'da örgütlenmiş; katedraller, manastırlar ve kiliseler aracılığıyla dinsel örgütlenme Avrupa'nın her yanına yayılmıştı. Buralarda dinsel hizmetleri gören bir ruhban sınıfı ortaya çıkmıştı. Onlar vergi vermezler, toplumun diğer kesimlerinin altına girdiği yüklere pek girmezlerdi. Ayrıcalıkları kendilerine özgü ve göz kamaştırıcıydı. O çağın algılamasına göre, en kutsal işi yapıyorlardı. Kiliseler Tanrı'nın, dolayısıyla onlarındı. Bu dinsel mekânlarda dua ederler, günah çıkarırlar, doğan çocukları vaftiz ederler, nikâh kıyarlar; bunların yanı sıra diğer din görevlerini yerine getirirlerdi. Zaman içinde siyasal güçleri ve toplumsal etkinlikleri akıl almaz ölçüde arttı. Bir kişiyi kolaylıkla aforoz ederek, dinden çıkarabiliyorlardı. Papaların aforoz ettiği bir kişi, artık bir daha kolay kolay iflah olmaz; toplum o kişiyi din dışına itilmiş olarak algıladığı için, hiç bir ilişkiye girmez; alışveriş yapmaz, o kişiye yanaşmazdı. Aforoz edilip dinden çıkarılan kişinin artık, toplum içinde yeri yoktu. Aforoz edilen kralların bile, artık, toplum içinde yeri kalmıyordu. O toplum dışına itilen bir kişi olarak, yaşarken bir tür ölüme mahkûm ediliyordu. Bu cezaya çarptırılmış olan krallara halk ilgi göstermiyordu. Sırf bu nedenle krallar kendilerini papa ile iyi geçinmek zorunda hissediyorlardı. Papaların, bir ülkedeki Hıristiyanlık etkinliklerini durdurma

yetkileri bile vardı. "Enterdi" denilen bu yetki, Papa'nın bir ülkeyi toptan aforoz etmesi anlamına geliyordu. Bir ülke bu cezaya çarptırılmaya görsün... Derhal o ülkede bütün Hıristiyanlık etkinlikleri durur; kiliseler çalışmaz olur; toplumun bütün gündelik yaşamından Hıristiyanlık ayinleri çekiliverirdi. Artık, o ülkede nikâh kıyılmaz, vaftiz yapılmaz; ölüler gömülmez, diğer dinsel törenler gerçekleştirilemezdi. Hiç bir kral ve giderek de hiç bir ülke papanın bu dışlayıcı gücüne karşı gelmeyi göze alamıyordu.

Böylece papalar, dünya işleri üzerinde akıl almaz bir etki alanı oluşturmuşlardı. Giderek krallar 9. yüzyıldan sonra papaların elinden taçlarını bile giymeye başlamışlardı. Bir kral, kral olunca papaya boynunu bükmesin de ne yapsın? Her zaman başının üzerinde sallanan aforoz kılıcı, onu böyle davranmaya adeta zorluyordu. Bu nedenle krallar ve senyörler, toplumların en varlıklı kesimi olarak, kiliseye cömertçe toprak bağışlıyorlar; onları paraya ve altına boğuyorlardı. Kilise ise zenginleştikçe daha bir dünya malına tamah ediyor; daha çok güçleniyor; bu gücü arttıkça, dünyevi işlerdeki etkisini daha da artırıyordu. Böylece kilise kara bir ahtapotun kolları gibi Avrupa'da toplumsal ve siyasal yaşantıyı kuşatıyor, sıkıyor ve boğmaya çalışıyordu. Bu özellikleriyle onlar, yalnız dinsel görevi olan ruhani kişilikler olarak kalmıyorlar, dünyayla ilgili egemenliğin ve gücün de ortağı olabiliyorlardı. Kiliselerde, katedrallerde, manastırlarda inzivaya çekilmiş bir yaşam sürer gibi görünmelerine karşın, toplum kesimleri üzerinde son derece etkileyici ve belirleyici güç olmuşlardı. Bu güce ulaşmış olan rahipler, elbette bu ayrıcalıklarını yitirmek istemiyorlardı. Bu nedenle onlar, kendi egemenliklerini sürdürmek arzusundaydılar. Tuttular; akılcı pek çok yöntemi din dışı ilan edip, katı bir düzenin kurulmasını sağladılar. Skolâstik düşünce anlayışı hızla Ortaçağ Avrupa'sında yaygınlaştı. Dinsel bakış açısı, yaşamın her alanında etkili oldu. Deney yasaklandı. Dogmatik düşünce biçimi Avrupa'ya egemen oldu. Akıl, gündelik yaşamın dışına itildi; itelenen aklın yerini, bütünüyle inanç kalıpları aldı[26].

Her yanda belirli bir toprak parçası üzerinde ayrıcalıklar elde etmiş beylikler ortaya çıkıyordu. Onların da köleleri vardı; ancak top-

26 Kemal Arı, *Atatürk ve Aydınlanma*, çşt.syf.

lumda bir tür kastlar oluşuyordu. Avrupa'nın siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısı bu gelişmeyle birlikte değişiyordu. Toprak, kralındı; ancak kralın toprakları belirli yükümlülüklerle parçalara ayrılmış; her bir parçada gelişkin haklara sahip olan beyler ortaya çıkmıştı. Büyük toprakların mülkiyetini eline geçirmiş bu varlıklı kesime Senyörler deniliyordu. Toplumda kraldan sonra en varlıklı kesimi bunlar oluşturuyorlardı. Bunların dışında, daha küçük toprak parçaları üzerinde mülkiyet elde etmiş kişiler de vardı. Bunlar, büyük toprak sahiplerinin koruması altına girmişler ve belli kurallarla onlara bağlanmışlardı. Bunlara da Vassal deniliyordu. Birden çok vassalın üzerinde bir senyör, keyif içinde yaşıyor; büyük kazançlar elde ediyor; toplumun en varsıl kesimini oluşturuyorlardı. Ancak, her zaman hep ezilen geniş yığınlar vardı. Onlar yokluğu paylaşmakta eşittiler. Avrupa'da bu sınıfı Serfler oluşturuyorlardı. Senyörler, Vassallar ve Serfler...

Güçlüden güçsüze, varlıklıdan yoksula uzanan bir kast sistemi oluşmuştu. Doğal olarak, varlık ve gönenç yönünden en şanslılar senyörler, en şanssızlar da serflerdi...

Serfler, köylü sınıfı oluşturuyorlardı. Toprakları yoktu. Senyörlere, Vassallara ait toprağı işleyen, üreten, üretirken alın teri döken, ancak bütün bu emeklerine karşı, gelir dağılımından en az payı alan onlardı. Geniş bir kesimi oluşturuyorlardı. Onlar varlıklarını senyörlere ya da vassallara teslim etmiş gibiydiler. Neredeyse hiç bir özgürlükleri yoktu. Topraksızdılar. Serflere ve Vassallara ait toprağı karın tokluğuna işliyorlar; döktükleri alın teri onlara refah taşımak bir yana, güçlünün cebinde gittikçe büyüyen yumak haline geliyor; bu kez güçlenenler, daha baskın bir dayatma ile yoksulu ve güçsüzü daha çok eziyorlardı. Her zaman diliminde var olan ezen ve ezilen ayırımı, bu dönemde çok daha yaygın ve keskindi. Bu kendine özgü bir kölelik düzeniydi. Toprağı olanlar bey, olmayanlar adı konmamış köleydi. Bir senyör bir parça toprağını satsa, el değiştiren mal yalnız toprak olmuyor; toprakla birlikte üzerinde yaşayan serfler de yeni efendilerine satılıyorlardı.

Ortaçağ dünyasının en belirgin özelliği din savaşlarıydı. Dinsel yapının parçalı durumu ve papaların gem almaz ihtirasları, milyonla-

rı ölümün pençesine itmekten geri durmuyordu. Bu çağın en önemli gücü Frank İmparatorluğu'ydu. Ortaçağ'ın en belirgin olaylarından biri, Endülüs'te yani İspanya'da Müslümanların bir devlet kurmuş olmalarıydı. Avrupa coğrafyasında farklı bir dine bağlı bir siyasal yapının ortaya çıkması, Avrupa dünyasını ortak bir tavır içine itmişti. İşte, Franklar, İspanya'daki Endülüs İslam Devleti'ne karşı saldırılara başlamışlar; büyük katliamlar gerçekleştirerek, bu siyasal oluşumu ortadan kaldırmışlardı. 732 yılındaki Puvatya Savaşı'nın sonunda, Endülüs'teki İslam varlığı yok edildi. Ancak Frank İmparatorluğu'nda kardeş kavgalarının sonu gelmiyor; kardeşin kardeşle kavgası imparatorluğu içten içe kemiriyordu. Zaman zaman kardeşler, örneğin Strazburg Yemini'nde olduğu gibi bir araya gelerek, bu kavgalara son vereceklerine ilişkin yemin ediyorlarsa da bu tür çabalar derde deva olmuyor, savaşlar bir türlü durmuyordu. Bu iç savaş, Frank İmparatorluğu'nun sonunu hazırladı. 843 yılında Verdün Antlaşması ile Frank İmparatorluğu parçalanınca, üç ayrı devletin temelleri atıldı: Fransa, Almanya ve İtalya... Böylece Avrupa'nın düzensiz yapısı, iyice bir karmaşanın içine itilmişti. İş, bununla sınırlı kalsa yine de iyiydi: Frank İmparatorluğu parçalandıktan sonra, Normanlar Kuzey'den inerek Avrupa'yı istila ettiler. Bu baskının etkisiyle, merkezi Avrupa'da tutunmuş olan derebeylik, İngiltere, İtalya ve İspanya'ya da yayıldı. İngiltere, arka arkaya gelen saldırıların etkisiyle iyice bunalmış ve zorlanmış bir coğrafyaydı. Avrupa kıtasından ayrı bir ada olmasına karşın, bu saldırılardan kendisini kurtaramadı. Özellikle Kavimler Göçü sonrasında karşılaştığı saldırılar, İngiltere'yi sarstı ve parçalı bir yapı oluşmasına neden oldu. Briton, İskoç, Galler gibi krallıklar ortaya çıktı. Feodalite burada da etkisini gösteriyor; toprağın sahibi olan büyük toprak sahipleri, topraksız kesimleri eziyorlardı. Yurtsuz John Dönemi'nde halk, bu adil olmayan duruma karşı başkaldırdı. Bu dayatma altında direnemeyen John, gerek İngiltere'nin ve gerekse dünya tarihinin biçimlenmesinde en etkili metinlerden biri olan Magna Carta'yı 1215 yılında ilan etmek zorunda kaldı. Buna göre halkın istenci olmadan vergi alınamayacaktı. Özgür yurttaşlar haksız yere tutuklanamayacaklar; güçlülerin elinde itilip kakılamayacak, sürgüne uğratılamayacaklardı. Böylece halkın

istekleri bir belge ile kayıt altına alınıyor; güçlüler bu istekleri kabul etmek zorunda kalıyorlardı. Bu temel sözleşme, Avrupa tarihinin akışında büyük bir etki yarattı. Dünya demokrasi tarihinin en önemli belgelerinden biri sayılan Magna Carta, bir tür anayasal özellikler de taşıyordu. Bunun sonucunda İngiltere'de 1295 yılında iki yapılı bir parlamenter sistem ortaya çıktı: Lordlar ve Avam Kamaraları...

Haçlı Seferleri

Avrupa, dinsel skolatizmin pençesinde, karanlık bir dönemi yaşarken, kimi uyanış çabaları olmakla birlikte; bunlar sınırlı ve etkisizdi. Magna Carta bunlardan biri sayılabilirdi; çünkü mutlak monarkın, yani kralın yetkilerini belli ölçüde kısıtlıyor; geniş kesimlere göreceli bir özgürlük alanı yaratıyordu. Ancak olayın bir başka yanı da, Avrupa'da için için kaynayan bu dinsel dogmatizmin, doğu dünyasındaki macera arayışlarıydı.

Doğu dünyasında onların algılamalarına göre kutsal yerler vardı. Başta Kudüs olmak üzere, Hıristiyanlık dininin doğduğu ve yayıldığı coğrafyalar, dinsel bir dürtü ile yayılacak alanlar olarak görülüyor; Tanrı adına oraların dinsiz olarak nitelendirilen toplumlarm elinden kurtarılması propagandası yapılıyordu. Ayrıca Doğu illeri zenginliğin ve varlığın mekânı olarak algılanıyordu.

Orada, yani doğunun gizemli havası içinde sanki çil çil altınlar, mücevher dolu hazineler, dünyaya ilişkin her türlü ganimet ve zenginlik, çapulcu haçlıları bekliyordu. Böylece onlar, hem dinsel yönden kutsal olduklarına inandıkları yerleri kurtaracaklarına hem de bu zenginliklere konacaklarına inanıyorlardı.

Avrupa'da ise varlıklılar refah içinde yaşarken, geniş kesimler yoksulluğun pençesinde kıvranıyorlardı. Papalığın eline düşmüş, her an din dışı ilan edilmekten tedirginlik duyan psikolojiler, bu kez doğunun zenginliğine ve dünyevi varlık âleminin yanında, uhrevi, yani dinsel âlemin cennet köşelerine de kabartılıyordu. Din adamları ve onların yardakçıları yoksulluk içindeki geniş kitlelere bunların propagandalarını yapıyor, bu düşünceleri işliyorlardı. Bir yandan kralların, bir yandan papazların bu tür baskıları, geniş kesimleri doğu dünyasına

karşı harekete geçmeye zorluyor ve yönlendiriyordu. Varlıklı ve güçlü kesimi oluşturan senyörler ve şövalyeler ise bu tür dürtüler yanında, serüven istenci içinde de bulunuyorlardı.

Bu tür arzular ayyuka çıkmış, psikolojiler git gide Doğu seferlerine yönlendirilmekte iken, korkulan bir gelişme oldu:

1071 yılında Türkler, çoktan beri zaten görülen Türkmen akınlarının en büyük dalgası olarak, Bizans'ın elinden Anadolu'yu alıverdiler. Anadolu, Türk akınlarına artık açılmış, onca direniş, birlik çağrıları yarar sağlamamıştı.

Büyük bir yenilgiye uğrayan Bizans, dindaşı olan diğer ülkelere, Türkler'e karşı kendisine yardım çağrısında bulunuyordu. Bu çağrılar üzerine haçlı seferleri ortaya çıktı. Başta papalık olmak üzere Fransa, İngiltere, Almanya, Bizans, Macar ve Napoli ülkeleri bu seferlere katıldılar.

Yola dökülen perişan kitleler, Müslüman kanı içmeye yemin ediyorlardı. Yoksul durumlarına bakmayan bu çapulcu sürüsü, doğunun zenginliklerinin peşine düşmüş; geçtiği yerde istila dalgaları yaratarak ilerliyorlardı. Her bir dalgayı başka bir dalga izliyor; tarih, bu önemli dönemeçte çok kanlı olaylara tanıklık ediyordu. Kan damlayan haçlı armalı kılıçlarıyla Hıristiyan şövalyeler, Müslüman kanı döktükçe sevaba girdiklerine, günahlardan arındıklarına inanıyorlardı. Sözde dini yücelttiğini düşünüyorlardı; ancak din adına, insanlık katlediliyordu. Batı saldırırken, Doğu direnişe geçmişti. Bu direniş, kendi içinde kültür alışverişini de yanında getirmişti.

Hıristiyanlık dünyası birleşince, doğal olarak doğuda Müslüman dünya da birleşti: Selçuklular, Artukoğulları ve Memluklular bu akınlara karşı koymaya çalışıyorlardı. Selçuk Hükümdarı Kılıç Arslan 1096'dan 1099'a kadar yayılan dönemde Piyer Lermit komutasında ilerleyen öncü haçlı güçlerini umulmadık baskın ve vur kaç savaşlarıyla dağıtıp yok etti. Piyer Lermit başıkabak, ayağı yalın bir keşişti; ancak o, Haçlı Seferleri'nin en ateşli savunucusuydu. Bu çığırtkan papaz ve onun gibiler, Avrupa'yı Müslüman düşmanlığı düşüncesi etrafında birleştirmeyi başarmıştı. Ancak, direnen Doğu, bir süre sonra Avrupa'nın yazgısını değiştiren gelişmeleri tetikledi.

Bu akınlar durmadı; arka arkaya değişik saldırılar geldi. İlerleyen çapulcu sürüsünün, dost düşman ayırdığı yoktu. Saldırılar durmuyordu. Haçlı Ruhu, yalnız Türk ve Müslüman kanı dökmekle yetinmiyor; ganimet elde etmek ruhuyla, Hıristiyanlara da saldırmaktan geri kalmıyordu. 1204 yılında İstanbul'a yönelen bu güruh, aynı dinden olduğuna bakmaksızın, Bizans'ın başkenti İstanbul'u yerle bir ederek yağmaladı[27]. Orada bir Latin Krallığı kurmuşlardı Ardından İznik'e ulaştılar ve bu kenti aldılar. Bu yoğun akınlara daha fazla direnemeyen Kılıç Arslan, dağlara çekilerek gerilla savaşlarına başladı. Bunlara karşın, Haçlı Ordusu'nun ilerleyişini de durduramıyordu. Sonuçta Haçlılar Anadolu'yu baştan aşağı istila ettiler ve bir Latin Krallığı adıyla bir krallık da kurdular. Selçuklular, Anadolu'nun önemli bir kısmını Haçlı sürülerine terk etmek zorunda kalmışlardı. Saldırılar, direnişler, katliamlar ve yakıp yıkmalar durmuyordu. Sonunda kutsal mekân Kudüs Haçlılarca ele geçirilmişti. Bu kez Selahattin Eyyubi, yoğun saldırılar sonucunda Kudüs'ü haçlılardan aldı. Derken, Aslan Yürekli Richard ortaya çıktı. Türk ve Müslüman kanı içmeye yemin etmiş bu İngiliz kral, Selahattin Eyyubi ile anlaşarak, almak için gittiği Kudüs'ü yalnızca ziyaret etmişti.

Değişen Dünya; Adım Adım Yeni Süreçler: *Rönesans'tan Devrime...*

Din adına bedenler acımasızca doğranıyordu. Yüz binlerce insanın bu olaylar sırasında kanı döküldü. Pek çok yerleşim yeri yerle bir edildi. Türkler, Ortadoğu'nun korunmasında önemli bir rol üstlenmişlerdi. Ancak tortuları sonradan ortaya çıkacak başka gelişmeler de oldu: Haçlıların kurdukları Latin krallıkları, sonraki dönemde varlıklarından bir şekilde söz ettirdiler. Marsilya, Venedik, Cenova gibi ticaret limanlarının önemi arttı. Savaş, ister istemez kültürel etkileşimi ve ticareti de besliyordu. Böylece, süreç içinde doğudan batıya, batıdan

27 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Aktüel yay., İstanbul, 1997;yine bkz. Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Telos yay., İstanbul, 1998.

doğuya ticaret canlandı. Acımasız haçlı şövalyeler, yalnız bedenleri doğramıyor; talanla ve ganimetle elde ettikleri Doğu'ya ait zenginlikleri alıp Avrupa'ya götürüyorlardı. Bu kısa süreli de olsa, Avrupa'da bir refah dönemi yarattı.

Doğu'dan Batı'ya aktarılan sermaye, belli kesimlerin elinde toplanıyordu. Bu da Batı dünyasında burjuvazi sınıfının güçlenmesinde önemli bir etki yarattı.

Bu durum pek uzun sürmedi. Değişen dengeler, toplumsal yapıyı da zorluyordu. Süreç içinde derebeyleri eski güçlerini yitiriyorlardı. Haçlı Seferleri sırasında çok sayıda senyör ve şövalye ölmüştü. Bu derebeylik düzenini sarsan bir etki yaratıyordu. Kimi krallar, merkezi otoritelerini güçlendirmek için, derebeylik sisteminin üzerine cesaretle gittiler. Gücü zayıflamış derebeylerin kimileri, ellerindeki toprakları yanlarında çalışan köylülere satmak zorunda kalıyorlardı. Böylece köylü sınıf içinde, özgürlüklerini kazanan bir kesim ortaya çıkmıştı. Doğuya savaş yoluyla da olsa seyahat, oraları görenlerin belleklerinde Doğu üzerine algılama biçimlerinde değişiklikler yaratmıştı.

O zamana dek, doğudaki insanlarla ve toplumlarla ilgili yanlış düşünceler içinde olanlar, bu kez gördüklerinin şaşkınlığını yaşıyorlardı: Doğulular, hiç de Hıristiyan ruhanilerin, yani papaların, rahiplerin kendilerine anlattıkları gibi barbar değillerdi. Bu tür oluşan yeni yargılar, papazların ve kilisenin etkisini törpülüyordu. Bir diğer önemli olgu da doğu dünyasının akılcı yöntemlerle o yüzyıllarda bilimsel araştırmalarda aldığı yoldu.

O yüzyıllarda özellikle İslam dünyası, bilimsel yaşantıda en üstün düzeyine ulaşmış durumdaydı. Adı ünlenen pek çok bilim adamı tarafından İslam dünyasında önemli yapıtlar ortaya konuluyor; Ortaçağ Avrupa'sında papalar, düşünceyi kısıtlayan duruşlar, tavırlar ve yönlendirmeler sergiler ve batı bir akıl tutulması yaşarken, İslam dünyası, bilimsel bir döngü içinde, aklı ve bilimi yüceltiyordu.

Haçlıların karşılaştıkları bu üstün uygarlık, Haçlı ordularını etkilemişti. Müslümanlar yazılarını kâğıtlar üzerine yazıyorlardı. Yönlerini belirlemede pusula kullanıyor, barutu artık biliyorlardı. Kendilerine özgü bir mimarileri vardı. Bu tür uygarlık yapıtları, Avrupa'yı et-

kilemekte gecikmedi. Gördükleri şeylerin taşıyabildiklerini yanlarında taşıyarak, Avrupa'ya aktarmışlar; taşıyamadıklarını da kendi coğrafyalarında gerçekleştirme yoluna gitmişlerdi. Yalnız Doğu dünyasının değil, gittikleri her köşenin yapıt mimarisinden, yollarından, kentsel dokusundan etkileniyorlardı. Artık etkilendiklerini, kendi ülkelerinde uyarlamaya çalışıyorlardı. Yaptıkları saraylarda, şatolarda, evlerde, yollarda, kentsel dokunun her alanında doğulu esintiler duyumsanabiliyordu. Doğu dünyasının ortaya koyduğu, yücelttiği bilimsel yapıtlar, artık onların da elindeydi. Batıda okuma ve yazma pek önemsenmezken, doğuda yüceltilen bu eylem, onları etkilemiş; kısa süre sonra Avrupa'da eğitimin biçimlenmesinde ve gelişmesinde doğudan etkilenmeler görülmüştü. İbni Sina, İbni Rüşt, İbni Haldun, İl Kındi, Beyruni, El Cabir gibi önemli doğulu bilim adamlarının ve düşünürlerinin yapıtları, artık Batıdaki eğitim kurumlarında ve hatta manastırlarda okunuyordu. Bu yapıtlar hızla Avrupa'da yaygın bir eğitim ve kültür dili olan Latinceye çevrildi. Doğuyu yok etmeye ilerleyen Haçlı zihniyeti, oradan uygarlık, kültür ve bilim öğrenmiş; yok etmek istediği kültürün etkisinde kalarak, onu kendisine uyarlama yoluna gitmişti. Kültür derinden ve kalıcı biçimde bir yandan kalkıp öteki yanı etkileyebiliyordu; ancak Avrupa'nın içindeki öfke hiç durmuyordu. Doğu dünyasından elini çekince, bu kez de kendi iç hesaplaşmasına yöneldi. Yüzyıl Savaşları aldı başını gitti.

Savaşlar, Keşifler, Atılımlar...

1337 yılından 1457 yılına dek İngiltere ve Fransa ağırlıklı olmak üzere savaşlar bütün Avrupa'yı kapladı. Bu savaşlar, krallıkların milli kimliğini güçlendirmiş; sonunda derebeylikler yıkılmaya başlamıştı. Artık, barut biliniyor; ilk kez Çinlilerin bulduğu barut, 14. yüzyılın ortalarında Avrupa ülkeleri tarafından toplarda kullanılıyordu. Ateşli silahlar, dünya tarihinin hızını artırmıştı. Güçlü krallar, artık monarşilerini koruyabilmek için toplar kullanıyorlardı. Feodal yapının yıkılmasıyla Avrupa'nın siyasi dengeleri de değişmiş; yeni bir görüntü ortaya çıkmıştı. Yine önce Çin'de bulunan pusula Arap tüccarları tara-

fından Ortadoğu'da kullanılıyordu; bu aygıt da böylece Batı dünyasına aktarılmış oldu. Artık, Avrupalı denizciler, pusulanın yardımıyla açık denizlerde yol almaya cesaret edebiliyorlardı. Böylece keşifler hız kazandı. Dünyanın yeni bölgelerine macera ve ticaret amacıyla yönelen denizciler, yeni yerleri keşfettikçe oradaki zenginliklerin Avrupa'ya taşınmasına ve yeni yerleşmeler kurulmasına yol açıyordu.

Özellikle, Portekiz ve İspanyollar bu alanda öncüydüler. Deniz ticareti canlandı; limanların önemi arttı. Yeni limanların kurulması gereksinimi doğdu. Tarımsal üretimin yanında, ticaret hızla gelişti. Yeni kıtalar keşfedildikçe; oralarda sömürge imparatorlukları kuruluyor, yeni topraklara büyük nüfus göçleri yaşanıyordu.

Göç eden her büyük kitle, gittiği yere yaşam biçimini taşıyor, orayı değiştiriyor, etkileşim ve uzlaşma süreçlerinden geçerek, yeni bir kimlik ediniyordu. Başta Hıristiyanlık olmak üzere, Avrupalı insana ait değerler, başka kıtalarda ve coğrafyalarda yayılma olanağı buluyor; böylece bedenlerle birlikte inanışlar, düşünceler, yaşama biçimleri ve somut kültürel değerler de yayılıyordu. Süreç hızlanıyordu; derken kâğıt üretimi ve kullanımı yaygınlaştı.

Derken, daha önce başka toplumlar tarafından da denemesi yapılan matbaa, Jan Gutenberg tarafından 1450 yılında bulundu. Matbaa büyük bir devrim yaratmıştı; çünkü bilgiyi hızla yaymanın en etkili yoluydu. Kitap basımları çoğaldıkça, bu yeni araştırmaları tetikliyor; yeni araştırmalar yapıldıkça da yine aynı yolla hızla yayılıyordu. Kitap basımının artması, yazıya ve kitap okumaya ilgiyi de artırdı. Böylece, okuma yazma bilmeyenlerin sayısı azalmaya başladı. Bilgi çoğaldıkça, akıl onu sorgulamaktan da geri kalmıyordu.

Böylece, dünya tarihinin belki de en önemli düşün devrimleri arka arkaya gerçekleştirildi: Hümanizma, Rönesans ve Reform... Ardından da Aydınlanma ve İhtilaller... Burjuva sınıfı gelişti. Yaşlı kıta Avrupa'da toplumsal ve ekonomik dengeler değişmeye başladı. Adım adım geri çekilen ve neredeyse tasfiye sürecine giren feodal yapının yerini, kent kökenli okumuş yazmış bir entelektüel kimlik almaya başladı. Bu yeni tip insan, aklıyla hareket etmeyi istiyor ve sorguluyordu. Sorgulama, değişmeyi yanında getirmekteydi. Sorgulayan beyinler,

yanlıştan başlayarak, doğruyu aramaya yönelmişlerdi. Ticaretin yoğunlaşması, ticaretle uğraşan kent soylularının sermaye birikimine ve varsıl olmalarına neden oldu. Varsıllık, yoksulluğu sorgulatıyor; nedenleri üzerine akıl yürütülmesine yol açıyordu. Sorgulama yetisi, ilgi ve merakı, giderek de arayışları getirdi. Böylece, artık, insan yeni şeyler bulma, keşfetme ve yaşam düzeyini yükseltme çabasına girmişti. Kilise ise; aklın her şeyi sorgulamaya başlamasıyla birlikte, eski gücünü yavaş yavaş yitirmeye başladı. Avrupa'da din, eski gücünü yitirirken, yeni keşfedilen yerlerde pagan halklar üzerinde yeniden uç verip diriliyor; zayıflarken yayılıyordu...

Rönesans, Reform, Aydınlanma Ve Derken; *İhtilaller...*

Rönesans, "Yeniden Doğuş" anlamına gelen bir sözcüktü. Önce haçlı seferlerinde Avrupa, Doğuya ait değerleri tanımış ve çok sayıda kültürel öğeyi kendine aktararak, ya içselleştirmiş ya da kendine ait değerlerle özdeşleştirip, kendisine uyarlamıştı. Bu Avrupa'nın tekdüze tarihi için, önemli bir katkıydı. Bu süreçten sonra ortaya çıkan coğrafi keşifler de, Avrupalı serüvencilerin, korsanların ve tüccarların yeni kültürler tanımasına neden oluyordu. Bu kez, Doğu ile aynı ölçüde olmasa da bu coğrafyalardan da kültürel öğeler alınmış; bundan daha da önemlisi, bu coğrafyada edinilen zenginlikler, topluma yeni bir ivme kazandırmıştı.

Bu etkiler, Avrupa'da başta edebiyat olmak üzere, düşün sanatlarında, mimaride ve güzel sanatlarda önemli yeniliklere neden oldu. Toplumlarda her zaman aydınlar vardı. Onlar toplumlarına öncülük ediyorlar ve onlara yol gösteriyorlardı. Birey yeniden tanımlanıyor; o zamana değin yalnızca kul olarak algılanan, Tanrı'ya ve Krala itaat etmekle görevli bilinen insan; artık her şeyin odağı durumuna getiriliyordu. Bireyin özgürlükçülüğü, eleştiri yönteminin doğruluğu dillendiriliyordu. Doğaya yöneliş başlıyor; olayların neden ve sonuç ilişkileri üzerinde duruluyor; böylece insan kendisinin yanı sıra doğayı da yeniden yorumluyordu.

Dinsel ve mitolojik inanışların etki alanı daralıyor; dogmatik, kalıplaşmış inançların yerini akıl ve düşünce alıyordu. Bu insanlık adına önemli bir adım ve sıçrayıştı. Dinin etki alanı daralıyor, akıl ve bilim yüceltiliyordu. Bu yeni algılama biçimi, önce İtalya'da başlamıştı. Bunun değişik nedenleri vardı: İtalya, coğrafyası gereği, pek çok kültürün kesişme noktasında bulunuyor, bunlardan gür bir pınardan beslenir gibi besleniyordu.

Üstelik İtalya'nın kendinde, yanında yöresinde, Antik dönemden kalmış uygarlık anıtları, insanın düşünce evrenini hem mekânda, hem de geriye doğru derinlikte besliyordu. Üstelik Hıristiyanlığın o tarihlerde en önemli merkezi Roma olduğu için, bütün Hıristiyan dünya buraya büyük bir önem veriyor, pek çok dinsel anıt, mimari özelliği yüksek yapı dikiliyordu. Bu zenginlik insanların düşünce dünyasının zenginleşmesinde, belleklerinin derinlik kazanmasında, duygularının gelişiminde, düşüncelerinin beslenmesinde etkili oluyordu. Düşüncenin önemi bir süre sonra daha geniş bir coğrafyada algılanmaya ve kalıplaşmış inanışlar sorgulanmaya başladı. Artık Fransa, Almanya, İngiltere ve ardından da Avrupa'nın geride kalan diğer yanlarında bu anlayış yayılıyordu. Bu yeni kültür coğrafyası pek çok düşünürün ortaya çıkmasını sağladı. Sanat yüceltildi. Sanat yüceltilince, sanatçıya verilen değer de arttı. Okuyan yazan, kent soylu, sanattan ve estetikten anlayan, duygu ve zevk beğenisi artmış yeni sınıflar ortaya çıktı. Matbaanın daha da gelişmesiyle, bilgi hızla yayılıyor; böylece toplumlarm düşünce zenginliği akıl kaynağından fışkırarak, insanlığı sarıyordu.

Rönesans kültürü, gür bir pınardan akar gibi, insanlığı besliyordu. Ancak durduğu yerde duracak gibi değildi. Hızla bütün Avrupa'ya bu yeni anlayış yayıldı. Özellikle, İtalya'ya gelip eğitimlerini tamamlayan ve ülkelerine dönen öğrenciler, gördükleri kültür ve uygarlık anıtlarından etkilenmiş olarak dönüyorlar; kendi ülkelerinde olan şeylerle karşılaştırarak, daha iyi olarak değerlendirdikleri yeni şeyleri, kendi ülkelerinde gerçekleştirmek istiyorlardı. Yine savaşlar önemli bir etkendi. Savaşan ülkeler arasında da bir kültür alışverişi oluyordu. 1494 ile 1559 arasında gerçekleşen İtalya Savaşları'nda, savaşan öteki ülkeler, İtalya'da gördükleri önemli sanat yapıtlarını ülkelerine taşımışlar

ve Rönesans tohumunu kendi ülkelerine aktarmışlardı. Böylece o tohum, oralarda da yeşermek için bir iklim bulmuş oluyordu.

Bu ülkelerden biri de Fransa'ydı. Özellikle, Fransa'da krallar ve seçkin kişiler, İtalya'da gördükleri sanatın hayranı olmuşlardı. Bu nedenle saray, sanatı ve sanatçıları koruyordu. Böylece, Montaigne gibi önemli hümanistler, gördükleri destekle, Fransa'da dil ve edebiyat çalışmalarının doğmasına aracılık ettiler. Aynı etkiler, üç aşağı beş yukarı Almanya'da, İngiltere'de ve giderek öteki ülkelerde de görüldü.

Artık, her şey eleştiriliyordu: Din bile... Eleştiri oklarının, akılla sorgulamanın dibi yoktu. Rönesans'ın yarattığı bu eleştiri tufanı, kiliseyi de kaplamaktan geri kalmadı. Kilise her yönüyle eleştiri altındaydı. Genel tabular bir yandan, papaların ya da diğer din adamlarının dünyaya ve öteki âleme ilişkin yaptığı çıkışlar, eleştiri oklarını üzerine çekmişti. Sorgulayan beyinler, nedenlerin peşindeydiler.

Kilise eleştiri ve gözlem altındaydı. İncil sorgulanıyor; neden değişik dillere çevrilmediği üzerinde duruluyordu. Hıristiyanlıktaki ruhban sınıfının, göz kamaştırıcı saltanatının dinsel yönden eleştirisi yapılıyordu. Merkezi Vatikan olan Katolik mezhebinin bozulduğu, dinsel amaçlardan ve yöntemlerden uzaklaşıldığı söyleniyor; söylenti eleştirilere dönüşüyor; ardından da toplumsal hareketlenmeler tetikleniyordu.

Kilise ne yapsa, bu eleştiri fırtınalarının önüne geçemedi; ancak çok şey de saklanacak gibi değildi. Üzerine gidildikçe, pek çok konuda şaşırtıcı sonuçlarla karşılaşılıyor; bu yapısıyla dinin, bir saltanat aracı olduğu açıkça görülüyordu. Bir kısım aydınlar, bu içten çürüyen yapıda, yeni bir reforma gidip derlenme toparlanma sürecinin yaşanması gerektiğini söylediler. Kilise toparlanmalı, din yeniden tanımlanmalı; gerçek yetisi ve yetkisi üzerinde durulmalı, toplumsal işlevi öne çıkarılmalıydı. Bu eleştirilerden, yakında büyük bir çözülüşün yaşanabileceği çok rahatlıkla anlaşılabiliyordu. Yönetsel anlamda da yeniden yapılanma kavramı öne sürülmekteydi. Bu yeniden yapılanma / reform hareketiyle Hıristiyanlık gerçek özüne döndürülebilirdi. Katolik Kilisesi zamanla bozulmuş; amacından saptırılmıştı; bu pek çok entelektüelin beynini uğraştırıyor, düşünceler buna yoğunlaşıyordu. Papalar, ken-

dilerini yeryüzünün vazgeçilmez saltanat sahibi gibi görüyorlar; bu savlarına kendilerinin tanrının yeryüzündeki vekili olduğu söylemini ekliyorlar; toplumlara bunu kanıksatmaya çalışıyorlardı. Giderek kilise bir sömürü aracı durumuna getirilmişti. Cennetten yer alınıp satılıyordu. Sırf bu yüzden kilise, akıl almaz ölçüde varlığın üzerine konmuştu.

İncil, pek çok direnmeye karşın, değişik dillere çevrilerek matbaalarda basıldı ve hızla halk katmanları arasında incili anlayanların sayısı arttı. Almanya, o tarihlerde Avrupa'nın en yoksul insanlarından oluşan bir ülkeydi. İtalya ise, sırf Katolik Kilisesi'nin kendi topraklarından olmasından dolayı şanslı ve varlıklıydı. Bu durum, yoksul Almanların tepkisine neden oluyor; kilise vergileri karşısında sert tepkiler ortaya çıkıyordu. Almanlar Papaya karşı sanki kin biliyorlardı. Bu yaygın tepkisellik, kiliseye karşı savaşımı da doğallaştırdı.

Almanya'da Marthin Luther, bu tür tepkilerin elebaşı diye kilise tarafından dinden çıkarılmıştı. Nedeni, onun İncil'i Almancaya çevirmesi ve ruhban sınıfının konumunu eleştirmesiydi. Papalık ise Luther'e öfke doluydu. Tuttu, Luther'i ölüm cezasına çarptırdı. Bu kez onu koruyan siyasal otoriteler ile ona karşı olanlar karşı karşıya kaldı. Sonunda Kilise ikiye bölünerek, "Protestanlık" Mezhebi kurulmuş oldu. Ardından Fransa'da Calvenizm kuruldu. Bu mezhebi savunan binlerce insan, Katoliklerin hınç dolu darbeleri altında katledildi. Bu gittikçe yayılan ve yaygın bir kalkışma, ardından da bölünme sürecini başlattı. Kimi aydınlar, din adamları, entelektüeller hatta VIII. Henry gibi krallar Katolik Kilisesi'nden koparak, kendi kiliselerini kurma yoluna gittiler.

Artık, Avrupa, mezhep savaşlarının getirdiği kan denizi içinde yüzüyordu. Mezhep savaşları aldı başını gitti. "Yedi Yıl Savaşları", "Yüz Yıl Savaşları" derken; savaşan Avrupa yoksullaşmaya da başladı. Yoksullaşma, toplumsal yakınmaları yanında getirdi. Uzak coğrafyalarda sömürgeler kurmuş olan İngiltere ve Fransa gibi ülkeler, savaşın getirdiği ekonomik yükü sağlamak için, bu sömürgelerde vergileri artırma yoluna gitti. Bu ekonomik yaptırım tepkileri doğurdu. En büyük tepki, Amerika'daki İngiliz sömürgelerinden geldi. 1775 yılında "İnsan Hakları Sözleşmesi"ni yayınlayan Koloniler, 1776'da bağımsızlıklarını

elde ettiler. Bu olay, dünya tarihi üzerinde büyük etkiler bıraktı. Jean Jaques Rousseau'nun düşünceleri ve öngörüleri büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulama olanağı bulmuştu. Derken, o tarihe dek İngiltere ile sömürge alanlarında sürekli karşı karşıya gelmeye başlamış olan Fransa'da insanlık tarihinin en büyük olayı gerçekleşti.

Bu, Büyük Fransız Devrimi'ydi...

Fransız Devrimi ve Sonuçları

Artan ekonomik yük; bu yükü kaldırmak için altından kalkılması zor ağır vergiler, özgürlükler üzerine sonu gelmeyen baskılar; monarşinin, yani krallığın dayanılmaz baskıları; Fransız aydınlarının, özgürlük, eşitlik, anayasa gibi kavramları işleyerek, özgürlüklerin önünü açma çabaları; toplumda oluşan derin sınıflaşmalar... Amerika Savaşı sırasında, İngiltere'ye karşı savaşan kolonilere yapılan ekonomik yardım, mali dengeleri iyice bozmuş; Fransa zorlu bir ekonomik bunalımın içine itilmiş; bu toplumsal yakınmaları ve arayışları daha da tetiklemişti. Üstelik Amerika kıtasında özgürlükçülerin başarılı oluşu, cesaretleri daha bir artırmıştı. Fransız Devrimi, yaşanan bu olaylarla ve zorluklarla adım adım kendisini duyumsatıyordu[28].

Ekonomik zorluklar içindeki kesimler, onlara destek veren aydınlar, homurtularını gittikçe yükseltiyorlardı. 5 Mayıs 1789 tarihinde Fransa'nın bir tür meclisi anlamına gelen Eta Jenaro toplandı. Bu toplantı Versay sarayında yapılıyordu. Soylular, din adamları ve halktan temsilcilerin katıldığı toplantıda sıkıntıları dile getiriyorlardı. Halkın temsilcisi olan vekiller, bu meclisi "Ulusal Meclis" ilan ettiler ve görev alanı olarak da onun bir "Kurucu Meclis" olduğu vurgusunu yaptılar. Kurucu meclis, yeni bir sistemi, yönetim biçimini ve anayasayı hazırlayacak meclis anlamına gelen bir deyimdi.

Fransa'da bir sistem, onun dayandığı değerler ve kurumlar olduğuna göre, bu meclis nasıl bir sistem kuracak ve ona ilişkin değerleri yaratacaktı?

28 Eric J. Hobsbawm, *Fransız Devrimi'ne Bakış*, Agora Kitaplığı, (Çev.: Osman Hakınhay), 2009; yine örneğin bkz. Pierre Gaxotte, *Fransız İhtilali Tarihi*, (Çev.: Semih Tiryakioğlu), İstanbul, 1962; Murat Sarıca, *100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek yay., İstanbul, 1970.

Öncelikli görevi olarak, Fransa'da aydınların özlemini duyduğu bir anayasa hazırlamaktı. Özgürlük, eşitlik ve anayasa ile ulusal değerler vurgusu yapılıyordu. Bir anayasa demek, Fransa'da kralın mutlak yetkilerinin ulusun temsilcisi olan meclise ve anayasanın oluşturduğu yeni kurumlara bırakılması demekti. Bu algılamayı kral, kendine ve dayandığı sisteme karşı duruş olarak görüyordu. Tuttu, bu meclisi dağıtmaya karar verdi. Ulusal güçler bu gelişmeler üzerine harekete geçtiler; her türlü suçlunun bulunduğu Bastil Hapishanesi basıldı. Böylece Fransa tam bir anarşi ve karmaşanın içine yuvarlanıverdi. Sonuçta, gittikçe büyüyen ayaklanmalara karşı koyamayan kral, teslim alındı; bu ihtilal girişimi, yüzyıllardır gelenek haline gelmiş olan Fransa'daki monarşiyi yıkmış oluyordu. Bir sistem yıkılmış; kargaşa ve karmaşa içindeki Fransa'da on binlerce insan, devrim uğruna ya da devrimi bastırma adına yaşamını yitirmişti.

Ya sonra?

Hemen ardından "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" hazırlanarak, oluşturulan anayasanm başına konuldu. Ulusal değerler kabarmıştı. Ulusal düşünceler dile getiriliyor; bu değerlerin insanlık için önemi vurgulanıyordu. Yığınla karmaşa içindeki Fransa kavuştuğu yeni düzeni korumanın telaşına düşmüştü. Hem krallık yanlısı güçler hem de bu yeni devrimsel süreç sonrasında ortaya çıkan akımları ve siyasal düşünceleri kendileri için de tehlike olarak gören Avrupa'daki diğer krallıklar, Fransa'ya karşı savaş ilan ediyorlardı.

Önce bu süreçten Fransa'nın güç yitirerek çıkacağını hesaplarlarken, umulanın olmadığını gördüklerinde telaşa düştüler. Bir süre sonra Fransa'da cumhuriyet ilan edildi. Kral ve eşi yargılanarak, idam cezasıyla cezalandırıldı.

Arka arkaya ayaklanmalar çıkıyor; cumhuriyetçi güçler bunları bastırmak için çırpınıp duruyordu. Bir yandan da komşu ülkeler, cumhuriyet düşüncesinden rahatsız oluyor; bu yeni sistemin kendi monarşilerini de tehlikeye düşüreceğinden korkarak, Fransa'ya karşı birleşme arayışına gidiyorlardı. İçerde ise, özellikle "eşitlik" kavramının yerleşmesi yığınla zorluğu yanında getiriyordu.

Ayaklanmaların bastırılmasında etkin olan Napolyon adı ön plana çıktı. Derken Fransa, kendi içinde yarattığı yeni değerlerin yayılması için Napolyon önderliğinde neredeyse dünyanın fethine çıktı. Korsikalı bu general, ulusunun güvenini kazanmıştı. İtalya seferi ile adı daha da ünlendi. Ardından İngiltere'ye karşı harekete geçti ve Akdeniz'deki İngiliz donanmasına ağır bir darbe vurdu. Mısır'a saldırdı. İskenderiye'yi ele geçirdi. Tuttu, saldırı alanını Suriye'ye kadar genişletti. Akka Kalesi'ne saldırdı; ancak Cezzar Ahmet Paşa'nın başarılı saldırısı ile geri çevrildi. Ordusu ağır kayıplar vermiş, salgın hastalıkların pençesinde kıvranmıştı. Ordusunu Mısır'da bırakarak Fransa'ya geri döndü.

O durmuyor, ününe ün katıyordu. Ülkesi karışıklıklar içindeydi. Akrabalarını önemli mevkilere getirmesi, onlara ikbal yolunu açan tutum ve davranışlar içine girmesi, sonu gelmeyen eleştirileri de yanında getirmişti; ancak Napolyon'un bunlara kulak verdiği yoktu. Bu söylentiler ayyuka çıktığında o, Avusturya ve İngiltere'ye savaş açıyordu. Talihi ona yürü demiş, o da yürüyordu. Sonunda Cumhuriyetçi Fransa'ya imparator olmak istedi. Paris'te, Notre Dame katedralinde Papa Pius VII'nin elinden muhteşem bir törenle taç giydi. 1812 yılında ordusunun başında Rusya'ya girdi; ancak yiyecek sıkıntısı aşırı düzeydeydi. Asker kaçakları artmış; uzun yollarda perişan olan askerleri, Rusya'nın soğuğunda kırılmaya başlamışlardı. Napolyon'u Rus ordusu değil, ihtirası, yanlışları ve ölçü bilmez tutumu yeniyordu. Ruslar'ın direnişi karşısında, bir sonuç elde edemeyeceğini düşünüyordu. Sonunda ordusunun başından ayrıldı Paris'e döndü. Kendisine karşı düzenlenen hükümet darbesini bastırdıktan sonra yeni bir ordu kurdu. 1813 Ekimi'nde Leipzig'de yenik düştü. Düşman kuvvetleri 1814'te Paris kapılarına dayanınca görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

Her yükselişin bir de düşüşü vardı. Zirvelere çıkan şöhreti ve adıyla Napolyon, gün geldi, bir adaya hapsediliverdi. Elbe adasına sürgüne gönderildi. Napolyon, Paris'e dönünce ikinci kez tahttan indirildi. Amerika'ya kaçmak istedi; ancak bunu başaramayınca İngilizlere teslim oldu. İngilizler, onu Atlantik'teki St. Helena adasına götürdüler. Napolyon, son yıllarını bu küçük adada geçirdi ve anılarını yazdırdı.

5 Mayıs 1821'de öldü. Kimi söylentilere göre, yanındaki uşağı tarafından zehirlenmişti. Naaşı ancak 1840 yılında Paris'e getirilebildi ve İnvalides'e gömüldü[29].

Bu büyük olay, dünya dengelerini alt üst etmiş; kurulu değerleri temelinden sarsmıştı. Fransa'nın içinde soylular ve rahipler, eski ayrıcalıklarını hızla yitirdiler. Mutlak monarşi yıkılarak cumhuriyet ilan edildi. Yerel yönetimler eski ağırlığını yitirdi; üniter devlet kavramı içinde merkezi yapı güç kazanmaya başladı. Eşitlik, adalet, ulusçuluk, özgürlük, ulusal egemenlik, laiklik, cumhuriyet gibi kavramlar içselleştirildi; önemsendi ve yaygınlaştı. Özellikle, ulusçuluk kavramının gelişmesi, imparatorlukların "çok uluslu yapısı"nı zorluyordu. Evrensel değerler işlerlik kazanmaya başladı. Herkesin yaşama hakkı olduğundan başlayan ve evrensel değerlere vurgu yapılan özgürlükler, Amerika Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin sınırlı etki alanından çıkmış; Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'yle evrensel bir boyuta taşınmıştı.

Artık, bireyler için öngörülen yeni değerler tüm insanlığa ulaşmaya başlamıştı. Politik duruş, hukuk ve kültür, bu değerler alanında beden bulacaktı. Bir süre sonra bir yandan dış saldırıların etkisi öteki yandan içerdeki kalkışma girişimleriyle imparatorluklar yıkılmaya başladı. Eski değerler, devrimin külleri altında kalıyor ve yeni değerler o küller arasından uç veriyordu. İmparatorluklar çatırdadıkça, onların toprakları üzerinde yeni ulus devletler oluşuyor; Avrupa'da yeni değerlerle bütünleşmiş olarak yer alıyorlardı. Ulusal değerler yüceltiliyor; kimlikler yeniden tanımlanıyordu. Fransız kimdi, İngiliz kimdi? Ulus olmak nasıl bir şeydi? Sorgulananlar bunlardı. Bu yeni algılama ulusların politik duruşlarını da etkiliyordu. Siyasi birliklerini kurmaya yönelen uluslar, yeni birlik çatısı altında daha ağırlıklı biçimde dünya sahnesinde yer alıyorlardı.

29 Emil Ludwig, *Napoleon*, (Çev.: Mehmet Tanju Akat), 2 Cilt, Kastaş yay., İstanbul, 1998.

Yeni Dünya Düzeni;
1815 Viyana Kongresi

Artık, dünya eski dünya değildi. Avrupa coğrafyası yeniden biçimlenmişti. Avrupa Devletleri kara kara bu yeni oluşumu düşünüyorlar; o kanlı savaşlar döneminden sonra, yeni oluşan durumu dikkate alan bir yapılanmanın önemini görüyorlardı. Konu Avusturya Başbakanı Meternich'in de ilgi alanındaydı. Siyasetin bu dev kişiliği, büyük bir kongreye öncülük ederek, dünyanın büyük güçlerini kimi ilkeler çevresinde bir araya getirdi.

Tarih 1815'ti. Yer, Avusturya'nın başkenti Viyana'ydı. Dört büyük devlet; yani İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya bu kongrede yer aldılar. Tarihe 1815 Viyana Kongresi olarak geçen bu büyük toplantıya Meternich başkanlık etmiş, kongrede Avrupa'nın yeni durumu ve geleceği ele alınmıştı.

Avrupa siyasetine yön veren güçlüler, Fransa Devrimi'nin getirdiği yeni değerlerden nefret ediyorlar; bunu ülkelerinde var olan monarşilerin yıkılması yönünde bir tehdit olarak algılıyorlardı. Cumhuriyetçi düşünceler, özgürlük, eşitlik; anayasa, yeni haklar ve siyaset, evrensel değerler; bunlar hiç birinin umurunda değildi. Napolyon'un yaydığı değerlerin Avrupa'daki siyasi dengeleri mahvettiğini düşünüyorlardı. Düşündükleri tek şey, monarşilerin yeniden böylesine büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmasını önlemekti. Ne edilip edilecek; monarşilere karşı ulusalcı/milliyetçi ve özgürlükçü ayaklanmalar bastırılacaktı. Ulusçu düşünceleri, bölünmenin ve parçalanmanın en etkili silahı olarak görüyorlar, özgürlük, eşitlik, anayasa kavramlarından nefret ediyorlardı.

Napolyon'la birlikte yıkılan eski düzenin yeniden geri getirilmesinin yollarını arıyorlardı. Bir anlamda, kendi algılama ve anlayışlarına göre Napolyon'un bozduğunu düşündükleri eski statüyü yeniden oluşturmak anlamına gelen 'Restorasyon' sürecini derde deva olarak görüyorlardı. Avrupa'yı restore edecekler, yani eski durumuna getireceklerdi.

Peki nasıl?

Kendi aralarında uzlaşma ve bağlaşma; yani "ittifak"la...

Bu ittifaka bir de sıfat eklendi: "Kutsal"... Yani "Kutsal İttifak"...

Dört devlet, bu yapı içinde yan yana yer aldılar: İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya... Niyetlendikleri işin kutsal olduğuna inanıyorlardı; çünkü onlar için imparatorluklar kutsaldı... Bu kutsal yapıları ortadan kaldırmak için bir ulusçu ayaklanma olduğunda, derhal harekete geçecek; hep birlik olup karşı koyacaklardı. Üzerine çullanıp bastırıverecekleri bu ayrılıkçı ve bölücü girişimler yok edilecek; ne olursa olsun Avrupa, mutlak krallık rejimleriyle yönetilecekti. Meternich'in projesi, artık, imparatorlukların umudu olmuştu. Varlıklarını ortak cephe ile sürdüreceklerini sanıyorlardı.

Örneğin; Osmanlı Devleti bu yapının içinde olmamasına karşın, Rum İsyanları çıktığında, derhal Kutsal İttifaka başvurarak, bu isyanları bastırmada kendilerine yardımcı olmalarını istedi; ancak çıkarlar ilkelerin önündeydi. Bu çağrı geldiğinde, ilkeleri doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne yardımcı olması gereken ülkelerden Rusya ve Fransa tutup, Rumlar'ın yanında yer alıverdiler. Çıkarlar, ilkelere üstün gelmiş; söylemler, çıkar sofrası önlerine gelince, hasıraltına itelenivermişti.

Tarihsel süreçte, toplumsal duruş, tavır ve politika açısından değişmeyen bir kural vardı: Bir etki olduğunda, derhal buna karşı bir duruş ve tepki geliveriyordu. Meternich Avrupa'yı allak bullak olan dengelerine oturtmak istiyordu.

Ya tadılmış, içselleştirilmiş, yüceltilmiş, derinden kavranmış ve kendileri için özleştirilmiş ilkesel duruşlar?

Onlar ne olacaktı?

Otorite yakınılan bir şeydi. Özgürlüğün tadı bir kez alındıktan sonra, bu tadı alan toplumlar bir daha geri adım istemiyorlardı. Ne yapılırsa yapılsın, özgürlükçü düşüncelerin önü alınamıyordu. Özgürlükleri tadanlar, özgürlükleri ellerinden gitmeye yüz tuttuğunda, yeniden özgürlüklerini istiyorlardı. Sırf bu korkular nedeniyle, Meternich'in politikasına şiddetli bir tepki doğdu. Artık, Avrupa adım adım ihtilallere doğru gidiyordu. Öfkeli kalabalıklar, yeni siyasal oluşumların ve tutumların içinde, Avrupa'daki monarşilere karşı kin biliyorlardı. 1830 yılından sonra bütün Avrupa'da ihtilaller birbiri sıra patlamaya

başladı. Örneğin; Fransa demokratik bir yönetime geçmek zorunda kaldı. Belçika Hollanda'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etti ve anayasalı ve meclisli bir monarşiye (meşruti monarşi) geçti. İspanya'da yine liberaller meşruti bir yönetim oluşturdular. Meternich ise kendi yapıtının elden gitmesini önlemek için çırpındı durdu: Örneğin, İtalya'daki ayaklanmayı bastırmak için koştu; bu ayaklanmayı bastırdı ve eski yönetimi ihya etti. Yine kimi Alman devletçikleri anayasal yönetime geçmek istemişti; bunun önüne geçmeyi başardı. İngiltere ise başlı başına bir olguydu: Liberalizm gittikçe hız kazanıyordu. Seçim yasası geliştirildi. İngiltere, kendine özgü bir demokrasiye doğru yol alıyordu.

Bu yolu sadece Avrupa izlemiyordu. Güney Amerika'da, oralarda sömürgeler kurmuş olan İspanya, Portekiz gibi ülkeler, özgürlükçü ve bağımsızlıkçı hareketlerle uğraşıyorlardı. Okyanusun ötesi, adım adım Avrupa'yı izliyor; kendi tarihi ve coğrafyasından kaynaklanan etkenlerle, kendine özgü bir süreçte tarihini örüyordu.

Bu hareketlerin iki önemli önderi vardı: San Martin ve Simon Bolivar...

Bu hareketlerde, yoksulluk ve kırsal yaşamı paylaşan insanların dramı ön plandaydı... Kırsaldan kente göç, uyum sorunları ve çözülemeyen ekonomik ve toplumsal sorunlar, bu hareketin toplumsal temelde güç bulmasına neden oluyordu. Amerika'nın en yoksulu olan ancak bu coğrafyanın gerçek sahipleri bulunan yerliler, sömürgeciler tarafından etnik arıtıma uğratılıyordu. Kıyım, bakımsızlık, açlık, yoksulluk, bulaşıcı hastalıklar, bu yerli kitlelerin boynuna yapışmış, onları yok ediyordu. Özgürlükçü hareketler bu coğrafyada da almış başını gitmiş; sömürgeye karşı ulusal temelde duruş, özgürlükçü hareket ve ayrılıkçılık canlanmıştı...

Artık, imparatorluk yapıları can çekişiyordu.

Jean Jaques Rousseau'nun öngörüleri doğru çıkmıştı. Toplumlar, özgürlükleri ve ulusal kimlikleri için ihtilali, bir hak olarak görüyorlardı. Hak, kimseye bağış yoluyla verilmediği için de bunu kendi güçlerine dayanarak yapmaya çalışıyorlardı. Artık dünya yepyeni bir sürecin eşiğinde bulunuyordu...

Bu süreci, Avrupa'da 1840'larda başlayan Sanayi Devrimi ateşledi. James Watt'ın buharlı motor buluşundan sonra, bilimsel gelişmelerde hızlı bir yükseliş oldu. O zamana dek yeni keşiflerle eski dünyanın bilmediği yeni coğrafyaların bulunması, ardından dünyada yükselen ulusçuluk değerleriyle Avrupa haritasının yeniden biçimlenmesi ve yüceltilen yeni değerlerin ardından; buna bir de sanayi devriminin getirdiği yeni etkenler eklenince, dünya o yeni sürecin eşiğinden hızla geçerek, bambaşka bir çehreye bürünmeye başladı. Artık buharlı motorlar, fabrikalara uyarlanıyor, kol gücünün yerini buhar gücü alıyordu. Bu seri ve kaliteli üretim demekti. Sanayisini kuran ülkeler, hammadde ve pazar gereksinimi duyuyorlardı. Bu gereksinimi duyumsayan güçlü ülkeler, kendi aralarında büyük bir yarışa giriştiler. Artık bu yarış, bir sömürgecilik yarışıydı. Dünya tarihinin gelişimindeki ritim birden hızlanmıştı. Süreç, yeni değerler üreterek, üretilen ve daha önce üremiş olan değerler kimi zaman eriyerek, kimi zaman birbiriyle uyuşarak, yeni başka süreçlere dönüşüyordu. Gün geldi; o zamana değin askeri gücüyle güç karşılaştırması yapılabilen ülkeler; artık, ekonomik güçleri ve üretim yetenekleriyle karşılaştırılmaya başlandı. Üreten, ekonomik gücü olan ve çok sayıda sömürge alanına yayılıp oralarda ürettiği malı satan, hammadde bulup taşıyan; bu yolla elde ettiği sermayeyi daha büyük ekonomik-askeri, hatta kültürel atılım yolunda kullanabilen ülkeler güçlü ülkelerdi.

Modernite bu tür toplumlarda çok hızlıydı. Bunun karşısında da sömürgecilere eklemlenmiş başka ülkeler ve toplumlar vardı. Onlara, güçlüler için kaynaklarını açma, pazar olma rolü düşmüştü. Bu rolü istememe istencinin oluşması için, yoğun bir bilinç oluşumu ve gelişimine gerek vardı. Aldıkları geleneksel kültür, toplumdan topluma değişen özellikleriyle, buna pek olanak sunmuyordu. Düşmeden, yürümek ve giderek de koşmak olanaklı olmuyordu; ezilmemek için, önce ezilmenin getirdiği acıları yaşamak kaçınılmaz gibiydi. Bu acıları yaşayanların da ille başarılı olup, ezilmeyenler arasına girecekleri gibi bir koşul da yoktu. Bu ulusal değerlerin sağlamlığına, gelişme yeteneklerine, istençlerine; sabır ve çalışma güçlerine bağlıydı. Bu özelliklerin gelişmemesi için, ezenler her türlü engelleme çabalarına kuşku-

suz gireceklerdi; pek çok toplum, bu engelleri aşamayarak, güçlünün ahtapot gibi bedenlerini, hatta ruhlarını saran ezici baskısı altında, yok olup gideceklerdi; direnebilenler ise bu acılara katlanabildikleri ölçüde, özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına yönelebileceklerdi. Amerikalı siyasetçilerden Jefferson'ın dediği gibi; özgürlük ağacı, kanla sulanmayı seviyordu; bu kanı dökmeyi göze alamayan toplumlarm, özgürlüklerine kavuşacakları da pek düşünülemiyordu...

Ya Osmanlı?
Çözülüş'ten Yıkılışa:
Arayışlar, Çırpınışlar...

Osmanlı ülkesinin bu süreçte içinde bulunduğu koşullar, çağdaş Türkiye'nin oluşumunu anlayabilmek için son derece önemliydi. Dünya Tarihindeki bu yeni algılamalar, duyarlılıklar ve gelişmeler, dünyanın her hangi bir yöresindeki toplumu ilgilendirdiği ölçüde güçlü etkiler taşıyordu. Dünyanın neredeyse odağında bulunan Osmanlı ülkesinin bunlardan etkilenmemesini beklemek bir yana; belki de en çok etkilenen ülkelerin başında geldiğini söylemek bile yanıltıcı değildir.

Her şey arka arkaya geliyor, çözülüş dur durak bilmiyordu. Devlet-i Ali Osman, yani büyük Osmanlı ülkesi, eski büyüklüğünü, haşmetini ve gücünü adım adım yitiriyordu. Avrupa'nın Rönesans sonrasında aklı yüceltmesi ve bilimsel etkinliklerin artmasıyla, teknik yönden daha üstün duruma gelmesi, gelişkin ateşli silahları kullanabilmesi; çağdaş askerlik tekniklerini öğrenmesi ve giderek de keşfedilen yeni sömürge alanlarındaki zenginliklerin yaşlı kıtaya taşınması ve bir sermaye üstünlüğü elde edilmesiyle birlikte; oluşan yeni gücü karşısında Osmanlı Devleti direnemiyordu. Bir taraf yükselişe geçmişken, bir tahterevalli gibi öteki taraf inişi, çözülüşü ve çöküşü yaşıyordu. Çözülüş, erimek ve yitirmek demekti. Osmanlı ülkesi hem eriyor; eridikçe de küçülüyor ve doğal olarak yitiriyordu. 17. yüzyıl bu açıdan bir dönüm noktası olmuştu. Sultanların kimi durumun ayırdında bile değildi; kimisi de görüp içleri yanmaktan başka bir şey yapamıyorlar; sık sık yanlarındaki, çevrelerindeki önemsedikleri ricale, yani devlet

içindeki önemli kişilere durumu saptayıp, çarenin ne olduğunu soruyorlardı.

Devletin yazgısında rol oynayan kimi devlet adamları, dönemine göre entelektüel aydınlar kimi zaman böylesine isteklerle, kimi zaman da kendiliklerinden bu geriye gidişin çaresinin ne olduğu üzerine kafa yormaya başlamışlardı. Aslında, duruma bakıp, kafa yormak bile bir gelişme belirtisiydi; çünkü Osmanlılık gururu, o zamana dek, hep başkalarına tepeden bakmaya yatkındı; o nedenle dışarıdaki gelişmeler pek önemsenmiyor; kendine güven, başkalarına dönüp bakmaya bile engel oluyordu; çünkü durum değişmişti. Değişik öneriler dile getiriliyor; ekonomideki geri kalış, mali çözülüş, aşırı savurganlık ve yönetim eksikliği; giderek de asker arasındaki başıbozukluk ve düzensizlik gibi konular üzerinde durarak, önerilerde bulunuyorlardı. Ancak ve ne yazık ki, önerilen şeyler, geleneksel bakış türünün dışına çıkamıyordu. Avrupa'nın, yani onlara göre kâfirlerin ülkelerinin başlarını alıp göklere doğru gitmelerinin temelinde, Hıristiyanlık skolâstikliğinin bir yana atılarak, aklın ve bilimin yüceltilmesi, bu iki değerli olgunun insanlara sunduğu yeni olanaklar olduğunu görmemekte direniyorlardı. Kurtuluşun, sanki her şeye ilaç gibi, yeniden şeriat ipine sarılmakta olduğunu düşünüyorlardı. Böyle olunca da önerdikleri ilaç derde deva olmuyordu. Bu konuda en çok kafa yoranlardan birisi de Koçi Bey'di. Pek çok konuya değinen bu Osmanlı uleması, yığınla soruna değindikten sonra, en sonunda çarenin ne olduğunu saptayıvermişti: "Şeriat ipine daha çok sarılmak"...

Oysa şeriata her yeniden sarılış, biraz daha çözülüş ve yıkılış demekti... Şeriata sarılmak, örneğin savaşlardaki yenilgiyi durduramıyordu. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti tuttu; açıkça görülen geriye gidişi ve çözülüşü durdurmak için, askerlik ve mali konularda yeni düzenlemeler yapmıştı. Ne yazık ki bunlar, gelip geçici ve anlık çözümlerdi. Uygulamalar ve yeni yöntemler kısa süreli sonuç verse de ardından yeniden çözülüş sürüyordu. 17. yüzyıl bu bocalama, ilerleme ve gerileme zıtlıkları üzerinde geçip gitti. 18. yüzyıla gelindiğinde, artık, konu üzerinde daha bir önemle duruluyordu; çünkü Osmanlı'yı yönetenler, bu gidişin felaket olduğunu derhal anlamışlardı. Batı dünyasının pek

çok konuda daha üstün olduğu, oradan edinilecek ve alınacak pek çok yenilikler olduğu açıkça görülmüştü. Çabalar artık bu yöndeydi.

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti belki de kendisi için büyük bir şans olan, ilerici bir sultanın yönetimindeydi: III. Selim... Nahif ve ince kişiliği, duygulu ve şair yönü onu başkalarından çok daha farklı yapıyordu. O, Osmanlı'nın eski yapı üzerinde gelişmesinin olanaksızlığını görmüştü. Yavaştan yavaşa, Avrupa'da olan, üstünlüğü iyice duyumsanan kimi sistemlerin, yöntemlerin, kurumların ve uygulamaların alınması gerektiğine inanmıştı. Pek çok yönde, elini neye atsa tutamadığını, eriyip gittiğini görmüştü. Değişimin önce askerlik ve yönetim alanlarında başlaması giderek de öteki alanlara yaygınlaştırılmasına inanıyordu. Çevresinde kimi akıllı rical de sultana bu yönde öğütler veriyorlardı. Eline neyini alıp üflerken, beste yaparken ya da şiirler yazarken, bu şair ve müzisyen ruhlu sultan, bir yandan da bu konulara kafa yoruyordu. Onun öngördüğü bu çok yönlü değişimin adına "Nizam-ı Cedit" denildi; yani "Yeni Düzen"... Kavramdan çok şey anlaşılıyordu. Yavaş yavaş alışıldık, bilindik eski yapıdan ve anlayıştan kurtulunacak, yeni bir düzene geçilecekti. Bu aslında yeni bir başlangıç olarak algılanabilirdi. Askerler, savaşlarda başarı gösteremiyorlardı; öyleyse yeni askeri birlikler kurulmalıydı. Maliyenin iki yakası bir araya gelmiyor, sürekli açık veriyordu; o halde temelli düzenlemeler yapılmalı, bütçe denkliği sağlanmalı, açık vermeyen bir bütçe oluşturulmalı; tutumlu olunmalı; edinilecek birikimle, oluşturulacak yeni askeri birliklerin ve öteki kurumların harcamaları karşılanmalıydı. Sultan, düşünülen bu şeyleri ivedi olarak uygulamaya koydu. Ardından da, batıdaki gelişmelerin yakından izlenmesinin önemini gördüğü için, bu coğrafyadaki başkentlerde büyükelçilikler kurulması yoluna gitti. Böylece hem diplomasi canlandırılarak, uluslararası ilişkilerde çözüm yolları aranacak, hem de Batı dünyasındaki oluşumlar yakından görülüp ona göre bir tutum sergilenecekti. Sultan, kendisine yakın yöneticilerle bu yola gittiğinde, eski geleneksel düzenden beslenenler, yüksek sesle homurdanmalara ve yakınmalara başladılar. Tarihin bu değişmez, garip bir oyunuydu: Her yeniliğe ve ilerici adıma karşı kesinlikle bir karşı duruş oluşuyor; derhal karalama kampanyası

başlıyor; ardından da çirkin oyunlar sahneye konuluyordu. Tarih denilen o büyük sahnede, bu değişmez oyun hep sahnelenmişti. İlk başta mazlum rolünü oynayanlar, oyunun sonuna doğru canavarlaşıveriyorlardı. Sultan Selim de ilk başta ah'ü vah ile feryad'ı figan eyleyen kişi ve kesimler, bir süre sonra azıp canavarlaşmaktan geri kalmadılar. Ayaklandılar; bu kalkışma ile birlikte Sultan Selim'i tahttan indirdiler. O tarihlerde Osmanlı Devleti'nin çözülüşü, bir tür derebeylik oluşumu yaratmıştı. Bunlardan birisi de Ayan Alemdar Mustafa Paşa'ydı. III. Selim'i indirildiği tahta yeniden çıkarmak isteyen Paşa, elindeki güçle İstanbul'a doğru yürüdü. Ortalık karmakarışıktı. Alemdar Paşa İstanbul'a girip, tutuklanmış olan Sultan'ı tahta çıkarmak için saraya yöneldiğinde; karmaşanın cellâtları, Sultan Selim'i çoktan boğuvermişlerdi. Sultan Selim'in ölüsüyle karşılaşan Alemdar'ın yapacak pek bir şeyi kalmamıştı: O da tuttu, II. Mahmut'u tahta oturtuverdi...

Yeni sultanın işi çok zordu. Devlet, kargaşa içindeydi. Derebeylik azmış, Türkler'e özgü bu derebeylik düzeni, merkezi gücü tehdit eder bir düzeye gelmişti. Sözde yeniliklere taraftar olan Bayraktar Mustafa Paşa, her işe karışıyordu. Güç birliği eden ayanların, merkezi güçten, yani sultandan kimi istekleri vardı. Sultan ise kendisini yeterince güçlü hissetmiyordu. O nedenle 1808 yılında oturup ayanlarla, adına Sened-i İttifak (Uzlaşma Belgesi) denilen bir belgeyi imzaladı. Sultan, başkent İstanbul'da daha dün tanık olduğu Kabakçı Mustafa Paşa ayaklanmasında olduğu gibi kendini güvencede hissetmiyordu. Ayanlar, sultanın sarayında güvence içinde olacağına, bunu sağlamak için yardım edeceklerine söz veriyorlardı. Buna karşın sultan da onların kendi bölgelerindeki egemenliklerine dokunmayacaktı. Bu, ayanlar açısından bakınca kazanç, sultan açısından bakınca kayıptı; çünkü derebeylik, saltanata boyun eğdirmişti. Sultan bu belgeyi imzalayarak, ayanların karşısında boyun eğmiş, tarihsel, geleneksel, kültürel ve dinsel kaynaklara dayanan kimi egemenlik yetkilerinden vazgeçmiş oluyordu. Sözde Sultan, o an kendisini güçsüz hissettiği için, bir süre zaman kazanmak istemişti. Belli bir süre rahat kalırsa, güçleneceğini; şimdi verdiklerini o zaman geri alabileceğini düşünüyordu. Onun başının derdi, ikide bir ayaklanan, disiplin tanımayan Yeniçeriler'di.

Hemen yanı başında bulunan bu dağınık güruh, sürekli kendisini huzursuz ediyordu. Bu yapı kaldığı sürece adım atmasının olanaksız olduğunun ayırtındaydı. Hiç olmazsa, ayanların gücünden yararlanarak, sözde asker olan bu dağınık ve başıbozuk yapıyı dağıtabilirdi. Padişah bunun için çalışacaktı. Bu başarılınca da çöküşü önlemek için başka önlemlere geçebileceğini umuyordu. Öyle ya da böyle; gerekçe ne olursa olsun, böyle bir olay, Osmanlı tarihinde ilk kez olmuştu. Bir anlamda, Osmanlı monarşisi katı özelliğini yitiriyor, çözülüşe geçiyordu.

Genç sultan, mutlak otoritesinden belli oranda vazgeçme karşılığında da olsa, aslında düşündüklerine yönelmekte geri kalmadı. Batının akıl almaz yükselişini görüyordu. Yenilik yanlısıydı; ancak yapı, buna olanak vermiyordu. Dönüşüm çabaları, başta tutuculuk olmak üzere, pek geleneksel ve dinsel tortuyu harekete geçiriyor, gelişmenin önü derhal tıkanıyordu. Sultan Mahmut yine de kararlıydı. Bu dönüşüm olmazsa, ileri adımlar atılmazsa devletin çökeceğini bir kez görmüştü. Şimdi, göreceli de olsa, edinilen barış ve huzur ortamı kimi dönüşümler için olanaklar ve fırsatlar sunabilirdi.

Sultan Mahmut, dediğini yaptı. 1826 yılında, Yeniçeri ocağını top atışlarıyla dağıttırarak kaldırdı. Ardından yeni bir ordu kurarak, bu orduya Peygamber'in adını verdi: "Asakir-i Mansure-i Muhammediye"... Bu aslında Osmanlı tarihinde büyük bir adımdı. O zamana değin her büyük kalkışmanın altında yer alan Yeniçeri Ocağı kaldırılınca, artık, yeniliklerin önü büyük ölçüde açılmıştı. Bu büyük olay, dönemin anlatımında hayırlı olay olarak yorumlandı ve adına "Vaka-i Hayriyye" denildi. Sultan, bu başarıdan sonra büyük ölçüde rahatlamıştı. Dönüşüm yanlısıydı. Bu dönüşümün ancak eğitimle sağlanabileceğini görmüştü. Eğitilen kuşakların, yenilikleri daha kolay benimseyebileceğini biliyordu. Yeniliğin önemini kavramış bir bürokrasinin varlığı gerekliydi. Yine ordunun da bütünüyle yeniliklerden yana olması ve yeni yöntemlerle eğitilmesi kaçınılmaz bir koşuldu[30].

Bu amaçla o, yaygın bir eğitim etkinliğine yöneldi: Avrupa'daki yapılanmaya uygun, çağdaş yöntemleri benimsemiş eğitim kurumları oluşturdu. Sonradan Osmanlı tarihinde büyük rol oynayacak, önemli oranda aydın yetiştirecek olan bir tıp okulu kuruldu: "Mekteb-i

30 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1987, s.27-46.

Tıbbiye"... Yine yönetici bir kuşak yetiştirmek için siyaset ve yönetim bilimi öğreten bir okul ile (Mekteb-i Mülkiye), askeri öğrenci yetiştiren başka bir okul açıldı (Mekteb-i Askeriye)... Bu okullar, geleceğin büyük dönüşümünü gerçekleştirecek, çöküşü sıçrayışa çevirecek kuşakları yetiştirmek için kurgulanmıştı. Yurt dışından öğretmenler getiriliyor, bu okullarda okutulmak için batı dillerinden kitaplar çevriliyordu. Ardından, devletin yabancı ülkelerle yazışmalarını iyi gözlemleyip yürütebilmek ve batı kamuoyunun yaklaşımlarını öğrenmek için bir çeviri bürosu oluşturuldu. Devlet çarkı, bir merkeze bağlanmış; buradan yürütülmeye başlamıştı. Bürokrasiye böylece adım adım, çağdaş bir görüntü ve işlerlik veriliyordu. Hükümetin yapısı değiştirilerek, kabine sistemine geçildi. Artık, hükümetler ve onların bakanları vardı. Maliyede düzenlemeler yapıldı. Vergi reformu gerçekleştirilerek, devlet gelirlerinin ve harcamalarının düzenlenmesine çalışıldı. Kız çocuklarının eğitimine önem verildi. Planlama yapabilmek için gerekli verileri elde etmek amacıyla genel bir nüfus sayımı gerçekleştirildi. Osmanlıda nüfus, tek düze bir kültüre ve etnik yapıya dayanmadığından, her etnik kimlik, kendi yerel giysilerini giyiyor; bu tam bir kargaşa yaratıyordu. Kılık kıyafette bir düzenleme yapılarak, genel ve yaygın bir görüntü ortaya çıkması için uğraşıldı; ancak içerde ne denli adımlar atılmaya çalışılırsa çalışılsın, devletin yakasını bırakmayan başka sorunlar, bu adımları engelliyordu.

Sultan Mahmut ne denli iyi niyetle adımlar atarsa atsın, umulmadık gelişmeler, bu gelişmelerin önünü tıkıyordu. Bu dertlerden biri; Yunanistan'daki bağımsızlık hareketi, öteki de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın neden olduğu ayrılıkçı ayaklanmaydı. Yunanistan, 1821 yılından sonra büyük ayaklanma ve kalkışma hareketlerinin içinde kıvranıyordu. Ayrılıkçı hareketi Osmanlı Devleti ne yaptıysa engelleyememiş; sonuçta 1830 yılında Yunanistan Osmanlı Devleti'nden koparak, ayrı bir devlete dönüşmüştü. Bu olgu, başka Osmanlı tebaalarının da ulusal kimliğe bürünerek, ayrılık ve kalkışma duygularını körükleyecekti. Diğer dert ise, Osmanlı Devleti'ni dünya önünde küçük düşüren en önemli olaylardan biri olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasıydı. Kavalalı, Mısır eyaletine vali olarak atanmıştı. Bir parça aldığı dış

destekten de şımaran Paşa, Osmanlı yönetimine karşı, Mısır'ın bağımsızlığı için ayaklanmıştı. Mısır Valisi'ne karşı koyan Osmanlı ordusu bir türlü başarılı olamıyor; Mısır'dan kalkıp, Anadolu içlerine kadar uzanan Kavalalı'ya bağlı güçler, Adana ve Suriye'yi bile ele geçirebiliyor; ardından da başkent İstanbul'a doğru yürüyüşe geçebiliyordu. Tehlike büyüktü. İstanbul ve taht, tehdit altındaydı. Bu büyük bir saygınlık kaybıydı. Sultan Mahmut, sonunda Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanını bastırmak için, yabancı ülkelerin askeri yardımını istedi ve ancak bu yardımla ayaklanmayı bastırabildi. Yine de ödün vermeden bu başarılamamıştı: Mısır'da hidivlik yöntemi kabul edilmişti: Yani artık, Mısır'ın yönetimi, Kavalalı Mehmet Ali'nin elindeydi ve yönetim babadan oğula, veraset yoluyla geçebilecekti.

Sultan, yabancı ülkelerin yardımını alırken, onlara ödün de vermek zorunda kalmıştı. Zaten sallantıda olan ve can çekişen ekonomi üzerinde yabancıların etkinliği ağır bir düzeydeyken; imzalanan bir anlaşmayla bu ayrıcalıklar daha da ağırlaştırıldı. Adına Balta Limanı Gümrük Anlaşması denilen bu anlaşma ile Osmanlı gümrükleri bütünüyle yabancı mal girişine açıldı. Artık, sanayileşen Avrupa ülkeleri, Türk limanlarından istedikleri gibi yararlanabilme yolunu sonuna kadar açmışlardı. Böylece Osmanlı ülkesine getirilen sanayi ürünleri, Osmanlı pazarlarını istila edecekti. Sanayileşemeyen Osmanlı, sanayileşenlerin pençesinde kan kaybetmeyi sürdürmeye hazırlanıyordu.

Tanzimat Dönemi

Derken, Sultan II. Mahmut, 1839 yılında öldü. Onca yeniliğin altına imza atmış olan sultanın ölümü, değişimin önünü tıkayamadı; çünkü onun yerine geçen oğlu Abdülmecit, tıpkı babası gibi yenilik ve dönüşüm yanlısıydı[31]...

Yeni sultanın ilk icraatlarından biri, daha babası zamanında hazırlanmış olan bir belgeyi 1839'da imzalayarak, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemi başlatması oldu. Belge, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu"

31 Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Önce Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat*, I, Maarif Vekaleti yay., İstanbul, 1940, aynı yazar, "Halet Efendi Avrupa'yı Nasıl Görüyor?", *Türk Dili*, I/6 (Ankara, 1952).

adını taşıyordu[32]. Belgeyi, dönemin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa hazırlamıştı. Belgeyi kaleme alan Reşit Paşa, metni Gülhane Parkı'nda okudu. Ferman, Osmanlı Devleti'nde bu tarihten sonra başlayacak köklü değişimin nitelikleri konusunda izler de taşıyordu. Fermanda devletin kuruluşundan beri Kur'an'ın hükümlerine ve şeriat yasalarına tam uyulması nedeniyle bütün tebaanın refah ve mutluluğunun en yüksek noktaya çıktığı belirtiliyordu. Fakat son yüzelli yıldır, birbirini izleyen karışıklıklar ve değişik nedenlerle şeriata ve yüce yasalara uyulmamasından dolayı önceki güç ve refahın ortadan kalktığı ve yerine zayıflık ve yoksulluğun geldiği söyleniyordu. Ayrıca şeriatla yönetilmeyen bir ülkenin varlığını sürdürmesinin olanaksız olduğu belirtiliyordu. Ülke zenginliklerle doluydu; verimli topraklar vardı; halk yetenekliydi; gerekli girişimler yapılırsa, yüce Tanrı'nın yardımı ile "beş on yılda" Osmanlı ülkesi kalkınabilirdi. Yeni yasalar çıkarılmalıydı. Bunların başında can güvenliği, ırk, namus ve malın korunması, vergi toplanması, halkın askere alınıp, silâh altında tutulma sürelerinin belirlenmesi geliyordu. Ferman, dünyada can, ırz ve namustan daha değerli bir şey olmadığına vurgu yapıyordu. Yine vurgulandığına göre; bir insan bu değer verdiği şeyleri tehlikede gördüğünde, canını ve namusunu korumak için olmadık yollara başvururdu. Yine kişi, can ve namus güvenliğinden emin olduğunda, bağlılık ve doğruluktan ayrılmaz; iş üretir, gücünü ortaya koyar; devletine ve milletine yararlı olurdu. Devletin harcamaları için vergiye gereksinimi vardı. Bunun iyi bir yöntemle toplanması gerekiyordu. İltizam yöntemi hala sürüyordu. Ferman; iltizam yöntemini ülkenin siyasi işlerini ve mali konularını bir adamın keyfine, hatta cebir ve zulmüne teslim etmek olarak yorumluyordu. Bir insan kötü insansa, hep kendi çıkarına bakar; bütün davranışlarında kötülük ve zulme yönelirdi. O nedenle, alınacak vergi, kişinin verebileceğinden yukarı olmamalıydı. Askerlik süresi de böyleydi: Ölçü kaçtığında, bu düzensizliğe neden oluyor; tarım, ticaret ve bayındırlık işleri aksıyor; askerlikten bıkkınlık geliyor; nüfus azalıyordu. Bunun için bir yöntem getirilmeli ve dört ya da beş yıl hizmet için sıra yöntemi benimsenmeliydi. Bu yapılmadığında, devletin güçlenmesi, gelişmesi;

32 Aynı yazar, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkileri", *Belleten*, XXVIII /112 (1964).

ayrıca huzur ve güvenliği sağlanamazdı. Bundan böyle suç işleyenlerin durumları yasalar gereğince incelenip karara bağlanmadıkça, kimse hakkında açık ya da gizli idam ve zehirleme işlemi uygulanmayacaktı. Hiç kimse, başkasının ırz ve namusuna saldırmayacak; herkes malına, mülküne tam sahip olacaktı. Bunları dilediği gibi kullanacaktı. Bunu yaparken de mal sahibi suçlu ise, onun varislerinin suçla ilgisi kurulup miras hakkından yoksun bırakılmayacaklardı. Bütün halka can, ırz, namus ve mal konularında garanti veriliyordu. Ferman, hukuk kurallarının bir mecliste belirleneceğini, oy birliği ile karar verileceğini, askerliğin düzene bağlanacağını, memurların yaptıkları işe uygun maaşlarının belirlenerek, rüşvet belasının ortadan kaldırılacağını belirttikten sonra şu cümle ile bitiyordu: "Tanrı hepimizi başarılı kılsın; yasalara uymayanlar Tanrı'nın lanetine uğrasın ve ömürleri boyunca rahat yüzü görmesin. Âmin."

Irz, can, mal ve namus güvencesi... Bu, Osmanlı ülkesi için büyük bir devrimdi... Ve bunu sağlayacağına, buna uyacağına sultanın söz vermesi ve bunu garanti etmesi... Bu, mutlak Osmanlı egemenlik anlayışı ve uygulamaları göz önüne getirildiğinde büyük bir devrim sayılırdı. Daha önce, 1808'de Sened-i İttifak'la tüm bu yeniliklere ulaşılmaya çalışılmıştı; şimdi de Tanzimat Fermanı ile daha geniş ölçekli olarak, aynı şey oluyordu: Sultanın egemenlik alanı, yavaş yavaş çözülüyordu. İlkinde ayanların isteği ve bastırmasıyla şimdi de sultanın doğrudan kendi istenciyle, mutlak monarşinin yetki alanı daralıyordu. İlki, bir yenilgi sayılabilirdi; çünkü merkezin gücünü, yerel ayanlar paylaşıyorlardı; bunda tebaanın, yani halkın kazandığı pek bir şey yoktu. Hatta, halkın sırtına inen mültezim kırbacını daha da keskinleştirecek bir gelişme bile sayılabilirdi; ancak ikincisi, bütün tebaayı bir kere eşit duruma getirme yönünde keskin bir adımdı. Üstelik Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinde, tebaanın haklarını gelenekler ve dinsel hoşgörü dışında garanti altına alan hiç bir kural bulunmuyordu. Kişisel yönetimlerin genel özelliği buydu. Değişen zamanla birlikte, anlayışlar da değişmiş; işte sonuçta, öyle ya da böyle Osmanlı ülkesi de bu değişimin önemini kavramış ve buna uyma yönünde refleksler ortaya koymuştu. Tartışılamaz yetkilerinden sultanın kendi özgür istenci ile

vazgeçmiş olması, ülke yönetiminde ulaşılan olgunluğu da göstermekteydi. Bu adımla birlikte aslında bir yasa düzeni oluşturma yönünde açılım da yapılmış olunuyordu. Klasik dönemde Osmanlı'da bireyin, doğal haklar adına savunabileceği haklardan söz edilemezdi. Temel haklar yönünde, çağdaş gelişmeler batı ile koşut gelişmiş değildi. Bireyden yalnızca sultana, şeriata ve geleneklere uyması, boyun eğmesi bekleniyordu. Sonra bireyler, dinlerine göre keskin bir ayrım olmamakla birlikte, yine de kategorilere ayrılmışlardı. Müslüman olanlarla, Müslüman olmayanlar arasında öyle ya da böyle ayırıcı bir çizgi bulunuyor; örneğin Müslüman olmayan tebaadan, ayrı bir vergi alınıyordu. Bunun yanı sıra değişen toprak düzeni ve çarpık vergi uygulamaları, toplumsal yapı içinde bireyi, iyiden iyiye tecrit etmişti. Osmanlı ülkesinin en vurucu gücünü oluşturan sipahilere bir ayrıcalık olarak sınırları belirlenmiş biçimde verilen tımar hakkı; yani belli bir toprağı işletme, orada bulunan tebaaya bey olma ve vergi alma hakkı, bireyin toplumsal yapı içinde özgürlük alanlarını iyice daraltmıştı. Mülk edinme hakkı yoktu. Miras, babadan oğula devredilemezdi. Belli bir bölgeye tımar sahibi olarak gönderilen sipahi, oraya gittiğinde, konağını kurar ve o topraklara, üzerinde yaşayan tebaa ile birlikte sultan adına hükmeder; kırbacını istediği gibi kullanır, vergi salar, vergi toplardı. Bunun bir kısmını sultana yollar, bir kısmını kendisi alır; toprak üzerinde yaşayan birey, karın tokluğuna bir yandan sultana, bir yandan da sipahi beyine kulluk ederdi. Sırtından kırbaç inmez, sipahinin ordu için yetiştirdiği askerlere çocuğunu verir, savaş zamanı alır başını sınır boylarına gider, din adına küffara kılıç çalardı. Tanzimat dönemine kadar, reayası olduğu toprak üzerinden ayrılıp başka bir yere seyahat edemezdi. Bu yapı içinde bireyin, dinsel hoşgörü ile sarmalanmış hakların dışında, garanti altına alınmış bir hakkından söz edilemezdi. Sened-i İttifakla birlikte, gittikçe güçlenen bu derebeylik sistemi daha da azmıştı. İşte şimdi ferman, insan açısından bakıldığı zaman bütünüyle kara bir tablo olan bu görüntüyü tersine çevirmeye çalışıyordu. Anlaşılan, o tarihte artık Osmanlı Devleti ülke dışında, özellikle de Avrupa'daki insan hakları ve özgürlükler konusunda bilgi sahibi olmuştu. Oradaki gelişmeleri görüyor; ülkede kimi köklü kalkışmalar oluşmadan, bir açılım

yaparak, temel hakların bir kısmını kendiliğinden benimseme yoluna gidiyordu. Tanzimat Fermanı özgürlükler alanında belli bir genişleme getirmişti. Bir öykünme tavrı içinde batı dünyasına yanaşan seçkin bir zümre ortaya çıkıyordu. Bunun yanı sıra, fermanın etkisiyle, onun verdiği hava içinde yeni düzenlemeler yapılmaya çalışılıyordu[33].

Çar Deli Petro'dan Kırım'da Tökezleyen Hasta Adam'a... Hasta Adam'a Verilen İlaç: *"Islahat"*

Çalışılıyordu; ancak yine de zorluklar hep vardı. Tanzimat 1839'da ilan edilmişti. 1854 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'ni büyük bir sorunla karşı karşıya bırakan bir savaş ortaya çıktı: Kırım Savaşı... Bu savaş, Ruslar'a karşı yapılıyordu. Ruslar'ın hem bu savaştan önce hem de sonraki dönemde en büyük erekleri Akdeniz'e inmekti. Rusya'yı Rusya yapan eski Rus Çarı Deli Petro'nun bir vasiyeti vardı. Bu vasiyetinde Petro, Rusya'nın nasıl büyük bir devlet olacağının yolunu yöntemini göstermişti. Bu vasiyette o, İstanbul ve Türkler ile ilgili izlenmesi gereken siyaseti de belirtmişti. Çar, olabildiği ölçüde İstanbul'a ve Hindistan'a kadar sokulmanın, Rusya için ne denli önemli olduğunu söylüyordu. "Kim İstanbul'u ve Hindistan'ı ele geçirirse, dünyanın hâkimi olur" demişti. Bunun için de Rusya, sürekli olarak Türkler'le savaşmalıydı. Çar, Rusya'yı Rusya yapan adamdı. Rusya da Çar'ın öğütlerine uymuş; sürekli olarak Türkler'le savaş içinde bulunmuştu. İşte, yine, Türkler'e karşı savaş açılmıştı. Amaç; Türkler'i Karadeniz kıyılarında vurmak, İstanbul'u ele geçirmek ve boğazları Rus gemilerine açmaktı. Böylece Akdeniz'e inmek ve oradaki ticaret hareketliliğini denetimleri altına almaktı. Ruslar'ın büyük bir devlet olma düşü böylece gerçekleşebilecekti. Osmanlı Devleti, bu savaşta İngiltere'nin askeri desteğini almak zorunda kaldı. Sonunda Ruslar'a karşı bir başarı gösterilebildi ve Rus ilerleyişi durduruldu; ancak bu

33 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK yay., Ankara, 1954; "Tanzimat Devrinde Rüşvetin Kaldırılması için yapılan Teşebbüsler", *Tarih Vesikaları Dergisi*, Cilt I, Sayı 1 (Haziran, 1941).

büyük savaş, Türkler'i batılı ülkelerden önemli oranda borç almaya itmişti. Bu önemli bir gelişmeydi; o zamana dek borç almamak için direnmiş olan Osmanlı yönetimi, bu tarihten sonra sık sık borçlanma yoluna gidecek ve giderek aşırı bir düzeye ulaşan borçlanma, devletin ekonomik bağımsızlığını bütünüyle ortadan kaldıracak bir gelişme gösterecekti.

Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'ni batılı değerler üzerinde yeni açılımlar yapmaya iten önemli bir etki yarattı. Rusya'ya karşı İngiltere'nin donanmasını göndermesi ve donanmanın İstanbul'da demirlediği sırada görülen büyük teknolojik üstünlüğü, önemli duygu kabarmalarına neden oldu. Çözülüş, toparlanışa dönüşmeliydi. Batının teknolojik üstünlüğü, gücü ortadaydı. Bu toparlanış için, batının yaptıklarını yapmak, onun deneyimlerinden yararlanmak, sorunlara yeni değerler ölçüsünde çözüm bulmak gerekiyordu. Bunun için de Kırım Savaşı sırasında batı dünyasıyla yeni yakınlaşma, Osmanlı ülkesinde batılı devletler ailesi içinde yer alma düşüncesini geliştirdi. Aslında bu heves, Osmanlı yöneticilerden daha çok, Osmanlı Devleti'ne bu zor günlerinde yardım elini uzatan batılı devletlerdi. Osmanlı ülkesinde bulunan Müslüman olmayan azınlıklar, ne zamandır bu devletlerin ilgi alanlarında bulunuyor; Yunan savaşından bu yana, sık sık Osmanlı yönetimi üzerinde, bu kesimlerin lehine iyileştirme yapması için baskılarda bulunuyorlardı. Azınlıkların içinde de tıpkı Yunanistan gibi, kendi bağımsızlıklarını kazanma eğilimi vardı. Bu eğilim, batılı ülkelerin istek ve politik duruşlarıyla birleşince, Osmanlı Devleti'ne bir baskı olarak geri dönüyordu. Büyük devletler içinde Osmanlı Devleti için duruşu belki de en önemli olan ülke İngiltere'ydi. Kırım Savaşı'na dek o, Ruslar'a karşı bir denge politikası izlemiş; Rusya Akdeniz'e inmek istedikçe, bu isteğe en şiddetli muhalefeti İngiltere oluşturmuştu. Türkler, ülkelerinin yıkılmaması için Rusya'nın bu isteğine cephe olurlarken, İngiltere Akdeniz'deki çıkarları için bunun gerçekleşmesine karşıydı. Akdeniz, ticaretin kalbiydi. Sayısız gemi, depoları yük balyalarıyla dolu bir şekilde, o limandan bu limana gidip geliyordu. Üstelik Akdeniz'in çevresindeki coğrafyalarda, İngiltere'nin sömürgelerine giden üsleri, buralarda oluşturduğu yönetimleri vardı. Rusya'nın bu

coğrafyaya inmesi, İngiltere'yi can evinden vururdu. Bu noktada, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya, daha doğrusu Rusya'nın Akdeniz politikasına karşı duruşları birleşiyordu; ancak bir şey İngiltere tarafından çok iyi görülmüştü. Osmanlı hasta bir adamdı ve bu adamın hastalığı iyileşecek gibi değildi. Aslında İngiltere bu hasta adamın tam olarak iyileşmesini de istiyor değildi. İyileşen hasta, kendi sorunlarını çözme becerisine ulaştığında, İngiltere'ye olan gereksinimlerini ve bağlılığını da önce azaltır, sonra da kaldırırdı. İngiltere bunu istemiyordu[34]...

Hasta adam, hasta adam olarak kalsın; tam iyileşmesin ve kendisine muhtaç olsun... Ancak ölmesini de istemiyordu. Onun istediği, hasta adamın ne iyileşmesi, ne de ölmesiydi... Artık, bir şey ortaya çıkmıştı: O istemese de, hasta adam ölecekti. Ne kadar dışarıdan kan verilse de ilaç desteği yapılsa da onun bünyesi artık, bunları kabul etmiyordu. Şimdi onu avutmaktan başka yol kalmıyordu. Sorun artık, onun ölüp ölmemesini aşmış; o öleceğine göre, ondan kalan mirasın üzerine kimin konacağı noktasına kadar gelmişti.

Hastanın mirasına konmak istiyordu; ancak bir yandan da öteki devletlerle birlikte, daha sağlam bir Osmanlı toplum yapısı yaratmak istiyor görünerek, ağızlara bir parmak bal sürmekten de geri kalmıyordu. İstenilen şeyler, kuşkusuz çok olumlu görünen şeylerdi. Temel insan hakları açısından bakıldığında bunlar bir kazanım gibi görünebilirdi; ancak Osmanlı Devleti'nin tarihsel birikimine, gelişme sürecine ve içinde bulunduğu koşullara bakıldığında, bunların derde deva olmayacağı derhal anlaşılabiliyordu. Pekâlâ; hiç mi yararı yoktu? Kuşkusuz vardı; bu hakları içselleştirmiş, bunların özlemini duymakta ve uygulanmasını arzulamakta olan bir kuşak yetişiyor; en azından sunulan bu yeni ortam, bunu sağlıyordu. Bir kere, batılı güçlü ülkeler, 1839 Tanzimat Fermanı ile tanınan hakları yetersiz buluyorlardı. Osmanlı Devleti'nin verdiği sözleri tutmakta da yeterince isteksiz olduğunu; bu nedenle de beklenen gelişmelerin istenildiği ölçüde olmadığını düşünüyorlardı. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki düşünceleri de çok açıkça biliniyordu; Rusya Osmanlı topraklarını öyle ya da

34 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih 1789-1919*, Ankara, 1961, s.17-18; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara, TTK. yay., 1983, s.109.

böyle yutmak, bir Akdeniz devleti olmak istiyordu. Osmanlı ülkesinde ise, bu olası düşüncenin karabasanı görülüyordu. Denize düşen yılana sarılır örneğinde olduğu gibi, Rusya'dan kaçmak isteyen Osmanlı Devleti, batılı ülkelerinin dikenli bağrına yönelivermişti. Çözülüş mü olur, dirilişe mi dönüşür diye düşünmeden, batılı ülkeler de Rusya tehlikesine karşı, bir dizi isteklerde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı korunması sağlanabilirdi; ancak buna karşılık olarak da Osmanlı Devleti'nin yeni istekleri kabul etmesi gerekirdi. Bu da, Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyan tebaanın hak ve ayrıcalıklarının ölçü ve sınırını belirleyen bir fermanın kabul edilmesiydi. Çare yoktu; Osmanlı Devleti, derhal bu istekleri kabul etti. Dönemin padişahı, gene Tanzimat'ı ilan ettiren Abdülmecit'ti. İlk ferman, Osmanlı Devleti'nin özgür iradesinin sonucuydu; ikincisi ise bir dayatmaydı. 18 Şubat 1856'da ilan edilen bu fermana "Islahat Fermanı" adı verildi. Osmanlı'nın ünlenmiş bakanlarından Ali Paşa, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri ile bir araya gelerek, Osmanlı Devleti'nin ilan edeceği fermanın ilkelerini belirlemişlerdi. Ferman, Tanzimat'la verilen bütün din ve mezhep ayrıcalıkları ve haklarının bu fermanla da benimsendiğinin kabul edildiğini vurguluyordu; ancak bu hakların ve ayrıcalıkların uygulanabilmesi için önlemler alınacaktı. Müslüman ve Müslüman olmayan bütün Osmanlı tebaası, yasalar önünde eşit olacaktı. Patrikhane'de yeni bir meclis kuruluyor ve bu meclisin alacağı kararlar, hükümetin onaylaması durumunda yürürlüğe giriyordu. Patrikler, ömür boyu bu makama seçileceklerdi. Irklar, dinler, diller farkı gözetilmeden, mezhepler arasındaki üstünlükler kaldırılıyordu. Kimse din değiştirmeye zorlanamayacaktı. Devlet işlerine ve askerliğe alınırken, tebaaya eşit davranılacaktı. Her topluluk, kendi okulunu açabilecek; vergiler eşit alınacak; iltizam yöntemi kaldırılacaktı. Osmanlı yurttaşları, eşit ve özgür biçimde ekonomik ve ticari girişimlerde bulunabileceklerdi. Mahkemeler açık olacak, keyfi cezalar verilemeyecekti. Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki davaları görmek üzere çeşitli mahkemeler kurulacaktı. Resmi yazılarda, Hıristiyanlar için hakaret anlamına gelen sözler kullanılmayacak; rüşvet ve yolsuzlukların kaldırılması için yasalar kesin olarak uygulanacaktı.

Son derece olumlu gibi görünen bu ferman, kuşkusuz Müslüman olmayan tebaa için önemli kazanımlar getiriyordu; ancak Osmanlı Devleti, yani o yaşlı adam, bu ilacı kaldıramayacak kadar hastaydı. İlaç olarak verilen şeyler, onu iyileştirmek bir yana, bedenin dirençsizliği nedeniyle, hızlı bir çöküşe neden olacaktı. Böylece Islahat Fermanı her ne kadar olumlu kimi ilkeleri kendi içinde taşısa da bünye onları kaldıramadığı için, devletin hızla çözülüşünde önemli bir etken durumuna geldi. Böylece çözülüş süreci, toparlanış olmaktan öte, hızla yıkılışa doğru ilerlemeye başladı.

Yıkılışa adım adım gidiliyordu; ancak batan gemide, özgürlükleri tadıp, onları isteyen bir kuşak da oluşmaya başlamıştı. Tanzimat Dönemi'nin getirdiği en önemli kazanım belki de buydu. Modernleşme çabaları, ülkeyi kurtarmaya yetmiyordu. Ancak toplumsal sorunlar üzerine düşünen, kafa yoran bir aydın kuşağın ortaya çıkmasına da ortam oluşturuyordu. Özgürlük ve anayasa istekleri en başta gelen isteklerdendi. Önce Sened-i İttifak, ardından Tanzimat ve Ishalat Fermanları, büyük ölçüde mutlak monarşinin yetki sınırlarını daraltmış; kalede gedik açılmıştı. Şimdi artık, yeni kuşak aydınlar çok daha fazlasını toplum için öngörüyorlardı. Bunların sağlanması için de var olan siyasal yapıda, köklü bir kırılışın yaşanılması gerekiyordu.

Aydınlar, Arayışlar, Öngörüşler ve Düşünceler: *Genç Osmanlılar'ın Muhalefeti*

Her kültür ortamı, kendi kuşağını yaratıyordu. Tanzimat, yeni bir anlayış getirmişti. Osmanlının şansı, bu dönemde arka arkaya yenilikçi padişahların iş başına gelmesiydi. II. Mahmut ve oğlu Abdülmecit, yenilikçi kişiliğe sahiplerdi. Abdülmecit'ten sonra gelen Abdülaziz, ruh ve kişilik olarak kaba biri olsa da en azından o da teknolojiye, özellikle de gemilere düşkündü; ancak özellikle ilk iki padişah döneminde, Osmanlı Devleti'nde eğitim, adalet, bayındırlık gibi konularda önemli yatırımlar yapılmıştı. Böylece Osmanlı ülkesinde artık, batı biçimi eğitim veren kurumlar bulunuyordu. Bu okullardan yetişen aydınların bir kısmı, başta Fransa olmak üzere değişik ülkelere giderek eğitim gör-

müşler, değişik meslekler edinmişlerdi. Böylece onlar batı dünyasında çağdaş akımları, düşünceleri, ilkeleri ve kurumları tanıma olanağı elde etmişlerdi. O tarihlerde, Osmanlı Devleti'nin en çok Fransa'daki kurumlardan ve düşüncelerden etkilendiği görülüyordu. Fransızca moda bir dildi. Osmanlı topraklarında da Fransızca eğitim veren okullar bulunuyordu. Fransa'ya ait klasikler, genç kuşaklar tarafından okunuyor; özellikle devrimin getirdiği ilkeler ve akımlar, onlar üzerinde derin etkiler bırakıyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nde Fransa'ya ve onun kültürüne, ilgili bir kuşak oluşmuştu. Fransız modası, dili, edebiyatı ve sanatı onlar üzerinde derin etki yaratıyordu. Fransa'nın kendi siyasal kurumları ve dayandığı ilkeler, bu etkilerin de yardımıyla daha derinden duyumsanmaya başladı. Özellikle yurt dışına gidip eğitim görenler, kendi ülkeleriyle gittikleri ülkeleri karşılaştırma olanağı bulmuşlardı. Osmanlı ülkesinde olmayan, sadece batıda görülen teknolojik üstünlük ve düşünce alanındaki gelişmeye bakarak sistemleri karşılaştırıyorlar; Osmanlı Devleti'nde dönüşüm gerekliliği görüyorlar; bunun olabilmesi için neler yapılabileceğini sorguluyorlardı. Sanat, onlar için bir sığıntıydı. Kendilerini orada buluyorlardı. Yine gazetecilik, en önemli araçlarından biriydi. Düşüncelerini bu yöntemle yayabileceklerini ve kendilerini anlayacak bir toplumsal yapının ortaya çıkabileceğini düşünüyorlardı. Osmanlı aydınının, Fransa'da devrim öncesindeki dönemde yetişen aydınların rolünü üstlenebilmeleri için geçmişlerinde derin bir kültür dönüşümü yoktu. Öykünmeyle kendisini gösteren cılız bir batıcılık, ne kadar şey değiştirebilmişse, onunla yetinmek zorundaydılar. Bir de gittikleri ülkelerdeki gözlemleri, deneyimleri onlara bir bakış açısı sunuyordu; ancak ne Osmanlı ülkesinin koşulları Fransa'ya ya da başka bir Avrupa ülkesine benziyor ne de onların görüp tanık oldukları değişimin olabilmesi için tarihsel kökler ülkelerinde bulunuyordu. Gerçekleşmesini istedikleri dönüşümün hem biçimi hem de özü, dışarıdan ithaldi. Bu nedenle zorlukların çok daha çetin olması kaçınılmazdı. Şimdi, onlar da tutmuş; tıpkı bir zamanlar Fransa'da Montesqueu, Volter, Didero gibi eşitlik, özgürlük, adalet, anayasa, parlamento diye sesleniyorlardı. Bu isteklerinde samimiydiler. Osmanlı ülkesinin kültür coğrafyası, onların bu isteğini des-

tekleyecek bir toplumsal muhalefetten önemli ölçüde uzaktı. Bir tepeden inmeci yaklaşım göstermeleri, en azından böyle bir rol oynamaları kaçınılmazdı.

Yasaları yücelten, onlara bağlı olan devlet yapılanması en çok özledikleri şeydi. Sultanların keyfi tutumunun, yaşanılan çağda artık, geçerli olamayacağını; böylece bir sistem değişikliği gerektiğini söylüyorlardı. Bu amaçla onlar, örgütlenmenin zorunlu olduğunu da gördüler. Böylece 1865 yılında Genç Osmanlılar Cemiyeti adıyla bir dernek kurdular. Gazeteler çıkarıyorlardı. Böylece düşüncelerini yaymak, toplumsal bir temel oluşturmak için uğraşıyorlardı. Sayıları azdı. Yeni taraftarlara gereksinimleri vardı. Gittikçe çoğalmak için çaba harcıyorlardı. Aradan iki yıl geçti. Artık, yeterli sayıya ulaştıklarını düşünüyorlardı. 1867 yılında, Osmanlı Hükümet Merkezi'ne bir baskın düzenlediler. Amaçları, hükümeti bir darbe ile yıkmak ve düşüncelerini gerçekleştirebilecekleri bir hükümet oluşumunu sağlamaktı. Bu girişimlerinden haberdar olan Sadrazam Ali Paşa harekete geçerek, Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin üyelerini yakalatıp tutuklattı. Yakalanmayanlar, bir yolunu bulup gizlice ülke dışına kaçtılar. Yöneldikleri ülke İngiltere'ydi. Burada "Hürriyet" adında bir gazete çıkarıp düşüncelerini yaymayı sürdürmekteydiler. Bir ara Fransa'ya geçtiler. Ali Suavi, Ziya Paşa ve Namık Kemal bu cemiyetin önde gelen etkin üyeleriydiler[35]. Sabırla, düşüncelerini yaymaya uğraşıyorlardı. Özellikle, "hürriyet" sözcüğü üzerinde duruyorlardı. Hürriyet sözcüğü, o döneme dek değer verilen bir sözcük olmamış; III. Selim gibi aydın bir sultan bile, bu kavramı "sefahat ve anarşi" olarak tanımlamıştı. Kavram, klasik Osmanlı sistemi için, çözülüş ve dağılışı sağlayacak süreci başlatacak bir etken olarak düşünülüyordu. Yine de kavram, Avrupa'yı tanıyan aydınlar tarafından önemsenip, geliştiriliyordu. Bu düşüncenin gelişmesi için öngörülen ve olması istenen sistem, meşruti monarşiydi. Meşruti monarşi; yani şarta, koşullara, kurallara bağlanmış monarşi... Sultanın bile uymak zorunda olacağı yasalar; örneğin; anayasa, bağımsız mahkemeler... Bu onlar için yeterli bir açılım olarak görülüyordu. Genç Osmanlılar, ağırlıklı olarak gazetecilikle uğraşıyorlardı. Muhbir, Basiret, Tasvir-i Efkar gibi gazeteler çıkarıyorlar, yönetimi sert bir dille

35 Enver Ziya Karal, *Namık Kemal*, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. yay., Ankara, 1942.

eleştiriyorlardı. Gün geldi, bu gazeteler hükümet tarafından sıkı biçimde izlendi ve kimileri kapatıldı. Genç Osmanlılar'ın kimileri Avrupa'ya gitmek zorunda kaldılar. Orada onlara yeni birisi katıldı: Mustafa Fazıl Paşa... Mısır Hidivinin kardeşi olan bu kişi, para yönünden rahattı. Genç Osmanlılar'a ekonomik yardımda bulunuyordu. Zaman içinde Genç Osmanlılar'ın sayısı gittikçe arttı. Sonradan Mithat Paşa gibi çok önemli bir isim, düşüncelerine yakınlık duydu ve onlarla hareket etti. Temel istekleri artık, bir anayasa ilan etmek olarak şekillenmişti. Sultan Abdülaziz, kuşkulu bir olay sonunda tahttan indirildi; Meşrutiyet yanlısı olduğu bilinen V. Murat tahta çıkarıldı. Son derece nahif, kibar ve kültürlü birisi olan, çağdaş düşüncelere yatkın olan yeni padişahın psikolojisi taht stresini çekecek kadar güçlü değildi. Bu nedenle Mithat Paşa'nın da yardımıyla tahttan indirildi; Osmanlı tarihinin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi'yi ilan etmeye söz veren II. Abdülhamit tahta çıkarıldı.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra, Genç Osmanlılar'ın pek çoğu ülkeye dönmüştü. Yeni dönemde ilan edilecek anayasayı hazırlamak üzere bir kurul oluşturuldu. Hazırlanan anayasa, 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edildi. Ardından da parlamento toplanarak, çalışmalara başladı. Ülkenin her yanından, değişik milliyetlere bağlı mebuslar İstanbul'a gelmiş ve parlamento çalışmalarına başlamışlardı. Hepsinin kılık kıyafeti birbirinden farklı, oturuşları, duruşları ayrıydı. Onların bu karmaşık görüntüsü, sanki ülkenin imparatorluk özelliğine vurgu yapıyordu. Hepsinin, bağlı oldukları milliyetlere göre öncelikleri vardı. Anayasanın ilanı ile Osmanlı Monarşisi bütünüyle anayasa koşuluna bağlanmış; yani meşruti bir nitelik kazanmış oluyordu. Padişahın kendisi de anayasa üzerine yemin ediyordu. Anayasa, kuşkusuz demokratik bir anayasa değildi; eksikleri vardı. Anayasa padişaha, istediği zaman parlamentoyu dağıtarak anayasayı rafa kaldırma ve güvenliği bozan kişileri sürgüne gönderme yetkisi veriyordu. Ancak yine de, geleneksel Osmanlı monarşisinin niteliğini değiştiren önemli bir adımdı ve artık, Türk tarihinde her şeye karşın yeni bir süreç başlıyordu. Özgürlük arayışları, ilk kez kendini kurumsal bir oluşumun içinde bulmuştu. Ortaya çıkan yeni kurumlar, bu istek, arzu ve

çabanın sonucuydu. Osmanlı aydınları bütün eksikliklere karşın tam bir zafer kazanmışlardı.

Ne yazık ki bu utkunun ömrü uzun olmadı: Türlü karışıklıklar, zorluklar, tehditler altındaki Osmanlı ülkesi, yine kuzeydeki komşusunun saldırısı altındaydı. Tarih 1877'ydi. Ruslar, Osmanlı ülkesine hem doğudan, hem de batıdan yükleniverdiler. Eski takvime göre 93 Harbi diye bilinen ve bu adla ünlenen savaş, Osmanlı Devleti'ne vurulan büyük bir darbeydi. Ruslar doğuda Erzincan'a, batıda ise İstanbul'a kadar ilerlediler. Rus orduları Yeşilköy'e gelmiş, Osmanlı'nın başkentini tehdit ediyordu. Başkent, karmaşa içindeydi. Büyük bir telaş ve korku yumağı olmuş, yüz binlerce Müslüman'ın katledildiği Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan bir yandan İstanbul'a öteki yandan Anadolu'ya göçmenler yığılmıştı. Derken, İngiltere devreye girdi. Hasta adam, yine Ruslar'ı engelleyememişti. Tuttu, Ruslar'a karşı koymak bahanesiyle Kıbrıs'ı üs olarak istedi. Ardından da Ruslar'ı İstanbul yakınlarından geri çekilmeye zorladı. Başkent yine İngilizler'in araya girmesiyle kurtulmuştu; ancak bu kez yitirilen çok şey vardı: Kıbrıs'ta, Balkanlar'da ve Kafkaslar'da önemli toprak kayıpları... Ve bütün bunlardan daha da önemlisi, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politik durumu ve yaklaşımı... Artık; İngiltere, bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'ni ayakta tutma politikasından bütünüyle vazgeçerek; ona karşı düşmanca tutum içine girmekten çekinmeyecekti...

İş bu noktaya gelmişken; Sultan II. Abdülhamit yapacağını yaptı ve Osmanlı parlamentosunu dağıttı. Anayasayı da rafa kaldırdı. O, bunu yaparken, anayasanın 7. maddesini kullanmıştı. Bu madde, sultana, istediği zaman meclisi dağıtma ve anayasayı rafa kaldırma yetkisi veriyordu.

Sultan II. Abdülhamit'in "*Baskı*" Yönetimi Ve Aydınların Özgürlük Arayışı

Osmanlı ülkesi, özgürlük, eşitlik, anayasa, adalet gibi kavramlarla tanıştıktan sonra, yeniden bir baskı ve sansür döneminin içine sürüklenivermişti. II. Abdülhamit'in bu katı tutumu, bir anda özgürlük-

lerin önünü tıkayıvermişti. Aydınlar üzerinde artık, katı bir denetim ve baskı vardı. Sultan, Osmanlı tebaasının henüz meşruti koşulları yaşayacak kültür birikimine sahip olmadığını; bu durumda bu yönetimi sürdürmenin olanaksızlığını ileri sürüyordu; ancak aydınların verdiği savaşımı da Osmanlılık düşüncesi açısından doğru bulmuyordu. Bu arayışların, Osmanlı tebaası arasında nifak yaratacağını, birlik havasını bozacağını ve devleti dağıtacağını düşünüyordu. O, yine de eğitim ve öğretimin önemini biliyor, Avrupa'nın teknolojik üstünlüğünü net olarak görüyordu. Her şeye karşın hiçbir biçimde, eğitimin, kültürün, teknolojik gelişimin önünü tıkamayı düşünmüyordu. Bu nedenle, eğitimin yaygınlaştırılması için onun döneminde önemli adımlar atıldı. Eğitim ve öğretim yaygınlaştırıldı. Çok sayıda eğitim kurumu açıldı; eğitimdeki kurumsallaşma düzeyinin yaygınlaştırılması yoluna gidildi. Özellikle, ortaöğretim kurumlarının yaygınlaştırılmasında önemli adımlar atılıyordu. Öğretmen okulları kurularak, ülkenin gereksinim duyduğu öğretmen eksikliğini gidermek için çalışılıyordu. Bunun yanı sıra, demiryollarının ve telgraf hatlarının geliştirilmesi için özel bir uğraşı veriliyordu. O tarihlerde demiryolculuğu, bütün dünyada yaygın bir uğraşı türüydü. Sömürge alanlarında, sömürgeci ülkeler demiryolları yaparak, kendi etkilerini bu yolla o coğrafyalara sokma yoluna gidiyorlardı. Osmanlı Devleti'nin, 93 Savaşı'ndan sonra bütünüyle İngiltere'nin tarafından koptuğu, daha doğrusu İngiltere'nin Osmanlı'nın bundan böyle yaşayamayacağını düşünerek, onu dışladığı ve yeni politik açılımlara yöneldiği görülüyordu. Örneğin; onun için, Osmanlı Devleti'nden daha çok, Osmanlı ülkesindeki azınlıklar önemliydi. Osmanlı Devleti ise, İngiltere'nin bu politik duruşundaki değişimi kavramakta gecikmemişti. Önce Fransa'ya yanaşma çabası içindeyken; bunun da olanaksızlığı duyumsanınca; dünya siyasetinde ağırlığını bu dönemde iyice gösteren Almanya ile yakınlaşma yoluna girmeye başladı[36]. Almanya 1871 yılında siyasi birliğini kurmuştu. Dünya siyasetinde ağırlığını gösteriyor; sömürge alanlarının İngiltere ve Fransa tarafından büyük ölçüde paylaşıldığını görerek, kendisi için stratejik yönden açılım sağlayacak coğrafyalara ilgi duyuyordu. O'nun

36 Enver Ziya Karal, *Tarihte Türk-Alman Münasebetleri*, Basın-Yayın ve Turizm Müdürlüğü, Ankara, 1954.

yöneldiği coğrafyanın başında Osmanlı Devleti geliyordu. Osmanlı Devleti'nin üzerinde bulunduğu coğrafya, bir dünya devleti olmak için bütün büyük güçlerin ilgisiz kalamayacağı bir konumda bulunuyordu. Bir yanda Ortadoğu, öteki yanda Rusya, güneyde Akdeniz ve Afrika, batıda ise bütün Avrupa, Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafyadan kontrol edilebiliyordu. Üstelik petrolün önemi yavaş yavaş anlaşılıyordu. Ortadoğu'nun zenginliklerine ulaşan yollar, Osmanlı coğrafyasından geçiyordu. Üstelik büyük ticaret yolları, öyle ya da böyle, bu ülkenin ya topraklarında ya da yakınlarında yer alıyordu. Bu nedenle; Almanya, Osmanlı Devleti'nin pek heves ettiği demiryolu yapımına büyük ilgi duymaktaydı. Almanya'nın yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın bu alandaki rekabeti de önemliydi. II. Abdülhamit, bu şeytan üçgeninde, bütün güçleri denetimde tutacak bir denge politikasına yönelmişti. Batı, doğuda yaşananları "Şark Sorunu" olarak görüyordu. Tarihsel geçmişi olan ve pek çok aktörü ilgilendiren bu sorunun en önemli düğümlerinden biri, bu tarihte, II. Abdülhamit zamanında düğümlenmiş; bu düğümün bir yanından tutan her bir güç, bütünüyle bu süreçten daha karlı çıkma yoluna gitmişti.

II. Abdülhamit'in baskı politikası, bu tür dış etkilerin gölgesinde gelişiyordu. O, bir baskı politikası izliyor, yaygın bir jurnal ağı oluşturarak, basına sansür uygulayarak, bu baskı politikasını sürdürmeye çalışıyordu. Bu uygulamalar, yaygın bir aydın muhalefeti başlattı. Pek çok aydın sürgüne gönderildi. Bütün bunlar, geniş bir aydın muhalefetinin ortaya çıkmasına neden oldu. Aydınlar, II. Abdülhamit dönemini bir baskı ve zulüm dönemi olarak görüyor; özgürlükleri sınırlandıran bu yönetimin yıkılması için gizli ya da açık muhalefet eylemlerine yöneliyorlardı. O zamana dek, Tanzimat döneminde yetişmiş olan; ayrıca batıyı ve o coğrafyanın ilkelerini, akımlarını, çağdaş değerlerini tanıyan aydın kuşak, bu döneme karşı çetin bir mücadelenin içine girmişti. Şiirde, edebiyatta, gazetecilikte ve siyasette bu yaklaşımı bolca görmek olanaklı oluyordu. Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında bu çağdaş düşünceler oldukça yaygınlaşmıştı. Gelecekte ülkenin ve ulusun yazgısında çok önemli etkileri olacak olan bu kadronun sultana karşı tavır ve duruşlarının örgütlenmesi son derece önemliydi. Bu neden-

le, bir grup aydının öncülük etmesiyle 1889'da bir cemiyet kurulması çalışmaları başladı: "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"... Dernek, hem adında hem de tüzüğünde iki önemli kavrama vurgu yapıyordu: "İttihat" ve "Terakki"... Yani uzlaşma ve gelişme... Bu iki kavram, gerçekten de Osmanlı ülkesinde en çok gereksinimi olan şeylerdi. Ülkenin hem bir uzlaşmaya hem de batıyla karşılaştırıldığında geri kalışı göz önüne getirildiğinde, hızlı bir sıçrayışa ve gelişmeye gereksinimi vardı.

Bu dernek, aydın muhalefetinin bir araya geldiği ve birbirleriyle etkileşim kurabildikleri bir ortam yaratmıştı. Rejime muhalif olan pek çok aydın, kendisini bu yapının içinde görüyor, ona yöneliyordu. Gerek yurt dışında, gerekse Osmanlı ülkesinde çıkardıkları gazetelerde düşüncelerini dillendiriyorlar; bir yolunu bularak, bu gazeteleri okuyucu kitlelerine ulaştırıyorlardı. Açıkça söylenmese de, bu işten çıkar yolun bir "ihtilal" olduğunu ima ediyorlardı. Bu arada yönetim de boş durmuyor; muhalefetin etkisini kırmak için, onların sığındıkları ülkelere kimi diplomatik baskılar yaparak, onların etkinliklerini azaltmaya, hatta kimi dernek üyelerine bazı sözler verilerek, ayrık duruşları kırılmaya çalışılıyordu. Muhalefet yapan bu entelektüel aydın gurubun, Osmanlı ülkesi üzerine öngörüleriyle ilgili kimi ayrı düşünceleri vardı. Temel tanılarda uzlaşsalar bile, geleceğe ilişkin öngörülerinde ayrı düşünebiliyorlardı. Kimisi merkezi yapıyı güçlendirecek bir oluşumu öngörürken, kimisi de yerel yönetimlerin güçlendirilmesinden yana tavır koyuyorlardı; ancak temel ortaklıkları var olan rejime ve bu rejimin politikalarına ve uygulamalarına karşıtlıktı. Bir olgucu (pozitivist) olarak tanınan ve ünlenen Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne destek veriyordu. Yine saraya akrabalığı olan Prens Sebahattin ise, "Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi" cemiyetinin kuruluşuna öncülük ederek, ayrı bir politik söylem geliştiriyordu. İlki daha radikal ve merkeziyetçi bir tutum sergiliyordu. İkincisi ise, eyalet yöntemine ağırlık veriyor ve bireysel girişim ve özgürlüklerin daha da canlandırılmasını dillendiriyordu. Tanılar ortak; sunulan tedavi yöntemleri ayrıydı. Ortalık hararetliydi. Muhalif duygular gittikçe keskinleşiyor ve yaygınlaşıyor; Abdülhamit'in gizli hafiye örgütü ve gerçekleştirdiği onca baskı ve sansür işe yaramıyordu. Bir kısım subaylar da

tuttular; Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla yeni bir dernek kurdular. Temelde, üç oluşum da özgürlük ve anayasa kavramlarına vurgu yapıyor; parlamentonun açılmasını istiyor; istibdat yönetiminin son bulmasını arzuluyordu. Bir ara, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin öncülüğünde bir uzlaşma ve birleşme kararı alındı. Tarih 1906'ydı. Aydınlar ve muhalefeti temsil edenler, güç birliğini arzuluyor; ortak hedeflerine karşı, oluşturacakları birlik gücüyle hareketi öngörüyorlardı. Bu çabalar sonuç verdi ve sonuçta Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla muhalefetin bir kısmı birleşmiş oldu. Artık, muhalefet çok daha açık ve cesurdu. Doğrudan baskı rejimine vurgu yapan söylemler dillendiriliyor, tutumlara ve tavırlara bunlar yansıyordu.

Düşünce, subaylar arasında çok daha açıkça işleniyordu. Bir yandan Makedonya'da süren eşkıyalık hareketleri, bir yandan sonu gelmeyen huzursuzluklar ve yakınmalar dönüp dolaşıp, II. Abdülhamit'in baskı rejimine karşı eyleme dönüştü. Saraya çekilen telgraflarda artık, ordunun her an işin içine girebileceği belirtileri görülüyordu. Üstelik bu belirtiler gittikçe arttı. Açıkça, saray ve sultan tehdit ediliyordu. Onca baskıya daha fazla direnemeyen Sultan II. Abdülhamit, 1908 yılında, bu tarihten tam otuz yıl önce rafa kaldırdığı anayasayı yeniden yürürlüğe koymak, parlamentoyu açmak zorunda kaldı. Artık, Osmanlı Devleti, otuz yıllık bir istibdat ve baskı rejiminin içinden sıyrılmış, yeniden Meşruti yönetime kavuşmuştu. Bütün bunları öngören ferman, 23 Temmuz 1908'de yürürlüğe girdi. Bu, Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesiydi...

Meşrutiyet;
Koşula Bağlı Monarşik Yönetim...
Tepkiler, Ayaklanmalar ve Yeni Süreçler...

Özgürlük ilan edilmişti. Bu ulaşılan düzey, Osmanlı aydınlarının yeni bir başarısıydı. Hızla seçimler yapılarak, parlamento oluşturuldu. Yeni seçilen mebusların içinde İttihat ve Terakki'ye üye olanlar da vardı; ancak yine de düşünceler sığ, bağlantılar zayıftı. Bu derneğe bağlı olan mebuslar, muhalefet oluşumunu yeterince canlı tutamamış-

lardı. Bu durum, İttihat ve Terakki'nin yeterince güçlü olmadığına yoruluyordu. Dönemin sadrazamı Kamil Paşa, İttihat ve Terakki'nin bu yeni oluşumuna karşı konumdaydı. İttihatçı önderler ve onların sözcüleri ile sadrazam arasında yoğun bir çekişme yaşanıyordu. Hala tahtta oturan Sultan II. Abdülhamit ise bu olan biten karşısında tarafsız kalmaya çalışıyordu. İttihat ve Terakki ise var olan görüntüden rahatsızlık duyuyordu. Sonuçta işleyen süreç yapacağını yaptı. Beklenmedik bir gelişme, bütün beklentileri ve öngörüleri alt üst etti. Olayın kendi doğasının sunduğu yeni olanaklar, yeni açılımları ve siyasal yaklaşımları zorunlu kıldı. Bu olay, tarihte 31 Mart Olayı olarak anılan ve ünlenen gericilik olayıydı.

O dönemin politik havası, anlatılan gelişmelere koşut olarak karmakarışık bir durum almıştı. Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki arasında yaşanan gerilim sık sık gün yüzüne çıkıyor, bu siyasi ortamı daha da geriyordu. Bir ara mecliste yapılan bir güven oylamasında Kamil Paşa Hükümeti düştü. Yerine Hilmi Paşa sadrazamlığa getirildi. Bu kişi, İttihat ve Terakki örgütüne düşünceleriyle yakın birisi olarak tanınıyor ve biliniyordu. Yeni hükümet programını okuduğunda bu yaklaşımı daha açıkça ortaya çıkmıştı. 17 Şubat 1909'da göreve başlayan yeni hükümete karşı, İstanbul'da etkili bir kısım basının şiddetli karşıt görüşleri ortaya çıktı. Bunların başında Volkan gazetesi geliyordu. Bu gazetenin sahibi, Derviş Vahdeti adında birisiydi. Orduda da bir kaynaşma vardı. Bir yanda çağdaş askeri okullardan yetişmiş olan mektepli subaylar ile eğitimsiz, ancak geleneksel süreçlerden geçerek ordunun içinde yer almış olan alaylı subaylar arasında yoğun bir gerilim vardı. Alaylı subayların eğitim düzeyi çok düşük, dünyayı algılayışları kısırdı. Çağdaş düşünce ve gelişmelere içten içe kin biliyorlar; bir şeriatçı dalganın yeniden canlanması için fırsat kolluyorlardı. Sonunda hükümet radikal bir karar aldı. Hoşnutsuz, sürekli homurdanan ve fırsat kollayan bu aykırı alaylı subaylardan 1.400 kişi ordudan uzaklaştırıldı. Bu gelişme üzerine, alaylı subaylar, hükümete ve mektepli subaylara karşı harekete geçtiler. Tarih, eski takvime göre 31 Mart, miladi takvime göre 13 Nisan 1909'du. Bu nedenle olay tarihte 31 Mart olayı olarak yer aldı. Alaylılar, mektepli subayları, İttihat ve Terakki

Cemiyeti ile özdeşleştirerek, ordudaki uzantısı olarak görüyorlardı. Bu arada yeni bir gelişme oldu. Cemiyete karşı görüşleriyle ve tutumlarıyla tanınan gazeteci Hasan Fehmi, 4 Nisan günü Galata Köprüsü'nde vurularak öldürüldü. Serbesti gazetesinin başyazarı olan bu kişi, İttihat ve Terakki'ye muhalif olan kesimlerce çok seviliyordu. Olayın bir provokasyon olduğu çok açıktı. Bu cinayet üzerine İstanbul'da hava karmakarışık bir durum aldı. Herkes birbirini suçluyor, olayı başkasına yamamaya çalışıyor; siyasi hava koyu bir sis dumanının altında belirsiz bir görüntü içinde bulunuyordu. Üniversite (Dar'ülfünun) öğrencileri bu cinayeti kınamak için gösterilere başlamışlardı. Daha çok, alaylı askerlerden oluşan Avcı Taburları da 13 Nisan günü gerçekleşen bu gösterilere destek verdiler. Hedef hükümet ve Meşrutiyet'ti. Hilmi Paşa, bu tepkiler karşısında tutunamayarak istifa etti. İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri de bu ayaklanma girişiminden korkarak ya saklandılar ya da İstanbul dışına kaçmak zorunda kaldılar. İstanbul bu saatten sonra, artık, gerici bir ayaklanmanın yarattığı baskı ve anarşiye teslim olmuştu.

İttihat ve Terakki kötü öfkelenmişti. Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırmak için harekete geçti. Mustafa Kemal Bey de bu ordunun hareket şubesinde görev yapıyordu. Hatta Selanik'ten hareket eden orduya, Hareket Ordusu adının verilmesinde onun önerisi de etkili olmuştu. Hareket Ordusu İstanbul'a girerek, ayaklanan birlikleri dağıttı. Bu ayaklanmada etkisi olduğu düşünülen II. Abdülhamit tahttan indirildi ve yerine V. Mehmet Reşat tahta geçirildi. Ardından da siyasi karışıklığın önüne geçmek için yoğun bir çaba gösterildi; ancak bir türlü kargaşa ve karışıklık bitmiyordu. Arka arkaya kısa ömürlü hükümetler kuruluyor, bir süre sonra kargaşanın rüzgârında duramayarak bir bir düşüyorlardı.

İttihat ve Terakki'ye yönelik yoğun bir muhalefet rüzgârı oluşmuştu. Muhalifler kendi aralarında uzlaşarak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adında bir siyasal parti kurdular. 1911 yılından sonra artık, İstanbul'da ve Osmanlı ülkesinin her yerinde iki partili bir siyasal yapı vardı. Cepheleşme gittikçe yoğunlaşıyor; orduda bile subaylar ittihatçı-itilafçı diye kamplara ayrılıyorlardı. Ordu bütünüyle siyaset çamurunun için-

deydi ve ülkedeki kamplaşmanın ve cepheleşmenin en etkili odağıydı. Sonunda orduda, İttihatçı düşünceye karşı olan subaylar "Halaskar Zabitan" adıyla bir grup kurdular. İttihatçılığıyla bilinen İttihat ve Terakki'nin en şöhretli paşalarından Mahmut Şevket Paşa, muhalifler tarafından düzenlenen bir suikast ile öldürüldü. Kargaşa durulacağına artıyor; yoğun bir karmaşa ve hay huy içinde devlet adım adım yıkılışa doğru gidiyordu. Devlet yönetiminde o zamana değin, kurallar ve yasalar egemen olsun diye verilmiş olan uğraşının yerini, adım adım silahşölerin yaptırımı ve silahlarından çıkan mermiler almış; yeni bir baskı ve diktatörlük dönemi böylelikle başlamıştı.

Bir Şairin Düşü: *"İnziva"*

Önce anayasa, sonra istibdat/baskı; ardından hürriyet; tam hürriyet oldu derken diktatörlük... Bir duyarlı insan, bir ömür boyu süren yaşamında bütün bunlarla karşılaşırsa ne yapar?

Bunun tarihte örnekleri vardı: Platon... Büyük bilge, en büyük esin kaynağı ünlü düşünür Sokrates'in onca haksızlığa uğradıktan sonra ölüme mahkûm edilişini, ardından da sanki bir armağanmış gibi koşullu ölüm cezasından kurtulma önerilerini geri çevirişini içi ürpererek izlemişti. Sokrates, bu onur kırıcı yaşamı geri çevirmekle kalmamış, öğrencilerin gözleri önünde yaşamına içtiği zehirle son vermişti. Platon bunların en yakın tanığıydı. Bu ölümü o, hiçbir zaman kendisine anlatamadı. Öfke doluydu. Kendini Atina'nın dışına attı. Oradan oraya gezdi durdu. Yıllar sonra ülkesine geri dönünce düşlerinin devletini yazdı. Yalnız yazmakla kalmadı; Sicilya'da bir toprak kiralayarak, o devleti orada kurup yaşatmak için uğraştı. O devlet, Platon'un düşüydü...

Devlet yaşadı ya da yaşamadı; önemli değildi; ancak bir aydın, bilge, gördüğü baskılara karşı bir umudun peşindeydi ve o umudun, insanlığın ışığı olacağını düşünüyordu.

Yalnız o mu? Yüzyıllar sonra, böyle bir arayış, Osmanlı Ülkesi'nde de oldu. Bu kez bir şair devredeydi: Tevfik Fikret...

Yıllar sonra Atatürk, Tevfik Fikret için; "Ben devrim ruhunu ondan aldım" diyecekti... Onun yaşamının kilometre taşları keskin kıvrımların, dönemeçlerin bulunduğu yerlerde yer alıyordu. 1876'da Osmanlı ülkesinde ilk anayasa ilan edildiğinde 10 yaşındaydı. Çocuk gözleriyle, ilk meşrutiyetin ilanından sonra atılan topların sesini kendi kulaklarıyla duymuştu. Bu bir sevinçti; ancak yaşamında acılar da vardı. Annesini o yıllarda yitirmişti. Derken iki yaşını bile doldurmadan Meşrutiyet'in sona ermesi, Anayasa'nın rafa kaldırılması ve meclisin dağıtılması, ardından da II. Abdülhamit'in baskı ve jurnal döneminin ülke üzerine oturmasıyla, pek çok kişi gibi küçük Fikret'in babası da sürgünlere gönderildi. Yetimliği bir yana, babasından da haber alamıyordu. Bu olaylar onu duygulu bir kişiliğe itti ve kendisini şiire verdi. Eğitimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. Ardından bir bakanlıkta kâtip olarak işe başladı. O dönemde burada işlerin nasıl savsatıldığını, boşa zaman yitirildiğini ve çalışılmadan para kazanıldığını gördü. Bunu kendisine yediremedi. Aldığı parayı hak etmediğini düşündü ve derhal istifasını vererek işten ayrıldı. Şiir gibi, güzel yazı yazmaya ve hat sanatına da meraklıydı. Artık, yaşamını hat ve Fransızca öğretmenliği yaparak sürdürüyordu. Değişik dergilerde yazılar da yazıyordu. Bir süre sonra mezun olduğu okul Galatasaray'a öğretmen olarak atandı. Hükümet, bütçede kısıntı yapma gerekçesiyle maaşlarda kesinti yapınca, haksız bulduğu bu uygulamayı protesto etmek için istifa etti ve inzivaya çekildi. Dergilerde yazı ve şiir yazmaktan başka işi yoktu. Bir süre sonra Robert Kolej'e bir şair arkadaşının aracı olmasıyla öğretmen olarak atandı. Şair, ülkesinin zifiri bir karanlık içinde yuvarlandığını düşünüyor, buna ruhu isyan ediyordu. Baskılar, jurnaller, sürgünler... Bütün bunlar şairin derin üzüntü ve tepki duymasına neden oluyordu. Tuttu, padişahı eleştiren bir şiir yazdı. Bu şiiri yayınlamamış; ancak bir arkadaşının evinde kendisiyle birlikte olan kişilere okumuştu. Bu jurnal edilince, Fikret tutuklandı. Evi arandı; şiir bulunamayınca şair serbest bırakıldı. Artık, baskılar bire bir ona yöneltilmişti. Eşiyle birlikte, bir çaya bir arada gitmesi ve orada gezinti yapması bahane edilerek, yeniden gözaltına alındı. Şair ahlaki açıdan yıpratılmak ve gözden düşürülmek isteniyordu. Bu da şair üzerinde derin etkiler yap-

tı. İçi kaldırmıyordu. Her şeyden uzak, sevdiği arkadaşlarıyla inzivaya çekilmek... Kötülüklerden uzak, ilkeli bir yaşamın örneğini vermek... Yalnız şiir ve yazı yazmak... Şairin istediği buydu. Gerçeklerden iğreniyor; bir özgürlük ortamı ve bütün baskılardan uzak bir yaşamı düşlüyordu. Bu düşüncesini arkadaşlarına da açıyor; onları da böyle bir inzivada yanında görmek istiyordu. Hatta kendisine destek olan arkadaşlarına bir ara topluca Yeni Zelanda'ya gitmeyi ve baskıcı rejime muhalefeti oradan sürdürmeyi önerdi. O günlerde Yeni Zelanda göçmen kabul ediyordu. Yakın arkadaşları Dr. Esat, Mehmet Rauf, Hüseyin Kazım gibi isimler de bu düşünceye destek veriyorlardı. Oralara gitmek için paraları da yoktu. Dr. Esat, ailesinin Ankara'daki bir çiftliğini yol parası yapmak için satmayı bile düşündü; ancak bu satışı gerçekleştiremedi. Değişik zorluklardan dolayı bu olmadı. Bu kez tuttu, yakın arkadaşlarından Hüseyin Kazım'ın Manisa'daki bir çiftliğinde böyle bir yaşam ortamını kurgulamayı düşündü... Hüseyin Cahit, maceralı bir yolculukla ve gizlice oraya gitti; gördüklerini anlattı. Fikret anlatılanlara dayanarak, düşünü kurdukları inziva ülkesinin projelerini bile çizmişti. Arkadaşlarından buna destek verenler; bu düşünceyi benimseyenler de vardı. Ülkenin önemli bir şair gurubu, Fikret'in öncülüğünde, baskı rejiminden kaçacak bir sığınak aramaya çalışıyordu. Bu düşledikleri yaşama da "İnziva" diyorlardı. Bu kurgulanan yaşam alanına da Fikret "Yeşil Yurt" adını vermişti. Orası, onların yeşil yurdu olacaktı. Her türlü kötülüklerden, zorbalıklardan, yasa dışılıklardan ve baskılardan uzak bir yaşamın düşünü kurguluyorlardı. Kendisine katılmayanlar da vardı. Örneğin; Halit Ziya bunlardan birisiydi. O, Yeşil Yurt düşünü, o dönem çaresizlik içinde olan aydınların varlıklarını bir düşe bağlama gereksinimi olarak görmekteydi. Fikret duygulu bir şairdi; Halid Ziya onu anlıyordu; ancak onun peşine takılanlar ve bu yola yönelmek isteyenler... Onları anlayamıyordu. Acaba, gerçek rüzgârını bu düş ışığının üzerine üfürüp söndürmemek için mi Fikret'in peşine takılmışlardı?

Olmuyordu. Türlü anlaşmazlıklar nedeniyle, düşleri gerçekleşemiyordu. Bu düşünce bir düş olarak kalmıştı. Bu kez Fikret, Aşiyan'da bir ev yaptırmaya karar verdi. Eşi ve oğluyla burada inzi-

vaya çekilecekti. Evin planlarını kendisi yaptı. Yapım işi bitince de eşi ve oğlu ile buraya yerleşti. Artık, o, çok az kişiyle görüşüyor, düzeni eleştiren kavgacı şiirler yazıyordu. Bu kez, İttihatçılar ortaya çıkmıştı. 1908'de Hürriyet ilan edilince, bunu yürekten destekledi. Şair, inziva yuvasından çıktı; eski arkadaşlarının arasına karıştı. Yeniden gazeteciliğe başladı. Kendisine bakanlık önerildi; kabul etmedi. Galatasaray Lisesi'nde yeniden göreve başladı. Okula müdür olmuştu. Bir süre önce yanan okulun onarımı için uğraşıyordu. 31 Mart gericilik olayı patlak verdiğinde; Fikret, olayı protesto etmek için kendisini bir zincirle okulun kapısına bağlattı. Ertesi gün de görevinden istifa etti. İttihat ve Terakki'nin zorba yönetimine karşı çıkıyordu. Fikret, onca uğraşıdan sonra, tam özgürlüğe kavuştuk diye düşünürken, bu kez yeni bir baskı döneminin başlamasını kabullenemeyerek, yeniden kendi dünyasının Yeşil Yurdu'na, yani Aşiyan'daki inziva yuvasına çekildi ve 1915'te ölene kadar, orada yaşamını sürdürdü.

Meşrutiyet Dönemi Düşünceleri ve Arayışlar: *Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık*

Düşünce her türlü kültür ortamında öyle ya da böyle vardı. Ayrı düşünceler, görüşler, yaklaşımlar ve yöntem önerileri her dönemde bir şekilde görülüyordu. Yapı imparatorluk yapısıydı; ancak kültür, dışarıdan gelen etkilerle daha canlı bir yapıya ve ritme ulaşıyor, çeşitleniyordu. Üstelik yeni gelişen düşünceler; var olan kültür, siyaset, toplum ve ekonomik yapıya aykırıydı. Var olan yapı üzerinde, o yapıyı beslemekten uzak düşünceler, ne kadar çağdaş olursa olsun, bu ülkenin yaşamını hızlandırmıyor; tersine sonraki kuşaklar üzerindeki etkileriyle daha da geleneksel yapıyı çözüyor ve ayrışmayı ve yıkılışı besliyordu. Osmanlı Devleti'nin geleneksel ve dinsel yapısı, dışardan gelen etkilerden; özellikle, ulusçuluk düşüncelerinden yoğun biçimde etkileniyordu. Önce, Yunanistan'da ortaya çıkan bağımsızlık düşüncesi ve eylemi; ardından Yunanistan'ın başarılı olmasıyla birlikte bu ayrılıkçı düşüncelerin başka kültürler ve ırklar üzerinde etkili oluşu imparatorluk yapısını en çok etkileyen etkendi. Bunun yanı sıra batı

dünyasında dönemin en şatafatlı ve çağdaş değerleri ve ülküleri olarak yükselen akımlar, değişik kanallarla ülkeye girmekle kalmıyor; bu düşünceler, Osmanlı Devleti'ne karşı duruşu olan batılı ülkelerin elinde bir sihirli formül gibi Osmanlı bünyesine dayatılıyordu. Bu ilginç bir kısır döngü ve çıkmazdı. Değerler çağdaştı; ancak imparatorlukların yapısı çağdışıydı. Üstelik çağdaş olan değerler, sömürgeci düşüncesi olan güçlerin elinde bir silah gibi kullanılıyordu. İmparatorluğun dağılışı bir yandan bu düşünceleri besliyormuş gibi görünürken, öte yandan da sömürgecilerin ekmeğine yağ sürüyordu. Onlar, imparatorluk yapısı zorlandıkça ve kalkışma ve ayrışma girişimleri ortaya çıktıkça, sözde bunu yükseltilen ilkeler adına destekliyor görünüyorlardı. Bu yükseltilen akımlar, imparatorlukların yapısını zorlarken, çözülüşe ve yıkılışa geçen yapılardan arta kalan kalıttan en büyük payı kapmak için sömürgecilik, büyük lokmaları yutmak için ağzını sonuna kadar açmış bekliyordu. Böylece, bir ilke tacirliği yapılıyor; kazanan ilkeler ve değerler gibi görünürken, sömürgeci ruh ve kimlik, kendisini besleyecek her türlü insani duyguyu da sömürmekten geri kalmıyordu.

Aslında, bu paradoks içinde az gelişmiş ülkelerin aydınlarına çok da fazla seçenek kalmıyordu: Kuşkusuz bu ilkeleri ve akımları içselleştirmek, onlardan kimlik edinmek ve onları yüceltmek onların kişiliklerine ve onurlarına karşı bir duruştu. Bu yapılırken, çözülüşün önüne geçmek de olanaksızdı; hatta çözülüş daha hızlı bir sürece de dönüşüyordu. Üstelik çözülüş sonrasında ortaya çıkan mirastan en büyük payı da yine insanlık onuruna ters bir duruş, tavır ve güç olan emperyalizm kapmaya çalışıyordu.

Öyle ya da böyle, Osmanlı aydını, kimi zaman birbirini izleyen, kimi zaman da iç içe geçmiş halkalar biçiminde öngörüler ortaya koyarak, ülkenin kurtuluşu için öz oluşturacak düşünceler geliştiriyorlardı. Devletin içinde bulunduğu koşullar, jeostratejik, kültürel ve politik yapılar bu düşüncelerin belirginleşmesinde etkili oluyordu. Bir dönem için geçerli gibi görülen, en azından geçerli olduğu savı ortaya atılan görüşler, gün geliyor geçerliliğini yitiriyor, yerini daha olumlu başka bir görüşe bırakıyordu. Bu değişimin temelinde ise, arka arkaya gelen yığınla başka tarihsel etken söz konusu olabiliyordu. Sürekli değişken-

ler vardı. Sabit noktalar olmayınca da kısa denilen süreler içinde çok sayıda değişkenin belirlediği kesişme ortamında, beyni ve düşünceleri karmakarışık bir kuşaklar silsilesi ortaya çıkıyordu. Değişme yalnız öngörülerde değil; kuşaklarda da çok daha keskin belirtiler ortaya koyuyor; bir on yıl önce ak denilen şey, kısa bir süre sonra gerçekten kara olabiliyordu. Kısa süre önce geçerli olan çözüm önerileri ve yöntemler, kısa süre sonra çözümün önündeki en büyük engellere dönüşebiliyordu. Bu değişken etkilerin beslediği bir tarihsel kimlik örgüsü toplumda etkili olabiliyordu.

Tanzimat Dönemi'nden beri Türk aydınları değişik düşünceler üzerinde durarak, ülke sorunlarının çözümü için öncelikli olarak Osmanlıcılık kavramı üzerinde durdular. Genç Osmanlılar ağırlıklı olarak bu düşüncedeydiler. Onların döneminde, Türkoloji çalışmaları gelişmemişti. Türkler'in İslamiyet öncesine ilişkin tarihleri üzerine pek araştırma yapılmamıştı ve bilinen şeyler de oldukça azdı. Üstelik imparatorluğun toplum yapısı, öyle ya da böyle değişik ırkları, dilleri, dinleri, gelenek, töre ve ülküleri yapay bir zeminde bir arada tutmaya hala devam ediyordu. Ayrılık düşünceleri gittikçe gelişmesini sürdürmesine karşın, eylemli olarak görüntü, hala çok halklılık ve kültürlülük biçimindeydi. Dolayısıyla, ulusçuluk düşüncesi o tarihlerde, hangi kesim için öngörülürse öngörülsün, çöküşün nedeni olabilir; bu düşünceler, imparatorluğun temeline dinamit koyabilirdi. Bu açıdan, ulusçuluk düşüncesi daha çok Balkanlarda yaşayan tebaa arasında önce marjinal bir düşünce olarak gelişmiş; giderek dış etkenlerin körüklemesiyle yükselişe geçmişti. Ancak, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve tarihsel yaşantısının sürmesinden yana olan aydınlar, sırf bu eylemli durumdan ve görüntüden dolayı ulusçuluk kavramını Osmanlı toplumu için öngöremiyorlardı. Onlar daha çok, devletin nasıl yaşatılacağı ve var olan koşullarda devletin sürekliliğinin nasıl sağlanacağı konusuna kafa yoruyorlardı. Yasalar oluşturulursa, mutlak monarşi yerini meşruti monarşiye bırakırsa, adalet, özgürlük, eşitlik ve anayasa kavramları geliştirilirse; üstelik duruşunu ve var oluşunu koşullara bağlamayı ve yasalara uymayı padişahın kendisi içselleştirirse ve benimserse; Osmanlılık ülküsünün süreceğine inanılıyordu. Burada temel

sorun, Osmanlılık düşüncesini besleyecek ortak bağın ya da kaynağın ne olacağıydı. Din, dil, etnik yapı, gelenek ve görenek ortaklığı gibi kavramların, Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı göz önüne getirildiğinde pek geçerliliğinin olmayacağı derhal anlaşılabilirdi. Bunlardan hiç birisinde ortaklık yoktu ki, bunlardan biri ya da bir kaçı devlet için geçerli olacak ortak felsefeyi besleyebilsindi! Buna olanak görülmüyordu. O zaman, ortak duygu olarak neyin üzerinde durulabilirdi? İşte, bu noktada özgürlük, eşitlik, adalet, parlamento, anayasa gibi kavramlar ülküleştiriliyordu; ancak geleneksel yapı göz önüne getirildiğinde, eğitim ve öğretim düzeyi düşük milyonlarca insandan oluşan bir imparatorluk yapısı içinde, bu kavramların kaynaşık bir toplumsal yapı oluşturması da beklenemezdi. O zaman kaçınılmaz olarak, ülküleştirilecek yeni bir kavrama gereksinim ortaya çıkıyordu. Bu kavram da bulundu: "Osmanlıcılık"...

Toplumu bir araya getirilecek ortak bağın bulunduğu düşünülüyordu. Bu "Osmanlıcılık"tı...

Osmanlı olma duygusunun, bütün toplum kesimlerini bir araya getireceği düşünülüyordu. Hiç bir etnik ve dinsel bağa bakılmaksızın, Osmanlı olma duygusunun, toplumsal birliği sağlayacağına inanılmaktaydı; oysa dünyada yükselen değer ulusçuluktu. Yüceltilen değerler ulusçuluğun içini dolduran dil, tarih, gelenek-görenek, ortak ülkü gibi değerlerken; bütün bu değerlere yabancı konumdaki Osmanlıcılık gibi yapay bir düşünce, bu sürekliliği ne kadar koruyabilirdi ki? Dışarıdan gelen ulusçuluk etkisiyle, Osmanlıcılık gibi yapay bir duygunun ters etkili olduğu düşünüldüğünde bunun yürümeyeceği zaten ortadaydı. Düşünülen şeyler ne kadar iyi niyetli olursa olsun, yaşanılan şeyler farklıydı. Hiç bir zaman evdeki hesaplar, çarşıya uymuyordu. Osmanlı toplum yapısında, belli kesimler bu duyguyu içselleştirse bile, o tarihe kadar keskinleşmiş, kendi ulus devletlerini kurma çaba ve yönelişi içine girmiş kesimlerin, bunu sağlaması olanaklı olamazdı. Gerçeklerle uzlaşmasa bile, bu düşünce yine de Osmanlı Devleti'nin siyasal felsefesinin dayanabileceği tek ülküydü. Bunun dışında kalan yaklaşımların hepsi de imparatorluk yapısını sırtında taşıyamazdı. Böyle de oldu. Edebiyatta, düşünce yazılarında, sanatta, siyasette hep

bu kavram işlendi. Resmi duruş, bu kavramı yüceltirken; aydınlar arasında bunu önemseyen ve ideolojisini yaratmaya çalışan kişiler de ortaya çıktı. Namık Kemal, Ziya Paşa, Mithat Paşa, Şinasi, bir süre de Ali Suavi gibi kimlik ve kişilikler, bu kavramı içselleştirerek, ülküleştirme yoluna gitmişlerdi...

Gelişmeler bu düşünceyi doğrulamadı. Artan ulusçu dalgalar, imparatorluğun yapısını gittikçe zorladı ve değişik halklar, kendi ulusal devletlerini kurmak için çabalar içine girdiler. Bu çabalar, yalnız onların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmıyordu; aynı zamanda dış etkenler de değişik düşünce ve niyetlerle bu siyaseti ve yaklaşımı beslemekten geri kalmıyordu. Gayrimüslim tebaa, Osmanlı Devleti'nden kopma konusunda çok daha hevesliydi. Yunan bağımsızlık hareketi bu düşünceleri ve niyetleri beslemiş, bu yola yönelenleri yüreklendirmişti. Bulgarlar, Sırplar hatta Arnavutlar ve giderek Araplar ve başka halklar, değişik zamanlarda bu yollara gitmekten geri kalmıyorlardı. Bu kopuşlar, imparatorluk içindeki Müslüman olmayan Osmanlı nüfusunu gittikçe azaltmaktaydı.

Kimi aydınlar, Osmanlıcılık yaklaşım ve politikasının devletin bütünlüğünü koruyamadığını ve İmparatorluk içinde Müslüman nüfusun Müslüman olmayanlara oranının gittikçe arttığını görünce, İslamcılık düşüncesini işlemeye başlamışlardı. Osmanlıcılık ülkeyi yaşatmaya yetmediğine göre, siyasal ülkü olarak İslamcılık düşüncesine sarılabilirlerdi. Üstelik Halifelik makamı, bu ülküyü yüceltmek için Osmanlı Devleti'nin eline son derece güçlü bir gerekçe veriyordu. Bir kısım aydın; peygamber dönemindeki İslam yaşantısına dönülebileceğini; o dönemde yüceltilen ahlaki değerlerin, topluma yeni bir güç vereceğini savunuyorlardı. Duruşları katıydı. Her şeyin, peygamber dönemindeki gibi düzenlenebileceğini ileri sürüyorlardı. Bu durumlarıyla, yenilik ve modernite kavramlarına pek hoşgörülü bakmıyorlardı. Daha çok şeriat, daha çok İslami motiflerle donatılmış yaşam, onlar için özledikleri Altın Çağı yakalayabilmeleri için yeterli olacaktı. Buna karşın bir kısım İslamcı düşünür ise, koşullar değiştiğine göre kuralların da değişebileceğini savunuyorlardı. Onların görüşlerine göre; sonuçta Peygamber dönemi, bilmem kaç yıl kadar önceki koşul-

lara göre kurallarını oluşturmuş bir evreydi. Aradan geçen onca zamana karşın, tutup, hala o dönemin kurallarını katı bir şekilde güne taşımak, pek akıllıca olamazdı. Düşünceye göre, sonuçta önemli olan özdü. İslam'ın özü değişmeden, yeni içtihatlar yapılarak İslam yaşam biçimi, güne göre uyarlanabilirdi. Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşat adlı iki İslamcı dergi, bu düşüncelerin işlendiği bir kültür ortamı yaratmıştı. Genel olarak bakıldığında, dinin toplumun temel direği olduğuna inanılıyordu. İslam dinine inanan herkes, İslam milletinin doğal bir üyesiydi. Halifelik, bu milletin ya da toplumun merkeziydi. Hiç bir ayırım olmaksızın, İslamiyet'e inanan herkes, merkezinde Halifeliğin olduğu Büyük İslam Birliği'ne bağlıydı. İslamiyet, ilerlemeye engel hiç bir kural ve öze sahip değildi. O gün için çağdaş dünyanın yücelttiği ve önemsediği bütün kavramlar, bu anlayışa göre İslam dininin özünde vardı. Hürriyet, eşitlik, kardeşlik, hatta demokrasi gibi kavramlar dinin özünde vardı. Sorun, bu kavramların dinde olmamasında değil; bunu bir türlü göremeyen ve anlamakta zorlanan Müslümanlardaydı. Teknolojik üstünlük, bilim ve teknik normalde Müslümanların elinde olmalıydı. Çünkü din, aklı ve bilimi yüceltiyordu. Ancak geçmiş yüzyıllarda buna uyulmamış; dolayısıyla bu nedenle İslam dünyası geri kalmıştı. Ancak o gün için, bilim ve teknolojinin batı dünyasının elinde olduğu ortadaydı. İslam dünyası kurtulmayı arzuluyorsa, bilim ve teknolojiye yönelmeliydi. Bu iki önemli olgu batı dünyasının elinde olduğuna göre; Müslümanlar bunları edinme yoluna gitmeliydiler. Müslümanlar bunları almalıydı; ancak bu yapılırken, batının gittikçe çöken ahlakını, yaşam biçimini ve geleneklerini kabul etmek olanaklı değildi. Yine İslamcılar, toplum yapısıyla ilgili temel konularda görüşler ileri sürüyorlardı. Örneğin bir erkeğin, birden çok kadınla evlenmesinin dinen doğru olduğuna inanıyorlardı. Kadınlar ise, kendisine mahrem olmayan erkeklerden kaçmalıydılar.

Bu süreçte önemli bir düşünce akımı da batıcılık olarak ortaya çıktı. Bu dönem, batı dünyasında bilim ve teknolojinin hızla geliştiği bir dönemdi. Bilimsel araştırmalar baş döndürücüydü. Batının bu üstün bilimsel açılımının dayandığı temeller, hemen her yerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kimi aydınların düşüncesini meşgul edi-

yor; genellikle batı uygarlığını yaratan etkenler irdeleniyordu. Batı nasıl batı olmuştu? Bu hızlı bilimsel açılımın temelinde var olan düşünce biçimi ve yöntem neydi? Osmanlı Devleti'nde, bir grup aydın, bütünüyle batı hayranlığını içselleştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu batıyı değerler bütünü içinde benimsemekte bulmuşlardı. Batıyı yaratan bir değerler bütünü vardı. Uygar bir toplum olabilmek için, bu değerleri ayırım yapmadan almak gerekiyordu. Maddi kültürü yaratan şey, sonuçta insan aklıydı. Soyut değerler, somut olanı yaratıyordu. Yalnız, teknolojiyi alalım deyip, bu teknolojiyi yaratan kültür ortamını ve düşünce biçimini almadıktan sonra, bu taklitçilikten öteye gitmezdi. Batıcılar olarak adlanan ve ünlenen entelektüeller düşüncelerini İçtihat ve İleri gibi dergilerde savunuyorlardı. Batıcılar, batı medeniyetini bir bütün olarak görmekte ve medeni olabilmek için bütün bu değerlerin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu düşünceyi savunanların başında, düşünceleriyle Atatürk'ü de çok etkilemiş olan Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi tanınmış adlar geliyordu.

Türk düşün dünyasının bu dönemde en etkili akımını "Türkçülük" oluşturdu. Düşünce evrimi içinde, Osmanlıcılık ve İslamcılıktan sonra gelen bu akımın öncüleri arasında daha önceleri kendisini özellikle, Osmanlıcılık akımına vermiş ve bu düşüncenin kuramsal açıklamasında rol oynamış kişiler de bulunuyordu. 19. yüzyılda, vatan, ulus, dil ve kültür kavramları yüceltilen kavramlardı ve Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'nın üzerinde en çok durduğu ve önemsediği kavramlar bütününü oluşturuyordu. Bu akımın öncüleri arasında Ali Suavi, İsmail Gaspıralı, Mahmut Celalettin Paşa gibi Türkçüler yer aldı. Yine, onlar düşüncelerini yaymada gazete ve dergileri kullanıyorlardı. Özellikle, Türk Yurdu dergisi, bu düşüncelerin yayılmasında en etkili rolü oynadı. Onlar; dil, ırk, gelenek görenek birliği içinde olan Türkler'in birleşmesi gerektiğini dillendiriyorlardı. Büyük Türk Birliği'nin düşünü kurmaktaydılar. Bu yapıldığında, büyük bir Türk İmparatorluğu gerçekleşmiş olacak ve büyük bir dünya gücü olarak ortaya çıkacaklardı. Bu genel düşünce; "Dilde, düşüncede, işte birlik" olarak özetlenmekteydi. Türkçülük düşüncesine kendisini verenler, Türkler'i büyük bir ulus yapacak dil ve tarihin önemine de vur-

gu yapıyorlardı; ancak bu dil ve tarih işlenmemişti; oysa Türkler'in İslamiyet'ten önce de büyük ve görkemli bir tarihleri vardı. Bu tarih, işlenmeye, araştırılmaya muhtaçtı. Yine Türk dili, dünyanın en güzel dillerinden biriydi. Bu dilin de araştırılması, gramerinin ve sözcüklerinin ortaya çıkarılması gerekliydi. Dil, başka dillerin baskı ve dayatmasından kendi özünü gösteremiyordu. Yine, halka değer verilmeli; halkı özgün kılan değerler araştırılıp incelenmeliydi. Özellikle, halkın alışkanlıkları, gelenekleri, folkloru başlı başına bir kimlik özelliği taşıyordu ve bu özelliklerin araştırılması şarttı. Bu duruma derhal son verilmeli, Türkçe başka dillerin saldırısından kurtarılmalıydı. Ziya Gökalp, Necip Asım, Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura gibi isimler, Türkçülük kavramının içini dolduracak tarih, dil ve kültür araştırmaları yapıyorlar; böylece Türkler'in tarihsel köklerini ve ulus olarak özelliklerini ortaya koymaya çalışıyorlardı. Yine, Türk yurdu bakıma ve onarıma gereksinim duyuyordu. Türkler elbirliği ederek, bayındırlık, varsıllık ve kalkınma çabası içine girmeliydiler. Dünya uygarlığı içinde onurlu biçimde yer almak bundan geçiyordu. Din, temiz bir ahlak için gerekliydi ve bu anlayış, İslamiyet'i dışlamıyordu; ancak dinden anlaşılan şey, hurafelerle bezenmiş bir din değil, gerçek İslam'dı... Ziya Gökalp bunu; "Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak" olarak özleştirmişti.

Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük... Bunlar, Tanzimat'tan sonra Osmanlı Türkiyesi'nde en etkin düşünce akımları olarak ortaya çıkmış; gelecek kuşaklar üzerinde büyük etkiler yaratmıştı. Bunun yanı sıra, bireysel girişimi öne alan Prens Sabahattin'in görüşleri ile sosyalist düşünceler de bu dönemde kendisini göstermişti.

Pek Uyanık Bir Uyku...

Dönemin en etkin batıcı dergilerden biri olan, Abdullah Cevdet'in sahibi olduğu "İçtihad"ın 1912 yılındaki sayılarından birinde bir yazı yayımlandı: Yazının başlığı *"Pek Uyanık Bir Uyku"* adını taşıyordu. Bu yazı, Abdullah Cevdet'in düşün dünyasına yakın olan, adı geçen derginin yazarlarından "Kılıçzade Hakkı Bey" tarafından kaleme alınmıştı.

Abdullah Cevdet, döneminin en ünlü batıcısı olarak, gelecekteki Osmanlı ülkesi üzerine öngörülerini açıklama gereksinimi duymuştu.

Rüya yoluyla, daha doğrusu böyle bir kurguyla düşünceleri açıklamak, Türk düşünce dünyasında bir gelenekti. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu da bir rüya söylemine dayandırılıyordu. Sözde, Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali, bir gece rüya görmüş, ortaya çıkan ve bütün gökyüzünü kaplayan görkemli çınar ağacının gölgeleriyle kapladığı devasa alanı kast ederek, Osman Gazi'ye cihan devletini müjdelemişti. Bu tür motifler aslında, Türk kültürüne ait özelliklerdi. Dede Korkut öykülerinde bile Türk bilgeler, gördükleri rüyayı yorumlarken, geleceği görme ve gördüklerini topluma anlatma gereksinimi duyuyorlardı. Aslında anlatılan bu rüyalar aracılığıyla topluma bir ders de veriliyordu. İşte, şimdi, Tanzimat Dönemi'nin önemli aydınlarından kimileri, Abdullah Cevdet'ten bir kuşak önce; örneğin; Ziya Paşa, Namık Kemal gibi önemli kalem sahipleri yazdıkları kimi yazılarda rüya motifini işleyerek, özlemlerini böyle bir yöntemle dile getirmişlerdi. Aslında, bu gelenek Türk hiciv sanatında da vardı. Klasik Osmanlı yazınında, "Habname" olarak bilinen mersiyelerde, hiciv sanatı kullanılıyordu. Şimdi dönüp dolaşılmış, Tanzimat Dönemi'nin çağdaş yazın sanatına da bu motif taşınmıştı.

Bu döneme ilişkin ilk örnek, Namık Kemal'e aittir ve 1867 yılında kaleme alınmıştır. Onun kurgulamasına göre özgürlük şairi ve gazeteci, Tanzimat döneminin ünlü düşünürü Namık Kemal, bir akşamüstü Boğaziçi'nde denize bakan bir bağ köşkünde, garip bir halde pencerenin köşesine oturmuştu. Garipliği aslında o an için çaresizliğine vurgu yapıyordu. Omuzları çökmüş olan şair, bütün güzelliğiyle kendisini göstermeye çalışan denizi izlemekte, bambaşka bir âleme dalmakta ve düşler kurmaktaydı. Öyle ya! Yurdu istibdat altındaydı ve özgürlükler yok edilmişti. Düşünceleri ve dalgınlığı hep, ülkenin nasıl kurtulacağını sorguluyordu.

Her sorumlu aydın gibi o an, yani düşler âlemindeyken, o da ülkesinin içinde bulunduğu duruma içi yanmakta, kaygılar taşımakta; ancak bütün bunlara karşın, çok sevdiği bu kutsal varlık için hep güzel şeyler olsun istemektedir. Bu durumda iken; yani kendini bir garip

gibi güçsüz ve bitkin hissederken, daha fazla dayanamaz, uyuyakalır. Uykusunda bir rüya görür: Karşısına ışıklar içindeki yüzüyle bir kız çıkar ve onunla konuşmaya başlar. Bu kız, şaire yaşama gücü veren ve temel felsefesini oluşturan "Hürriyet"tir; ancak yine de temel kaygısı yurdudur. Bir anlamda, şairin çöken garip omuzları, yurdunun durumunu anlatmaktadır. Kıza geleceğe ilişkin merak ettiklerini sorar. Hürriyet'in anlattıkları şairin içini ısıtmaktadır: O, gelecekteki Osmanlı ülkesini anlatırken; aydınlık evlerden, kentlerden, damar gibi iç içe girmiş demir ve karayollarından, kanallardan söz eder. Bu ülkede balıklar gibi denizlerde yüzülmekte, kuş gibi göklerde uçulmaktadır. Taşıma araçları çoğalmış, ışıklar içindeki bu âlem, başka bir âlem olmuştur. Bilgi artmış ve yayılmıştır. En aptal bir öğrenci, başkentin en zengin kütüphanelerine büyük bir olgunlukla gidip gelmekte, o bile bilginin peşinden koşmaktadır. Osmanlı milleti, egemenliğine ve yazgısına sahip çıkmaktadır. Uygarlık her parçasıyla kendisini bu padişah ülkesinde göstermektedir. Parlamento açılmış, yasalar çıkmış; güçler ayrılığı gerçekleşmiştir. Özel mülkiyet ve birikim hakkının önündeki bütün engeller kaldırılmış; sınırsız bir iletişim özgürlüğü gerçekleştirilmiştir. Öyle ki Osmanlı yurttaşlarından isteyen evinde, sırf bu özgürlükten yararlanabilmek için bir telgraf aygıtı bile bulundurmaktadır.

Bu Namık Kemal'in ütopyası ve düşüdür. Ona göre kötülüklerin anası özgürlüksüzlüktür ve bütün bu zorlukları ortadan kaldıracak olan şey, özgürlüktür.

Bu gelenek içinde Osmanlı aydını, gelecek için öngörülerini rüya kurgusu içinde anlatmayı sürdürmeye devam ediyor ve Namık Kemal'in çağdaşlarından başka bir Türk aydını rüya âlemine dalıp dalıp çıkıyordu. Türk yazın sanatında bu yöntemle aydınların özlemini dile getiren en ilginç örnek, Genç Osmanlılar'ın en önemli isimlerinden birisi olan Ziya Paşa'ya aittir. O, 1869 yılında Hürriyet gazetesinde yayınladığı bir yazısında bir rüya kurgusu içinde özlemini dillendirmişti. Paşa, Londra'da yurdundan uzaklarda, yaban ellerinde sürgünde iken, bir parka oturur ve dinlenmeye başlar. Yurdunun karşı karşıya kaldığı genel durumu düşünürken, endişe içindedir. En büyük endişesi ise özgürlük ortamının olmayışı ve padişahın baskı düzenidir. Bu

endişeler içinde iken, içi geçen Ziya Paşa bir aralık dalar ve bu durumda bir rüya görür: Omzuna dokunan bir elle irkildiğinde, kendisini Sultan Abdülaziz'in karşısında görür. Sultan ile karşı karşıya bulunan Ziya Paşa, ona endişelerini, öngörülerini ve önerilerini sunar. Uzun uzadıya yurdunun içinde bulunduğu kötü durumdan söz eder. Böylece o, sorunları çözecek tek irade olarak gördüğü sultana düşüncelerini anlatma fırsatı bulmuştur. Peki, çare nedir? Padişahın ayaklarına gücü kesilmiş biçimde kapanan Ziya Paşa bu durumda cesaret edebildiği tek önerisini söyleyebilir: "Derhal bir millet meclisi açılmalıdır... "

Bu tür rüyalar hep görülmüş, daha doğrusu böyle bir yöntemle aydınlar kendi içlerindekini dışa vurma yoluna gitmişlerdir. Aynı şekilde Mithat Paşa'ya ait olduğu bilinen bir yazıda da sırf hürriyeti ilan etmeyen II. Abdülhamit'in bu kötü tutumu nedeniyle, İstanbul'un Rus işgaline düşmesi ve işgalin pençesindeki çırpınışı resmedilmiştir. Bu resme bakıldığında şunlar görülür: İstanbul'un adı Rusça bir sözcük ile değiştirilmiştir. Her tarafta ölüm, yıkım ve kötülükler egemendir. Bu kutsal beldede Müslümanların sayısı alabildiğine azalmıştır. Yani Mithat Paşa'ya göre, anayasa ilan edilmezse, istibdat rejimi bitmezse Osmanlı ülkesini bu denli ağır bir yıkım beklemektedir.

İşte, Abdullah Cevdet "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı yazısını yazdığında, rüya motifi ile zenginleştirilmiş böyle bir yazın geçmişi vardı. Cevdet, Atatürk'ü de düşünceleriyle çok etkilemiştir. Zaman zaman da aşırı saplantılara kadar yönelmiş olan Türk düşünce dünyasının bu en ilginç kişiliklerinden birisi; söz konusu yazısında, gelecekte olanlar göz önüne getirildiğinde, şaşılacak ölçüde ilginç saptamalarda bulunmuştu. Aslında o rüyası ile gelecekte düşünü kurduğu Osmanlı ülkesini resmediyordu. Ancak düş olarak kurgulanabilen bu görüntüde Abdullah Cevdet'e göre neler vardı? Bir kere, gelecekte ülkenin yazgısını ele alacak olan veliaht ve şehzadeler ordu içinde eğitilmeliydi. Padişahın sınırsız özgürlüğü olmamalı; maaşı bile sınırlandırılmalıydı. Üstelik o, sultan ve onun soyu için de tek evliliği öngörüyordu. Ülkede sınıflar olacak, böylece Türkiye'de uygar bir ulusun görüntüsü ortaya çıkacaktı. Türkler, gerçek kuran dinine sahip olacaklardı. Yoksa softaların dini, hep insanları tembelliğe ve miskinliğe itiyordu. Binalara yalnız

"Ya Hafız" yazan levhalar asılmayacak; bir de bunların altına, binaların hangi sigorta şirketince sigortalandığına ilişkin levha asılacaktı. Türkler, iyi bir eğitim göreceklerdi; ancak bu yetmezdi. Silahlanmaya önem vereceklerdi. Atıcılık, binicilik, güreş gibi sporları öğreneceklerdi. Üstelik bu sporlara yalnız erkeklerin yönelmesi yetmez; kızlar bile bu sporlarda ustalaşacaklar ve idman yapmayı öğreneceklerdi. Yerli mallar üreten fabrikalar açılmalıydı. Türkler yerli malları kullanmalıydılar. Yeni bir ulusal şapka kabul edilmeliydi. Kadınlar diledikleri gibi giyinebilmeliydiler; ancak istedikleri gibi giyinirlerken, yapmamaları gereken tek şey israftı. Polisler ve softalarla, arabacı gibi kimseler, kadınların giyinmelerine müdahale etmeyeceklerdi. Yine, Şeyhülislam efendiler de çarşaflara ilişkin beyannameler yazmayacak ve imzalamayacaklardı. Polisler kadınların işine ancak uygunsuz ve genel ahlaka ilişkin sorunlarda karışabileceklerdi. Bu görevlerini de büyük bir nezaketle yerine getireceklerdi. Kadınlar vatanın en büyük velinimeti sayılacak; kendilerine erkekler tarafından saygı gösterilecekti. Sarık ve cüppe giyimi yasaklanacak; bu giysileri ancak yüksek âlimler giyebilecekti. Arazi ve Evkaf yasalarından başlanarak bütün yasalar yeniden yapılacaktı. Şeriat mahkemeleri kaldırılacak, yerine çağdaş mahkemeler kurulacaktı. Mecelle de ya kaldırılacak ya da gerektiği ölçüde değiştirilecekti. Kaçgöç kalkmalıydı. Kadınlar ve kızlar, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi erkeklerden kaçmayacaklardı. Her erkek, kendi gözüyle gördüğü, incelediği, beğendiği kızla evlenebilecekti. Görücülük geleneğine son verilecekti. Avrupa medeni yasası benimsenecekti. Evlenme ve boşanma koşulları bütünüyle değiştirilecekti. Birden çok kadınla evlenmek ve sözle kadın boşamak yöntemleri kaldırılacaktı. Üfürükçülük yasaklanacak; tekkeler, zaviyeler ve medreseler kapatılacak, gelirleri eğitim bakanlığına devredilecek; bunların yerine çağdaş eğitim kurumları açılacaktı. Yine evliyalara para atmak yasaklanacak; bu paralar donanma ya da savunma birimlerinin bütçesine verilecekti. Arapça harflere dayanan Osmanlı alfabesi kaldırılarak, yerine Latin harfleri kabul edilecekti. Kızlar okutulacak, sırf onlar için tıp okulları açılacaktı. İçtihat kapısı yeniden açılacak; kuran ve hadisler Türkçe'ye çevrilecekti. Sözlüklerden "yavaş yavaş" deyimi çıkarılacaktı; çünkü çağ, hız çağıydı...

Düşler Başka, Gerçekler Başka: Trablusgarp'tan Balkanlara; *Çöken Düşlerin Kısa Öyküsü...*

Bu gerçekten bir düş mü; yoksa geleceği görme yönünde keskin bir öngörü müydü, bilinmez. Düşler başka, gerçekler başkaydı. Tarihsel süreçler hiç de beklendiği gibi olumlu yönde gelişmiyordu. Daha doğrusu iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin, doğru ile yanlışın iç içe geçtiği bir karmaşık yapı içinde akış gözlemlenebiliyordu. Özgürlük arayışları, beklentileri; bu yönde yaşanan heyecanlar, beslenen umutlar; kuşkusuz bunlar güzel ve doğru olan şeylerdi; ancak kapıda bekleyen felaketler ve güzel düşlerin yerini alacak kötü kâbuslar? Bunlar da yaşamın dışında olan şeyler değildi. Bütün bu olumsuz motifler vardı ve gerçekti. Bosna Hersek, kaşla göz arasında Avusturya tarafından yutuluvermişti. Onca protestolar, bu ülkeye karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar ve boykotlar derde deva olmamış; yüzlerce yıllık Ata yurdu olarak görülen topraklar, bir anda başkasına ait oluvermişti. Kimi tepkiler yok değildi. Örneğin; Rusya, Avusturya'nın bu toprak yutuşuna tepki göstermişti. Ancak onun tepkisi, Osmanlı Ülkesi'nin haksızlığa uğramasından kaynaklanmıyordu. Rusya, Osmanlı Devleti'ne göre daha güçlü bir ülkenin Balkanlar ve giderek Boğazlar üzerinde olası etki alanı oluşturmasını, kendi çıkarları açısından olumsuz bir gelişme olarak görüyordu. O yağlı lokmayı yutmaya hazırlanırken, aynı alanda aynı lokmalara el uzatacak güçte başkalarının olmasını istemiyordu. Koyun can derdindeyken, kasap et derdindeydi. Herkes hesabını merkeze kendisini koyarak yapıyordu. Avusturya gibi güçlü bir devletin bu cesur adımının Osmanlı'yı korkutması doğaldı; ancak aynı korkuyu Rusya da yaşamıştı. Şimdi, Balkanlar üzerinde Avusturya'nın etkisinin artacağını görüyor; bundan hoşnut olmuyordu. Bu nedenle Avusturya'nın bu yeni adımıyla elde ettiği üstünlüğü dengelemek için, İtalya'ya yanaştı. İki ülke, doğrudan Osmanlı Devleti ile ilgili çıkarlarını elde etme konusunda, ötekine güvence veriyordu. Rusya, boğazlar üzerinde bir adım attığında İtalya; İtalya da Trablusgarp üzerinde bir

adım attığında Rusya ona destek verecekti. Biri zaten yükselmiş, öteki ise yükselmekte olan bir güç, doğrudan Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren alanlarla ilgili anlaşmışlardı.

İtalya, Almanya ile birlikte, kendi ulusal birliğini geç oluşturmuş bir devletti. Sömürge alanlarında payı olsun istiyordu. Tıpkı Almanya gibi kendisi için doğal yayılma alanı olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı coğrafyaları görmekteydi. İtalya'nın karşısında, Akdeniz'in karşı kıyısında, Afrika kıtasındaki Trablusgarp ilgisini çekti. Kuzeyde ana kara, güneyde ise yeni edindiği üslerle, Akdeniz'i denetim altında tutabileceğini düşünüyordu. Bir dünya gücü düşü kuran İtalya, bu nedenle, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir coğrafya olan Trablusgarp'la ilgilenmeye başladı. Tuttu; Rusya ile anlaştıktan sonra, 1911 yılı sonlarında Trablusgarp'a saldırdı. Aynı zamanda, Rusya da Türkler'in elindeki boğazlar için baskı yapmaya başladı. İngiltere'nin bu tarihlerde Akdeniz'deki gücü biliniyordu. İtalya'yı küstürüp karşısına alma niyetinde değildi. O da tuttu; Trablusgarp'a gidecek Osmanlı askeri gücünün önüne geçecek biçimde Mısır yolunu kapattı. Artık, Osmanlı'nın Trablusgarp'a askeri güç göndermesi olanak dışıydı.

Osmanlı yurtseverlerinin bu çaresizlik karşısında içleri yanmıştı. Özellikle genç subayların, direnmeden bu toprakların İtalyan sömürgecilerinin eline geçmelerine içleri yatmıyordu. Bunlar arasında Mustafa Kemal, Enver, Ali Fethi gibi adlar da vardı. Gönüllüydüler. Hükümetin de onay vermesi üzerine kılık değiştirip, maceralı bir yolculuktan sonra Trablusgarp'a ulaştılar. Yerel güçler, düzenli İtalyan ordusuna karşı direnişte bulunuyorlardı. Deneyimleri ve askeri bilgileri azdı. Var olan koşullarda, düzenli İtalyan ordusuna ancak gerilla savaşı yapılarak karşı konulabilirdi. Genç Osmanlı subayları, büyük bir heyecanla hızla yerel Arap güçlerini örgütlediler. İtalyanlara karşı çetin bir gerilla savaşına giriştiler. Bu direniş karşısında İtalyanlar tam bir şaşkınlık yaşıyorlardı. Türkler ise sınırlı olanaklarla, olabildiği ölçüde İtalyan ilerleyişini durdurmaya çalışıyorlardı. Gerçekten de uzun süre İtalyan ordusu, bir kıyı şeridinde sıkışıp kaldı; ancak beklenmedik bir gelişme, bu süreci bir anda İtalyanlar lehine çeviriverdi: Balkan ülkeleri kendi aralarında anlaşıp, zaten Trablusgarp'ta başı dertte olan

Osmanlı Devletine karşı ani bir saldırı içine giriverdiler... Yapacak pek bir şey kalmamıştı. İki ayrı cephede sıkışan Osmanlı Devleti'nin barışa yönelmesinden daha uygun bir çözüm görünmüyordu. Böylece, 1912 yılında aralarında yapılan bir antlaşmayla (Uşi Antlaşması) Trablusgarp İtalyanlara verildi. Ege denizindeki On İki Ada da, İtalya'nın denetimine bırakıldı...

Bu görüşmeler ve anlaşmalar yapılırken Balkanlar kaynıyordu. Bulgaristan 1908 yılında bağımsızlığını kazanmıştı. Ulusal devletlerini yeni yeni kuran ve aynı coğrafyada komşuluk yapan Balkan ülkeleri arasında, temel sorunlar çözümlenebilmiş değildi. Bulgaristan'ın hem Sırbistan hem de Yunanistan ile sorunları vardı. Aynı din ve mezhebe bağlı olmakla birlikte, aralarındaki sorunları çözemiyorlardı. Onların doğal bir koruyucusu gibi görünen Rusya ise bu iki Balkan ülkesi arasındaki anlaşmazlığı çözmek için arabuluculuk yapıyordu. Sonuçta bunu başardı. Onlara, birbirleriyle uğraşmaktansa, ortak ülküleri doğrultusunda Osmanlı ile uğraşmalarının daha iyi olacağını salık vermişti. Böylece, Bulgaristan ile Sırbistan arasında bir uzlaşma zemini sağlanmıştı. Bu yakınlaşmaya sonradan Yunanistan ve Karadağ da katıldı. Böylelikle, Balkan ülkeleri Osmanlı düşmanlığı temelinde tek bir cephede yer alabilmişlerdi. Bu da yeterli gelmedi. Büyük devletlere başvurarak, Osmanlıya karşı harekete geçtiklerinde yenilirlerse, sınırların değişmeyeceği garantisini aldılar. Büyük devletler de hiç bir zaman, Balkan Devletleri'nin Osmanlıya karşı başarılı olacaklarına inanmıyorlardı. Bu nedenlerden ötürü, var olan durum değişmeyecek diye düşünülüyordu. 1912 yılının sonlarında, birleşik Balkan güçleri Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya geçtiler. Anlaşılmaz biçimde Osmanlı ordusu, Balkan orduları karşısında bir varlık gösteremedi. Emir komuta çökmüştü. Her cepheden çekiliş haberleri geliyordu. Ordu Komutanı Abdullah Paşa, karargâhında sıkışmış kalmış; çaresiz bir durumda, en yakınındaki cepheye bile bir buyruğunu iletebilme olanağından uzaktı. Açlık yaygın bir zorluktu; askere yiyecek bulunamıyor; yaygın açlık ve buna dayalı hastalıklar görülüyordu. Koskoca Paşa bile, karargâhının bulunduğu evin bahçesinden sökülen mısır köklerini kaynattırıp, bir tuhaf bulamaç yaptırarak karnını doyurmaya

çalışıyordu. Söz yerindeyse, çok yerde tek bir kurşun atmadan, sırf Balkan ordularının geldiği haberi üzerine koskoca Osmanlı Ordusu telaş içinde geri çekiliyordu. Tam bir rezalet yaşanmaktaydı. Kısa sürede bütün Balkanlar ve Doğu Trakya Balkan ordularının eline geçti. Çare yoktu. Apar topar ateşkes isteği geldi ve 1913 yılı mayısında, beş aylık bir çatışmadan sonra; taraflar arasında savaşı bitiren görüşmeler yapıldı. Londra'da imzalanan anlaşmaya göre, Arnavutluk'a bağımsızlık verildi. Girit Adası Yunanistan'a bırakıldı. Osmanlı egemenlik alanı, Edirne karşı tarafta kalacak biçimde, Midye-Enes çizgisine kadar çekiliyordu. Bu bir çözülüşten de öte bir yıkılıştı. Önemli toprak kayıpları ortaya çıkmış, Osmanlı'nın saygınlığı uluslararası ortamda büyük bir darbe almıştı. Batı dünyası da Osmanlı kamuoyu da şaşkındı. Zafer beklenirken, acı bir yenilgi gelmişti. Balkan ülkeleri ise, işlerin bu kadar kolay gelişebileceğini ummamışlardı bile. Büyük bir toprak parçası Türkler'den koparılmıştı; ancak ortada paylaşılacak bir pasta olunca karşı koymalar, anlaşmazlıklar her zaman olabiliyordu. Balkan ülkeleri de bu pastadan kimin ne kadar kazanacağı konusunda büyük bir anlaşmazlığın içine düştüler. Bu sözlü bir anlaşmazlığı aştı; birbirlerine karşı silaha bile sarıldılar...

Balkan Savaşında ummadıkları kadar kolay bir zafer kazanan bu devletler, elde ettikleri toprakların paylaşılmasında anlaşmazlığa düşünce bu defa birbirleriyle savaşa tutuştular.

Durumdan kendisine pay çıkaran Osmanlı Ordusu, bu fırsatı kaçırmak istemedi. Hızla harekete geçerek, daha önce çekildiği Edirne'yi kurtarmayı başardı. Artık, Edirne'nin beş on kilometre ötesinde, Ali Şükrü Bey tepesinin hemen ilerisinde sessiz sedasız akan Meriç, Osmanlı ülkesinin batı sınırını oluşturuyordu.

Bu acı çekiliş; Türk düşün dünyasında büyük ve derin etkiler yarattı. Balkanlar neredeyse bütünüyle Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış oldu. Kopan Balkan topraklarından perişan görüntüler içinde Türkler sökün etmiş, anayurda doğru geliyorlardı. Salgın hastalıklar, ölümler, parçalanmış aileler tam bir trajedik sahne ortaya koymaktaydı. Bu olay, Türkler'in belleğinde büyük bir üzüntü yarattı. Artık, Balkan Savaşı bir felaket senaryosu ile birlikte anılıyor; Türkler, Tanrı'nın

yeniden bir Balkan felaketi daha yaratmaması için yakarıyorlardı; ancak ortak felaketler geleceğe ilişkin olarak; "Bir felaket bin nasihattan iyidir" sözü uyarınca, önemli dersler de vermekteydi. Türkler, Balkan halklarının ülkeden kopmasıyla birlikte, artık, Türklüklerinin önemini çok daha iyi kavramışlardı. Vatan sözcüğü, vicdanlarında daha derin etkiler yaratabiliyordu.

Türkler, bu yenilgiyi bir türlü içselleştiremiyorlardı. Bu yenilginin sorumlusu olarak birbirini suçlayan suçlayanaydı. İttihat ve Terakki sorumlular arasında sayılıyor; bu da siyasi havayı daha da gerginleştiriyordu. Bu tür eleştirilerin artması ve ordudaki geçmişten gelen tortular nedeniyle oluşan hantal yapının yarattığı acı sonuçların görünmesi nedeniyle; İttihat ve Terakki Cemiyeti, adına "Babıâli Baskını" denilen bir eyleme yönelerek, iktidara bütünüyle el koydu (23 Ocak 1913): Artık, dönem, İttihat ve Terakki'nin diktatörlük dönemiydi...

Gerçek Bitiş ve Yıkılış:
Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları
İlk Perde:
Yükselen Almanya

Osmanlı ülkesi bunları yaşarken, dünya adım adım genel bir savaşa gidiyordu. Ne olacağı, nasıl olacağı bilinmiyordu; ancak çoktandır dünya dengeleri alabildiğine değişmiş; karşılıklı kutuplaşmalar, uzlaşmalar ve ortaklıklar dünyayı bir kamplaşmanın içine itmişti. Fransa Devrimi, ulus devletler çağı yaratmıştı. Bu çağla birlikte, artık, imparatorluk yapıları zorlanıyor; ulus devletlerini kurma eğilimi içinde bulunan halklar, bunu imparatorluklara karşı verdikleri bir bağımsızlık savaşı ile yerine getirmeye çalışıyorlardı. Avrupa, 19. yüzyıl boyunca çok önemli olaylara ve değişmelere tanık olmuştu. Devrimler, kalkışmalar, ulusal hareketler gibi olayların yanında en önemli tarihsel olgulardan biri de Sanayi Devrimi'ydi. Jamess Watt'ın buharlı motoru bulmasından sonra, buhar gücü hızla sanayiye aktarılmış; buhar gücüyle çalışan makinelerle donatılmış fabrikalar, insanların gereksinim duyduğu her türlü ürünü seri ve kaliteli biçimde işlemeye başlamışlardı. Sanayilerini kuran

ülkeler, başka coğrafyalarda pazar ve hammadde arıyorlardı. Dünya, büyük devletlerin bir paylaşım arenası haline gelivermişti. Büyük cüsseli gemiler, çelik gövdeleriyle okyanuslar ötesine binlerce tonluk yükü bir anda götürebiliyorlar; yine trenler demiryolları üzerinde, uzun katarlar oluşturarak, mal taşıyabiliyorlardı. Bu uygarlığın büyük bir atılımıydı. Bu büyük atılımın öncüsü olan Avrupa, geçen yüzyıl içinde önemli bir sermaye birikimi yapabilmişti. Sermaye birikimi yeni yatırımlar; yeni yatırımlar yeni fabrikalar ve daha çok üretim; daha çok üretim, daha çok uzak pazar ve hammadde arayışı demekti. İş bununla da bitmiyordu; enerji maddesi gereksinimi, fabrikalarda üretim süreçlerinde yer alan yaygın bir işçi sınıfı; köylerden kentlere göç, yeni palazlanmaya başlayan ve daha da güçlenen bir sermayedar sınıf; sınıflar arası çelişkiler ve hak arama savaşımları... Giderek de sendikalar, büyüyen bankalar, borsalar, ekonomik yapının ve sermaye birikiminin neden olduğu büyük, iç içe geçmiş dönüşümler, geçen yüzyılın en önemli olaylarıydı.

Dünya, geçmiş yüzyıllara göre bambaşka bir dünyaydı. Önceki yüzyıllarda yoksullar ile varsıllar arasında yaşam kalitesi yönünden pek de bir fark bulunmuyordu; ancak şimdi varsıl ülkeler ile yoksul ülkeler arasında gelişmişlik farkı olarak büyük uçurumlar vardı. Üstelik sanayileşen ülkeler, birbirleriyle yoğun bir sömürgecilik yarışı içindeydiler. Bir de sanayileşmesini geç tamamlayan ülkelerden Almanya ve İtalya'nın bu kervanda yer almasıyla işler daha da karmaşık bir duruma gelmişti. Onların yeni gelişen sanayileri için pazara ve hammaddeye gereksinimleri vardı; ancak bu paylaşım savaşında İngiltere ve Fransa çok yol almışlardı. Bunların arasında ortak pastadan kendisine bir pay alabilmek hiç de kolay görünmüyordu. Bunu başarmanın gereğine de inanan bu iki devlet, öteki devletlerin at koşturduğu arenada yer alıverince, dünya daha hızlı bir kamplaşmaya doğru yuvarlanıverdi.

Yine de tarihsel düşmanlıklar, duruşlar ve tercihlerde belirleyici olabiliyordu. Sömürge yarışları bir yüz yıl önceden beri artarak devam ediyordu. İngiltere bu alanda öteki devletlerin hepsinden daha ileri bir düzeydeydi. İngiltere,19. yüzyılda artık, sömürge atılımının sınırlarına ulaşıldığı için, Avrupa'da var olan dengenin korunmasından yanaydı. Bu nedenle, her türlü aşırı hareket, İngiltere'nin tepkisini çe-

kiyordu. Temel kaygısı, Uzak Doğu'ya dek uzanan geniş sömürge ağına gidip gelen gemilerinin güvenliğini sağlamak, bu yolları güvence altında tutmaktı. Bu gidiş-gelişi ve güvenliği bozacak her türlü girişim, İngiltere'nin tepkisini çekiyordu. İngiltere bunu düşünüyordu; ancak Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın yükselişi, onun hesaplarını alt üst etmişti. Almanya, yalnız, ulusal birliğini kurmakla kalmamış; dur durak bilmeden, kendisi için sömürge arayışlarına başlamıştı. Denizler ise İngiltere'nin can damarıydı. Yalnız, denizlerin değil; denizlere yakın alanların denetiminin bile güçlü bir devletin etki alanına girmesi onu rahatsız ediyordu. Bu nedenle, neredeyse bir yüzyıl boyunca Rusya ile karşı karşıya gelmiş; ona göz açtırmamıştı; ancak şimdi bir Alman tehlikesi ve tehdidi kendisini göstermişti.

Almanya ise duruşunda kararlı ve politikalarında akılcıydı. Bismarck güçlü bir Almanya'yı yarattıktan sonra, düzenli bir gelişim için önüne hedefler de koymuştu; ancak onun da derdi Fransa'ydı. Yüzyıllardan beri Almanya ile Fransa arasında bitmeyen bir kin ve düşmanlık vardı. İki ülke zengin maden yataklarıyla bilinen Alsas-Loren (Alsace Loraine) bölgesi için sık sık karşı karşıya geliyorlardı. Bu uzlaşmazlık, Almanya'yı Fransa'ya karşı ayrı bir konuma iten en güçlü etkendi. Almanya'nın kuruluşu sürecinde Fransa'ya karşı verilen savaşta, Fransa'nın aldığı ağır darbe ve ardından da Fransa'nın başkenti Paris'te Almanya'nın kuruluşunun ilanı, Fransa'nın gururuna indirilen büyük bir darbe olmuştu. Günü geldiğinde Fransa'nın incinen onurunu onarmak için Almanya'ya karşı bir savaşa gireceği hep düşünülüyordu. Peki, çare neydi? Fransa'yı dünya arenasında yalnızlaştırmak...

Bu yüzyılda Germen Birliği gibi düşsel fanteziler, yaygın bir ülkü haline gelmişti. Prusya, Cermen kavimleri arasında geçmiş dönemde Alman Birliği oluşturma adına üzerine düşen görevi yapmıştı. Böylece, bildik Almanya doğmuştu. Şimdi, bu yapının dışında kalan diğer Germen ırkından olan halkları bu oluşuma yakınlaştırmak gerekiyordu. Bu duygu, ister istemez Avusturya-Macaristan'a gözlerin dikilmesine neden oluyordu. Almanya, Avusturya Macaristan'dan yana korkmuyordu; ancak onu asıl ürküten, rüyalarını kaçıran şey, Fransa'nın İngiltere ya da Rusya ile anlaşmasıydı. Fransa tek başına

kalsa Almanya ile savaşamazdı; daha düne kadar Alman ordularının Paris'te zafer naralarını attığını anımsadıkça buna ihtimal vermiyordu. Fransa'nın bu iki güçlü devletten biriyle ya da her ikisiyle birlikte bir biçimde anlaşması, gerçekten büyük felaketler doğurabilir; Almanya'yı dayanılmaz bir cenderenin içine atabilirdi. O halde çare neydi? Bu devletlerin anlaşmasının önüne geçecek bir politika izlemek... Bütün stratejiyi; Fransa'nın, İngiltere ve Rusya ile anlaşmasının önüne geçmek biçiminde oluşturmak... Akıl, bunu söylüyordu. Rusya, büyük güçtü. O, Balkanlar'ı gözüne kestirmiş, o coğrafyada yayılmak istiyordu. Sıcak denizlere inmek için bu coğrafyayı doğal bir yayılma alanı olarak görmekteydi; ancak aynı coğrafyada, Almanya'nın kendisine yakın gördüğü Avusturya-Macaristan'ın da gözü vardı. Şimdi Almanya'ya düşen, ikisini de küstürüp karşısına almayacak bir politika izlemekti. Hem Rusya ile iyi geçiniyordu hem de Avusturya-Macaristan'la... İngiltere ile de bir çatışmaya girmemek için özen gösteriyordu.

Bismarck istifa edip de II. Wilhelm bütün kontrolü ele alınca, işin rengi değişti: Wilhelm, Bismarck'ın bu denge üzerine kurulmuş politikasını yeterli görmüyor; Büyük Almanya'nın bir dünya gücü haline gelebilmesi için, harekete geçmek gerektiğini düşünüyordu. Amcası Bismarck ona göre korkak bir politika izlemişti. Tuttu, güçlü bir donanma için büyük paralar yatırdı. Büyük tersaneler kurdurdu. Hamburg gemi üretim merkezi haline getirildi. Kısa sürede Almanya denizlerde büyük bir güç haline geldi. Artık, bu güçle o, uzak alanlarda bile Almanya'nın gücünü kanıtlayabilir; sömürge edinmek için harekete geçebilir; gerekirse İngiltere ile de savaşabilirdi.

Çağın Hastalığı: *Irkçılık*
Gobineau'dan Irkçı Almanya'ya...

Ancak Almanya, o çağda ortaya çıkan bir hastalığa yakalanmıştı: "Irkçılık..." Duruşuna, tavırlarına artık, bu hastalıkla birlikte bedenine aldığı virüs etki ediyor, bu nedenle sağlıklı bir bedenden ayrı olarak, alışılmadık davranışlar sergiliyordu. Bu hastalığın mimarı, Gobineou adlı bir Fransız'dı...

Gobineou, düşünceleriyle yalnız o yüzyılı değil, sonraki yüzyılı da ağırlıklı olarak etkileyen birisi olarak ortaya çıktı. O bir Fransız'dı... Halk kültürlerini araştırmaya meraklıydı. Bu merakı onu oradan oraya sürüklemiş; pek çok kıtada çok sayıda toplumlarla tanışma olanağı bulmuş; gittiği her yerde edindiği bilgi ve deneyimleri özenle not etmişti. O, bu toplulukların davranış farklılıklarını gördükçe ve araştırıp öğrendikçe, şaşkınlıklar içinde kalıyordu. Ne beyazı siyaha, ne siyahı başka bir renge benzetmek olanaklıydı. O süreç içinde bu renklerin yalnız beden özelliklerinin değil, davranış kalıplarının, kişilik özelliklerinin de birbirine benzemediğini düşünüyordu. Araştırmalarını, okumalarını büyük bir ilgiyle sürdürüyor; bu konularda derinleştikçe, kendisine göre kimi genellemeler yapmaktan da geri kalmıyordu. Böylece, "İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine" / (Essai sur l'Inegalite des Races Humaines) adlı bir deneme yapıtını kaleme aldı. Bu yapıtında o, ırkları dört ayrı grupta topluyordu: Beyaz, Sarı, Kırmızı, Siyah... Bunlar, dünyada var olan ve her biri hem fizyolojik hem de sosyal antropolojik yönden incelenebilecek kategorileri oluşturuyordu. O, yalnız fizyolojik ve toplumsal davranış farklılıkları üzerinde durmuyordu. Onu en az bunun kadar ilgilendiren şey, toplumların gelişmelerinde ve çökmelerinde etkili olan etkenleri irdelemekti. Her toplum belli dönemlerde yükselişe geçiyordu. Ne oluyordu da bu toplumlar günü geldiğinde bir çözülüş ve çöküş yaşıyorlardı? Toplumları çökerten şeyler nelerdi? Din mi; ahlak eksikliği mi ya da ekonomik dengelerin bozulması mı? O, bu etmenleri yeterince çöküşü sağlayan etkenler olarak görmüyordu. Kimi toplumlar, o denli dinsel tutuculuk içindeydiler ki örneğin; Meksikalı yerliler, Tanrıları için insan bile kurban ediyorlardı. Normalde, tutuculuk kötü şeyse ve bir toplumu yok edebiliyorsa; bu örnekte bunun tersi yaşanmış; toplumun çözülmesi bir yana, daha da güçlendiren bir etken olmuştu. Tutumsuzluk; yani aşırı israf çöküşün nedeni olsa, bu derdi önce Roma yaşardı. Hatta; Yunanlılar, Venedikliler, Persler ve İngilizler de... Ahlaksız bir düzeni yaşadıkları halde, çözülmeyen toplumlar da vardı: Örneğin; Romalılar insan katletmekten çekinmiyorlardı. Pek çok toplum, dinsiz bir yaşam sürmüştü ve tanrı inancını reddetmişti. Yine pek çok kavimde örneğin; Fenikeliler'de ve

Ispartalılar'da hırsızlık ve yalancılık ahlaksızlık sayılmazdı. Bu toplumları bu kötü davranışlar yıkamamıştı. Pek çok toplum ise dinsel ve ahlaksal yönden çok güçlü bünyeye sahip olmalarına rağmen, yıkılıp gitmişlerdi. Demek ki ekonomik güç, ahlak, din ya da tutuculuk bir toplumu ne ayakta tutmak ne de yıkmak için yeterli etkenler olurdu... Hatta hükümetlerin iyi oluşu ya da kötü oluşu da... Bu durumda şunu sorgulamak gerekiyordu: Toplumları yücelten ya da çökerten temel etken hangisiydi?

Bu sorunun yanıtını Gobineou, "ırk" olarak vermekteydi. Bir toplumu yücelten şey, ırkının saflığı, yıkılışını körükleyen şey ise, ırksal özelliğini yitirmesiydi. Bir ırkın damarlarında dolaşan kanın, en saf haliyle bulunması şarttı; yoksa özelliğini yitirmiş bir kan, sulandırılmış süt gibiydi; gerçek etkisini ortaya koyması olanaklı olarak görülemezdi. Bir ırka başka ırklar katılırsa, ırk melezleşirdi. Melezleşen bir ırkın damarlarında ise; artık adını aldığı kavmin kanı dolaşmazdı. Böyle bir uygarlık zaman içinde adım adım çökerdi. Öyleyse, var olmayı ve yükselmeyi ülkü edinen toplumlarm yapması gereken şey çok netti: Saf ırk özelliğini korumak... O, bu anlatımın özünde sanki bir söylemi sloganlaştırıyordu: Saf ırk yüceltir ve yükseltir; melez ırk ise süründürür ve yok eder...

Artık, toplumlar, güçlü olmak ve ayakta kalmak istiyorlarsa, saf ırklarını korumalıydılar. Tarihsel örnekler üzerinde duran Gobineou'ya göre, başka bir ırkın istilasına uğrayarak, onun egemenliği altına girmiş olan toplumlar, ırksal özelliklerini koruyabildiklerinde, uygarlıklarını da sürdürebilmişlerdi. Melezleşen her ırk yok olmaya mahkûmdu; çünkü melezleşmek demek, soysuzlaşmak demekti. Uzun süre varlıklarını sürdüren uygarlıkların pek çoğu, belli bir süre sonra yıkılışa gitmişlerse, bunun temel nedeni ona göre, ırkın melezleşmesiydi.

Ne var ki onun derdi bundan çok daha ötede bir şeydi. O, bu aşamadan sonra asıl sorusunu ileri sürüyordu: İnsan ırkları eşit miydi?

Hayır...

Ne denli saf olursa olsunlar, ırklar arasında eşiksizlik vardı. Nasıl ki doğada iyinin iyisi, güzelin güzeli olduğu gibi; ırkların da iyisi ve iyi olmayanı vardı. Buna aşağı ırklar ve üstün ırklar da de-

mek olanaklıydı. Kimi ırklar ilerleme ve gelişmeye eğimliydiler; kimisi de eğimli değillerdi. O halde, şunu sormak gerekiyordu: Uygarlığın oluşumunda en çok katkısı olan uygarlık hangisiydi? Üstün ırk... Bu yalnızca üstün ırkların başarabileceği bir şeydi. Yetenekleri sınırlı, yaratıcılıkları düşkün ırkların buna katkısı olamazdı. Bunun kanıtı da o yüzyılda bile hala ilkel toplulukların oluşuydu. Binlerce yıldan beri var olmaları, onları ilkellikten kurtarıp, uygarlık yaratacak bir düzeye getirmemişti. Demek ki, onların ırk özellikleri uygarlık üretmeye uygun değildi. Bunun nedeni coğrafyanın verimliliği ya da kıraçlığı olamazdı. Üstün ırk yoktan var ediyor, aşağı ırk var olanı da yok ediyordu. Amerika Kıtası çok verimli bir coğrafyaya sahipti; ancak yerli ırk, Güney Amerika'daki Mayalar ve İnkalar dışında, hiç bir uygarlık yaratamamış, ilkel olarak kalmışlardı. Bir ırk gidip, bir yeri bayındır hale getirirken, başka bir ırk, aynı coğrafya üzerinde başka ırkların yarattığı ırkları da yok edebiliyordu.

Ona göre, insanlık tarihinin başlarında üç ayrı ırk vardı: Beyaz, sarı ve siyah...

Bunlar saf ırklardı. Zaman içinde bunların karışmasıyla başka ırklar ortaya çıkmıştı: Örneğin; Kırmızı ırk...

Bu ırkların içinde de en yaratıcı olanı beyaz ırktı. Bu ırk, saf haldeyken büyük mucizeler yaratmıştı; ancak başka ırklarla karışıp özelliğini yitirdiği coğrafyalarda, yaratıcılığını da yitirmişti. Ona göre, bu gidiş bir felaketti; çünkü ırklar, gittikçe karışıyor ve özelliklerini yitiriyordu. Hele ki beyaz ırkın melezleşmeye başlaması tam bir felaketti... Artık, karışarak bozulmaya yüz tutmuş ırkları, bu karışmaktan kurtarıp, doğal haline çevirmek olanağı neredeyse kalmamıştı. Bu süreç, gittikçe bozuluşu besliyordu. Bunun sonucunda ise artık, insanlar güzelliklerini yitirecek; zekâlarını bozacaklardı. İnsanların çizgileri, biçimleri, hatta gelenekleri ve görenekleri de bu karışma nedeniyle birbirlerine benzeyeceklerdi. O, yapıtını şöyle bitiriyordu: "Artık, uluslar, bataklıkların su birikintilerinde geviş getiren mandalar gibi bundan sonra uyuşuk bir hayat sürmek zorunda kalacaklardır..."

Olay burada tabii ki durmadı. Gobineou bir temel atmıştı. Onu izleyen başkaları da çıktı. Fransız Gobineou'yu bir İngiliz izliyor ve

öğretisini geliştiriyordu: Houston Chamberlain... Ona göre uygarlık Grek, Roma, Yahudi ve Alman uygarlıklarının birleşiminden oluşmuştu. 19. yüzyıl uygarlığını yücelten ise Almanlar'dı; ancak o, Gobineau gibi ırkların karışmasından ürkmüyor; belki de bunun, daha güçlü yeni ırklar yaratmak için bir fırsat olduğunu düşünüyordu...

Almanya kendi siyasi birliğini yeni kurmuş bir ülke olarak, bu tür düşüncelerin gururunu okşamasından çok hoşlanmıştı. Biri bir Fransız, öteki bir İngiliz, Alman ırkını övüyor, uygarlıkların yaratılmasında bu ırkın ne denli katkı yaptığını anlatıyordu. Yeni kurulan her ulus devlette, ulusçu duyguların uyanması doğaldır; ancak bu kez, ulusçuluk duygusunun da ötesinde, katı bir ırkçılık yüceltmesi vardı. Zaten dağınık kavimler arasından bir Alman birliği çıktığı için, bu duygu Almanlar için çok önemliydi. Almanya'nın her yerinde ırkçılığı yücelten dernekler kuruluyor; Almanlar akın akın bu derneklere üye oluyorlardı. Irklarının bütün beceri ve yeteneklerini göstermek için spor yapıyorlar; sabahları mutlaka süt içiyorlar; ideolojilerini pekiştiriyorlardı. Hızla bu düşünceler eğitim kurumlarında yaygınlaşmaya başladı. Artık, Almanya adım adım yüceltilen bir ırkçılığın izinde, yeni serüvenlere doğru ilerliyordu. Pek çok Alman kendisini kemiklerine kadar Alman hissediyordu. "Ben Almanım" derken, kendine güven en üst düzeydeydi. Bütün başka ırkların aşağı ırk olduğunu, kendilerinin üstün ve farklı olduğunu söylüyorlardı. Almanya, "Heil Deutschland"(Kutsal Almanya) diye nara atarken; onun kıyısına köşesine yanaşmış olan öteki güçler de bu duygu ve etkinin gölgesinde, kendi ırklarının arayışma yönelmişlerdi.

Osmanlı ülkesinde gelişen Türkçülük duygularının temelinde, yeni dost Almanya'nın bu katı ırkçılığın etkisi özellikle, Türk ırkının geçmiş yüzyıllarını araştırma yönünde bir atılım yapılmasına neden oldu. İsmail Gaspıralı, Ağaoğlu Ahmet, Necip Asım gibi isimler, Türkler'in İslamiyet öncesi tarihini ve dilini araştırmaya yöneldiler. Almanya gür sesiyle, kendi ırkını yüceltirken; gelenekçi bir ümmet çizgisinden gelen Türkiye'nin "Ben de Türküm" haykırışı, onlarla karşılaştırılmayacak kadar cılızdı; çünkü ırkçılık bir kültürdü; onun kültüründe bu eğilim olduğu için bunu yapardı; ancak Türkler'in kültürü,

ırkçılığı içselleştiren bir özellik taşımıyordu. Bu nedenle, Türkiye'deki Türkçülük, kimi aykırı örnekler dışında hiç bir zaman ırkçılık meyvesi vermedi...

Sanayileşen Batı, Çözülen Osmanlı; Kör Düğüm: *"Duyun-u Umumiye"*

Osmanlı Devleti yalnız ideolojik anlamda değil, ekonomik anlamda da bir bunalım yaşıyordu. Batı Sanayi Devrimi ile dinamik bir atılım yaşıyordu. Artık, kol gücüyle değil, motor gücüyle üretilen ürünler buharlı gemilerle ve trenlerle çok uzak yerlere ve yoğun biçimde götürülüp pazarlanabilirken, Osmanlı ekonomisinin bununla rekabet etme şansı bulunmuyordu. Osmanlı ülkesi batıda dev adımlar atan sanayi ürünleri için açık pazar ve hammadde kaynağı durumuna gelmekteydi. Ülkenin toprak düzeni hızla bozulmuştu. Feodalite gittikçe güçleniyor, geleneksel tarımsal üretim düzeyi aşılamıyordu. Sanayi ve bilimsel araştırmalar gelişmediği için, toplumun genelini oluşturan tarım kesimi kendi kendisinin beslenmesini sağlamaktan bile uzaktı.

Oysa aynı dönemde dünya ülkelerinin görüntüsü eskiye göre hızla değişmişti. Klasik dönemlerde ülkeler arasında çok fazla gelişmişlik farkı bulunmuyordu. Sanayi Devrimi, hız çağını başlatmıştı. Bu süreç, az gelişmişlerle gelişenler arasındaki uçurumu gittikçe büyütmüştü. Sanayileşmesini tamamlayan ve fabrikalarını kurup işletebilen ülkeler hızla zenginleşiyorlardı. Sermaye birikimi yoğundu; üstelik modern işletmeler ve piyasa düzeni hızla kuruluyordu. Sanayilerini kuramayan ülkelerde ise bu gelişme aynı ölçüde oluşmuyordu. Zengin ve yoksul ayırımı, ülkeler arasında olduğu gibi, bir ülkedeki bireyler arasında da yaygınlaşıyordu. Çelişkiler, itişip didişmeleri getiriyor; sınıf oluşumlarını ve mücadelelerini besliyor; toplum yapıları geleneksel özelliğinden sıyrılarak çözülüyor, fabrikada üretilen niteliği yüksek ürünler batıya göreceli bir refah sağlıyordu. Refah, varlıklıyaydı. Yoksul, geniş işçi ve işsiz kesimler olarak, sermayesini biriktirebilmiş kesimlere biraz daha muhtaç duruma geliyordu. Varlık eşit dağıtılmı-

yor; sınırlı kesimin elinde toplanıyor; yoksulluk yaygınlaşıyordu. Bu bir çelişkiydi. Genel olarak sanayileşip sermaye birikimi sağlasa da bir ülkede sırf bu toplumsal farklılıklar nedeniyle refah topluma eşit biçimde dağılmıyordu. Sanayi Devrimi bir işçi sınıfı yaratmıştı. Sınıflar arasındaki keskin uçurum, sınıflar arasındaki didişmeyi de yoğunlaştırdı. Aynı topraklar üzerinde yoksul kesimler daha yaygın bir ağ içinde daha da yoksullaşırlarken fabrika bacalarını tüttürebilen varlıklı kesim, sivri bir grafik yaratarak, daha da varlıklı oluyorlardı. Bu sınıflar arasında didişmeleri ve hak arayışlarını getirdi. Bu çelişki giderek siyasal modellere, ideolojilere ve bu ideolojik yapıların örgütlediği ekonomik tercihlere, ardından da sistemler arası savaşlara kadar semirdi.

Sanayilerini kuramayan toplumlar, sanayi toplumlarının etki alanlarına giriyorlardı. O zamana dek temel gereksinimlerini yerli ve geleneksel olanaklarla sağlayan bu tür toplumlardaki bireyler şimdi gözlerini denizlere dikerek, ufukların ötesinden yük taşıyan gemileri bekliyorlardı. Tüketirken, yitirdiklerinin ayırdında bile değillerdi. Her mal taşıyan gemi, o gemiyi bekleyen bireylerin yaşadığı mekânları bir açık pazar haline getiren şövalyeler gibiydi. O şövalyeleri karşı kıyıda ellerini ovuşturarak bekleyen, elde edeceği yeni karı ve sermayeyi düşleyerek, hesaplar yapan yerel tacirler vardı; ancak kazananlar varken, yitirenler de oluyordu. Gelen her gemi, belki geçici bir refah ve bolluk getiriyordu. O gemiyi bekleyenler de daha rahat yaşayacaklarını sanırlarken, adım adım ekonomik tutsaklığın kıskacına düşüyorlardı. Çünkü üretmeden tüketmek; hep alıp, satmamak, satamamak ya da sattığından para elde edememek, bu kıskacın en kıyıcı aygıtıydı. Süreci göremiyor, geleceğe ilişkin pek kaygı taşımıyorlardı. Onları kaygılandıran en önemli şey, sınır boylarında yitirilen savaşlardı; ancak ekonomik boyutta yitirilen çok cephe vardı. Bu alanda savaşımın kendilerini çevirip, sarmalayıp açık pazar yapanların teknolojilerini, gemilerini, lokomotiflerini, fabrikalarını, limanlarını, rıhtımlarını edinmek; benzer yöntemleri ve düşünce kalıplarını kullanmak, buna dönük eğitim ve alt yapı oluşumlarının yollarını aramak olduğunu anlamıyor, anlayamıyorlardı. Bundan ayrı olarak da, ticaretle uğraşanlara, gaza toplumlarının geleneksel bir eğilimiyle tepeden bakıyorlardı.

Dünya her anlamda farklılaşmıştı. Batı, yeni değerler silsilesi içinde, yarattığı yeni insan ve toplum modelini taçlandıran ekonomik güçle, bambaşka bir batı olmuştu. İnsani değerlerin yanında, başkalarını küçük, kendini büyük gören, üstelik egemen olmayı kendine hak olarak tanımlayan, sömürgeyi bile meşrulaştıran bir algılama biçimini geliştirmişti. İyiyle kötü, doğruyla yanlış kimi zaman yan yana, kimi zaman iç içeydi. Çelişkilerin kesiştiği bir düzlem üzerinde batı, bambaşka bir batı oluvermişti.

Modernleşme çabaları, zaman zaman yöntem değişse de hiç aksamamıştı. Bunun için çırpınıyordu. Kimi zaman devlet, kimi zaman da aydınlar ve siyasal partiler buna öncülük etmişlerdi. Zaman zaman kırılmalar da görülmüştü. Ancak genel akış, hep aynı yöneydi. Tanzimat Dönemi'nden beri gelen bu özellik, Türkiye'yi hızlı bir değişimin içine itmişti. Değişim öykünmeyle başlamış, giderek içselleşmiş ve kanıksanmış bir ulusal tavra dönüşmüştü. Örneğin ekonomik alanda öyle ya da böyle, bir şekilde ülkede üretim biçimi ve ilişkileri, yöntemleri değişiyordu. Belki bütünüyle batıdakinin aynısı olmuyordu; ama bir öykünme ve arayış halinde, bu alanda da değişimin bütün etkileri görülüyor, görüntü eskiden farklılaşıyordu. Örneğin; geleneksel üretim biçimleri ve türleri yavaş yavaş ortadan kalkıyordu. Değişim rüzgârları yeni yöntemler, yeni üretim biçimleri ve ilişkileri dayatıyor; yeni bir kültür ortamında, üretilen her şey çeşitleniyor ve farklılaşıyordu. Bu değişim, çeşitlenme ve farklılaşma, bireyi ve toplumu da değişmeye ve farklılaşmaya zorluyordu.

Durağan ve geleneksel bir ekonomik görüntü içinde olan Osmanlı Devleti'nde de her şeye karşın değişim rüzgârları esiyordu. Modernite, toplumsal bünye ne kadar direnirse direnşin, aydınların yönlendirmesi ve değişik etkenlerin itelemesiyle, kapı baca demiyor, gelip yerleşiyordu. Gün geldi; batılılaşma ve modernleşme eğilimi, dağılan devlet yapısını bu dağılmışlıktan kurtarmak için bir yöntem olarak ortaya bile sürüldü.

Ülke arka arkaya yitirilen savaşlarla birlikte dağılma sürecine girmiş, "Devlet-i Al'i Osman"ı düzeltme yönündeki onca çaba, bir türlü sonuç vermemişti. Al'i Osman, eski gururunu ayakta tutmaya çalı-

şıyor, batıya karşı kendi iç dürtülerinden gelen bir duruş sergiliyordu. Eski geleneksel duruşuyla, modernitenin yarattığı yeni değerler dünyasında, bu dünyaya yabancı gibiydi; ancak değerler sistemi bile hızla değişmişti. Bu ilginç, gizemli, algılaması zor bir yapıydı. Daha doğrusu Osmanlı'nın özellikle etrakı, yani Türkler'i bunu algılamakta güçlük çekiyorlardı. Doğal olarak Devlet-i Ali Osman bunu anlamakta zorlanıyordu. Başvurduğu hiçbir çare derde deva olmuyor, devlet batının elindeki yeni güç karşısında adım adım eriyordu. Kendi kendine yeterli olamayan ekonomik durum, gittikçe kötüye gidiyordu. Osman'ın ülkesi, gücünün doruğunda olduğu dönemlerde, karşısındaki "keferelere" ekonomik ayrıcalıklar vermişti. Sonradan batılıların "Kapitülasyonlar" genel başlığıyla adlandırdığı bu ayrıcalıklar, o zamanlar için Osmanlı limanlarına ekonomik hareketlilik getiriyor, bir parça buna gereksinim de duyan "Al'i Osman" bu ayrıcalıklarla ekonomisini diri tutmaya çalışıyordu. Onun yabancılar bunu yaparken, öyle ticaret ve alış veriş gibi yoğun bir akçalı ilişki düzenine girmeye gereksinimi yoktu; daha doğrusu, buna gerek görmüyor; o bir fetih devleti ve her bir bireyini de gaza ehli olarak gördüğü için, ekonomik uğraşıları sanki yabancılara ve daha olmadı kendi gayrimüslim kullarına bırakıyordu. Böbürlenerek tepeden baktığı yabancılar ekonomik işler yapar ve sermayeyi adım adım kendi ellerinde toplarken; onun buna tenezzül ettiği yoktu. O ganimetlerle elde ettiği ekonomik gücün, bu paraya dayanarak yaptırdığı şeylerle, işlerinin görülmesinin keyfini sürüyordu. Bu bir tür yaşamı algılama biçimiydi.

Yabancılar adım adım Osmanlı pazarlarını ele geçiriyorlardı. Gemilerini denklerle doldurup, doğuya açılan bu limanlara bir şekilde deniz korsanlarının tuzağına düşmeyerek ulaşabildiklerinde hevesle ve aceleci tavırlarla mallarını indiriyorlardı. Doğunun yalnız gizemi ve Bin Bir Gece masalları onları çekmiyor; bu dünyayı sanki yeniden keşfediyorlardı. Sattıkları her mal, para olup ceplerini dolduruyor; bu kez kendi ülkelerine doğunun ucuza kapattığı mallarını ve kazandığı değerli madenlerini götürüyorlardı. Gemileri hep gidiyor ve geliyor; mal götürüp mal getiriyorlardı. Üreten ve kazanan batı, tüketen doğuydu. Ayrıcalıkları onlara hem yeni haklar hem de ticaret özgürlükleri geti-

riyordu. Kendi aralarında yarış halindeydiler; daha çok ayrıcalık ve ekonomik egemenlik alanı kapmak için didişiyor, öne geçmeye çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti ise, bu kapışma karşısında etkisiz ve ilgisiz duruşunu sürdürüyordu.

Borçlanma bağımlılığı getiriyordu. Önce Kırım Savaşı ile başlayan, ardından da bir türlü durmak bilmeyen borçlanma süreci, 1881 yılında Osmanlı Devleti'ni hızlı bir batağın içine itiverdi. Devlet, batı ülkelerinden aldığı borcu ödeyemiyordu. Bu nedenle yayınlanan ve adına Muharrem Kararnamesi denilen genelge ile Osmanlı Devleti borçlarının anaparasını ödeyemeyeceğini, bu borçların faizlerini de ancak taksitler halinde ödeyebileceğini açıklamak zorunda kaldı. Bu kez alacaklı ülkeler, alacaklarını alabilmek için "Genel Borçlar Yönetimi" (Duyun-u Umumiye) adıyla bir kurum oluşturdular. Bu kurumun görevi, Osmanlı'nın borç ödemelerini denetlemekti. Artık bununla ülke, yarısömürge durumuna girmiş bulunuyordu. Çünkü egemenliği dış güçler tarafından parçalanmıştı. Mali yapı iflas etmişti. Giderek bu kurum, Osmanlı Devleti'nin içinde ikinci bir devletmiş gibi yetkiler edinmeye başladı. Öyle ki kendi güvenliğini kendisi sağlıyor; hatta bu kurumda görevli bir kişi suç işlediğinde Osmanlı adliyesi onu yargılayamıyordu. Ülkenin her yerine şubeler açmıştı. Binlerce çalışanı vardı. Avrupa bu kurumu sanki korumasına almış; Osmanlı ülkesinin ekonomik yapısını bütünüyle bu kurum aracılığıyla denetleyebiliyordu. 1881'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar Duyun-u Umumiye'nin mal varlığı iki katına çıktı.

Duyun-u Umumiye, yani genel borçlar idaresi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığını yitirişinin simgesi olmuştu[37].

İkinci Perde:
Türk-Alman Yakınlaşması

Tüm bunların yanında işin bir de siyasi yönü vardı: Almanya, ideolojisinin verdiği yeni atılım ve güçle, Osmanlı ülkesine yanaşırken,

37 Naci Tepir, *Düyun-u Umumiye*, İstanbul, 2008, s. 49; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev.: Babür Kuzucu), Gözlem yay., İstanbul, 1980, s.343-346; Rıfat Önsoy, *Osmanlı Borçları*, Ankara, 1999.

kendisini anlayacak ortakların öneminin farkındaydı. Almanya'nın doğal etki alanında hala büyük topraklar üzerinde, bütün hantal yapısıyla Osmanlı Sultanı'nın ülkesi uzanıyordu. Geniş topraklara yayılmış Osmanlı Devleti, doğal coğrafyası ve stratejik konumu gereği, sanki dünyanın merkezindeydi. Şimdi, Almanya, sömürge alanlarına uzanacaksa denizlerde İngiltere ile savaşabilmeliydi; ancak bundan daha kolay bir yayılma alanı görüyordu: Osmanlı'nın sahip olduğu topraklar...

Almanya'nın bu nedenle büyük hevesleri vardı. Bu bir parça Osmanlı Devleti'nin de işine geliyordu; çünkü İngiltere, 1878 yılından beri Osmanlı Devleti'ni destekleme politikasından uzaklaşmıştı. Kendisini Kurtlar Dansı'nın ortasında her an sofraya sunulmak üzereymiş gibi hisseden Osmanlı ülkesinin yeni bir devlete yakın durması anlaşılır bir durumdu. Bu nedenle de Almanya'ya bir tür "ehven-i şer/kötünün iyisi" düşüncesiyle yaklaşmaktaydı. Üstelik Almanya'ya yakınlaşmasının duygusal nedenleri de vardı. Almanya'da Gobeniou'nun tezlerine dayanan bir milliyetçilik yükselişi vardı. Alman ırkının doğal ve toplumsal özelliklerini abartılı biçimde yücelten bu anlayış, bir politika olarak Alman toplumunda tutmuştu

Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin konjonktürden gelen kimi nedenlerle Almanya'ya gereksinimi bulunuyordu. Dünya devleri adım adım bir kapışmaya doğru giderlerken, Osmanlı Devleti için en kötü duygu yalnızlık hissiydi. Bu nedenle, güçlü bir dosta yanaşma gereği duyuluyordu. Bu yakınlaşma ise İngiltere'nin asla hoşlandığı bir şey değildi. Almanya gibi güçlü bir devlet, Osmanlı topraklarına yerleştiğinde, kolaylıkla İngiltere'nin sömürgelerine giden yolları denetim altına alabilirdi. Artık, 20. yüzyılın başında İngiltere'nin politikası, Wilhelm'in yayılmacı politikaları nedeniyle tümüyle Almanya karşıtlığı üzerine oturmuştu. Bu karşıtlık, Osmanlı Devleti'ne de karşıtlık anlamına geliyordu. Bu denklemin en zor halkası gibi görünen Fransa ve Rusya arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan pürüzleri ortadan kaldırmak da artık İngiltere siyasetinin kıvraklığına ve becerisine kalıyordu.

Almanya bu genel koşulların ortasında, hızla Osmanlı Devleti ile yakınlaşmaya başladı. Artık, Alman sermayesi ve yatırım gücü, Os-

manlı ülkesindeki büyük yatırımlarda kendini gösteriyordu. Osmanlı Devleti Bağdat Demiryolu'nun yapılmasına koyulmuştu. Almanlar bu demiryolunu kendilerinin Ortadoğu'ya uzanacakları bir fırsat olarak görmekteydiler. Bu proje nedeniyle bu pastadan pay almak isteyen devletlerarasında kıran kırana bir mücadele başladı. Almanlar demiryolları dâhil, artık, her şeyde vardılar.

Rekabet, yalnız, Osmanlı toprakları üzerindeki ekonomik ve stratejik ayrıcalıklar konusunda değildi. Avrupa hızla bir bloklaşmaya gidiyordu. Almanya ile Avusturya Macaristan, yanlarına yine bir katı milliyetçilik yükselişi yaşayan İtalya'yı da alarak, "Üçlü İttifak" bloğunu kurdular. İttifak, yani uzlaşma... Onlar, belli hedeflerde uzlaştıklarını düşünüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki doğal yayılma alanı olarak gördüğü topraklarda hep rahatsız olduğu Avusturya Macaristan'ın bu blokta yer aldığını gören Rusya bundan rahatsızlık duydu. O da onca sıkıntıları olmasına karşın, aradaki buzları eriterek Fransa ve İngiltere'ye yanaştı. Böylece yeni bir blok oluştu: "Üçlü İtilaf". İtilaf, yani anlaşma... Onlar da anlaşan devletler olduklarını düşünüyorlardı. Bu kamplaşma, hızlı bir silahlanmayı getirdi. Artık, ülkeler varlarını yoklarını bu silahlanmaya vermişlerdi. Ve bir kıvılcım, bir anda zaten çok büyük gergin olan ilişkileri kırıp, şiddeti tetikleyebilir ve bu da büyük bir patlamaya neden olabilirdi. Bu patlamayı tetikleyen etkenin ortaya çıkması gecikmedi.

Yer Saray Bosna'ydı. Bir Sırp milliyetçisi çıktı, bir silah attı ve bu silah bütün dünyayı büyük bir savaşa sürükleyiverdi. Bu kişi 28 Haziran 1914 günü Avusturya Macaristan veliahdına bir suikast düzenleyerek, onu öldürdü. Gelecekte Avusturya'nın kralı olarak hazırlanan bu kişinin öldürülmesi, bu ülkeyi fena öfkelendirdi. Bu nedenle, Sırbistan'a saldırdı. Sırbistan, Rusya ile ortak bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya dayanarak Rusya, zaten Balkanlar nedeniyle kin biledigi Avusturya Macaristan'a saldırdı. Rusya Avusturya'ya saldırınca, Almanya yakın dostuna yardıma koştu; Almanya'nın savaşa girmesiyle de İngiltere ve Fransa Almanya'ya karşı savaş ilan etti.

Çok geçmeden Osmanlı Devleti ve İtalya da savaşa girmişti...

Onca anlaşmalarla kendisini bağlamış bu iki devletin de savaş

dışı kalması olanaksız görünüyordu. Ve bu da oldu. Bir adım sonra bu iki devlet de savaşın içindeydi. Yalnız, bir farkla: İtalya, son anda çark ederek, İttifak bloğundan kopmuş, İtilaf bloğuna yamanmış; Osmanlı Devleti ise yazgısını Almanya'dan yana koymuştu.

Üçüncü Perde:
Cepheler ve Çöküş Sancıları

Savaş piminin çekilmesiyle büyük bir serüven başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin dediğim dedik tavrı, Osmanlı Devleti'ni o cepheden bu cepheye sürüklüyordu. Irak, Kafkasya, Çanakkale, Filistin, Suriye ve Galiçya cephelerinde artık, niçin savaştıklarını anlamadan koşturup duruyorlardı.

Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce Almanya ile bir anlaşma yapmış; bir saldırı olması durumunda Almanya'nın yanında yer alacağını açıklamıştı. Kuşkusuz, Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini istiyordu. Her ne kadar Osmanlı Devleti savaş başladığında tarafsızlığını açıklamış olmasına karşın, umulmadık gelişmeler hem kamuoyunu savaşa hazırlıyor hem de adım adım ülkeyi savaşa itiliyordu. Savaştan önce İngiltere'den iki savaş gemisi siparişi yapılmış ve bunların paraları da verilmişti. Her an gemilerin İstanbul'a gelmesi bekleniyordu. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yaptığı anlaşmanın haber alınması nedeniyle, İngiltere Deniz Bakanı Churchill'in bir buyruğu ile Türkler'e teslim edilmek üzere olan iki gemiye el kondu. Osmanlı Hükümeti'nin her türlü itirazına karşın İngiltere, bir türlü gemileri Osmanlı Devleti'ne teslim etmeye yanaşmadı. Bu olay, büyük bir şok etkisi yaratmış; kamuoyunu hızla İngiltere'ye karşıt bir noktaya sürüklemişti. Bu umulmadık gelişmeyi, başka bir umulmadık gelişme izledi ve iki Alman gemisi Türk sularına girdi. Bunun bir danışıklı dövüş olduğu; Osmanlı Devleti'ni bir oldubitti ile savaşa sürüklemenin bir oyunu olduğu derhal anlaşılıyordu. Gemilerin adı Goben ve Bresleau'ydu. Bunların başında Amiral Souchon vardı. İttihatçılar derhal devreye girdiler. Amirale ve onun emrindekilere ivedi olarak Osmanlı bahriye subay ve askerlerinin elbiselerini giydirdiler. Gemilere Osmanlı bay-

rağı çekildi. Ardından da gemilerin Almanlar'dan satın alındığı açıklandı. Sözde Osmanlı, kendisine İngilizler tarafından verilmeyen iki gemi yerine yeni gemiler almıştı. Artık, Amiral durmuyordu. Osmanlı elbiseleri içinde ve bayrağı altında gemiler sık sık Karadeniz'e çıkıp manevra yapıyorlardı. İttihatçılar ve özellikle, Enver Paşa bundan çok mutluydu. Sadrazam Halil Paşa'nın kaygıları ve uyarıları vardı; ancak kimsenin onu dikkate aldığı yoktu. Ve günün birinde olan oldu: Osmanlı Paşası giysisi içinde Amiral Souchon'un emriyle bu iki gemi, Ruslar'a ait limanları ve kentleri bombardıman etmişdi. Bu ateşe Ruslar derhal karşılık verdiler: Artık, Osmanlı Devleti düzmece bir oyunla, savaşın içine itilivermişti...

Seferberlik ilan edilmiş; Osmanlı Devleti kapitülasyonları kaldırdığını açıklamıştı; ancak onu kimsenin dikkate aldığı yoktu. En büyük tepkiyi, yakın müttefiki Almanya daha savaşın başında koyarak, kapitülasyonları tanımayacağını açıklamıştı. Osmanlı Devleti hızla asker toplarken -savaş uygulamalarına yönelir ve önlem alırken- orduyu cephelere sürmek için olağanüstü bir çaba içindeyken Almanya, Osmanlı ülkesi üzerinde hesap üzerine hesapların peşindeydi. Örneğin; Osmanlı Devleti'nin gizli örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla, İngiltere'ye ve Fransa'ya bağlı sömürgelerde Müslüman halkı kışkırtıyordu. Bunun için ilginç bir slogan da ortaya atıldı: "İttihad-ı İslam"... Yani İslam ülkelerinin birleşmesi...

Alman subaylarsa Türk ordusunda her yerde bulunuyorlardı. Paşalık unvanı da almış olan yaşlı Goltz Paşa, bir salgın hastalığa yakalanıp ölene dek; Irak cephesinin en ünlü ve yetkili komutanıydı. Von Cres, yanında ünlü İttihatçı Cemal Paşa, Kanal Cephesi'ne doğru yürürken, Türkler'in yazgısını belirleyen düşünceler taşıyordu. Liman von Sanders Çanakkale'deydi ve bu cephede olacak olağanüstü bir savaşa ve direnişe komuta edecekti. Daha sonra da Falkenhein Suriye cephesinde yer alacaktı. Bu garip bir çelişkiydi: Türk Ordusu, Alman generallerin komutanlığında İslam ülkelerinin birleşmesi için bir çaba içinde bulunuyordu. Almanya desteğinde Osmanlı, Alman subaylarının görev yaptığı, hatta Alman komutanların Osmanlı ordularını sevk ve idare ettiği bir güce dayanarak, sözde İslam dayanışmasını sağlaya-

cak, siyasi ve askeri birliğini oluşturacaktı... Kendi yıkılışını durduracak gücü bile yokken; bütün İslam memleketlerini içine alacak büyük bir İslam birliği... Düş içinde düş görülüyor, bir düşün sonu gelmeden başka bir düşün etkisinde koskoca bir ülke sürüklenip duruyordu. Umut bağlanan şey, Osmanlı Devleti'nin elindeki halifenin gücüydü... İran'da, Irak'ta, Filistin'de, Lübnan'da, diğer Arap memleketlerinde ve hatta Hindistan'da bu ülkelere bağlı sömürgeler olarak yaşayacak halkın, halifenin bir işaretiyle ayaklanacakları, kıyama ve kalkışmaya yönelecekleri ve böylelikle bu güçlü sömürgeci güçlerin o coğrafyalarda vurulacağı ve dağıtılacağı umuluyordu. Bu da düşün başka türlüsüydü...

Savaş, her ülkeye olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne de pahalıya mal oluyordu. Rusya, Almanya ve güneyde Osmanlı karşısında bunalmıştı. Bu yetmiyormuş gibi, bir de çoktandır bu ülkede örgütlenen komünistlerin her an bir ayaklanma eğilimi içinde olduğu görülüyordu. Karl Marks'ın öğretisi doğrultusunda, kapitalist dünyaya karşı yepyeni bir sosyo-ekonomik temelleri olan bir düşünce olarak komünizm ortaya çıkmıştı. Bu ideoloji, emeğin üstünlüğünü savunuyor, üretim araçlarının mülkiyetini devlete veriyor, özel sermayeyi dışlıyor; işçi sınıfının iktidarını eşitlik için tek yol olarak görüyordu. Söz konusu görüşler, yalnız, Rusya için değil; bütün kapitalist dünya için bir tehdit olarak algılanabilirdi. Çarlık Rusya'sı dış güçlere karşı savaşırken, kendi içindeki işçi sınıfının yani proletaryanın ayak seslerini duyuyordu. En azından 1905 Japonya yenilgisinden sonra 1907 ayaklanması belleklerde hala tazeydi. Yoksul kitleler, savaşın yükü altında ezildikçe, çıkar yol bulamadığında ne büyük bir tehlike oluyordu ve bu gözler önünden gitmiyordu. Şimdi ise durum, bundan da tehlikeliydi: Homurtular gittikçe yükseliyordu. Buna karşın ekonomik refah adına ortaya konulacak bir şey de yoktu. Kitleler adım adım gidişin ne yönde olacağını görüyorlardı. Açlık ve sefalet yanıbaşlarındaydı. Şimdilik üzerlerine bulaşmış bu iki belanın, yakında kendilerini yok edeceğini de hissediyorlardı.

Rusya ise çaresizdi. Türkler, savaş başladığından beri boğazları kapattıkları için, dostları olan ülkeler gemileriyle onlara silah,

gıda, ilaç ve kimi başka gereksinimlerini taşıyamıyorlardı. Bu da zaten var olan sorunları daha da ağırlaştırıyordu. Onlar yardım bekledikçe, koşullar daha da ağırlaşıyordu. Ötekiler ise, Rusya'nın çökmesi durumunda karşılaşacakları güçlüklerin elbette farkındaydılar. Bir cephenin çökmesi demek, kaç tane yeni cephenin de açılması demekti. O halde çözüm neydi? Derhal kararlarını verdiler: Türkler'in elinde bulunan boğazlar zorlanacak, Marmara'ya girilecek; oradan İstanbul'a ulaşılacak Sultan'ın başkenti ele geçirilecek; böylece Türkler savaş dışı bırakılacaktı. Rusya'ya gıda, ilaç, giyim malzemesi gibi yardımlar ulaştırmak; Türkler'i cephe dışı bırakırken, yıkılan Rus cephesini yeniden diriltmek... Ötekilerin hesabı buydu ve Ruslar'ın da buna ne denli sevinecekleri belliydi...

O halde yapılacak şey de belliydi. Ve bunu da yaptılar. Alınan bir emirle, anlaşma devletlerinin özellikle ikisinin, yani Fransa ve İngiltere'nin savaş gemilerinden oluşan filoları, dümenlerini Çanakkale'ye doğru kırıverdiler...

Çanakkale Truva'dan sonra yeniden büyük bir destana tanıklık ediyordu: Çanakkale Destanı... Truva'yı anlatan İlyada, Çanakkale'yi anlatan Çanakkale Destanı, Anadolu insanının yüreğinden gelen büyük bir coşkunun eseriydi. Truva'dan bu yana, fısıltılar halinde kulaktan kulağa aktarılan binlerce yıllık büyük bir destan esintiler halinde geliyordu. Bu destan, Yunanlı işgalcilere ve onların içinde parayla tutulmuş bir ölüm kasabı olan Aşil'e karşı direnen Hektor'un yanında savaşan çocuklarını yitiren anaların yüreğinden süzülüyordu. Ancak bu esinti hiç bir zaman yitip gitmiyordu. Örneğin; Conkbayırı'nda, Mustafa Kemal'in elindeki kırbacı yere indirmesiyle siperlerinden ellerinde süngüleriyle fırlayan ve büyük bir süngü savaşında, aldıkları ölüm darbeleriyle koçbaşları gibi yerlere düşen yiğit Anadolu çocuklarının analarının ahlarıyla buluşuyor, binlerce yıllık esintilerle kaynaşarak ortak bir duyguda sonsuzluğa doğru akıp gidiyordu... Ölen ölüyor; öldüren, bir süre sonra o da ölüyordu. Bu kirli savaşta kim kazanıyor, kim yitiriyor; pek belli olmuyordu.

Anlaşma devletlerine ait donanma Çanakkale'ye gelmeden önce günlerce İzmir'i bombalamıştı. İngiliz ve Fransızlar, İskenderiye

ve Kıbrıs'ta donanmalarını topladıktan sonra, Midilli'yi üs olarak seçmişlerdi. İzmir'in bombardımanından sonra da yönlerini Çanakkale'ye dönmüşlerdi. Günlerce süren bombardımandan sonra; denizi aşmak için Türk tabyalarına ölesiye yüklenmişlerdi. Çanakkale'de on binler kırılıp giderken, tarih yeni kahramanlarını da yaratıyordu. Öngörüleri, hesaplarının doğruluğu, risk alma yeteneği ve cesaretiyle Mustafa Kemal de tarihte gittikçe olgunlaşan ününe kavuşuyordu. O, Çanakkale'de iki önemli cephede adını duyurdu: Arıburnu ve Anafartalar... Özellikle Conkbayırı'nın geri alınmasında üstlendiği Anafartalar Grubu Kumandanlığı görevi, onu gerçek bir kahraman olarak tarihin altın sayfalarına taşırken; kendi ulusu da bir diriliş ruhunu edinmiş oluyordu.

Anlaşma devletleri bu büyük saldırıda amaçlarına ulaşamadılar. Önce denizlerdeki büyük saldırılarında çok sayıda gemilerini ve binlerce askerlerini yitirdiler. Kara savaşlarında da onca çabalarına karşın bir başarı elde edemediler ve 1915 yılı içinde bu büyük çabalarından bir sonuç elde edemeden; sessiz sedasız Çanakkale'den ayrılıp gittiler. İngiltere, yanına aldığı Fransa ile yüz binlerce kilometre uzaklıktaki Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan'dan binlerce asker getirip cephelere yığmasına karşın; Türkler'in olağanüstü direnişleri sonucu bir başarı elde edememişlerdi. Her iki taraftan da yaklaşık 60'ar bin insan yitirilmiş; on binlerce insan sakat kalmış ya da kaybolmuştu. Savaş insanlığa kıyıyor; ya öldürüyor ya savuruyordu. Yiten yaşamların, savrulan bedenlerin üzerinde strateji hesabı yapan sömürgeci güçler, yayılışla kazanmak arasında gidip gelen isterik heyecanla, yeni planlar kurma peşindeydiler.

İngiliz-Fransız ortaklığı bir işe yaramamıştı. Türkler, başkentlerine giden suyollarını ve kara parçalarını yiğitçe savunmuşlardı. Rusya beklediği yardımı bir türlü alamamış; böylece homurtular artmış; huzursuzluk kalkışma boyutuna hızla ulaşmış ve sonuçta 1917 yılında büyük bir devrim patlak vererek, Bolşevikler iş başına gelmişti. Bolşevikler kendi iç sorunlarının içine yuvarlanmışken; ideolojik yaklaşımlarının da bir sonucu olarak hiç bu savaşı sürdürmekten yana değillerdi. 3 Mart 1918'de içinde Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu Brest

Litowsk Antlaşması'nı imzalayarak, savaştan çekildiler. Türkler'se, başta Sarıkamış felaketi olmak üzere, pek çok insan yitirdikleri ve hala direndikleri Kafkas Cephesi'nde, Rus askerlerinin çekilmesinden de yararlanarak, Azerbaycan'ı aşıp Horasan'a kadar ilerlediler.

Ermeni Sorunu: *"Kurtulmak İstiyorsan, Önce Komşunu Öldür!"*

Türkiye üzerine gözlemleriyle tanınan ünlü Fransız gazeteci Piyer Loti, Ermeni Sorunu'nu ele aldığı yapıtlarından birinde ilginç vurgular yapıyor ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türkler'le Ermeniler arasında yaşanan kanlı olaylarda Türkler'in çok daha fazla acılar çektiğini belirttikten sonra; "Zavallı Türk... Sen hiç bir zaman bu çektiğin acıları Batı kamuoyuna anlatamayacaksın; çünkü Ermeniler Hıristiyan, sen Türksün!" yorumunu yapıyordu. Ünlü Amerikalı Tarihçi Justine Mc Carthy ise, Birinci Dünya Savaşı'ndaki olaylar sırasında, olayların olduğu bölgede 2,5 milyon Türk ve Müslümanın katledildiğini; buna karşın aynı bölgede öldürülen Ermeniler'in bunun dörtte biri düzeyinde olduğunu söylemekteydi. Daha sonra Mc Carthy şu satırları kullanıyordu: "Bu nasıl bir soykırım ki; soykırımı yapanlar, soykırıma uğrayanlardan katlarca daha fazla insan kaybetmiş olsun!"...

Ermenilerin bu olaylar sırasında öldüğünü söylediği Ermeni sayısı 300.000'le başlamış, giderek 1,5 Milyon'a hatta, 3 milyon'a kadar ulaşmıştı; oysa genel sayımlardan da görüldüğü gibi, tehcir denilen göç ettirme, ülkenin her yanında uygulanmamış; bütün ülkede toplam Ermeni sayısı da hiç bir zaman 1.300.000'in üzerine çıkmamıştı. Bu akıl almaz bir hesaptı. Bir ülkede, hiç bir zaman bir kitle 1.300.000'in üzerine çıkmamışken; hiç bir zaman göç ettirme eylemi ülkenin tamamına uygulanmamışken ve göç ettirilenler de hiç bir zaman bütünüyle bu yollarda ölmemişken; nasıl oluyordu da ölenlerin sayısı 1,5 milyonun üzerine, hatta 3 milyonlara kadar ulaşıyordu?

Peki, süreç nasıl gelişti?

Türkiye'de Ermeni Sorunu, batılı devletlerin Tanzimat'tan sonra Azınlıklar Sorunu'na koşut olarak, reform yapması için Osman-

lı Devleti'ne yaptığı baskılara kadar gider. Osmanlı Devleti batılı ülkelerin bu istekleriyle sık sık karşı karşıya kalıyordu. Kendi içindeki Müslüman olmayan halklar da batının bu dayatmalarını fırsat olarak görüp her biri kendi amaçlarına dönük olarak sorunu tetikleyerek, kendi çıkarlarına kullanmaktan geri kalmıyorlardı. Sömürgecilik her dönemde, her zaman aynı şeydi. Ya eziyor, ezmediği zamanlar kesimleri birbirine düşürüyor; çıkan kargaşayı kendi lehine çevirmeye çalışıyordu. Birileri birbirlerine düşer ve kavga ederlerken, yitiriyor; ancak bu kavgayı körükleyen kışkırtıcılar, dalaşmanın sonucunda kendi hanelerine yazılacak çıkarları düşününce, sevinçle ellerini ovuşturuyorlardı. İlkeler, böyle sahte tavırlarla ilke pazarlarına sunuluyordu. Yunan bağımsızlık hareketi, Türkiye'den gayrimüslim bir toplumun ilk olarak büyük ölçekli kopuşunu getirmişti. 1830 tarihindeki Yunan bağımsızlık hareketinden sonra öteki gayrimüslim toplulukların pek çoğu da kendi bağımsız devletlerinin düşünü kuruyor, Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü ve batı ülkeleri karşısındaki zor durumunu kullanarak, adım adım bu yolda ilerlemeye çalışıyorlardı. Batılı sömürgeci güçler de bu oluşuma yönelenleri cesaretlendirip, kışkırtarak; Osmanlı Devleti'ni güçsüz düşürmenin hesaplarını yapıyorlardı.

Bu genel süreç, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmesiyle daha da hızlandı. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına artık kesin gözüyle bakan İngiltere, bu ülke içindeki azınlıkları ülke aleyhine destekleme yoluna gitti. O zamana dek ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti üzerinde bir etki alanı yaratmaya çalışan Rusya'nın desteğini görmüş olan Ermeniler artık, İngiltere'nin de desteğini görüyorlardı. Misyonerler yoğun olarak devredeydi[38]. Misyonerlik görüntüsü altında, Ermeni yurdu olarak gördükleri topraklarda Türkiyeli Ermeniler Türkler aleyhine kışkırtılıyor ve türlü yollarla silahlandırılıyorlardı. Bu süreç içinde özellikle II. Abdülhamit Dönemi'nde Ermeniler'in sık sık ayaklandıkları görüldü. Padişaha bir suikast bile düzenlendi; arabası havaya uçuruldu; ancak bir kaç dakikalık gecikmesi, padişahı ölümden kurtardı. Bununla kalınmadı; kanlı eylemler ve baskınlar gerçek-

38 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika; 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1991, s.63.

leştirildi. Bütün bu süreçler yaşanırken, Osmanlı Devleti ayaklanmayı bastırmak için çırpındıkça, Ermeniler batılı ülkelerin desteğini yanlarında görüyorlardı. Önce, Ermenileri kışkırtıyorlardı; Osmanlı Hükümeti ayaklanmayı bastırmak için asker gönderiyor; bu kez Ermeniler Türkler'in kendilerine katliam uyguladığı yaygarasını basıyor; bu kez yeniden batılılar devreye girerek, Osmanlı Devleti'ne baskı uyguluyorlardı[39]. Ermenileri genel bir ihtilal hareketine yönlendirmek için iki önemli Ermeni cemiyeti ortaya çıktı. Bunların çabalarıyla Osmanlı Ermenileri ideolojik bir yönlendirmeye itildi. Bu cemiyetlerden birisinin adı Hınçak; ötekinin Taşnak cemiyetiydi. Bu cemiyetlere bağlı olarak yurt dışında ve içinde pek çok şubeler ve gizli hücreler oluşturulmuş; yasal olmayan yollardan Osmanlı Devleti'ne sokulan silahlarla Osmanlı Ermenileri hızla silahlandırılmıştı.

Artık, Ermeni ihtilalcileri, ayaklanacakları ve kıyıma başlayacakları günün düşünü görüyorlardı.

Osmanlı Devleti Kasım 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girince Ermeni komiteleri Kafkasya'da silahlı alaylar kurma yoluna gittiler. Bu alaylar, sınır ötesinde olduğu gibi, sınırdan içerde de vardı. Bunlara yoğun katılımlar oluyordu. Silahlı alaylar, Osmanlı topraklarının içinde artık, Türk askerine karşı savaşan Ruslar'ın yanında yer almışlardı. İşin ilginçliği de buradaydı: Osmanlı topraklarında, Osmanlı yurttaşı Ermeniler'den oluşturulan Ermeni alayları, Türk askerine karşı savaşan Ruslar'ın yanında yer almıştı. Bu bir ihanetti. Rus askerleri Türk sınırını geçip Osmanlı topraklarında ilerlerken, onlara eşlik edenler arasında Osmanlı eski milletvekili olan Ermeniler'den kişilerin yanı sıra gönüllü Ermeni alaylar da vardı. Ermeniler'in amacı bağımsız bir Ermenistan kurmaktı. Rusya ise Osmanlılar'a karşı bir tutum içine girmiş olan Ermeniler üzerinden harekete geçerek, Doğu Anadolu'yu Rusya topraklarına katmak istiyordu.

Rus ordusu Osmanlı sınırını geçince, olan oldu. Osmanlı ordusunda görev yapan pek çok Ermeni silahlarıyla firar etti ve Rus ordusuna katıldı. Onların yanı sıra gizli hücreler derhal harekete geçti: Gerek misyoner okul ve kiliselerinde, gerek gizli kimi mağara ve depolarda saklanmış silahlar ortaya döküldü; askerlik şubeleri basılarak,

39 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, İstanbul, 1987.

silahlara el konuldu. Hızla silahlanan Ermeniler, artık Türk ordusunun arkasında ona karşı silah sıkıyorlardı. Ermeni çete ve komiteleri bir de parola uydurdular: "Kurtulmak istiyorsan, önce komşunu öldür!"... Bu başlıkları taşıyan buyruklar, Ermeni çetelerine ulaştırılıyordu.

Türk köylüleri savunmasızdı. Eli silah tutabilecek kişiler, seferberlikte silâhaltına alınmıştı. Ermeni çeteler ise ellerinde silahlarıyla Türk şehirlerine, kasabalarına ve köylerine saldırmaya başlamışlar; Osmanlı Ordusu'nu arkadan vuruyorlardı. Cepheye giden Türk konvoylarının yolları kesiliyor; baskınlar yapılıyor, Türk birliklerinin gidiş gelişi engelleniyordu. Yaralı konvoyları pusuya düşürülüyor acımasızca insanlar öldürülüyordu. Ordunun ilerleyiş ve çekiliş yolları üzerinde bulunan köprüler ve yollar imha edilmekteydi. Büyük kentlerde bile sık sık ayaklanmalar çıkarılıyordu. Öldürülenler yalnız yaralı askerler değildi; Türk köyleri ve kasabaları hedef alınıyor; akıl almaz vahşet örneği gösterilerek, insanlar diri diri yakılıyordu. Saldırılardan çok sayıda Rum ve Musevi de etkileniyordu. Ermeniler'in temel amacı, yurt edinmek istedikleri topraklardan kendilerinden olmayanların göç ettirilmesi ya da yok edilmesi olduğundan buna engel ne varsa ortadan kaldırmak istiyorlardı. Trabzon ve yöresinde Rumlar, Hakkâri yöresinde de çok sayıda Musevi, Ermeni çeteleri tarafından acımasızca yok edildi. Osmanlı Devleti bir savaşın içindeyken, şimdi de bir iç savaşın içine düşmüştü. Basılan kent ve köylerde özellikle gençler ve çocuklar hedefleniyor; acımasızca insan kitleleri, işkencelerle, yakılarak ya da diri diri gömülerek öldürülüyorlardı. Van, Ermeni ayaklanmalarının önemli bir merkeziydi. Burada binlerce Türk, acımasızca katledilmiş; hatta bir ara Van bütünüyle Ermeni çetelerinin kontrolüne geçmişti. Bir kaç günlük işgalden sonra Türk ordusunun yüklenmesiyle şehir geri alınabilmişti.

Bir kıyım yaşanıyordu. Boğazlaşan yalnız Çanakkale'de ya da Kafkasya'da Türklerle, Türkler'in savaştığı Ruslar, İngilizler ya da Fransızlar değildi. Osmanlı ülkesinde Türkler, yine başka Osmanlı yurttaşı olan Ermenilerle de bir savaşın ve boğazlaşmanın içine girmişlerdi. Yığınlar, Ermeni çeteleri tarafından acımasızca katlediliyor, bu durumda Osmanlı birlikleri de Ruslar'a karşı savaştıkları bir anda bu olaylara da müdahale etmeye çalışıyorlardı.

Osmanlı Hükümeti ne yaptı?

Tuttu, Ermeni Patriğini, milletvekillerini ve diğer toplum önderlerini çağırarak, Ermeniler'in Müslümanları katletmelerini sürdürmeleri durumunda gerekli güvenlik önlemlerini alacağını bildirdi. Bu uyarılar, bir türlü sonuç vermiyor, olaylar durmuyor; Müslüman köyleri basılarak masum insanların öldürülmesine devam ediliyordu. Bu aralar, Rus Çarı Nikola'nın Ermeniler'i kutlayan mesajları da ortalık yerde dolaşıyordu. Ne yapılsa çare olmamış, olaylar bir türlü durmamış, durdurulamamıştı. 24 Nisan 1915 günü, Ermeni komiteleri Osmanlı hükümetince kapatıldı. Bu komitelerde öne çıkmış yaklaşık 250 kişi tutuklandı. Çok sonraları Ermeniler'in sözde soykırım günü olarak ilan ettikleri 24 Nisan gününde olan işte yalnız bu tutuklamalardı.

Bu, yalnızca, bir önlemdi. Arkasından da Tehcir/ Göç ettirme yasası çıkarıldı. Osmanlı topraklarında, askeri hareketlilik açısından tehlike oluşturan bölgelerde yaşayan Ermeniler daha güneydeki Osmanlı topraklarına göç ettirildiler. Bu işlem yapılırken, göç ettirmenin hangi yöntemlerle yapılacağı bir bir belirlendi. Göç yolları saptandı. Yeni göç bölgeleri Suriye, Irak'ın çeşitli bölgeleri ve Lübnan taraflarıydı. 27 Mayıs 1915'te çıkarılan bu yasa için, "Muvakkat"/"Geçici" deyimi kullanılmıştı. Görüldüğü gibi göç ettirme, yani "tehcir" geçici bir uygulamaydı. Üstelik bu uygulama, böylesine kargaşa, kalkışma ve bunalım zamanlarında yalnız Osmanlı Hükümeti'nin uyguladığı bir yöntem de değildi. Değişik zamanlarda, özellikle savaş nedeniyle kimi ülkeler bu yönteme başvurmuşlardı. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Savaşı yıllarında Japonya'ya karşı savaşırken, kendi ülkesinde yaşayan Japonları geçici olarak belli kamplarda toplamıştı.

Sonradan soykırım olarak gösterilmeye çalışılan Ermeni tehciri uygulamasının bu kapsama girmediği çok açık biçimde ortadaydı. Bir olayın soykırım kavramına girebilmesi için, öncelikli olarak bir gruba, etnik kökeninden, dinsel inançları ya da siyasal düşüncelerinden dolayı onları yok etmeye dönük bir eylem oluşması ya da bunun düşünülüp, planlanması gerekmektedir. Bu tanıma göre bu olayın soykırım olup olmadığına karar verebilmek için şuna bakmak gerekir: Osmanlı

Hükümeti, göç ettirme uygulamasında Ermenileri sırf Ermeni olduklarından dolayı yok etmek için bir politika ya da uygulama içinde olmuş mudur? Hayır; çünkü Osmanlı Hükümeti Ermeni göçü sırasında, bu göçe çıkarılan insanların güvenlik konularında zarar görmemeleri için yasalar çıkardı ve önlemler aldı. Göç sırasında güvenliklerini sağlamak için özel olarak görevlendirilmiş birlikler oluşturuldu. Göç eden insanların sağlık, gıda ve diğer gereksinimlerini sağlamak için önlemler alındı. Hatta bir şekilde yetim kalmış Ermeni çocuklarının korunması, bakımı ve beslenmesi için, parası devlet kasasından verilerek Müslüman ailelerin yanına yerleştirildi. Boşta kalan Ermeni mallarını yağmalama niyeti taşıyan ya da buna yönelen kişi ve gruplar için sert yaptırımları olan yasalar çıkarıldı. Hasta olanların sağlık sorunlarının çözümü için göç sırasında doktorlar görevlendirildi. Hasta, yaşlı ve çocukların imkân oldukça katırlarla, arabalarla ve trenlerle taşınması için kimi çabalar gösterildi. Kamplarda ya da trenle yolculuk sırasmda, o ya da bu nedenle bu göç eden insanlara bir saldırı olması durumunda, buna engel olunması için güvenlik birimlerine emirler verildi.

Göç ettirme sırasında ister istemez insan kayıpları oldu. Hatta kimi yanlış uygulamalar, kötü davranışlar görüldüğünde, buna davranışların içinde bir biçimde yer almış görevliler Osmanlı mahkemelerinde yargılanarak şiddetle cezalandırıldı. Tehcir olayı, savaş sırasında zorunlu olarak uygulanan bir yöntemdi. Böylesine zor koşullarda yüz binlerce insanın yollara dökülmesi, türlü olanaksızlıklarla birleşince, insan kayıplarına neden olmuştu; ancak bu Ermeni diasporasının abarttığı biçimde, hiç bir zaman milyonlara varan bir sayı değildi; çünkü bütün Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeniler'in toplam sayısı o yıllarda 1.300.000'in üzerinde bulunmuyordu[40]. Toplam ülkedeki Ermeni sayısı 1.300.000 iken, nasıl olurdu da 1,5 milyon Ermeni yok edilebilirdi?

Soykırım yapmayı düşünen bir politik duruş ya da askeri uygulama; soyunu kıracağı bir toplumun çocuklarını niçin yetim okullarında toparlayıp ona eğitim versin; hatta, bunların bakımı için devlet bütçesinden para ayırsın? Örneğin; Hitler Almanyası'nda soykırıma

40 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu; 1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (çev.: Bahar Tırnakçı), İstanbul, TVYY, 2003.

uğratılan Yahudilere, böyle bir şey yapılmadı; ancak Kazım Karabekir Paşa kendi olanakları ile hatta müzik öğretmenliğini de kendisi yaparak, yetim Ermeni çocuklarının bakımını ve eğitimini üstlenen okullar açtırdı.

Pek çok soru konunun bu aşamasında bile açıkta kalabiliyordu: "Genocide", yani "soykırım", yasal tanımına 1948 yılında kavuştu. Birleşmiş Milletler'in kurulmasından sonra, kavramın tanımı yapılarak, hangi suçların genocide kavramının içine gireceği saptandı. 1915 Ermeni Tehciri yaşanırken, böyle bir yasa da yoktu, tanım da... O nedenle, bu dönemlerde kullanılan genel terim, "katliam"dı... Bir konunun bir yasal kavram içine girip girmediğini belirleyecek kurul; kuşkusuz yargıdır ve yargı da bu kararı önündeki yasalara göre verir. Hiç bir hukuk kuralı geriye doğru işlemez. Hiç bir eylem, sonradan oluşan bir hukuk kuralına göre değerlendirilemez. Bütün bunlar ortadayken, zaten Ermeni Tehciri denilen olaym, soykırım kavramı içinde değerlendirilmesi olanaklı değildir. Bu konu üzerinde günümüze değin dayandırılan gerekçeler de zaten, soykırımla uyuşan bir nitelik ve öz taşımamaktadır; çünkü sözde Ermeni soykırımı, yüzyıllar içinde kışkırtmayı ve kırdırmayı gelenek haline getirmiş emperyalizmin Türkiye üzerine oynadığı ve ortaya attığı bir sorun gibi gösterilmek istenmiştir[41].

Son Perde:
Cephelerden Bırakışmaya...

Aslında Birinci Dünya Savaşı'nda türlü zorluklar içinde Türk ordusu önemli başarılar elde ediyordu. Balkan Savaşı'nda yaşanan rezaletten sonra İttihat ve Terakki'nin orduyu gençleştirmesi ve yaşlı paşaları ve komutanları tasfiye etmesi, ordu da iyileşme ortaya çıkarmış ve reformlar sayesinde güçlü bir ordu yaratılmıştı. Bunda, türlü olumsuzluklarına karşın; Alman subaylarının getirdiği yeni disiplin ve eğitim anlayışının da etkisi vardı. Örneğin; güney cephesinde 1916

41 Wiladimir Mayewsky, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, (Çev.: Mehmet Sadık), Ankara, 2001, Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims*, 1821-1922, Princeton, 1995; çevirisi için bkz. *Ölüm ve Sürgün*, (Çev.: Bilge Umar), İstanbul, 1998.

yılına kadar Türkler büyük bir direniş vermişlerdi. Kut'ül-Ammare'de General Tawshend komutasındaki koskoca bir İngiliz ordusu tutsak alınmıştı; ancak aynı yıl özellikle, Casus Lawrens'in Türkler'e karşı kışkırtması; altın, para ve bağımsızlık vaatleriyle akıllarını çelmesi üzerine Araplar'ın ayaklanmasıyla işler değişmeye başlamıştı. Osmanlı, kendi içindeki etkenlerin karşı duruşu ve ihaneti ile vurulmuştu. Yine Süveyş Kanalına karşı girişilen askeri hareket büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1916 yılı bu açıdan tam bir düşüş yılı oldu. General Alenby'nin komuta ettiği İngiliz ordusuna karşı Türkler başarı gösteremeyip geri çekilmeye başlamışlardı. On binlerce insan yitirerek geri çekiliyorlardı. Önce Sina Yarımadası elden çıkmıştı. Türkler Balkanlar'da, Galiçya'da giriştikleri savaşta başarı elde etmişlerdi. Çanakkale'de direnmiş ve başkentlerini korumuş; Kafkas cephesinde Rus cephesinin çökmesiyle ileri atılmışlardı; ancak öteki cephelerdeki çekiliş, bu atılımı önemsizleştiriyordu. Osmanlı Devleti'nin ortaklarının da işi iyi gitmiyordu. Bulgaristan'ın savaş dışı kalması ve giderek de Almanya ile bağlantının kesilmesiyle birlikte artık, savaş bütünüyle Türkler aleyhine dönmüştü. Umutlar, kaygıya dönüşmüştü. Akıl, bir bırakışmaya gereksinim olduğunu gösteriyordu. Ortak ülkelerin barış arayışlarından bir süre sonra Türkler de bunun gerekliliğini gördüler; ancak koşulları yalnız, savaşta yitirilen alanlarda yer alan yeni güçlerin yarattığı dengeler oluşturmuyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya kendi aralarında gizli anlaşmalar yapmışlardı. Bu anlaşmalarla, geleceğin haritasının nasıl biçimleneceğini saptamaya çalışmışlar; daha doğrusu kurbanlarının yitirdiklerini nasıl paylaşacaklarını belirlemek için uğraşmışlardı. Herkes, birbirini aldatmanın yoluna da düşmüştü. Görülen o ki işte ortaklık bir yere kadardı. Ortaya kazanç konulunca; o ana dek birlikte çalışan ortakların niyetleri de bir anda ortaya dökülüveriyor; kim dostmuş, kim düşmanmış; kim kârlı, kim kazançlıymış; böyle anlarda belli oluyordu.

Kim Kârlı, Kim Kazançlı:
Osmanlı'nın Paylaşımı İçin Ortakların Gizli Anlaşmaları

Savaşın bir de gizli yanı vardı. Savaşan taraflar, geleceğe ilişkin gizli hesaplarını da yapıyorlardı. Osmanlı Devleti gibi büyük bir lokmanın paylaşılması üzerine hesaplar, daha savaşın başlarında başlamıştı. Rusya kaygılıydı. Osmanlı Devleti üzerine daha düne kadar, kaç kez İngiltere ile karşı karşıya gelmişti. Bu savaşta İngiltere'nin yanındaydı; ancak dengelerin her an değişeceğini hesaplayarak savaş sonunda büyük bir sorun yaşamamak ve Osmanlı topraklarının paylaşılmasında bir karara varmak için yazılı bir anlaşmanın yapılmasını istiyordu. Bu nedenle de İngiltere'ye ısrarla bu isteğini dillendiriyordu. Çanakkale Savaşı'nın başladığı sıralarda, bu ısrarını daha da arttırmıştı. Sonunda, İngiltere ve Rusya bir araya gelerek Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağı konusunda görüşüp bir karara vardılar. Buna göre; İngiltere, Boğazları ve İstanbul'u Rusya'ya bırakmayı kabul ediyordu. Rusya böylece, tarihsel isteğine kavuşma yönünde İngiltere'yi bir anlaşmaya zorlamış ve kabul ettirmişti. Böylelikle, boğazları geçip Akdeniz'e inebileceğini düşünüyordu. Bu anlaşma her ne kadar gizli yapılmışsa da Fransa bundan haberdar olmuştu. Ardından da İngiltere'ye karşı, kendisiyle de bir anlaşma yapılması gerektiğini dillendirdi. İki ülkenin dışişleri bakanları bir araya gelmişti: İngiliz Sykes ve Fransız Picot... Bu nedenle bu varılan anlaşmaya "Sykes-Picot Antlaşması" da denildi. 1915 yılının ortalarında Rusya'nın da oluru alınarak, Fransa'ya Suriye ve Adana bölgesinin verilmesi kabul edildi; ancak koşullar değiştikçe arayışlar da değişiyordu. Çanakkale'de ortakların başarısızlığı ve ekonomik sıkıntı altındaki Rusya'daki hoşnutsuzluk, en azından Rusya için yeni bir moral edinimini gerekli kılıyordu. Tuttu, sırf içerdeki kötü psikolojiyi değiştirmek için, Doğu Anadolu'dan pay istedi. Bu görüşmeler önce İngiltere ile Rusya arasında başlatılmıştı. Üçüncü ortak, yani Fransa yine olayı sonradan öğrenince derhal harekete geçti. Bütün bunlar güvensizlik tohumlarını da ekiyor; en azından geleceğe ilişkin aralarında oluşabilecek çatlaklara ilişkin ipuçları veriyordu: Ortaklar, birbirlerini kandırma ya da bir şeyleri birbirlerine karşı gizleme çabası

içindeydiler. Öyle ya da böyle Rusya; Arap eyaletlerinde bağımsız birleşik bir Arap Devletleri Konfederasyonu'nun kurulabileceğini kabul ediyordu. Suriye, Adana ve Mezapotamya, İngiltere ve Fransa arasında paylaşılabilirdi; ancak onun gözü Doğu Anadolu'dan geri gelmiyordu: Erzurum, Van, Bitlis ile Fırat Nehri ile Muş ve Siirt arasındaki topraklar kendisine verilecekti. Yine Trabzon'un batısına kadar olan topraklardan pay istiyordu. Fransa, ayrıca, İç Anadolu'da Kayseri ile Harput arasında toprak alabilecekti.

Arap Federasyonu düşüncesi İngiltere'ye aitti. O, Osmanlı topraklarında yaşayan Arapları ayaklandırma yoluna gitmişti. Muhatabı Şerif Hüseyin'di... Şerif Hüseyin, İngiltere ile hareket etme koşulunu, bir Arap devleti kurulmasına bağlamış; İngiltere de bunu kabul etmişti. Böylece, Osmanlı yurttaşı olan Araplar, Osmanlı Halifesi'nin din adına en büyük savaş, yani "cihad-ı ekber" olarak ilan ettiği Birinci Dünya Savaşı'nda İslam dünyasının halifesine karşı bağımsızlık savaşına girmiş ve bunun için de İngilizler'le işbirliğine girmekten çekinmemişti. Çelişki şuydu: Osmanlı Halifesi, yanında Almanları alarak, hatta, ordusunda en büyük komutanlıkları Alman subaylara vererek İngiltere ve ortaklarına karşı din savaşı veriyordu. Bunu yaparken de İngiltere'nin denetimindeki İslam memleketlerinin ve topluluklarının, bu ülkeye karşı ayaklanmasını umuyordu; ancak halifenin bu politikasına İngiltere, halifenin ülkesindeki Arapları ayaklandırarak ve halifeye karşı kışkırtarak karşılık vermişti. Aldatmaların yanında, çelişki içinde çelişki vardı...

Ve İtalya...

O zamana dek, bu gizli anlaşmalarda hep dışarıda bırakılmış, ona üvey evlat gibi davranılmıştı. Bolşevikler Rusya'da iş başına geldikten sonra; savaştan çekilirlerken; İngiltere ve Fransa ile yapılmış olan gizli anlaşmaları da açıklayıverdiler. Artık, gizli bir şey kalmamıştı. Bu anlaşmaların ayrıntılarını öğrendiğinde İtalya büyük bir şaşkınlık yaşadı; çünkü o, türlü oyunların, alavere dalaverelerin ve aldatmacaların içinde, bir kıyıda bırakılıvermişti. Gerçi savaşa, müttefiklerin yanında son zamanlarda girmişti; ancak yine de pek çok şey, ondan habersiz olarak çevrilmişti. Bu gizli hesapları öğrenince o da savaşa girmesi-

nin karşılığını pazarlık ortamına sundu. Açıkça, savaşa girme karşısında kendisine de Osmanlı topraklarından pay verilmesini istiyordu. Bu nedenle; 1917 yılında St. Jean de Maurienne'de yapılan görüşmeler sonucunda İtalya'ya da kimi topraklar için söz verildi. Buna göre İtalya; İngiltere, Rusya ve Fransa arasında yapılmış olan gizli anlaşmaları kabul ediyordu. Buna karşılık Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'i alacaktı. Yalnız, İngiltere ve Fransa İzmir söz konusu olunca, bir ayrıcalık istemiş ve kabul ettirmişlerdi: İzmir limanında etkinliklerinin sürmesine izin verilecekti... Rusya'nın da bunu onaylaması durumunda sorun kalmıyordu. Bu, hiç bir zaman olmadı; çünkü gizli anlaşmalara kökten karşı olan Bolşevikler, asla buna yanaşmadıkları gibi, bir süre sonra İngiltere'nin liderliğini yaptığı müttefik güçlere karşı düşmanca bir tutum içine girdiler. Uzlaşma devletlerinin en güçlüsü İngiltere, nasıl ki bütün bu süreçlerde başrolü oynuyorsa, gizli hesapların, anlaşmaların içinde yine o, yanında olan ötekilere kendi ereklerine göre söz ve umut veriyor; birine bir konuda söz verirken, başka kapılar ardında başkasına da aynı sözü verebiliyordu. Kırk tane tilkiyi bir anda yürütürken, kuyruklarını bir birine değdirmemenin en hünerli ustalığını gösteriyordu.

Kapalı kapılar ardındaki bu hesaplar; yine de bu anlaşmalarda varılan ilkeler; Osmanlı Devleti'ni paylaşma biçiminin nasıl olacağını ortaya koyuyordu.

İzmir... Doğu dünyasının en batısında, batı dünyasının da en doğusunda olan; doğuyu ve batıyı kendi içinde en özgün halleriyle barındıran kent...

İşte, bu kent üzerine yapılan anlaşmalar, verilen sözler; verilen sözlerden geriye atılan adımlar; önce uzlaşma devletlerinin arasında küskünlerin ortaya çıkmasına, giderek de ayrılıkların, oluşturulan ortaklıklarda çatırdamaların nedeni olurken; yine bu kent daha sonra bütün ezilen uluslar adına direnişin, giderek de kurtuluşun simgesi olarak tarihteki yerini alacaktı...

Ve Yıkılışın Adı: *Mondros...*

Her yok oluş, başka bir var oluşa da zemin hazırlıyordu. Tezatlar dünyasının bu garip oyunu, Türkler için de geçerliydi.

Oyun artık, yavaş yavaş sonlara yaklaşıyordu. Yıllar içinde tutunuş, direniş ve var oluş çabaları bir sonuç vermemiş; savaşlar, savaşlarda yenilgi alman cepheler oyunun son perdesinin açılmasını sağlamıştı. İttihat ve Terakki'nin öncü kadrosu, savaşın sonunun geldiğini ve Osmanlı Devleti için direnme umudunun kalmadığını görmüşlerdi. Bir gece ortasında bindikleri bir denizaltıyla ülkeden kaçtılar. İttihatçı hükümet istifa etmiş; İstanbul'un muhalefetinin simgesi olan Hürriyet ve İtilafçı siyaset ve bu siyaseti besleyen basın, iyice azmıştı. İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yerine Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştu. Artık, İngilizlerle ilişkiye girilerek, bırakışma ve giderek da barış koşullarının görüşülmesi gerektiği dillendiriliyordu. Bunun için bir aracı gerekliydi. Kut'ül Amare'de Türk ordusu tarafından imha edilen İngiliz Ordusu'nun komutanı İngiliz General Tavshend İstanbul'da bulunuyordu. Tutuklu olmasına karşın bu kişiye son derece nazik davranılmış; general tutuklu olduğu psikolojisini bile yaşamamıştı. Bu dönem içinde Türkler'i yakından tanıma olanağı da bulmuştu. Ona başvurularak, bırakışma için aracı olması istendi. O da üzerine düşen görevi yerine getirdi. İngilizler'le ilişkiye geçilerek, Limni Adası'nda üstlenmiş olan İngiliz Donanma Komutanı Amiral Calthorpe ile görüşmelerde bulunmak üzere yine bir denizci olan Rauf Orbay gönderildi. Rauf Bey, Balkan Savaşı'nda Hamidiye zırhlısının komutanı olarak tanınan ve ünlenen bir kişiydi. İngilizler'e hoş duygularla bakıyordu. O, şimdi, yine kendisi gibi bir denizci olan Amiral Calthorpe'la bir araya gelecek ve bırakışma koşullarını görüşebilecekti.

Rauf Bey yanına aldığı kurulla Limni Adası'na giderek, İngiliz Amiralle bir araya geldi. O, İngilizler'in sözlerinin eri olduğunu düşünüyordu. Bırakışma görüşmeleri yapılırken, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacak kimi noktalar hoşuna gitmemişti. Amiral Calthorpe, çıkarıp bir imzalı kağıt vererek, onun korktuğu şeylerin hiç bir za-

man Türkler'in başına gelmeyeceğine ilişkin bir notu kendisine uzatmıştı. Rauf Bey bunu yeterli gördü. Ona göre önemli olan silahların susması ve artık, bir barış sürecinin başlamasıydı. Sonuçta, 30 Ekim 1918 günü bırakışma metni imzalandı. Tarihe, Birinci Dünya Savaşı'nı Türkiye açısından bitiren bırakışma metni olarak geçen "Mondros Bırakışması"ydı...

Rauf Bey, Türkler'in onurunu kurtaran iyi bir bırakışma metni hazırladıklarına inanıyordu. İstanbul'a gelip giden telgraflarda, "muvaffakiyet" ve "memnuniyet" sözcükleri yer alıyordu; ancak bu memnuniyette bir burukluk da vardı: Sonuçta ülke yenilmişti. En azından bu aşamada elde edilebilecek en iyi sonuç olarak görülen bırakışma metninin adı bile tartışmaları bir süreliğine aralamıştı. Günler geçtikçe ve bir bir uygulamalar ortaya çıktığında, bırakışma metninin ne denli ağır koşullar dayattığı anlaşılmaya başlandı. Bu kez o buruk sevincin yerini yoğun bir karamsarlık almaya başladı. Yurtseverler, derin kaygılar duyuyorlardı. Bırakışmanın uygulamaya konulmasıyla, cephelerde görev yapan komutanlar ve diğer subaylar bir bir başkent İstanbul'a dönüyorlardı. Aklı erenler, kuralların uygulanmasıyla ipin ucunun nerelere kadar gideceğinin ayırdına varanlar, hükümeti uyarmaya ve bu koşulların yaratacağı içinden çıkılması güç ve ağır durumlara ilgileri çekmeye başlamışlardı.

Mustafa Kemal Paşa da o sıralar, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'nı bırakarak, İstanbul'a gelmişti. Daha o günlerde düşman donanmalarının toplarını sultanın yaşadığı Yıldız Sarayı'na çevrildiğini görünce, derin bir üzüntü duymuş; ancak umudunu da yanındaki arkadaşına "Geldikleri gibi giderler!" diye mırıldanarak dillendirilmişti.

Birçok kişi şimdi soruyordu: Peki, ne olacaktı? Bu durumdan sıyrılmak ve Osmanlı Devletine nefes aldıracak bir barışı sağlamak nasıl olanaklı olabilirdi? Bu aşamada imzalanan, önce belli belirsiz bir memnuniyet giderek de kaygıyla karşılanan metin, bir bırakışma metniydi. Bununla sadece silahlar susar, hangi koşulları içeriyorsa o koşullar yerine getirilebilirdi; oysa gerçek barış daha sonra yapılacaktı. O dönemde bırakışmanın koşulları ne ölçüde yerine getirilmiş ne öl-

çüde getirilmemiş; konuya bu açıdan bakılacaktı. Bırakışmanın imzalandığı günden sonra artık, askeri hareketliliğin durması gerekiyordu. Ancak ortaya konulan eylemler, düşünce ve öngörülerin ne olduğunu da gösteriyordu: İşgal güçlerinin normal olarak askeri ilerleyişlerini durdurmaları ve bırakışmanın imzalandığı günkü sınırda bulunmaları gerekirken durmamışlar, oluşan boşluğu ve yaşanan kargaşayı fırsat bilerek, bırakışmadan sonra da Osmanlı topraklarını işgal etmeyi sürdürmüşlerdi.

Bırakışma metni son derece ağır koşullar içeriyordu. En önemli konu, hiç kuşkusuz, Osmanlı ordusunun dağıtılmasıydı. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ilan edilen seferberlikle, çok sayıda asker silâh altına alınmıştı; ancak böyle de olsa sonuçta bu Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanına bir müdahaleydi. Üstelik bu yapılırken, uygulamanın sınırlandırılmasını sağlayacak bir koşul da getirilmişti: Osmanlı Ordusu'nda yalnızca sınır olaylarında ve içeride güvenliği sağlayacak kadar asker kalabilecekti. Bu, şu anlama geliyordu: Artık, Osmanlı sınırları, gündelik basit olaylara yöneltilebilecek bir askeri varlıktan öte, örneğin; büyük bir devletin askeri anlamdaki saldırısına bütünüyle açık duruma gelmiş oluyordu. Sınırlarını korumaktan uzak, her şeyini başka devletlerin sınırlandırabildiği bir ordu; varla yok arasında bir çizgide bulunuyordu. Koşulları, dayatmaları başka koşullar ve dayatmalar izliyordu: Osmanlı Ordusu'nun elinde bulunan bütün silahlar ve diğer araç gereç ve donanımlar, Anlaşma Devletleri'nin denetimine açık bulunacaktı. Üstelik bu silahların önemli bir kısmı teslim edilecekti. Ayrıca, silahların teslim edilmesiyle ilgili süreç bütünüyle karşı tarafın denetimine sunulmuştu. Batılı ülkeler, Osmanlı ordusunu etkisiz kılmak için her türlü ayrıntıyı düşünmüşlerdi. Bunun iki yanı vardı; bir yandan Osmanlı ordusunu güçsüzleştirip, silahlarından arınmış bir duruma getirmek; öteki yandan da Osmanlı'ya yabancı bir gücün müdahale etmesini zorlaştıracak kimi askeri etkenleri ortadan kaldırmak... Örneğin; Çanakkale savaşları sırasında, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına mayınlar döşenmişti. Bunlar, Osmanlı başkentine yönelecek deniz araçlarının ve savaş gemilerinin önlenmesine yönelikti. Bu mayınların derhal temizlenmesi isteniyordu. Üstelik Osmanlı donan-

masına bağlı gemiler de belli limanlara demirleyecekler; çok küçük araçlar dışında, kıyılarda seyir yapamayacaklardı.

Anlaşma devletleri adım adım genel işgalin önünü açacak çıkışlar da yapmışlardı. Örneğin; Türkler'in ellerindeki ticaret gemilerinden, demiryollarından, yine liman ve demiryollarına ait atölyelerdeki araç gereçlerden yararlanabileceklerdi. Buralardan, kendileri için gerekli olan kömürü, yağı edinebileceklerdi. O tarihlerde en önemli iletişim aracı telgraf haberleşmesiydi. Bu haberleşme, onlar tarafından denetlenecekti. Toros Tünelleri işgal güçleri tarafından işgal edilecekti. Çok dağınık yerlerde bulunan Türk güçleri, en yakın İtilaf güçlerine teslim olacaklardı. Böylelikle, dağınık da olsa Yemen, Suriye, Irak gibi yerlerde Türk askerlerinin varlığı artık, bütünüyle temizlenmiş olacaktı. Ermeni tutsaklar derhal serbest bırakılacaklardı. Ermenilerle ilişki konusu hala çok hassastı. Doğu Anadolu vilayetlerinde bir karışıklık çıkması durumunda, buralar derhal işgal edilecekti. Burada vurgusu yapılan altı vilayet, uzlaşma devletlerince Ermeni Yurdu olarak öngörülen yerdi ve Türkiye'de bu "Vilayat-ı Sitte", yani altı vilayet olarak bilinen bölgeydi. Anlaşılan Mondros bırakışması ile onlar, gelecekte Osmanlı Devleti'nin doğusunda bir Ermeni Yurdu kurmayı çoktan kafalarma koymuşlar ve bunu bir biçimde bırakışma metnine de sıkıştırmışlardı. Alman ve Avusturya yurttaşı olan kişiler Osmanlı ülkesinden ayrılacaklardı. Bütün bu söylenen şeylerin yanında çok önemli bir noktaya daha vurgu yapılmıştı. Bu pek ünlü 7. maddeydi: İşgal güçleri, kendi güvenliklerini tehlikede hissettiklerinde, stratejik önemi olduğunu düşündükleri bölgeyi derhal işgal edebileceklerdi...

Ordu dağıtılsın, tersaneler, limanlar ve demiryollarına el konulsun; önemli görülen yerler istenildiği zaman işgal edilsin; haberleşme ve iletişim denetim altına alınsın; üstelik bunlar ve benzeri uygulamalar, bütünüyle İşgal güçleri tarafından kontrol edilsin ve uygulamalar denetlensin... Giderek de Doğu Anadolu'da Altı Vilayet olarak bilinen bölgede bir Ermeni Yurdu oluşturulsun...

Geriye ne kalıyordu?

Yıkılış...

Mondros Bırakışması, gerçekte çözülüşten de öteye bir yıkılışın öyküsüydü. Bu koşullarda bir dirilişin yaşanması kolay görünmüyordu. En azından maddi koşullar, buna olanak tanımıyordu. Onca çırpınışa, arayışa, sürüklenişe ve atılım çabalarına karşın bu aşamada görüntü, hiç bir umut ortaya koymuyordu. Türkler, imparatorluklarını bu aşamada ellerinden yitirmiş görünüyorlardı. Onu yeniden diriltmenin olanağı yoktu; ancak yeni bir şey; bambaşka; bütünüyle eskisinden ayrı bir yeni şey...

Bu niçin olmasındı?

Neyle ve nasıl bir yöntemle?

Bu aşamada bunların yanıtını kimse bilmiyor, bilemiyordu...

Mütareke İstanbul'u:
Siyaset Karmaşası, Umutsuzluk ve Telaş...

Ortalıkta bir karmaşa vardı. Onca şeyden sonra ulaşılan nokta, tam bir düş kırıklığı yaratıyordu. Uzlaşma güçleri Osmanlı Hükümeti'ne nota üzerine nota veriyor ve sürekli olarak yeni koşullar öne sürüyorlardı. Yönetim merkezi olarak hükümet, ne yapacağını bilmez bir durumda, başı dönmüş bir haldeydi. Ordunun terhis işlerine başlanmıştı. Koca koca birlikler, bir bir boşalıyor; ağırlıklarını, silahlarını bir düş kırıklığı içinde işgal güçlerinin kurullarına teslim ediyorlardı. Sürekli bir askeri hareketlilik vardı; ancak bu hareketliliğin yönü çözülüş yönündeydi. Ordu birlikleri oradan oraya kaydırılıyor; ancak günden güne de bu terhisler nedeniyle eriyorlardı. Ölmeyip, yaralanmayıp, köylerine dönebilenler, geri dönebildiklerine sevinemiyorlardı. Karamsarlık, umutsuzluk her yerde yaygındı. Her yönden yıllar boyu birikmiş göçmenler, karmaşanın en büyük nedeniydi. Rus işgali sırasında Doğu Anadolu'dan kopup gelmiş göçmenler, öbek öbek hala yerleştirilmeyi bekliyorlardı. Düzen bozulmuştu. Ekonomik zorluklar vardı. Aranılan pek çok tüketim malına ulaşma olanağı bulunmuyordu. Olanlar da ateş pahasıydı. Güvenlik alt üsttü. Ordu birliklerinin çözülüşüyle ortaya çıkan güvenlik sorunu, bütün Anadolu'da yaygın bir yılgınlık ve korku yaratmıştı. Eşkıyalık almış başını yürümüştü.

Üstelik bu yenilginin ardından, başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere, Türk olmayan tebaanın kışkırtması, desteklemesi ve katılımıyla yaygın bir çetecilik hareketi ortaya çıkmıştı. Soygunlar, adam kaçırmalar, öldürme ve darp olayları olabildiğince artmıştı.

Başkent İstanbul'da her şey toz dumandı. İttihat ve Terakki'nin; başta Enver, Talat ve Cemal Paşalar olmak üzere önderlerinin yurt dışına kaçmalarıyla, o zamana dek suskun kalmış olan muhalefet birden bire hortlamıştı. Hürriyet ve İtilafçılar sanki fırsat bekliyorlarmış ve bulundukları kıyılardan köşelerden fırlamaya hazırlarmış gibi orta yere dökülüvermişlerdi. Basın, her zamanki gibi devredeydi. İttihat ve Terakki'yi eleştirmek artık, günün modasıydı.

Devrede olanlar yalnız kalem sahipleri ve o güne kadarki suskun politikacılar değildi. Osmanlı Devleti'ndeki azınlık önderleri de çoktan kimi temaslara başlamışlardı. Kulaklar dikilmiş, batı başkentlerinden gelecek haberler bekleniyordu. Osmanlı Devleti'nin yazgısı, onlarla da yakından ilgiliydi. Türk egemenliğinde kalıp kalmayacaklarıyla ilgili gelişmeler o günlerde belli olacaktı. Rumlar ve Ermeniler ayrılık yanlısıydılar; gelecekte yeniden Türk yönetiminde yollarına devam etmek istemiyorlardı. Museviler ise daha farklı bir tutumla Osmanlı egemenliğinin sürmesinden yana tavır alıyorlardı. Türlü kargaşalar içinde görülüyordu ki Osmanlı Devleti varlığını sürdürme olanağını bütünüyle yitirmiş, tarihsel ömrünü tamamlamıştı.

İlk İşgaller

Artık, sıra bırakışma koşullarını uygulamaya gelmişti. Bırakışma imzalanınca ateşkesin yürürlüğe girmesi ve askeri güçlerin bulunduğu çizgide kalması gerekirken, daha ilk başta İngiltere, Suriye ve Irak cephesindeki askeri hareketliliğini bir süre daha sürdürmüştü. Ancak bu olsun ya da olmasın, Osmanlı topraklarının sırf göstermelik bir bahane ile işgal edilmesine kapılar açılmıştı. Bırakışma metninin özellikle, yedinci maddesi bu olanağı karşı güçlere sonuna dek açmıştı. Bundan sonraki süreçte, kim haklı kim haksız diye beklemenin bir anlamı bulunmuyordu. Ötekiler, yani savaştan utkuyla çıkmış olanlar, is-

tedikleri gibi Osmanlı Hükümetleri'ne her şeyi yaptırabilecek bir gücü ellerine geçirmişlerdi. Zaten bu yönde uygulamalar derhal kendisini gösterdi. Boğazlar her zaman stratejik önemi olan bölgeler olarak ünlenmişti. Tarihin en büyük direnişlerinden birinin yaşandığı Çanakkale, bırakışmadan bir hafta sonra sırf stratejik önemi var diye bir İngiliz askeri kuruluna devredildi; oysa bütün yaşananlar daha dün gibiydi. Onca özveri ile savunulmuş bu topraklar şimdi hiç bir direniş olmadan İngilizler'in eline geçmişti. Neden ise açıktı: Çanakkale Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan suyollarının geçtiği bir coğrafyaydı; ancak iş bununla bitmedi. İngiliz işgali yayılarak, Osmanlı toprağı olan önemli noktalarda sürüyordu. Kimi zaman aynı anda, kimi zaman birbirini izleyen süreçlerde ortaya çıkan işgallerde İngilizler'in işgal öncesinde verdikleri notaların ortak gerekçesi belliydi: "Stratejik önemi olduğundan..."

Aradan bir hafta daha geçti. Tarih 13 Kasım gününü gösterirken, bir hafta önce Türkler'den teslim alınmış Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmlardan ve askeri direniş noktalarının görüş alanı içinden, üç yıl önce gerisin geri büyük kayıplar verdikten sonra kaçmış olan İtilaf donanması, bu kez sessiz sedasız geçmiş ve İstanbul'a gelip, limana demirleyerek, toplarını da saraya doğru çevirmişti. Artık, İtilaf donanmasının toplarının menzilinde bulunan Osmanlı Sarayı, sözde Türk Ulusu'nun egemenlik haklarını savunmak için uğraşıyordu. Sanki bin bir gece masalları gibi bir gerekçe ortada duruyordu. Rauf Bey'e bırakışma görüşmeleri yapılırken, bunun olacağı, yani İstanbul'a İtilaf donanmasının geleceği söylenmişti. Rauf Bey buna direnmemiş; bunu kabullenmiş; ancak bir konuda Osmanlı kamuoyunun duyarlılığını düşünerek söz almıştı: Söze göre, bu donanma içinde Yunan gemileri olmayacaktı. Osmanlı, sudan şeylerden avuntu arıyordu. İtilaf Donanması'nın gelmesini kabullenebiliyor; ancak içinde Yunan gemilerinin olmasına razı olmuyordu. Ancak Osmanlı kamuoyunun duyarlı olduğu bu konuya bile İngilizler ilgi göstermemişlerdi. İstanbul'a gelip yerleşen Uzlaşma devletlerine ait filonun içinde, Yunan gemileri de vardı...

İngilizler bu işgallere öncülük ederlerken; öteki ortakları da kendileri için önemli olduğunu düşündükleri coğrafyada koşturup

duruyorlardı. Fransızlar Dörtyol, Mersin ve Adana'da; İtalyanlar ise adım adım Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris gibi bölgelerde işgallere yöneldiler. İngilizler de gene hem Irak ve Suriye hem de Anadolu'nun çeşitli yerlerine askeri birlikler çıkararak yerleştirmişlerdi. Bunlardan biri de bir Hint taburuyla Samsun'daki İngiliz işgaliydi. Bu askeri denetim noktalarıyla İtilaf güçleri bir ahtapotun kolları gibi Anadolu ve Trakya'nın üzerini sarmış, kendine doğru çekip sıkarak, düşmanını nefessiz bırakmaya çalışıyordu. Örneğin; Konya, Akşehir, Afyon, Erzurum gibi yerlerde bile işgal güçlerinin birlikleri vardı. Göz göz, nokta nokta Anadolu ve Trakya'da işgal güçleri çoktan yerlerini almıştı.

Helenizm Rüyası:
Megali İdea'dan İyonya'ya...

Ve Yunan işgalleri... Birinci Dünya Savaşı'na son anda girmiş bu devlet Osmanlı Devleti'nden kopuşundan bu yana yüz yıl bile olmadan, büyük düşlerin içine girmişti. Büyük Elen İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istiyordu. 1814 yılında Odesa'da Megali İdea (Büyük Düş) adlı bir metin üzerine Yunanlı milliyetçiler yemin ederek, bağımsız bir Yunan Devleti'ni kurmaya karar vermişlerdi. Osmanlı Devleti başta Mora'da çıkan ayaklanmalarla sarsılmış; bir yandan ayaklananların çabaları, öteki yandan büyük devletlerin müdahaleleri ile bu gelişmelerin önü alınamamış ve 1830 yılında Yunanistan bağımsızlığını sağlamıştı. Megeali İdea'nın büyük hedefleri vardı: Yunanistan kurulduktan sonra, önce Tesalya bölgesi ele geçirilecek; ardından Ege Adaları ve Kıbrıs, derken Doğu Trakya ve İstanbul... Ve son olarak da Karadeniz Bölgesiyle Küçük Asya... Yani Anadolu... Bu düşünceye bir de slogan bulmuşlardı: Pan Helenizm... Bütün Yunan ırkından gördükleri halkların birleşmesi... Böylece, Helenizmin bayrağını Batum'da, Rusya sınırında, dalgalandırmak istiyorlardı; ancak bu nasıl olacaktı? Küçük bir Yunanistan, bu denli büyük bir projeye nasıl yönelecek, bunu nasıl başaracaktı? Bu bir düş müydü? Her büyük hedef, bir düş olarak ortaya çıkıyordu. Tarihte bunun pek çok örneği vardı. Önemli olan,

düşleri gerçekleştirebilmek ve bunu başarmaktı. Yunanistan bunun için uğraşıyordu. Katı bir milliyetçilik gelmiş, Yunanistan'ın davranış genlerine işlemişti. Bu milliyetçilik, dinle bütünleşmiş bir kimlik haline dönüşmüştü. Kendinden olmayanlara ve onlardan kalan uygarlık anıtlarına hiç de hoşgörüyle bakmıyorlardı. Yok etmek, ortadan kaldırmak, eritmek bu milliyetçilik için bir tutku haline gelmişti. Yunan Krallığı'nın kurulduğu topraklarda, Müslümanlara ait uygarlık anıtlarını hızla yok etmişlerdi. Şimdi de büyümek istiyorlardı. İrili ufaklı bütün Akdeniz Adaları, hatta Anadolu'nun hemen kıyısındaki Meis ve Kıbrıs; bütün Karadeniz bölgesi, İstanbul ve elbette o coğrafyalardan Yunanistan'a doğru olan alanlar... Bütün bunlar, onlar için doğal yayılma alanı olarak görülüyordu. Bağımsız olarak kuruldukları tarihten Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek, Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları savaşlarda pek bir askeri üstünlük göstermemelerine karşın, ülkelerini dokuz kata yakın olarak büyütmeyi başarmışlardı. Onlar, masa başında kazanmayı iyi biliyorlardı. Şimdi de önlerinde çok daha büyük bir ülkünün gerçekleşmesi için yeni adımlar atacakları fırsatlar doğmuştu: Osmanlı Devleti, tarihinin en büyük yenilgisini almış, görülebilecek en aciz konuma düşmüştü. Askeri alanda, siyasette, dış politikada tam bir çözülüşü yaşıyordu. Nüfusuna bakıldığında, onda da tek düzelik yoktu. Bir diriliş, canlanış göstermesi olanaklı görülmüyordu. Bütün büyük devletler üzerine çullanmış; hasta adam onların gözünde artık, ölmüştü. Mirası işte ayaklarının altında yatıyordu. Yunanistan, batı dünyasının şımarık çocuğu olarak, bu mirastan en yağlı lokmaları kapmak istiyordu. Şimdi, ilk olarak hedefinde iki coğrafya vardı: Doğu Trakya ve Batı Anadolu... Ardından da Karadeniz Bölgesi... Batı Anadolu için bir İyonya Devleti, Karadeniz Bölgesi için de bir Pontus Krallığı düşüncesi apar topar ortaya atılıverdi... İlkinin başkenti olarak İzmir, ikincisinin başkenti olarak da Trabzon öngörülüyordu. İki bölgede de bu işi heyecanla benimsemiş iki din adamı papaz bulundu: İzmir Metropoliti Hrisostomos ve Trabzon Metropoliti Hrisantos... Artık, dinle birleşmiş Yunan milliyetçiliği bu iki din adamının elinde hortlamış; Türk düşmanlığı temelinde bir Yunan yayılmacılığı projesi düşünceden uygulamaya dönüşmüştü.

Somut olarak atılacak iki önemli adım, Doğu Trakya'da Yunan egemenlik alanı kurmak ve İzmir'e Batı Anadolu'ya açılmak için asker çıkarmaktı. Bu arada daha uzak bir coğrafya olan Karadeniz bölgesi çalkantılar içinde yuvarlana yuvarlana, dönüp dolaşıp, buralara yayılan Yunan egemenlik alanıyla birleşiverirdi. Bunun için tarihsel dayanaklar da önemli görünüyordu. Öyle ya; tarihi İyonya Krallığı ile Pontus Krallığı, yüzyıllar öncesinde bu coğrafyada var olmuşlardı. Tarihsel dayanakları sıralamak, o dönemlerde bu coğrafyalarda Yunan varlığının olduğunu açıklamak, bunu benimsetmek bir önemli tutanak olabilirdi. Özellikle ikinci konu, yani İzmir'e asker çıkarmak konusu İngiltere'nin kesin desteğini alıyordu. Neredeyse bin yıldır bu coğrafyada Türk egemenliği ve varlığı varken; bunu yadsımak bu aşamada olanaksızken; tutup, çok daha eski uygarlıklara sahip çıkmak, bir siyaset dehası olmalıydı. Ancak İngiltere'nin düşüncesi gene bildik düşünceydi. Bu dönemde İzmir'in işgali üzerine oluşan İngiliz politikası, derhal gizli anlaşmaları aklına getiriyor; ondan da hareketle, sömürge yollarının güvenliği gibi bildik kaygılarla bütünleşen bir özle buluşuyordu. İngiltere ezelden beri, doğuya giden yolların güvenliği peşindeydi. Akdeniz İngiltere'nin can damarıydı. Gemiler bu coğrafyanın zenginliklerini elde ede ede, limanlar üzerinden pazarlarına mal yığa yığa Süveyş Kanalını geçiyor; Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na açılıyor; oradaki sömürge alanlarını geçip Çin'e kadar ulaşıyordu. Bütün bu coğrafyadaki kıyı limanlarından İngiltere'ye zenginlik akıyordu. Giderken gemiler paraya dönüşecek işlenmiş mal götürüyorlardı; geri dönerlerken yine işlenecek ürüne, ardından da paraya ve sermayeye dönüşecek mal getiriyorlardı. Giden gemiler de gelen gemiler de İngiltere'ye kazandırıyordu.

Şimdi bu coğrafyaya yine katı milliyetçiliği kabartmış İtalya oturmak istiyordu. Örneğin Akdeniz için İtalyan politikacılar "More Nostrum" diyorlardı; yani "Bizim Akdeniz..." Akdeniz'i onlar kendilerinin gibi görüyorlardı. Akdeniz, İtalyanların mı, İngilizlerin miydi? Kuşkusuz bu tarihlerde İngilizlerindi. Ancak bu katı milliyetçilikle uyarılıp güdülenmiş bir İtalyan yayılmacılığı İngiltere'yi bütün bu coğrafyadan dışlatabilirdi. Anadolu bütün Akdeniz'e egemen olan bir

coğrafya olarak, önceleri Rusya'nın yayılma alanı haline gelmişti. Şimdi de işte İtalya bu coğrafyaya yönelmek istiyor; hatta İzmir'e asker çıkarmak için uğraşıyor; bunun için diplomatik girişimler yapıyor, askeri hazırlıklarda bulunuyordu. İngiltere son derece yararcı bir diplomasiye sahipti. Önce savaş yıllarında tamam deyip İtalya'nın gönlünü almak; ardından gizli kapaklı odalarda Yunanistan gibi güçsüz bir devlete bu coğrafyayı açmak... Doğal olarak İngiltere, Osmanlı ülkesi parçalanacağına göre, Anadolu gibi bir coğrafyaya İtalya gibi kontrol edemeyeceği bir güçtense, Yunanistan gibi her zaman kendisine gereksinim duyacak bir ülkenin yerleşmesini istiyordu. O zaman, gerçekte Osmanlı yurttaşı olan, ancak Helenizm rüyası ile yürekleri yanan; bu nedenle de Yunanistan'ın politikalarının katıksız savunucusu olan Hrisostomos ve Hrisantos gibi yerli din ve siyaset önderlerinin; Yunanistan üzerinden, İngiltere ile işbirliğine girmeleri kadar doğal bir şey olamazdı.

Bir başka konu daha vardı: Wilson İlkeleri... Amerikan Başkanı Wilson, 8 Ocak 1918 günü bir bildiri yayınlamış ve Self-Determination kuralını ortaya koymuştu. Dediği tam olarak şuydu: Bir halk, bir coğrafyada çoğunluksa, bu coğrafyada o, kendi geleceğini kendisi özgürce belirleyebilecekti. Bunun dışında bir uygulamayı Amerika Birleşik Devletleri'nin kabul etmeyeceğini açıklıyordu... Ne insanlık ülküsü, ne büyük bir açılım... İnanana yeni bir masal da Amerika Birleşik Devletleri anlatıyordu. İnanılsın inanılmasın; artık bir şey çok iyi ortaya çıkmıştı. 1823 tarihinde ünlü Monreo Doktrini ile Avrupa'nın işlerinden uzak kalmış olan Amerika Birleşik Devletleri, bu bildiri ile yeniden yaşlı kıtaların akıl almaz işlerine yöneldiğini açıklamış oluyordu. Şu belliydi: Artık Amerika Birleşik Devletleri'nin benimsemeyeceği bir işin bu coğrafyada gerçekleştirilmesi en azından diplomasi alanında pek olanaklı görünmüyordu. Yapılacak şey o halde ortadaydı. Bir toprak üzerinde tarihsel haklar ileri sürenlerin, buna diplomaside geçerli bir başka kanıt daha oluşturması gerekirdi. O da bu topraklar üzerinde kendilerinin ötekilere göre çoğunluk olduğunu savlamak ve bunu kanıtlamak... Bu yapılabilirse işler çok daha kolay olabilecekti. Artık Yunanistan'ın diplomasisinde öne koyacağı dayanaklar ortaya çıkmıştı. Bunu göstermekte de gecikmedi. Osmanlı topraklarının ge-

leceği Paris'te toplanan bir barış konferansında görüşülüyordu. Bu konferansta o, Türk toprakları üzerindeki isteklerini dile getirdi: Bu bölgede tarihsel hakları vardı; üstelik nüfusun çoğunluğu da Türk değil, Rumlar'dı... İnanmaya hazır olanlar olduktan sonra, bir masal da Yunanistan anlatıveriyordu[42].

Yunanistan'ın bu masalına en çok İngiltere'den destek geldi. Paris barış görüşmelerinde İngiltere Başbakanı Lloyd George, İzmir'i korumaya gerek olduğunu söyleyerek, Yunanlılar'ın bu kente asker çıkarmaları için izin istedi. Bu düşüncenin bütünüyle kurgulanmış düzmece bir şey olduğunu, İngiltere'nin yine önemli diplomatlarının söyledikleri, bu yaklaşımın ne kadar sığ ve gerçeklerden uzak olduğunu göstermekteydi. Örneğin; Lord Curzon, döneminin en ünlü diplomatlarından biri olarak, Selanik kapılarından beş kilometre ötedeki güvenliği sağlayamayan bir Yunanistan'ın bütün Batı Anadolu'da barış ve güvenliği nasıl sağlayacağı konusundaki şaşkınlığını belirtmekten geri kalmıyordu; ancak İngiliz diplomasisinin amacı başkaydı. Amaç, üzüm yemek değil de bağcıyı dövmek olduğundan, haklı ve doğru bu gibi yaklaşımların da hiç bir anlamı olmuyordu. Bu durum, İtalya'nın hiç hoşuna gitmemişti. Yine de Yunanistan bu izni aldı. Yunanistan artık, Anadolu'ya gidebilecekti. Bu haberin İstanbul'dan duyulması gecikmedi. İtalya kırgındı. İzmir'in Yunanlılarca işgal edileceğini el altından İstanbul Hükümeti'ne iletti. Sözde, İstanbul Hükümeti, Yunanistan'ın işgal girişimine karşı önlem alacaktı; ancak Türklerin bunu engelleyecek gücü bulunmuyordu.

İzmir'in Kara Günü: *15 Mayıs 1919*

Çoktandır İzmir'in işgal edileceği söylentileri kentin içinde dolaşıyordu. Resmi bir açıklama olmasa da kulaktan kulağa bu söylentiler yayılıyor; insanlar merak içinde işgal zamanını bekliyorlardı. Söylentiler türlü türlüydü. Kimi, bu işgalin İtalyanlar tarafından yapılacağını; kimisi de Yunanlılarca gerçekleştirileceğini söylüyordu. Bir

42 Morali, Nail, *Mütareke'de İzmir Olayları*, T.T.K. Bas., Ankara 1973; Necdet Öklem, *İzmir'in İşgali*, İzmir, 1999.

kısım insanlar da, Yunanlılar'ın Kızılhaç üyesi diye içeri soktukları adamların içeride Rumlar ile birleşerek, bir kalkışma yapacakları ve Türkler'i birden bire vuracaklarını dillendiriyorlardı. Bu ilk söylentiler çıktığında, İzmir Valisi Nurettin Paşa'ydı. Paşa, deneyimleri olan yurtsever birisiydi. Böyle bir işgal olayının olacağını önceden anlamış, düzenli bir savunma gücü kurulması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Onun üzerinde İtalyanlar'ın da telkinleri vardı: İtalyanlar olan biten olumsuz gelişmelerden Türkler'i el altından haberdar ediyorlar ve Avrupa'da karşı bir atağa geçmelerini salık veriyorlardı. Gerçekten de Yunan kilisesi, Türkler aleyhine yoğun bir karşı propaganda yapıyordu. Bir ara, Türkler'in kaygılarını anlatmak için bir kurul oluşturulup Avrupa'ya göndermek bile düşünüldü. Bu olmayınca, yöreden kimi sivil önderler İzmir'de toplanarak, böyle bir işgal girişimine bütün bölge olarak karşılık vermek için bir direniş örgütü kurulmasını kararlaştırmışlardı. Bunlar olurken, Yunan gizli servisi de durmuyor, bu gelişmeleri Yunanlı ilgililere iletiyordu. Yunanistan, Nurettin Paşa'nın varlığının Yunan çıkarlarına aykırılık oluşturduğunu kavramıştı. Bu amaçla, İngiltere kanalıyla Nurettin Paşa'nın görevden alınması için İstanbul Hükümeti'ne yoğun bir baskı yapıldı. Sonunda, Nurettin Paşa görevinden alındı ve İstanbul Hükümeti'nin her dediğini bire bir yapacak tıynette biri olan "Kambur" lakabıyla ünlenmiş İzzet Paşa İzmir Valiliği'ne getirildi.

İzzet Paşa o dönem için her derde deva olan söylem ve propagandasını yapmakta gecikmedi. Önce, Avrupa'ya gönderilmesi düşünülen kurulla ilgili sağa sola yazılar yazmaya, söylentiler çıkarmaya başladı. Bu kişiler öncelikli olarak zaten günah keçisi gibi görünen ittihatçılardandı. Halkın parasını toplayarak günlerini gün etmek için Avrupa'ya gidiyorlardı. Artık, İzzet Paşa İttihatçılık söylemlerinin arkasına sığınmış; halkın o dönemde İttihatçılara karşı duruşundan yararlanmak istemişti. Şimdi, durum bütünüyle değişmişti: Nurettin Paşa zamanında direnişi öngören ve destekleyen bir valilik varken, şimdi direnişe karşı olanları zan altında bırakmaya çalışan bir valilik vardı. Ulusal direniş yönündeki istenç, akıl almaz yollarla içten içe kemiriliyordu.

Bir gün önce, sabahın ilk saatlerinde kıyıya hızla bir motor yanaştı. Bir subay motordan çıkmış; İzmirlilerin merak dolu bakışları altında Hükümet Konağı'na yönelmişti. Elinde bir kâğıt vardı. İngilizler, İzmir körfezi içindeki kimi noktaların Anlaşma Devletleri tarafından işgal edileceğini bildiriyorlardı. Telaş içinde İzzet Paşa telgrafhaneye geçerek, Babıâli'ye, yani hükümete ulaştırdığında, hükümet zaten aynı notayı almıştı ve konu görüşülüyordu. Derken, öğleden sonra ikinci nota geldi: Ertesi gün, yani 15 Mayıs sabahı İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilecekti. Çıkartma Pasaport ve Punta (Alsancak) iskelelerinden yapılacaktı. Kentte bulunan polisler ve askerlerin toplu olarak bir arada bulundurulmaları ve herhangi bir kötü olaya meydan vermemek için gereken önlemlerin alınması isteniyordu. Ayrıca, ilerde işgal komutanlığı bir araya toparlanmış asker ve polislerle ilgili neler yapılacağına karar verecekti.

Vali İzzet Paşa notada söylenen şeyleri tam olarak anlamak istiyordu. Bir motora atlayarak, Amiral Calthorpe'a ulaştı. Bu arada Yeni Kale ve Ali Ağa'ya Yunanlılar asker çıkarmışlardı. Kordona'da konsoloshaneleri korumak üzere müfrezeler çıkarılmıştı. Daha bir gün önce, yerli Rumlar'ın kulakları yırtan alkışları arasında bu müfrezeler, konsoloshanelerin çevresine yerleştirilmişlerdi. Bu olup bitenlerden, Amiral'in yanından sanki iyi bir haberle gelebilirmiş gibi merakla Kambur İzzet Paşa beklenirken İzmirliler kentin Yunanlılar tarafından çoktan işgal edileceğini anlamışlardı. Derken, Vali İzzet Paşa rıhtıma çıktı. Hızlı adımlarla vilayete geçerek odasına çıktı. Çevresine bir anda kentin mülki ve idari amirleri, gazeteciler ve müftü doluştu. Kimseden çıt çıkmıyor, kulaklar dikilmiş, valinin ne diyeceği bekleniyordu. Vali Paşa'nın yüzü asıktı. Yürekler bir inip bir kalkıyordu. Sonunda Vali Paşa konuşmaya başladı. O şunları diyordu: "Durumda bir değişiklik yoktur. Amiral Calthorpe'tan aldığım bilgi, notada belirtilenlerle aynıdır. Bunun dışında, bu kararın Paris Konferansı'nda alındığını öğrendim. Calthorpe bundan başka bir şeyden haberi olmadığını bana söyledi"...

Artık, söz, valinin çevresindekilerdeydi. Kimisi uzun uzun konuşarak, direniş gösterilmesini öneriyor; kimisi olayların gelişimi-

ni beklemenin yararlı olacağını ileri sürüyordu; ancak herkes yarının kapkaranlık bir gün olacağını görüyordu. Vali ise telaş edilmemesini; sabır ve olgunlukla Paris Barış Konferansı'nın adil kararlarının sonucunu beklemeyi öneriyordu.

Vali Paşa'nın odası boşaldı. Kentin Tilkilik ve İkiçeşmelik semtlerinde kentin ileri gelenleri toplanıp neler yapılabileceğini konuşuyorlardı. Aynı sıralarda İzmirli Rumlar da heyecan içindeydiler. Ayafotini Kilisesi'nde büyük bir toplantı yapılıyordu. Kilise hınca hınç dolmuştu. Averof zırhlısının kumandanı Mavridis'in nutkunu dinliyorlardı. O, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini müjdeliyor, 16.000 Yunan askerinin yola çıktığını ve kente girmek üzere olduklarını anlatıyordu. Bu sözler kısa sürede bütün İzmir'e yayıldı. Alsancak ve Kordon'da Rumlar büyük bir bayram havası içindeydiler. Her yerde Anlaşma devletlerinin bayrakları çekilmiş; gazino orkestralarında Yunan marşları çalıyordu. Rumlar sevinçten çıldırmış gibiydiler. Nerede bir Türk bayrağı görülse hışımla üzerine gidiliyor ve derhal yok ediliyordu.

Güneş yavaş yavaş bulutların arkasından göç edip giderken, akşamın alacakaranlığıyla İzmir limanındaki Hızır Reis gambotunda da hazin bir tören başladı. Grupla birlikte bayrak indiriliyordu. Bayrağı indiren ellerin sahibi ve yaşlı gözlerle yanlarında selam duran arkadaşları, ertesi günü sancaklarını bir daha çekemeyeceklerini biliyorlardı.

Akşamüzeri İzmir Türk Ocağı'nda İzmirli yurtsever gençler toplanmışlardı. Kaygı içindeydiler. Ne yapılabileceğini görüşüyorlardı. İlk akla gelen, işgal kararını büyük devletler yanında protesto etmekti. Türk Ulusu'nun sessiz sedasız teslim olmasının ona yakışmayacağını düşünüyorlardı. Mademki ulusun içinde onun yazgısını elinde bulunduranlar ihanet içindeydiler. O halde, halkın içinden bir tepki fışkırmalıydı. Bu tepki zaten her bireyin ruhunda ve vicdanında doğmuştu. Gençlerin yapacağı yalnızca taşmak üzere kaynayan kazanın altına bir kibrit çakmaktı. Karar verildi ve derhal yürürlüğe konuldu. Bütün Türk mahallelerine haberciler çıkartıldı. Sabah Maşatlık'ta (Bahribaba) miting yapılacaktı[43].

43 Necdet Öklem, *a.g.e.*, 143; ayrıntı için ayrıca bkz. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Bilgi yay., 2007; ayrıca Nail Moralı, *a.g.e.*, çşt. syf.; Dimitri Kitzikis, *Yunan*

O gece, bütün İzmir uyanık ve ayaktaydı. Yerli Rumlar, zafer sarhoşluğu içinde coşup taşarken, Türkler ev ev toplanıyorlar, derin bir ızdırabın bunalımı içerisinde, gelecek günlerin kendilerine getirecekleri felaketlerin kâbusu içerisinde kıvranıyorlardı. Daha gün doğmadan Maşatlık'ta on binlerce İzmirli toplanmıştı. Gençlerin alelacele bastıkları beyannameler, en ıssız köşelere kadar ulaşmıştı.

Ve kara gün doğdu...

Tan yeri yavaş yavaş ağarıyordu. Kentte yorgun bir ağırlık vardı. Sokaklarda gidiş gelişler başlamıştı. İzmirli yurtseverlerden Haydar Rüştü Bey, evinin penceresinden görülebilen bir kaç evin açık camları önünde ufku gözetleyen başların olduğunu görüyordu. Kendisi de Mustafa Necati ile Karaburun açıklarına gözlerini dikmişti. Ufukta hiç bir şey görünmüyordu. Haydar Rüştü Bey'in içinde kuşkular oluşmuştu; acaba günlerden beri bütün İzmirli Türkleri kızgın heyecanlar ve üzüntüler içinde kavuran işgal olayı bir vehimden başka bir şey değil miydi? Acaba, Bahribaba'daki kınama gösterileri üzerine düşmanlar, yeni bir karar alıp, işgalden vaz mı geçmişlerdi? Zihinlerine bu avuntu ve ümit dalgaları gelip gidiyordu.

Zaman yavaş yavaş geçti; ortalık daha da aydınlandı. Çevre artık, daha iyi seçilebiliyordu. Ufuklara dikilmiş bakışlarına Karaburun taraflarında beliren cılız dumanlar ilişti. Dakikalar geçtikçe dumanların arttığı görülüyordu. Sonunda güneşin yaldızladığı uzak ufuklarda gemi hayaletleri birer birer gerçeğe dönüşmeye başladı. Ümitleri derin ve arka arkaya gelen dalgalarla söndü; dünya gözlerine kapkara bir boşluk gibi görünüyordu. Zavallı İzmir; adım adım kendisine yaklaşan katillere karşı eli kolu bağlı nazlı bir mazlum gibi sakin; ancak gururlu bir durumdaydı. Gemiler yaklaşıyor, çoğalıyor; birer birer Yenikale burnundan dönerek İzmir'in kalbine doğru ilerliyordu. Bu görüntüyü iki arkadaş içleri yanarak, derin üzüntüler içinde izliyorlardı. Sonunda, Mustafa Necati bir yastığa kapanarak hüngür hüngür ağlamaya başladı. İnsanda saygı uyandıran yaşlı babası dualar ederek iki arkadaşa ümit aşılamaya çalışıyor; onları avutmak için uğraşıyordu. Onlar için artık, her şey bitmişti...

Propagandası, (Çev.: Hakkı Devrim), 1974.

Ve olan oldu. Sabahın erken saatlerinde Yunan askerleriyle dolu beş gemi İzmir Rıhtımı'nın önüne geldi. Askerlerin geminin güvertesinde "Zito" (Yaşa!) bağırışları ayyuka çıkıyordu. Askerler güvertede naralar atarken, onların bu çığlıklarına güverteye yığılmış Rumlar katılıyor; çığırtkanlıkta onlardan geri kalmıyorlardı. Rumlar dükkânlarını, hanlarını, evlerini mavi-beyaz Yunan bayraklarıyla donatmışlardı. Türkler ise silahsız, savunmasız kan ağlamaktaydılar. İnsanlar heyecan içinde ne olacak diye bekliyorlardı. Bir süre sonra Yunan askerleri İzmir rıhtımına mavnalarla çıkmaya başladılar. Türkleri derin bir üzüntü kaplamıştı. Önce, karaya çıkan askerlerden bir müfreze, Kışla Meydanı'na doğru yol almaya başladı. Yunan askerlerine Zafiriyu adlı bir albay komuta etmekteydi. Yunan askerleri gruplar halinde rıhtıma çıkarlarken İzmir'in semaları çan seslerinden inliyordu. Bütün kiliselerde çanlar çalıyor; kadınlı erkekli rıhtımı doldurmuş olan Rumlar, Yunan askerlerinin üzerine demet demet çiçekler fırlatıyorlardı. Bu arada Zifiriyu'nun bozuk bir Türkçe ile kaleme alınmış bir genelgesi yayınlandı. Zifiriyu bir fetih gerçekleştirmiş komutan edasındaydı. Uzlaşma devletlerinin kararlarına dayanan hükümetinin emriyle İzmir ve çevresinin işgaline giriştiğini; amacının bütün ahaliyi saldırılardan korumak ve güvenliği sağlamak olduğunu söylüyordu. Bu saldırıyı yapacak olanlar kimlerdi, belli değildi. Bu bildiri kopyalanarak, çoğaltılarak halka dağıtıldı. Kıyafetleri içinde Yunan askerlerini karşılayan Rumların içinde en önde olan İzmir Metropoliti Hrisostomos, Zifiriyu'ya "Hoş Geldiniz!" dedikten sonra elindeki tacı havaya kaldırmış; komutanı ve yanındakileri takdis etmiş; güzel bir Rum kızının taşıdığı altın bir tabaktan aldığı tuz ve ekmeği komutana sunmuştu. Sözde vatanı kurtaran bu şatafatlı komutana ve onun emrindeki askerlere yönelik bir de söylev verdi. O konuşmasına; "Asker Evlatlarım, Elen Çocukları" diye başlamıştı. Bu namlanmış papaz; Yunan askerlerine o gün, yani Türkler'in kara gününde kendi atalarının topraklarını yeniden fethettiklerini söylüyordu. Böylece ona göre bu askerler, İsa'nın en büyük mucizesini göstermiş oluyorlardı. Bu Hrisostomos'un vurgusuna göre, dinsel motifle biçimlendirilmiş, kutsallık kavramının içine konulmuş bir eylemdi. Ardından da Hrisostomos, belki de en büyük in-

sanlık suçu olan bir tahrike yönelerek şunları demekteydi: "Bu uğurda ne kadar Türk kanı dökerseniz o kadar sevaba girmiş olacaksınız. Ben de bir bardak Türk kanı içmekle, onlara karşı olan kin ve nefretimi bir parça olsun azaltmış olacağım. Haydi buyurunuz! Bütün azizler sizin arkanızda olacak... Atalarınızın toprakları sizleri bekliyor..."

Türk kanı içmek; böylece kin ve nefret duygularını yatıştırmak ve bunu yaparak sevaba girmek! Ne adına ve ne için? Bunun akılcı bir yanıtı elbette bulunmuyordu. Artık, bu aşamada akıl ve izan devre dışıydı. Her şey, kin ve nefretin yönlendirmesiyle oluyor ve bitiyordu.

Bu dinsel törenden ve kısa konuşmalardan sonra, çığlıklar, alkışlar arasında Yunan Efzun taburu, adım adım kentin içlerine doğru yürümeye başladı. Pasaporttan ilerleyip, Kordon boyunca ilerleyen efzun alayının hedefi Hükümet Konağı ile Sarıkışla arasındaki bölgeydi. Sarıkışla, Hükümet Konağının karşısında yer alan devasa bir binaydı. Kışlaya gelindiği sırada Rumlar arasından atılan bir kaç el silah sesi duyuldu. Bir kargaşa oldu. Yunan Efzun taburunun önünde Yunan bayrağı taşıyan bayraktar, kanlar içinde yere yuvarlandı. Bir panik ve kaçışmanın ardından, Yunan askerleri şaşkınlıklarını attılar ve aldıkları emirle silahlarını hızla Müslümanların bulunduğu yöne çevirdiler. Artık Müslümanlara ve kışlaya karşı silahlar hınçla boşaltılmaya başlanmıştı. Kurşunlar altında günahsız yüzlerce İzmirli, acımadan öldürülüyor, buğday gibi biçiliyordu. Ortalık kan revan içinde kalmış; kaçışmalar, bağırışlar, haykırışlar altında İzmir o kara günü yaşıyordu. Bununla kalınmadı. Sarıkışla'ya kapatılmış olan Türk askerlerinin, bu olup bitene seyirci kalmaktan başka yapacakları bir şeyleri yoktu. Yunan askerleri Sarıkışla'yı da hedeflerine almışlardı. Önlerine nasıl bir hedef çıkarsa çıksın, yağmur gibi kurşun sıkıyorlardı. Yunan askerleri sağa sola koşuşturuyor; kaçışan canlı hedeflere acımasızca ateş ediyorlardı. Ardından, kentin Müslüman mahallelerine doğru asker kaydırıldı. Yine hükümet konağına ve Kemeraltı Çarşısına da asker gönderildi. Yerli Rumlar da artık, ellerinde silah, Yunan askerlerine katılmışlardı. Acımasızca silah sıkarak, günahsız sivil insanları öldürüyor, yaralıyorlardı. Çarşıda, pazarda dükkânlar, mahalle aralarında da evler soyulup yağma ediliyordu. Sağa sola koşuşturan Türkleri tüfek dipçiği ve

kamçılarla dövüyor; hakaretler ediliyor; yüzük, saat, baston, para gibi buldukları değerli şeyleri, hatta, gözlerini kestirdikleri palto, ceket gibi elbiseleri alıp gasp ediyorlar; fesleri yırtıp çiğniyorlardı.

An geldi, kimi Türkler bu vahşete engel olmak istedi. Kışlanın önünden Yunan askerleri geçerlerken, askerlerin üzerine bombalar atıldı; ancak bu küçük direniş, Yunan vahşeti karşısında fazla tutunamadı. Yunan askerleri, hükümet memurlarını tek tek toplamaya başladılar. Devlet dairelerinden, bankalardan, evlerden hükümet görevlisi olanlar itile kakıla meydanlara toplanıyor; başları açılmaya zorlanıyor; ayakkabıları çıkarılıp, iki eli başına konulan bu zavallılar "Zito Venizelos" diye bağırmaya zorlanıyorlardı. İster bağırsın, ister bağırmasınlar, dipçik ve kamçı darbeleri sırtlarından, başlarından hiç eksik olmuyor; ezilerek, sürüklenerek götürülüyor; depolara, gemi hangarlarına tıkılıyorlardı. Tutuklanıp bir yere atılanlar, başlarına ne geleceğini bilmeden, sanki üst üste istifleniyorlardı. Aynı eylemler, subaylara da uygulanıyordu. Asker ve subaylar, vapurlara tıkış tıkış dolduruluyor; Anbarlı'ya taşınıp, oralardaki hizbe depolara götürülüp tıkılıyorlardı. Böylece, onlar günlerce aç ve susuz, tutuklu olarak yaşamak zorunda bırakılıyorlardı. Onlar da Anbarlı'ya vapurlarla nakledildiler ve günlerce aç susuz hapis hayatı yaşamak zorunda bırakıldılar. Az sonra sürüklenen insanlara yeni bir emir verilerek fes ve kalpaklarını atmaları istenmişti. Bu emri dinlemeyenlerin başlarmdan fes ve kalpakları süngülerle alınıyordu. Böylece, yüzlerce kişinin başı delik deşik edilmişti.

Tarih boyu süren bir kinin öcünü alıyor gibiydiler. Yunan askerlerinin vahşetine Rumlar da katıldılar. Askerler ve Rumlar, artık, Türklerin başlarındaki fesleri hedef almışlardı. Yerlere atılan fesler ve kalpaklar Yunan askerlerinin ve Rumların ayakları altında çiğneniyordu. Bu aşamada pek çok memur, dipçik, kamçı ve tekme darbeleriyle bayılıncaya kadar dövülmüşlerdi. Bu yetmemiş gibi; silah aranma bahanesi ile Türkler'in üzerlerinden para ve değerli eşyaları alınıyor, soyulup soğana çevriliyorlardı. Türk askerlerinin apoletleri sökülüyor; onları küçük düşürmek için olmadık hakaretler yapılıyordu. Bütün memurlar başları açık, elleri yukarıda; hakaret ve küfürler arasında yanlarında yörelerinde süngülü Yunan askerleri Kordon'a doğru gö-

türülüyorlardı. Şımarık ve küstah Yunan askerleri bütün tutukluları "Zito Venizelos" diye bağırmaya zorluyor; bağırmayanlar dipçik darbeleriyle yerlere seriliyorlardı. Tutuklanıp Kordon'a doğru götürülenler kafile haline sokulmuşlardı. Kafile, Gümrük binasının önüne gelmeden durduruldu. Kafileden birisi, bir Yunan subayına İzmir Valisi Kambur İzzet Paşa'yı gösterdi. Vali de kafile arasındaydı. Bunun üzerine valiyi, valinin oğlunu ve yanlarındaki liman reisini kafileden ayırdılar. Kâfile "Zito, Zito" diye bağırtılarak, borsa dairesine gelindi. Burada kafile tekrar sıkı bir denetimden geçirilerek içeri alındılar. Yakalanan memurlar ve kışlada bulunan subaylar ve askerler, Yunan gemilerine doğru sürükleniyorlardı. Kışladan gemilere gidinceye kadar dokuz subay şehit olmuş, yirmi bir subay da yaralanmıştı. An geldi, bu tek taraflı katliam tüyler ürpertici ve iğrenç bir durum aldı. Amerikalı ve İngiliz denizcileri bu kötü sahneyi gemilerinden izliyorlardı. Kimisi bu insanlık dramına dayanamadılar. Denize atlayarak Türkler'in yardımına koşmak istediler; fakat komutanları buna izin vermediği gibi, gemilerin kente bakan tarafına tente çekerek bu kanlı görüntüleri kendi askerlerinin gözlerinden saklamaya çalıştılar. Bu kıyımı izlemeye dayanamayan bazı İngiliz denizcilerinin, duruma müdahale etmek istemeyen komutanlarına karşı isyan belirtileri bile görüldü. İnsanlar öldürülüyor, cesetleri denize atılıyordu. Rıhtıma doğru götürülenlerden sağ kalanlar, Patris gemisinde hayvanlar için yapılmış ambarlara atıldılar. Çoluk çocuk sayıları 2.500'e ulaşan bu insanlar günlerce sefil bir halde, Patris'in ambarlarında yaşam mücadelesi vermek zorunda bırakıldılar.

Kışla ve rıhtımda sahneye konulan bu kanlı, tiksindirici ve utanılacak olaylardan sonra Yunanlılar, Türk mahallelerine saldırdılar. Evlere girdiler, büyük soygunlar yaptılar; binden fazla Türk ticarethanesini yağma ettiler. Artık, kıyım İzmir sokaklarına yayılmıştı. Yunanlılar karşılaştıkları Türk kadınlarını, çocukları ve yaşlıları acımasızca süngüden geçiriyor ve katlediyorlardı. Kısa sürede öldürülen Türkler'in sayısı 2.000'i buldu. Sokaklar, rıhtım, kışla ve hükümet önündeki Konak Meydanı Türk şehitlerinin cesetleriyle doluydu. Öldürülenlerin çoğu Yunanlılar tarafından ayaklarına ve boyunlarına de-

mirler takılarak denize atılmışlardı. Mahalle aralarında Türk kadın ve kızlarına tecavüz etme olayları sıradan bir olay halini almıştı.

Bu acımasız kıyım akşam saatlerine kadar sürdü. Olayı Mustafa Necati ile evinden gözleri yaşlar içinde izleyen Haydar Rüştü Bey, korku ve dehşetin bütün ülkenin semasını kapladığına tanık oluyordu. Beklenmedik biçimde ortalık kararıverdi. Birdenbire, bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başlamıştı. Bir yağmur tufanı İzmir'i esir almış; sanki bu insanlık dramına gökler dayanamamıştı. Yağmur taneleri, silah seslerine ara verdirmiş; namluları susturmuştu. Böylece yağmur, Kordon'da boğazlanmayı bekleyen pek çok Türkü azgın Yunanlılar'ın elinden kurtarmıştı.

İşgal kuvvetleri komutanı Zafiriyu, işgal günü görülen bu acı olaylardan lütfetti, üzüntülerini bildirdi. Yunanlı komutanlar kendi hükümetlerine gönderdikleri raporlarda bütün sorumluluğu Türklere yüklemekten de geri kalmadılar. Hatta kendilerini sorumluluktan kurtarmak için, bu olaylarla ilgili olarak rapor düzenlemekten bile kaçınmışlardı. Onlar, askerler arasında yaşanmış bir karışıklıktan söz ederek olayları geçiştirmeye çalışan bir tutum izliyorlardı. Bu facialar hiç olmamış gibi, Yunan Başbakanı Venizelos, etekleri sevinçten uçarcasına; İzmir'in işgalinin Yunan ordusuna tarihlerinin verdiği bir görev olduğunu vurguluyor ve bütün Yunan erlerini, subaylarını kutsal görevlerinden dolayı kutluyordu. Ona göre bu işgal nedeniyle her Yunan subay ve askeri yüreklerinde bir gurur duymalıydı.

Bu İzmir'in kara günüydü.

İhanet Tohumları:
Zararlı Dernekler

Yunan İşgali, her an birbirini tetiklemeye hazır olaylar zinciri gibi en güçlü etken olmuştu. Artık, Anadolu ve Doğu Trakya'nın her yanında Rumlar ve Ermeniler, kendilerine göre bir amaç güderek, örgütlenme çabasına girmişlerdi. Genel olarak tasarlanan şey, Yunan işgalini kolaylaştırmaktı. Bunun için silahlanılacak ve örgütlenilecekti. Aslında, pek çok yerde bu tür örgütlenmeler, Yunan işgali başlama-

dan önce ortaya çıkmıştı; ancak bu olay, bu örgütlenme çabalarını yerine getirmek isteyenleri büsbütün cesaretlendirmiş; özellikle, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine bu çabalar daha da yaygınlaşmıştı. Rumlar ve Ermeniler yoğun bir çalışma içinde örgütler kuruyorlar, sonra da bunları kimi şubeler aracılığıyla yaymaya çalışıyorlardı. Özellikle, Rumlar, Yunan yayılmacılığını kolaylaştırmak için uğraşmayı bir ulusal amaç edinmişlerdi.

Türk topraklarının işgali başlamadan hemen önce örgütlenmeye girişen Rum ve Ermeni azınlıklar, İzmir'in işgalinden cesaret alarak oldukça faal hale geldiler. Rum azınlığın amacı, Yunan işgalini kolaylaştırmak ve bunun mümkün olduğu kadar geniş alanlara yayılmasını sağlamaktı. Yunanlılık emelleri, almış başını gidiyordu. Her yerde dinsel ve toplumsal önderleri vardı. Onlar, bulundukları yerlerde örgütlenmek, silahlanmak ve hatta çeteler kurmak gibi görevler üstlenmişlerdi. Fener'deki Patrikhane, bütün Anadolu'ya yayılmış birimlerin ana merkezi gibiydi. Bütün bu küçük oluşumlar, ona bağlı gibi çalışıyorlardı; o da doğrudan Yunanistan'a işlevsel olarak kendisini bağlamıştı. Patrikhanenin desteğiyle Etnik-i Eterya adıyla bir dernek kurulmuştu. Bu dernek, başta, Karadeniz'de bir Pontus Devleti olmak üzere, Yunan emellerinin gerçekleşmesi için uğraşıyordu. Bu derneğe yandaş olarak bir de Mavri Mira Derneği kurulmuştu. Bunun amacı da Rumların silahlanmalarını sağlamaktı. Bunların dışında değişik adlarla kurulmuş komiteler ve dernekler de bulunuyordu.

Yine Rumlar'la işbirliği içine girmiş kimi Ermeni komiteler ve adı ünlenmiş kişiler de vardı. Bunların temel amacı; tarihsel Ermeni savları için uğraşmaktı. Osmanlı Devleti'nin bu güç döneminde Doğu Anadolu'da batılı devletlerin katkısıyla bir Ermeni Yurdu kurabileceklerini düşünüyorlardı.

Hem Rumlar'ın hem de Ermeniler'in temel çalışma yöntemleri, bulundukları coğrafyada çoğunlukta olduklarını ya da tarihsel hakları bulunduğunu batılı siyaset merkezlerinde kabul ettirmek ve bu çabalarında batı kamuoyunun ilgisini çekmekti. Wilson İlkeleri'nin öngördüğü, çoğunluğun ulusal yazgısını belirleme hakkından hareketle, kendilerinin bulundukları coğrafyada egemenliği hak eden bir

ulus olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlardı. Rumlar açısından iki önemli yerel önder, Trabzon Metrapoliti Hrisantos ve İzmir Metrapoliti Hrisostomos'tu. Bunların ilki, Karadeniz'de bir Pontus Devleti, ikincisi de Batı Anadolu'da ve adalarda bir İyonya Devleti kurmak istiyordu. İkisi de kuracakları devletleri, uygun bir dönemde, bu kendi yazgılarını belirleme hakkını kullanarak, Yunanistan'a bağlamak istiyorlardı. Bu durumda ise yapılacak şey; bağlı oldukları bölgede çoğunluk olduklarını ortaya koyabilmekti. Ancak Türkler, çok yerde nüfusça ezici çoğunluğa sahip oldukları için, bunu belgelemeleri de kolay görünmüyordu. Bu durumda yaptıkları şey, hiç de ilgisi olmayan etnik kimliklerin Rum ya da Ermeni olduklarını savlamaktı. Böylece, şişirilmiş istatistikler ortaya koyuyorlar ve bölgelerinde çoğunluk oldukları savında bulunuyorlardı. Bunun için hazırladıkları kimi sözde istatistikleri batı başkentlerine ulaştırıyor; oralarda kullandıkları kimi aracılarla batılı siyaset adamlarını etkilemeye çalışıyorlardı. Çok yerde uygulanan yöntem de aynıydı: Kimi çeteler kurularak, Türkler'e baskı yapmak, kıyım politikası uygulamak ve göçe zorlamak... Buna karşın, dünyanın değişik yörelerine dağılmış olan Ortodoksları alıp bin bir türlü sözler vererek Karadeniz ya da Kıyı Ege'ye getirmek ve yerleştirmek... Baskılara dayanamayıp ayrılıp giden Türkler de bu verilen sözlerin şatafatına kapılarak bölgeye göç edip gelen Rumlar da onların hanesine kar olarak yazılıyordu; çünkü nüfus sayılarını bu yöntemlerle artırmaya çalışıyorlardı.

Bütün bunlar parasız da olmuyordu. Yunan Hükümeti ve örneğin; Marsilyalı işadamı Konstantinidis ya da ünlü silah tüccarı Basil Zaharof gibi ünlü adlar, Rumluk emelleri gerçekleşsin diye keselerinin ağzını açmışlardı.

Türkler, bütün bu çabaların sarmalında, ulusal varlıklarını yitirme noktasına gelmiş; düşmanları gemi azıya almış üzerlerine yüklenirken; onlar varlıklarını nasıl sürdürebileceklerini kara kara düşünmekteydiler; ancak bu zor zamanlarda, ayrık otları gibi başını alıp başka yönlere gitmeye çalışan, düşündükleri ve eylemleri hiç de ulusun genel çıkarlarıyla örtüşmeyen grup ve kesimler de vardı.

Bu derneklerin en namlısı, "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" adını taşıyordu. Derneğin adı, İngilizleri seven, onlara muhabbet gösteren ve ilgi duyanların kurduğu dernek anlamındaydı. Gerçekte bu dernek, İngilizlerin sempatisini kazanmak isteyenlerin öncülüğünde kurulmuştu. Bırakışma döneminin en önemli siyaseti, İttihatçı düşmanlığı olarak ortaya çıkmıştı. Bu düşüncede olanlar, İttihatçılığın Osmanlı Türkleri ile İngiltere'nin arasını açtığına inanıyorlardı. Onlara göre, İngilizlere aykırı bir siyaset oluşturulduğunda, bunun yaşama şansı yoktu. Bu durumda yapılacak şey, İngilizler gözünde yitirilen saygınlığı yeniden kazanmaktı. Bunun için de temel yaklaşım onlara göre şöyle olabilirdi: İngilizlere olup biten bu kötü geçmişin sorumlusunun gerçek Osmanlılar olduğu anlatılır ve İttihatçıların iki eski dostun arasını açtığı tezi işlenirdi. Bu yaklaşım da ister istemez İttihatçı düşmanlığını gerekli görüyordu. Artık, İttihatçılara vurmak, günün modasıydı. Bu modayı izleyenlerin başında da Hürriyet ve İtilafçılar geliyorlardı. Pek doğal olarak, Hürriyet ve İtilaf düşüncesini besleyenlerin önemli bir kısmı, bu derneği de destekliyorlardı. Onların düşüncesine göre; bu denli yalın olarak tavırlar ortaya konulduğunda İngiltere sapla samanı birbirinden ayırır, Türkler'in eski dost olduğunu anımsar; onlara yeniden bir yaşama olanağı tanırdı. Bu düşüncenin en ateşli savunucusu Damat Ferit Paşa'ydı. Saraya damatlık bağı ile bağlı olan ve ulusal savaş sırasında Ankara'daki ulusal oluşuma en amansız düşman kesilen bu kişi, İngiltere hayranı olarak tanınıyor ve biliniyordu. Padişah Vahdettin'in pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da aklına girmiş, onu da derneği desteklemek üzere teşvik etmişti. Artık, bu dernek, hem Sultan Vahdettin'in hem de Damat Ferit'in desteğini kazanmış bir dernekti. Dernek ülkenin bu en namlı iki kişiliğinin desteğini aldığından, elbette etkisi de o denli fazla olacaktı.

Halifelik, gerçekte İngiltere için de önemli bir kurumdu. Öyle ya da böyle, Halifelik kurumunun İslam toplulları üzerinde dinsel bir otoritesi vardı. Bu coğrafyaların büyük kısmı İngiliz sömürgesi olduğuna göre, bu halkları belli bir çizgide tutmak için Halifeliğin olumlu bir katkısı olabilirdi. Şimdi, bu derneğe üye olanlar, bir anlamda bu kurumun etki gücünü pazarlık konusu gibi görüyorlardı. Halifenin et-

rafında kenetlenmiş bir yapı olursa; İngiltere'nin bu gücü görmemesi onlara göre olanaksızdı. Bu nedenle, İngilizler için, "seçkin kavim" demekten bile geri kalmıyorlardı. Başka bir ulusu seçkin olarak nitelendirip yücelten bir oluşumun, kendi ulusuna nasıl baktığını sorgulamaya bile gerek yoktur. Üstelik başkasını yücelten ancak kendi ulusal değerlerini küçümseyen bakışın; ulusal kimlik ve benlik gibi konularda bir özgüven bunalımı yaşayacağını görmemek olanaklı değildir. Bir özgüven eksiği olan düşüncenin de ulusa yarar getirmeyeceği ayan beyan ortadadır.

Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısında tutuculuğu ve yabancı hayranlığı ile tanınan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskın iktidarı döneminde iyice sindirilmişti. Mütareke dönemiyle bu yıldırılmış düşünce yeniden hortlayıverdi. Onlar da İngiliz hayranıydı. Hilafetin önemini savunuyor ve ulusçu düşünceye karşı bulunuyorlardı. Türkler'in yönetme sanatında başarılı olamadıklarını vurgulayıp; İngilizlerin bu konularda katkılarının önemli olabileceğini düşünüyorlardı. Bu düşünceleriyle onlar, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile düşünsel temelde neredeyse bire bir uyuşuyorlardı. Üstelik onları bir araya getiren ortak düşüncenin temelinde de İttihatçı düşmanlığı bulunuyordu. 1919 yılında yeniden etkin olmaya başlayan bu dernek, artık, bundan sonraki süreçlerde İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile kol kolaydı. Anadolu'da ulusal direnişe karşı tepkisel oluşumların temelinde, İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi bu derneğin de büyük katkısı vardı.

Bu iki dernek de savaş yapılmadan, uzlaşma yoluyla barış yapılmasından yanaydılar. Bunun için de İngilizlere yakın olmak gerekliliği vardı. Bu amacı güden başka siyasal oluşumlar da bu tablo içinde yerini alıyordu. Osmanlı ülkesinde barışın ve kurtuluşun ancak meşrutiyet ve demokrasi ile olacağını savunan oluşumlar da bulunuyordu. Bunlar ulusal duruş ve direnişe kökten karşı olan düşüncelerdi. Hatta bu tür direniş çabalarını, barışı köstekleyen ve batı ülkeleriyle Türkler'i karşı karşıya getiren yanlış hareketler olarak görüyorlardı.

Siyasette hiç bir zaman tek düzelik yoktu. Türkiye'nin yakın dönem siyasi tarihinde iki önemli olgu sürekli olarak etkin olmayı ba-

şarmıştı. Bunlardan biri, ayrılıkçı Kürtçülük hareketi; öteki de İslamcı düşüncedir; ancak tarihin garip bir oyunu olmalı; her iki etkenin de bir biçimde dış bağlantıları hep olmuştu. Bırakışma döneminde de bu iki temel siyasal olgu, süreç içinde bu rolü oynayacak oyuncuları bulmaktan geri kalmadı. "Kürdistan Teali Cemiyeti" adıyla kurulan ve sözde Kürdistan olarak adlandırılan coğrafyayı kurtarmayı amaçlayan derneğin kurucusu Seyyit Abdülkadir adlı birisiydi. Bu siyasal oluşum, Kürtleri ayrı bir ulus sayıyordu. Temel amaçları Doğu Anadolu'da bir ulus devlet kurmaktı. Bu dernek de programını bütünüyle Wilson İlkeleri'ne dayandırmıştı. Wilson; bir ulus, bir coğrafya üzerinde çoğunlukta olduğunda kendi geleceğini kendisi belirler dediğine göre, onlar da tıpkı Mavri Mira gibi kendileri için sözde yurt olarak gördükleri topraklarda çoğunluk olduklarını ve bu hakkın kendilerine verilmesini istiyorlardı. Böylece bağımsız bir ulusal Kürt devleti kurabileceklerdi.

Bu yapı ile aynı düzlemde değerlendirilebilecek "İslam Teali Cemiyeti" de, İslam dünyasını bir bütün olarak kurtarma düşüncesini savunmaktaydı. Derneğe üye olanların çoğu, katı medrese eğitimi almışlardı. Bir İslam birliğini öneriyordu. Sözde, bütün İslam dünyasını birleştirecek bir düşü sanki kurtuluş gerçekte o olabilirmiş gibi dayatıyordu. Osmanlı ülkesinin bir bunalım içinde olduğunu kabul ediyor; ancak bundan kurtuluşun çaresi olarak da İslamın ipine sarılmayı gösteriyordu. Hürriyet ve İtilafçılar da bu derneğe katkı veriyorlardı; ancak bilinen o ki bu derneğin arkasında da yabancı ülkelerin rolü vardı.

Bütün bu dernekler içinde doğrudan ve dolaylı etkisi nedeniyle en önemlilerinden birisi, "Wilson Prensipleri Cemiyeti" idi. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un yenidünya düzeni çerçevesinde ortaya attığı ilkelerin, son derece adaletli olduğunu düşünerek, bu ilkeleri savunmakla geleceğin dünyasında yer alabileceklerine inanıyorlardı. Günün en moda siyasal oluşumlarmdan birisi bu örgütlenmeydi. Wilson, ulusların kendi yazgısını kendilerinin belirleyebilme hakları çerçevesinde Türkler'in de çoğunluk olarak yaşadıkları topraklarda kendi geleceklerini belirleyebilme hakkı olduğunu söylemekteydi. Bu önemli bir nokta olmakla birlikte; önce İngiltere tarafından giderek de

Amerika Birleşik Devletleri tarafından ortaya atılan "Mandater" yönetimin bir çıkar yol olabileceğini öngörüyorlardı. Mandater yönetim, güçlü bir ulus olarak Amerika'nın, kendi kendisini yönetemediği düşünülen Türkler'in gelip onları, onlar adına yönetmesi anlamına geliyordu. Yani onların öngörüsüne göre; Türkler kendi kendilerini iyi yönetemedikleri için bu yıkımlar, acılar başlarına gelmiş; yok oluşun kıyısına kadar itilmişlerdi. Bu durumdan nasıl kurtulabilirlerdi? İngiltere, bu duruma gelişin en önemli etkeniydi. Şimdi İngiltere'ye yeniden yönelmek, yeniden çare olamazdı; çünkü o duruma gelişin nedeni bu ülkeydi. Ancak bir ayrıntı olduğunu düşünüyorlardı; İngiltere'nin yok edici baskıları karşısında yılacağı ve Osmanlı ülkesini savunacak tek ülke Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Bu ülke karşısında İngiltere yılar, geri adım atardı. Bir süre Amerika Birleşik Devletleri mandater yönetimini kurardı. Altyapı, eğitim, kültür, ekonomi gibi konularda kalkınma çabaları oluşurdu. Bir süre sonra da oluşan yeni koşullara göre kimi çıkış yolları düşünülebilirdi[44]...

Bu düşünceyi savunanlar, kimi adımlar atmaktan da geri kalmamışlardı. Derneklerini kurduktan sonra, Amerika Başkanı Wilson'a bir mektup göndererek, bu isteklerini ona sunmuşlardı. Bu istekler doğrultusunda Wilson da bir general başkanlığında oluşturulan bir kurulun Türkiye'ye gelmesi ve Amerika mandacılığı düşüncesinin ne denli geçerli olabileceğini araştırmak istemişti[45].

Düş güzel şeydi; alanı olduktan sonra, tezgâhlara sunulduğu pazarlarda, kendince para ediyordu...

Başların sıkıştığı dar zamanlarda, yol gösteren, koşulları kendi çıkarlarına yontmaya çalışanlar her zaman oluyordu. Bu nedenle İtilaf güçleri de boş durmuyor; kimi yerlerde açtığı derneklerle, yerel işbirlikçilerle de ilişkiye geçerek, o bölgedeki etkinliklerinin karşısına çıkacak tepki ve direnişlerin önünü almak istiyorlardı. Bunlardan birisi de Trabzon ve çevresinde kurulmuştu: "Trabzon ve Havalisi Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti". Bu dernek Trabzon ve yöresinin yerel bir yönetim

44 Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1991, s.154; derneğin çalışmaları ve programı: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, II, İstanbul, 1986, s.245-263.

45 Mine Sümer, "Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhur Başkanı Wilson'a Gönderdiği Bir Muhtıra", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, III-4-5 (1965), s.23.

aracılığıyla, bir tür özerklik içinde yeniden kurgulanmasını öngören bir oluşumdu. Gerek İşgal güçlerinin gerekse İstanbul Hükümeti'nin desteğini alıyor ve bölge için özerklik öngörüyordu. Bölge halkı bu derneğin şubeleri açılınca güçlü bir tepki ortaya koydu. Bu tepki karşısında tutunamayan dernek dağılmak zorunda kaldı. Dernek üyelerinin pek çoğu, sonradan Hürriyet ve İtilaf'ın çatısı altına koştular.

Kurtuluşun Ateş Böcekleri: *Yararlı Dernekler*

Artık, ülkenin üzerinde gerçekten kara bulutlar dolaşıyordu. İzmir'in kanlı işgali, yüreklere derin bir kırbaç etkisi yaratmış; ulusal vicdan sızlamıştı. Yerel yurtseverler, eşraf, ordunun çözülüşü sonrasında yurtlarına dönen ulusçu subaylar, kimi yönetici ve bürokratlar içleri yanarak bu çözülüşü ve sancılı kıvranışı görüyorlardı. Pek çok kişi, Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını anlamış; buna koşut olarak işgallerin yayılışı, yerel işbirlikçilerin ve azınlıkların gem almaz ihtiraslarının bu yıkılış sürecinin önünü nasıl açmaya çalışıyordu. Öz anlatımla, yurt elden gidiyordu. Artık, pek çok kişi, ülkenin yazgısından sorumlu olan pek çok kurumun elinden bir şey gelmediğini, gelmemek bir yana kendi varlıklarını zorba işgalcilerin çıkarlarıyla birleştirdiklerini görmekteydi. Pek çok yere nokta nokta işgal gücü çıkarılmıştı. Azınlıklar ise Türkler tarafından kesildikleri yaygarasını çoktan başlatmışlardı. Bir kısır siyaset Türk ulusal varlığını yok etmek için dönüp duruyordu. Bu gidişin ülkenin parçalanması, yurdun işgale uğraması olduğu apaçık ortadaydı. Yetkili gibi görünen kişi ve kurumlar, etkili olamadığına ve üzerlerine düşen sorumluluğu yapamadıklarına ya da yapmadıklarına göre, yapılacak şey neydi? Akıl, yerel direnişleri gösteriyordu. Yerel direniş birimleri oluşturularak, her yöre kendi varlığını koruma çabası içine girebilirdi; ancak bu ne kadar çözüm olabilirdi ki? Düzenli ve silahı bol yayılmacı ve el koyucu güçlere ve onların yerli uzantılarına karşı ne ölçüde etkili olabilirdi böyle bir oluşum? Sonra buna yönelindiğinde, bu oluşumlar nasıl silahlanır, nasıl eğitim görür; ekonomik gücünü kimden, nerelerden alabilirdi? Bütün bu sorular boşlukta ve yanıtı olmayan sorulardı.

Ancak kimi önemli konular da göz ardı edilemezdi: Örneğin; Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekten çok olumlu katkılar sunmuş olan gizli örgütü Teşkilat-ı Mahsusa... Bundan ne kadar yararlanılabilirdi? Bu sorulara aklın yanıt bulması gerekiyordu. Bir kere bu örgüt, merkezi hükümetten ne kadar ayrı düşünebilirdi? Ya da bu örgüt üzerinde artık çözülen bir devletin merkezi ne kadar etkili olabilirdi? Yine de bu örgütün içinde görev yapmış, deneyimleri yüksek kişilerin şimdi bulundukları yörelerde, en azından sivil topluma önderlik etmesi, onları örgütlemesi ve doğrudan halka ve ulusal çıkarlara yönelik yabancı saldırganlığına karşı bir silahlı direniş oluşumunu sağlamasında katkıları olabilirdi.

Halka gelince; halk, başsız ve çaresizdi. Elinde olanakları sınırlıydı. Üstelik örgütsüzlük ortamında halkın bir şey yapması zaten olanaksızdı. Ona yol gösterecek, onun elinden tutacak bir açılıma gereksinim vardı; ama nasıl? Halkın o zamana kadar çok kere yanıltıldığı biliniyordu. Bu halkın da içselleştirdiği genel bir kanıydı. Üstelik güven duyguları alabildiğine sarsılmış; en azından bu duygularla pek oynanmıştı. Örneğin; İttihatçı düşmanlığı halkın arasında pek yaygın değildi; ancak İstanbul'da siyaset çevresi ve hükümetler bütünüyle oluşumlarını bu genel yaklaşım üzerine oturtmuşlardı. Şimdi, gene bir biçimde İttihatçı geçmişi olan yurtseverler bu umutsuzluk ortamında devredelerdi. Yurdun pek çok yerinde, işgallere karşı koymak için girişilen örgütlenmede onlar başı çekiyordu. Bu derneğin içinden gelen gözü pek kişiler; ulusal savaş öncesi halkı örgütlemek, küçük de olsa direniş güçleri oluşturmak konusunda yoğun bir çaba içinde bulunuyorlardı. Hürriyet ve İtilaf ulusal duygu ve düşünceleri felce uğratmaya çalışır, halkı tepkisizleştirme siyasetini hükümet destekli sürdürürken; İttihatçılar, yeni bir dirilişi başlatmak için çaba gösteriyorlardı. Yapıları, kimlikleri, yaşama bakışları, geçmişleri onlara böyle bir görev yüklemiş gibiydi...

Bunlardan biri, Trakya'da kurulmuştu. "Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını taşıyan bu oluşum, Trakya'da Yunan işgaline karşı Osmanlı Devleti'nin haklarını korumaktaydı. Cemiyetin merkezi Edirne'ydi. Yunanistan, bölgeyi kendisine katmak isti-

yor ve bu nedenle bölgede yaşayan Türk ve Müslümanlara akıl almaz baskılar uyguluyordu. Bölgede yurtseverler, bu sömürgeci dayatmaya karşı bir şeyler yapmak gerektiğini görüyorlardı. Trakya'da Yunanlılar tarihsel haklar güdüyorlardı. Bu hakları elde edebilmek için de baskı yöntemleriyle o bölgede yaşayan Türkler'i göç etmeye zorluyorlardı. Baskı aracı olarak çeteler yine devredeydi. Akıl almaz yasa dışı işlerin sınırı yoktu. Çok yerde olduğu gibi kimi zaman korkutarak, kimi zaman da akıl almaz toplumsal ve ekonomik baskılar uygulayarak, Türkler'i bölgeden göç ettirerek, orada Rumlar'ın çok olduğunu, o coğrafyada Wilson İlkeleri'nin gereği olarak, Rumlar'ın kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi hakkı olduğunu savlamak istiyorlardı. Bunun yoğun propagandası yurdun çoğu yerinde vardı. Aynı oyun, temcit pilavı gibi ısıtılıp ısıtılıp sofraya sunuluyordu. Bu durumda, Türkler'in yapacağı şey de belliydi. Kendi başlarının çaresine bakmak istiyorlardı. Siyasi yönden haklılıklarını göstermek ve Yunan-Rum politikalarının geçersiz olduğunu anlatmak için, bu bölgede çoğunluğun Türkler'de olduğunu gösteren istatistikler hazırlıyorlar; tarih, ırk ve kültür olarak Türk olduğunu; ekonominin de ağırlıklı olarak Türkler'in elinde olduğunu göstermeye çalışıyorlardı. Bu nedenle, yayınlar yapılıyor, bu yayınların Avrupa'da ilgili merkezlere gönderilmesine çalışılıyordu. Bir diğer önemli konu da, yayınlar yaparak, gazete çıkararak, bölge halkının birlik ve dayanışma duygusunu geliştirmek; haklarını yerli ve yabancı kişi ve kurumlar önünde savunmaktı. Çıkardıkları gazetenin adı "Trakya"ydı. Bununla kalınmadı. Dernek üyeleri, Paris Barış Konferansı'na katılarak, yabancı devletlerin delegeleriyle görüşmeler yapıp, raporlar sunmuşlardı. Hazırladıkları raporlarla haklılıklarını göstermeye çalışıyorlardı. Bölgenin Yunanlıların işgaline uğraması derin bir elem ve kaygı yaratmıştı. Yunan işgali, yalnız, Yunan askerlerinin baskılarıyla kötü yüzünü göstermiyordu. Bunun yanı sıra, Rumlar yaygın bir çete ağı da kurmuşlardı. Bu çetelerle Türkler'e akıl almaz baskılar uyguluyorlardı. Amaç korku ve panik yaratarak, göç süreçlerini hızlandırmaktı. Daha çok yerel eşrafın, sivil asker bürokratların katkısıyla, bu oluşuma karşı koymak için direniş birimleri oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu birimler, Rum çetelerinin ve Yunan askerlerinin

baskılarına karşı koymak için kimi çatışmalarda bile bulunmuşlardı; ancak bütün bu çabalar bir yere kadardı. Bir noktadan sonra, bunlar çare olmuyordu.

Anadolu'da ise iki önemli dernek ün kazanmıştı. Bunlardan biri: "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti" idi. Dernek, Osmanlıların haklarını korumak üzere kurulmuştu. Bu hakları korumak kime karşı ve nasıl yapılacaktı? Temel kaygı İzmir'in işgal edilme olasılığıydı. Bu olasılık, Türkler'i derin bir üzüntü içine itmişti. Yapılacak şey, hakları korumaktı; ancak bunun için köklü bir örgütlenmeye gitmek kaçınılmazdı. Pek çok dernek gibi, bu da Wilson İlkeleri'ne umut bağlamıştı. Bu ilkelere işlerlik kazandırmak için de bölgede Türkler'in varlığını kanıtlamak ve bu varlığın baskın bir boyutu olduğunu anlatmak kaçınılmaz gibi görünüyordu. Derneğin kuruluşu ve çalışmalarında en büyük katkıyı İzmir'in yurtsever valisi Nurettin Paşa göstermişti. Dernek, İstanbul'a ve Paris'e üyeler göndererek, görüşlerini açıklamaya çalışmaktaydı; ancak derneğin varlığından Rumlar son derece rahatsızdılar. Bu nedenle, sürekli olarak İstanbul Hükümeti'ne bu dernekle ilgili jurnaller gitmişti. Hükümet de bu yurtsever derneği o dönemin yaygın karalama kampanyasının bir parçası olarak İttihatçılık ve Bolşeviklik'le suçlamaktaydı. Dernek ise, bölgenin Türk olduğunu anlatmak için raporlar hazırlıyor, bunun savaşımını veriyordu. "Türk İzmir" adıyla Fransızca bir gazete de çıkararak, yerli ve yabancı kamuoyuna görüşlerini ve tezlerini açıklamaya çalışıyordu. Kanlı Yunan işgali, bu çalışmaları kesintiye uğrattı. Dernek İzmir'deki çalışmalarına son vermek zorunda kaldı. Önce, adını değiştirerek Redd-i İlhak'a çevirmiş; sonra İstanbul'a taşınmak zorunda kalmış; ancak artık, varlığını sürdürme olanağından uzak kalmıştı.

Kuşkusuz, Yunanistan'ın büyük düşleri, bütünüyle Türk ulusal varlığını ortadan kaldıracak özü, kendi içinde barındırıyordu. Megali İdea düşüncesi Yunanistan'ın maddi olanaklarının çok ötesinde bir yayılmayı öngörüyordu. Bu oluşum, bütünüyle Türk ulusal varlığını kaldırarak, bu amaçlara ulaşmayı öngörüyordu. Bunu açık biçimde gören kimi yurtseverler, bu düşüncenin gerçekleşmesinin önüne geçmek için, ulusal refleksleri harekete geçirmek gerektiğine inanıyorlar-

dı. Bunun için, Dr. Esat Paşa'nın yoğun çabaları vardı. O, her şeyden önce yaygın bir bilinçlenmenin gerekliliğine inanıyordu. Ayrıca, ulusal güçlerin kendi aralarında tam bir işbirliği ve dayanışma ortaya çıkmalıydı. Sonuçta bu düşünce, Türk yurdunu bütünüyle ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Dolayısıyla, bunun ayrımında olan yurtseverlerin ortak bir çaba içine girmelerinden daha doğal bir şey olamazdı. Ona göre; bu bakış biçimi o ya da bu partiye ya da derneğe özgü bir bakış olarak görülemezdi; bütün sivil toplum örgütlerinin eylemli katılımını gerekli kılan bir açılım isteniyordu. Dr. Esat Paşa, saygın bir kişiliğe sahipti. Çok kişi tarafından sayılır ve sevilirdi. Bu yönden onun bu işi ne denli içselleştirdiğini sorgulamaya bile gerek yoktu. 1918 yılı Kasım ayında, çok sayıda dernekten katılımcıların gelmesiyle, ulusal bir kongre toplama yoluna gidildi. Bu oluşum, bütün ulusal güçleri tek bir amaç etrafında birleştirmekti. Böylece, Türk ulusal varlığı ve hakları çok daha kolay korunabilecek; en azından verilen savaşım çok daha etkili olacaktı. Bu amaçla İstanbul'da arka arkaya toplantılar yapılarak, ortak amaç yönünde stratejiler oluşturulmaya çalışıldı. Yine onlar da, tıpkı öteki dernekler gibi, Rum ve Yunan emellerini geçersiz kılmak için bilimsel yayın yapmaya ağırlık verdiler. Broşürler, kitaplar, beyannameler hazırlayarak bunları yayınlama yoluna gittiler. Böylece, onlar da batı kamuoyunu gerçeklerin ne olduğu konusunda aydınlatmaya çalışıyorlardı. İzmir'in işgali bu dernek üzerinde derin etkiler yarattı. Bu olayı protesto etmek için, 23 Mayıs 1919 günü İstanbul'da büyük bir miting düzenlenmesine aracılık etti. Esat Paşa'nın Sinop'a sürgün edilmesiyle dernek etkinliğini yitirdi.

Bu oluşum, pek çok aydında ulusal cephe düşüncesini geliştirdi. "Vahdet-i Milliye" (Ulusal Birlik) hareketi, bu düşünceden esinlenmişti. Her ne kadar örgütsel anlamda bir gelişme görülemese de bu düşünce ulusal duygularm, birlik ve bütünlük kavramlarının gelişmesinde ve yerleşmesinde büyük rol oynamıştı.

Yine de örgütsüzlük, büyük yıkımlar karşısında en büyük sorundu. Türk aydınları bu dönemde, toplumsal hareketi bir örgütsel yapıya dayandırmak için yoğun bir çaba içinde bulunuyorlardı. Dışarıdan gelen etkiler, içerideki bu oluşumu alabildiğine besliyordu. Ulu-

sal cephe, Vahdet-i Milliye ya da Milli Kongre gibi düşünceler, her ne kadar umulan sonucu doğurmamış olsa da yaşanan acı deneyimlerin de sağladığı katkılarla, dışarıdan gelen bu olumsuz etkiler, bir ulusal yapının oluşmasında etkili oluyordu.

Doğu illerinin en büyük derdi de Ermeni tehlikesiydi. O zamana değin bu soruna ilişkin yaşananlar, kaygıların canlı tutulması için yetip artıyordu. Doğu Anadolu'dan, hala, Ermeni tehlikesi uzaklaşmış değildi. Ermenilerin yoğun bir çaba içinde oldukları ve bunun için çalıştıkları zaten görülüyordu. Doğu illerinin önde gelen kişileri çaba göstererek, bir şeyler yapmak gerektiğini düşünüyorlardı. Aydınlar kaygı içindeydiler. Bu nedenle, Aralık 1918'de merkezi İstanbul olmak üzere "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" adıyla bir dernek kurdular. Onlar da tıpkı diğerleri gibi Wilson İlkeleri'nin adil olduğuna inanıyor ve geleceğin siyasetinde bu ilkelerin önemli olacağını düşünerek, bölgenin Türk olduğunu göstermeye çalışıyorlardı. Yine öteki dernekler gibi bu dernek de Avrupa'ya kurullar göndererek, kendilerini anlatma gereğini duyuyorlardı. Bunu anlatabildikleri zaman batı kamuoyunun kazanılabileceği düşünülüyordu. Dernek, İstanbul'da kurulmuştu; ancak ilk şubesini Erzurum'da açtı. "Albayrak" adlı gazete yayına sokularak bu gazete aracılığıyla düşüncelerini yaymaya uğraşıyorlardı. Yine "Hadisat" ve Fransızca "Le Pays (Vatan)" gazeteleri de yayımlanmıştı. İleriki dönemde dernek, bir kongre yaparak, Doğu illerindeki aydınları ulusal konular üzerinde birleştirmeye çalışmıştır.

Karadeniz Türkleri'nin duyduğu kaygının temelinde de Pontusçuluk vardı. Trabzon Metrapoliti Hrisantos, Marsilyalı bir iş adamı olan Konstantinis ile bir Pontus devleti projesinin ateşli bir savunucusuydu. Bu nedenle o, kimi oluşan çeteleri açıkça desteklemekten geri kalmıyordu. Gördükoğlu Simon, Balık İlya gibi Rum çeteler ortaya çıkmış; Türk köylerine, kasabalarına baskınlar yapıyor; evler yakılıp yıkılıyor, insanlar katlediliyor; kitleler halinde Türkler göçe zorlanıyordu. Onların da derdi Wilson İlkeleri'ydi. Bölgede Rumlar'ın çoğunluk olduğunu kanıtlama çabasındaydılar. Rumlukla hiç de ilgisi olmayan yerel halkları zorlama kimi yorumlarla Rum sayıp, şişirilmiş

istatistikler hazırlıyor, sonra da bu istatistikleri delilmiş gibi göstererek, Mithridat'ın ülkesi Pontus'u Türk kanları üzerinde diriltmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle onlar çetelere her türlü olanağı sunuyor, para ve silah sağlıyorlardı. Yunan savaş gemilerinin bir biçimde kıyıya silah yığdığı ve bu silahların kimi yollarla gelecekte ayaklanmayı tasarlayan Rumlar'ın eline geçtiği biliniyordu. Pek çok okul, kilise ve buna benzer yapılar silah ve cephane deposu haline gelmişti. Rumluk, dur durak bilmiyor; gemi azıya almış gibi, bu karmaşa ortamında kendisini göstermeye çalışıyordu. Çeteler vurdukça Türkler göç yollarına dökülüyor; göçler ortaya çıktıkça, sevinçten etekleri uçuşan Hrisantos ve onun yandaşları bin bir türlü para ve toprak sözü verdikleri dağınık Rumlar'ı, dünyanın başka yerlerinden bu bölgeye getirerek yerleştirmeye çalışıyorlardı. Pontus'un sınırları İstanbul yakınlarından Rusya'ya kadar uzayacak, başkenti Samsun olacaktı. Bu düşü kurarlarken, düşün rüzgârıyla Türklere de yaşamı, cehenneme çeviriyorlardı[46].

Bu koşullarda Türkler, iki elleri böğürlerinde, ne yapacaklarını şaşırmış bir durumdaydılar. Samsun'a bir İngiliz taburu çıkarılmıştı. Hintli askerlerden oluşan bu tabur, gelecekte bölgenin işgal edilebileceğine ilişkin sağlam bir kanıttı. Artık, bir şeyler yapmak gerektiğini düşünen Trabzonlu aydınlar, gerçekte kendi yurtları olan bu topraklara sahip çıkmak için bir adım atmak gerektiğini düşündüler. Pontus düşüncesinde olan Rumlar ile bir Ermeni rüyası gören Ermenilere karşı var olma savaşımı vermek ve haklarını dünyaya duyurmak için; "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" adıyla bir dernek kurdular. Dernek, ulusal hakları koruma amacını güdüyordu. Temelde kaygıları, kendisi gibi kurulmuş öteki derneklerle aynıydı. Trabzon ve yöresinin Türk olduğu kanıtlanacaktı. Etnik kimliğin ne olduğu dosta düşmana anlatılacaktı. Bunun için de istatistikler, raporlar, dergiler ve kitaplar hazırlayıp yayınlamak, bunlar aracılığıyla düşüncelerini dünya kamuoyuna anlatmak kaygısını taşıyorlardı. "İstikbal" adıyla bir de gazete çıkarmışlardı. En yakın ilişkiyi, Erzurum'da kurulan dernekle kurmuşlardı. Erzurum'da bir kongre düşüncesi ortaya atıldığında, Trabzon'daki bu dernek bu düşünceye olumlu katkılar sağlamak için çalışmıştı.

46 *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Serander yay., 2007.

Kaynayan yörelerden biri de Adana ve çevresiydi. Bölge, Fransız tehdidi karşısında tam bir kargaşa içindeydi. Fransızların gizli anlaşmalarla bu bölgede gözü olduğu biliniyordu. Buna ilişkin haberler, Mütareke Dönemi'nde yoğun biçimde kamuoyuna pompalanıyordu. İstanbul'da bir araya gelen bir grup aydın, "Kilikyalılar Cemiyeti"ni kurmuşlardı. Dernek, Adana ve yöresinin Fransızlarca işgal edilmesini önlemek üzere; ulusal hakları korumak için kurulmuştu. O da tıpkı ötekiler gibi bölgenin etnik ve kültürel yönden Türk olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Sömürgeci yalanlarını orta yere dökmek, yaptığı çalışmalarla bunu yabancılara kanıtlamak için çalışmak, yayın yapmak, kanıt toplamak derdindeydi. Böylece, onların da temel hareket noktası, Wilson İlkeleri'ydi. Yöre halkının Türk kimliğinde olduğu kanıtlandıktan sonra, dönüp batıya; bölge insanının Türkiye'den ayrılmak istediğini haykırmak istiyorlardı. Derken, Fransızlar bu bölgedeki kentlere saldırılar düzenledi. Antep, Maraş ve Adana'da Türkler, sömürgeci güçlere karşı tarihin en anlamlı kent direnişini gösterdiler. Yerel güçler, ulusal bir savaşın içine giriyorlardı. Bu koşullarda dernek, daha fazla İstanbul'da kalamadı. Merkezini Adana'ya taşıyarak, oradaki yerel güçlerin de katılımıyla, silahlı direniş boyutuna geçmiş oldu. Artık, dernek, bütün bu saldırılara karşı silahlı direnişte bulunmaktan başka çare olmadığını açıkça görmüştü[47].

Tek Çözüm:
Anadolu'ya Gitmek

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a gelip, limandaki düşman gemilerinin toplarının Yıldız Sarayı'na doğru çevrilmiş olduğunu görünce; yanındaki arkadaşına "Geldikleri gibi giderler!" demişti...

Geldikleri gibi giderler... Lakin ne zaman ve nasıl?

Kimsenin bu konularda bir şey bildiği yoktu. O günlerde İstanbul'da siyasi kargaşa almış başını gidiyordu. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiğinde, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti çekilmiş, yerine Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu. Bu pek çok kişide olduğu gibi,

47 Kemalettin Şükrü, *Mütareke Acıları*, İstanbul, 1930.

Mustafa Kemal Paşa'da da bir düş kırıklığı yaratmıştı. O, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulduğunda, kişiliğine çok saygı duyduğu Paşa'nın pek çok sorunun üzerine gideceğini umuyordu. Ona yazdığı kimi mektuplarda, kendisi de hükümette yer almak istediğini açıkça söylemiş; ancak bu olmamıştı. Ahmet İzzet Paşa'nın İngilizlerle anlaşarak, daha onurlu bir barışa yönelebileceğini düşünüyordu. Bu düşünce başarılamamıştı. Şimdi bu olmayınca, Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu. Daha önce umut yaşarken, bu yeni hükümetle umudu düş kırıklığına dönüşmüştü; çünkü Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın süreci taşıyabileceğine inanmıyordu. Bu nedenle, parlamentoda bulunan kimi arkadaşlarıyla görüşerek, yeni hükümetin sorunları çözemeyeceğini açıkça söylemişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın arayışları bitmiyordu. Bir ara tuttu, Sultan Vahdettin'le de görüştü. Vahdettin'le tanışıklığı bir kaç yıl önce birlikte gittikleri Almanya gezisine dayanıyordu. O zamanlar Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri yeteneklerini görme fırsatı yakalamış; bundan daha da öte, 1915'te Çanakkale'deki başarılarını da algılama olanağı bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın yeteneklerinden hiç kuşkusu yoktu. Bunun yanı sıra, Paşa'nın İttihatçı olmayışı da Vahdettin'in bakış açısına göre, önemli bir ölçüydü. Bu ilgi ve olumlu görüşler; Mustafa Kemal Paşa'nın cesaretini artırmış, bu zor dönemlerde çözüm yolunda bir şeyler yapabilmek için, hizmet etmeye aday olmuştu; ancak olanlar, beklentileri karşılamaktan uzaktı. Şimdi, Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu. Saraya akrabalık bağı olan bu kişinin, sorunların altından kalkamayacağı Mustafa Kemal Paşa'ya göre ayan beyan ortadaydı. Böyle bir zamanda Sultan Vahdettin ona değer veren sözler söylemiş olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa, yine de umduğunu bulabildiğini düşünmüyordu.

Bir ara, sonradan Damat Ferit Paşa tarafından toplatılıp imha ettirilecek olan "Zabit ve Kumandan İle Hasbihal" adlı yapıtını yayınladı. Şişli'de bir ev kiralamıştı. Arkadaşlarıyla Şişli'de kiraladığı evde sık sık toplanıyor, kurtuluş çareleri arıyordu. Osmanlı Padişahından ve onun hükümetinden bir yarar gelmeyeceğini görüyordu. Ardı ardına kurulan hükümetlerle dirsek temasına geçiyor, yeni dönemde daha

etkili olabilecek yolları araştırıyordu. Sonunda İstanbul'dan umudu kalmadı. Ulusa gidilmeli ve ulusla bir şeyler yapılmalıydı; ancak bu arada siyasi yoldan kimi yararlı şeyler yapılabileceğine, en azından bu yolu zorlamak gerektiğine inanıyordu. İstanbul'a geldiğinde, elinde savaş yıllarında harcayamayıp biriktirdiği bir miktar parası vardı. Önce bu parayla annesine bir ev almak istedi; bunu başaramadı. Elinde kalan parayı, çıkarılacak bu gündelik gazeteye sermaye olarak verdi. Arkadaşı Ali Fethi Bey'le halkı uyandırmak adına yeni bir gazetecilik denemesinde bulundu. "Minber" adlı bir gazete çıkarmaya çalıştı. Dr. Rasim Ferid, Minber'in imtiyaz sahipliğini ve sorumlu müdürlüğünü almıştı. Mustafa Kemal de bu gazetede "Minber" takma adı ile başyazılar yazdı. Yine "Hatip" adıyla yazılar yazıyordu. Gazete, yaklaşık 50 sayı çıktıktan sonra 21 Kasım 1918 tarihinde kapandı. Bu küçük deneme Atatürk'ün ulusun aydınlanmasında gazetelere verdiği önemi gösteriyordu[48].

Karadeniz Bölgesi'nde asayişin bozulduğu söyleniyordu. İngilizler Samsun'a bir tabur Hint kökenli asker çıkarmışlardı. Bölge Rumları da Türkler'in kendilerine kıyım yaptığı gerekçesiyle yaygarayı koparmışlardı. Uzlaşma Devletleri adına İngiltere, İstanbul Hükümeti'ne bir nota vererek, bu güvenlik sorununun önüne geçilmesini, aksi durumda bölgeyi işgal edeceklerini söylüyorlardı. Bu nota üzerine İstanbul Hükümeti büyük bir telaş ve tedirginliğe kapılmıştı. Karadeniz Bölgesi'nin işgal edilmesi beklenen bir durum değildi; ancak bölgede Rumlar'ın büyük bir çaba içinde olduğu biliniyordu. Türkler üzerinde akıl almaz baskılar varken, yavuz hırsız ev sahibini bastırır deyiminde olduğu gibi, kıyıcılar, kendilerine kıyıldığını dile getiriyorlar, ötekiler de haklının yanında değil, işine gelenin yanında yer alıyorlardı. Çığırtkanlığın ne sonu vardı ne bucağı...

Mustafa Kemal Paşa, artık, İstanbul'dan umudunu kesmişti. Ne yapılacaksa Anadolu'da yapılacaktı. Ulusal direniş için ulusu ayaklandırmaktan ve iradesini eline almasını sağlamaktan başka çare yoktu. Ulus, genel bir kalkışma içine girerse, Sultan ve Halife'ye karşı ayaklanır, egemenliğini bir ihtilal ile eline alır; ardından kendi yaz-

48 Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.5, S.13, s.184.

gısını belirleyerek, ulusal gücüne dayanır ve sömürgeci güçlere karşı savaşırdı; ancak bunun da kimi zorlukları vardı: Ulus, yüzyılların geleneksel ve dinsel etkileriyle, Sultan ve Halifeye körü körüne bağlıydı. Halifeye bağlılığı, dinsel bir yükümlülük olarak görüyordu. Şimdi, Halifeliğe karşı ayaklanmayı körüklemek, büyük tehlikeleri olan bir süreci kapsıyordu; ancak Mustafa Kemal Paşa gene de ulusunun sağduyusuna güveniyordu. Yakın silah arkadaşlarıyla görüşmelere başladığında, Anadolu'da direnişin olanaklarını araştırıyordu. Çok çeşitli yollar üzerinde durulabilirdi. En doğru çıkış, ilk başta kimi tepkileri önleyeceği düşünülerek, resmi bir görevle Anadolu'ya gitmekti. İstanbul'da bulunduğu süre içinde, sayısız siyasal temas yolu aramış, değişik kişilerle ve kimi önemli makamları tutanlarla görüşmeler yapmıştı. Düşüncelerini çoğu kez açıkça söyleyemese de, bir çıkar yol aramak için uğraşmıştı; ancak sonunda şunu görmüştü: İstanbul'un elinde Anadolu'nun yazgısına sahip çıkacak hiç bir olanak bulunmuyordu. İstanbul Anadolu'ya hâkim bir noktada değil, bütünüyle İngilizlere bağlı bir noktadaydı. Ulus ise kendi sorunları içinde boğuşuyordu. Şimdi de ulusal varlığı, ortadan kalkmak üzereydi. Başsız kalmış gövde, ne yapacağını bilmez bir halde, çırpınıp duruyordu.

Ulusu ve orduyu padişaha ve onun düzenine karşı ayaklandırmak; bir bağımsızlık ve özgürlük savaşı başlatmak...

Ancak, nasıl?

İşte bu olay, Mustafa Kemal Paşa'ya istediği şeyleri uygulamaya koymak için bir fırsat sunuyordu. İngilizler Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vermişlerdi Nota metninin altında Amiral Calthorpe'un imzası vardı. Notada Karadeniz Bölgesi'nde Türkler'in Hıristiyanlara karşı şiddet uyguladığı ileri sürülüyordu. Bu durum, onların bakış açısına göre güvenliği bozuyordu ve buna derhal son verilmeliydi; aksi durumda Uzlaşma Devletleri üzerlerine düşeni yapacaklardı. Bu yaklaşım, bölgede bir işgal hazırlığı demekti. Bu durum, Osmanlı Hükümeti'nde büyük bir telaş yaratmıştı. Duruma bir an önce el atmak, İngilizlerin bölgede bir işgal eylemine yönelmelerinin önüne geçmek gerekiyordu. Bunun bir düzmece yaklaşım olduğu hemen anlaşılıyordu. Bölgede Rum çetelerinin haddi hesabı yoktu. Oysa notada

İngilizler, açıkça bunların nedeni olarak Türkler'i görüyor ve bu saldırılar önlenmezse, bölgeyi işgal edeceklerini söylüyorlardı. Bu durumda Osmanlı Hükümeti'nin İngilizlere karşı koyarak, durumun böyle olmadığını söyleme iradesi bile yoktu. Ancak İngilizler, bu saldırılar durmazsa bölgeyi işgal edeceklerini söylediklerine göre, İstanbul Hükümeti de İngilizlerin isteklerini yerine getirir, bölgenin işgalini gerektiren etkenleri ortadan kaldırırdı. Notada Türkler'in saldırılarının yarattığı koşulların, bir işgal getireceği söylendiğine göre; çare de bunun içindeydi: Bu olayları önlemek, bir çözüm yolu olarak görülüyordu.

Ancak, ordunun tam da terhis edildiği bu karışık dönemde, bu görev kime verilebilirdi? En korkulan şey, İttihatçılık olduğuna ve ordunun içinde de İttihatçılık yaygın bir etki alanı bulduğuna göre, bölgeye bu sorunların çözümü için bir İttihatçı subay gönderilmesi durumunda; kaş yapılırken göz çıkarılabilirdi. Bu hem İngiltere'nin daha çok tepkisini çeker hem de iş çözüme doğru gideceğine daha çözümsüz bir duruma dönüşebilirdi. Bu durumda, o bölgeye sorunların çözümü için gönderilecek subayın bir kere İttihatçı olmaması gerekiyordu. Sonra, gerçekten bu sorunu çözebilecek bir komutan olmalıydı. Düşünülen adlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın adı ön plana çıkıyordu. Bir kere o İttihatçı değildi. İkinci olarak başta Çanakkale ve Doğu Cephesi'ndeki görevleri olmak üzere başarılarına diyecek yoktu. Artı, bir başka konu daha vardı: Mustafa Kemal'ın İstanbul'daki temasları... Değişik insanlarla ilişki içindeydi. Siyasi çevrelerle görüşüyordu. Üstelik bu görüşmeler normal görüşmeler de sayılmazdı; örneğin Ahmet İzzet Paşa; hükümet kuracağı zaman Mustafa Kemal Paşa ona kimi adları bakan yapması için önermiş; hatta tutmuş, kendisini de bakan yaptırmak istemişti... Bu bir ihtiras duygusunu işaret ediyordu. Mustafa Kemal Paşa ihtirası ve hırsı olan bir komutandı. Arkadaşlarıyla sürekli temas halindeydi; onlarla buluşuyor, görüşüyor; çevresinde hep bir hareketlilik gözlemleniyordu. Her ne kadar bunlar gizli kapaklı yapılmak isteniyorsa da sonuçta saraya bağlı gizli örgüt, bunları bir biçimde iletiyordu. Görülüyordu ki o, ataktı; gözü pekti; üstelik ihtiraslı bir kurmaydı. Bunlar kimi konulara ilgileri çekiyordu: Acaba Mustafa Kemal Paşa, bir askeri darbe mi yapacaktı? Ya da yapabilir

miydi? Bütün bunlar, ister istemez kafaları kurcalıyordu. O halde çare neydi? Çare, bu koşullarda kendiliğinden ortaya çıkıyordu: Bir taşla iki kuş vurma politikası... Hem Mustafa Kemal Anadolu'ya gönderilerek, onun başarısı ve kurmay özelliği yakınılan sorunları çözmek için işe yarar ve bu yaradığı zaman, İngiltere memnun edilmiş olurdu; hem de o Anadolu'ya gönderildiği için, İstanbul'dan uzaklaştırılmış bir Mustafa Kemal, İstanbul için bir tehlike olmaktan çıkardı.

Kaldı ki Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmek istediği de biliniyordu. Bütün bu etkenler bir araya geldiğinde, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne düşen, onu Anadolu için görevlendirmekti. Bu nedenle hükümet, 30 Nisan 1919 günü, Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu Müfettişliği'ne atadı. Artık o, yola çıkacağı kurmay kurulunu belirleyip, Anadolu'ya gidebilecekti. Ardından da ona, bu görevi sırasında hangi askeri ve sivil makamlara emir verebileceğini gösteren bir görev alanı çizildi.

"Paşa Paşa Ülkeyi Kurtarabilirsin!"

İşte, şimdi o, Samsun'a hareket etmeden önce son temaslarında bulunuyordu. Artık, yanında kimler olacak ve ona eşlik edecek; bunlarla ilgileniyordu. Bu kişileri kendisi belirlemek istiyor; bunu da ilgili makamlara söylemekten geri kalmıyordu. Yanında gelecek olanların adlarını tek tek belirledi. Sonra da Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya giderek veda etmek istedi. Yanında Harbiye Bakanı Şakir Paşa vardı. Birlikte Sadaret Makamına geçtiler. Sadrazam Damat Ferit Paşa yanına gelen konuklarını gözleri altın gözlükleri içinde, bakışları sevinçten parlayarak karşıladı. Damat Ferit, Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı tanıyordu ve şimdi, onu olağanüstü iltifat içeren sözler söyleyerek karşılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir güven duyduğunu söylüyor; Mustafa Kemal Paşa da bu güven duygusundan dolayı Sadrazam Paşa'ya teşekkürler ediyor; Sadrazamın iltifat dolu sözlerine tatmin edici yanıtlar veriyordu. Karşılıklı iltifat ve nezaketle geçmiş olan görüşme bitip de Mustafa Kemal Paşa Sadrazamın yanından çıkarken; Sadrazam Kemal Paşa'ya Anadolu'ya gittiğinde her

istediği şeyi doğrudan kendisine yazabileceğini; yapabileceği bir şey olduğunda derhal yapılacağından emin olunmasını rica ediyordu. Mustafa Kemal Paşa da bunun ne kadar yararlı olduğunu söylüyor; derin teşekkürlerini iletiyordu.

Ardından, Sadaret makamından çıktılar. Sonra da İçişleri Bakanı Mehmet Ali Paşa'nın yanına gittiler. Mehmet Ali Paşa, kendisini ziyarete gelen kişinin, Samsun'daki olayların iç yüzünü incelemek için gönderilen Mustafa Kemal Paşa olduğunu anlayınca; elini tuttu ve Mustafa Kemal'e eşlik eden Şakir Paşa'ya; bu görev için Mustafa Kemal Paşa'yı önermekle ne denli doğru bir seçim yaptıklarını anımsattı. İçişleri Bakanı, Mustafa Kemal Paşa'yı ismen zaten tanıyordu. Şimdi bakan, Şakir Paşa'nın onu tanıtma biçiminden çok mutlu olmuştu.

Mustafa Kemal Paşa resmi ya da özel; gerekli gördüğü kişilerle temaslarını sürdürüyordu. O günlerde Süleymaniye'nin sokaklarından birinde gizli bir görüşme de yaptı. Gittiği ev hoş bir evdi. Mustafa Kemal Paşa buraya zamansız ve bir davet beklemeye gerek kalmaksızın gitmişti. Kendisini karşılayan hizmetçi kız, Mustafa Kemal Paşa'ya Paşa'nın ziyaretine geldiği kişinin hazır olmadığını söylüyordu. Paşa hizmetçi kızdan, salona alınmasını ve orada beklemesine izin verilmesini rica etti. Nasılsa bu arada evin beyi de gelmiş olacaktı. Derken kapı açıldı; gülümseyen yüzüyle ev sahibi; "Ne haber; bu ne baskın?" diyerek içeri girdi. Bu gelen kişi, Atatürk'ün yaşamı boyunca çok değer verdiği, her zaman tam olarak güvendiği İsmet Bey'di. Kucaklaştılar; ancak Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'e zamanının dar olduğunu söylüyordu. İsmet Bey, kendisinin beklentilerini kısa süre içinde yerine getirmeliydi. Anadolu'da görevlendirildiğini anlattı. Sonra da Anadolu'ya gidip, kendisinin yerleşeceği zamana dek, İsmet Bey'in kendisine yardım etmesini, iş başladığı zaman da yanına gelmesini söylüyordu. Sonra ayrılmak için ayağa kalktı; o çok güvendiği dostu ve arkadaşının ellerini tuttu. İsmet Bey ellerini avucunun içine alan Paşa'nın yüzüne gülümseyerek; "Biraz daha konuşsaydık!" diyordu; ancak Mustafa Kemal Paşa, saraya bağlı gizli örgütün kendisini izleyeceğinden çekiniyor, bağlantıda olduğu kişi ve kesimlerin tek tek belirleneceğinden kuşku duyuyordu. Bu nedenle, İstanbul'da kaldığı süre

içinde, olabildiği kadar kendisiyle görünmemesini, tedbirli olmak için buna özen gösterilmesini rica ediyordu.

Onun önem verip aradığı bir diğer kişilik de Fethi Bey'di. Fethi Bey, onun gençlik yıllarından arkadaşıydı. En son birlikte Minber gazetesini çıkarmışlardı. Bırakışma Dönemi'nde onu da pek çok kişi gibi tutuklamışlar ve Bekirağa Bölüğü'ne götürmüşlerdi. Bu tutuklanma olayından sonra Mustafa Kemal Paşa bir iki kez arkadaşını ziyaret etmişti. Şimdi, Samsun'a hareket etmeden önce son kez ziyaret ederek, gizli düşüncelerini onlara açıp Anadolu'ya gittiği müjdesini vermeyi düşünüyordu. Hapishane Müdürü'ne uğradı. Ali Bey adlı bu kişi, Mustafa Kemal Paşa'yı eskiden tanıyordu. Geçmiş dönemde bir ara Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çalışmış bir askerdi. Bir olay sırasında kendisini doğru bilgilendirmediği için Paşa, Ali Bey'i açığa almıştı; ancak suçun bu kişide olmadığını sonradan anlamıştı. Yine de Mustafa Kemal Paşa, bu kişinin temiz yürekli birisi olduğunu biliyordu. Ali Bey, eski komutanını karşısında görünce çok sevinmiş ve Mustafa Kemal Paşa'yı çok şaşırtan, şaşırttığı ölçüde de sevindirip duygulandıran bir cümle söylemişti: "Paşam, haber aldık, Anadolu'ya gidiyormuşsunuz. Ne zaman emredersenız, tutuklulardan istediklerinizi yanıma alarak size geleceğim"...

Paşa bu sözleri duyunca şaşırıp kalmıştı. Ali Bey, Paşa'nın istediği tutuklular kimse, onları alıp yanına, yani Anadolu'ya gelmeyi söylüyordu. Şaşkınlık içindeki Paşa bu sözler üzerine oturduğu koltuktan ayağa kalktı ve Ali Bey'in elini tuttu. "Bana başarımın ilk müjdelerini veriyorsunuz. Teşekkür ederim" dedi. Koğuşta çok değer verdiği tanıdıkları vardı. Onları görmek ve yanlarına uğramak için koğuşta, yanında kimse olmadan özgürce dolaşmak istiyordu. Bu nedenle, hapishane müdürünün kendisiyle gelmemesini ve kendisini yalnız bırakmasını rica etti. Ali Bey'in bu isteğe izin vermesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa koğuşları gezmeye başladı. Önce koğuşunda bekleyen Ali Fethi Bey'i gördü. İki eski arkadaş, bir köşeye çekildiler. Mustafa Kemal Paşa, sıradan bir tutuklu gibi bir köşeye atılmış arkadaşına durumu özetleyerek anlattı. Anadolu'ya gitmek için aldığı görevden söz etti. Pek konuşmasalar bile gözler çok şey söylüyordu. Sonra koğuşları birlikte dolaşmaya başladılar. Gördükleri karşısında duygulanmamak, içlenmemek

olanaksızdı. Kimi koğuşlarda üst üste yığılmış insanlar vardı; sıkışık karyolalar iç içe geçmiş gibiydi. Hüsrev Sami; "Görüyor musun Kemal, ne haldeyiz!" diyor, içlenip, durumundan yakınıyordu. Kamuoyunun tanıdığı kimi önemli isimler tutukevinin koğuş yaşamı içinde, zaman doldurmak için odalarında oyun oynuyordu. Onlara Paşa, Hapishane Müdürü'nü eskiden tanıdığını, ne denli temiz yürekli ve güvenilecek birisi olduğunu anlattıktan sonra, onunla birlikte kimi planlar yapabileceklerini söylüyor, öğütlerde bulunuyordu. Çekinmeye gerek yoktu. Bunlar konuşulduktan sonra Kemal Paşa, duygularını belli etmemeye çalışarak, yanından ayrılmak üzere olduğu arkadaşlarına veda etti.

Bu temaslardan sonra Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa'yı bir kez daha ziyaret etti. Bu kez onu son derece telaş içinde bulmuştu; ancak gelenekti; önemli bir göreve giden bir devlet görevlisinin, örneğin bir Paşa'nın ya da nazırın, Sadrazam ya da Sultan gibi önemli isimleri ve makamları ziyaret edip veda etmesi beklenirdi. Ardından da randevu talep etti ve Osmanlı Halifesi ve Padişah Sultan Vahdettin'i ziyaret ederek, veda etmek istedi.

Bir cuma selamlığından sonra, son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'yı Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda kabul etti. Salona girdiğinde yanında Naci Paşa ile yaveri vardı. Padişah Vahdettin, salonun denize bakan penceresi önünde bir masanın başında oturuyordu. Mustafa Kemal Paşa ve Naci Paşa içeri girdiklerinde, Sultan Vahdettin'i dalgın bir halde gördüler. Hatta Mustafa Kemal Paşa, bir iki dakika süren bekleme sırasında padişahın uyuduğunu bile sanmıştı. Gözlerini kapatmış olan Vahdettin'in yüzüne bakan Mustafa Kemal Paşa, koskoca bir milletin yazgısının bu kişinin iki dudağı arasında olduğunu düşünüp, bu garip duruma içleniyordu. Bir süre sonra Sultan Vahdettin, konuklarının geldiğini fark etti. Gözlerini araladı ve "Mustafa Kemal Bey, siz misiniz?" diye sordu. Mustafa Kemal Paşa kendisini takdim etti. Tanışıyorlardı. Almanya gezisi sırasında Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdettin'e refakat etmiş; bu yolculuk sırasında Mustafa Kemal'in zaten Çanakkale'de ünlenmiş adını belleğine yerleştirmişti. Sultan Vahdettin'in izin vermesi üzerine Mustafa Kemal Paşa ilerledi ve Sultan Vahdettin'in yanına oturdu. Vahdettin'le

adeta diz dize denilecek kadar yakındılar. Padişahın sağında dirseğini dayamış olduğu bir masa ve masanın üzerinde bir kitap bulunuyordu. Salonun Boğaziçi'ne bakan penceresinden görülen manzara şuydu: Birbirine paralel çizgiler üzerinde düşman zırhlıları bulunuyordu. Bordolarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuştu. Manzarayı görmek için oturdukları yerlerden başlarını sağa çevirmek yeterliydi. Vahdettin yavaş yavaş Paşa'nın yaşamı boyunca hiç unutamayacağı ses tonuyla konuşmaya başlamıştı. Konuşmasının bir yerinde Mustafa Kemal Paşa'yı irkilten bir cümle kullanıverdi: "Paşa paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin; bunların hepsi artık, bu kitaba girmiştir"... Bunu söylerken Vahdettin, masanın üzerindeki kitabın üzerine elini koymuştu. Mustafa Kemal Paşa bu sahnede gözlerini kitaba dikti: Kitap bir tarih kitabıydı. Dikkatli ve sessizce Sultam dinliyordu. Sultan; "Bunları unutun!" diyordu. "Asıl şimdi yapacağın görev hepsinden önemli olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin![49]

Mustafa Kemal Paşa'ya Sultan Vahdettin, ülkeyi kurtarabileceğini söylüyordu... Hatta bu görevindeki başarının, bütün eski başarılarından çok daha önemli olacağını vurguluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bu sözleri duyduğu zaman sanki donup kalmıştı. İçinde kuşkular oluşmuştu. Padişahın dediği şeyleri kafasında bir yerlere oturtmaya çalışıyordu. Acaba Vahdettin bu sözlerinde samimi miydi; yoksa ne yapmak istediğini gizli hafiyeleri tarafından kendisine jurnal mi edilmişti? Yaptığı görüşmelerden Sultan Vahdettin haberdar mıydı? Birazdan, yanından ayrıldığında, sarayın kapısında tutuklanacak mıydı; yoksa Vahdettin gerçekten samimi miydi?

Bu samimiyete de pek inanmıyordu. O Vahdettin ki yabancı hükümetlerle ve onların yerli ya da yabancı ajanlarıyla temas yolları arayarak, devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Şimdi, bunları söylerken o, bütün bu yaptıklarından pişman mıydı? Aldatıldığını mı anlamıştı? Aklından bir an bunları sormak bile geçti; ancak derhal bundan vazgeçti. Mustafa Kemal Paşa şimdi böyle bir konuyu açarak, başka konulara girmeyi gereksiz bir boşboğazlık sayıyor ve tehlikeli buluyordu. Sultan Vahdettin konuştukça, ona sıradan yanıtlar vererek geçiştirmeye çalışıyordu. Padişah konuştuktan sonra o, kendisine gös-

49 Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Anlattıkları*, Sel yay., İstanbul, 1955 sf.124-127.

terilen ilgi ve güvene teşekkür etti. Elinden gelen hizmeti yapmakta kusur etmeyeceğinden emin olunmasını istedi. Bunları söylerken, kafasında, vicdanında gelip geçen şeyler dediklerinden öte, bütünüyle değişik, başka başka şeylerdi. Padişahın söylediği sözlerin etkisiyle kendi iç dünyasında oluşmuş kuşkuları, çelişkileri çözmeye çalışıyordu. Yine de olanaksız olarak gördüğü şeyler vardı. Padişahın daha veliahtlığı, ardından da padişahlığı zamanında onun bütün duygu ve düşüncelerini yakından görüp tanımıştı. Eğilimlerinin, sahtekârlıklarının yakın tanığıydı. Şimdi, böyle bir adamdan nasıl yüksek ve soylu bir davranış beklenebileceğini düşünüyordu. Kendisine sultanın söyledikleri duygu dünyasından gelip geçiyordu: Memleketi kurtarabilirmiş; isterse bunu yapabilirmiş! Sultan buna nasıl hemen hüküm verebilirdi? Bunu anlamanın olanağı yoktu.

O, kısa bir süre sonra sultanın ne demek istediğini kavradı: Vahdettin Osmanlı Devleti olarak hiç bir güçlerinin olmadığını, tek dayanaklarının İstanbul'a egemen olanların siyasetine uymak olduğunu söylemek istiyordu. Öyleyse, devleti kurtarmak, Sultan Vahdettin'in gözünde İngilizlerin her dediğini ivedi olarak, bire bir yapmaktan başka bir şey değildi. Mustafa Kemal Paşa'ya İngilizleri kızdıracak bütün hareketlerin önüne geçerek, ülkeyi kurtarabileceğini bu mantık dizgesi içinde söylüyordu. Dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen bu görev, İngilizlerin yakındıkları sorunları çözmekten oluşuyordu. Eğer, bu sorunları çözümleyebilirse, ülkeyi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirse, bu siyasete karşı gelen Türkler'i etkisizleştirirse, İngilizlerin ve dolayısıyla da Vahdettin'in isteklerini yerine getirmiş olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, bu sözler ve ardından da arka arkaya akan düşünce döngüsü içinde padişaha merak buyurmamasını söyledi. Sultana, görüşlerini anladığını belirtiyordu. Sultanın yüksek emirleri olursa, hemen Samsun'a hareket edeceğini, kendisine emir verilenleri bir an unutmayacağını söylüyordu. Bu sözlerden sonra Sultan Vahdettin de Mustafa Kemal Paşa'ya; "Muvaffak ol" diyordu.

Padişahla olan sahne burada bitiyordu. Mustafa Kemal Paşa, selamını verip; Naci Paşa'yla Sultan Vahdettin'in huzurundan çıkmıştı. Naci Paşa, padişahın yaveri ve aynı zamanda da Mustafa Ke-

mal Paşa'nın hocasıydı. Dışarı çıktıklarında Naci Paşa, elinde ufak bir kutu içinde bir şey tutuyordu. "Bu zat-ı şahanenin küçük bir hediyesidir; kabul buyurun!" diyordu. Bu armağan, kapağının üzerinde Vahdettin'in mührü olan bir saatti. Mustafa Kemal Paşa armağan için teşekkür edip, kutuyu aldı; sonra da yaverine uzattı. Bir süre sonra Yıldız Sarayı'ndan çıkmışlardı. Sanki Anadolu'ya hareket etmek üzere olduklarını saklamak istiyor gibiydiler. Bu nedenle, ayaklarının patırtısını işitmekten korkarak, saraydan uzaklaşmışlardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılıp Samsun'a hareket etmeden önce İstanbul'daki görüşme ve temasları bunlardı. Paşa son görüşmelerinden birini, Sultan Vahdettin'le yapmıştı. Kimileri, bu görüşmeler sırasında ona Sultan Vahdettin'in bir kese içinde 40.000 altın lirası kendi özel hazinesinden olmak üzere 400.000 altın lira verdiğini ileri sürmektedir. Ancak buna olanak yoktur. Çünkü tarihin hiç bir döneminde bir kesenin 400.000 altını alabildiği görülmemiştir. Üstelik, 400.000 altın liranın toplam ağırlığı 2.800 kg yapıyordu. 3 tona yakın bir ağırlığı ne Sultan Vahdettin eliyle kaldırıp Mustafa Kemal'e verecek kadar güçlüydü; ne de Mustafa Kemal Paşa bu parayı bu görüşmeden sonra yanına alıp sürükleye sürükleye saraydan çıkarma kudretine sahipti.

Artık Anadolu, Mustafa Kemal Paşa'yı bekliyordu. Yanında götüreceği 18 subayı tek tek seçti. Kendisi de içinde olmak üzere 19 kişilik kurul, Samsun'da karaya çıkmak üzere 16 Mayıs 1919 günü Bandırma Vapuru ile yola çıktı. Bu tarih, Türkler'in kara gününden, yani İzmir'in işgal edilmesinden bir gün sonraya denk geliyordu[50].

Umudun Canlandığı Gün 19 Mayıs 1919: *"Bir Gemi Yanaştı Samsun'a Sabaha Karşı..."*

Uzun ve tehlikeli bir yolculuktan sonra Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 günü Samsun'da Anadolu topraklarına ayakbastı. Samsun'da ulus, Mustafa Kemal Paşa'yı bağrına basmıştı. Kendisine

50 Bilgi için bakınız: Alptekin Müderrisoğlu, "Vahdettin'in Kurtuluş Savaşını Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 40.000 Altın Ve 400.000 Kağıt Para Verdiği Gerçekdışı Bir İddiadır", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.4, S.15, 1995.

verilen görev açık ve belirgindi: Bölgedeki karışıklıkları önlemek... Samsun'da Mıntıka Palas'ta kalıyordu. O karargâhını kurar kurmaz, derhal sivil ve askeri birimlerle temasa geçerek, hangi yerde ne ölçüde güvenlik sorunu olduğunu anlamaya çalıştı. Ancak, o günlerde onun da her Türk gibi yüreğini burkan bir konu vardı: Güzel İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olması... Bu olay her yanda tepkiler doğurmuş, protestolara neden olmuştu. İşte şimdi görüyordu: Anadolu kaynıyordu. Nereye baksa, ulusta tam bir ulusal coşku ve kaynaşma vardı. İzmir'in işgal edilmiş olmasını ulus bireyleri benimseyemiyorlardı. Aynı tepkiselliği Samsun ve çevresinde de görmüştü. Bu canlılığa duyarsız kalmak olanaklı değildi. Daha Samsun'a geldikten üç gün sonra, yani 22 Mayıs 1919 günü Hükümete bir telgraf çekerek, İzmir'in ne denli haksız yere işgal edilmiş olduğunu belirterek, bu olayı protesto etti. Bu telgraflar arka arkaya Sadaret Makamına Mustafa Kemal imzasıyla gönderiliyordu. O güzel İzmir'in haksız yere işgal edilişinin, ordu ve ulusu içten içe yaraladığını söylüyordu. Bu açıkça ulusal varlığa karşı bir saldırıydı. Ulusun bu saldırıyı kabul etmesi beklenemezdi. Kaldı ki, Karadeniz'de yer yer İngiliz askerleri bulunuyordu. Bu asker çıkarmalar haksızdı ve ulusun egemenlik alanına açık bir saldırıydı[51]...

Mustafa Kemal Paşa'nın Amacı ve Yöntemi: *Yol Haritasının Köşe Taşları*

Ve o cümle...

Gerçekten, ulusun yazgısını ve istencini ortaya koyan, amacını açıklayan o sözler:

Mustafa Kemal Paşa, 22 Mayıs 1919 günü Sadarete gönderdiği telgrafında çok önemli bir cümle daha kullanıyordu:

"Millet Türklük duygusunu ve hâkimiyet esasını hedef almıştır"...

Milletin Türklük duygusunu ve hâkimiyet esasını hedef alması, ne anlama geliyordu? Bu cümleyle Mustafa Kemal Paşa ne söylemek istiyor, bu söz onun düşüncesinde, belleğinde ve vicdanında ne türlü çağrışımlar yapıyor, nasıl kurgulanıyordu?

51 Yunus Nadi Abalıoğlu, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, Sel Yay., İstanbul, 1955.

Bu sözler, Mustafa Kemal Atatürk'ün yıllar sonra yaptıkları, başardıkları ve 1927 yılında sunduğu Büyük Nutuk'ta söyledikleriyle, bire bir uyuşuyordu. Bu büyük yapıtta Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında amacının ne olduğunu açıklamıştı. Konuşmasına başlarken önce genel durumu ve görünüşü temel çizgileriyle belirtmişti: İşgaller, bitmek bilmeyen Yunan yayılmacılığı ve İngilizlerin akıl almaz hak tanımazlığı ve Yunan destekçiliği... Ardından sultan ve halifenin çaresizliğini, kendi tacından ve tahtından başka bir şey düşünmediğini vurgulamıştı. Aydınların ve kimi aklı evvellerin, Amerikan mandacılığı ve İngiliz himayeciliği düşlerini; çaresizlik içinde bir şey yapamayan yurtseverlerin, birbirlerinden kopuk, örgütsüz, denetimsiz ve eşgüdümsüz çırpınışlarını ve hiç olmazsa kendi bulundukları yörelerin direnmesi için silaha sarılışlarını; göz göz artık dağlarda efe, zeybek ateşlerinin yanışını bir bir sıralamıştı. Bunların hiç birisi ona göre kurtuluş yolu olamazdı. Pekâlâ, çare ne olabilirdi? Ya da kendisinin önerdiği kurtuluş yolu neydi? O bunu kolay kolay akılların alamayacağı bir cümle ile açıklamıştı: "Ulusal egemenliğe dayanan, kayıtsız koşulsuz tam bağımsız, yeni bir Türk devleti kurmak"...

Mustafa Kemal Paşa, gerçekten kolay kolay akılların alamayacağı üç temel kavrama vurgu yapıyordu: "Ulusal Egemenlik", "Tam Bağımsızlık", "Yeni Türk Devleti"...

Var olan egemenlik nasıl bir egemenlikti ki, o ulusal egemenliğin gerektiğini vurguluyordu? Ulusal egemenlikten kast ettiği neydi? Ülkenin bağımsızlığı ne hale düşmüştü ki bir tam bağımsızlık açılımı gereği vardı? Ortada bir devlet vardı; bu devletin adı "Osmanlı Devletiydi... Bu devlet ortadayken, onun, yani Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir Türk Devleti'nden söz etmesinin anlamı neydi? Üstelik bu aşamada normal düşünüldüğünde, ülkenin işgallerle karşı karşıya kaldığı, ulusal varlığın tehlikeye düştüğü göz önüne getirildiğinde; onun normal olarak, bu işgallere karşı ne yapılabileceğini belirtmesi beklenebilirdi. Onun, ordu nasıl kurulacak, bu kurulacak orduya silah nasıl sağlanacak, cepheler nasıl oluşturulacak; para kaynakları, diplomasi, ordunun eğitilmesi, iaşesi, yönetimi gibi konularla ilgili bir düşünce ve strateji oluşturması beklenebilirdi. Ancak O, bunlardan çok daha genel, çok

daha geniş kapsamlı kavramlar üzerinde duruyordu. Zaten daha bu basit karşılaştırmayla, onun yalnız ülkenin işgalden kurtarılması ile yetinmediği; çok daha farklı düşünceler, erekler, yöntemler peşinde olduğu anlaşılabiliyordu. Evet; Mustafa Kemal Atatürk, Türk Ulusu'nun kurtuluşu için, yalnız işgallere karşı savaşmayı yeterli görmüyordu. Hatta temel kimi sorunları çözmeden, bu savaşın gerçekleşebileceğine de inanmıyordu. Onun düşüncelerinin çok daha evrensel, çağdaş, görüş, öneri ve çabaları vardı.

Ancak onun önerdiği bu yöntemin tarihsel ve düşünsel anlamı ve derinliği neydi? Ne anlama gelir, neleri, ne biçimde bağlardı?

Kavramlar sorgulandığında bunun ne anlama geldiği ve önemi hemen görülebiliyordu.

Ulusal egemenlik, cumhuriyet demekti. Osmanlı Devleti ise bir monarşik yapıya sahipti; yani egemenlik erki, Tanzimat'tan sonra çözülme eğilimlerine karşın, sultan ve halifenin elindeydi. Bu zor günlerde, yani ülke yok olmanın aşamasına gelmişken, koşullu bir monarşik sistem, nasıl cumhuriyete dönüşebilirdi?

Diğer konu da Osmanlı ülkesinin artık bütünüyle bağımsızlığını yitirmiş olmasıydı. Son yüz yıl içinde aşırı borçlanmalar ve siyasal ve askeri dayatmalarla, ülke bütünüyle bağımsızlığını yitirmişti. Ayrıca dışa bağımlılık boyutu arttıkça yarı bağımsız duruma gelmiş; son aldığı darbelerle de artık bütünüyle bağımsızlığını, hatta varlığını yitirmek durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Şimdi bu aşamada, yok olmanın eşiğine gelmiş bir ulusu ve ülkeyi, hiç bir koşul kabul etmeyen bir tam bağımsızlığa taşımak nasıl olanaklı olabilirdi?

Ve yeni devlet düşüncesi... Osmanlı Devleti, öyle ya da böyle bir devletti. Onca yıkılışlara, hırpalanmalara, darbelere karşın yine de bir devletti. Ancak Mustafa Kemal Paşa, yeni bir devletten söz ediyordu. Üstelik bu devlet için "yeni bir Türk devleti" deyimini kullanıyordu. Yani yalnız bir yeni devlet vurgusu yapmıyor, bunun bir Türk Devleti olacağını da belirtiyordu. Bir devletin olabilmesi için toprağa, insana ve egemenlik erkine gereksinim olduğuna ve onun öngördüğü topraklarda hala Osmanlı ülkesi, hala Osmanlı tebaası ve Osmanlı hanedanının mutlak egemenliği olduğuna göre; bu yeni Türk devleti

nerede, nasıl ve ne gibi bir yöntemle kurulacaktı? Bunun yolu yöntemi neydi? Yitirilebilecekler neydi, kazanılabilecek şeyler neydi?

Kuramsal açıdan bakıldığında bir siyasal sistem olan Monarşi'yi cumhuriyete dönüştürmenin yolu ihtilaldir. Önce toplumun içinden zinde güçlerin çıkıp, var olan monarşinin işlemeyen, aksayan, topluma acı ve gözyaşı getiren yanlarını ortaya koyması; aydınların, entelektüellerin bu aksayan yanları işleyerek, toplumu yeni bir siyasal sisteme hazırlaması gerekmektedir. Böylece toplumda sistem değişimine ilişkin bir eğilimin ve istencin ortaya çıkması gerekir. Bu düzeye gelmiş toplumda değişme eğilimleri ortaya çıktıktan sonra; öyle ya da böyle bir anını yakalayıp, zinde güçlerin merkezi güce karşı ayaklanması; bir kalkışma sonunda ötekini, yani monarşiyi alt etmesi gerekir. Ardından da o eski sistemin dayandığı bütün soyut ve somut değerleri ortadan kaldırıp, getirmek istediği yeni siyasal sistemin kurumlarını ve kavramlarını yerleştirmesi gerekir.

Şimdi söz konusu olan, Türkler'in yaşadığı topraklarda Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal iradenin egemen olmasını istediği bilindiğine göre; o zaman onun yapmak istediği şey de açıktır. Önce ulusu bilinçlendirecektir. Toplumu karşılaşılan tehlikeler konusunda uyaracaktır. Tehlikelerin varlığını anlatmak o günkü koşullarda zor olmayabilirdi; çünkü toplum zaten işgallerle karşı karşıyaydı. Ancak, monarşinin ulusal egemenliğe dayanan bir cumhuriyete dönüşebilmesi için, sultan ve halifeye karşı bir egemenlik savaşı verilmesi gerekiyordu. Bu da bir kalkışma sonunda olabilecek bir şeydi. Yani ulusun, sultan ve halifenin meşruluğunu yitirdiğine inandıktan sonra bir kalkışmayla egemenliğini eline alması için bir eyleme yönelmesi; ardından da bu eylemden, yani ihtilalden başarıyla çıkması; sonunda da yeni bir sistemin ve değerler bütününün getirilmesi gerekiyordu. Toplum bunu göze alabilir miydi? Ya da en azından bu sürecin yaşanması için ne tür etkenler beklenebilirdi? Sonuçta bir ihtilal yaşanması kaçınılmaz gibi görünüyordu. Bu ihtilal başarılamazsa, yani sultan ve halifeye bağlı güçler bu savaşımda baskın çıkarlarsa; ayaklananların, toplumu belli bir duruş ve çizgiye yönlendirmeye çalışanların durumu ne olabilirdi?

Bütün bu soruların bir yanıtının olması gerekiyordu. Ancak en azından, ulus, sultan ve halifeye karşı bir egemenlik savaşına girmek durumunda olduğuna göre; bir iç savaşın yaşanması kaçınılmazdı. Sultanın karşısına çıkan zinde güçlerin, egemenliklerini istemesi gerekiyordu. Sultan direnir; direndiği zaman da sultana karşı bir silahlı direnişe geçmek -tıpkı Jean Jacques Rousseau'nun dediği gibi- yasal bir durum oluştururdu. Çünkü her ihtilal, kendi yasalarını kendisi hazırlardı. Demek ki Mustafa Kemal, bir egemenlik değişimini, egemenliğin ulusa ait olmasını; bunun için de bir ihtilalin yapılmasını tasarlıyordu. Yani Türkiye, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bir ulusal duruş sergilemeye, tavır koymaya, bir ihtilal sürecine hazırlanıyordu. Bu da cephenin yalnız dışarıda kalmaması; iç cephelerde de ulusun bir var oluş ve egemenlik savaşı vermesi demekti...

Peki ya tam bağımsızlık? O nasıl olacaktı?

Osmanlı ülkesi yüzyılların bunaltıcı etkisi içinde ekonomik bağımsızlığını olduğu kadar siyasi ve askeri bağımsızlığını da yitirmişti. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun yönetimi neredeyse bütünüyle Alman subaylara verilmişti. Ondan önce ve sonra da hep yabancıların etkisi olmuştu. Ekonomik anlamda ise, tam bir bağımlılık yaşanıyordu. Ödenemeyen borçlar, kapitülasyonlar, kabotaj hakkının yabancılara ait oluşu ya da kurulan Duyun-u Umumiye ya da Tütün Rejisi gibi yabancı sermayeli oluşumlarla, ulus ekonomik bağımsızlığını bütünüyle yitirmişti. Şimdi de ulusun askeri saldırılar sonucunda varlığı tehlikeye düşmüştü. Bu durumu hiç bir ön koşul kabul etmeyen bir tam bağımsızlık düşüncesine yönlendirmek nasıl olanaklı olabilirdi?

Dışa karşı bir savaşla... Yani sömürgeci güçlere karşı önce ulus topraklarını koruma temelli; giderek de siyasi, adli, ekonomik ve toplumsal anlamda bağımlılık yaratan etkenlerin ortadan kaldırılması ve sömürgeci güçlerin varlıklarına ve yasal dayatmalarına son verilerek bu süreç yaşanabilirdi. Ancak, dışarıdan kaynaklanan bu etkenler o denli yaygındı ki, neredeyse dünyanın en güçlü devletleri Türkler'in karşısında bulunuyordu. Üstelik bu güçlerin yerli işbirlikçileri vardı. Bu işbirlikçiler de dış güçlere destek veriyorlardı. Ülkeyi bunların etkisinden kurtarabilmek için yalnız dış güçlerle değil, onların yerli işbir-

likçileriyle de savaşmak gerekiyordu. Bu savaşta ulus başarılı olursa, bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşacaktı. Başarısız olursa tarihten silinmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle ulusun, kesinlikle başarılı olması gerekiyordu. Başarısızlık, yok olmak demekti. O halde ulusun, bağımsızlığı ile ilgili olarak, önünde iki seçenek bulunabilirdi: Ya bağımsızlık ya ölüm...

Mustafa Kemal Atatürk, demek ki daha yolun başında böyle bir seçenekle karşı karşıya olunduğunu görmüştü. O nedenle bütün sömürgeci uluslara ve onların yerli işbirlikçilerine karşı savaşmak gibi bir sorumluluk Türk Ulusu'nun omuzlarındaydı. Ancak görünen oydu ki Mustafa Kemal Atatürk'ün düşün dünyasında Türk Ulusu'nun egemenliğin dış boyutunda da bir savaşa girme gerekliliği kurgulanıyordu.

Yeni bir devlet; yani yeni bir Türk Devleti? Bir devlet varken ortada, yeni bir devlete neden gerek vardı?

Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin tarihsel ömrünü tamamladığına inanıyordu. Devlet içten ve dışarıdan onca olumsuz etkenlerin gölgesinde, ayakta kalamayacak ölçüde hırpalanmıştı. Çağın gereklerine ayak uyduramamış; içerden ve dışarıdan ağır darbeler almıştı. Üstelik bu devletin dayandığı ilkeler ve öz; onun tasarladığı, kafasında kurguladığı devlet ile bir benzeşiklik ortaya koymuyordu. Bu durumda bu devleti yaşatmak için gereksiz bir çaba içine girmenin anlamı yoktu. Bütünüyle çağın gereklerine göre kurgulanmış bir yeni devletin oluşturulması, eski olanı ihya etmekten çok daha kolaydı. Ancak, bir devletin olabilmesi için toprağa, insana ve egemenlik erkine gereksinim vardı. Türkler, yeni bir devlet kurmak durumunda olduklarına göre, bu devlet hangi toprak parçası üzerinde kurulacak; insan özellikleri nasıl oluşturulacak, egemenliğin kaynağı ne olacaktı? Bu soruların yanıtı da ister istemez, Osmanlı Devleti ve onun yazgısıyla iç içeydi. Yeni bir devlet kurulacağına, Osmanlı devletini de ayakta tutma olanağı bulunmadığına ve zaten o da tarihsel ömrünü tamamladığına göre; kurulacak yeni devletin toprağı, Osmanlı'dan artakalan coğrafyada yer alacaktı. Türkler'in çoğunluk olarak yaşadığı yerler, onların yeni vatanı olarak kurgulanabilirdi. Onun düşünce dünyasında egemenlik ise, ulusa ait olarak zaten yerini almıştı.

Görülüyordu ki Mustafa Kemal, yeni ve modern bir Türk Devleti kurmayı tasarlıyordu. Bu devleti kurarken de hem içerdeki sultan ve halife ile ona bağlı güçler, kurumlar ve simgelere; hem de dışarıda yedi düvele karşı savaşmayı bir kurtuluş yolu olarak öneriyordu. Böylece tam bağımsız bir devlet kurulabileceğine inanıyordu. Onurlu bir ulus, ancak bu biçimde kendini var edebilir, onuruyla yaşayabilirdi...

Ancak bunu kim anlayabilir; bu düşünceleri kim algılayabilirdi? Yakın arkadaşlarının çoğunun temel kaygısı, işgal altındaki yurdun kurtarılmasıydı. Yeni bir devlet, cumhuriyet, saltanat ve halifeliği kaldırmak, hatta onlarla savaşmak; bütün kurulu değerleri sorgulayıp gereksizleri yıkıp, yerine çağdaş olanları getirmek... Cumhuriyetten demokrasiye yürümek... Bunlara kim inanır, bunları kime diyebilirdi ki? Emperyalist güçlerle savaşılacağını; bununla yetinilmeyip, ihtilal yapılacağını ve bu ihtilalin sonunda saltanat ve halifeliğin yıkılacağını söylediğinde, bunu duyanlar kendisine hangi gözle bakabilirdi? Yerleşmiş yargılar, alışılmış tavırlar ve duruşlar; kanıksanmış değerler; içselleştirilmiş kavramlar ve sözler; bunları değiştirmek kolay değildi ki? Ancak, içinden çıktığı toplumu ile çağdaş uluslar arasındaki yüzyıllara varan geri kalmışlık farkını bir anda ortadan kaldırmak istiyorsa, zor olan bunları yapmak zorundaydı. Ancak yine de bunları açıklayamaz, açıklasa da anlatamazdı... Mustafa Kemal Paşa bunun bilincindeydi. Gideceği hedef belli; alacağı çetin yol ortadaydı. Bu yolda yürüyeceğine vicdanında karar vermişti. Yanında yol arkadaşları ve onunla birlikte olan diğerleri vardı. Ancak nereye kadar ve ne ölçüde birliktelikti bu? Bunların yanıtı yoktu; çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın yürüdüğü yolda, birlikte ulaştıkları noktadan ötede ulaşması gereken hedefler vardı.

Bu nedenle o, yapmak istediklerini ilk başta açıkça söyleyememiştir. Kendi vicdanında ulusal bir sır olarak saklamıştır. Yeri geldikçe, koşullar olgunlaştıkça bir bir uygulama aşamasına koymuştur. Yanında birlikte yola çıkan arkadaşları, gidişin yalnız yurdu işgalden kurtarmak olmadığını, laik ve çağdaş bir cumhuriyete doğru olduğunu gördüklerinde; önce bir bir kendisinden kopmaya sonra da karşısına geçip muhalefet etmeye başlamışlardır. Böylece aynı yazgı yolunda

yürüyenler, yolun belli bir yerinde değişik yollara sapmak eğiliminden kendisini kurtaramamışlardır. Bu sapmaların olduğu aşamadan sonra Mustafa Kemal Paşa, zaman zaman yanında ve yöresinde yer alanlar olmasına ve kimisi uzun süreli, kimisi kısa süreli görüntüler biçiminde onun portresinin yanı başında bulunmasına rağmen; genel anlamda Tek Adam'dır... Ancak yine de toplumuyla bütünleşebilen, düşüncelerini topluma aşılayan ve benimsetebilen; herkesten ileri düşünen, çağının ötesinde bir Tek Adam...

Yürüyüş;
Adım Adım Anadolu:
Samsun'dan Amasya'ya...

Karadeniz kaynıyordu. Bu kaynayış, büyük bir gövdenin yalnız küçük bir kısmıydı. Samsun ve yöresinde Rum çeteler azmış bir durumdaydı. Sık sık köylere, kasabalara baskınlar yapılıyor; hatta Samsun'un içinde bile çete eylemleri görülebiliyordu. Üstelik Samsun'a İngiliz askerleri çıkmıştı. Denizde Yunan ve diğer uzlaşma devletlerine ait gemiler cirit atıyordu. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak Samsun'dan yazdığı yazılarla durumun ne olduğunu anlamaya çalışmıştı. İlgili idari ve askeri makamlara yazılar yazarak, bölgede güvenlik durumunun boyutlarını anlamaya çalışmıştı. Bunun yanı sıra başka şeyleri de görmeye çalışıyordu: Bu güvenlik sorununun yaşandığı ortamda, kendi bölgelerini korumaya çalışan ulusal derneklerin ve milis güçlerin durumu neydi? Mustafa Kemal yalnız durumu anlamak için çalışmıyor, aynı zamanda ilerde ilişki kurulabilecek güçleri ve kişileri saptamaya çalışıyordu. Samsun yolculuğuna çıkarken ve hatta yolculuk sırasında, Bandırma Vapuru'nun batırılacağı duyumları alınmıştı. Bu nedenle kıyıya yakın bir rota çizerek gemi ilerlemişti. O, Samsun'da güvenliğin yeterli olmadığını düşünüyordu. Samsun halkı Mustafa Kemal Paşa'yı büyük bir coşkuyla karşılamıştı. O, Anadolu topraklarına ilk ayak bastığı bu noktada umutlarını tazeleyecek güç almaya çalışıyordu. Bu nedenle de halkla ilişki kurmaya büyük önem veriyordu. Genel duruma bakıldığında, bir an önce direniş güçleri oluşturulmasının ve

örgütlenmenin gerekliliğini görüyor; çevresindekilere olanak buldukça bunu salık veriyordu. Ancak bölgede pek etkin olan Rum çetelerinin yarattığı güvenlik sorunu nedeniyle bu güzel Karadeniz kentinde fazla kalamazdı. Bu nedenle karargâhını daha güvenli gördüğü bir yere taşımayı düşünüyordu.

Aslında her yurtseverin yüreklerinin kanadığı günlerdi. İzmir'in kara günleri bir burgu gibi beyinlerinin içindeydi. İzmir'in işgalini protesto eden telgrafları Samsun'dan İstanbul'da sadaret makamına gönderiyordu. Bu önemli bir konuydu: Sadaretin görevlendirerek Samsun'a gönderdiği ve İngilizlerle karşı karşıya gelmemek için özenle seçtiği bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa'nın olayı protesto etmesi pek anlaşılabilir gibi görünmeyebilirdi. En azından bu sarayın her yana itidal ve sükûnet önermeye çalıştığı bir zamanda hoşuna gitmezdi.

Bir kaç gün sonra, Samsun'dan karargâhıyla hareket etti. Samsun'dan kıvrıla kıvrıla uzayan şose yoldan otomobillerinin içinde ilerliyorlardı. Bir süre sonra Samsun arkalarında kaldı. Sırtlarını denize çevirmişler; Anadolu'nun bağrına doğru ilerliyorlardı. Anadolu bağrını açmış, sanki onları çekiyor gibiydi. Bir solukta Gürgendağ sırtlarına vardılar: Yol düzelir gibi olmuştu; bir süre sonra Mahmurdağı ve ötelerde Kavak, Havza... Neşelenmişlerdi. Bir bilinmeze doğru gidiyorlardı; ancak Anadolu onlara güven veriyordu.

Kavak ve Havza'ya ulaştılar; bu iki şirin Anadolu kasabasında halka yakın ilişki kuruyorlardı. Kavak'ta çift süren bir köylünün, tarlasının sınırını göstererek, "Düşman buraya gelene dek benden hayır bekleme" deyişi ile büyük bir karamsarlığa kapıldı. Anadolu yılgındı. Arka arkaya savaşlar, salgın hastalıklar, ölümler, esaretler; kaybolup savruluşlar; Anadolu'yu kemirmiş, bitirmişti... Bu köylü de kardeşlerini yitirmiş, onlardan kalan kadınlara ve yetimlerine bakıyordu. Yılgınlık, yenilir yutulur bir dert değildi. Yılgınlığın nedeni ölümler ve yokluktu. Daha Mahmurdağı'nda neşelenip, İzmir'in kara gününün kara tortusunu unutmaya çalışırlarken, aynı tortular yine canlanıvermişti.

Derken, Havza'ya geldiler. Havza'da bir mitingin düzenlenmesine katkıda bulundu. Bu mitingi haber alan İngiltere Hükümeti,

Babıâli'ye baskı yaparak, Mustafa Kemal Paşa'nın görevden alınmasını bile telkin etti. Bu canlılık ve dirilik Türkler adına ve Mustafa Kemal Paşa için gurur okşayıcı ve cesaret vericiydi. Bir kaç gün önce, hem de beş on kilometre geride Kavak'ta bezgin köylünün iç yakan sözleri karşısında duyduğu karamsarlık, bu dirilik karşısında umuda dönüşüyordu. Türk Ulusu'nun özünde var olan cevher, yeter ki koşullar elversin, kendisini göstermek için uç veriveriyordu. Bu şirin ilçede tam on dokuz gün kaldı. Karargâhını bir süre burada bir konakta kurmuştu. Orada kasabanın ileri gelenleriyle buluşarak, onlara kimi önerilerde bulundu. Özellikle ulusal hakları korumak için kurulmuş olan derneklerin durumu, çalışmaları; İngilizlere Türk ordusuna ait silahların verilişi, askerlerin terhisi gibi konular üzerinde duruyordu.

Havza'ya gelişinin ilk günlerinde, bölgede yaygın olarak kurulmuş olan ulusal örgütlere telgraflar çekerek, İzmir ve başka yerlere dönük ve giderek yayılan işgallerin kınanması için telkinlerde bulundu. Her yurtsever, bu haksız işgallere karşı tavrını ortaya koymalı, kınamalıydı. Canlı bir kamuoyu oluşturmak için bu gerekliydi. Felaket büyüktü. Zavallı ulus, adım adım yurdunu ve bütün haklarını yitiriyordu; ancak eli kolu bağlı olmak çok zordu. Hiç bir şey yapılamayışı acıydı. O, bu kınama gösterilerinin her yerde yaygın biçimde yapılmasını istiyordu. Öyle ki halka, bu yıkımın ve kötülüklerin ne denli büyük olduğunu anlatmak için bu gösterilerin, köylere kadar yaygınlaştırılmasını istedi. Bu çağrılara yanıtlar da verilmiyor değildi. Gerçekten de İzmir'in işgali, bütün yurtta yaygın bir tepki ve kaygı oluşturmuştu. Her yanda İzmir'in işgalinin kınandığı gösteriler yapılıyor; İtilaf Devletleri'ne ait konsolosluklara protesto metinleri bırakılıyor; telgraflar çekiliyordu. İstanbul'da gazetelerde günlerce konuşulan büyük mitingler yapıldı; o dönemin en ünlü konuşmacıları ve tanıdık yüzleri bu mitinglerde konuştular. Anadolu'da ise kentler, kasabalar ve köylere kadar uzanan kınama gösterileri yapılıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, hem bu tepkilere önem veriyor hem de yakından uzaktan tanıdığı asker arkadaşlarına ulaşarak, onların ulusal duruşlarından güç almaya ve onlarla bir dayanışma içine girmeye çalışıyordu. Tuttu, ta Edirne'de bulunan Cafer Tayyar Paşa'ya bir telgraf gönderdi. O telgrafında, ba-

ğımsızlığı sağlayıncaya kadar ulusla büyük bir özveriyle çalışacağına yemin etti. O, artık Anadolu'dan başka hiç bir yere gitmeyeceğini de sözlerine ekliyordu.

İhtilal'in Programı: *"Amasya Genelgesi"*

Havza'dan sonra Amasya'ya vardılar. Mustafa Kemal Paşa müfettişlik görevinin verdiği alan içinde yer alıyordu. Ancak adım adım yönü, Sivas üzerinden Erzurum'a doğruydu. Orada, çok güvendiği bir arkadaşı vardı: 15. Kolordu Komutanı Kazım Paşa (Karabekir)... Osmanlı Devleti'nin dağıtılan ordusu içinde zinde, ayakta kalabilmiş en önemli askeri gücü bu kolorduydu. Ermeni olayları Birinci Dünya Savaşı içinde çok can yakmıştı ve hala bitmiş de değildi. Bu kolordu, doğunun güvenliği için bir kale gibiydi. İzmir'in işgalinden sonra Erzurum'da da büyük bir miting yapılmıştı. Şimdi, Doğu Anadolu'da bir kongre hazırlığı vardı. Mustafa Kemal Paşa, bu kongreye katılmayı amaçlıyordu.

Amasya'ya geldiğinde, halkın büyük coşkusuyla karşılandı. Yakın arkadaşlarıyla buluştu: Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele)... Ve maceralı bir yolculuktan sonra Amasya'ya gelmiş olan, bu yolculuğunu gizlediği için de Mustafa Kemal Paşa'yı büyük bir merak içinde bırakmış olan Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalayan, Hamidiye Kruvazörünün Komutanı Yarbay Rauf Bey (Orbay)... Mustafa Kemal Paşa Amasya'da kaldığı süre içinde bir metin üzerinde çalışıyordu. Bu metin, ulusal bağımsızlık savaşının yol haritasını belirleyecek bir belgeydi. Paşa, belgenin imzalanarak, bütün kolordulara ve valiliklere gönderilmesini ve böylelikle Anadolu'nun ortak istenç ve yöntemini göstermesini istiyordu. Bir durum tespiti yapmak ve ardından da izlenecek süreci belirlemek istiyordu.

Sonunda metne son biçimini verdi. Kendisi imzaladıktan sonra, sonradan Amasya'ya gelen arkadaşlarının da imzalamasını istedi. Belgeyi çıkarıp önlerine koydu. Hepsi teker teker belgeyi gözden geçirdiler. Rauf ve Refet Beyler Gazi Paşa'nın odasında, Ali Fuat Paşa da

başka bir odada bulunuyordu. Genelgeyi inceleyen Rauf Bey, kendisinin konuk olduğunu ve belgeye imza koymak için kendinde bir yetki görmediğini söyleyerek imzalamak istemedi. Mondros Bırakışması'nı imzalayarak, büyük bir başarı elde ettiğini sanan Rauf Bey, Amasya Genelgesi'ni böylelikle imzalamıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu anın tarihsel bir değeri olduğunu söyleyerek, imzalamasını istedi. Bu söz üzerine Rauf Bey, gönülsüzce belgeyi imzalamıştı. Sıra Refet Bey'e gelmişti. Refet Bey de metni imzalamaktan çekiniyordu. Ayrıca doğu illeri adına toplanması öngörülen bir kongrenin amacının ve bunun yararının ne olduğunu anlayamadığını söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa üzülmüş, içi acımıştı. Refet Bey, İstanbul'dan beri yanında getirdiği 18 arkadaşından birisiydi. Bu arkadaşının, anlaması pek kolay olan bir konu hakkında çıkardığı güçlük ve açığa vurduğu düşünceleri, Mustafa Kemal Paşa'ya pek acı gelmişti. Son olarak Mustafa Kemal Paşa, eski arkadaşı Ali Fuat Paşa'yı (Cebesoy) yandaki odadan çağırttırarak, belgeyi imzalamasını istedi. Ali Fuat Paşa konuyu hemen kavramış ve hiç tereddüt etmeden belgeyi imzalamıştı. Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın gençlik arkadaşıydı. Harbiye'de öğrenciyken, hafta sonu tatillerinde babası da bir komutan olan Ali Fuat'a gider, onunla zaman geçirirdi. O günlerden gelen bir yakınlık içinde bulunuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya Refet Paşa'nın az önceki ikircikli durumundan söz ederek, belgeyi imzalamak istemediğini söyledi. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, Refet Bey'le sıkı bir konuşma yaparak, onu adeta sorguladı. Bu durumda bir şey yapamayan Refet Bey, belgeyi eline alarak, belli belirsiz bir "m" harfi koyarak imzasını atmış oldu. Bu "m", Refet Bey'in ilk isminin, yani Mehmet Refet'in ilk harfiydi... Bu "m" elleri titreyerek Refet Bey'in öylesine zorlukla attığı bir imzaydı ki, belge üzerinde adeta bulmak olanaksızdı...

Devrimcilik, cesareti ve kararlılığı gerektiriyordu. Mustafa Kemal Paşa, devrimciydi.

Ardından bu toplantıda olmayan diğer kimi paşalara da belge hakkında bilgi verilip, onaylamaları istendi. Konya'da bulunan Küçük Mersinli Cemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa belgeye olur verdiler. Böylece Türk Tarihi'ne "Amasya Genelgesi" olarak geçmiş olan belge

ortaya çıkmış oldu. Belgeye imza konulan tarih 21 Haziran 1919'du. O gün yerini ertesi güne devrederken, yani 21/22 Haziran gecesi, telgraf aracılığıyla bu bildiri bütün valilere ve kolordu komutanlıklarına iletildi. Ayrıca önemli görülen kişilere de bu kararlar iletildi. Gönderilen bildiri metninin yanına mektuplar da konularak, Anadolu'da oluşan iradenin, bağımsızlığa giden yolu açacağı vurgulanıyordu. Ayrıca, gösteriler ve kınamalar; bunlar önemliydi, ancak bunun yeterli olmadığı; ülke hakkında oluşturulan yanlış yargıların ve karalamaların durdurulması gerektiği vurgulanıyordu.

Amasya Genelgesi, içeriği, özü ve ilkeleriyle Türk Kurtuluş Savaşı'nın en önemli evrelerinden birinin başlamasına yol açtı. Metin, ağırlıklı olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanmıştı. Sonra da onun çevresinde bulunan kişilerin imzası alınarak, ortak bir karar ve istenç biçimine sokulmaya çalışılmıştı. Böylece bağımsızlık arayışı içinde, ortak bir iradenin, tutumun ve kararlılığın oluşturulmasına çalışılıyordu.

Belgede o evrede, Türk Ulusu için yaşamsal önemi olan konulara vurgu yapılıyordu: Yurdun bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikedeydi. İstanbul Hükümeti üzerinde bulunan görev ve sorumlulukları yerine getiremiyordu. Bu durum ulusun haklarını, sanki onun böyle bir hakkı yokmuş gibi gösteriyordu. Ulusun bağımsızlığını, yine ulusun azmi (gayret, çaba ve çalışması) ve kararlılığı kurtaracaktı. Ulusun, içinde bulunduğu durumu açıklamak ve hak isteyen sesini bütün dünyaya duyurmak için, her türlü etkiden ve baskıdan arındırılmış ulusal bir kurulun oluşturulması temel koşuldu. Anadolu'nun her yönden en güvenilir yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştı. Bunun için her sancağın, ulusun güvenini kazanmış üçer kişilik delege oluşturarak yola çıkarması istenmekteydi. Doğu illeri adına 10 Temmuz günü bir kongre toplanacaktı. Bu kongrenin delegeleri de Sivas'ta sonradan oluşturulacak kongreye katılacaklardı. Delegeler ise, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak dernekleri ve belediyeler tarafından seçilecekti.

Bu kararlarla vurgulanmak istenen neydi?

Önce bir durum saptaması yapılıyordu: Evet; gerçekten de yurt bir bütün olarak tehlikelerin en büyüğü içindeydi; çünkü her yanda işgaller ve çaresizlik vardı. Bu işgaller ve çaresizlik, ulusun varlığını ve bağımsızlığını da tehlikeye sokuyordu. İşgaller kalıcı olduğunda ve Türk yurdu adım adım ulusun elinden koparılıp alındığında, ulusun varlık olarak elinde hiç bir şey kalmayacağı açıktı. Kısacası ulus, tarihten silinip kazınıyordu. Bu duruma çare bulması gereken kim, kimler ya da hangi kurul ya da kurullardı? Kuşkusuz hükümet... Yani Başkent İstanbul'da sorumlu olan padişaha, yani monarşik bir sisteme bağlı olan Osmanlı Hükümeti... Pekâlâ, o ne yapabiliyordu? Hiç... Hiç bir şey yapamıyor, tam bir teslimiyet içinde bulunuyor, İngilizler ne derse olduğu gibi kabul ediyordu. Kısacası hükümet, ulusa karşı görevlerini yapamıyordu; eli kolu bağlıydı ya da cesaret tutukluğu yüzünden, gerekli adımları atamıyor; İngiliz destekçiliği yaparak, parya bir kurul olmayı içine sindirebiliyordu. Bu ise, ulusu aciz, kendi haklarını savunamaz, beceriksiz ve güçsüz gösteren en büyük konuydu. Ulus, sırf hükümetin bu aczi yüzünden kendisinin olması gereken haklara sahip çıkamıyordu. Yani bir anlamda hükümet, ulusun atacağı adımların önünü de tıkamıştı. Oysa artık, şu çok açıktı: Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktı. Buna hükümet ve doğal olarak sultan-halife karar veremediğine ve bir cesaret tutukluğu yaşadığına göre, ulusun bağımsızlığını yine ulusun kendisi kurtaracaktı. Bunun için de önce karar verecek, sonra da gereken adımları atacaktı. Kısacası artık ulus, kendi yazgısına kendisi sahip çıkmak istiyordu; çünkü yok olmamak için buna zorunluydu. İstanbul Hükümeti bunu yapamadığına ya da yapmadığına göre, bunu yerine getirerek, ulusa önderlik edecek olan güç kim olacaktı? Yeni bir kurul... Bu kurul, İstanbul Hükümeti'nin yapamadığını yapacak, ulusun içinde bulunduğu durumu açıklayacak ve haklı sesini bütün dünyaya duyuracaktı. Üstelik bu kurul, her türlü baskı ve etkiden uzak olacaktı. Ya İstanbul Hükümeti? O, bütünüyle bu tür baskılara açık bir durumdaydı ve ulusun isteklerini değil, yabancıların isteklerini yerine getiriyordu. Kısacası bu hakları savunmak için İstanbul Hükümeti'nin yerine yeni bir kurul oluşturulmak isteniyordu.

Bir hükümet varken ve o, bir devlet üzerinde egemenlik erkinin yürütme boyutunu kullanırken; şimdi bu ulusal kurul ne anlama geliyordu? Öncelikli olarak artık Osmanlı monarşisinin monarşik özelliği bütünüyle hedef alınmıştı. Monarşilerde sultan emreder, tebaa da yapardı. Ya şimdi? O zamana dek emredilen, artık emirle, zorlamayla, baskıyla ya da her hangi bir etki ile değil, kendi istenciyle hareket etmek üzere yola çıkmıştı. Kendi kurulunu oluşturuyor, Sultan-Halife'nin kurulunun karşısına koyuveriyordu. Bu kurul, kuşkusuz hükümet işlerini yapacaktı. Yani yeni bir hükümet kurulacağı ve bu hükümetin ulusa ait işlerde yürütme erkini kullanacağı çok belliydi. Şimdi, böyle bir süreçte, önce sultan ve halifenin kararlarına saygı ve bağlılık beklenirken; bunun yerine ulusun kararı ve çabaları bir seçenek olarak konuluyor, ardından da hükümetin karşısına yeni bir kurul çıkarılıyordu. Sırf bu görüntü içinde, Osmanlı monarşisinin durumu sorgulanır bir konuma getirilmişti. Artık halife ve sultan yoktu; yerinde kendi kararlarını alan, kendi haklarını koruyan, kendi istenci ile hareket edebilen bir ulus vardı. Bu ulusal egemenliğin doğrudan kullanılmasından başka bir şey değildi. Ötekini, yani sultan ve halifenin iradesini görmediği, önemsemediği, hatta yok saydığı ve yerine kendisine ait olan şeyleri koyduğuna göre; öteki güce karşı yeni bir güçle, yani saltanat gücüne karşı ulus gücüyle karşı çıkılıyordu. Artık sultan ve halifenin emrine, isteğine ya da iradesine göre değil, ulus kendi istek ve iradesiyle hareket etmek üzere kurgulanıyordu. Bu bir egemenlik savaşından başka bir şey değildi. Bu boyutuyla belge artık bir ihtilal belgesiydi. Açıkça ihtilal sürecini başlatıyor; onu meşrulaştırıyor, ona temel bir gerekçe hazırlıyor; ardından da kurgulanan bu sürece işlerlik kazandırarak, onun nasıl yürüyeceğini programlıyordu. İşte bu programlanan ihtilal sürecinde öngörülen ve oluşturulan ulusal kurul, ihtilalin sorumluluğunu da üzerine almış bir kuruldu. Ötekinin, yani egemenliğin yürütme boyutunu elinde tutan İstanbul Hükümeti'nin karşısına konulmuş; sultana karşı bir seçenek olarak ulusun kendisi karşısına çıkarılmışken; bu kurulla da, İstanbul Hükümeti'nin karşısına yeni bir güç çıkarılmıştı.

Ötekiler, yani sultan ve halife ile onun hükümeti bu yeni oluşturulan irade ve kurula karşı çıkacağına, evet demeyeceğine göre, aralarında bir çatışma kaçınılmazdı. Birinin varlığı, ötekinin varlığını anlamsız kılıyordu. Sultanın iradesi varken, ulusun iradesi, bir hükümetin sorumluluk, yetki ve egemenliği dururken, ötekinin böyle bir sorumluluk almaya yönelmesi; ihtilalin başladığını da gösteriyordu. Artık bu süreçten sonra ya sultan ve halifenin iradesi geçerli olacaktı ya ulusun... Ya İstanbul Hükümeti'nin yaptıkları ulus adına olacaktı ya da bu ulusal kurulun... Bu iki başlılık ortaya çıktığına göre, yetki ve sorumluluk çatışmasından dolayı bu iki başın sürtüşmemesi olanaklı değildi. Kaçınılmaz bir çatışma ve ihtilal süreci bu aşamadan sonra ortaya çıkmıştı. Ya biri ötekini, ya öteki berikini alt edecekti. Yeni olan kazanırsa yeni bir siyasal sürecin önü açılır; eski olan kazanırsa, yeni olan duruşu besleyen kişi ve değerleri ortadan kaldırır, daha da katılaşarak eski düzeni sürdürmek isterdi. Bu bir ulusun aynı zamanda yazgı dönemeci anlamına da geliyordu. Bu dönemecin bir yanında işgalci güçlerin her dediğine boyun eğen, ulusun haklarını koruyamayan bir monarşik yapı vardı; öteki yanında ise ulusun kendi özgür iradesi ve istenci ile örgütlenmiş, bağımsızlığı için savaşmayı göze almış bir ihtilalci yapı... Ya teslimiyet ya başkaldırı... Ya onur kırıcı durumu sürgit haline getirecek bir eğilim ya da ulusal büyük kalkışma ve kavga... Mustafa Kemal Paşa, ikinci yolu öneriyordu. Çünkü onurlu bir yaşam için ölümü göze alamayan ulusların, yaşama hakkı bile kalmıyordu.

Genelge bundan sonra da bir yol haritası ortaya koyuyordu. Öncelikli olarak doğu illerinde bir kongre toplanacaktı. Bu kongrede doğu illerinin ve ulusun sorunları görüşülecek; buraya ulus adına delegeler katılacaktı. Ancak asıl büyük kongre Sivas'ta yapılacaktı. Ulus kendi temsilcilerini buraya göndererek, kendi iradesini ortaya koyacak; gene kendisi adına karar verecek olan ulusal kurulu da oluşturacaktı.

Böylece, bu bildiri ile Anadolu İhtilali, eylemli olarak başlamıştı. Osmanlı Hükümeti'nin bu bildiriyi, önce anlamaya çalışacağı, ardından da bunun kendisine karşı oluşturulan bir iradenin taban bulma süreci olduğunu fark etmesi doğaldı. Bu nedenle bu bildiriye karşı

koyması da beklenen bir durumdu. Zaten gelişmeler de bu biçimde oldu. Devrim sürecinin ihtilal aşamasını başlatan kadro ve onun önderi Mustafa Kemal Paşa da gelişmelerin bu yönde olacağını elbette düşünmüştü. Bildiri yayınlandıktan sonra, onun duyurulması için çekilecek telgrafların önünün kesilmesi girişimi karşısında, her yerde gösterilerin yapılacağı açıklandı. Ardından önemli gördükleri kesimlere ve kişilere mektuplar iliştirilerek gönderilen bildirilerle, etkili kişilere bu süreç anlatılmaya çalışıldı. Artık İstanbul'un Anadolu'ya hükmeden, ona hâkim olan; ne derse yapmasını bekleyen konumda olmadığı anlatılıyor; ardından da Anadolu'da oluşan bu iradenin İstanbul'a baş eğmesi bir yana, İstanbul'un Anadolu'ya boyun eğmesi ve bu irade önünde eğilmesi isteniyordu. Kısacası İstanbul Anadolu'ya hâkim değil, bağlıydı. Mustafa Kemal Paşa görev alanı içindeki bütün askeri kurumlara da emir verme yetkisine sahipti. Bu aşamada tuttu, askeri birimleri bu bildirinin duyurulması için görevlendirdi. Artık bu sürece ordu da çekilmişti. Ordu birlikleri bu bildirinin yayılmasında yer alıyorlardı. Anadolu'da terhis edilmeyip belli ölçüde kalmış askeri birliklerin başındaki kişilerin önemli bir kısmı Amasya Genelgesi'ne kimi duraksamalara karşın destek vermiş, imza koymuştu. Böylece bütün ulusal güçler bir kalkışma ve ayaklanmanın içinde böylelikle yer almıştı. İstanbul Hükümeti olayın önemini kavrayıp, gereğini yapıncaya dek geçen zaman içinde zaten belli bir yol alınır, ulusal duruş ve cephe gelişirdi.

Bildiri İstanbul Hükümeti'ne bomba gibi düştü. Mustafa Kemal Paşa ne için gönderilmişti ve o ne yapıyordu? Anlamaya, işin özünde ne olduğunu kestirmeye çalışıyorlardı. İçişleri Bakanı Ali Kemal'le İngilizler durumu değerlendiriyorlar, birbirlerini bilgilendiriyorlardı. İngilizler aslında neler olduğunu büyük ölçüde kestirmişlerdi. Anadolu'da İstanbul'a ve kuşkusuz giderek de kendilerine karşı bir kalkışma süreci oluşuyordu. Bu yapı bu biçimiyle sürdüğü zaman, bir süre sonra çözümü son derece güç bir oluşumla karşı karşıya kalacaklarını görüyorlardı. Şimdi yapılacak şey, Mustafa Kemal Paşa'yı etkisizleştirmek, bu sürecin önüne geçmekti. İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey'e sürekli olarak baskı yaparak, Mustafa Kemal Paşa'nın girişimle-

rinin engellenmesini istiyorlardı. Bir ara İçişleri Bakanı, Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alınacağını dillendirir gibi oldu; ancak Anadolu o denli hareketliydi ki, bunu dinleyecek ve istenci yerine getirecek bir otoritenin bu emri dinlemesi olanaklı olmadı. Çok kereler engellemeler, görmezden gelmeler, atlamalar, kesintiler bu tür emirlerin yerine getirilmesini olanaksız kılıyordu. Doğrudan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un olumsuz duruş ve tutumunu gösteren bu tür emirlere karşı bire bir önlem almaktan da geri kalmıyordu. Ali Kemal dediğiyle kaldı; ardından da dediğini yerine getiremeyen bir Dâhiliye Bakanı olarak istifa etmek zorunda kaldı.

Şimdi hedef Erzurum'du... Orada toplanacak kongre ile ulusal savaşın ve giderek de yeni ulus devletin Amasya Genelgesi'nden sonraki ikinci büyük evresi devreye sokulacaktı.

Doğu Anadolu'nun kalesi, Mustafa Kemal Paşa'yı bekliyordu...

Görevden Ayrılma ve Erzurum Kongresi

Ve yolculuğun bu kez durağı Doğu'nun Kalesi Erzurum'du. Onu oraya çok değer verdiği bir arkadaşı çağırmıştı: Kazım Karabekir Paşa... Karamanlı bir aileden gelen Mehmet Emin Paşa'nın oğlu olan Kazım Karabekir Paşa on bir yaşında yetim kalmış beş çocuklu bir ailenin en küçük çocuğuydu. Başarılı bir eğitimin sonunda, Manastır'da askeri görevine başlamış; Rum ve Bulgar çetelerine karşı savaşmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne gönül vermiş; 31 Mart ayaklanmasında, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Hareket Ordusu'yla İstanbul'a yürümüştü. Balkan Savaşlarında açlık, susuzlukla mücadele ederek savaşması; Bulgarların eline esir düşüşü... Kısa bir esaret hayatından sonra İstanbul'a gelişi... Sonra Birinci Dünya Savaşı... Von der Goltz Paşa'nın kurmay başkanlığı... Yaşamı sanki Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla özdeşleşmiş gibiydi. Sonra Kafkas Ordusu'nda görev yapışı... Ordusunun başında Gümrü'ye girişi... Bırakışmanın imzalanmasından sonra da pek çok Türk subayı gibi İstanbul'a gelişi...

İstanbul'da pek çok subay gibi onun da içi yurdunun karşılaştığı acı tablo karşısında eriyordu. Sürekli olarak, Anadolu'ya gidilmesini

telkin ediyordu. Ve Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki görüşmeleri ve açıkça Anadolu'ya geçilmesinin gerekli olduğunu ona açıklaması... Bu konuda o denli inançlıdır ki, yeni görev yeri olarak Tekirdağ belirlenmesine ve hatta oraya atanmasına karşın, kimi girişimlerde bulunarak görev yerini değiştirtmiş ve doğuya, Erzurum'a yönelmiştir. Gülcemal Vapuru'na binerek, Trabzon üzerinden Erzurum'a gelmiş ve orada Ermeni zulmü karşısında başı bunalmış ve her an bölgenin işgal edileceği endişesini yaşamakta olan yurtseverlerle ilişkiye geçmiştir. O, sürekli olarak bir kongre toplanmasını salık veriyordu. Ermeni propagandalarına inanılmaması, İngilizlere teslim edilmek için toplanan silahların gidişine engel olunmasını söylüyor, bunun için çaba harcıyordu. İçinde Erzurum'un da bulunduğu altı il için dönemin söyleminde; "Vilayat-ı Sitte" deniliyordu. Temel kaygı, Ermenilerin bu bölgede bir karışıklık çıkarması ve bunu bahane eden İşgal güçlerinin de bölgede bırakışma kurallarınca bir işgal eylemine girişmeleriydi. Gerçekten de daha o tarihlerde propagandalar yapılarak, bölgedeki nüfusu bölmek, karşı karşıya getirmek için Türklük, Kürtlük, Ermenilik gibi konular ısıtılıp sofraya sürülüyordu. Bölge aydınları, bu konuda bilimsel çalışmalar yapılmasını öngörüyorlardı. Ne olursa olsun göç etmeyeceklerdi. Her türlü güçlerini bir araya getirip, olumsuzluklara karşı ulusal duruşu göstereceklerdi. Bu kaygılar içinde bölgede Türkler, için için yanıyorlardı. Derin kaygı ve ümit kırıklığı vardı. Yaygın endişe içinde ne yapacaklarını şaşırmış bir durumdaydılar. Doğu Anadolu kaynıyordu. Birlik içinde olmak, ortak çaba göstermek istençleri vardı. Erzurum'da kurulan Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı üyeler, bu kaygılar içinde, özverili bir çalışma süreci içine girmişlerdi. Kazım Karabekir Paşa da her türlü desteği veriyor, bu yurtseverce girişimlerin önünü açmaya çalışıyordu.

Ve İzmir'in işgali... Bütün yurtta olduğu gibi, Erzurum'lu yurtsever üzerinde de derin bir etki bırakmıştı. Bu kolay kolay kanıksanacak bir gelişme değildi. Paşa'nın desteği ve ulusal hakları savunma örgütlerinin çabalarıyla Erzurum'da İzmir'in işgalini kınayan büyük gösteriler ve protestolar yapıldı. Ardından da Kazım Karabekir Paşa'nın söylediği kongre düşüncesi olgunlaştırıldı. 10 Temmuz gü-

nünde Erzurum'da bütün doğu illerinin katılımıyla bir kongre toplanılmasına karar verildi. Mustafa Kemal Paşa ise Samsun'a 19 Mayıs 1919 günü çıktığında, sürekli olarak Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa ile temas etmekteydi. O, Erzurum'da bir kongre toplanacağını öğrenince, bunu takdir etmiş; bu yolda Kazım Karabekir Paşa'ya telgraflar çekmiştir. Ardından da Amasya Genelgesi ile birlikte bu kongreyi bütün yurda duyurmuştur. Kimi yerlerde kongreye katılacak delegelerin seçilmesinde zorluklar vardı; Mustafa Kemal Paşa bu güçlüğü aşmak için gereken yerlere telgraflar gönderiyor, bu konuyu teşvik ediyordu. Artık Mustafa Kemal Paşa'nın bu aşamadan sonra yönü Erzurum'dur. O, Kazım Karabekir Paşa ile bir araya gelmek için doğuya hareketi öngörüyordu.

Bu arada Amasya Genelgesi'nin estirdiği fırtına İstanbul'u kaplamıştı. Mustafa Kemal Paşa, yanında maiyeti, Sivas, Sivas üzerinden Erzincan ve Erzurum'a doğru yol alırken, hep İstanbul'un hoşnutsuzluğu ile ilgili bilgiler kulağına geliyordu. Hatta eski bir vali olan Ali Galip'in Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamak için görevlendirildiği, bir tertip hazırlığı içinde olunduğu haberleri bile kulağına çalınmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz günü Erzurum'a gelmişti. Kendisini konuk edecek tarihi konağa yerleşti. Kentin ileri gelenleri kendisini ziyarete geliyor; sorunları aktarıyorlardı. Ancak bu aşamada İstanbul Hükümeti ile de ipler iyice gerilmişti. Sürekli dikkatli olması, tedbiri elden bırakmaması gerekiyordu. Gerçekten de İstanbul Hükümeti hop oturuyor hop kalkıyordu. Anadolu'daki hareketlilik, büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Derken Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a gelmesi yönünde emirler gelmeye başladı. Önce hava değişimi alıp, İstanbul'a gelmesini önerenler, sonra daha tehditkâr konuşmaya başladılar. Doğrudan Sultan Vahdettin devredeydi; İstanbul'a dönmesini istiyordu. Damat Ferit Paşa ise küplere biniyordu. Anadolu ile İstanbul karşı karşıyaydı. Sonunda Mustafa Kemal Paşa, çok sevdiği askerlik mesleğinden ayrılarak, bir sivil yurttaş olarak yoluna devam etme kararı aldı. İstifasını verdiği yazısında; kutsal yurt ve ulusu parçalamak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni isteklerine kurban etmemek için açılan ulusal direnişler uğrunda, ulusla birlikte özgürce ça-

lışmaya artık askeri ve tüzel kişiliğinin engel olmaya başladığını belirtiyordu. Bu kutsal amaç için ulusla birlikte çalışmaya kutsal bildiği şeyler adına söz veriyor ve "Pek aşığı olduğum yüce askerlik mesleğine bugün veda ve istifa ettim" diyordu (8 Temmuz 1919). Ya bundan sonra ne olacaktı? Bundan sonra artık O, ulusal ve kutsal amaç uğruna her türlü özveriyle çalışmak için ulusun bağrına yalnız "ferd-i mücahit" / (Kutsal bildiği şeyler için savaşan tek kişi) olarak dönüyor; bunu bütün herkese ve ilgili kurumlara sunuyor ve duyuruyordu.

Artık askerlik mesleğinden ayrılmıştı. Ya şimdi ne olacaktı? İster istemez kaygılar yaşıyordu. Bir ara emir subayı yanına gelip, artık askerlik mesleğinde olmadığını, kimi belgeleri kime teslim edeceğini sorduğunda, kaygıları daha da artmıştı. O zamana dek, kendisine saygıda kusur etmeyen silah arkadaşları, örneğin Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bundan sonra nasıl davranacaktı? Gizli bir emir almış olabilir miydi? Bir ara Kazım Karabekir Paşa'nın yanına geldiğini söylediklerinde, ister istemez aklından şunlar geçmişti: Acaba gizli bir emir alıp, biraz sonra kendisini tutuklatacak mıydı? Ulusal savaş, başlamadan sönmüş mü oluyordu? Yığınla soru iç içe geçmiş, düşünce dünyasında kaygılar esip duruyordu. Tedirgin bir bekleyişten sonra Kazım Karabekir Paşa odaya girip, ayaklarını birbirine vurup, asker selamı verdi ve şunları söyledi: "Paşam! Kumandamda bulunan subaylar ve erlerin saygılarını sunmaya geldim. Siz bundan önce olduğu gibi bundan sonra da komutanımızsınız. Kolordu Komutanına özel araba ile emrinize bir takım süvari getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz!"

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kurtulduğu an, bu andı. Mustafa Kemal Paşa ayağa kalktı; Kazım Karabekir'in boynuna sarılarak bu arkadaşını bir kaç kez öptü...

Kongre, ne yazık ki düşünüldüğü gibi ayın 10'unda toplanamamıştı. Kimi gecikmeler oluyordu. Bu nedenle, Temmuz ayının 23'ncü gününe ertelendi. Bu günün hem önemli bir yanı vardı: Bu tarih, II. Meşrutiyet'in yıldönümüne denk geliyordu. Bir anlamda Türk Yurdu, II. Meşrutiyet günlerinde olduğu gibi yeni bir açılım yaşamak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa artık askerlik elbiselerini çıkarmış; başına kal-

pağını takmış, sivil giyinmişti. O artık yalnız bir kalpaklı kuva-yı milliyeciydi. Kongre gösterişsiz bir okul salonunda toplanmıştı. Mustafa Kemal Paşa kongrenin açılışında bir konuşma yaptı. Bu konuşmada olan biten süreci ayrıntılı olarak anlattı. Ulus, tarihin ve olayların zorlamasıyla kanlı ve karanlık bir sürecin içine düşmüştü. Bundan irkilip, kaygı duymayacak hiç bir yurtsever düşünülemezdi. Saldırganların Türk yurdunu adım adım yutmak için yaptıkları kötülüklere değindi. Tarih, bir ulusun varlığını, hakkını hiç bir zaman yadsıyamazdı. Bu nedenle yurt ve millet aleyhine verilen kararların er ya da geç iflas edeceğini söyledi. Yurt ve ulusun kutsal varlıklarını kurtarmak ve korumak konusunda son sözü söyleyerek bunun gereğini yerine getirecek gücün, bütün yurtta örülmüş bir ağ haline geldiğini vurguladı. Moralleri güçlendirmek için de yeryüzünde bilinen bütün ulusların ulusal amaçlarına ulaşmak için verdikleri savaşımlardan örnekler verdi. Ulusun yazgısına egemen olacak bir ulusal iradenin, ancak Anadolu'dan doğabileceğini anlattı. Gücünü ulusal iradeden alan bir hükümet kurulmalı, ulusun sorunlarına sahip çıkmalıydı. Kongre bunları sağlamak için çalışmalıydı.

Kongreye 50'den fazla delege katılmıştı. Pek çok yerden Erzurum'a gelmek için yola çıkan delegelerin kongrenin açılışına yetişemediği de görülüyordu. Kongre 7 Ağustos gününe kadar pek çok toplantı yaptı. Ülkenin karşı karşıya kaldığı konular ele alınıyor, düşünceler dile getiriliyordu. Kongrenin sonunda bir bildiri yayınlanacaktı. Her şeyden önce ulus, bir birlik göstermişti; bu görüntü başlı başına değerliydi. Mustafa Kemal Paşa kongreye başkan olarak seçilmişti. Kapanış konuşmasında o; ulusun kurtuluşu ümidi ile en heyecanlı bir zamanda özverili kurulun her türlü güçlüklere katlanarak Erzurum'da toplandığını söylüyordu. Duyarlı ve soylu bir ruh ve sarsılmaz bir iman ile yurt ve ulusun kurtuluşuna temel olacak kararlar aldığını söyledi. Özellikle de bütün dünyaya karşı ulusun varlığını göstererek, ne denli önemli bir yarar elde ettiğini açıkladı. Kongre sonunda da dokuz kişilik bir temsil kurulu oluşturuldu: "Heyet-i Temsiliye"... Ve on maddelik bir sonuç bildirgesi yayınlandı...

Bu bildiride önemli konulara değiniliyordu: Doğu illeri ile Trabzon ve Orta Karadenizi içine alan Canik Sancağı hiç bir neden ve gerekçe ile Osmanlı topluluğundan ayrılması olanaklı olmayan bir bütündü. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ulus bir bütün olarak karşı koyacak ve kendini savunacaktı. İstanbul Hükümeti, yurdun ve bağımsızlığın korunmasını ve sağlanmasını yerine getiremediğinde, amacı sağlamak için ulusal kongrece, toplantı halinde değilse de Ulusal Kurul aracılığı ile geçici bir hükümet kurulacaktı. Ulusal güçleri etken ve ulusal istenci egemen kılmak temel ilkeydi. Hıristiyan azınlıklara siyasi egemenliği ve toplumsal dengeyi bozucu ayrıcalıklar verilemezdi. Manda ve himaye kabul edilemezdi. Ulusal meclisin derhal toplanmasına ve hükümet işlerinin meclisin denetimi altına alınarak yürütülmesine çalışılacaktı.

Ulusal kurul ve geçici bir hükümet... Ulusal güçleri etken ve ulusal istenci egemen kılmak... Ve elbette manda ve himayenin kabul edilemeyeceği, Hıristiyan azınlıklara siyasi egemenliği ve toplumsal dengeleri bozucu ayrıcalıkların verilemeyeceği...

Bu vurgular, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın niteliğini de yavaş yavaş kurumsal temelde artık ortaya çıkaran kararlardı. Ulusal Kurul, yani Heyet-i Temsiliye; ortaya çıkmış iradenin kurumsal özünü oluşturuyordu. Kongre ya da bu kurul aracılığıyla gerektiğinde ortaya çıkarılacak hükümet de ulusun hükümeti olacaktı. Ulusal güçleri etken ve ulusal istenci egemen kılmak ise bütünüyle devrimci bir özellik taşıyordu. Artık, sultan ve halife değil, ulusun devrede olduğunu belirten bu söylem, cumhuriyetin özüydü. Adı konmasa da ya da bu akıllardan geçmiyor gibi görünse de ulusal istenç ve irade ortaya çıkmıştı. Olağanüstü koşullar, bu istenç ve iradenin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Gün geçer, ulus kendisini kurtarırsa, o zaman ulus kendi yönetimine de kendisi karar verecekti. Zaten, onca atılım ve dönüşüm çabasından sonra, daha bu aşamada bile sultan ve halifeye yeniden yönelmek gibi bir ters süreç gelişse de hiç bir zaman eski bütünüyle eskisi gibi olamazdı. Bu aşamadaki dönüş bile değişimi dayatacak nitelik gösteriyordu. Bundan da öte, gelişmeler çok daha radikal, keskin ve öze dönücü kıvama geldikçe, bu geriye dönüş ise büsbütün seçenek olmaktan çık-

mış oluyordu. Yani ulusun kendi yazgısını belirleme konusundaki kararlılığı ve çabası bu ilkeyle artık geçerlilik kazanmıştı. Bu ise daha bu aşamada bile sultan ve halife ile onun dayandığı değerlerin, egemenlik savaşımını yitirdiğini gösteren belirtilerdi[52].

Kararlar alındığına göre, artık adımların atılması da gerekliydi. Bu da yapıldı. Benimsenen tüzük, dokuz kişilik bir temsil kurulunun seçilmesini zorunlu kılıyordu. Bu kurul seçildi; başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa getirildi. Bu oluşum, İstanbul Hükümeti tarafından tepkiyle karşılandı. Anadolu'da olup biten şeyler artık önü alınamaz bir boyuta ulaşıyordu. İstanbul Hükümeti bunu görmüş; temsilcilerin yollara dökülüp, kongrede bir araya gelişi, bir "İhtilal" olarak nitelendirildi. Damat Ferit Paşa'nın bütün engelleme çabaları sonuç vermemişti. Osmanlı Hükümeti artık Anadolu'ya söz geçiremiyordu. Onun ve onun gibi düşünenlerin, bu kongreyi bir "ihtilal" olarak değerlendirmeleri ise doğru bir değerlendirmeydi. Gerçekten de bu kararlar ihtilalci bir yapı gösteriyordu. Artık ulusla İstanbul karşı karşıyaydı. Aralarında çatışma yaşanması bu süreçten sonra kaçınılmazdı. Aynı tepkiyi İşgal güçleri de koyuyordu. Ulusal egemenlik kavramına vurgu yapmak, düşünen bir beyin için cumhuriyet demekti. Bunu o toz duman arasında görememek, bir aczin ve kısır görüşlülüğün sonucu olsa da gerçek, gerçekti. İtilaf güçleri ve onların maşalığını yapan yerli kesimler de bu gelişmeleri yeni bir kargaşa ve karşı duruş; İtilaf bloğuna karşı direniş olarak değerlendiriyorlardı. Bu yorum da doğruydu. Üstelik ulusal egemenliğe vurgu, onu geçerli kılacak, işlerlik kazandıracak gelişmeler; sultan ve halifenin varlığını sorgulatacak düzeye gelmişti. Bu gerçek de yadsınamazdı; çünkü kişisel egemenliğin yerini, ulusal egemenlik alıyordu.

Damat Ferit, bu gelişmelere derhal en sert tepkinin konulmasından yanaydı. Ali Galip'in akılsız hareketi ve Mustafa Kemal Paşa'nın güçlü sezgisi işe yaramıştı. Ulus Sultan ve Halife'ye karşı ayaklandırıldığma göre, Sultan ve Halife'nin ve doğal olarak onun hükümetinin de ötekilere, yani Anadolu'da harekete geçmiş olan ulusal güçlere karşı aynı yöntemi kullanmasında sakınca yoktu. Damat Ferit Paşa öfke

52 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, I, İstanbul 1993, s.85; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s.123.

içindeydi. Bütün askeri ve mülki yetkililere yazdığı yazılarda, kendi ulusunu hedef göstermekten geri kalmıyor; Anadolu'da karışıklık çıktığını, derhal bu toplantıların engellenmesini istiyordu. Yine o, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini buyuruyordu. Ancak İstanbul artık bu tarihlerde, gövdesiz bir baş gibiydi. Baş olarak İstanbul ne kadar buyurursa buyursun; gövdeden kopmuştu ve onun dediği büyük ölçüde boğazdan geçip Anadolu'ya gelemiyor; ulusal iradenin denetimine girmiş askeri ve sivil yetkili kurumlardan olumlu bir karşılık İstanbul'a ulaşmıyordu. Bu nedenle Damat Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in yakalanarak İstanbul'a getirilmesi yolundaki emri yerine getirilmedi. Bütün Anadolu neredeyse kenetlenmiş; İstanbul'a karşı başını kaldırmıştı...

Kongre ile ilgili bilgiler, Avrupa başkentlerinde de önemli yankılar uyandırdı. Batı her zamanki gibi ikiyüzlü ve ayırımcı yaklaşımını ortaya koymaktan geri kalmadı. Batı basını yine bilindik yaygarayı koparıp, aynı temcit pilavını sofraya sürüverdi: Onlara göre Doğu Anadolu'da Türkler Ermenileri kesiyordu... Kimi etkili kişiler ve basın, konuyu değerlendirirken, bu olayların arkasında, hep nefret ederek baktıkları İttihatçı Enver Paşa olduğunu bile söylüyorlardı. Bu arada kimi gazeteler, kavramlara bakarak, anlam veremeseler de bunların cumhuriyetle örtüştüğüne de vurgu yapıyorlardı. Türkler ise kendi seslerini duyurabilmek için var güçleriyle kongre sonuçlarını iletmeye çalışıyorlardı. Yurdun her yerine ve yabancı devlet temsilciliklerine kararlar iletildi. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a ayrıca bir mektup gönderilerek, onun ilkeleri de anımsatıldı. Yazılan mektupta, çoğunluğu Türk olan İzmir'de bu ilkeler çiğnenmiş; güzel İzmir Yunanlılara verilmişti. Ancak artık Türk Ulusu'nun bu emperyalist dayatmalara boyun eğmeyeceği anımsatılıyordu[53].

53 Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Ankara 1969; Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, İstanbul, 1998, s.s.43-58; Haluk Selvi, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 2000, s.s.101-108; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, Ankara, 1988, s.130.

Yurt Kaynıyor; Ulus Kenetleniyordu: Diğer Kongreler
(*Edirne, Lüleburgaz, Alaşehir, Balıkesir*)

Yurt kaynaşıyor, Ulus kenetleniyordu. Kaynaşan yalnız Doğu Anadolu değildi. Yurdun bütününde bu kaynaşma ve kenetlenme vardı. 10 Temmuz günü Erzurum Kongresi toplanamayıp ertelendiğinde, Türkiye'nin başka bir yerinde, ta Edirne'de bir kongre toplanıyordu. Trakyalı Türkler hala belleklerinden kanlı Balkan Savaşı'nın getirdiği yıkım ve felaketleri atabilmiş değillerdi. Aradan çok değil, ancak beş yıl geçmişti. Trakya şimdi yine işgal tehlikesi ile karşı karşıyaydı. İngilizler Doğu Trakya'yı Yunanlılara vaat etmişlerdi. Bölgede Türkler pek çok yerdeki soydaşları gibi derin bir kaygı içindeydiler. Paris Barış Konferansı ve derken İzmir'in kanlı biçimde işgal edilişi bu kaygıyı daha da derinleştirmişti. Derhal bir sivil direniş hareketi oluşturulması için yurtseverler yoğun bir çabanın içine girdiler. Temel amaç, Doğu ve Batı Trakya'yı bir bütün olarak kabul etmek; Osmanlı Devleti'nden koparılmasını önlemek; bu başarılamazsa ayrı bir devlet kurmaktı. Cafer Tayyar Paşa bu hareketin en önemli adıydı. Bu amaçla yurtseverler kongreler düzenleyerek seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. 10 Temmuz 1919 günü Edirne'de, ardından da yine Edirne'de ve bir ara Lüleburgaz'da kongreler yapılmıştı. Sivil bir direniş örgütlenmek isteniyor; ulusal hakların korunması yolunda çaba harcanıyordu. Böylece ulus, en doğusundan en batısına tehlikeler karşısında kenetlenerek var olma savaşımına hazırlanıyordu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, ulusal savaşta tam bir dönemeç noktasıydı. İşgal yayıldıkça her tarafta sivil hareketlenmeler görülüyordu. Balıkesir'de kurulan ve başkanlığını Hacım Muhittin Bey (Çarıklı)'in yaptığı Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin ön ayak olmasıyla 28 Haziran'da Balıkesir'de bir kongre toplandı. 12 Temmuz gününe kadar süren bu kongreden sonra kimi yerel kongreler de oluşturuldu. Kongrede hiç bir siyasi partiyle ilişkinin olmadığı söyleniyor; Anadolu'nun nüfus çoğunluğu, tarihsel değerleri ve gelenekleri, ulusal eğilimleri ve tarihsel uygarlığı bakımından bütünüyle Türk ve Müslüman olduğu vurgusu yapılıyordu.

Wilson ilkeleri her yerde olduğu gibi, burada da umut bağlanılan bir değerdeydi. Anadolu Türkleri'nin yurtlarının ufuklarını Yunan bayrağından kurtarıncaya kadar savaşmaya karar verdiği belirtiliyor, bunun önüne geçmek için yapılacak hiç bir öneri ve öğüte değer verilmeyeceği dünyaya haykırılıyordu.

Balıkesir Kongresi'nde alınan kararları tekrarlamak ve oluşan örgütlenmeyi genişletmek amacıyla 16 Ağustos'ta Alaşehir'de yeni bir kongre yapıldı. Kongrenin açılışına yine Hacim Muhittin Bey öncülük etmişti.

Ülkenin en doğusundan en batısına uzanan geniş coğrafyasında ulusal haklarını, kararlılıklarını anlatmak için kongreler toplanıyor; ulus silkelenip kendine geliyordu. Bir kötülük, bin öğütten iyiydi. İzmir'in işgali ile ortaya çıkan büyük tepki, giderek bir ulusal bütünlüğe ve ulusal savaşa dönüşüyordu[54].

Doğu'nun Lawrence'i "*Noel*" Ve Erzincan'da Asılsız Pusu

Sivas, Anadolu'nun en güvenilir yerlerinden birisi olarak görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa daha önceki genelgelerinde de Sivas'ta toplanacak bir kongreden söz etmişti. Erzurum Kongresi'nde önemli kararlar alınmıştı; şimdi ise Sivas'ta yalnız bir bölgenin değil, bütün yurdun yazgısını ilgilendiren kararların altına imza atmaya sıra gelmişti.

Sivas Valisi Reşit Paşa, kentte bir kongrenin yapılmasını hiç istemiyordu. Kongreye katılmak için hazırlık yapan kimi kişilere ulaşarak, işgal güçlerinin kongreyi basabileceğini söylüyor ve onları bu yoldan caydırmak için didiniyordu. Hükümet ise zaten devreden hiç çıkmamıştı. Mustafa Kemal Paşa ne olursa olsun Sivas'a gidememeli, gitse bile kongre yapılmamalıydı. Bu nedenle kongreyi engellemek gibi bir çaba ortaya çıkmıştı. Değişik duyumlar Mustafa Kemal Paşa'nın kulağına da geliyordu: Kürt aşiretleri yolları basacaklarmış, Mustafa Kemal Paşa'yı yolda vuracaklarmış... Bölgede bu sıralarda bir de İn-

[54] Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1975, s.149-150; aynı yazar, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, 1967.

giliz Ajanı dolaşıyordu: Binbaşı Noel... Arabistan'ın Lawrence'i neyse, Türkiye'ninki de Binbaşı Noel'di. Binbaşı Noel'in en büyük destekçisi İstanbul Hükümetiydi... Noel de İngiliz Hükümeti adına çalışıyordu; sanki İstanbul Hükümeti de... Bu ajanın görevi, Doğu Anadolu'da Kürt aşiretlerini ayaklandırmaktı. Mustafa Kemal Paşa ulusu birleştirmeye çalışıyor, İstanbul Hükümeti destekli Binbaşı Noel ayrıştırmaya; bölüp parçalamaya... Bu talihin garip bir oyunu gibiydi; İngiltere her zaman ve her yerde aynı oyunu oynuyor; hiç ayırımsız tutuyordu da. Bu böl, parçala, yönet ya da sahip ol oyunuydu; tanıdık, bildik bir oyun... Noel tutuyor, tek tek Kürt aşiretlerini geziyor; para ve altın vaat ediyor; nabza göre şerbet veriyor; kimini tehdit ederken, kimine akıl almaz önerilerde bulunuyor; akılları çelmeye çalışıyordu. Bu oyuna düşen düşüyor, düşmeyen derhal Noel'in tehdidiyle karşılaşıyordu. Doğuda çıkan ayaklanmaların temelinde bu adamın kışkırtıcılığı vardı. Durmak bilmiyordu; Bağdat, Doğu Anadolu, İstanbul; Kürtçü hareketin içinde yer alan kesimlerle görüşüp duruyordu. İçişleri Bakanı Adil Bey aracılığıyla, Osmanlı posta hanelerinden şifreli telgraf çekme yetkisi bile almıştı. Şimdi bu kişinin, yanına kattığı kişilerle Mustafa Kemal Paşa'ya ve çevresindekilere bir saldırı düzenleyeceği, ona karşı Kürt aşiretlerini kışkırtıp üzerine süreceği, hatta Sivas'ta toplanacak kongreyi basıp dağıtacağı söylentileri bile sağa sola yayılıyordu. Bilinmezler ortasında, bir psikolojik savaş da yaşanıyordu.

Mustafa Kemal ve arkadaşları Erzurum'dan kalkıp, Sivas yoluna döküldüklerinde, en büyük sıkıntıları paraydı. Parasızdılar. Bir Osmanlı bankasından borç para alarak yola çıkmayı bile düşünmüşlerdi; ancak Mustafa Kemal Paşa bunu karşısındakilerin kullanacağını ileri sürerek, engellemişti. Yanındakiler, kendi çoluk çocuklarının ziynet eşyalarını ortaya koyarak, bu parayı yol parası yapmayı bile düşünmüşlerdi. Sonunda emekli bir binbaşı olan Süleyman Bey imdatlarına yetişmiş; gizli kalmak ve açıklanmamak koşuluyla emekli parasını ortaya koymuş ve böylelikle Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıkabilmişlerdi. Yol boyunca tehlikeler hep vardı. Dar geçitlerden geçiyor, her an saldırı gelebileceğini düşünerek, kuşkulandıkları yerlerden silahlarını çekerek, güvenlik önlemi alarak geçiyorlardı. Otomobillerinin lastikle-

ri patlaktı ve çaputla şişirilmişti. Erzincan'a ulaştılar. Buradan batıya doğru ilerlerken, yola çıkışlarının sabahında, Erzincan Boğazı denilen yerin girişine geldiler. Bir kısım jandarma erleri ve subayları telaşlı bir halde, Paşa'nın ve yanındakilerin otomobillerini durdurdular. Onlar, Dersim Kürtlerinin boğazı tuttuklarını, tehlike nedeniyle geçilemeyeceğini söylüyorlardı. Durumdan bilgilendirilen Mustafa Kemal Paşa'nın canı sıkılmıştı. İyi; ancak bunların, yani yolu kestiği ileri sürülen haydutların gücü nedir, diye düşünüyordu. Nereyi nasıl tutmuşlardı; ne kadar kuvvet ne zaman gelecek; hiç bir netlik bulunmuyordu. Bunlar bilmece içinde bilmeceydi. Bu bilinmedik konular çözümlenene kadar, belki Erzincan'a dönmek ve kim bilir kaç gün beklemek gerekecekti. Paşa ise işlerinin pek ivedi olduğunu düşünüyordu. Şimdi bu durumda; Erzurum ile Sivas arasındaki yolu belli bir sürede aşıp, belli günde Sivas'ta bulunamazsa, şurada burada, şundan ya da bundan ötürü korktuğu ve beklediği söylentileri ortalığa yayılabilir ve işler alt üst olabilirdi. Bu iki yanı keskin bir bıçaktı. Pekâlâ; karar ne olacaktı? Ya da doğru olan neydi? Gazi Paşa derhal kararını verdi: Her türlü tehlikeyi göze alıp, yola koyulmak... Başka türlü yapması, yığınla olumsuz şeyin arka arkaya birbirini izlemesi anlamına da gelirdi. Yalnız ilerlerken, yine de tedbirli olmakta yarar vardı. Gazi Paşa yanında bulunan kişileri belli bir düzen içine sokarak, güvenlik önlemi almayı uygun buldu. Ellerinde hafif makineli tüfekler bulunan özverili arkadaşlarından bir kaçını bir otomobil ile kendi otomobilinin önüne geçirdi. Sağdan soldan gelecek, uzaktan açılmış ateşlere önem verilmeyecekti. Otomobiller hızla karayolu üzerinde ileriye doğru yürüyeceklerdi. Ancak vurulan olursa, ötekiler vurulanlarla ilgilenmeyeceklerdi. Tam karayolu üzerinde ve yakınında, yolu kapayan haydutlarla karşılaşılırsa, hepsi otomobillerden atlayacak, bunlara saldırarak yolu açacaklardı. Sağ kalanlar gene kullanabilecek durumda olan otomobillerle ve hızla ilerleyerek yola devam edeceklerdi. Karar buydu. Hemen uygulamaya konuldu. Arabalar çalıştırıldı ve hızla boğaza yürüdü. Boğaz geçildi. Üzerlerine hiç bir ateş açılmamış, bir tehlikeyle karşılaşılmamıştı. Böylece Erzurum'dan çıkan Mustafa Kemal ve yanındakiler, 2 Eylül 1919 günü Sivas'a ulaşmışlardı.

Erzurum Kongresi Heyet-i Temsiliyesi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında daha önce, Amasya Tamiminde belirtildiği üzere bir milli kongre olarak düşünülmüş olan Sivas Kongresi'ne katılmak üzere 2 Eylülde Sivas'a geldi.

Sivas Kongresi

Tarih 4 Eylül 1919'du. Günlerden Perşembe... Yer, tarihi Sivas Lisesi'ydi. 38 kişiydiler. Çoğu yolları atlarla aşmış; bir hana yerleşmişlerdi. Kongre açıldığında, Türkiye'nin dört bir yanından gelen ve hala üzerlerinde yolların tozu olan delegeler, heyecanla yerlerini almışlardı. Kongre, toplantıya ev sahipliği yapan Mustafa Kemal Paşa'nın bir açış konuşmasıyla başladı.

O her şeyden önce, onca sıkıntı ve engellere karşın yurdun ve ulusun kurtuluşu yolunda Sivas'a gelen kişilerin davranışını "yiğitçe" bulduğunu belirtti. Hakça bir barışa kavuşma umudunda olan Türk Ulusu'nun haklarının nasıl görmezden gelindiğini belirterek; kendi içlerinde olan Hıristiyanların bile, ulusun onuruna dokunan çılgınca davranışlara gittiklerini belirtti. Artık Mustafa Kemal, bu sözlerden sonra, bütün ulusun içini yakan, karalayan noktalara bir bir değiniyordu. Batı Anadolu ve elbette İzmir'in işgali... Ne olmuştu? Anadolu'da İslam'ın namusu uğruna korunması gereken kutsal yerlere kadar Yunanlılar sokulmuşlardı. Yalnız sokulmakla kalmamış; İtilaf güçlerinin hoş görüleri üzerine, canavarca kötülükler yapmışlardı. Ülke çepeçevre çevrilmişti. Doğuda Ermeniler Kızılırmak'a kadar genişleme hazırlıklarına girişmişlerdi. Ve daha bu aşamada, sınırlara kadar dayanıp, Türkleri toptan yok etme yoluna yönelmişlerdi. Karadeniz'de Pontus Krallığı düşünün gerçekleştirilmesine çalışılıyordu. Adana, Maraş, Konya yakınlarına kadar gelen işgalciler, Antalya'ya bile girmişlerdi. Trakya da işgal bölgesinin içine alınmıştı. Saltanat tahtının yeri ve halifelik makamının merkezi olan İstanbul, hükümdarın sarayına kadar tehdit altındaydı. Bütün bu haksız saldırılara karşı, İstanbul'daki hükümet ne yapıyordu? Onlar tarihte belki hiç bir biçimde eşi görülmedik biçimde susmuşlardı. Güçsüz, kararsız ve dermansız kalma yo

lunu seçmişti. Bu durum ulusunu üzerindeki ölü toprağını atıp, uyanmaya ve dirilmeye itmişti. Artık ulus yabancı güçlerin bu yurtta kutsal varlıklarına ve ulusun yazgısına sahip çıkacak bir gücün, bir isteğin olmadığını düşünüp, akıllarına geleni uygulamaktan geri kalmamışlardı. Bu yersiz sam yüzünden cansız bir ülke, kansız bir ulus nelere katlanıyorsa, bunların hepsini Türkler'e de uygulamışlardı.

Bu durumda ne yapılmalıydı? Teslim olmak mı? Bu tam bir çöküşten başka ne sonuç getirebilirdi ki? Tarih, bir ulusun varlığını hiç bir zaman yok sayamazdı. Bu yanlış sanılar da er ya da geç, kesinlikle iflas edecekti. Mustafa Kemal Paşa, ulusun başına gelenleri bir bir anlattı. İşgaller, acılar; direniş ve örgütlenme çabaları; tek tek bunlara değindi. Diyarbakır, Urfa, İzmir, Trakya... Sonra diriliş çabaları: Örneğin Erzurum Kongresi... Ve son olarak da Sivas: Bu kongrenin ta 21 Haziran günü, Amasya'da kararlaştırıldığını anlattı. İstanbul Hükümeti ulusun kutsal varlıklarını korumakta güçsüz, miskindi. Ulusu hep gücü bitmiş ve yenilmiş göstermek gibi düşman çıkarlarına yandaş bir davranıştaydı. Bu İstanbul Hükümeti'nin hesabında lekeli bir sayfaydı. Erzurum Kongresi'nin bitiş tüzüğü ile ilgili olarak Sadrazam Damat Ferit Paşa, Paris gezintisinden sonra bir demeç vererek, Anadolu'da bir karışıklık olduğunu söyleyerek, başka bir zemine çekmişti. Bu düşünce büyük bir üzüntü ve tiksinti yaratmıştı. Ulus, kendi yazgısını savunacak millet meclisinin toplanmasını istiyordu. Bu haklı istekler karşısında İstanbul Hükümeti daha ilk günden beri bunu baştan savmış; Anayasa'ya aykırı İnatçı davranışlar içine girmişti. Bir ya da bir kaç ülkenin mandasını benimsemek gibi doğrudan doğruya ulusun yaşayışı ve bağımsızlığı ile ilgili bir oldu-bittiye gidilmeye çalışılıyordu. Ulusal meclis daha toplanmamış iken, yabancıların kuşatıp sıkıştırdığı, bağımsızlığını artık yitirmiş İstanbul Hükümeti'nin tek başına ulusun yazgısını kötü etkileyecek uygunsuz bir karar alması ya da ulusal isteklerle uymayan yabancı önerileri hoş görüp kabullenmesi hesaba katıldığında, kongrelerin toplanmış olması iyiliğin ve esenliğin göstergesiydi.

Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile kongreye başkan seçildi. Bekir Sami Bey ile Rauf Beyler de yardımcılıklarına getirildi. En temel koşullardan birisi, bir İttihatçılık suçlamasıyla karşı karşıya kalmak-

tı. İstanbul Hükümeti bu açıdan kendilerini vurmak isteyebilirdi. Bu nedenle bir yemin metni hazırlanarak, fırkacılıktan uzak bir gayretle çalışılacağına ve İttihat ve Terakki ile bir ilgilerinin olmadığına ilişkin yemin edildi.

Kongrede en çok üzerinde durulan konu, Amerikan Mandacılığıydı. Hala bu tarihte Türkiye'nin kalburüstü isimleri Amerikan mandater yönetimine çok önem vermeyi sürdürüyorlardı. Kara Vasıf gibi geçmiş dönemde İttihat ve Terakki teşkilatının yer altı silahşoru bile, Amerika'nın mandacılığı kabul etmemesinden dolayı neler kaybedeceğimizi anlatıp duruyordu. Basında Amerikancılık mı İngilizcilik mi diye, yarışmalar açılmış; sanki Babıâli'nin seçkin isimleri, onu ya da ötekini tutmak zorundaymışlar gibi bir yarış içine girmişlerdi. İstanbul'a gelen Mr. Brown isimli Amerikalının kapısını aşındıran aşındıranaydı. Şimdi bu hastalık almış, Sivas Kongresi'ne taşınıvermişti. Hiç gündemden gitmeyen Mandacılık, arada bir güç kaybetse de ortamını bulduğu zaman güçlü bir biçimde diriliveriyordu. Şimdi de Sivas Kongresi'nin gündemi Erzurum'da mandacılık kabul edilemez diye açık bir karar alınmasına karşın, Sivas Kongresi'nde uç vermişti[55].

Artık, ulusun bu kararlardan, ulusal vicdanda uç veren düşünce ve duygulardan haberdar kılınması gerekiyordu. O günün koşullarında bunun yolu, bir gazete çıkarmaktı. Mustafa Kemal Paşa basının, kamuoyu oluşturmaktaki gücünü biliyordu. Ulusal Kurul karar aldıkça, bu kararları ulusa yaymanın bir yolu da gazete olabilirdi. Bu amaçla o, bir gazete çıkarılması gerektiğini düşündü. Sivas'ta, kongrenin toplanmasından on gün sonra, yani 14 Mayıs günü tasarladığı gazetesinin ilk sayısını çıkardı. İlk başyazı da doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alındı. Bu gazetenin adının, ulusal savaşın tarihsel anlamına ve felsefesine uygun olması gerekiyordu. Bu düşünceyle gazeteye "İrade-i Milliye" adı verildi; yani, "Ulusal Egemenlik"[56]...

Bu gazete, artık ulusun egemen olduğunu, onun istek ve kararından daha büyük bir gücün olamayacağını dosta düşmana duyuracaktı...

55 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara, 1988, Cilt: I, s. 233; Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s.120-121; Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi*, Ankara 1997, s.133.

56 Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK yay., Ankara, 1986.

Yeniden Dirilen Mandacılık Ruhu ve Gençlik: *"Mandayı Kabul Edemem"*

Kongre manda konusuna kilitlenivermişti.

Aslında manda, günün moda tartışmasıydı. Başta İstanbul basını olmak üzere, pek çok kişi ve oluşum, olası bir mandater yönetimin ne getirip ne götüreceğini tartışıyordu. Herkes, kendi algılamasına göre bir yerdeydi. Ancak mandacılık ile umutsuzluk kapı komşuydu. Özellikle Kara Vasıf Bey, eski bir komitacı ve İttihatçı olmakla birlikte, mandaterlik yönetiminin en ateşli savunucusuydu. Anadolu'da olup biten şeylere bakarak, Amerika'nın mandater yönetimine Türkleri almayabileceği kaygısı pek çok kişide derin kaygılar uyandırabiliyordu. Hatta Amerikalılarda kimi çekimserlikler oluşmasın diye, Anadolu'da toplanan kongreler aracılığıyla Amerikalıların İstanbul'daki temsilcisine başvurmayı önerenler bile vardı. Bir inanışa göre, Amerika'nın Türkiye'nin mandasını kabul etmesi için, Türkiye halkının başvurusunun gerektiği ileri sürülüyordu. Bu nedenle kimileri de Erzurum ve Sivas Kongresi'nin halk adına toplanmış kongreler olduğunu düşünerek, bunun bir fırsat olduğunu ve bu kongrelerin manda yönetimi için ulus adına başvurabileceğini söylüyorlardı. Bu nedenle onlar, Sivas'tan mandacılığı öven ve bunun için Amerika'ya çağrıda bulunan bir kararın çıkması için can havliyle uğraşıyorlardı. Sivas Kongresi'nden önce, 10 Ağustos günü Kara Vasıf Bey, Mustafa Kemal'e bir mektup yazdı. "Pek muhterem paşam!" diye başlayan bu mektubunda o, bir desteğe ve korunmaya gereksinim duyulduğunda, bunun Amerikalılar olması gerektiğini anlatan kimi gerekçeler öne sürüyordu. Ona göre, hem Amerika'da hem de Türkler arasında Amerikan mandacılığı düşüncesine değer veren, çok önemli kişiler vardı. Ona göre halk yoksuldu; devlet hiç bir şey yapamayacak durumdaydı. Bu koşullar altında, Türkler'in kendisine bağımsız demeleri olanak dışıydı. O zaman, Türkler'i ötekilere karşı koruyacak bir güce gerek vardı. Bu da Amerika'ydı. Onlar, uluslara zorla değil, onların oyuna değer vererek, isteyecekleri koşullarda hükmetmeye adaydılar. Bu ölçü Amerikalılar-

da o denli yaygındı ki, Ermeni sorununda bile koparılan yaygaralara önem vermeyerek, işin aslını öğrenmek için incelemeler yapmışlardı. Küba'da, Filipin'de uyguladıkları yönetim oldukça gelişmişti. Kara Vasıf'a göre, elbette bağımsızlığa az çok zararı dokunmakla birlikte, Amerika Türkleri Avrupa boyunduruğundan kurtaracak ve ülkeye para serpecek, iş çıkaracak, çağdaş bir ilerleyişin içine sokacaktı. Belirli bir süre ve geçici olarak bağımsızlık feda edilecekti; ancak dünkü bağımsızlıktan daha çoğunun gelecekte elde edileceği de unutulmamalıydı. Ermeni sağdan, Rum soldan, içerde de her ikisi birden bir kaç yıl içinde zaten ulusal varlığı kemireceklerdi. İşte bu nedenle Amerika'yı kazanmak gerekiyordu. Bunun için uğraşıldığında, bir kere Amerika bunu kabul etmeye görsün... Bir evet der de, barış görüşmelerinde Türkiye'nin savunuculuğuna soyunursa ve ötekilere karşı gözlerini bir dikerse; o zaman yurdun kurtulması işten bile değildi[57]...

Görülüyordu ki, Kara Vasıf Bey, Amerika için yanıp tutuşuyordu. Hatta olur da Türkiye'yi manda için kabul etmezse diye uykusu kaçıyordu. Kaldı ki o bu düşüncelerinde yalnız değildi. Örneğin Halide Edip Hanım... O da yazdığı mektuplarda, bir zar atıp, çıkacak sonuca göre yer almaktan söz ediyor; ancak onun için en uygun çözüm mandaterlik oluyordu. Nedenini de, öncelikli olarak Türkler'in içindeki Hıristiyanların, sürekli şımarıp ayaklanarak toprak koparacaklarıyla; dış borçların alabildiğine ağır oluşuyla; taraf tutma, cahillik ve çok konuşmaktan başka bir sonuç vermeyen yeni bir hayat yaratılamayışıyla açıklıyordu... Ona göre on beş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye yaratılabilirdi. Bu Türkiye, okuyup yazan insanlarıyla, çağdaş yaşamı kavramış zihniyetiyle, bağımsızlığı da kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak çağdaş dünyanın yetenekleri yaratabilirdi.

Artık konu Sivas Kongresi'nin en ateşli konusuydu. Sivas Kongresi toplandığı sırada, Mütareke İstanbul'unun en hararetli konularının başında mandater yönetimler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin

57 Kadir Kasalak, "Sivas Kongresi Öncesinde Manda ve Himayenin Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arası Yazışmalar", *Atatürk Yolu*, Ankara 1992, III/ 10, s.187-211; daha ayrıntı için bkz. aynı yazar, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993; Ahmet Selahattin Bey, "Mandat ve Yardım", *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul, 1978.

Türkiye mandasını kabul edip etmeyeceği geliyordu. Basın neredeyse ikiye bölünmüştü: Manda yönetimine taraftar olanlar ve karşı olanlar... Taraftar olanların da kendi aralarında görüş ayrılıkları vardı. Kimisi Amerika'nın, kimisi de İngiltere'nin mandasının daha iyi olacağını söylüyor; ülkeyi yönetenlere kendi görüşlerini salık veriyorlardı. Hatta kimi köşe yazarları, tam bağımsızlığı savunanları tiksindirici bir yaratıkmış gibi göstermeye çalışıyorlardı. Örneğin, o yılların en namlı yazarlarından Ahmet Emin Yalman, Vakit gazetesinde, bağımsızlığı savunanları pire için yorgan yakmakta sakınca görmeyen komiteci ruhlu yurtseverler olarak suçlamaktaydı. Onun düşünce dünyasında yurtseverliği savunmak komitecilikti ve bağımsızlık da anlaşıldığı kadar pire kadar değersiz bir şeydi. O da tıpkı Kara Vasıf Bey gibi, bu komiteci ruhlu adamlar yüzünden Amerika'nın mandaterlik önerisini geri çevirmesinden korkuyor; böylece bağımsızlık düşüncesini savunanları, geleceğin güzel günlerini engelleyen kara ruhlu adamlar olarak tanımlıyordu. Pekâlâ, niçin bazıları bağımsızlık için ortaya çıkıyor da Amerika'yı ve onun mandater yönetimini eleştiriyorlardı? Çünkü Yalman'a göre onlar, Amerika'yı ve onun manda yönetimini tanımıyorlardı. O halde çare neydi? Amerika Birleşik Devletleri bu noktaya gelmişse yapılması gereken şey ne olabilirdi? Ona göre çare, Amerikalıları razı etmek, Türkler'in göreviydi. Korumaya gereksinimi olan Türklerdi. Dolayısıyla bunu istemesi gereken de Türklerdi. Türkler ortaya çıkmalı ve Amerika'yı mandayı kabul etmesi için razı etmeliydiler. Amerika'yı tanımayanlara da Amerika'yı tanıtmak gerekiyordu. Bu ülkenin Küba'da, Filipinlerde kurduğu yönetimlere bakılmasını bu cahil adamlara önermek gerekiyordu. Kimi gazeteler, mandayı kabul etme konusunda yarışmalar bile açmışlardı.

İngiliz severliğin şampiyonlarından Sait Molla, İngilizlerin ne kadar hakşinas bir ulus olduğunu anlatırken, aynı tarihte Ali Kemal de Amerikalıları öven kişilerin neden İngiltere'yi istemediklerine ilişkin eleştiri yazıları kaleme alıyordu. İstanbul'da bağımsızlık, mütareke basını tarafından satışa çıkarılmış gibiydi. Hiç de değerli görülmeyen, modası geçmiş bu kavrama ve ilkeye kim çok para verirse, ülkeyi ona peşkeş çekmek için çaba gösteriyorlardı. Vahdettin'in ise, Morning

Post'ta yayınlanan bir söyleşisinde İngiltere'yi dünyanın en adil, en namuslu ve en haşmetli devleti olarak tanımladığı belirtilmekteydi. İngiltere ile zavallı vatanın, yani Osmanlı ülkesinin eski dostluğunu elde etmek için uğraşılmasını salık verdiği yazılıp çiziliyordu.

Sivas Kongresi'nde manda düşüncesi böylesine duyarlı bir kamuoyunun etkisinde ele alınıyordu. Manda sorunu ile ilgili gündem belli konular üzerine düğümlenmişti: Manda gerekli miydi? Gerekli ise nedenleri ve yararları nelerdi? Mandanın koşulları ve süresi ne olmalıydı?

Kongrede mandayı savunan yığınla kişi vardı. Dönüp dolaşılıp, bağımsızlık isteyenlerin karşısına manda çıkarılıyordu. Örneğin delegelerden birisi; manda ve bağımsızlık kavramlarını ele alarak; yurtta ne para, ne fen, ne de sanat olduğunu, bu nedenle de bir yardıma gereksinim bulunduğunu anlatıyor; ardından da bir kollayıcıya gereksinim olduğunu anlatıyordu. Kollayıcı? Yani Amerika... Amerika sözde Türkler'i koruyacaktı. Artık inanışa göre bu o denli kanıksanmış ve içselleştirmiş bir şeydi ki; konu artık bir kollayıcıya gerek var mı yok mu çizgisini çoktan geçmiş; en uygunun kim olacağı noktasına kadar gelmişti. Öyle ya, en iyi koruyucu devlet hangisi olabilirdi? Sonuçta dört devlet üzerinde durulabilirdi. İngiltere mi? İngiltere, Türkler'in arabasını sürüklerdi. Fransa mı? Hayır; Fransa'nın ekonomisi Türkiye'nin yükünü kaldıracak kadar güçlü değildi. İtalya mı? İtalya'nın kendisi yardıma muhtaçtı. Kaldı ki Anadolu'daki ihtirasları da buna engeldi. Ne kalıyordu geriye? Amerika... Neden Amerika? Çünkü Amerika, doğuda istila politikası izlemiyordu. Bu da bulunmaz bir fırsattı. O nedenle Amerika en uygun devletti. Kara Vasıf ise o denli aceleci, o denli sabırsızdı ki; ne olursa olsun Amerikan Mandası'nı kabul edelim; koşullarını sonradan görüşürüz diyordu.

Şimdi temel sorun, manda ile bağımsızlık arasında bir tercih yapma noktasına kadar gelmişti. Manda mı, bağımsızlık mı? Raif Efendi gibi duyarlı kişilerin, açık biçimde bağımsızlığı desteklemesine, kesin olarak mandayı dışlama düşüncesine karşın; sanki manda ile bağımsızlık uyuşurmuş, bir arada olurmuş gibi, kafası karışık bazı kişiler, garabet dolu tavırlara ve açıklamalara yönelmişlerdir. Kimileri

mandayı savunurken, mandanın siyaset yönüyle değil, ekonomik olarak ülkenin kalkındırılması ve yükseltilmesi için gerekli olan yardım ve kollama olduğunu ileri sürüp; siyasi, adli ve mali bağımsızlığın kalacağını dillendiriyorlardı. Onlara göre, mandacı devlet, her düşüncesini bir yana bırakacak, eline Türkiye'yi kalkındırma ve yükseltme projesini alacak ve öyle gelecekti(!)...

Mustafa Kemal Paşa'ya gelince... O tam bağımsızlığı destekliyor, bunun benimsenmesi için uğraşıyor; ancak aklın yolu bir olduğundan, herkesin eteklerindeki taşı dökmesi gibi bir yol da izliyordu. O nedenle kongre başkanı olduğu bu dönemde, manda üzerine olumlu ya da olumsuz görüş dillendiren kişilerin konuşmalarını kesmeden, sonuna kadar dinlemek gibi bir yöntem ve tavır geliştirildi. Böylece, kongrede aslında, mandanın bağımsızlıkla uyuşmayacağı gibi net bir sonuç da ortaya çıkmış oldu. Bu tavır yerindeydi; çünkü en azından gelecekte ortamı daha da gerecek tartışmalar, ayrı düşünceler ve saplantıya kadar gidebilecek tavırların önü büyük ölçüde kesilmiş oldu[58].

Ve Tıbbiye Öğrencisi Hikmet...

Onun bir çıkışı, pek çok kişinin manda isteğinde bulunuşunun önünü bıçak gibi kesti. Giresunlu olan bu genç ve idealist askeri tıbbiyeli; akşam toplantılarından birinde söz aldı ve konuşmaya başladı. O, Mustafa Kemal Paşa'ya seslenerek konuşuyordu. Sözleri tam olarak şöyleydi: "Paşam, temsilcisi bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya bağımsızlık davamızı başarmak yolundaki çalışmalara katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer edecek olanlar varsa, bunları her kim olurlarsa olsunlar, şiddetle red eder ve suçlu bulurum. Varsayalım ki manda düşüncesini siz bile kabul ederseniz, sizi de reddeder; Mustafa Kemal Paşa'yı yurdu kurtarıcı değil, yurdu batırıcı olarak adlandırır ve kınarız!"[59]...

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan bu genci sakinleştirmeye çalışırken, bir yandan da öteki delegelere bakarak yaptığı konuşmada, Türk Gençliği'nin ülküsü, ilkeleri ve duruşunu öven konuşmalar ya-

58 Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969.

59 Vehbi Tanfer, "Atatürk ve Türk Gençliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/18, (Temmuz, 1990); Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Gençlik", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1992, s.868-869., Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Gençliği*, Kaynak yay., İstanbul, 2004.

pıyor ve öteki yandan da "Parolamız tektir ve değişmez; ya bağımsızlık, ya ölüm!" parolasını anımsatıyordu. Sivas Kongresi'nde Türkler'in yazgısı bağımsızlıkla manda arasında gidip gelirken, böylesine duygusal anlar yaşanıyordu.

Kongre sona ermiş ve 11 Eylül günü, sonuç bildirgesini açıklamıştı. Erzurum Kongresi'nde görülen vurgulamalar çok daha etkin ve yaygın biçime getirildi. Yurt kavramı alınan bu kararlarla daha da açık bir şekilde tanımlandı: Ulusal sınırlar içindeki bölgelerin bölünmez bir bütün olduğu savunulurken; yurdu belirleyecek sınırlara, ulusallık özelliği ekleniyordu. Böylece, Amasya Genelgesi'nde yurdun bütünlüğünün tehlikede olduğu söylenirken, bu söylem bir adım daha öteye taşınıyor ve bu yurdun coğrafyası tanımlanıyordu. Bu coğrafya, ulusal sınırların belirlediği toprak parçasıydı. Ulus topraklarının bütünlüğünü sağlamak için, ulusal güçlerin etkin ve ulusal egemenliğini üstün kılmak koşuldu. Her türlü işgallere ve saldırıya karşı ulus bir bütün olarak kendisini savunacak ve bu saldırıya karşı direnecekti. Osmanlı yurttaşı olan Müslüman olmayan kesimlerin, yani Hıristiyan azınlıkların güvenliği sağlanacak, ancak onlara siyasi birliği bozucu ayrıcalıklar verilemeyecekti. Manda ve koruyuculuk kabul edilemezdi. İstanbul'da dağıtılmış olan Meclis-i Mebusan derhal toplanmalıydı. Hükümet kendi başına buyruk işler yapıyordu ve bu başıboşluğun denetlenebilmesi için bu koşuldu. Ulusal direnişi gerçekleştirmek için kurulan dernekler birleştiriliyor ve genel adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" oluyordu. Böylelikle, yurdun bir bütün olarak kurtarılması için çalışılacağı ve ulusal iradenin belli bir bölgeyle sınırlı kalmayıp, bütün ulus için yaygın bir ağ oluşturulduğu anlatılmak isteniyordu. Daha doğrusu artık Anadolu Mücadelesi'nin amacı böylelikle belirginlik kazanmış oluyordu. Ardından Heyet-i Temsiliye yeniden oluşturulurken, Erzurum'da seçilen dokuz üye aynen bırakıldı ve Batı Anadolu'yu temsil eden altı kişi daha seçilerek, üye sayısı on beşe çıkarıldı.

Kongre Sonrası Gelişmeler

Ankara yaylası Sivas'ta bunlar olurken, İstanbul'daki hükümet de zor durmuyordu. Artık ipler bütünüyle kopmuştu. İstanbul Hü-

kümeti, Sivas Kongresi aleyhine olabilecek her türlü yola gitmekten geri kalmıyordu. Yapmaya çalıştığı şeyler arasında, Ali Galip adlı eski bir valiyi Sivas Kongresi'ni dağıtmak üzere bu kentin üzerine sürmek de vardı[60]. Binbaşı Noel bir yandan, Ali Galip Bey öteki yandan, Sivas Kongresi'ni dağıtmak için yerel kimi aşiret yapılarıyla ve güçlerle anlaşarak, özellikle aşiretlerin ayaklanmasıyla kongreyi dağıtmak için uğraştılar. Ancak bunlar başarılı olmadı. Damat Ferit Paşa artık bütünüyle iletişimi de engelliyordu. Sivas Kongresi'nde alınan ve kamuoyuna duyurulması gereken sonuçların halka iletilmesinde büyük sorunlar oluşuyordu[61].

Mustafa Kemal Paşa yine de Anadolu'nun sesini Osmanlı Padişahına iletmekten yanaydı. Amerikalı bir gazeteci olan Mr. Browne aracılığıyla sultana bir mektup göndererek; ulusun sesine kulak verilmesini istedi. Hep yapılan konuşmalarda, Sultan'a ve Halife'ye halkın haklı sesinin ulaştırılmadığını, kimi kötü niyetli kişilerin ve çevrelerin buna engel olduğunu söylüyordu. Yalnız, Sultan Vahdettin ne yaparsa yapsın; hangi belgeye imza atarsa atsın ya da ne söylerse söylesin; Mustafa Kemal Paşa, bu aşamada Sultan Vahdettin'in varlığını ve kişiliğini, giderek de onun makamını karşısına almıyordu. Bu Sultan'ın yaptıklarını onaylıyor ve onu haklı görüyor anlamına gelmiyordu; aksine, Sultan Vahdettin'le ulusal oluşumu bu aşamada karşı karşıya getirmenin yararlı olduğunu düşünmüyordu. Bunun kesin, katı ve iç içe geçmiş kuşkularla oluşan bir ayrışmayı da yanında getireceğini biliyordu. Bu ayrışmayı ve katı duruşu, geleneksel ve dinsel yönlerden yüzyılların etkisiyle tortulaşmış duygu sarmalında olan topluma anlatmanın bu aşamada olanaksız olduğunu da biliyordu. Toplum yitirilirse, her şey yitirilirdi. Ancak, yine de İstanbul ve hükümet, ulusal oluşumun önünde açık bir engeldi. O zaman, strateji de burada kendiliğinden ortaya çıkıyordu: Sultan ve Halife, makamının da verdiği ağırlıkla, bu aşamada karşıya almabilecek bir hedef olamayacağından; ancak, iki egemen-

60 Yunus Nadi Abalıoğlu, *Ali Galip Hadisesi; Bab-ı Ali'nin Milli Hareketi Dağıtmak ve Mustafa Kemal'i Tenkil Etmek Teşebbüsü*, Sel Yay., İstanbul 1955; Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s.126-134; Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi*, s.145-149; Yularkıran, *Reşit Paşanın Hatıraları*, s.44; Atatürk, Nutuk, I, s.l 16.

61 Selçuk Ural, "Ali Galip Olayı'nın Milli Mücadele Taraftarı Gazetelerdeki Yankıları", *Atatürk Yolu*, 29-30 (Mayıs, Kasım 2002).

lik alanının çakışmasında kesin olarak bir çatışma ortamının oluşması da kaçınılmaz olduğundan; zaten bu çatışma süreci bu aşamada görüldüğünden, bu çatışmanın tarafları kimdi? Gerçekte monarşi ve ulus... Ancak monarşi, bu denli açık deşifre edilemezdi. Bu durumda o, asıl sorunun sultanın gerçeklerden haberdar olmayışına bağladı. Bunun da nedeni belliydi: Damat Ferit ve onun hükümeti... Damat Ferit ve onun hükümeti buna engelse, o zaman bu hükümetin çekilmesinden sonra sorunların da ortadan kalkması gerekirdi. Ancak, kalkmadı; kalkması da olanaklı değildi. Çünkü adı konulan sorunun tarafı, yani İstanbul Hükümeti; evet sorunun önemli bir halkasıydı, ama tam olarak özü değildi. Özü, monarşinin kendisiydi ve bu aşamada bu çok açık biçimde söylenemiyordu. Olayların gelişmesi, bir bir olgunlaşması; yeri ve zamanı geldiğinde bunun çok açık biçimde söylenebilmesi bekleniyordu. Bu aşamada, ulusal cepheyi bölüp parçalayacağı için, bu göze alınamıyordu.

"Bir Ulusun İntiharına mı Tanık Olacağız?"

Sivas Kongresi sonrasında, İstanbul ile Anadolu'nun iletişiminde bu etken, hep devrede oldu. Damat Ferit Paşa da Anadolu'yu, böyle bir söyleme itmek için elinden gelen her şeyi yapıyordu. İngilizlerle işbirliğini açıkça ortaya koymaktaydı. İngiliz severliği o denli ileridedi ki, Osmanlı Devleti'nin İngiliz Mandaterliği altına girmesini bile düşünüp, bunu konuşabiliyordu. O, Ermeni olayları ve Yunan işgalleri karşısında hükümetin gerekli çalışmayı yaptığını ve Avrupa'nın uygar devletlerini harekete geçirdiğini söylüyordu. Bu nedenle de halk, hükümetle arasını açarak, güvenliği bozan bir etken durumuna gelmemeliydi. Bu İngiltere'nin politikalarını kolaylaştırıcı bir şeydi. Sultan, bir fermanla bu denli açıkça İngiliz politikalarını kolaylaştıracak açılım yapabildiğine göre, İngiltere'nin de buna göre adımlar atması artık pek zor olmazdı. Onların açısından bakıldığında da Sivas Kongresi'nde Anadolu'daki ulusal istencin bir araya gelerek, ortak bir politika ve açılım çabalarını hiç de olağan şeyler olarak görmüyordu. Sivas Kongresi'nin sonrasında da Heyet-i Temsiliye artık çok daha ka-

rarlı ve atak davranmaya başladı. İstanbul Hükümeti'ni destekleyen ya da Anadolu'daki harekete sıcak bakmayan görevliler, hızla görevlerinden alındılar. Böylece Anadolu'da artık çok daha yaygın bir ulusal hareket örgütlenmesi ortaya çıkıyordu. İstanbul Hükümeti de, Ali Galip'i kongreyi dağıtmak için Sivas'a doğru yürümesi için görevlendirmişti. Ancak Ali Galip ve adamları, üzerine gönderilen ulusal güçlerle dağıtıldılar. Ali Galip Olayı bardağı taşıran son damla oldu. Anadolu'nun bir işareti ile bir anda İstanbul ile Anadolu arasındaki iletişim kesiliverdi. Damat Ferit Hükümeti de bunca şeyin karşısında fazla tutunamadı ve istifa etti. Yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu. İstanbul yenilmiş, Anadolu kazanmıştı.

Bu arada Amerika da Anadolu'daki mandater yönetim olanağını araştırma yönünde önemli bir adım atmıştı. Amerika Ulusal Kongresi'ne yazılan bir mektuptan sonra, Amerika Türkiye'ye General Harbord başkanlığında bir kurul göndermişti. Bu kurulun başkanı Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştü. Görüşmede General Harbord; Türkiye'nin tarihini incelediğini, Türkler'in önemli şeyler başarmış olduklarını söyledikten sonra; "Ancak bir de şimdiki durumunuza bakalım. Zaman zaman insanların intiharına tanık oluruz, şimdi de bir milletin intiharına mı tanık olacağız?" dediğinde; Mustafa Kemal Paşa; ulusun eğer ölecekse, yabancıların çizmeleri altında ölmektense, kendi öz evladının kollarında ölmeyi yeğleyeceğini, ama kendisinin o ulusu öldürmeyeceğini, dağınıklığından, bir birlik ve bütünlük yaratacağını söylemişti. Harbord tam altı hafta Türkiye'de kaldı. Bir rapor hazırlayarak, kongreye de sundu. Görüp algıladığı şeyleri, ulusal kongreye yazılı olarak aktardı. Ermeniler ile Türkler arasında yaşanmış olan sorunların ayrıntıları hakkında bilgiler verdi.

Ancak Amerika, Türkiye'de ortaya çıkan Ulusal Cepheyi gözleriyle görmüştü. Türkiye'de bir Amerika Manda yönetimi kurma olanağı olmadığını anlamıştı.

Türkiye Bağımsızlığının peşindeydi.

Uzlaşma Girişimleri: *Amasya Görüşmeleri*

Artık Anadolu'da Sivas Kongresi ile oluşmuş ulusal irade, İstanbul ile tam bir egemenlik savaşına yönelmişti. Anadolu mu İstanbul'a, İstanbul mu Anadolu'ya bağlıydı? Artık süreç, kesin bir egemenlik savaşımına dönüşüyor, üstelik bu gittikçe katılaşıyordu. Anadolu'da İstanbul Hükümeti'nin dediğini bire bir yapma eğiliminde olan, ancak bu durumlarıyla her zaman sorun yaratan sivil ve asker bürokratlar da vardı. Ali Galip olayı, bu yapının ne türlü sorunlar yaratabileceğini açıkça ortaya koymuştu. Heyet-i Temsiliye de Sivas Kongresi'nden sonra artık daha da özgüvenini yükseltmişti. Derken, Anadolu'nun İstanbul'dan istekleri başladı: Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa ulusal direnişe tepki gösteren sivil asker yöneticilerin ve memurların görevlerinden alınmasını istiyordu. Bunların kimileri açıkça suç işlemişlerdi; bunların cezalandırılmaları gerekiyordu. Bunların yerine de Anadolu'nun güvenebileceği kişilerin getirilmesini istiyordu. Ordu bırakışma koşullarına uygun olarak, büyük ölçüde terhis edilmişti. Elde kalan sınırlı gücün de yeniden düzenlenmesini istiyordu. Bütün bunlardan daha önemli olarak Mustafa Kemal Paşa'nın ve ulusal cephenin çok daha önemli bir isteği vardı: Padişah tarafından dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın derhal yeniden toplanması gerekiyordu.

Bu konu oldukça önemliydi ve süreçle ilgili değişik görüşler ortaya atılıyordu. Mustafa Kemal Paşa kimi zaman açıktan, kimi zaman el altından, açılacak bu mecliste kendisine başkanlık verilmesini bile istiyordu. Temel amacı, ulusun iradesini bu kurula taşımaktı. Orada daha yaygın ve etkin bir yapı oluşturulabildiğinde, bu güçle İngilizlerin ve onun yerli yardakçılarının karşısına çok daha güçlü çıkabileceğini düşünüyordu. İstanbul'da ise hükümet değişikliğinden sonra, daha ılımlı, en azından uzlaşma koşularını arayacak, yollarını da deneyecek yeni bir hükümet oluşmuştu. Çok daha sert bir gerilimdense, uzlaşma yollarını zorlamanın daha iyi olacağına yönelik bir kanı da oluşmuştu. Türkiye'nin adım adım bir egemenlik savaşına doğru gittiğini anlayış

sahibi çok kişi görüyordu. İhtilal, bütün anlam, kurum ve kurallarıyla artık ortaya çıkmış; egemenlik savaşı keskin ayrışmalar yaratmıştı.

İstanbul Hükümeti, aradaki ayrışmayı ortadan kaldırmak, buzları eritmek ve bir yakınlaşma süreci başlatmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze görüşmeye karar verdi. Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya gönderdi. Mustafa Kemal Paşa da Rauf ve Bekir Sami Beyler'i yanına alarak Sivas'tan yola çıktı ve Amasya'ya geldi. Tarih 20 Ekim 1919'du. Artık bir yanda ulusal cephenin temsilcisi olarak Heyet-i Temsiliye, öteki yanda da Salih Paşa Kurulu... Üç gün boyunca iki taraf bir araya gelerek, sorunları görüştüler; tartıştılar. Salih Paşa, ordunun siyasetle uğraşmamasını, siyaset dışı kalmasını istiyordu. Onun temel kaygısı, hala belleklerde izleri bulunan İttihatçılık'tı. İstanbul Hükümeti İttihatçılıktan bir öcüden korkar gibi korkuyordu. Tekrar bu duygular uyanırsa, bunun önünü almanın asla olanağı olmadığını düşünüyordu. İkinci önemli konu, sürecin geldiği noktada en yüksek düzeye ulaşmış İstanbul Hükümeti'ne karşı olan tavırdı. Hükümeti küçük düşürecek ve etkisiz kılacak duruşlardan ve tavırlardan uzak durulmalıydı. Konuyu ara ara Ermeni tehcirine getirerek, tehcir suçlularının cezalandırılmasını istiyordu. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının haklı yönleri olduğu yolundaki düşüncelerin de açığa vurulmamasını öneriyordu. Bu iki düşünceyle o, İstanbul Hükümeti'nin ve Sultan-Halife Vahdettin'in İngiliz yanlısı politikalarına hala yandaş bir duruş sergiliyordu; çünkü her iki konu da İngilizlerin ve ondan da öte Avrupa kamuoyunun hoşuna gidecek yönler içeriyordu. Bununla bir ölçüde güçlü batılı devletlere karşı; İttihatçılığa karşı dururken, Ermeni tehcirine karşı bırakışma döneminde oluşan siyasete uygun söylem ve yargılar öne sürerken, ardından da açıkça İngilizlerin ve onun bağlaşıklarının eleştirilmemesini isterken, bu politikayı sürdürmüş oluyordu. Ardından da aba altından sopa gösteriyordu: Amaç İstanbul'da dağıtılmış olan meclisin yeniden toplanmasını sağlamaksa; evet, Anadolu'da seçimler sorunsuz ve güvenliği bozmayacak biçimde yapılmalıydı; ancak artık bundan sonra İstanbul Hükümeti'ni eleştirecek, ona karşı ya da yandaş hiç bir yazı yazılmamalı, eylemlerden kaçınılmalıydı.

Bu isteklere karşı, Anadolu'nun ve Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri başlıyordu. Açılacak olan ulusal meclisin vereceği kararlara kesin olarak uyulması gerekiyordu. Bunun yanı sıra, ulusal sınırlar korunmalıydı. Ayrıca gayrimüslimlere siyasi egemenliği bozacak ve toplumsal dengeyi bozacak ayrıcalıklar verilmemeliydi. İstanbul Hükümeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tanımalıydı. Bu arada önemli bir çıkış yapılarak yeni bir istekte daha bulunuluyordu: Ulusal Meclis, İstanbul'da toplanmamalıydı. İstanbul güvenlik açısından doğru bir yerde değildi ve sürekli yabancıların baskı ve tehdidi altında meclis, düzgün çalışamazdı. Salih Paşa uzlaşmacı bir kişiliğe sahipti. Bu düşünceye katıldığını belirtiyordu; ancak İstanbul'a gittiğinde, hükümete kabul ettirememe gibi bir durum da vardı. O bu nedenle söz veremeyeceğini belirtiyordu. Bu kararlar, Sivas Kongresi'nin kararlarıyla neredeyse bire bir uyuşuyor; böylece Anadolu adına Amasya'da olan kurul, ulusal istekleri İstanbul'a kabul ettirmeye çalışıyordu.

Ancak öyle de olsa, gelişmeler düşünüldüğü gibi de olmadı. Salih Paşa İstanbul'a döndüğünde durumu hükümete aktardı. Hükümet kimi konuları kabul etmekle birlikte, kimilerine de karşıydı: Örneğin, meclisin İstanbul dışında başka bir yerde kurulmasına kesinlikle karşıydı. Onun korkusu, Anadolu'da oluşacak bir meclise Kuva-yı Milliye'nin müdahale etmesiydi.

Umutlar suya düştü. Uzlaşma beklentisi sınırlı kaldı; istenilen düzeye çekilemedi. Meclisin İstanbul'da açılmasından başka çare yoktu. Ancak Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kendine güvensiz durumundan rahatsız olsa da yine de iplerin çok daha fazla gerilmesinden yana değildi; çünkü ondan bir önceki dönemde, Damat Ferit Paşa Hükümeti gibi çok daha uzlaşmadan uzak, anlama ve algılamaya kulaklarını tıkamış bir hükümet deneyimi vardı. Bir anlamda, ehven-i şer kuralı (kötünün iyisi) bu aşamada geçerli gibi görünüyordu.

Ankara'ya Yolculuk:
Türkiye'nin Kalbi Ankara...

Aralık ayının son günleriydi. Kış mevsimine karşın, hava açık ve ılıktı. Bir kaç gündür kar serpiştiriyordu. Tutar diye düşünülen kar, tutmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geleceği haberi, kulaktan kulağa yayılmış; ulusal örgütler konuyu Atatürk Ankara'ya gelmeden çok daha önce işlemişlerdi. Ankaralılar Mustafa Kemal Paşa'yı bekliyorlardı. Çankaya bağlarının batısında, Kırşehir yolu boyunca öbek öbek insanlar, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak için toplanmışlardı. Pırıl pırıl geleneksel giysileri içinde Seymenler, kimisi atlarının üzerinde, bellerinde mavzerleri, ellerinde kılıçları ve kalkanları ile kalabalığın arasındaydılar. Gözler Mustafa Kemal'i ve onunla gelecek olan kurulu bekliyordu.

O tarihlerde Ankara, Anadolu'nun ortasında çorak ve bakımsız bir kent görünümündeydi. Ankara'nın tarih boyunca ünlenmiş bir kalesi, kalesinin çevresinde öbeklenmiş evleri vardı. Ankara'yı dış dünyaya bağlayan tek önemli araç, demiryoluydu. 1892 yılında şehre demiryolu ulaştığında, o zamana dek zaten tek düze olan ekonomik yapı, kendine göre bir canlılık kazanmıştı. En önemli ürün, tiftikti. Yörede, tiftik temelli bir üretim biçimi de oluşmuştu. Osmanlı ülkesinin hemen her yerinde olduğu gibi burada da Müslümanlarla Müslüman olmayanlar iç içe yaşıyorlardı. Çoğunluk Türkler'deydi; ancak bunların yanı sıra Ortodoks Hıristiyanlar ve Museviler de vardı. Ticaret, ağırlıklı olarak Türk olmayan kesimlerin elinde toplanmıştı.

Şimdi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'yı Türkiye'nin kalbi olarak düşünmekteydi. İstanbul hem İngilizlerin tehdidi altındaydı hem de Türkiye'yi İstanbul'dan savunma olanağı yoktu. Görülüyordu ki ulus, bir bağımsızlık savaşı vermek zorunda kalacaktı. Bu temel düşünce, direnişin odağını cephe gerisine alacak, kolay kolay tehdit altına düşmeyecek bir noktaya odaklanmayı gerektiriyordu. Mustafa Kemal Paşa ve ulusal kurul da bu yönde düşünüyordu. İstanbul'da ne olur ne olmaz belli değildi. Ankara'da ise 20. Kolordu bulunuyordu ve bunun başında da Mustafa Kemal Paşa'nın en sevdiği ve güvendiği arkadaş-

larından birisi vardı: Ali Fuat Paşa... İngilizler ve Fransızlar da kente küçük birer askeri birlik çıkararak, karargâh kurmuşlardı. İzmir işgal edildiğinde, en önemli tepkilerden birisini Ankara koymuş ve kentte bu olayı kınayan mitingler yapılmıştı. Ali Fuat Paşa, ulusal kurul, yani Heyet-i Temsiliye Sivas'ta iken, Ulusal Kurulun Ankara'ya gelmesi konusunda bir görüş birliğine varılmıştı. Ali Fuat Paşa Sivas'tan Ankara'ya geri dönüşünde bu kurulun Ankara'ya gelişi sırasında konaklama yerlerini belirlemiş, kimlerle ilişki kurulacağına kadar ayrıntılı planlama yapmıştı.

18 Aralık günü Sivas'tan yola çıkan kurul, Kayseri, Kırşehir ve Karaman üzerinden ilerleyerek, 27 Aralık 1919 cumartesi günü öğleden sonra Ankara Dikmen sırtarına ulaştı. Yolculuk dokuz gün sürmüştü. Yolculuk sırasında Kayseri ve Mucur'a birer gün kalınmıştı. Heyet-i Temsiliye üç otomobille Ankara'ya gelmişti. Ankara'ya gelen kurulda Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra Rauf Bey, Ahmet Rüstem, Yaver Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Mazhar Müfit (Kansı) ve Hakkı Behiç Beyler ile İbrühim Süreyya Bey (Yiğit), Dr. Refik (Saydam) ve Hüsrev (Gerede) Bey vardı. Kurulu Gölbaşı'nda Vali Vekili Yahya Galip (Kargı) Bey ile 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa karşıladı. Mustafa Kemal Paşa'yı ve yanındaki kurulu getiren otomobiller, kendilerini karşılayan kurulun önünde durdu. Mustafa Kemal Paşa otomobilinden indi ve karşılayan kişilerle görüştü. Daha sonra yanına Vali ve Ali Fuat Paşa'yı alarak, otomobiliyle ve kendini izleyen diğer otomobillerle birlikte, kalacağı yer olarak ayarlanmış olan Ziraat Mektebi'ne doğru ilerlemeye başladı.

Bu sırada kent Paşa'nın gelişi onuruna adeta kaynıyordu. Bir yandan davullar ve zurnalar çalıyor; Dikmen tepelerinden hafızlar ezan ve salât okuyorlardı. Köylerden birçok atlı ve kağnı arabaları gelmiş, bir şenlik havası içinde kentlisi ve köylüleriyle Ankaralılar Mustafa Kemal Paşa'yı bağırlarına basıyorlardı. Her tarafa "Geliyor!" diye tellallar çıkarılmıştı. Paşayı karşılamak için seçilen atlı alayı Ulucanlar'dan Hacıbayram Camii'nin önünde toplanmış, dini tören yapılmış, yedi yüz piyade, üç bin atlıdan oluşan bir Seymen alayını, Ankaralı dervişler izlemişti. Sonra esnaf, okul öğrencileri bu yürüyen-

leri izlemişlerdi. Dikmen tepelerine gelindiğinde ezanlar ve salatlar arasında, Kızılyokuş'ta iki kurban kesildi. Ardından başka hayvanlar kurban kesildi. Karşılama kurulu ve memurlar yan yana sıralanmışlardı. Paşa otomobilinden inerek hepsinin tek tek hatırını sordu ve ellerini sıktı. Daha ilerde, yedi yüz kadar zeybek giysisi içinde, ellerinde palalarla gençler vardı. Paşa bunlara yanaştı ve "Merhaba!"diye seslendi. Hepsi bir ağızdan "Sağol!" diye yanıt verdi. Mustafa Kemal Paşa yeniden seslendi: "Arkadaşlar, buraya niçin geldiniz?"... Gençler yeniden yanıt verdiler: "Millet yolunda kanımızı akıtmaya geldik! And olsun!" Mustafa Kemal gene son kez seslendi: "Var olun!"...

Artık Türkiye'nin kalbi Ankara'da atıyordu.

Ulusal savaşa destek verenler, yavaş yavaş Ankara'ya geleceklerdi.

Ulusal direnişi hep eleştiren İstanbul basınından bir kesim, bütün bu gelişmeleri bir eşkıyalık hareketi olarak görüyor, işin önemini algılama yeteneği gösteremiyordu. O dönemin en aykırı yazarlarından birisi de Refik Halit (Karay) Bey'di. O, Ankara'daki bu oluşumu kendine göre bir ironiye alırken, şu satırları kullanmaktan geri kalmıyordu: "Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri!... Ağıla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çoban başı, Millet Paşası mı sizi seçip ayırdı? Tüylerinizi kabartıp, boynuzlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemendiniz kimdir? Sivas'ın şu Karakeçisi mi? Yoksa Karaman "Kahraman" kuzusu mu? Niye koç Ankara'da kaldı? Âdeti uzaktan mı toslamaktır?"[62]

Mütareke basını buydu. O, Mustafa Kemal Paşa'ya "Milletin Paşası", Ankara'da toplanan ulusçulara da "Ankara Keçisi, Sivas Kuzusu" derken kendince küçümsüyor, bir eşkıyalık hareketi olarak göstermeye çalışıyordu; ancak ulusun nefesi Ankara'da atarken, İstanbul Tevfik Fikret'in dediği gibi, koyu bir sis altında, bir karanlık içinde çırpınıp duruyordu.

62 *Alemdar*, 2 Şubat 1920; Yunus Nadi Abalıoğlu, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yay., Hisar Matb., İstanbul, 1955.

Ve Misak-ı Milli : *"Ulusal And" "Bir Ulus, Bağımsızlığı İçin And İçiyor"*

Bir ulus, bir yana ölümü, öteki yana bağımsızlığı koyup, bağımsızlığı için and içerse bu ne anlama gelir?

Sırf bu duruş, yalnız yaşama isteğinden de ötede bir anlam ve öze sahip bulunuyordu. Türk Ulusu 28 Ocak 1920 tarihinde, Ulusal And (Misak-ı Milli) ile bütün dünya uluslarının önünde, bağımsızlığını sağlayıncaya kadar savaşımı sürdüreceği için, yemin etme yoluna gitmişti.

Artık, onca didişmenin ortasında İstanbul Hükümeti için yapacak pek bir şey kalmamıştı. Ulusal istenç gün geçtikçe gelişmiş, dallanıp budaklanmış, bir ulusal duruş ve haykırışa dönüşmüştü. Türk Ulusu egemenliğine sahip çıkmak ve kendisini temsil edecek ulusal meclisin bir an önce açılmasını istiyordu. İstanbul artık gövdesi olmayan, beyni karışmış bir baştan başka bir şey değildi. Bu koşullarda artık ulusal meclisin açılmasından başka çare görmüyordu. Kimi muhalif duruşu olan kişilerin karşı duruşlarına, eleştirilerine karşın, bu tıkanıklığı aşmak için bu yola gitmekten başka çözüm bulunmuyordu. Artık Ulusal Meclis açılmalıydı. Ankara'nın kararlılığı ortadaydı. Temsil Kurulu, ulus adına ulusun işlerini görüyor; İstanbul Hükümeti ile olan iki başlılık, bir egemenlik çakışmasına neden oluyordu. Artık temel sorun, meclisin İstanbul'da toplanması kesin gibi olmasına karşın, bu yola gidildiğinde karşılaşılacak güçlüklerdi. Herkes bunun hesabını yapıyordu. Ancak gene de güzel olan şeyler vardı: Öyle ya da böyle Ankara kendi gücünü benimsetmişti. Meclis açılacaktı. Her tarafta seçimler yapılıyor, ulus adına yeni temsilciler ortaya çıkıyordu. Şimdi onların işe el atması, sorumluluk üstlenmesi gerekiyordu. Bunun için de yasama etkinliklerine katılacaklardı. İstanbul'a gideceklerdi. İstanbul'un ruhu, Anadolu gibi değildi. Kendine özgü bir kasveti, bezginliği ve hareketsizliği vardı. Anadolu ise kaynıyordu. Umut, Anadolu'daydı. Şimdi, Meclis İstanbul'da açılacak, Anadolu'dan seçilen milletvekilleri İstanbul'a gideceklerdi. Anadolu'dan seçilip, İstanbul'a gönderilen ve-

killer, Anadolu'nun ruhunu İstanbul'da mecliste anlatabilmeliydiler. Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin oluşturduğu canlılık, dipdiri, ulusun dirilişinin göstergesiydi. İstanbul'a gidecek olanlar, Anadolu'nun aynası olmalıydılar. Orada ulusal güçlerin o dipdiri ruhunu yaşatmaları gerekliydi. Bunun için Anadolu'nun ve Türkler'in haklarını savunacak bir grup kurmalıydılar. Gazi Paşa, bu gurubun adını da koymuştu: Müdafaa-i Hukuk...

Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'ya gidecek olan vekillerden bir isteği daha vardı: Kendisini Meclis başkanı seçmek için uğraşmalıydılar. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa, bir stratejik atak yapmıştı. İstanbul'da toplanacak bu ulusal mecliste, ulusal görüşe sahip vekillere, İngilizlerin rahat çalışma olanağı tanımayacağını biliyordu. Ancak yine de, bu meclise başkan seçilirse, istediği yönde kararlar aldırabileceğine inanıyordu. Bu kararlar, ulusun isteklerine uygun kararlar olacaktı. Oysa bir de çelişki bulunuyordu: Kendisi İstanbul'a gitmeyecekti. Bu koşullarda, nasıl olacaktı da meclise başkanlık yapabilecekti? O, bir adım sonrasını hesaplıyordu: Kuşkusuz, kendisine vekâlet edecek kişiler eliyle meclisin çalışmasını sağlayabileceğini umuyordu. Ancak, büyük olasılıkla İngilizler belki de bir darbe yaparak, meclisi dağıtırlarsa; işte o zaman Paşa'nın meclis başkanlığı daha çok işe yarayabilir; bu kez o, İstanbul'da dağıtılan meclisin, Anadolu'da yeniden toparlanmasını sağlayabilirdi. Bir başka konu daha vardı: O, hem Erzurum Kongresi'ne hem de Sivas Kongresi'ne başkanlık yapmıştı. Her iki kongrede de oluşan ulusal kurula, yani Heyet-i Temsiliye'ye de başkan olarak seçilmişti. Şimdi Meclise de başkan olduğunda, destek alacağı Müdafaa-i Hukuk Grubu aracılığıyla, Anadolu'nun söylem, duygu ve kararlılığını, meclise taşıyabilirdi.

Sonunda meclis, 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da açıldı. Açılışta Sultan Vahdettin'in bir mesajı okundu. Mustafa Kemal Paşa'nın istediklerini sağlayacak oluşum, İstanbul'daki mecliste sağlanamadı. Ne istediği grup kurulabildi ne de meclise başkan olarak seçilebildi... Bu kez, meclisin içinde ulusal konularda çok daha duyarlı olan küçük bir grup, Vatanın Kurtuluşu (Felah-ı Vatan) adıyla bir grup oluşturdular. Bu grup, Mustafa Kemal Paşa tarafından ta Sivas günlerinde hazırla-

nan bir metni mecliste kabul ettirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın çoktandır bir metin üzerinde çalıştığı biliniyordu. Bu metin, tarihe Ulusal And / (Misak-ı Milli) olarak geçen ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın dış politika koşullarını belirleyen bir nitelik taşıyordu. Metin 28 Ocak 1920 tarihli bir gizli oturumda kabul edilmiş; sonra da Almanca, Fransızca ve İngilizceye çevrilerek yayınlanmıştı.

Üzerine yemin edilen Misak-ı Milli'de şunlardan söz ediliyordu: Bırakışmanın imzalandığı tarihte, işgal altında bulunan ve nüfusunun çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Osmanlı topraklarının geleceği, o topraklar üzerinde yaşayan halkın özgürce verecekleri oylarla belirlenmeliydi. Ancak bırakışmanın imzalandığı tarihte işgal edilmemiş olan ve Osmanlı-İslam çoğunluğunun yaşadığı bölgeler hiç bir biçimde ayrılmaz bir bütündü. Elviye-i Selase denilen üç vilayet, yani Kars, Ardahan ve Batum için gerekirse yeniden halkoyuna başvurulabilirdi. Batı Trakya'nın durumu da orada yaşayan halkın özgürce verecekleri oylarla belirlenebilirdi. Yine hilafet ve saltanatla, hükümet merkezi olan İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak şarttı. Bu koşulla boğazların ticaret gemilerine serbestçe açılması için Osmanlı Devleti ve ilgili ülkelerin birlikte verecekleri kararlar geçerli olacaktı. Azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslümanlar da aynı haklardan yararlanmaları koşuluyla, Türkiye tarafından sağlanacaktı.

Ancak; Ulusal And'ın son vurgusu, dünyaya, dosta düşmana bir haykırış gibiydi: "Türkiye'nin ulusal ve ekonomik gelişmesine engel olacak siyasi, mali, adli bütün kısıtlamaları reddederiz!"

Ulusal And, bir ulusun varlığını sürdürebilmek için olmazsa olmaz koşullarını ortaya koyan bir bağımsızlık ve özgürlük bildirgesiydi. Bütün dünyaya, bağımsızlık ve özgürlüğün asgari koşullarını sıralıyor; tek tek Türkler'in içinde yaşacağı yurdun doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine sınırlarını belirliyordu. Parçalanmaz bir bütün olarak vurgusu yapılan yurt, uğruna bir ulusun ölümü göze aldığı Türkiye'ydi...

Ya İstanbul; o buna nasıl bakıyordu?

Bu bakışı en güzel, o dönemin aykırı yazarlarından ve ulusal güçlerin amansız düşmanlarından Refik Halit şu satırlarla açıklıyordu:

"Yeni bir Yavru daha doğdu. Bereketi bol olsun. Başımıza bir *"Milli"* daha çıktı. Geceler bir Milli daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir Milli yavru daha attı: Milli Misak... Aman Allah'ım! Söylenmesi ne güç, ne çirkin, ne gayri milli bir kelime! Galiba milliler yarım düzineyi geçti. Milli kongrenin ne fırıldak olduğunu seçimlerde öğrendik. Milli blok da bir dalavere idi... Kısacası bu millilerin ne biçim marifetler olduğunu cümle âlem anladı, acaba bu Milli Misak nedir?[63]"

Misak-ı Milli yazara göre anlaşılıyordu ki bir düş, bir *"Zümrüt-ü Anka"* idi.

Ve Birinci Perdenin Kapanışı: *Mebusan Meclisi'nin Dağıtılışı...*

İşgal güçleri, Meclis-i Mebusan'ın, ulusal iradeyi yansıtacak bir metin hazırlığında olduğunu duyumsadıkları andan itibaren rahatsız olmuşlardı. Bu nedenle de akıl almaz baskılara yönelmekten geri kalmıyorlardı. Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın ulusal güçlere sempatiyle bakışmdan hoşlanmıyorlardı. Onları Anadolu'daki ulusal güçlere subay ve asker yollamakla, silah ve cephane sağlamakla suçluyorlardı. Cemal ve Cevat Paşa'lar üzerine büyük bir baskı uygulanıyordu. Bu iki önemli kişilik, bu baskılara dayanamayarak istifa etmişlerdi. İngilizlerin yakınmaları almış başını gidiyordu: Cemal ve Cevat Paşalardan ayrı olarak, Milli Müdafaa Gurubu'nun Anadolu'ya silah ve insan göndermesi için yaptığı çalışmalardan son derece rahatsız bulunuyorlardı. Özellikle Akbaş Cephaneliği'nin basılması olayları çığırından çıkardı. Bu yakınmaları göğüsleyemeyen Ali Rıza Paşa Hükümeti, sonunda istifa etmek zorunda kaldı.

Bu arada bir söylenti de almış başını gidiyordu: Sözde yine Doğu karışmış ve Türkler 20.000 Ermeni'yi kesmişlerdi. Aslı olmayan bu haberler, batı başkentlerinde doğruymuş gibi algılanıyor, Türkler aleyhine başlatılan yeni karalama kampanyası hedefine ulaşıyordu. İngilizler, bütün bunların üzerine Ulusal Andın meclis tarafından kabul edilmesini içlerine sindiremediler. 16 Mart 1920'de, Osmanlı

63 *Alemdar*, 2 Şubat 1920.

Ülkesi'nin Başkenti İstanbul'u kanlı biçimde işgal ettiler. Şehzadebaşı Karakolu basılarak, yataklarında uyuyan 61 Türk askerine acımasızca ateş açtılar. İstanbul baskına uğramıştı. Koskoca eski Harbiye Bakanı Cemal Paşa, bu baskın sırasında evinde daha giysilerini giymesine bile olanak bulamadan, hunharca katledilerek öldürüldü. Devlet kurumları bir bir işgal edildi. Harbiye Nezareti'nde, Harbiye Nazırı'nın odası basıldı. Daha yeni Harbiye Nazırı olmuş olan Fevzi Paşa'nın göğsüne, İngiliz askerleri silahlarının süngülerini dayadılar. Bütün yollar İngilizler tarafından tutulmuştu. Kent adım adım işgal ediliyordu. Kentin önemli yollarına, kavşaklarına top ve makineli tüfek birlikleri yerleştirildi. Sıkıyönetim ilan edildi. Yayınladıkları bildiride de işgalin geçici olduğunu söylüyorlardı. Amaçlarını saltanat makamının gücünü kırmak değil, aksine güçlendirmek olarak açıklıyorlardı. Ardından da, İstanbul dışında katliam yapıldığı ya da isyan çıkarıldığı takdirde, İstanbul'un Türkler'in elinden alınacağını dillendiriyorlardı. Böylece onlar Anadolu'da oluşan ulusal iradeyi kırabileceklerini sanıyorlar, bir tür şantaj uyguluyorlardı.

Ya İstanbul Hükümeti?

O, sözde işgali kınadı ve protesto etti. İşgalin haksızca yapıldığını açıkladı. Sultan Vahdettin ise paniğe kapılmış, ne yapacağını bilemez bir tedirginlik içinde bulunuyordu. İngilizler sonunda en ağır darbelerini vurarak, Meclis-i Mebusan'ı bastılar. Kimi milletvekilleri, İngilizlere teslim olmamayı, gerekirse vuruşarak ölmeyi, bu nedenle de direnmeyi öreniyorlardı. Bunların başında Ankara'dan gelip meclise katılmış olan Rauf Bey de vardı. Ancak olmadı. Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey, direnmek için kesin karar vermişlerdi. Buna karşın bu yapılamadı; bu iki önemli tarihsel kişilik tutuklandı. Meclis, 11 Nisan günü Sultan Vahdettin tarafından İngilizlerin isteğiyle kapatıldı. Ardından da Damat Ferit Paşa yeniden sadarete getirildi. Damat Ferit Paşa da sadrazam olur olmaz, bir beyanname yayınladı. Ardından da Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi imzasıyla bir fetva ve Sultan Vahdettin imzasıyla bir ferman yayınlandı. Bu üç metin bir araya getirildi: Damat Ferit Paşa'nın bildirisi; Dürrizade Abdullah'ın Fetvası ve Sultan Vahdettin'in Fermanı... Derhal bunlar İngilizler'e teslim edildi; çoğaltı-

larak apar topar İngiliz ve Yunan uçaklarına yüklendi. Artık Yunan ve İngiliz uçakları, Anadolu kentlerinin, kasabalarının, köylerinin üzerinde uçuyor; tomar tomar merakla gözlerini gökyüzüne dikmiş insanların üzerine bu belgeleri serpiştiriyorlardı. Göklerden inen bu belgelerde üzeri nakışlı, kutsal mühürlerle kaplı fermanda şunların yazdığını görüyorlardı: "Kuvay-ı Milliye adı altında çıkardıkları fitne ve fesatla anayasaya aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, bunun tersine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek, kentleri yakıp yıkmaya kalkmak suretiyle iç güvenliği bozanların tertipçisi oldukları savıyla haklarında dava açılan Üçüncü Ordu Müfettişliğinden alınarak askerlik mesleğinden çıkarılmış bulunan Selanikli Mustafa Kemal Efendi; Kara Vasıf Bey, Mirliva Salacaklı Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Dr. Adnan Bey, Halide Edip Hanım'ın sahip oldukları askeri , mülki rütbe ve nişanlarla, her türlü resmi ünvanlarının kaldırılmasına ve idamlarına...; Sultan Halife Mehmet Vahdettin.

İhtilal artık kan istiyordu.

Artık işe dinsel yargılar da katılmış; padişah buyruğuna eklenmiş Şeyhülislam fetvasında ise, Mustafa Kemal ve arkadaşları padişaha karşı başkaldırmış olarak ilan edilmişlerdi. Onlar, artık hak tanımayan, padişahın izni olmadan vergi ve asker toplayan, kendi çıkarlarını düşünen zorbalar, halifeyi dinlemeyen dinsizlerdi. Bu nedenle onlar ve onlarla birlikte hareket edenlerin öldürülmesi bir dinsel yükümlülüktü. Bunların katledilmeleri meşru ve farzdı. Onları öldürmek için hareket edenlerden kaçan olursa, büyük günah işlemiş olurlar ve öteki dünyada eziyet çekerlerdi. Onları öldürenler ise gazi, onlar tarafından öldürülenler de şehit olurdu.

Sultan Halife Vahdettin Müslümanların halifesi olarak, İngiliz ve Yunan uçaklarından medet ummuştu. Fetvasını bunlara yükleyerek, dinsel yaptırım gücünü onlar aracılığıyla Anadolu insanı üzerinde kullanıp, ayaklanmalar çıkarmak ve Anadolu'nun kalbi Ankara'ya sürmek istiyordu.

Anadolu'da Türkler artık, ihtilalin en keskin, en kanlı, en acımasız evresinde bulunuyorlardı. Var olmak için, yalnız yabancılarla savaşmaları yetmiyordu; birbirleriyle boğazlaşmanın eşiğinde, iç he-

saplaşmaya doğru itiliyordu. Böylece Türkiye dışarıdan sömürgeci güçlerin dayatması, içerde de kandırılmış kitlelerin boğaz sıkan sarmalında bir var oluş yok oluş kavgasının içinde bulunuyordu[64].

Bu kavgadan üstün çıkma zorunluluğu vardı.

Bunun tersi bir oluşum, Türkiye ve Türkler'in yok olması anlamına geliyordu.

Ankara'da Ulusal Meclis

23 Nisan 1920...

Ankara güzel bir ilkbahar günü yaşıyordu. Günlerden cumaydı. O gün, cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktı.

O güne dek, yaşananlar belleklerde derin izler bırakmıştı. İşgaller, Anadolu'da ilk direniş çabaları; örgütlenme uğraşıları, kongreler; aydınların çırpınışı, sivil-asker bürokratların çaresizliği; İstanbul Hükümeti'nin ulusun çıkarlarıyla örtüşmeyen yanlış siyasetleri; Anadolu'da Heyet-i Temsiliye adlı ulusal kurulun çabaları... Sultan-Halife Vahdettin'in kapatıp dağıttığı meclisin yeniden açılışı... Derken, Anadolu'dan giden milletvekillerinin Misak-ı Milli (*Ulusal And*) adlı tarihsel belgeyi kabul edişleri ve sonunda örgütlenme dönemini bitiren, ancak yeni bir süreci de başlatan 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizlerce işgal edilişi ve Osmanlı Meclisi'ne, meclis, tıpkı bayrağı gibi o devletin onurudur, demeden, silahlarıyla nefes nefese girilişi...

Akıl almaz baskılar, onur kırıcı durumlar ve işler...

Hangi kötülük, nasıl anlatılabilirdi ki?

Harbiye Bakanı Fevzi Paşa'nın göğsüne İngiliz askerlerinin süngülerini dayayışı; Şehzadebaşı Karakolu'nun basılışı, çok sayıda Türk askerinin orada şehit edilişi; ölümler; endişeler; çırpınışlar, korkular, geleceğe ilişkin bitmeyen kaygılar; Manastırlı Hamdi Bey'in apar topar bu işgali Mustafa Kemal Paşa'ya bildirişi[65]...

Ve yaygın bir umutsuzluk...

64 Enver Ziya Karal, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları*, İstanbul, 1959.

65 Genel olarak bkz. Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII/ 53, (Temmuz 2002).

Her bitiş, yeni bir başlangıcı da yanında getiriyordu. Ne olursa olsun, İstanbul'da bir şeyler yapılabileceğini düşünen yurtseverler de artık, başkentin bitişini gözleriyle görüyorlardı. İstanbul, çizmeler altında inliyordu. O günleri yıllar sonra anlatan bir kartpostalda, Fatih Sultan Mehmet kabrinden doğrulmuş, hüzünle olup biteni izlerken resmedilmişti[66]. Ve yine o kartpostallardan birinde, anasının dibine çökmüş olan Mehmet, ağlayarak annesine şunları diyordu: "Kafkas'ta, Anafartalar'da, Kut'ülamara'da, Galiçya'da daha pek çok yerlerde düşmana yıldırım gibi yetişerek, perişan ettiğim halde, bana ne hak ile mağlup diyorlar? Neden silahımı elimden alıyorlar?"[67].

Türkler yenilmişti. İstanbul, teslim olmuştu. Tek çözüm vardı; Anadolu... Ne yapılacaksa Anadolu'da yapılacaktı. Artık pek çok yurtsever sivil ve asker bunu düşünüyor, Anadolu'ya geçişin yollarını araştırıyorlardı. Anadolu ise, İstanbul'dan ayrılıp, gizli yollarla, çoğu zaman heyecan verici serüvenler yaşayarak gelen yurtseverlerin kendisine koşturuşuna tanıklık ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın dedikleri şaşırtıcı biçimde çıkmıştı. O, meclisin İstanbul'da açılmasını isteyen görüşlere karşı sayısız kez, İstanbul'un güvenli sayılamayacağını, meclisin Anadolu'da, olacaksa özellikle de Ankara'da toplanmasını istemiş, ancak dinlenmemişti. Kendisi meclise başkan olmak istemesine karşın, sırf meclis İstanbul'da toplanıyor ve orası güvenli değil diye, bu isteğinde ısrar etmemişti. Her şey olmuş ve bitmiş; işte bilindik biçimde olaylar şekillenmişti. Şimdi ulusun bağrından çıkardığı, ulusun temsilcisi olan yurtsever milletvekilleri derdest edilmiş bir durumda İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüşlerdi[68].

Ne kadar acıydı!

Egemenlik, bir ulusun namusu, onuru, haysiyeti değil miydi?

Bunlar olur ve İngilizler, silahlarıyla meclisin çevresini kuşatmışlarken, Eski Bahriye Nazırı Rauf ve gizli cemiyetlerin önemli adı Kara Vasıf Bey gibi kişiler, işgale karşı direnmek istemişlerdi. İşgal zilletti. Hatta kimileri meclisin çalışma süresini uzatarak, dışarı çıkma-

66 Mehmet'in Hikâyesi, Numro 12 (Kemal Arı Arşivi).
67 Mehmet'in Hikâyesi, Numro 2 (Kemal Arı Arşivi).
68 Malta Sürgünleri için bkz. Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi yay., 1985.

mak gibi ilginç öneriler de yapmışlardı. Sözde, onurlu biçimde direnilecekti. İşgal olacak ve meclis dağılacaksa, İngilizler' in silahlı olarak genel kurula girmelerini ve orada da onlara direnilmesini söylüyorlardı. İngilizlerinse, buna göz yummaya ya da fırsat vermeye hiç niyeti yoktu. Kuşkusuz, onlar da meclisin içinden kendilerine istihbarat yapanlarca bilgilendirilmişler, nelerle karşılaşabileceklerini biliyorlardı. Sonunda İngilizler meclise girdiler. Silahlı müfrezeler, meclis koridorlarından geçerek, toplantı halinde bulunan milletvekilleriyle karşı karşıya geldiler. Önce bir arbede oldu; direniş bağırmaları, haykırışlar arasında, İngiliz askerleri, kimi milletvekillerini süngü zoruyla, kimi zaman da yakalarından tutup, koyun gibi sürükleyerek, kuytu yerlere tıkıvermişlerdi. Yerlerde sürüklenen, yalnız milletvekilleri değildi ki! Türkler'in onuru da yerlerde sürüklenmişti. Manastırlı Hamdi, bu gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bildirir ve Anadolu'yu İstanbul'un halinden bilgilendirirken, yüreğinde kim bilir ne elemler, ne acılar düğümlenip duruyordu[69].

Ne yapılabilirdi ki?

Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın yanı başında bırakışmanın kurallarına göre yürütülüp yürütülmediğini denetlemek üzere bir İngiliz kurul vardı. Başında da Rawlinson adlı bir İngiliz binbaşısı bulunuyordu. Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya danışarak derhal kararını verdi: Ne olduğunu anlamadan, Rawlinson ve kurul üyelerini tutuklatıverdi[70]. Kısasa kısas... Malta'ya sürülen Türk aydınlara karşı, artık Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa'nın elinde de İngilizler vardı. Paşa, Malta'daki yurtseverler bırakılırsa, İngiliz subayların da bırakılacağını söylüyordu. Bunun sonucu da alınmaya başlamış, bırakılan Türkler'e karşılık, İngiliz tutukluların da bırakılması yoluna gidilmişti.

Böylesine zor zamanlardı.

Bunlar olduğunda Mustafa Kemal Paşa Ankara'da, kalması için ayrılan Ziraat Mektebi'nde bulunuyordu. Meclis-i Mebusan dağıtıldığı zaman, teslim olmuş İstanbul tam bir suskunluğa gömülürken, Anadolu İngilizlere karşı derhal tavrını ve tepkisini koydu. Türklerin

69 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987, s.s.410-416.

70 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Merk yay., İstanbul, 1988.

"Ulusal Kâbe'si" demek olan Meclis'in süngü zoruyla dağıtılması kabul edilecek gibi değildi. Her ne kadar İngilizler, işgalin geçici olduğunu söyleseler ve oluşacak kamuoyu baskısını yatıştırmak için usulden kimi açıklamalar yapsalar da buna inanılacak gibi değildi.

Bir anlamda, minareyi çalan, kılıfını da uyduruyordu.

Artık Ankara devredeydi...

İstanbul'un sesi soluğu kesilmiş, cansız mecalsiz, bir yana atılmış gibiydi. Ancak Ankara ulusun gerçek temsilcisi olarak, duyarlılığını göstermeye kararlıydı. Mustafa Kemal Paşa, bir bildiri yayınlayarak, İstanbul'un haksızca işgalini kınadı. Ankara bütün dünyaya, Mustafa Kemal Paşa aracılığıyla bu işgalin haksız olduğunu, kabul edilemeyeceğini ve geçersiz olduğunu haykırıyordu. Olay telgraf tellerinden süzülerek Ankara'ya ve Türkiye'nin başka yerlerine iletildiğinde, ulusal vicdan akıl almaz ölçüde kanamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, bu haksızlığı dünyaya haykırırken, Anadolu derhal harekete geçti. Doğu'da Kazım Karabekir Paşa Rawlinson'u tutuklarken, Eskişehir ve Afyonkarahisar'da bulunan yabancı birliklere karşı Türk birlikleri harekete geçtiler. Bu emri Mustafa Kemal Paşa vermişti. Dişe diş, politikası uygulanıyordu. Bununla yetinilmedi; İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki paralarına el konuldu ve işgal güçlerinin, Anadolu'ya ilerleyebileceği düşünülerek, onların olası ilerlemelerini yavaşlatmak için, yer yer demiryolları imha edildi.

İşgalin üzerinden üç gün geçmişti. 19 Mart günü, Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye imzasıyla bütün vilayetlere bir genelge göndererek, Ankara'da olağanüstü yetkileri olan bir ulusal meclisin toplanacağını bildirdi. Bu meclis, Meclis-i Mebusan'ın işgal nedeniyle yasama ve yürütme görevini yapamaz duruma düşürülmesinden dolayı zorunlu olarak toplanıyordu. Ona, başkentin korunması, ulusun bağımsızlığı ve devletin kurtarılması için gerekli önlemleri düşünüp uygulamak üzere, oluşça olağanüstü yetki verilecekti. Bunun için seçimlerin yapılması ve güvenilir kişilerin Ankara'ya gönderilmesi gerekliydi.

Mustafa Kemal Paşa, bu meclisi bir *"Meclis-i Müessesan"*, yani kurucular meclisi olarak düşünmüştü. Yeni bir yönetim biçimi getirmek için kurgulamış ve tasarlamıştı. Ancak bunu açıklamakta sakın-

ca gördüğü için, *"olağanüstü yetkileri olan bir meclis"* demek zorunda kalmıştı[71]. Artık ülkenin birçok yerinde ulusal güçlerin denetiminde seçimler yapılıyordu. O dönemde seçimler iki dereceliydi. Yani önce adaylar belirleniyor, ardından da bu adaylar için yeniden seçim yapılıyordu. Bu nedenle, seçimlerin sonuçlanması o günkü koşulların olumsuzluğunun da etkisiyle uzuyordu. Ulusal güçler, henüz her noktada, her yörede etkin bir konuma gelmiş değillerdi. İletişim ve ulaşım güçlüğü ile güvenlik sorunları, bu süreci zorluyor; yaşanan onca hır gürden dolayı süreç uzuyordu.

İç Kalkışmalar ve Fetva Savaşları
"Beyan Buyurula"

Aynı anda İstanbul'da da hükümet, hop oturuyor hop kalkıyordu. Vahdettin, Mustafa Kemal'in asi ve dinsiz olduğunu ileri sürerek, katlinin dinsel bir yükümlülük olduğunu belirten ferman ve Şeyhülislam imzalı fetvaları Anadolu'nun çok yerine İngiliz ve Yunan uçaklarıyla attırıyordu. Böylece Sultan-Halife, Ankara'ya karşı ulusu kışkırtma, ulusla yine ulusun içinden çıkmış güçleri karşı karşıya getirme yoluna gitmekteydi. Temel vurgu, Anadolu'daki oluşumun bir *"İttihatçı Hareket"* olduğu savıydı[72]. İttihatçılar ülkeyi yıkıma götüren o kanlı savaşın sorumlusu değil miydi? Şimdi de onlar Anadolu'da kargaşaya neden oluyorlardı.

10 Nisan günüydü. Anadolu'da kentlerde, kasabalarda Ankara'ya gidecek milletvekillerinin seçimi ve yola çıkmaları için bir telaş ve koşturmaca yaşanırken, çelik gövdeleri ve kulak yırtan homurtularıyla İngiliz ve Yunan uçakları, kasaba ve kentlerin üzerinden uçuyorlardı. Aşağıda meraklı gözler, bu homurdanan çelik yelekli araçlara bakarlarken, üzerlerine uçaklardan, Sultan-Halife ve Şeyhülislam imza ve tuğralarını taşıyan ölüm fermanları ve fetvaları uçuşmaya başladı. Bu günden sonra fetvalar hiç durmadı. Ara ara dolaşan İngiliz ve Yu

71 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s.287.

72 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, TTK yay., Ankara, 2009.

nan uçakları, işleyen postalar, değişik amaçlarla Anadolu'ya geçen kişiler, İstanbul'un ferman ve fetvalarını taşıyorlardı.

Dürrizade'nin fetvasında tam bir kışkırtıcılık yapılıyordu. Fetvaya göre, dünya düzeninin ta kendisi olan İslam halifesinin beldelerinde kimi kötü niyetli kişiler ortaya çıkmışlardı. Onlar kendi aralarında birleşerek başkan seçmişlerdi. Sonra da padişaha bağlı tebaayı hile ile kandırarak, yoldan çıkarmışlardı. Padişahın buyruğu alınmadan, halktan asker toplamaya kalkışmışlardı. İslam Halifesi dünya düzeninin nedeniydi. Güya halktan araç gereç, mal ve gıda toplama sevdasıyla kutsal şeriata ve padişahın buyruklarına aykırı olarak halkın mallarını ve eşyalarını yağmalıyorlardı. Bu yoldan Tanrı'nın kullarına zulüm yapıyorlar ve suç işliyorlardı. Memleketin kimi köyleri ve bölgelerine saldırıyor, yakıyor, yıkıyor, yerle bir ediyorlardı. Padişahın sadık kullarından nice günahsız kişileri öldürüyor ve kanlarını dökü-yorlar, inananların başı olan padişah buyruğunda bulunan kimi dini, askeri ve idari memurları kendi kafalarına göre görevden alıp, yerlerine yandaşlarını atıyorlardı. Hilafetin merkezi ile ülkenin ulaştırma ve haberleşme yollarını kesiyorlar, devletçe gönderilen buyrukların yapılmasını engelleyip yasaklıyorlar, hükümet merkezini diğer bölgelerden ayırarak halifelik otoritesini kırıp zayıflatıyorlardı. Böylece bu yüce makama ihanet ediyorlar, padişaha, yani Müslümanların imamına itaat etme görevlerinden uzak düşüyorlardı. Devlet-i Aliyye'nin düzenini ve ülkenin güvenliğini bozmak için yalanlar yayıyorlar ve halkı fitneye yönlendiriyorlardı. Böylece, bu işe ön ayak olanların ne fesat oldukları ortaya çıkmıştı. Bunların başkanları olanlar ile onların yandaşları eşkıya düzeyindeydiler. Bunların dağılmaları için gönderilmiş olan yüce emirler vardı. Bunlara karşı inat edip direnirlerse ve fesatlıklarını sürdürürlerse, bu kimselerin kötülüklerinden memleketi temizlemek ve verdikleri zararlardan halkı kurtarmak dinsel bir görev olurdu[73].

Pekâlâ; onca kötülükleri, yıkıcılıkları yaptığı savı ileri sürülen Mustafa Kemal'in ve yakınlarının gerekirse topluca öldürülmesi dinen yasal ve bir zorunlu görev *(farz)* olur muydu?

73 Sebahattin Selek, *Milli Mücadele*, C.2, İstanbul, 1982, s.s.768-769; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I., İzmir, 1987.

Dürrizade'nin *"Beyan Buyurula"* diyen fetvasına düştüğü not şöyleydi:

"Gerçeği Tanrı bilir ki; olur"...

O devam ediyordu:

Böylece padişahın ülkesinde düşman savaşçıları bulunurken, Müslümanların halife ve imam Sultan Mehmet Vahdettin Han'ın etrafında toplanıp bunlarla çarpışmak için yapılan çağrı ve buyruklara koşup adı geçen eşkıya ile savaşmaları dinsel bir görev miydi?

Şeyhülislam gene notunu düşüyordu:

Gerçeği ancak Tanrı bilirdi ki; *"olur"*du.

Pekâlâ, Halife tarafından adı geçen eşkıya ile çarpışmak için görevlendirilen askerler çarpışmaktan kaçınır ve kaçarsa, büyük bir günaha girip ve asi olup, dünyada şiddetle cezaya ve öteki dünyada da acıklı azaplara hak hazanmış olur muydu? Yine halifenin askerlerinden olup da eşkıyayı katledenler gazi ve eşkıya tarafından katledilenler şehit ve Peygamber'in şefaatine uğrar mıydı? Bu biçimde padişahın emirlerine itaat etmeyen Müslümanlar asi ve şeriat kurallarına göre cezalandırılmaya hak kazanırlar mıydı?

"Beyan buyurula" denildikten sonra, yine yanıt aynıydı:

"Gerçeği Allah bilir ki olurlar..."

İmza: Dûrrî Zâde Es - Seyyid Abdullah"[74]

Kışkırtıcılık pazara düşmüş, tarih sanki dirilip dile gelmişti.

Temel gerekçe hep aynıydı:

"Şeriat elden gidiyor..."

Geleneksel ve dinsel duygularıyla oynanmış halk kesimlerinin, bu tür etkilerle tepkisel duruşu çok daha keskin olabiliyordu. Bu tür çabalar, derhal karşılığını buldu. Bolu, Düzce, Hendek bölgesinde bu fermanların kışkırtmasıyla ayaklanmalar çıktı ve bu ayaklanmalar kısa sürede yayıldı. Öyle ki Ankara'nın burnunun dibinde olan Nallıhan ve Beypazarı'na kadar bu kalkışmaların ayak sesleri ulaştı.

Ankara büyük bir tehdit altındaydı. Bir yandan Ankara'da ulusal bir meclisin açılması için uğraş verilirken, öte yandan kışkırtılmış

74 *A.g.e.*, s.s.369-370; Ayrıca sadeleştirilmemiş şekli için bkz., Ek: I, bu fetvaların İtilaf Devletlerince hazırlandığı savı için bakınız: Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978, s.88.

kalabalıklar, dinsel bir yükümlülüğü yerine getirdiğini düşünerek, Ankara'ya karşı harekete geçiyorlardı. Ulusal vicdanın sesi olarak harekete geçen irade, bu tür kışkırtmalarla daha bu aşamadayken boğulmak isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, yerel birimler aracılığıyla ulusuna yayınladığı bildiride; Osmanlı Devleti'nin yaşamına ve egemenlik hakkına son verildiğini duyuruyor, bu kötü duruma ilgileri çekiyordu[75].

Hem içten hem de dıştan kaynaklanan yığınla etken, Anadolu'yu kemirmek için sıraya girmişti. Bir yandan iç ayaklanmaların yarattığı tedirginlik; öte yandan bu olgu ile de kaynaşarak başını alıp giden iç güvenlik sorunları ve giderek artan düşünce dünyasındaki ayrılıklar Anadolu'daki yeni oluşum için olumsuz etkenler olarak ortaya çıkıyordu. Meclis, öncelikli olarak iç güvenlik ve bütçe konularına ağırlık vermek durumundaydı. Bunlarla uğraşılırken, İstanbul'da bırakışma yıllarının siyaset hastalığı, kıyısından köşesinden meclisin içine sızıyordu. Giderek siyasi yönden ağırlığını duyumsatmaya çalışan guruplar kendilerini belli ediyorlardı. Bir siyasal oluşumun içinde düşünce ayrılıklarının olması kadar doğal bir şey yoktu. Ancak bu ayrılıklar bir siyasal yarışa dönüşünce, bunun kime, ne yararı vardı ki?

İstanbul Hükümeti doğal olarak, Ankara'nın bu zor durumundan yararlanmak istiyor; ayrılıkları, aykırı duruşları ve ulusal varlığa tepkisel eğilimleri destekliyor ve bu tür oluşumları körüklüyordu. Bu aşamada her şey toz dumandı. Hükümet tuttu, daha önce Mustafa Kemal Paşa ile birlikte başkaları için hiç duraksamaksızın verdiği idam fermanlarının kapsamını genişletiverdi. Bekir Sami Bey, Dr. Adnan (Adıvar), Halide Edip, Ali Fuat (Cebesoy), Kara Vasıf gibi siyaset öncülerinin bir kısmını idam cezasına çarptırdı. Bu yetmedi, Anadolu'daki ayaklanma eğilimini daha keskin biçimde kışkırtmaya başladı[76].

Damat Ferit, bildik Damat Ferit'ti...

O bu tür politikaların yaman bir aktörüydü.

Padişah-Halife'nin idam fermanları ve ona eklenmiş şeyhülislam fetvaları İngiliz ve Yunan uçaklarına yükleniyor; Anadolu'ya

75 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.286.

76 Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem yayınevi, İstanbul, 1973.

dağıtılıyordu. Artık ipler kopmuştu. Ankara Hükümeti'nin emriyle hareket eden güçler, İstanbul ile bağlantıyı sağlayan köprüleri uçuruyor, yolları imha ediyor, telgraf tellerini kesiyorlardı. Anadolu'ya İstanbul'dan yönelecek tehlikeli sızmalara karşı önlem alıyorlardı.

Ayaklanmalar ise durmuyordu. Kışkırtıcılık ve işbirlikçilik, her zaman olduğu gibi, bu dönemde de para ediyor; doğal olarak bu karşı karşıya gelişten beslenen güçler, bu ticari ortaklığı sürdürmekten geri kalmıyorlardı. Meclis toplandığında, Anadolu'nun içinde bulunduğu görüntüde renkler ve motifler bunlardı. Her yerde ayaklanma, her yerde kalkışma, her yerde talan, her yerde kışkırtıcılık ve din tacirliği vardı. Ayaklananların gölgeleri sanki Ankara'da kaldıkları Ziraat Mektebi'nin duvarlarına dek çarpıyordu[77]. An geldi; kışkırtılmışlar bu bina ile kent arasındaki telefon ve telgraf tellerini bile kestiler. Mustafa Kemal Paşa, tutuşan kargaşa ateşlerinin bütün ülkeyi yaktığını; hainliğin, bilgisizliğin, düşmanlık ve bağnazlığın dumanlarının bütün yurt göklerini yoğun karanlıklar içinde bıraktığını düşünüyordu. Çok değil, daha bir kaç ay önce, Ali Galip girişimi gibi tek tük olaylardan başka genel bir ayaklanma olmamıştı. Ancak bu kez ortaya çıkan yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay içinde yurtta kalkışma yönünde bilinçli ve yaygın bir hazırlık yapıldığını gösteriyordu[78].

Ulusal güçlerin artık, kendilerini savunmaktan başka şansı yoktu.

Fetvalar etkiliydi. Anadolu sanki bir Fetret Devri yaşıyordu. Dinden çıktı diye saldıranlar da saldırıya karşı kendilerini savunmaya çalışanlar da aynı dine inanan, aynı ulusun insanlarıydı. Üstelik aynı topraklarda yaşıyor, aynı tarihi geçmişi paylaşıyorlardı. Ancak önemli olan, dimağların ve vicdanların ne denli istismar edildiği ve edilmediğiydi. İstismar her yerde köşe bucak gizlenmiş, bir taban bulur bulmaz uç veriyordu. Türkiye böylece bir iç savaşın içine yuvarlanıvermişti. Dini açıdan kutsal olan ne varsa, orta yere dökülmüş, yanlış algılamaların ve tutumların kirli ellerinde didiklenip duruyordu. Dini yücelttiğini, din adına bu eylemlere ve tutumlara giriştiklerini düşünenler,

77 İç İsyanların ayrıntısı için bkz. Yunus Nadi Abalıoğlu, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar*, İstanbul, 1955.

78 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.303.

yurt savunması gibi belki dinsel yükümlülüklerin en başında yer alması gereken bir konunun ne kadar dışında kaldıklarının ayırdında bile değillerdi.

Sanki söylenenler her derde devaydı. Ulus birbirine giriyormuş, nifak tohumlarının en büyüğü Anadolu yaylasına serpiştiriliyormuş; yurt adım adım bir kardeş kavgasının içine sürükleniyormuş; kan gövdeyi götürecekmiş; bunların hiç mi hiç önemi yoktu. Üstelik bu kışkırtma kimin işine yarar; bu iç savaştan kim yararlanır, kimlerin ekmeğine yağ sürülür; ulusun geleceği ne olur, söyleyen yoktu. Ulusun el koymalara, işgallere, yıkımlara, katliamlara ve saldırganlıklara karşı gelişen ulusal refleksini hareketsiz kılmak, felç etmek, onu tepki veremez duruma düşürmek, kimlerin hesabına uyardı; bunları kimsenin hesap ettiği, doğruyu yanlışı olması gereken yere koyduğu yoktu. Kan deryası üzerinde bir siyasi hesap kavgası başlamıştı. Varsa yoksa sultan ve halifenin makamı, tacı ve tahtıydı. Ondan öte ulusal istenç, erk, egemenlik; bağımsızlık, haklar ve özgürlükler; bunların tartılıp, yeterince önemsendiği görülmüyordu. İstanbul, iç savaştan, kandan ve kıyımdan umuntuya yönelmiş; kan deryası üzerine gelecek inşa etmeye çalışıyordu. Bu olgu ve yöneliş, Ali Galip, Binbaşı Noel, şu bu; hepsinden çok daha önemli sonuçlar getirebilecek bir olguydu. Anadolu artık, bu kışkırtıcılıkla yeni bir sürecin içinde yer almıştı.

Konu dinsel yanılgılar ve tahrikler olunca, yapılacak şeyler de sınırlıydı. Ankara Hükümeti, dinsel kışkırtıcılıkla kudurganlaştırılmış bu kalkışmaya, yine dinsel bir güçle karşılık vermeye çalıştı. Şeyhülislamın fetvasına karşı, Ankara Müftüsü Rıfat Bey'in (Börekçi) imzaladığı fetvaları dağıtarak, oluşan kanıları tersine çevirmeye çalıştı. Rıfat Efendi (Börekçi) ile birlikte, 153 müftünün imzaladığı bir fetva hazırlanıp, bu saldırıya dinsel yönden karşılık verildi. Bu karşı fetvada dünya düzeninin nedeni olarak nitelenen İslam Halife'sinin hilafetinin ve saltanatının merkezi olan İstanbul'un, varlığının nedenine aykırı biçimde İslam'ın düşmanı olan devletler tarafından eylemli olarak işgal edildiği belirtiliyordu[79]. İslam askerleri silahlarından uzaklaştırılmış, kimileri haksız olarak katledilmişlerdi. Hilafet yerinin korunmasına yarayan bütün direniş noktaları, kaleler ve diğer savaş araç gereçleri ele

79 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1969, Türkiye Yayınları, s.599.

geçirilmişti. Resmi işleri görmeye ve İslam askerlerini donatmaya memur olan İstanbul ve Harbiye Bakanlığı'na el konulmuştu. Halife ulusun gerçek çıkarlarını hedef tutan önlemler almaktan alıkonulmuştu. Sıkıyönetim ilan edilmiş ve savaş mahkemeleri kurulmuştu. Böylece onlar İngiliz yasalarını uygulamaya, buna göre yargılama yapmaya zorlanmışlardı. Oysa böylece halifeliğin yargılama hakkına müdahale edilmiş oluyordu. Yine yüksek halifelik makamının amaçlarına aykırı olarak Osmanlı Devleti parçalarından İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgelerine düşmanlar tarafından saldırılarda bulunulmuştu. Müslüman olmayan Osmanlı tebaası ile birleşerek, Müslümanları kıymışlar, mallarını yağmalamışlar, kadınlara tecavüz etmişlerdi. İslam'ın kutsal saydığı konular küçük görülerek ve onlara her türlü hakaret yapılarak, tutsak kılınmış İslam Halife'sinin kurtarılması için elden gelen çabayı harcamak bütün inananlar için çaba göstermek, -*"Gerçeği Tanrı bilirdi ki"*- bu savaş dinsel bir yükümlülüktü. Böylece meşru hakları ve halifeliğin yitirilmiş gücünü kurtarmak ve eylemli olarak saldırıya uğradığı belirtilen ülkeleri düşmandan temizlemek için savaşan İslam halkı şeriat kurallarına göre eşkıya sayılamazdı. Bu yolda düşmanlara karşı açılan savaşta ölenler şehit, kalanlar gazi olurdu. Yine savaşan ve dinsel yükümlülüklerini yerine getiren İslam halkına karşı, düşman tarafını tutarak Müslümanlar arasında bozgun çıkararak silah kullanan Müslümanlar şeriat kurallarına göre günahlarının en büyüğünü işlemiş ve bozgunculuğa yönelmiş olurlardı. Düşman devletlerinin zorlamaları ve kandırmalarıyla olaylara ve gerçeklere aykırı olarak çıkarılmış bulunan fetvaların, İslam halkı için *"muteber"* bir yanı olup olmadığı sorulurken; *"beyan buyurula"* denildikten sonra, şu not düşülüyordu: *"Gerçeği Tanrı bilir ki, olmaz..."*

Ardından da şu vurgu yapılıyordu:

"Zorlama, rızayı yok eder!"

Bu fetvanın verildiği tarih, 16 Nisan 1920'ydi[80].

O günlerde Anadolu'da oluşan ulusal irade, dış destekli iç tehdidin gölgesinde ve yıkıcı etkisinde var olmaya çalışıyordu. Köklerini Anadolu'nun temiz bağrına doğru salmış, tarihinden aldığı güçle, üzerine çöreklenen karabasanları yırtıp parçalama derdindeydi. Ka-

80 Sabahattin Selek, *Milli Mücadele*, İstanbul, C.2, 1982, s.s.768-769.

rabasanların en büyüğü, hilafet ve saltanat gücünü elinde bulunduran İstanbul Hükümeti'ydi. Anadolu'nun geneline yayılan kalkışmaların tek bir elden yönlendirildiği, özelliklerine bakıldığı zaman hemen anlaşılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Ziraat Mektebi'nde kaldığı günlerde, geceleri kimler tarafından atıldığı bilinmeyen silah sesleri duyuluyor; tam meclisin açılmaya çalışıldığı o günlerde mektebin çevresinde kimliği belirsiz kişilerin dolaşması kaygılara neden oluyordu. Karargâhta bulunan herkes elbiseleriyle yatıyor; yanlarında silah bulunduruyorlardı. Öyle ki her an büyük bir baskına uğrama tehlikesine karşı, atlar eyerlenmiş, hazırlanmıştı. Böyle bir saldırı karşısında vuruşma, olmazsa atlara binip, daha emin bir yere çekilme hesapları bile yapılıyordu[81]. Ankara'yı terk etmek zorunda kalınırsa Sivas'a gitmenin doğru olacağı düşünülüyordu. Dr. Adnan (Adıvar) gibi kişiler, böyle bir tehlike ile karşılaşıldığında, ayaklananların eline geçmektense, kendi canlarına kıymak için üzerlerinde güçlü bir zehir taşıyorlardı[82]. Gözler karanlıklara devrilir, karanlığın içinden hortlayıp birden beliriverecek kanlı saldırılara karşı neler yapılacağı konuşulurdu.

Anadolu, dış güçlerin her an kendisini yutmak isteyen hoyratlığı ile savaşıma hazırlandığı bir sırada, birden kendi canının derdine düşüvermişti. Ancak, umut yine de ulustaydı. Çünkü ulusun zengin ve binlerce yıla uzanan tarihi, böyle bir gücü zihninde, güçlü köklerinde taşıyordu.

O Gün:
"Hâkimiyet Milletindir": İhtilal Meclisi

O tarihlerde Ankara, basit bir kasaba görünümündeydi[83]. Toza toprağa bürünmüş yolları, tarih boyunca hep önemsenmiş tiftik ve tiftikten yapılan kumaş (soft) ticareti ve koca Ankara Ovası'na tepeden bakan kalesiyle ünlüydü. Milletvekilleri Ankara'ya doğru,

81 *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998, s.s.199-200.

82 Necdet Aysal, "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki İlk Günleri: Ziraat Mektebi", *Atatürk Yolu*, S.39, Mayıs 2007, s.384.

83 Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel yay., İstanbul, 1955; Necdet Aysal, *a.g.m.*, s.s.359-396.

tozlu topraklı yollara dökülmüşlerdi. Yollara dökülenlerin yanısıra, yola çıkamamış olanlar da vardı: Kargaşa ve kalkışma eylemleri, kimi kişilerin adları belirlense de onların Ankara'ya doğru yollara dökülüşüne olanak vermemişti. Milletvekili olacak kişiler yolculuk için hazırlıklarını yaparlarken, Ankara'da da hummalı bir çalışma başlamıştı. Meclis nerede açılacak, hangi bina ilk meclis binası olarak ayrılacak; bunun hazırlıkları yapılıyordu. Gelen önerilere göre kimi binalar gözden geçirildi. Önerilenlerin kimisi küçük, kimisi kentten uzaktaydı. Bu aşamada, meclis için en uygun binanın, İttihat ve Terakki Cemiyeti için hazırlanmış kulüp binası olduğu görülüyordu. Bina gözden geçirildi; eksikleri belirlendi; ardından da ivedi olarak onarımına başlandı. Ulucanlar'da yapımı süren bir ilkokulun çatısındaki kiremitler alınarak, getirilip meclisin toplanacağı binanın çatısına sıralandı. Bunlar yetmedi; halktan kimi kişiler, kendi çatılarından söktükleri kiremitlerle binanın çatısının eksiklerini tamamladılar. Toplantı salonunda ise oturacak yer yoktu. Bunlar da bir ilkokuldan getirildi. Salonun aydınlatılması için gerekli ışık yoktu; bu nedenle bir kahvehaneden büyük bir asma lamba getirilip, salonun ortasına asıldı[84].

Bu hazırlıklar sürerken, İstanbul'dan Anadolu'ya aydınların ve yurtseverlerin gelişi de sürüyordu. Ankara, artık pek çok kişinin İstanbul'dan kaçıp, koşarak geldiği bir toplanma ve sığınma yeri gibiydi. Kalacak ev bulmak olanağı hemen hemen kalmamış, çok kişi hanlarda barınma yoluna gitmişti. Halide Edip (Adıvar), onun eşi Dr. Adnan Bey, Hüsrev (Gerede) gibi önemli adların yanı sıra, çok önemli bir kimlik ve kişilik daha Ankara'ya gelmişti: İsmet Bey (İnönü)... Onun yanında da Celalettin Arif ve Saffet Bey (Arıkan) bulunuyordu. İsmet Bey, Ankara'ya bir iki kez gelmiş, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş; Atatürk'ün öngörüsü ve yönlendirmesi ile yeniden İstanbul'a görevinin başına dönmüştü. Ancak bu kez, çağrılı ve temelli olarak Ankara'ya geliyordu. İsmet Bey'in gelişine Atatürk'ün çok sevindiği biliniyordu; çünkü İstanbul'da yaptığı son temaslarda, en çok önem verdiği kişilerin başında O vardı.

84 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, 1. Bölüm, Ankara, 1982, s.135; Necdet Aysal, *a.g.m.*, s.80.

Meclisin adı konusunda değişik görüşler öne sürülüyordu. Kimisi meclisin adının Büyük Meclis anlamına gelen "Meclis-i Kebir" olmasını istiyorlardı. Kimisi, dağıtılan İstanbul'daki meclisin adından da esinlenerek, o meclisin devamı olduğu vurgusunu yapmak için, *"Meclis-i Mebusan"* olmasını istiyorlardı; yani mebusların, milletvekillerin meclisi... Kimisi de son derece ağır ağdalı Osmanlıca isimler öneriyorlardı: Meclis-i Kebir-i Milli, Meclis-i Kebir-i Kübra *(Büyük Ulusal Meclis)* gibi... Bu arada, Kazım Karabekir gibi önemli bir kişi, "Şura-yı Milli" *(Ulusal Meclis)* olmasını önerirken, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) gibi Türkçülüğü ile tanınmış birisi "Kurultay" sözcüğünü öneriyor; böylece eski Türk tarihine ilişkin bir deyim üzerinden vurgu yapıyordu. Ancak bunların hiç birisi olmadı: Mustafa Kemal Paşa ve ona yakın kişiler, *"Büyük Millet Meclisi"* adının verilmesinden yanaydılar.

Bu tartışmalar daha meclis açılmadan yapılıyordu. Sonunda "Büyük Millet Meclisi" adında karar kılındı. Bu arada Ankara, yeni siyaset merkezi olarak, yurtseverlerin koşarak geldiği bir karargâh kimliğine hızla bürünüyordu[85].

Ve o gün...

23 Nisan 1920...

Ankara'nın en gözde yerlerinden birisi olan Hacı Bayram Camii o gün hınca hınç doluydu. Sivil ve resmi elbiseleriyle halktan ve askerlerden oluşan büyük kalabalık, cuma namazı kılıyordu.

Bu günün yakın gözlemcilerinden birisi de ünlü gazeteci Yunus Nadi'ydi. O İstanbul'da iken "Yenigün" adıyla bir gazete çıkarıyordu. Başkent 16 Mart günü kanlı biçimde işgal edilince, işgalin acılarını yüreğinde duymuş, gazetesini çıkardığı matbaa makinelerini katırların sırtına yükleyerek, bin bir güçlükle, Ankara'ya kaçırmış, gazetesini *"Anadolu'da Yenigün"* adıyla burada çıkarabilmek için hazırlanıyordu. O da herkes gibi kalabalığın arasında, bu heyecan ve koşturmacanın tam ortasındaydı. Meclis açılmadan günler önce, Mustafa Kemal Paşa'ya neden ordu kurmakla uğraşmayıp, meclisin açılışı için çaba harcadığını sormuş; "Önce Meclis, sonra ordu" yanıtını almıştı. Yunus Nadi Bey, bir bayram sabahı gibi herkesin günün ilk ışıklarıyla birlikte dışarı çıktığını, kadın erkek, çoluk çocuk herkesin, ken-

85 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.287.

di ekonomik gücüne göre allı güllü en güzel giysilerini giyerek Hacı Bayram Camii'ne koştuğunu görmüştü. Ulus, sanki kendi ellerinde, avuçlarının ortasında yeni bir devletin doğduğuna tanıklık ediyordu. Hacı Bayram'dan Meclis binasına kadar olan bölgede, bütün sokaklar, boş arsalar, binaların çatıları hınca hınç insanlarla dolmuştu. Yunus Nadi Bey, bu kalabalık arasında yerlilerin yanı sıra yabancıların da olduğunu görmekteydi. Kalabalık, bu dar alana sığmaya çalışıyor, ancak alan yeterli olmadığı için, çevreye doğru taşıyordu. Gel gitler, dalgalar ve heyecanlarla çevrilmiş bir canlılık görülüyordu. Bin, bin beş yüz kişiyi içine alabilecek büyüklükteki Hacı Bayram Camisi'nde yer bulmak olanaklı değildi. Pek çok kişi erkenden giderek, kendisine yer tutmuştu. Öyle ki, camiye gelen Mustafa Kemal ve arkadaşlarına, kalabalık arasında yer bulabilmek için özel bir çaba da gösterilmişti[86].

Yunus Nadi Bey de kalabalığın arasındaydı. O, bir gazeteci olarak gözlemlerini yapıyor, notlarını tutuyordu. O gün kılınan namazın, yalnız dinsel bir görevin yerine getirilmesi olmadığını derhal anlamıştı. Bir ulusal birlik ve dayanışma ruhu, her tarafa yayılmıştı. Camide yan yana, omuz omuza, adeta kucaklaşıp, tek bir yumak olmuş insanların, ulusun ta kendisinin, özgür yaşama istençlerini haykırdığını gözlemliyordu. Hatta onun tanıklığına göre, o gün sanki Ankara'nın öteki camilerinde cuma namazı kılınmamış; herkes bu tarihsel mekâna koşmuştu. Bu ibadetin o, yapılan ibadetlerin en yükseği olduğunu düşünüyordu. Namaz bitip de hınca hınç kalabalık, meclise gitmek için yola çıktığında, Gözü Mustafa Kemal Paşa'ya takıldı. Paşa ve yanındaki milletvekilleri, meclise gitmek için bu insan kitlesini yarmak zorunda kalarak ilerliyorlardı. Bu akış, bir yürüyüş değil, sanki bir dalga halinde ilerleyişti. Meclisin önüne gelindiğinde topluca tekbirler getirilerek, eller açılıp dualar edilerek meclisin toplanacağı tarihi binanın önüne gelindi. Yine tekbirler arasında topluca kurbanlar kesildi. Değişik giysileri içinde insanlar, Anadolu'nun göbeğinde yeni bir tarihsel sürecin başladığı ilk günün tanıkları oluyorlardı[87].

Saat 13.45'te Ankaralılarm büyük sevinç gösterileri arasında Büyük Millet Meclisi açıldı. Başkanlığa ilk olarak en yaşlı üye olan Si-

86 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Nadi, *a.g.e.*
87 *A.g.e.*

nop Milletvekili Şerif Bey getirildi. İlk Meclis, İstanbul'dan gelen 90'ın üzerindeki mebusa ilave olarak, 125 devlet memuru, 53 asker, 53 din adamı ve çeşitli sayıda tüccar, çiftçi ve hukukçudan oluşan kadrosuyla çalışmalarına başladı.

Milletvekillerinin büyük kısmı, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart tarihinde yayınladığı genelge ile seçilenlerden oluşuyordu. Bir kısmı da Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasından sonra, kaçıp gelebilen milletvekilleriydi. Toplam sayıları 400 kadardı. Milletvekillerinin geldikleri toplumsal koşullara bakıldığında, sanki Türkiye coğrafyası görülüyor gibiydi. Kimisi asker, kimisi memur, kimisi kamu yöneticisiydi. Aralarında öğretmen, öğretim üyesi, hâkim, savcı, bankacı, doktor, mühendis olanlar da vardı. Serbest meslekten olanlar 60 kişiydi. Yine kabarık biçimde 40'a yakın çiftçi, aynı oranda tüccar, eşraftan olan kişiler, din adamları vardı. Beş de aşiret reisi bulunuyordu. Bu karmakarışık yapı içinde Anadolu, yeni bir umudu yakalamış, türlü zorlukları göğüslemek üzere, adına "ulus egemenliği" denilen güçle yola çıkmıştı[88].

Başkan, milletvekillerinin en yaşlısı Sinop Mebusu Şerif Bey'di. İlk konuşmayı başkan sıfatıyla Şerif Bey yaptı. O, pek çok kişide olan bir kaygıyı konuşmasının özüne koymuştu: İstanbul'un yabancılar tarafından işgali ve halifelik makamının bütün temellerinin ve başkent İstanbul'daki hükümetin bağımsızlığının ortadan kaldırılması asla kabul edilemezdi. Bu duruma boyun eğmek demek, ulusa önerilen yabancı tutsaklığını kabul etmek anlamına gelirdi. Ancak, ta başından bu yana özgür olarak yaşayan ve başka yerden buyruk almayan ulus, bu durumu şiddetle reddederek, yüce meclisi oluşturmuştu.

Yüce meclisin varlığı, böylesine bir duygu üzerine oturmuştu.

Bunun ardından yapılan seçimle, Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanlığı'na seçildi. Artık, ulus meclisi, ulusun işlerini görmek için tek yetkili organdı. Ulus, kendi vekillerini Ankara'ya, meclise göndermiş; meclis o gün, ulus egemenliğinin *"tecelligahı"* (oluştuğu yer) olmuştu. Sorunları çözme yetkisi ulusun olduğuna göre, ulusal meclisin kendi içinden, bir hükümet çıkarması gerekiyordu. Bunun da gerek-

88 Meclisin yapısı için bkz. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2009.

çesi, meclisin açılışının ikinci günü oluşturuldu. Bunun için, Mustafa Kemal Paşa meclise bir önerge verdi. Bu önergede, mecliste toplanan ulus iradesini yurdun geleceğine egemen kılmak temel amaçtı. Artık Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktu. Bunun yanında çok önemli bir konuya daha vurgu yapılıyordu: Meclis, yasama ve yürütme yetkisini eline almıştı. Meclisten ayrılacak bir kurul, meclisin vekili olarak hükümet işlerini de görecekti. Meclis başkanı, bu gücün de başkanıydı[89].

Ya Halife-Sultan?

O'nun durumu, onun egemenlik yönü ne olacaktı?

Sultan-Halife, baskı ve zordan kurtulduğunda, bu ulusal meclisin düzenleyeceği yasal kurallara uygun olarak yerini alacaktı[90].

Bu önerge derhal yasallaştı.

Ancak içeriğine bakıldığında, getirdiği şeylerin, bir ihtilal anayasası niteliğinde olduğu derhal anlaşılıyordu. Bir kere meclis, güçler ayrımı değil, güçler birliğine dönük bir oluşuma yönelmişti. Bu, yapının olağanüstü dönemlerin kendine özgü ilkelerine göre oluşturulduğunu gösteriyordu. Örneğin, Meclis başkanının hem yasama hem de yürütme gücünün başında olması bunun kanıtıydı. Yani, meclis başkanı hem yasaları çıkaracak kurula hem de yürütmeyi gerçekleştirecek hükümete başkanlık edecekti. Yasama, yürütme ve yargı erki, bu önergeye göre kurumsal olarak birbiriyle bağlanmış ve iç içe geçmiş oluyordu.

Güçler birliğini tam olarak kesinleştirecek adımın yargı alanında da atılması söz konusu olabilirdi. Yarın, bir biçimde, bu oluşuma yargı gücü de çekilirse, yani oluşturulacak mahkemelerde yargıçlık yapan üyeler, bağımsız yargıçlardan değil de meclisin kendisinden seçilirse ne olurdu?

Ki bu oldu...

Sonradan İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasıyla, yargı erki de meclisin yetki alanına verildi; çünkü bu mahkemelerin üyeleri, milletvekilleri arasından seçiliyordu. Kısacası meclis ve ulusal bağımsızlık savaşının öncü kadrosu, güçler ayrılığı değil, güçler birliği gibi bir siyasal yapılanmayı uygun görmüşlerdi. Demek ki Kurtuluş Savaşı Mec-

89 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. I-III, Ankara, 1997, Atatürk Araştırma Merkezi.
90 *A.g.e.*

lisi yasama, yürütme ve yargı erkini kendi yapısında toplamıştı.

Bu yapı ile öngörülen neydi; bir diktatörlük mü?

Bu bir monarşi olamayacağına, sultan ve halife devre dışında bulunduğuna ve meclisin bütünüyle egemenliği eline aldığına göre; bu güçler de ayrı ve bağımsız olarak kurgulanmadığı göz önüne alındığında, bu meclisin yapısı nasıl öngörülmüş olabilirdi ki?

İhtilal Meclisi...

Evet, Kurtuluş Savaşı'nın Meclisi olan BMM, bir ihtilal meclisi olarak kurgulanmış; işte bu sözü edilen önerge işlerlik kazandığı andan sonra, düşünceden oluşum evresine yönlendirdiği bir ihtilal sürecini kurumsal olarak başlatmıştı. Büyük Millet Meclisi bir ihtilal meclisiydi[91]. İhtilal meclisleri kurucular meclisi olarak anılır ve algılanır. Kurucular Meclisi, eski Osmanlıcada, *"Meclis-i Müessesan"* olarak adlandırılır. Demek ki Büyük Millet Meclisi bir kurucular meclisi olarak kurgulanmış ve düşünülmüştü. Kuşkusuz bu öngörünün mimarı, Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisiydi. Mustafa Kemal Paşa Meclisi Fransa'da devrimi gerçekleştiren İhtilal Meclisi gibi görüyor ve düşünüp tasarladığı devrimin odağına meclisin kendisini koyuyordu.

Kurucular meclisi, olağanüstü dönemlerde yeni bir yönetim biçimini belirlemek için bir araya gelmiş meclis demektir. Yönetim biçimleri de egemenliğin kim ya da kimlerin elinde olduğuna bakılarak belirlenir.

Osmanlı Devleti bir "monarşi" olduğuna göre, onun yerine nasıl bir yönetim biçimi belirlenecekti ki? Üstelik belirlenecek bu yeni yönetim biçiminde, kim ya da kimler uyuşup anlaşabilmişti?

Egemenlik, yeni dönemde ulusun elinde olduğuna ve sultan ve halifenin varlığı da ulusun vereceği karara bağlı bulunduğuna göre; demek ki bu meclis, cumhuriyeti getirmek için kurgulanmıştı.

Demek ki Mustafa Kemal Atatürk, yeni bir rejimi, yani cumhuriyeti kuracak bir meclis oluşturulmasını öngörmüştü. Ancak, yeni bir yönetim biçiminin koşullarını hazırlama işlevinin yanında, ulusun önünde zorlu bir sınav daha vardı: Yurdun bağımsızlığını ortadan kal-

91 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci TBMM'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri", *Belleten*; yine bkz. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Örgün yay., İstanbul, 1981.

dıran, sömürgeci güçlere karşı savaşmak... Çünkü o güçler, her yandan yurt topraklarını sararak, ulusun varlığını bile ortadan kaldırmak için seferber olmuşlardı. Yurt olmadan, ne bağımsızlık, ne ulus ne de ulusun egemenliği söz konusu olabilirdi.

Ancak bu savaş verilirken, monarşiye karşı da savaş vermek gerekiyordu. Yurt bağımsız olurken, ulus da egemen olacağına göre; o halde ulusun, hem dış sömürgeci güçlere hem de monarşiye karşı bütün gücüyle ortaya çıkarak, bağımsızlığı için olduğu kadar egemenliği için de savaşması gerekiyordu. Ne dış sömürgeci güçler yurdun bağımsızlığını savaşmadan Türkler'e bırakır; ne de Osmanlı monarşisi, elinde bulunan egemenlikten vaz geçerek, bunu ulusa devrederdi. Ulus, hem bağımsızlığı hem de egemenliği istediğine göre, bağımsızlığı ortadan kaldıran güçlerle, egemenliği kendi üzerine almış Osmanlı Hanedanı ile savaşmak gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa ise, cumhuriyete giden adımları tek tek oluşturuyor; önemli süreçlerin taşlarını bir bir döşüyordu. Bu önce onun düşüncesinde oluşmuş, Anadolu'ya geçmesiyle birlikte yazdığı yazılara yansımıştı. 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi ile bir programa bağlanmış; bu programın en önemli aşaması olan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde oluşturulan ulusal kurul ile örgütlenme aşamaları tamamlanmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte ulus, bütünüyle egemenliğini eline almıştı. Sultan ve Halife bu dönemde hala İstanbul'daydı ve İstanbul ise işgal altındaydı. Şimdilik, Sultan-Halife dışlanmıyor; sistemin dışına atılmıyor; ancak var da sayılmıyordu. Daha doğrusu buna bu aşamada cesaret edilemiyordu. Üstelik gelecekteki konumunu belirleme yetkisi meclise verilerek, onun üzerinde bir güç oluşturulmuş oluyordu.

Gerçekte bütün bunlar sağlanmıştı.

Artık, eylemli olarak yeni bir devlet yapısı oluşmuş; bu yapı, kurumları ve kavramlarıyla ortaya çıkmaya başlamıştı. Yönetim biçimi olarak, bunun bir cumhuriyet olduğu söylenemiyor; daha bu aşamada konu "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" denilerek geçiştiriliyordu. Cumhuriyet adı söylenmese de, bu kavram yeni yapının temeline yerleştirilmişti. Meclis de bu yeni sistemi getirmek için oluşturulmuş bir

ihtilal meclisiydi. Bu meclis önce cumhuriyeti getirecek, ardından demokrasiye yönelecekti. Daha bu aşamada, yasama ve yürütme güçlerinin birliği vardı. Ancak bir süre sonra, İstiklal Mahkemeleri kurulunca, yargı gücü de meclisin eline geçecek ve onun ihtilalci kimlik ve yapısı, bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktı.

Bütün bu oluşum ve yönelişe karşın; Mustafa Kemal Paşa, bu düşündüklerini, kurguladıklarını ve gerçekleştirmeye çalıştıklarını açıkça söyleyemiyordu. Söylemesine de olanak yoktu. Geleneksel bakış biçimlerini, öngörü ve önyargıları birden değiştirmenin olanağı yoktu. O koşulları bu yönde hazırlıyor, gelişmeleri bu hedefe doğru yönlendiriyor; ancak bunu açıkça dillendiremiyordu. Bunu yaptığında, çok sıkıntılı bir sürecin içine girileceğinin farkındaydı. Birçok kişi, sultan ve halifenin çaresiz olduğunu, yapacak pek bir şeyi bulunmadığını düşünüyor; hatta kimileri, neden İstanbul Hükümeti ile bir uzlaşma zemini oluşturulmadığını sorgulayarak, eleştiriyorlardı. Oysa İstanbul, bütünüyle Ankara'nın varlığına karşıydı. Bu eğilimin güç kazanması, çok şeyi yok edebilirdi.

Ancak, şimdi daha kararlı olunmalıydı. Bir meclis vardı; bu meclisin içinden hükümetin nasıl oluşturulacağı belirlenmişti. Bir gün daha geçti. 25 Nisan günü, Geçici Yürütme Kurulu adıyla yedi kişilik bir nevi bakanlar kurulu oluşturuldu[92]. Bu kurulun başkanı da meclis başkanı olduğu için Mustafa Kemal Paşa'ydı. Böylece, artık ulusun bir meclisinin yanısıra, bir de hükümeti vardı.

İşbirlikçilik; İşbirlikçi Basın ve *"Hıyanet-i Vataniye"*

Anadolu ise karmakarışıktı. Sultan ve Halife'nin kışkırtıcılığı, İngiliz propagandası Anadolu toprağında mayasını tutmuş, her yerden ihanet filizleri fışkırıyordu. Birçok kişi, Halifeci ve İngilizci idi. Türkler, kendi yurtlarında onları birbirlerine düşürecek ihanetlere tanık oluyorlardı. Yunan yayılışı ise sürüyor, batı başkentlerinde Türkler'e, savaş yıllarında kendi aralarında imzaladıkları gizli anlaşmaların koşullarını dayatmak için siyaset üzerine siyaset geliştiriliyordu. İhanet tohumla-

92 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.301.

rı, böylesine zor zamanlarda gür biçimde filizleniyordu. Bilinçsizlik ve bilgisizlik, bu filizin en değerli gübresiydi.

Örneğin İstanbul Basını, işbirlikçi rolünü en güzel biçimde oynamaktaydı. "Alemdar", daha Nisan ayının başında, kararlı bir hükümetin, adına *"Kuva-yı Milliye"* denilen haydutlara kafalarına vurarak hadlerinin bildirmesi gerektiğinden söz ediyordu. Derken, satırlarını Yunanistan'a getiriyordu. Evet, Yunanlılar, ebedi düşmanlardı. Ancak ne yapalım ki, bugünkü galip devletlerin ortağıydılar. Onlara karşı, Anadolu'da bir girişim, İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekerdi. Alemdar'ın şaşkınlığı tavan yapıyor; Kuva-yı Milliye'yi ve yaptıklarını anımsayarak: *"Bu derece gaflet, görülmüş şey değildir"* sözleriyle, yazısını bitiriyordu[93].

Onun, sanki ruh ikizi olan Peyam-ı Sabah ise aynı gün, padişaha sadıkane biçimde bağlı olan Anadolu halkının, Mustafa Kemal denilen şakiye, yani hayduta karşı, haddini bildireceğinden söz ediyordu[94]. Hem de tutuyor, bu yorumu sürmanşetten veriyor; böylece kışkırtıcının önde gideni rolünü üstleniyordu. Ne ölçünün, ne kinin; ne aymazlığın sınırı vardı. Aradan iki hafta geçince de ulusal güçlerle kışkırtılmışların arasında yaşanan iç savaşa bakarak, ulusal güçlerin bir mevzi savaşında geri çekilmek zorunda kalışından hareketle, neredeyse sevinç çığlıkları atıyordu. Gazete özenerek, haberine; *"Kuva-yı Milliye'nin Hezimeti"* başlığını atmıştı. Önceki gün, şiddetli ve kanlı bir çarpışmadan sonra, Adapazarı'nın ulusal güçlerden bütünüyle temizlendiğini, o kana ve cana susamış cani kalkışmacıların, perişan bir halde firara mecbur olduklarını belirtiyordu. Adapazarı'na yürüyen meşru hükümet kuvvetleri, o bölgeyi kirleten şakilerden kurtarmıştı[95].

Ve Kurtuluş Savaşı'nın iflah olmaz karşıtı, yazar ve siyasetçi, Damat Ferit Paşa kabinesinin ünlü İçişleri Bakanı Ali Kemal... O'na göre, Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri birer figüran ve kuklaydı. Bunların ne millete, Anadolu Türk'üne; ne irfanca, ne nesilce, ne fikirce, ne "kıraatça" (okumakla) ilgileri yoktu. Bir ne idüğü belirsiz hizip, içte ve dışta dilediğini yapıyordu[96]. Ankara'dakiler, ona göre hoppaydı. Onların yüzünden fırsatlar kaçıyordu. O'nun fırsat dediği neydi? İn-

93 *Alemdar*, 11 Nisan 1920.
94 *Peyam-ı Sabah*, 11 Nisan 1920.
95 *Peyam-ı Sabah*, 26 Nisan 1920.
96 *Peyam-ı Sabah*, 1 Eylül 1920.

giliz yardakçılığı ve işbirlikçiliği... Bu idrakte, bu irfanda, bu kıratta adamlar, bir hükümeti değil, bir aşireti bile yönetemezlerdi. Ardından da soruyordu: *"Anadolu'dakiler ne istiyor?"* Buna yanıtını gene o, karşı sorularla vermekteydi: *"Tekrar savaş mı edelim? Unsurlar arasına nifak mı sokalım? Milleti soyup soğana mı çevirelim? Rauf Bey, hangi hakla vatanperverlikten bahsedebiliyor? Bunlar milleti kırdırmak istiyorlar"*[97].

Refik Cevat Bey ise, Mustafa Kemal Paşa'nın zor kullanacağına inanmıyor, ancak işin içinde onun dışında *"deliler"* olduğunu söylüyordu. Onlar, milli harekâtı çığırından çıkarıyorlardı. Ne olursa olsun, birkaç yüz kişi sallandırılmazsa, bir hayli adam tutuklanmazsa, kızgın saç üzerinde çıplak ayakla dans ettirilmezlerse bu iş önlenemezdi. Sözde, Mustafa Kemal Paşa'yı ötekinden ayırıyor ya da ulusal birliği dağıtacak bir nifak koyduğunu düşünerek, onun bu deliler arasına yakışmadığını belirtiyordu[98]. Ardından da sözü kendisine getiriyor İngilizciliği'nin gerekçesini açıklıyordu: İngiltere'nin yönetimini ve adaletini sevmekle yurdunun çıkarlarını da sevmiş ve gözetmiş olduğunu söylüyordu[99]. Ona göre, Kuva-yı Milliye, yılanının zehrini kertenkeleden alması gibi, kuvvetini İttihat ve Terakki'den alıyordu. O, İttihat ve Terakki'nin yeni biçimiydi. Bu nedenle istedikleri sıcaklığı, mazlum kanı ile sağlayabilirlerdi. On yıl top tüfek sesinden kulakları rahatsızlanmamış, adeta bunu kanıksamış olacaklardı ki, Kuva-yı Milliye'yi kurarak işkencelerini, tekrar bu mazlum millete musallat etmişlerdi[100]. Ardından da tam da İstanbul'un işgal edildiği gün çıkan yazısında; azimli bir hükümetin, temiz bir elle, "Kuva-yı Milliye" adı altına sığınan bu haydutların kafasına neden bir yumruk indirmediğini soruyordu[101].

Bu ironik bir tragedyaydı.

Çünkü üstadın, İşgale tanık olmasına karşın, yine de bakış açısı değişmemiş; Anadolu'da çıkan gazeteleri *"ukela dümbelekleri" "Çeteye mensup gazeteler"* diye niteliyordu. Onlar, ona göre yılan hışırtısıydı. Gizlendikleri kovuklardan gözlerini parıldatan yılanlar, dillerini de çıkarıyorlardı. *"Zorla değil ya, bu memleket İttihatçıları ve İttihatçıların*

97 *Alemdar*, 27 Eylül 1919.
98 *Alemdar*, 26 Ekim 1919.
99 *Alemdar*, 1 Aralık 1919.
100 *Alemdar*, 4 Mart 1920.
101 *Alemdar*, 16 Mart 1920.

parmaklarını sokarak lekeledikleri Kuva-yı Milliye'yi istemiyor. Onların kafalarına vurmak lazımdır. Bu memleket inşallah onların kafalarına adalet kazmasının inmesini yakında görecektir!"[102].

Refik Halid Karay'ın gözünde ise Mustafa Kemal Paşa, *"Milletin Paşası"* adını alarak, alay konusu yapılmıştı. Bir yazısında O, Kuvayı Milliyeci'leri Zaloğlu Rüstem'e benzeyen serseriler diye niteliyordu. Ona göre bunlarda, zerre kadar namus ve utanma olsa, bir zerre yurt sevgisi bulunsa, neden oldukları bu yıkıma karşı beyinsiz kafalarını çoktan patlatırlardı. Uğursuz varlıklarına son vererek, kurban eyledikleri mağdur milletin içten gelen âlicenaplığına mazhar olurlardı[103].

Mütareke basını, işbirlikçilikte hızını almış, duramıyordu.

Kışkırtmacılığın etkisiyle yurdun dört yanından gelen haberler, ister istemez Ankara'ya ürküntü veriyordu. Türkler, dış düşmanlarla kavgaya hazırlanırlarken, dışarıdan ve içeriden beslenen bozgunculuk, ulusal varlığı tehlikeye düşürüyordu. Buna bir set çekmek, olmadı en sert biçimde savaşım vermek de Anadolu'daki yeni Ulusal Hükümet'in işiydi. Bu nedenle, 29 Nisan günü meclis, açılışından altı gün sonra; yurda ihanet edenlere karşı mücadele edebilmek için derhal bir yasa çıkardı: *"Hıyanet-i Vataniye Kanunu"*[104]...

Bu yasa, meclisin ikinci yasasıydı. İlk yasa, hayvanlardan alınacak vergi ile ilgiliydi: *"Ağnam Vergisi"*... Yani, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan alınan vergi... Bütçe yapılacaktı; ancak kaynak yoktu. Yoksul Anadolu, ilk yasa ile ulusunun kurtuluşunda en büyük işlevi üstlenecek olan Ulusal Meclis'in oluşturacağı bütçeye katkı vermeye hazırlanıyordu[105].

Yurda ihanet edenlerle ilgili ikinci yasa ile de Anadolu'da ulusal varlığa, ulusal meclise ve ulusal hükümete karşı oluşacak kötü duruş ve girişimlere karşı güvenlik önlemi alınma yoluna gidildi. Bu dönem, iç ayaklanmalar nedeniyle belleklerin acı anıları daha yoğun biçimde anımsadığı günlerdi. Çok yerde ihanet ateşleri yanmaya de-

102 *Alemdar*, 22 Mart 1920; 13 Nisan 1920.
103 *Alemdar*, 23 Mart 1920.
104 *96 Düstur* C.I, 3. Tertip, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, Karar No.8, Kanun No.2, s.s.4-5.
105 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, II. Kitap, Bilgi yay., İstanbul, 1992, s.150.

vam ediyor, yakıp yıktığı enkazlar üzerinden dumanları çıkıyordu. Türkiye bir iç savaşı yaşarken ve kardeş kardeşi vururken, olağanüstü dönemlere ait bir yasayla önlem almaya yöneliyordu. Bu yasaya göre, ulusal meclisin varlığına karşı duranlar, sözlü bile olsa hakarette bulunanlar yurda ihanet yapmış sayılacak ve ölümle cezalandırılacaklardı.

Ne İstanbul, ne şu, ne bu!

Ulusu temsil edecek tek bir güç vardı: Büyük Millet Meclisi... Herkes, bu gücü tanımalı, bu temsil erkine inanmalı ve bunun gereğini yerine getirmeliydi. Bunu tanımayan ya da buna karşı olan, ne olursa olsun, ulusal varlığa karşı bir noktada durmuş olurdu. Bunun adı da yurda ihanetti. Bu durumda, kışkırtılarak kalkışma yoluna gidenler ve gidecek olanlar, artık bu yasayla yöneldikleri eylemin nasıl bir karşılığı olduğunu görebilirlerdi. Bütün bunlar bir caydırıcılık özelliği ve niteliği taşıyordu.

Bütün bu kararların yürütülmesini sağlayacak organa gereksinim vardı. Bu da hükümetti. Eksik olan şey, yürütmeyi sağlayacak hükümet organıydı. Bu nedenle hükümet işi artık, büyük bir ivedilik taşıyordu.

Hızla yeni hükümet kuruldu.

Meclisin başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, bu hükümetin de başı sayılıyordu. Ankara'ya bir ay kadar önce gelmiş olan İsmet Bey, Genelkurmay Başkanlığı'na (*Erkan-ı Harbiye Riyaseti*) getirilmişti. Genelkurmay Başkanlığı'nın binası, Mustafa Kemal Paşa'nın da kalmış olduğu Ziraat Mektebi'ydi[106]. Mayıs ayı bitmeden, bu sorunlar çoktan çözümlenmişti.

Ateşler İçinde Anadolu:
İsyanlar ve Çırpınışlar...

Ancak Anadolu, cayır cayır yanıyordu. Sultan-Halife'nin kışkırtma dolu fermanı ve ölüm fetvaları yıkıcı etkilerini göstermekte gecikmedi. Yalnız kandırılmış köyler ve kasabalardaki tutucu kişiler değil, çok yerde İngiliz kışkırtıcılığının gönüllü işbirlikçileri ve İstanbul Hükümeti'ne körü körüne bağlı üst düzey kamu yöneticileri de

106 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.301.

devredeydiler. Pek çok kişi, ulusal vicdanı yok etmek için üzerine düşeni fazlasıyla yapıyordu. İstanbul Hükümeti ve İngiltere, kışkırtıcılıkta çok iyi anlaşmışlardı. Biri yapılsın istiyor, öteki eksiksiz yapıyordu. Anadolu'nun batısında, doğusunda, kuzey ve güneyinde patır patır ayaklanma ve kalkışmalar görünüyordu. Kalkışanların yönü Ankara'ydı. Ulusal güçlerin ve ulusal iradenin merkezi olan Ankara öfkeli toplum kesimleri tarafından kuşatılmış bir durumdaydı. Pek çok yerde, ulusal güçlere destek verdiği düşünülen kişiler acımasızca öldürülüyor; kimi merkezlere baskınlar yapılıyor, kalkışmanın ayak sesleri Ankara'dan duyuluyordu. Ayaklananların niyetleri değişik değişikti. Kimisi şeriat isteriz söylemleri ve Sultan-Halifeye kulluk için ayaklandığını söylerken, kimisi ise kimi dernek ve kişilerin kışkırtmasıyla etnik ve mezhepsel temelde bunu yapıyordu. Çoğu kez, ortak payda din istismarıydı. Kışkırtıcı din tacirleri, kutsal değerleri acımasızca kendi kötü düşüncelerinin payandası gibi tezgâhlara sürüveriyorlardı.

Bir ayaklanma çıktığında, üzerine öyle ya da böyle kimi güçler gönderildiğinde, kanlı çarpışmalardan sonra ayaklanma sindirilebilirse sindiriliyor; bir ayaklanma sinme eğilimi içine girmişken, başka yerlerde de derhal ayaklanmalar çıkıveriyordu. Halka halka, öbek öbek, Anadolu kalkışmaların sarmalı altındaydı. Kolluk güçlerinin yeterli olmadığı o dönemde, koskoca kentler, kasabalar ve köyler ayaklananların pençesinde ufalanıp duruyor; koyu tutuculuk, kışkırtılmış halleriyle köşe bucak her yere sızmaya çalışıyordu. Bozkır, Bolu, Düzce, Hendek, Gerede, Biga, Balıkesir, Sakarya, Yozgat, Konya, Koçgiri (Gümüşakar), Zile, Sivas, Yıldızeli, Mardin ve daha nice yerler bu tür ayaklanmalara tanıklık etmişlerdi. Türkler, birbirleriyle derin bir hesaplaşmanın eşiğinde iken; homurdanan büyük kitlelerin arkasında kışkırtıcı ajanlar, kendi hesaplarını düşünerek sevinçle ellerini ovuşturuyorlardı. Her birinin iç hesabı ayrı, tavırları değişik değişikti. Kimisi Kürtçülük, kimisi Alevilik ya da Şiilik, kimisi ise sırf Şeriatçılık yaptığını düşünüyor; ama her birinin arkasında öyle ya da böyle örneğin İngiltere, ardından Fransa, onlarla birlikte de İstanbul Hükümeti bulunuyordu[107].

107 Yunus Nadi, *a.g.e.*; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet yay., İstanbul, 1998, s.31.

Kışkırtıcı odakların yerel uzantıları her zaman bulunuyordu. Onların bir biçimle İstanbul Hükümeti ya da İngilizlerle bağlantısını kuran kandırılmış ya da bilinçli olarak görevlendirilmiş aracıları görevlerinin başındaydı. Önce bir bölgede bu tür kışkırtıcılar ve onların kandırdıkları çapulcular bir kalkışma süreci başlatıyor, ardından halk bu oluşumun içine hızla çekiliyor; doldurularak kışkırtılmış bedenler, ulusal vicdanın üzerine sürülüyordu.

Ortak söylem hep aynıydı:

Mustafa Kemal Paşa ve onun çevresindekiler dinsizdi ve ittihatçıydı... Bu asiler, yasal olmayan işler yapmakta ve yalnız kendi keselerini düşünmekteydiler. Anadolu'da *"fitne fücur"* çıkarmışlar, Müslüman kanı dökmüşler; yol kesmiş, adam kaçırmış; akıl almaz işler yapmış ve dinden çıkmışlardı... Bu nedenle öldürülmeleri dinsel yönden bir görevdi. Yunan işgalinin nedeni Yunanlılar değil, Anadolu'yu karmaşa içine koymuş olan Kemalcilerdi. Yunan ordusu, Sultan-Halife'nin isteği ile Anadolu'daydı ve padişahın isteğini yerine getiriyorlardı. Onlar, yani Kemalciler tutumlarını sürdürdükçe, Yunanlılar işgallere yelteniyorlar; bu nedenle de Anadolu içlerine doğru ilerliyorlardı.

İnanan olduktan sonra, yalanın ve kandırmanın ne ölçüsü vardı ne ayarı... Kör satıcının alıcısı, yalnız kör değil, aynı zamanda sağır ve dilsizdi. Bu saçma savlar, kolayca kandırılmış vicdanlarda yer bulabiliyordu. Ah Mustafa Kemal ve onlara destek veren dinsizler(!); eski ittihatçı bozuntuları... Bunlar, her işi berbat ediyorlardı.

Ya kendileri, ne için kalkışmışlardı?

Bunun yanıtı da onların vicdanlarında kendilerince açıktı: Başkaldırılarının ve kavgalarının temel nedeni saltanat ve halife içindi. İslam'ın Halifesi ferman yayınlamış, tebaası da onun kulları değil miydi, dediklerini yapıyordu. Bunların, yani Mustafa Kemal ve yandaşlarının din, şeriat tanıdıkları yoktu. Bunlar, sultanla tebaasını karşı karşıya getiren nifak ehliydi. Dağ başına çıkmış bu adamların, ittihatçı olduğu vurgulanıyordu. İttihatçılık, bu dönemlerin vazgeçilmez suçlanma aracıydı.

Öyle ya!

Her sorunun ve neredeyse günahın nedeni ittihatçılar değil miydi? Bir habis ur gibi, her bir yana etki edip, Türkleri İngilizlerle karşı karşıya getirerek, ele âleme *"rezil rüsva"* eden onlardan başka kimdi ki!

Bu nedenle, ayaklanmaya girişen asilerin arkasında İstanbul Hükümeti ile hükümete bağlı yerel yöneticilerin sağladığı desteğin olduğu biliniyor; hatta kimi zaman ayaklanmalara öncülük edenlerin, doğrudan İngiliz Rahip Fury'den emir aldığı görülüyordu. Yozgat, Çorum ve Yıldızeli taraflarında Çobanoğulları ve Aynalıoğulları, şeriat istemiyle ayaklanma çıkarmışlardı. Yine Anzavur Ayaklanması büyük yıkımlar getirmişti. Bu arada önce ulusal direnişe destek vermişken, sonradan ulusal savaşıma karşı noktaya geçip, sorun yaratan ayaklanmacılar da vardı. Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem'in neden olduğu ayaklanmalar bunlardandı. Milli Aşireti Ayaklanması gibi aşiret kalkışmaları da oluyordu. Kışkırtılan aşiretler, ulusal hükümete karşı tavır koyuyorlar, Fransızlar ve İngilizler, sözde bağımsız bir Kürdistan sözü vererek bu ayaklanmaları destekliyorlardı. Ali Batı isimli birisi de yine bağımsız bir Kürdistan düşüncesiyle Mardin ve çevresinde ayaklanmıştı. Özellikle Koçkiri ve Dersim aşiretleri üzerinde etkili olan bir ayaklanmaydı. Cemil Çeto olayları da bunlardan birisiydi. Kürt Teali Cemiyeti'nin kışkırtmasıyla da Sivas ve bölgesini merkez alan bağımsız bir Kürdistan kurmaya yönelik isyanlar son derece etkili oluyordu. Yine Bayburt taraflarında, Şiilik propagandası yapan Şeyh Eşref, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının dinsiz olduğunu ilan etmişti ve Ermeni desteğinde dini içerikli bir ayaklanma başlatmıştı[108].

Ancak bunların en önemlilerinden birisi Anzavur'un isyanıydı. Biga ve Bandırma yöresinde, İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin desteğinde, Kuva-yı Milliye'yi ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Kanlı eylemler gerçekleştiren Anzavur Ahmet ve ona bağlı güçleri bastırmak için uzun uğraşlar verilmişti. Yine Sivas'ta Şeyh Recep olayı da önemli bir eylem olarak tarihteki yerini aldı. Bu ayaklanmalar çare olmayınca, İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin desteğiyle bir ordu kurulmasına çalışıldı. Bu ordunun adı Kuva-yı İnzibatiye idi. "Hilafet Ordusu" da denilen bu ordu, Adapazarı, Düzce ve Bolu'ya kadar ilerlemiş; bir süre sonra

108 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, *a.g.e.*

başarısız olarak geri çekilmiş ve İngiliz gemileri ile Bostancıya getirilmişlerdi. Bütün bu ayaklanmaların bastırılmasında, Demirci Mehmet Efe'ye ve Çerkez Ethem'e bağlı güçler büyük yararlılıklar göstermişti. Ancak düzenli orduya geçiş sırasında, düzenli orduya karşı çıkan bu iki Kuva-yı Milliyeci, daha sonra ayaklanma yoluna gitmişler; onlar da ulusal savaşta bir sorun haline gelmişlerdi[109].

Pontus ayaklanması gibi azınlıkların neden olduğu ayaklanmalar da vardı. Trabzon Metropoliti Hrisantos gibi yerel yüzler, bir Pontus devleti kuracaklarını düşünüyorlardı. Çeteler oluşturularak, Karadeniz Bölgesi'nden Türkler göç etmeye zorlanıyorlardı. İhanet dalgaları her yanı sarmıştı. Meclisin açılışından önce çok yerde baş gösteren ayaklanmalar, meclis açıldıktan sonra da sürüyordu. İşgaller ise gittikçe yayılıyor; kimi yurtseverlerin kendi bulundukları yöreleri korumak amacıyla silaha sarılışları yeterli gelmiyordu. İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'ya karşı isyanları körükleyen tavrı ise sürüyordu. Ankara Hükümeti için artık öncelikli konu bu isyanları ortadan kaldırarak, iç güvenliği sağlamak sonra da düşman ilerleyişine karşı cephe oluşturmaktı.

Ankara Hükümeti daha kurulur kurulmaz, zor bir sınavın karşısında yer almıştı.

Ulusal Güçler'den, Ulusal Ordu'ya: *Efelerden Zabitana...*

Anadolu'da ulusal bir meclisin ortaya çıkışı, karşı tarafı büyük bir kızgınlığın içine itti. Bu oluşumun, Türkler açısından önemi büyüktü. Ancak öteki taraf, yani işgal güçleri ve onun destekçileri bu oluşumu içlerine sindiremiyorlardı. O zamana dek Yunan saldırıları ve yayılmacılığı kendisini gösterdikçe ve başka yerlerde de onların yerli işbirlikçileri düğmeye basılmış gibi eyleme geçtikçe, Türklerin içinden yurtsever kişi ve gruplar ortaya çıkmış, bu haksız saldırılara kendi güçleriyle karşı koymaya çalışmışlardı.

Bunlara Kuvayı Milliye deniliyordu; yani ulusal güçler...

109 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Efe, *Çerkez Ethem*, Bengi yay., İstanbul, 2007.

Bunları harekete geçiren, yalnızca onların yurtseverlik duygularıydı. Hiç bir resmi kurumdan ya da makamdan buyruk almıyorlardı. Sırf kendi özgür istençleriyle ortaya çıkıp, kendilerinden aldıkları güçlerle haksız saldırılara karşı duruyor, namuslarını ve onurlarını korumaya çalışıyorlardı. Dağlarda, göz göz yanan ışıklar, oraları kendisine mekân seçmiş olan ulusal güçlere aitti...

Onlara dönemin söyleminde *"Kuvvacı..."* deniyordu.

Halkın dilinde "Kuvvacılar! Ulusal güçlerin, yani Kuva-yı Milliyeciler'in elinde silah, cepheye koşan savaşçılar...

Kimisi efe, kimisi ona bağlı olan zeybeklerdi... Giyimleri, gelenek görenekleri, oturuşları, duruşları ve tavırları kendilerine göreydi. Sanki Anadolu efsanelerinde görülen tarihsel kahramanlar dile gelmiş gibiydi. Aralarında macera arayanlar, yerinde yurdunda bir sorun yaşamış olup, kendisini dağlara atmış kişiler de vardı. Ancak hepsi de yurt sevgisinde birleşiyor; kendi istençleriyle kanlar içindeki yurtlarının yardımına koşuyorlardı. Anadolu'nun geleneksel kültürü, böyle bir oluşuma olanak sunuyordu. İzmir işgal edildiğinde, Anadolu'nun değişik yörelerine Sultan-Halife; anlı şanlı ulemanın, toplumun pek itibar ettiği kimi tanınmış şehzadelerin başkanlığında değişik yerlere Nasihat Heyetleri (Öğüt Kurulları) göndererek, Yunan askerlerine karşı konulmayıp sessiz kalınmasını, bir karışıklığa meydan verilmemesini istemişti[110]. Bu durum, ulusu bütünüyle savunmasız bırakmış, her yerde akıl almaz yıkımlar, katliamlar ve zulümler görülmüştü. Düzenlenen yerel kongrelerle insanlar bu kötü durum karşısında neler yapacaklarının arayışına girmişlerdi. Örgütlenmek, güç birliği etmek istiyorlardı. O günlerden bu yana bu arayış ve çırpınışlar sürmüştü. Anadolu'da oluşan ulusal istenç ve erk, sonunda kendi varlığını ortaya koyarak, ulusun gerçek temsilcisi olduğunu bütün dünyaya duyurmuştu.

Ancak, o zamana dek geçen dönemde ve hatta bu aşamada Anadolu hala askeri anlamda savunmasızdı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ordu dağıtıldığı ve ülkenin bütün önemli savunma noktalarına bir bir saldırgan sömürgeciler tarafından el konulduğu için, ulusun direnme yetileri kemirilmişti. Bu nedenle İzmir'in işgaline karşı hiç bir

110 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Nadi, *a.g.e.*

direniş gösterilememişti. Dağıtılan ordunun boşta kalmış kimi subayları kılık değiştirerek, halkın arasına katılarak, gelişmeleri yakından izlemeye çalışıyordu; daha olmadı onlar içinden, halkı örgütleyerek direnme eğilimini beslemeye çalışan kişiler çıkıyordu. Böylece Ayvalık, Salihli, Ödemiş, Bayındır, Aydın gibi yerlerde bu tür subayların önderliğinde halktan kişilerin örgütlendikleri görülüyordu.

Bunlara kimi yerel yöneticiler ve bürokratlar da destek veriyordu. Böylece Anadolu'da Yunan ya da öteki güçlerin eylem ve girişimlerine karşı, sivil-asker bürokrat ve yer yer de eşraftan kişilerin öncülüğünde, halk temelli bir örgütlenme biçimi kendisini gösterdi. Onca kötülük, aymazlık ve ihanet karşısında kalan ve cayır cayır yanan Anadolu, artık içten içe bir direniş eğilimini yaşamaktaydı.

Direnme, karşı koyma istenci oluşuyor, Anadolu'daki bu kaynaşma bir umut ışığı yakıyordu. Ancak bu oluşumlar, belli bir merkezden yönetilmiyordu. Düzensizlik yaygındı. Ellerindeki silahlar oradan buradan derme çatma, kimisi bir biçimde bir yerden ele geçirilmiş, bir kısmı da atadan dededen kalmış silahlardı. Örneğin, gereksinim duyulan fişekler bu dağınıklıktan dolayı tek bir ölçüte oturmuyordu. Dağınık, ayrı silah çeşitleri, bu tür gereksinimlerin sağlanmasını da güçleştiriyordu.

Pek çok Kuva-yı Milliyeci, okuma yazma bile bilmiyordu. Üstelik bu grupların içinde, her hangi bir biçimde bir suç işledikten sonra, kendisini bu yapının içine atmış kişiler de bulunuyordu. Kuvayı Milliye gruplarının başında bulunan reislerin ya da efelerin, birbirleriyle düşmanlık duyguları, birbirlerine karşı eylem çabaları da olabiliyordu. Bu dağınık güçleri tek bir merkezden yönlendirmek için, Kuva-yı Milliye Komutanlığı adıyla bir karargâh oluşturulmuştu. Bunun başına da Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın pek güvendiği Ali Fuat Paşa atanmıştı. Bu sıralarda Türkler, güney cephelerinde Fransızlara karşı bu güçlerle direnmeye çalışıyorlardı. Urfa, Antep, Maraş gibi vilayetler işgallere karşı direniyorlardı. Kuva-yı Milliye hem bu cephede hem de Batı ve Orta Anadolu'yu kaplayan iç ayaklanmaları bastırmak için var gücüyle uğraşıyordu. Ancak, tüm bu iyi niyetli oluşumların gücü ve sürekliliği de bir yere kadardı.

Dağınık, düzenli asker eğitiminden uzak, sivil asker bürokrat destekli halk oluşumlarının uzun süreli olarak işgalci ordulara karşı koyması olanaklı değildi. Artık meclis kurulmuş, ulusun iradesini eline almıştı. Bundan sonra ulus kendi ordusunu yaratmalı, yaratılan bu orduyla işgallere karşı direnmeli; bir bağımsızlık ve özgürlük savaşımına yönelmeliydi. Kuva-yı Milliye denilen ulusal güçler, bir kıvılcım başlatmış, direniş ruhunu harekete geçirmişti:

Bu Kuvayı Milliye Ruhu'ydu...

Bu ruh açığa çıkmış, kendisini belli etmiş; tek tek küçük kıvılcımların, bir volkana dönüşmesinin yolunu açmıştı. Şimdi düzenli orduyu oluşturarak, bölgesel direniş çabalarını topyekûn, yani bütüncül bir direnişe, karşı koymaya ve giderek de saldırı ve arındırma boyutuna taşımak gerekiyordu.

Artık sıra düzenli orduya geçmeye gelmişti.

Ancak nasıl?

Eldeki askeri birlikler, bırakışma sürecinde dağıtılmış, "*Askerlik kaldırıldı*" denilerek, yaygın bir terhis uygulaması gerçekleştirilmişti.

Ordular, adı var kendi yok bir durumdaydı. Yalnız birliklerdeki askerler değil, subaylar da neredeyse erimiş durumdaydı. Bir çözülüş yaşanıyor, çözülüşün pençesine düşmüş olan çırpınış, Anadolu haritasının her bölgesinde görülüyordu. Kadrolar boşalmış, askerler memleketlerine dönmüş, subaylar işsiz kalmış, kadrolar erimişti. Sultan ve Halife'nin, sırf Kuva-yı Milliye güçlerini dağıtmak için başvurduğu propaganda da hedefine ulaşıyordu. Yıllar içinde cepheden cepheye koşup durmuş askerlik mesleğindeki kişiler, bu propagandanın etkisiyle hızla firar yoluna gidiyorlardı. Birlikler boşalmış, firar edenlerin bir kısmı dağları mekân edinmiş; böylece Anadolu'da güvenlik kalmamıştı. Yunan ordusu ise ilerliyordu. Onlara Kuva-yı Milliye ile karşı koyma olanağı neredeyse yoktu. Bu durum, başlı başına kaygı duymaya yetiyor da artıyordu. Bu koşullarda yeni kurulan meclisin, olağanüstü uygulamalara yönelmesi kadar doğal bir şey yoktu[111].

111 Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem yay., İstanbul, 1983.

İhtilal Meclisi'nin Mahkemeleri: *"İstiklal Mahkemeleri"*

Onca isyan, onca kışkırtma, onca yurda ihanet!

Bunun üzerinden nasıl gelinebilirdi?

Tarihte bu zor günleri yaşamış toplumların başvurduğu yöntemler biliniyordu.

Fransa, 1789 Devrimi'nden sonra olağanüstü yetkilerle donatılmış ihtilal mahkemelerini devreye sokmuştu[112]. Devrim öncesinde Fransa türlü kargaşaların içinde boğuşuyordu. Aşırı savurganlık ve Amerika Devrimi'ne sırf İngiltere'ye inat olsun diye karışması nedeniyle Fransa'nın mali durumu alt üst olmuştu. Ağır eleştiriler karşısında çok daha fazla tutunamayan Kral XVI. Lui, sınıflar meclisi olan ve neredeyse 175 yıldır toplanamayan Etats Generaux'u acilen toplantıya çağırdı. Toplanan meclisin içinde toplum kesimlerinin temsilcileri vardı ve onlar, bu mecliste nasıl oy verileceğini bile bilmiyorlardı. Aralarında derin anlaşmazlık çıkınca meclis kendisinin ulusal meclis olduğunu duyurdu. Ardından da Kral'a meydan okudu[113].

Bu gelişmeleri dört gözle bekleyen ve sanki fırsat kollayan kızgın halk, Bastille Hapishanesi'ni ve kalesini basarak siyasi tutukluları salmak istemiş; bu karmaşa ortamında adi suçlardan tutuklanmış kişiler de salıverilmişti. Çarpışmalarda kral yaralanmıştı. XVI. Lui, Paris'ten kaçmak istedi; ancak yakalanarak yaka paça geri getirildi. Bu süreçten sonra Fransa'da Kurucu Meclis oluşturulmuştu. O, yeni bir anayasa ve sistemi oluşturacaktı. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni oluşturarak, bunu bütün dünyaya ilan etti. Artık eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve ulus ihtilalin temel ilkeleri ve sloganları haline gelmişti. Avrupa'da krallar, bu cumhuriyetçi oluşumun ve savunulan ilkelerin kendilerini de etkileyeceğini görünce, Kral ve hanedan üyelerine el atıp, onları savunma yoluna gidince, ihtilali yapanlar da daha radikalleşti. Monarşi kaldırılarak Fransa'da cumhuriyet ilan edildi[114].

112 Bkz. İsmet Giritli, "Fransız İhtilali ve Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.15, C.V, Temmuz 1989.

113 *A.g.m.*

114 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernest Von Aster, *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Phoenix yay., İstanbul, 2004.

Ardından da kral ve yakınları idam sehpasında can verdiler. Bu gelişmelerden sonra, artık sözde cumhuriyet gelmişti. Ancak Fransa daha derin iç kargaşaların içinde boğuluyordu. İhtilal, kendi çocuklarını yemek için ağzını sonuna kadar açmıştı. Devrimin öncelerinden Robespierre, terör yöntemini devreye soktu ve devrim aşamasına öncülük etmiş olan Dandon, Desmaulins, Heber gibi ılımlı kişileri bir bir idam ettirdi. Ardından da adına *"Tribunal Re Volutioaire"* denilen İhtilal Mahkemesi'ni devreye soktu. Bu mahkeme, binlerce kişiyi acımasızca idam sehpalarına sürüyordu. İhtilal Mahkemeleri'ne öncülük eden Robespierre de bir süre sonra, karşı devrimcilerin çıkışlarıyla idam sehpasında can verdi. Artık giyotinler durmuyordu; güçlü olan, ötekileri alt ediyor ve derhal giyotinin keskin bıçağının altına başlar sürülüveriyordu. Böylece Fransız İhtilali sırasında, 40.000 kişinin giyotinlerde can verdiği biliniyordu[115].

Tarihte böyle acı deneyimler vardı. Şimdi Türkiye, iki önemli sorunla karşı karşıyaydı: Birincisi, olağanüstü dönemlerde, olağanüstü yöntemlerin geliştirilmesi doğaldı. Aksi durumda zorlukların altından kalkabilmek olanaksızdı. İkincisi de öncekiler gibi, Türkiye'yi kanlı bir hesaplaşmanın içine sokmamak, olabildiğince bu dönemi acısız ve kansız atlatabilmekti. Ancak, o günkü koşullarda iç ihanet cephesi de dur durak bilmiyor, bilerek ya da bilmeyerek sürekli yeni yeni ihanetler üretiyordu. İşgalcilerle işbirliği, casusluk, bozgunculuk, eşkıyalık, soygun, asker firarları ve gündelik adi olaylar almış başını gidiyordu. Bu koşullarda, olağanüstü yöntemlerin ve uygulamaların devreye sokulması kaçınılmaz görünüyordu.

Temel dayanak, daha önce de değinilen, 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ydu. Yasa önce, meclisin yüksek saygınlığını dikkate alarak, onun meşruluğuna sözle, yazıyla ya da fiilen karşı koyanlara vurgu yapıyordu. Ulusun istenciyle toplanmış olan yüce meclisin varlığını kabul etmemek ve bu yönde eyleme yönelmek; giderek de başkalarını bu varlığa karşı duruş ve eyleme yönlendirmek vatan hainliği kapsamına alınıyordu[116].

115 İsmet Giritli, *a.g.m.*
116 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.38.

Öyle ya!

Ulusal egemenliğe karşı olmak, yeni anlayışa göre, ulusun varlığına karşı olmak ve onu ortadan kaldırmak anlamına geliyor, bu denli yüceltiliyordu. Çıkıp bir meydanda konuşan, nutuk atan, bir söyleşide bulunan kişiler, bu konuşmalarında halkı yurda ihanet etmeye yönlendirebilirlerdi. Bu yola gidenler kürek cezasına çarptırılacaklardı[117]. Yani zorunlu olarak, başka bir yöreye sürülüp orada oturmaya zorlanacaklardı. Bu eylemleri sonucunda bir olay çıkmasına neden olanlar, derhal ölüm cezası alacaklardı. Anlaşılan o ki, cephelerde sömürgeci saldırgan ordularla boğuşan Türkler, kendi içlerinde bir iç hesaplaşmanın kendi bedenlerinde ve ruhlarında açacakları yaraların neye mal olacağını duyumsuyorlar, bunun önüne geçmeye çalışıyorlardı.

Yasa hızla uygulamaya konuldu. Ancak uygulama aşamasında bir sorun kendisini gösterdi: Değinilen suçlar işlendiğinde, bu olaylara bakacak mahkemeler hızlı karar veremiyor, yeterli gelmiyor; bu durumda da gecikmiş ceza, ceza olmaktan çıkıyor, olağanüstü koşullarda kimi suçlular için suç işlemek, cepheden kaçmak için bir kaçış yolu haline bile gelebiliyordu. Diyelim ki adamın biri tutmuş, ilerleyen düşmana kılavuzluk etmiş; sonunda tutuklanmış ve mahkemeye verilmiş, uzadıkça uzayan yargılamalar, bunun gibi olaylar karşısında caydırıcılık özelliğini yitirmiş oluyordu. Sırf mahkemelerin yetersizliği ve yavaşlığı nedeniyle, yurda ihanet edenlerle ilgili çıkarılmış olan yasadan gerektiği gibi sonuç alınamıyordu. Sultan Vahdettin ve İstanbul Hükümetleri'nin kışkırtma ve propagandasıyla, askerliğin artık kaldırıldığına inanan kandırılmışların birliklerinden kaçmaları nedeniyle, zaten sınırlı olan askeri birliklere ait kadrolar hızla eriyordu[118].

Bunun üzerine, 11 Eylül 1920 tarihinde askerlikten kaçanlarla ilgili bir yasa çıkarıldı *(Firariler Hakkında Kanun)*... İşte bu yasa, hükümete olağanüstü uygulamaların en ileri noktası olacak yeni mahkemelerin kurulması için olanak sunuyordu. Yasaya göre, hükümetin önerisi ve meclisin onaylamasıyla birlikte, İstiklal Mahkemeleri adıyla olağanüstü yetkilerle donatılmış mahkemeler kurulabilecekti.

117 Yazarın notu: Kürek cezası, klasik Osmanlı döneminde, ceza alan kişiyi forsa olmaya zorlayan cezaydı. Süreç içinde bu anlayış değişerek, bir yerde zorunlu oturmaya dönüştü.

118 Ergün Aybars, *a.g.e.*, s.35.

Ve ardından hükümet harekete geçti. İsmet Bey (İnönü), 18 Eylül 1920 günü hükümet adına Meclis'e bir önerge sunarak, yurdun içinde bulunduğu koşulların ağırlığını dillendiriyor ve ivedi olarak, İstiklal Mahkemeleri kurulmasını istiyordu. Sonunda Meclis, Kastamonu, Eskişehir, Konya, Isparta, Ankara, Kayseri ve Sivas'ta yedi ayrı mahkemenin kurulmasına karar verdi. Ardından da bu mahkemeler için üyeler seçildi. Bu önemli bir gelişmeydi. Anadolu, kendi içinde, için için kaynarken, yurdun yazgısına el koymuş olan Meclis, kendisi de olağanüstü bir meclis niteliği taşıyor; ardından tutup, olağanüstü yetkileri olan mahkemeler kurmuş oluyordu. Üstelik bu mahkemelerin üyeleri, işi sırf yargıçlık olan kişiler değil, mecliste milletvekili olan kişilerdi. Böylece meclis, yeni bir olağanüstülüğe daha gidiyor; yasama ve yürütme yetkisinin yanısıra, yargı yetkisini de üstlenmiş oluyordu. Yasama erkini kullanmak, zaten yasalar çıkardığına göre meclisin elindeki bir etkinlikti; üstelik meclisin başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, hükümetin de başkanı olduğundan, yürütme erkini bütünüyle meclis üstlenmiş oluyordu. Böylece, meclis açıldıktan sonra yasama ve yürütme gücü tek bir merkezde birleşmişken, şimdi yargı erki de bu yapıya eklemleniyordu. Artık, üç erk de meclisin kendi tüzel kişiliğindeydi. Olağanüstü yetkilere sahip olan Büyük Millet Meclisi, güçler birliğini gerçekleştirerek bu olağanüstü özelliğini güçlendirmiş oldu. Böylece o artık, bir ihtilal meclisi olarak beden bulmuştu.

Anadolu, ulusal savaşta, bağımsızlık savaşımının yanında bir de ihtilal sürecini yaşıyordu.

İstiklal Mahkemeleri, bozulan düzeni kuracak en önemli araç olarak görülmekteydi. Tek tek, mahkemelerin bakacağı suçlar belirlendi. Özel bir yasa çıkarılarak, meclis tarafından seçilecek üç kişilik mahkeme üyelerinin yanısıra bir savcı ile bir yedek üyenin de duruşmalarda yer alması sağlandı. Meclisin milletvekilleri arasından seçilen bu hukukçu üyeler, kendi aralarından birini başkan olarak seçiyorlardı.

İstiklal Mahkemeleri'nin bir yöreye gitmesi gerektiğinde onlar bağlı oldukları meclisten bu görevi alıyorlardı. Bir suç ortaya çıktığında ve bu bir biçimde belirlendiğinde, ilk inceleme hükümet tarafından yapılıyordu. Bu süreç bittiğinde hükümet, elindeki dosyayı mahkeme-

ye gönderiyordu. Meclis, bir olayla ilgili mahkemenin görev yapmasına karar verdiğinde, mahkeme hemen o bölgeye hareket ediyordu. Eksikler belirlendikten sonra, mahkemeler bölgedeki çalışmalarına başlıyorlardı.

Askerden kaçmak, yurda ihanet etmek; ayaklanmak; casusluk ve bozgunculuk yapmak mahkemenin görev alanında bulunuyordu. Yine Anadolu Hareketi karşıtı propaganda, soygunculuk, görevini kötüye kullanma, halka kötülük ve baskı; asker ailelerine saldırı, yurt savunması için halktan toplanan yardımlardan mal kaçırmak, cinayet, yasa dışı hareketler, düşmana yardım etmek ve onlarla işbirliğine yönelmek, düşman ordusuna katılıp, Türkler'e karşı silaha sarılmak İstiklal Mahkemeleri'nin baktığı suçlardı. Yine mahkemeler, kendilerine ya da hükümete ulaşan ihbarlarla ilgili olarak harekete geçebiliyorlardı. Ya yapılan ihbar yanlışsa? İşte o zaman, mahkeme, iftira niteliğinde bir ihbar eylemiyle karşılaşırsa, bu ihbarı yapan kimse, o kişiyi haksız olarak bir kişiye yönelttiği suçla yargılanıyordu. Sırf bu nitelik, bu tür haksız ihbar yapanlar üzerinde önemli bir caydırıcılık yaratmıştı.

Mahkemeler, suçun türü ve niteliğine göre, değişik cezalar verebiliyorlardı. Yurda ihanet etmek ve örneğin cephede savaşan askerin eşine ya da yakınlarına saldırıda bulunmak, tecavüz eylemlerine yönelmek gibi suçların cezası idamdı. İdamlar asılarak ya da kurşuna dizilerek gerçekleştiriliyor; idam edilen kişinin boynuna, hangi suçtan idam edildiğine ilişkin bir bilgilendirme notu asılıyordu. Yine kimi suçlara kalebentlik cezası veriliyordu. Bu cezayı alan kişi, alınıyor, cezası süresince hapishane olarak kullanılan bir kaleye hapsediliyordu. Yine bunun yanısıra ağır hapis, sürgün, kürek cezaları da vardı. Kürek cezası, eskilerde gemilerde kürek çektirilerek uygulanan bir cezaydı; ancak adı bu olmakla birlikte, bu dönemde ağır hapis cezası olarak uygulanmaktaydı. Yine dayak, en yaygın ceza yöntemlerinden birisiydi. Hafif suçlar karşılığında uygulanan en yaygın ceza yöntemi buydu. Suçun işlenme sırasında, sanık bir zarara neden olmuşsa, bu zararın ödetilmesi yoluna da gidiliyordu. Eğer kişi bir kamu görevi yapıyorsa, görevden uzaklaştırılabiliyordu. Sanıkların suçu sabit olduğunda, işlenen suçun niteliğine göre mallarına el koyma, evini yıkma cezaları

da veriliyordu. Örneğin, suçlu, bir asker ailesine saldırıp, aileye zarar verdiyse, suçlunun evi yıkılabiliyordu. Asker kaçakları üzerinde caydırıcılık olsun diye, bu kişinin yakın bir akrabası, örneğin kardeşleri askere alınabiliyordu.

Mahkemelerin verdikleri kararlar kesindi. Her hangi bir biçimde, daha üst bir mahkemeye giderek, verilen suçu değiştirmek gibi bir yol kapalıydı. Verilen kararların yerine getirilmesinden, bütün sivil ve asker bürokratlar sorumluydu. Buna uymayanlar ya da bu görevi yerine getirmede eksikliği görülenler, ağır ölçüde suçlu sayılıyor ve yine aynı mahkemede yargılanıyorlardı.

Mahkemelerin, normal mahkemelerde görülmeyen kendine özgü özellikleri vardı: Mahkeme üyeleri, kendi vicdani kanaatlerine göre karar veriyorlardı. Verilen cezalar, ölüm cezaları hariç, derhal infaz ediliyordu. Ölüm cezaları ise, ancak meclisin onaylamasından sonra yerine getirilebilecekti. Bu mahkemelerin sabit yeri yoktu: Bir suç ihbarı alındığında, mahkeme üyeleri suçun işlendiği yöreye gidiyor, sanığı yargılıyor; sanığın hüküm veriliyor ve sanığa ceza verilirse derhal infaz ediliyordu. Mahkemeler basına açık olarak yapılıyor; yargılamalarda sorulan sorular ve sorulara sanık tarafından verilen yanıtlar gazetelerde yayınlanıyor; bu süreçler, bütünüyle şeffaf bir açıklıkla yerine getiriliyordu. Öyle ki bu yöntem, özellikle teşvik ediliyordu; çünkü yurdun son derece zor olan bu günlerinde, yurdun aleyhine suç işleyenlere verilen cezalar teşhir edilerek, bu yola yönelecekler üzerinde caydırıcılık etkisi yaratılmak isteniyordu. Yargılama yöntemleri oldukça açık, basit ve hızlıydı. Mahkeme bir olayda işlenen suçla ilgili karar verdiğinde, bu kararından dolayı sorumlu tutulamıyorlardı. Ancak, bu mahkemelerde sanıklar için avukat bulundurulmuyordu. Bir olayla ilgili sanık ele geçirildiğinde, hakkında yeterli delil bulunmuyorsa, kişi özgürlüğüne kavuşabiliyordu.

Mahkeme toplandığı zaman; kurul üyelerinin hemen arkasında; *"İstiklal Mahkemeleri Yalnız Allahtan Korkar"* sözü yer almaktaydı. İlk başta kişiye ürküntü veren bu söz, aslında bir tür korku salarak, caydırıcılık etkisi yaratmayı amaçlıyordu. Zaman içinde alınan yeni kararlarla, İstiklal Mahkemeleri'nin göreceği suçlarla ilgili yeni düzenlemeler yapılarak, mahkemelerin bakacağı davalar genişletildi.

Her mahkemenin görev yapacağı alan, özenle belirlenmişti. Mahkemeler, belli yargı dönemi sonunda, İçişleri Bakanlığı'na o belli süreler içinde yaptıkları yargılamalarla ilgili olarak raporlar sunuyorlardı[119].

Şimdi sorulabilir: İstiklal Mahkemeleri gerekli miydi?

Kuşkusuz evet! Kurtuluş çabalarını kemirme girişimlerini başka türlü önleme olanağı ne yazık ki bulunmuyordu. Toplumlar, zorlu var oluş savaşları vermek zorunda kaldıklarında, ister istemez bu tür olağanüstü önlemler almak durumunda kalabiliyorlardı. Türkler de kendi yurtlarını savunurlarken, kışkırtmalara, ayaklanmalara, bozgunculuklara, casusluklara, sabotajcılara, yardakçılara ve işbirlikçilere karşı, böylesine olağanüstü önlemler almak zorunda kalmıştır. Ancak bu önlemler nedeniyle, Anadolu'da düzen olabildiğince sağlanabilmiş ve ulusal savaş yürütülebilmiştir. Tersi durumda, Türklerin bu savaşı yürütebilmesi mümkün olamayacağından; İstiklal Mahkemeleri zorunlu olarak kurulmuştur.

Kabaran Gururlar ve Ulusal Cephe'de İlk Kırılmalar: *Çerkez Ethem'in İnadı ve Direnişi...*

Mustafa Kemal Paşa, artık düzenli ordu kurulması gerektiğine inanıyordu. Düşmanın düzenli ordusu vardı. Türklerin ise kadroları erimiş sınırlı askeri birliklerinin yanısıra, milislerden oluşan güçleri vardı. Askerlik eğitiminden geçmemiş, buyruk almayı ve buyruk vermeyi bilmeyen, çoğu zaman kural tanımayan bu güçlerle, düzenli bir orduya karşı savaş yürütmek olanaksız görünüyordu. Bu yurtseverlerin oluşturduğu güçlerle, düşmanın ilerlemesini yavaşlatacak direniş savaşları verilmişti. İçerde çıkan ayaklanmalarda, bu güçlerin katkısı yadsınamazdı. Örneğin, Demirci Mehmet Efe ve ona bağlı güçler, örneğin Aydın'ın direnişinde büyük uğraşılar vermiş, Yunanlılara ağır darbeler indirmiş; ulusun onuru için çırpınmış, canını dişine takmıştı. Yine Çerkez Ethem ve ona bağlı güçler, Uşak Cephesi'nde ve başka yerlerde bu direnişin kaleleri olmuşlardı.

Ancak, bu da bir yere kadardı.

119 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, *a.g.e.*

Ancak, insan hırsı ve gelecekte ikbal edinme arzusu! Benlik ve kabartılmış egolarla hareket edenlerin, kural tanımaz duruş ve tavırları... Düzensiz bir orduda, kimi başarılar elde edilince, kurallar tanınmadığında, kim baş kim değil, bunu ne bilmenin ne de anlamanın olanağı vardı. Homurdanmalar durmuyor; azıcık başarı, büyük kasıntılar, omuz kabartmalar ve böbürlenmelere neden olabiliyor; kıskançlık, düzen bozuculuğun mayası haline gelebiliyordu. Özellikle toplumla ilişkiler yönünden, düzensiz güçlerin büyük olumsuzlukları görülüyordu. Keyfi para toplamak, vergi salmak, askere almak; şiddet uygulamak... Bunlar savaş ortamında, ulusal savaşın toplum temelini sarsan başıbozukluklardı. Önce bu yakınmalar ortadan kaldırılmalı, ardından da ulus, kendi düzenli ordusuna kavuşmalıydı.

Zaman geçtikçe çoktan uç vermiş kasıntılı tavır ve çözülüş, önce Çerkez Ethem'le başladı. O zamana dek, sırf başarılarından ve direnişteki büyük katkılarından dolayı, kural tanımaz durumlarına zorunlu olarak göz yumulmuştu. Ancak, Çerkez'in ihtirasının sınırı yoktu ki! Her başarının kendisine, her başarısızlığın da başkasına ait olduğunu düşünüyor; başı yukarıda, burnu havada, kimseyi gözü görmüyordu. Üstelik kime ve ne için yakın durduğunu kestirmenin de imkânı yoktu. Gün geliyor, ittihatçıların, gün geliyor solcu akımların etkisinde görünüyor; yer yer de kendisini Anadolu yaylasının öz sahibi gibi görüyordu.

Çerkez Ethem, Bandırmalı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti.

Üç kardeşlerdi...

Ethem, Tevfik ve Reşit...

En büyükleri olan Ethem, Birinci Dünya Savaşı'na er olarak katılmış; başçavuş olmuştu. Küçük kardeşleri Tevfik ve Reşit ise, subaydılar... Onlara karşı kendi içinde bir özenti olduğu, kendisi subay olamadığından, subay kardeşlerinin üzerinde psikolojik baskı yarattığı da görülüyordu. Kardeşleri ise, ağabeylerinin gözlerinin içine bakıyorlardı. Ethem'in hırslı birisi olduğu her halinden belliydi. Birinci Dünya Savaşı bittiğinde terhis oldu, köyüne döndü. Yunan işgali ve ardından Anadolu'da yoğun bir kıyım başlayınca, Ethem de harekete geçti.

Ruhu, gelişmelere isyan ediyordu. Önce paraya gereksinimi olduğunu düşündü. İçinde var olan eşkıyalık ruhu derhal harekete geçti: Tuttu, eski İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırarak, 50.00 lira fidye aldı. O Rahmi Bey ki, İttihat ve Terakki'nin en gözde adamlarından biriydi. Ethem'in gözü pek, atak bir kişiliği vardı. Eşkıyalıktan elde ettiği parayı da kullanarak, çevresinde gönüllü bir sivil müfreze oluşturdu. İlerleyen Yunan işgaline, bu müfrezesiyle karşı koymaya başladı[120].

Gerilla savaşı yapıyor; ardına takılan adamlarıyla atlarının üzerinde yaptıkları saldırılarla Yunan birliklerine darbeyi vuruyor; aman vermiyor, yaptıkları yıkımı kâr sayıyor ve sonra hızla geri çekiliyorlardı. Yedeklerine aldıkları küçük çaplı toplarla, seri hareket yeteneği olan süvarileriyle ilerlemiş, ancak hareket yeteneği sınırlı büyük güçlere, ne ölçüde zarar verebildiğini görmüştü. Oysa vur kaç taktiği nereye kadardı ki? Düzenli, kararlı, sürekli saldırıya yönelip belli mevzileri tutamadıktan sonra, bu aşamada çok önemli olmakla birlikte Ethem ve adamlarının yaptıkları, işgali sona erdirecek bir yöntem olamazdı.

Gezici ve yaklaşık 4000 atlı askeri olan bu güçlere o dönemde *"Kuva-yı Seyyare"* deniliyordu; yani gezici, yer değiştirici güçler...

Çerkez Ethem, kendisini bu gezici güçlerin genel kumandanı ilan etti. Bölgede olan diğer sivil asker oluşumlar da bu nitelemeyi benimsemişlerdi. Ankara henüz ulus iradesini eline almış ama Mustafa Kemal Paşa, kongreler dönemini aşıp, ulusal oluşumu etkin ve yaygın bir duruma henüz getirmiş değildi. Bu süreç ortaya çıktıkça ve belirgin bir nitelik kazandıkça, Çerkez Ethem'in o zamana değin edindiği güç ve ona olan ilgi ve yönelişler de bir çıkmazın içine girmeye başladı. Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı döneme dek, Batı Anadolu'da Çerkez Ethem'in sözü geçer, herkes ona boyun eğer; ona karşı çıkan, bir anlamda onun hedefi haline gelebilirdi.

Gerçekten de bu dönemde, padişah fermanlarıyla köpürüp kabaran isyan dalgalarının bastırılmasında Çerkez Ethem'in büyük bir katkısı olmuştu. Geyve, Adapazarı, Düzce ve Bolu bölgesinde ortaya çıkan isyanların üzerine Çerkez Ethem'e bağlı güçler hızla ulaşıyor, çetin uğraşılar veriyor; sonunda ayaklanmalar bastırılıyor, ulusal güçlerin varlığı bu bölgelerde duyuruluyor ve benimsetiliyordu. Çerkez

120 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, Bengi kitap, 2009.

Ethem, yoksul kitlelerin düş dünyasında kendileri için önemli gördükleri bir konumda kendisini benimsetmesini başarıyordu. O ve çevresindekiler, halktan kişilerdi. Yüzyıllardır toplumsal yapının kendine özgü sarmalında ezilen ve sömürülen kişiler, yine kendi içlerinden çıktığına inandığı bu güçlerin, bir yandan Yunan işgallerine karşı dururlarken, öteki yandan da toplum içinde yerel güçlü eşraf ve feodal beylere karşı duruşunu, bir halk savaşçılığı olarak görüyor, içten içe kendi durumlarıyla özdeşleştirerek, destek veriyorlardı. Giyimleri, yemeleri içmeleri, hal ve tavırları kendileri gibiydi; Çerkez Ethem ve adamlarında bir anlamda, kendi içlerinde dillendiremedikleri, dışarı vuramadıkları duygularını ve kimliklerini görüyorlardı. Onların, kendi özlemlerini yansıttıklarını sanıyorlar, bu açıdan seyyar güçleri kendileriyle özdeşleştiriyorlardı.

Üstelik Çerkez Ethem kalkıp müfrezeleriyle bir isyan hareketinin üzerine gittiğinde, kanlı çarpışmalar da olsa, olayın elebaşlarını acımasızca cezalandırıyordu. Onlara yardım eden varlıklı feodal beylerden, eşraftan ve kimi İstanbul Hükümeti'ne bağlı sivil-asker bürokratlardan hıncını alabildiği ölçüde acımasızca alıyor; hatta yöre zenginlerinden, tüccarlarından haraçlar alınıyor; yoksul kitleler ise Çerkez Ethem'i kendi dünyalarında mitleştirerek, sanki bir Köroğlu gibi yüceltiyorlardı. Hükümetin ve ordunun pek bir şey yapamadığı, kutsal değerlerin, hiçe sayıldığı bu ortamda, Çerkez'in yaptıklarına karşı kendi ruh dünyasında onu sanki bir efsane değerine koymuş ve gönlünde yüceltmişti. Azıcık palazlanmış olanlar, Ethem'in vuracağı darbeden korkuyor, güçsüzler, zaten yitirecek şeyleri olmadığından, onu kendi algı dünyalarına bir kahraman olarak yerleştiriyorlar, çoğu kişi de kimi zaman Ethem'in zorlamasıyla kimi zaman da kendi isteğiyle bu seyyar güçlere katılıyorlardı. Ethem kendisine karşı oluşan bu güvenden de destek alarak, çevresinde kimisi işsiz güçsüz, kimisi kanun kaçağı, kimisi maceraperest kişilerden oluşan müfrezesini gittikçe büyütme yoluna gidiyordu. Otorite boşluğunun olduğu bu dönemde, yerel güçler Çerkez Ethem'e destek veriyor; kendisine katılan gruplar ortaya çıkıyor; böylece o, elindeki gücü büyüttükçe büyütüyordu. Gücü büyüdükçe de namı artıyor, adı ünleniyordu. Batı Anadolu'nun pek çok

yerinde olduğu gibi, özellikle Kütahya ve yöresinde Çerkez Ethem'in namı ve ünü almış başını gitmişti.

Derken, Yozgat'da Çobanoğulları ayaklandı. Yıl, 1920 yılının Şubat ayıydı. Ayaklanma bir kaç ay sürdü. Ayaklanan Çobanoğulları bütünüyle Yozgat'ı ele geçirmiş, bölgede ulusal oluşumun varlığına son vermişti. Üstelik bu hareket, adım adım çevreye yayılma eğilimi içine de girmişti. Çobanoğulları'na bölge halkından yoğun katılımlar oluyor, bu gelişme Ankara'yı derin bir kuşku ortamına itiyordu.

Bu zaman dilimi, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bir meclis açmak için uğraş verdiği aylara denk geliyordu. Ayaklanmanın hedefi, öteki ayaklanmalar gibi Ankara ve doğal olarak Meclisti.

Meclis, elindeki güçlerle bu ayaklanmaları bastırmanın o an için olanaklı olmadığını derhal gördü. Meclis ulusal varlığı tehlikeye sokan bu hareketin bastırılması için Çerkez Ethem'den yardım istedi. Ethem'i Ankara'ya çağırdı. Kendi iç dünyasında hep askerlere özenti içinde bakmış olan Çerkez Ethem, pek çok paşanın böyle bir isyanı bastırmak için kendisinden medet umar olduğunu görünce önü alınamaz egosunun tutsağı olmuştu. Artık O, düşük rütbeli subaylara değil, paşalara bile tepelerden bakıyor, güç elinde olduğu için, kendisi olmazsa hiç bir şeyin yapılamayacağını düşünüyordu. Bu kez O, içinde türlü duygularla, kabaran egosu ve hoşnutsuz tavırlarıyla Yozgat yollarına döküldü. Yozgat'a geçerken Ankara'ya uğradı. Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Çevresine sürekli olarak, Ankara'da Meclisi ve o meclis adına hareket eden savaş önderlerinin işe yaramadığını söyleyip duruyordu.

Yozgat'a vardığında, kısa sürede ayaklanmayı bastırdı. Bir kısım kışkırtıcıyı, ayaklanmaya katılanları kurşuna dizdirdi. Bununla yetinmedi; ayaklanan asilerin bir kısmını zorla kendi güçlerinin içine katarak, Ankara'ya doğru harekete geçti. Sinir içinde söyleniyor; sağa sola buyruklar savuruyor; artık kendisi için belirlenen çizginin dışına çıktığını her tavrı ve sözüyle gösteriyordu. Kin biledi kişi, görünürde Ankara Valisi Yahya Galip'ti. O'nun ayaklananlara yardım ettiğini ileri sürüyor; bir halk mahkemesi kurulmasını isteyerek, onun ve ona destek verenlerin yargılanarak idam edilmelerini istiyordu. Bu sözler ve istekler Ankara'ya ulaştığında, doğal olarak orada tedirginlikler

yaratıyordu. Bu çıkışlar ve suçlamalar, Ankara odaklı ulusal oluşum üzerinde ikilik, ayrılık ve bölünme eğilimleri çıkarabilirdi. Doğal olarak, ciddi bir belgeye dayanmayan, sırf kişisel hırsların sonucu olan bu istekler kabul edilecek gibi değildi. Ancak yine de bir sorun çıkmasın diye, Yahya Galip görevden alınarak, olay geçiştirilmeye çalışıldı.

Ancak Çerkez Ethem yine de hızını alamadı ve kimilerine göre, Ankara'ya döndüğünde, Mustafa Kemal Paşa'yı ayaklarından meclis kapısına asacağını bile söylemekten geri kalmadı. Çerkez Ethem, aşırı egosuyla, orta yerde dönüp duruyordu. Hala bir halk mahkemesinin kurulmasını istiyor, örneğin Mustafa Kemal Paşa için söyledikleri yetmiyormuş gibi, Miralay Refet Bey'in Yozgat İsyanının bastırılmasında hiç bir katkısının olmadığını, kendisi savaşırken onun Çorum'da saklandığını ileri sürüyordu. Hırs almış başını gitmiş; köpük köpük, Uşak'tan Yozgat'a, Yozgat'tan da Ankara'ya doğru yayılıyordu. Çerkez bu kez, başka savlar ortaya attı. Refet Bey, yargılanmalıydı. Araya hemen hatırlı kişiler girerek, Ethem'in isteklerini geçiştirmeye çalıştılar. Güçlükle bu isteklerinden vaz geçirildi.

Çerkez Ethem, arkasında süvarileri, Yozgat'tan Ankara'ya doğru geliyordu. Ancak, Yozgat isyanı da bastırılmış; Ankara'ya yönelen kanlı kalkışma, güçlükle bastırılabilmişti. Meclis, Yozgat İsyanı'nı bastırmasından dolayı Çerkez Ethem'e *"Ulusal Kahraman"* unvanını verdi. Mustafa Kemal Paşa ise, Çerkez Ethem Yozgat'tan döndüğünde, bu yasa tanımaz, kural bilmez kişiyle karşılaşmak istemedi. Batı Cephesi'ndeki durumu yerinde görmek amacıyla Eskişehir'e gitti. Ethem Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemal Paşa Afyon'a geçmişti. Ulusal Savaş'ın başlarında, Ulusal Savaşı örgütleyen kişiler arasında oluşan bu çatlak, tam da Yunan ilerleyişinin başladığı bu günlerde, kabul edilecek gibi değildi. Bu durumun ivedi olarak çözülmesi gerekiyordu.

Düzenli Ordu'nun Kuruluşu: *Sancılar, İsyan ve Çatışma...*

Onca olumlu işler yapmış olan Çerkez Ethem'le artık yollar ayrılmak üzereydi. Kimi şeyler kabullenebilir, görmezden gelinebilir; geçen zamanla birlikte, oluşan olumsuz duygular bir sönüş sürecine

geçebilirdi. Ancak kimi şeyler, olan bitenin üzerine binince, sorunu daha da çetinleştiriyor, pek çok şey birbirini tetikliyor, kötü kader, ağlarını örmekten geri kalmıyordu.

Artık Çerkez Ethem, Ankara'ya asla güvenmiyordu. O kendisini Anadolu'nun en güçlü savunucusu, belki de fatihi olarak görüyor ve bu duygu kabarışı ile her dediğini yaptırabileceğini sanıyordu. Ankara'da ise özellikle Mustafa Kemal Paşa ve onun gibi düşünenler kararlı biçimde düzenli ordunun kurulması için çaba içine girdiler. Çerkez Ethem'in bu yeni tavırları artık ona güvenilemeyeceğini, günü geldiğinde bir kalkışmaya yönelebileceğini açıkça göstermişti.

Düzenli Ordu kurulması yönünde düşünceler dile getirildiğinde ve bu sözler Çerkez Ethem'in kulağına gittiğinde, buna şiddetle karşı çıktı. Temel düşüncesi, düzenli ordunun kurulmasıyla, kendisinin ikinci planda kalacağıydı. Yeni asker alınacaktı; tamam... Ancak bir de, kendisine bağlı gezici güçler, düzenli ordu haline getirilecekti. Bunun için temaslarm başladığı duyumları kulağına çalınıyor; örneğin İsmet Bey'in bu yönde yaptığı konuşmalar kardeşleri tarafından kendisine aktarılıyordu. Bir ara Fevzi Paşa çıkmış, "seyyar jandarma" kurulacağını açıklamıştı. Bununla düşünülen, büyük ölçüde, Çerkez Ethem ve onun gibi düzen dışı güçlerin, jandarma kadrosuna alınmasıydı.

Çerkez Ethem tedirgindi: Bu gelişmeler, onun elinden çok şeyin kaçacağını, daha doğrusu bunun öncesinde bulunulduğunu görüyordu. Sonra kendisi, o zamana dek hep tepeden baktığı, küçümsediği paşaların emrine girmesini, asla düşünemiyordu.

Yunan ordusu ise ilerliyordu. Adım adım köyler, kasabalar, kentler Yunan ordusunun ayakları altında eziliyor; yurt köşeleri bu zilletin altında kan ağlıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bir yandan düzenli ordunun kurulması emrini vermiş, ardından askere almalar, yeni birlikler oluşturmalar ve onları eğitmeler başlamıştı.

Çerkez'in bu duruşu kimi zaman açıktan kimi zaman gizli kapaklı homurdanışı can sıkıyordu. Paşa, Yunan güçleriyle ciddi bir kapışma öncesinde, Anadolu'da yazgısal dönüşümün bu en duyarlı zamanında, Çerkez Ethem'in tavırlarının önemli bir sorun yaratabileceğini anlamıştı.

Yapılacak şey artık belliydi:

Çerkez Ethem'e bağlı gezici güçleri dağıtmak...

Yoksa düne kadar Anadolu'nun yazgısının oluşumunda olumlu yönde büyük katkıları olan bu güçler, bir iç savaşın en büyük aktörü ve ulusal yıkım ve felaketin güçlü bir dinamiti olabilirdi. Tercih edilen şey, doğal olarak, bu sorunun barışçıl yönden çözümüydü. Ancak buna Ethem'in yüksek egosu olanak tanıyacak gibi değildi. Araya yığınla kişiler konuldu; yığınla görüşmeler yapılarak, bu gerçek kendisine ve yakınındaki kişilere anlatılmaya çalışıldı. Ancak olmuyor, Çerkez Ethem inat ediyor, Nuh diyor peygamber demiyordu. Onca öğüte karşın olumlu bir çizgiye varılamıyordu.

Mustafa Kemal Paşa artık yapılacak bir şey olmadığını açıkça görüyordu.

Ankara'ya gelişinin birinci yıldönümü günüydü:

27 Aralık 1920...

O, Garp Cephesi Komutanlığı'na bir emir yazarak, artık kalkışma ve isyan boyutuna gelmiş bu katı duruş nedeniyle, Çerkez Ethem'e bağlı güçlerin yok edilmesi emrini verdi. Yeni oluşturulan düzenli ordu birlikleri Çerkez Ethem güçlerinin üzerine yürüdü. Arka arkaya pek çok mevzide yoğun çarpışmalar oldu: Anadolu, bir iç savaşın içinde kıvranıyor; kardeş kardeşi vuruyordu. Bir Fetret Dönemi gibiydi. Bir yanda düşmanın ensede nefesi, öte yanda, o nefesi omuzlarında duyanların, birbirleriyle kanlı dövüşmeleri...

Bu durum, kuşkusuz Yunan tarafında sevinçle karşılanmış, bu bölünme ve çatışma, onlar açısından yeni umutlar uyandırmıştı. Çerkez Ethem günlerce bu savaşta birlikleriyle direnç göstermek için çırpındı durdu. Ancak olmadı; ona bağlı güçler, iyi eğitim görmüş, savaş tekniğini bilen düzenli birliklerin karşısında duramadılar. Yenildiler ve dağınık bir halde, geriye doğru çekilmeye başladılar.

Çekildiği yer, gerilerdi. O gerileri ise Yunan ordusu tutmuştu. Çerkez Ethem, önce ikilik, ardından bölünme ve çatırdama, derken savaş ortamında didişmeler sonrasında, kendini Yunan tarafına atıvermişti.

Artık, dünün kahramanı Çerkez Ethem'in Yunan ordusuna sığınmaktan başka seçeneği kalmamıştı. O da sığınma yolunu seçti ve 26

Ocak 1921 günü Yunan ordusuna teslim oldu. Ondan artakalan güçler de ikiye bölünmüştü; bir kısmı Çerkez Ethem'le Yunan ordusu saflarına geçerken, öteki kısmı düzenli orduya katıldı. O zamana dek, düşmana karşı ortak bir gövde halinde yer alanlar, şimdi karşı cephelerde; biri düşman saflarında, öteki karşı tarafta birbirlerine silah sıkmaya hazırdılar[121].

Türkiye kendisi işgal altındayken, bir de kanlı ve çirkin bir iç savaşın içine yuvarlanıvermişti. Bir yanda, dünyayı karşısına almış ulusal ordu; öteki yanda, fermanları, fetvaları, Saltanatçı ve Hilafetçi, İngilizci güçlerle örülmüş, işgalci Yunan ordusu... Ve onun batı dünyasında çok boyuttan destekçisi Batı Emperyalizmi...

Tarih, bu dengesiz savaşı ibretle izliyordu.

Yeni Ordu, Yeni Dönem:

Ya düzenli birlikler? Onlar ne durumdaydı?

O günkü koşullarda, bırakışma döneminden sonra dağıtılan Osmanlı birlikleri sanki bütünüyle boşalmış, ordu bir iskelet durumuna gelmişti. Kadrolar olduğu gibi erimiş; askerlik bitti söyleminin etkisiyle kişiler silahlarını İngilizlere teslim edilmek üzere bırakıp, köylerine yurtlarına geri dönmüşlerdi.

Asker Alma Kurulları, görev yaptıkları yerlerde askere alınacak kişi bulmakta güçlük çekiyorlardı. Geçmiş dönemin acı anıları içinde insanlar, çocuklarını hüzünlerle, acılarla askere uğurluyorlardı. Korku, kaygı, umut ve hınç iç içeydi. Kimi yerlerde karşı duruşlar olmuyor değildi. Yeniden askere alınmak istemeyen ya da askerken kaçanlar dağlarda kol geziyor; yol kesip, adam soyup, eşkıyalık yapıyorlardı. Böyle olduğunda derhal İstiklal Mahkemeleri o yöreye hareket ediyor; asker kaçaklarıyla ilgili olaylara müdahale ediyorlardı. Yalnız asker kaçaklarına değil, ulusal hükümetin kararlarına karşı çıkanlara, casuslara, bozgunculara ve işbirlikçilere de...

121 Konu için genel olarak bkz. Cemal Şener, Zeki Sarıhan, *Çerkez Ethem İhaneti*, Kaynak yay., İstanbul, 1998; yine bkz. *Çerkez Ethem'in Anıları*, Nokta yay., İstanbul, 2008; Ahmet Efe, *a.g.e.*; yine ayrıca, *Nutuk*'ta ilgili sayfalara bakılabilir.

Anadolu ise her şeye karşın, kenetlenmeye çalışıyor; yok olmanın eşiğinde yeni bir dirilişi türlü sancılar ortasında gerçekleştirmek için kıvranıyordu.

Askere alınabilenler, içi firar olaylarıyla adeta boşaltılmış, bir iskelet haline gelmiş birliklerde eğitimden geçirilmeye çalışılırken, kulaklara fısıldanan kışkırtmalar, sultan ve halifenin askerliği kaldırdığına ilişkin söylentiler ve "fitne fesat" gibi nedenlerle askerden kaçışlar yoğundu. Subay kadroları da yetersizdi. Birinci Dünya Savaşı'nın pek çok cephesinde, Türk subayları adeta erimişti. Ardından da bırakışma ile birlikte kadroların lağvedilmesiyle, bu yurtsever kişiler oraya buraya savrulmuşlar, üstelik ittihatçılık gibi saçma bir suçlamayla karşı karşıya da kalmışlar ve sanki bir günah keçisine çevrilmişlerdi.

Bu zorlukların yanısıra başka yığınla zorluklar da kendisini göstermiyor değildi. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi kırsal alanlarda, dağlarda ve mağaralarda asker kaçakları büyük tehlikeler yaratıyorlar; güvenliği alt üst ediyorlardı. Kaçan, yanında kendisine verilen silahı ve diğer araç gereci de götürüyordu. Kendisinin gidişi bir kayıp; yanında götürdüğü ve ulusal varlığın aleyhine kullandığı silahların, cephanelerin ve diğer mühimmat ve araç gerecin elden çıkışı da başka bir kayıptı...

Bu da bir yana, yurt sevgisiyle askere giden ve yurt savunmasına koşan yurtsever kişiler, geride bıraktıkları ailelerinin her an dağlardan gelecek saldırılarla karşı karşıya olacağını düşünüyor; moraller alt üst oluyor; ruh dünyasında yaratılan bu olumsuz etkiler, geride sağlam olarak durmaya çalışanlar üzerinde de yıkıcı etkisini gösteriyordu. Anadolu var olmaya çalışırken, kendi içinden gelen çözülüşlerle de savaşmak zorunda kalıyordu. Karşı propagandalar ise durmuyor; köşe bucak oraya buraya sızmış olan casuslar ve bozguncular, üzerlerine düşen görevi layıkıyla yapmaya çalışıyorlardı.

Askerden kaçışlar için çıkarılan yasa ile güvenliği sağlamak için, kırsal alanda görev yapacak gezici jandarma birlikleri oluşturuldu. Ankara'da subay eksikliğini gidermek için bir subay okulu açıldı. Ordunun gereksinimleri hükümet tarafından karşılanmaya çalışılıyordu. Sonra en büyük yara haline gelmiş, seyyar güçleri bir disipline sokmak

için atak yapıldı: Kuva-yı Milliye birlikleri, Savunma Bakanlığı'na bağlandı. Her ortamda olan karşıtlar, bu gelişme üzerine de daha yoğun biçimde derhal harekete geçtiler. Dillendirilen şey, ulusal savunmanın Kuva-yı Milliye güçleriyle, yani Çerkez Ethem ve onun gibi kişilerle daha iyi yapılacağıydı. Mustafa Kemal Paşa ve onun gibi deneyimli askerler, bu eleştirilere sıkı biçimde karşıydılar. Geçmiş dönemde yaşanan deneyimler nedeniyle, bu görüşler onlar için hiç bir anlam oluşturmuyordu. Bildikleri ve anladıkları şey şuydu: Düzenli birliklerden oluşan Yunan ordusuna ancak, düzenli bir ordu oluşturularak karşı konulabilirdi. Dağınık güçler, sivil oluşumlar demek, kuralsızlık ve keyfilik demekti; bu ise, kalıcı bir başarı için geçerli olamazdı.

Bu düşünceler doğrultusunda hemen harekete geçildi. Batı Anadolu'da düşman ordusuna karşı bir cephe oluşturulmuştu: Bu cephe ikiye bölünerek, güney kısmına komutan olarak Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlardan Refet Bey (Bele), batı kısmına ise İsmet Bey (İnönü) komutan olarak atandı. Bütün bu düzenlemelerde, ordu komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa temel belirleyiciydi. Batı Cephesi'ndeki ordudaki askeri birlikler, piyadelerden ve topçulardan oluşuyorlardı. O günkü askerlik tekniği açısından bu çok gerekli ve belki de ordu için kaçınılmaz bir oluşumdu.

Ancak, hem coğrafyanın sağlayacağı olanaklar, hem düşman ordusunun yayılma alanı ve stratejik konumu, Mustafa Kemal Paşa'yı elde olan ancak daha da güçlendirilmesi gerektiği düşüncesine götüren bir oluşuma yöneltti: Süvariler...

Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunda seri hareket edebilen, arka cephelere yayılabilen, düşman yollarını kesebilen ve beklenmedik anda beklenmedik baskınlar yapıp, olanak olduğunda kaçış yollarını tıkayabilen süvarilerin gerekliliğine inanıyordu. Bu nedenle O, çok ivedi biçimde kurulmasına çalışılan düzenli orduda, olabildiğince büyük bir süvari gücü oluşturulması emrini verdi. Üstelik bu süvari gücü, dağıtılmak istenen dağınık sivil güçlerden de beslenebilecekti. Dağıtılan güçlerden, yeni bir olanak yaratmak, en akıllıca şeydi.

Süvari birlikleri coğrafyanın özelliklerinden yararlanarak düşmana darbe vuracak en etkili güç olabilirlerdi. Süvariler bu tasarımın, en değerli askeri gücü olacaktı.

Onlar atlarıyla seri biçimde hareket ederek, düşmanın hiç ummadığı yerde onların karşısına dikilebileceklerdi. En dağınık arazilerde hızla ilerleyebilir, yüksek manevra gücü ve hafif silahlarıyla, büyük ordulara karşı saldırıları gerçekleştirebilirlerdi. Süvari atlarını mahmuzlar, düşmanın üzerine yönelttiği topların ve mavzerlerin gürleyişlerine, yağmur gibi yağan şarapnellere aldırış etmez, seri biçimde yalın kılıç, düşman unsurlarının üstüne atılabilirdi. Oyalanmazlardı. Vurması gereken darbeyi vurur; sonra hızla hareket ederek, toplanması gereken yerde toplanabilirdi. Süvariler, ordunun en hareketli, en kıvrak, en hızlı ve en taktik unsurlarından birisi olabilirdi. Açlığa, susuzluğa dayanıklılıkları, doğal koşullara uyum yetenekleri, onları üstün kılan özellikleriydi. . Süvariler zamanla açlığa ve susuzluğa alışır, kimi zaman sıcak yemek yüzü görmez, yol boyunca bulduklarıyla yaşamayı başarırdı; çünkü fazla erzak taşınamaz, taşınsa da onu pişirecek ve yemeye hazır biçime getirmek kolay olmazdı. Çoğu zaman süvarinin yiyeceği, suyu atına bağladığı azık torbasındaydı. Kimi zaman günlerce at sırtında açta açıkta yol alırdı. Temel silahı tüfeği ve kılıcıydı. Atlarının ardına bağlayıp çekebildikleri küçük, ancak hareket yeteneği büyük topları onlar için son derece önemliydi. Sızma ve imha hareketlerinin en yaman, en hünerli gücüydü. Düşmanın arkasına sızar ve gerekiyorsa mevzilenir; tuzak kurar, tuzağa düşürür; cepheden ve açıktan mavzer ve kılıçlarla düşmana saldırırken, top atışlarıyla kaçış yollarını keser ya da imha edilecek ne varsa imha eder; ancak işini bitirince yıldırım hızıyla geri çekilirdi. Süvariler, kılıç darbeleriyle düşmanın tuttuğu hatları ve cepheleri yarar ve geçerlerdi. Çoğu zaman da piyade ve topçu destekli saldırılarda yer alırlardı. Yunan cephesi güçlendirildiği için, süvarilerin tek başına bunu ilk başta yapması pek mümkün olmayabiliyordu. Türk piyadesiyle birlikte harekete geçtiğinde, piyadenin açtığı gedikten sızıp, arkaları tutmak süvarilerin işiydi. Bunun için de süvariler piyade destekli hareketlerde, ilk başlarda beklemek durumunda kalabilirlerdi. Piyade cepheyi tutup, düşmanı sabitlediği zaman, süvariler devreye girer; düşmanın beklemediği bir anda, en sıkı ve korunaklı düşman hatlarında, onarılamaz gedikler açarlardı.

Yunan ordusundaki süvari sayısı, Türklere göre daha azdı. Türk süvarisi, Yunan ordusunun en çekindiği güçlerden biriydi. Sü-

vari için önemli olan, atı ve kılıcıydı. Bu iki şey, Türk süvarisinin en vazgeçilmez yoldaşıydı. Bir de, başından hiç eksik etmediği, üzerine hilal işlenmiş olan kalpağı onu başkalarından ayıran en önemli özelliğiydi[122]...

Süvariler, artık düzenli ordunun en önemli askeri unsurlarından birisi olmuştu.

Türk'ün Ölüm Fermanı: Sahne 1: *San Remo...*

Tarih durmuyor, akıyordu.

Türkler, her ne kadar ihanetin ve işgüzarlığın pençesinde kıvranıp, bir dirilişi ve atılımı örgütlemeye çalışırlarken, gözü doymaz sömürgenler, başkalarını hep aşağı gören duruş ve tavırlarıyla, yağlı lokmaları midesine indirebilmek için, kendisi için en görkemli sofraları hazırlamak gayretkeşliğinden geri kalmıyorlardı. O sofranın çevresinde iştahı kabarmış olarak yer almış olan efendiler, uğraşa uğraşa en lezzetli yemeğin kendi önlerine konması için akıl almaz ayak oyunları, kandırmacalar ve cingözlükler içinde, zekâ oyunlarına yöneliyorlardı. Onların duruşları dik, omuzları gergin, tavırları bencil ve egoları yüksekti. Karşısında yer alanların ise omuzları çökmüş, belleri bükülmüş; ancak gülmeye çalışan yüzlerine gülüşleri yapışmış bir haldeydiler; çünkü bu ibret sahnesinde onlara düşen rol, kendileri için efendi olarak gördükleri hatırlı yiyicilerinin önünde el ovuşturmak, boyun kırmak ve yüzlerine yapışan gülüşleriyle gülmeye çalışmaktı.

Sofranın adı Sevr, bu sofraya yemek olarak sunulan altın tabaklar içinde Osmanlı'nın artakalan mirası ve doğal olarak Türklerin ulusal varlığı ve onuruydu. Çünkü zaten Türk olmayanlar, neredeyse Osmanlı Devleti'nde geçmişi yüzyıla dayanan ulusçuluk rüzgârlarıyla savrulup gitmişlerdi. Türkler, imparatorluğu temsil eden bir halk olarak, şimdi bu bezirgânı bol, alıcısı zengin sofrada kendi ulusal varlıklarını, varoluşunu sağlayan bedenlerinin ve ruhlarının; kendilerine kişilik ve duruş veren değerlerinin yok edilmek istendiğinin tanığı oluyorlardı. Kendisini temsil etmesi gereken bezirgânlar ise,

122 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç*, Zeus yay., İzmir, 2010.

hala çok şeyin bittiğini görmüyor, görse de görmezden geliyorlardı. Onur tezgâhları ise, direniş ruhunun olmadığı bu gibi zamanlarda, cömertçe müşterilerine hizmet edebiliyor; onur satıcılarıyla alıcıları, bu tezgâhların başında, kendilerine yakışan pazarlığı yapıp duruyorlardı. Sözde kendilerini haklı gösterecek her türlü dayanağı hazırlamışlardı. Söyleme göre savaşı bitirmek ve barışı aramak gibi yüksek ülkülerle hareket ediyorlardı.

Öyle ya!

Satan cingöz, alan da iflah olmaz kör alıcı olduktan sonra, sudan bahaneler bu dönemde bol miktarda alıcı bulabiliyor; bu masallara inanmaya hazır olanlar, zaten inanıyorlardı. İnanmak istemeyenler ise tarihin hiç değişmeyen nitelemeleriyle karşı karşıyaydılar. Onlar barış düşmanı, isyancı, toplumun kanını emen, insanlığın düşmanı olan birer asalaktılar... Her türlü kötü niteliği üzerlerinde taşıyor, acımadan kendi çıkarları için barışı baltalıyorlardı. Ancak onlara göre, insanlık ve barış kazanmalıydı...

İnsanlık ve barış gibi şatafatlı sözler, üzerlerine sömürgecilik ve ırkçılık sosu dökülerek, tezgâhlara sürülüyor; bu tezgâhlarda sahtesi satılıyor, sahtesi alınıyordu. Alışverişin ne denli kârlı olduğunu düşünen ilke satıcıları da, ellerini ovuşturarak, ne kadar kârlı bir ticaret yaptıklarını hesap edip duruyorlardı.

İşte şimdi artık, sözde insanlık ve barış adına harekete geçmişlerdi. Almanya, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ile anlaşmalar yaparak, Birinci Dünya Savaşı'nı bitirmişlerdi. Rusya ise, 1917 Devrimi ile birlikte, sınıf egemenliğine dayanan bir siyasal, toplumsal ve ekonomik bir düzen oluşturarak, kendisine apayrı bir dünya kurmuş; yeni açılımlara yönelmişti. Türkler, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, ulusal bir örgütlenme peşindeydiler. Hem batı, hem de onların Türkiye'de temsilciliğini yapan uzantıları, bu harekete önderlik edenleri ve katılanları isyancılar, Bolşevikler, hatta dinden çıkmış zındıklar ve yankesiciler olarak nitelendiriyorlardı.

Bu hareketi, iştahla başına oturup, yağlı lokmaların düşlerini kurdukları sofraya üşüşen ve ancak mide bulandıran sinekler olarak görüyorlar; hatta "Ankara bataklığında, kurbağa sesleri çıkmaya başla-

dı" gibi abuk sabuk yorumlar yapıyorlardı. Derhal harekete geçmişler, sinek olarak gördükleri varlıkları ortadan kaldırmak için, adına Yunanistan denilen aleti devreye sokmuşlardı. Silah, top, ölüm ve kan; hiç ama hiç birisi kar etmemişti. Türkler, beklediklerinden çetin direniyorlardı.

Şimdi öngörülen şey, Türkleri de kendileri için uygun gördükleri barışa zorlamaktı. Bu nedenle, 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo'da toplanarak bir araya geldiler.

San Remo, İtalya'nın Kuzeybatısı'nda bir dinlence kasabasıydı. Denizi ve sakinliği ile ünlü bu kasaba, şimdi dünyanın en güçlü ülkelerinin temsilcilerine ev sahipliği yapıyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, hesap içinde hesap döndüren bu açıkgöz efendiler, birbirlerine çelme takmak, kandırmak; akıl almaz cingözce hesaplarla, birbirlerini aldatmak yoluna gitmişlerdi. Birileri, başkaları için daha önemliyken; birileri de doğal olarak daha önemsizdi. Önemliliği ya da önemsizliği belirleyen şey, karşısındakinin değerinden çok, beğenmek durumunda olanın çıkarıydı. Bütün değerleri, çıkarlar belirliyor; yol haritasını bu gem almaz ihtiras belirliyordu.

Savaşın bitimine doğru, Rusya'da devrimin olmasıyla birlikte, devrimi gerçekleştirenler, bu iç hesapların kaydedildiği defterleri, yani gizli anlaşmaları ortaya döküverdiler. Artık savaş yıllarının bütün kirli hesapları, aldatmacaya dayanan planları, öngörüleri, tasarımları, pazarlıkları, alınan verilen sözler ortadaydı. Dökülen kirli çamaşırlardan, tuhaf kokular çıkıyor; herkes, bu yeni sahne içinde, kendisine biçilen değeri daha açıkça görüyordu. Sovyetler en beklenmedik şeyi yapmışlar; bu gizli niyetleri, düşünceleri, planları açıklayarak, dostları birbirlerine düşürmüşlerdi.

Bu anlaşmalarda, diğer yenilen ülkeler için olduğu gibi, Osmanlı ülkesi için de geleceğe ilişkin öngörüler vardı. Kim nereden, ne kadar pay alacak; bunları kendilerince bir bir hesaplamışlardı. Çıkarlar çatışmıyor, göz dikilen yerler için, birbirlerine çelme atmıyor değillerdi; ancak savaş sonrasında onlar, üç aşağı beş yukarı, Türkler'e dayatacakları barış koşullarını belirlemek istiyorlardı. Birbirlerine atmayı düşündükleri çelmeler, son derece ibret vericiydi:

Örneğin, son anda İngiltere'ye çark etmiş ve onun kollarının altına sığınmış küçük Yunanistan, kendisine Akdeniz'de en büyük rakip olarak İtalya'yı görmeye başlamıştı. Nereden bakılırsa bakılsın, İtalya'nın hesaplarıyla, Yunanistan'ın hesapları birbiriyle çelişiyor; ortak etki alanlarında, kendileri için ayrı ayrı gelecek belirliyorlardı. Ancak, bir toprak parçası üzerinde iki ayrı egemenlik olamayacağına göre, ikisi de İngiltere'nin gözünün içine bakıyor; İngiltere'nin kimden yana ağırlığını koyacağı merak edilip duruluyordu. İngiltere ise, elbette öncelikli olarak kendi hesaplarını düşünüyordu. Kime ne kadar yanaşacağına, onların göz kırpmaları değil, İngiltere'nin çıkarları karar verecekti.

Ancak, yine de burada yani San Remo'da bir araya gelerek, Osmanlı Devleti'nden artakalan toprakları nasıl paylaşacaklarına kendilerince karar verdiler. Türkler, bu görüşmelerde yer alamamışlar; kendileriyle ilgili karar süreçlerinin dışında bırakılmışlardı.

Aralarında görüştüler, uzlaştılar ve bir karara vardılar. Aldıkları kararı, Osmanlı Devleti adına muhatapları olan Tevfik Paşa'ya ilettiler. Tevfik Paşa alınan kararları görünce dehşete kapılmıştı: Kararların hükümleri son derece ağırdı. Bunu kabul etmek demek, bütünüyle Türklerin varlığının silinmesi, tam bir sömürge haline gelmeleri demekti.

Paşa bunu açıkça karşısındakilere söyleme cesaretini de gösterdi. Ancak, yine de bu tür çıkışlar çare olmuyordu. Paşa, başkent İstanbul'da bu tür görüşlerini söyleyip durduysa da hiç bir çare olmadı. Sonuçta ötekiler, yani İtilaf Devletleri, Türkleri bu anlaşma hükümlerine razı etmek ve Anadolu'da direnişe hazırlanan ulusal varlığı kırıp parçalamak için, para ve silahça destekleyip, özellikle İngiltere'nin her daim sırtını sıvazladığı Yunanistan'ı Türklerin üzerine sürüverdiler.

Artık Haziran ayına gelinmişti.

Havalar ısınmış, yaz günleri çoktan başlamıştı. Türkler, bir yandan İstanbul'da politik dalaverelerin içinde bunalıp dururlarken, öte yandan, Anadolu'da bir dirilişi yaşıyorlardı.

Zıtlıklar iç içe, beklentiler değişik değişikti. Kimisi bir gelişmeyi bir canlanış, uyanış ve diriliş olarak görürken, başkası da bir yıkılış ve yok oluş olarak görebiliyordu. Herkes olaylara, bulunduğu yönden bakıyor; gerçek bakanın bakış nedenine göre değişiyordu.

Bu ortamda Yunanistan, *"Büyük Yunanistan"* düşünün peşine düşmüştü. Sanki büyük zaferler elde etmişti. Kendisini destekleyen ve pohpohlayan kimi çığırtkanların itelemesi ve yol göstermesiyle, büyük orduların havasında Anadolu'nun içlerine doğru ilerliyordu. İlerleyişin bir yönü Uşak, Afyon; öteki yönü Balıkesir, Bursa, Eskişehir'di.

Yunan ilerliyor; Türk yurdu, adım adım eriyor; kutsal görülen topraklar, bir bir düşman eline geçiyordu. Türk Anası, o günleri anlatan dönemin kartpostallarından birinde, bir eli yüzünde, öteki eli Anadolu toprağında, kendisi de hüzünlü yurdun üzerine oturmuş, sırtını İstanbul'a dönmüş olarak ağıt yakıyordu:

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yok mudur kurtaracak bahtı Kara Maderini...[123]

Dize ünlü vatan şairi Namık Kemal'e aitti. Şimdi o dizeler, Türk anasının ağzında ağıt olmuştu. Aynı sıralarda Mustafa Kemal Paşa da meclis kürsüsünde şöyle haykıracaktı:

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini
Bulunur kurtaracak, bahtı kara maderini...

Meclis Kürsüsüne Serilen Siyah Örtü (*Puşide-i Siyah*):
"Osman Ayaklarımın Altındadır"...
Önce İzmir; derken İstanbul ve şimdi de Bursa...

İşgal, kanlı pençesiyle yurt ananın bağrını parçalıyor, onu nefes alamaz duruma sokuyordu. O ananın çocukları ise bin bir türlü bölünme ve parçalanma içinde didiniyorlardı. Kimisi, ananın bağrı gitmiş, kolu bacağı budanmış; bunu önemsemiyor; kimisi yurt ananın bağrına tutunarak, onun temiz bağrına sığınarak, kan deryası içinde bir diriliş savaşı veriyordu.

Bursa, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu kutlu kentlerinden biri, ilk başkentiydi. Sultan Osman ve Sultan Orhan'ın ve Türklerce manevi değeri büyük pek çok kişinin mezarı bu kentteydi. Dağınık Türk birlikleri, ellerinden geldiği kadar bu ilerleyişi durdurmak için çırpınıp durmuşlar, ancak başarılı olamamışlardı. Sonunda Yunan ordusu 8 Tem-

123 *Yazarın notu:* Şiir Namık Kemal'e aittir. *"Mader"* sözcüğü ise, Farsça'da doğuran, dünyaya getiren; anne anlamına gelmektedir.

muz 1929 günü Bursa'yı işgal etti. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin türbesinde Yunan askerleri tarafından, tarihsel şımarıklıklarıyla akıl almaz rezaletler işlendi. Bölgeyi savunmaya çalışan Bekir Sami Bey'in ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın bütün çabaları sonuç getirmemişti.

Kenti savunmaya çalışan Bekir Sami Bey, bunun olanaksız olduğunu görünce elindeki güçler çok kayıp vermesinler düşüncesiyle kentin boşaltılması için önlemler almaya koyulmuştu. Böylece Yunanlılar, pek önemli bir direnişle karşılaşmadan Bursa'ya girdiler. Tarihi kent Bursa düşmüştü. Bursa'yı işgal eden güçlerin komutanı Mavridis, büyük bir tantana içinde gelip, hükümet konağına yerleşmişti. Konağın üst katındaki altı odayı işgal edip, caka dolu tavırlarıyla Bursa'da Yunan Yönetimi'nin varlığını göstermeye çalışıyordu.

Yunan ordusunda dövüşenlerden biri de Venizelos'un oğlu Sofokles'ti. Bursa'nın düşmesinden sonra O, yanına aldığı bir fotoğrafçıyla Osman Gazi'nin türbesine gitti. Askerleri, Osman Gazi'nin türbesinin tahta kapısını omuzlayarak, çatırtılar içinde kırdılar. Sofokles, Osman Gazi'nin sandukasına geldi. Önce sandukanın başında içkiler içildi. Sonra Sofokles, ayağa kalktı ve "Kalk ey Osman, senle vuruşmaya geldim!" diye naralar attı. Ardından sarhoş haliyle Osman Gazi'nin sandukasına bir kaç tekme atarak, büyük bir zafer kazanmış edası ile fotoğrafçısına döndü; Osman Gazi'nin naşının başında, elinde kılıcıyla bir hatıra fotoğrafı çekmesini emretti. Fotoğraf çekildi. Sofokles, çektiği fotoğrafı ülkesine gönderirken, arkasına şu notu düştü: "*Ordularımız Bursa'ya hâkimdir. Şu anda Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman, ayaklarımın altındadır*"[124].

Bu Türklere ve tarihlerinin en önemli simasına karşı, en büyük saygısızlıktı.

Yunan ordusu durmak bilmiyordu: Adım adım ilerliyor; İnegöl, Yenişehir'e yönelip buraları işgal ediyor; Mudanya'ya doğru gidiyor; gittiği yerlerde ocaklar söndürüyor, insanları katlediyordu.

Bütün Marmara, iç bölgelere doğru Yunan kuvvetlerinin eline geçti. Cepheden gelen acı haberler, Türklerin yüreğinde onulmaz yaralar açıyor, vicdanlar sızlıyor; ulus kan ağlıyordu. Bursa gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna tanıklık etmiş bir kentin böylesine hoyratlık-

124 Mehmet'in Hikâyesi, Numro 11 (Kemal Arı Arşivi).

larla, acımasızlıklarla karşı karşıya kalışı, ulusun gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nin de onurunu yaralamıştı.

Ya Osman Gazi'nin hatırasına yapılan hakaret?

Boyunlar bükük, dudaklar titrek, gözler yaşlıydı. İzmir'den sonra pek çok yurt köşesi gibi, Bursa'nın da düşmesi, çok kişiye artık dünyanın sonu gibi geliyordu. Bir bilinmezlik, kara bir hortum almış başını, yurdu hınçla, hoyratlıkla yutuyordu. Kapkara bir yas havası vardı. Bursa'nın düşüşünün sorumlularını arama telaşı ve çırpınışı, ne sağlayabilirdi ki? Tedbirsiz davranıldığı, Bursa'nın yeterince savunulmadığı savı vardı. Ancak, neyle ve nasıl olacaktı bu direniş? Heyecan kasırgası içinde sarmalanmış duygularının tutsağı olmuş, acıdan tutukluk yapmış vicdanlar, bunun yanıtını vermiyor, veremiyordu. Sonunda, bir kısım milletvekili bir önerge vererek, meclisin oturumuna ara verilmesini ve başkanlık kürsüsüne kara bir örtünün örtülmesini istedi.

Bu girişimin mimarı, Trabzonlu bir milletvekiliydi:

Nebioğlu Hamdi[125]...

Bu önergenin nedeni, Bursa'nın düşüşü, oradaki Müslüman halkın uğradığı akıl almaz kötülükler ve kıyımlardı. Ulus, bu aşamada acısını, bu kara örtü ile göstermiş olacaktı. İzmir'den sonra, şimdi Bursa da ulusal vicdanda büyük bir acı yumağı oluşturmuştu. Ulusun en kutsal varlığı, onun sözü olan kürsüydü; şimdi bu kara örtüyle, ulus elemini, yasını gösteriyordu. Üstelik ulusal vicdan hep kapkara bir örtü ile kararıp kalamayacağına göre; o kürsünün mutlaka oradan kalkması gerekirdi. Bunun koşulu da belliydi:

Bursa'nın kurtarılışı...

Evet, Bursa bir an önce kurtulmalıydı. Bursa'yla birlikte Osman Gazi'nin, Orhan Gazi'nin ve nice kutsal tarihsel varlığın ele geçirilişinden sonra ancak o kara örtü kutsal kürsüden kaldırılabilirdi.

Ancak, meclisin telaşı, tepkisi, sorumlu arar tavrı bitmek bilmiyordu. Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey, bu söz dalaşını, tavırları ve telaşı dindirmek için çırpınıp duruyorlardı. Ancak olmadı: Tepkiler yatışmıyordu. Yeterince direnmediği düşüncesiyle Bekir Sami Bey topun ağzındaydı. Araştırma yapıldı ve Bekir Sami Bey'in ihmali

125 Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX/55, Mart 2003.

olduğuna karar verildi. Ardından, Batı Cephesi'nde önemli bir güç olan birliğinin başından alındı ve Antalya ve Bölgesi komutanlığına, ardından da Kuzey Kafkasya Askeri Ateşeliği'ne getirildi. Olmadı; bir türlü bu yönlendirmeler derde çare değildi. Sonunda Kuva-yı Milliye Dönemi'nin bu önemli siması, emekliliğini isteyerek, bir köşeye çekilmek zorunda kaldı.

Türk'ün Ölüm Fermanı: Sahne 2: *Sevr...*

Artık, ikinci sahnenin perdeleri açılabilirdi.

Türkün, ölüm fermanının ikinci aşamasına sıra gelmişti. Yunan Ordusu Bursa düştükten sonra, adım adım ilerliyordu. 1920 yılının yaz sıcağında, bu kez de Anadolu bozkırı, Yunan işgalinin getirdiği ateşin altında kavruluyordu. Giderek, hemen bütün Batı Anadolu ve Doğu Trakya, Yunan işgaline uğramıştı.

İstanbul'da belli ölçülerde Anadolu direnişine sempatiyle bakan siyaset erbabı, bu gelişme karşısında zor duruma düşmüş; onlar ve basındaki işlek kalemler, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında başlayan direnişin, ne büyük felaket getirdiğinin tellallığını yapıp duruyorlardı. İstanbul'da bu gibi zevatı, öfke dolu bir psikoloji kaplamış; günah keçisi gibi gördükleri yurtseverleri, tarih önünde acımasızca yargılayıp duruyorlardı. Kendisini galip olarak gören devletler ise bu durumun yarattığı hava içinde, neredeyse bütünüyle San Remo'da alınmış kararlara dayanan barış koşullarını, Türklere benimsetmenin sırasının geldiğine inanıyorlardı. Böylece hazırladıkları bir metni, Osmanlı Hükümeti'ne sunmuşlardı.

Sultan Vahdettin ulusal güçlerin geriye çekilişini; kendi görüşlerinin doğru çıktığına yoruyordu. Artık O, barış metninin imzalanmasına razı olmuş görünüyordu.

22 Temmuz 1920 günü, Osmanlı Saltanat Şurası alelacele toplandı. Artık, Sevr metni önlerine konulmuştu. Bu şura, barış metnini imza yetkisine sahipti. Artık onlar, bilindik oyunu oynuyorlar; bir yandan onlar, öteki yandan saray ve hükümet çevreleri; *"Ne yapalım, başka çare kalmadı"* demeye getiriyorlardı.

Bu hava içinde üyeler, Türklere kendi yurtlarında ölüm fermanı niteliğinden başka bir yönü bulunmayan metni, tarihin tanıklığı içinde imzalayıverdiler. Damat Ferit Paşa, ünlü filozof Rıza Tevfik Bey, yanlarında eski eğitim bakanlarından Hadi Paşa ve Bern Elçisi Reşat Halis Bey ile birlikte, sanki bir zafer elde etmişler gibi Sevr Antlaşma metnini 10 Ağustos 1920'de imzaladılar.

Artık Türklerin boynu, bir darbede koparılmak üzere giyotine konulmuş bulunuyordu.

Giyotini hazırlayanlar!..

Ya onların giyotinde Türklerin ve Türkiye'nin kafasını koparmak için gerekçeleri neydi?

Örneğin İngiltere Başbakanı Lloyd George, Türklerin deliliklerinden, körlüklerinden ve sözüm ona cinayetlerinden söz ederek onların Sevr'le ne büyük bir cezaya çarptırıldıklarını gören düşmanlarının nasıl mutlu olacaklarını anlatıyordu. George, kendini alamıyor; Türkler'i yerden yere vuruyordu. Ona göre, Türkler, ülkesinde saldırgan olmaktan başka hiç bir niteliği olmayan bir kavimdi. Sırf güçlerine güvenerek, elinde bulundurdukları toprakları, dünyayı iyiliğe kavuşmaktan yoksun kılacak kadar kötü yönetmişlerdi. Uluslar şimdi bu perişan alanlarda, uygarlığı yeniden getirmek hakkına, hatta ödevine sahiptirler[126]...

Eh; işte sömürgeci bakışın zirvesi... Demek uygar uluslar, Türkler'i bulundukları coğrafyada Sevr'e, yani idama ve ölüme mahkûm ederek, insanlık ve uygarlık görevi yapıyorlarmış(!)...

Nasıl bir uygarlıkmış ve ödevmiş ki bu; böylesine katı yöntemlerle, o yüce görevi yerine getirmiş olsun?

O'na göre, bu aynı ödev Kızılderililere karşı, Amerika'yı kuranların hareketlerinin meşruluğuna benziyordu.

Demek, Amerikalı Beyaz Adam, Kızılderililerin kendi vahşi anlayışına karşı, Amerika'yı kuranlar, onları yok etmekte ne denli haklıysalar, şimdi onlar da Türkleri tıpkı Kızılderililer gibi imha etme ve yok etme hakkına sahip bulunuyorlardı. Sömürge ve soykırım, uygarlık adına yapılan bir eylem olarak Türklere dayatılıyordu.

126 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi yay., İstanbul, 1981.

Lloyd George'un kafa dengi, Fransız Başbakanı Georges Clemenceau da ondan geri kalmıyordu. Sevr'de, tutmuş kurul adına bir nota vermiş; emperyalizmi kendine göre savunmuştu. Ona göre, Kurul Türklerin yüksek erdemleri arasında yabancı ulusları yönetme yeteneğinin bulunduğu kanısında değildi. Tarih onlara, Türklerin birçok başarıları yanında, birçok kusurlarını da göstermişti. İstilaya uğramış uluslar ve kurtulmuş milletler... Bütün bu değişimler içinde bir tek örnek yoktur ki Avrupa'da, Asya'da Afrika'da Türklerin baskısı altına geçmiş bir memleketin maddi bayındırlığı ve kültür düzeyi düşmüş olmasın, diyordu Clamenceau... Ve yine ona göre, hiç bir örnek gösterilemezdi ki; Türk egemenliğinin kalkması ile maddi bayındırlık artmamış, kültür düzeyi de yükselmemiş olsun. İster Avrupa Hıristiyanları, ister Suriye, Arabistan ve Afrika Müslümanları arasında olsun, Türk fethettiği her yere yıkım getirmişti. Savaşta kazandığını barış dönemlerinde de geliştirme yeteneğini göstermişti[127]...

Anlaşmaya İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Yunanistan başta olmak üzere, pek çok Avrupa ülkesi imza koymuştu. ABD ve Sovyetler Birliği'nin çekimserlikleri vardı. Uzun, karmaşık, ayrıntılı açıklamalardan oluşan eklerle, uzun bir metin oluşturulmuştu. Toplam 12 bölümden oluşan, 433 maddelik dev metin, ayrıntıları açısından, Osmanlı Devleti'nin eylemli olarak varlığına son veriyordu. Metin, bir bitişin ve yok oluşun fermanıydı. Bunu kabul etmek demek, Türkler için idam ipini boyunlarına geçirmek demekti.

Öyle ya!

Artık Osmanlı ülkesi denilen yer; İstanbul ile Anadolu'nun küçük bir parçasıydı. Dev gövde, baştan bütünüyle koparılmıştı. Sözde baş, İstanbul; gövde de kırpılmış, biçilmiş Anadolu'nun iç kısmıydı. Gövde ile başın arasına, Boğazlar üzerinden kalın bir düğüm atılmış, güçlü devletler o düğümün ucundaki ipi çekip duruyorlardı. Başın ise, boğazına atılan düğümlerle nefes boruları o denli sıkılmıştı ki, bırakalım hareket etmeyi, nefes alacak hali bile yoktu. İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Türklerin nefes borusu, varlık nedenleriydi. Buralar şimdi, yalnız barış zamanlarında değil, savaş zamanlarında bile bütün devlet-

127 Tarık Zafer Tunaya, "Tarihin Yolu Nasıl Keşfedilir? Atatürk ve Osmanl Mirası", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Eczacıbaşı yay., İstanbul, 1983, s.s.9-11.

lerin gemilerine açık tutulacaktı. Buna Türkler bir şey diyemeyecek; bir egemenlik belirtisi ortaya koyamayacaklardı.

Bu durumda başkent, nasıl varlığını güvenlikte görebilirdi ki?

Ya Boğazların yönetimi? O nasıl olacaktı?

Türklerin varlığına son veren cellâtlar kulübü, buna da karar vermişlerdi: Uluslararası bir komisyon kurulacak ve boğazları bu kurul yönetecekti... Yani Türkler için yaşamsal önemi olan boğazlar, bütünüyle uluslararası bir kurulun egemenliğine geçmiş ve Türklerden koparılmış oluyor; baş İstanbul iken, ona gövde olarak bırakılan Anadolu'daki küçücük bölgenin de ilişkisi, bıçakla kesilir gibi kesiliyordu.

Ya koparılan yerler; onların hali niceydi?

Bölüp kesmekte, parçalamakta pek hünerli olanlar, bunu da ustalıkla yapmayı başarmışlardı: 15 Mayıs 1919'da kanlı biçimde işgal edilen ve Türkiye'deki ulusçular için bir tortu halinde bir acıya dönüşen İzmir neredeyse bütün Batı Anadolu ile birlikte, Yunanistan'a veriliyordu. Yine Doğu Trakya bu devlete bırakılmaktaydı. Küçük Yunanistan, anlaşılmaz biçimde birden boy atmış, devasa büyümüştü.

Ya Anadolu'nun doğusu?

Doğuda iki yeni devlet kuruluyordu: Ermenistan ve Kürdistan...

Tarih, bu aşamaya gelince yeniden diriliyor muydu?

Bilinmez!

Sonradan, 21. Yüzyılın başında bile, Türkiye üzerine oynanan oyunlar dikkate alındığında, aslında sonradan kurgulandığı sanılan pek çok şeyin köklerinin bu aşamada adına Sevr denilen ölüm fermanına dayandığı derhal görülebiliyordu... Sahte ve sözde Ermeni soykırımı yalanının, emperyalist bir oyun olarak, tâ bu yıllardaki sanal kurgulara dayandığını gösteren olayların aktörleri, o günlerden bu günlere sırıtarak gülüyor ve ellerini ovuşturarak, tarih denilen aynanın önünde poz veriyorlardı.

Yine Osmanlı'yı imparatorluk yapan büyük toprak parçaları; Irak; Arabistan ve Suriye İngiliz ve Fransızlarca paylaşılıyor; Irak'ta İngiliz, Suriye'de Fransız mandası kuruluyordu. Türklerin öz yurdu olan Anadolu'da da işgalci güç, yapacağını yapmış; avurtlarını açarak, Antalya ve Konya'yı İtalyanlar, Adana, Sivas ve Malatya gibi yerleri de

Fransızlar ellerini ovuşturarak yutmak üzere ağızlarına atıvermişlerdi. Osmanlı ülkesi nasılsa parçalanıp, kırpılıp, cüceleştirilmişti. Cüceleştirilmiş bir Türk yurdunun, büyük bir orduya ne gereksinimi olurdu ki! Artık onun, büyük askeri güce gereksinimi olmadığı da düşünülüyordu. Bu nedenle, 50.000 kişilik bir silahlı güç onun için yeterli görünüyordu. Ancak; bu ordunun hafif silahları olacak, ağır topları, tankları, uçakları olmayacak; denizlerde savaş gemilerini yüzdüremeyecekti... Ekonomik sömürgeyi getiren kapitülasyonların ve diğer ekonomik ayrıcalıkların varlığı ağırlaştırılarak sürdürülüyordu. Onca toprak parçası koparıldıktan sonra, geride kalan o küçük toprak parçasında yaşayan azınlıkların da hakları sonuna kadar gözetiliyordu...

Bu garip, çok garip bir oyundu.

Büyük bir karabasan, Türklerin omuzlarına oturuvermişti.

Türklere bırakılan yurt, neredeyse Konya, Yozgat, Ankara üçgeninde bir yanı Ermenistan, öteki yanı Kürdistan; daha başka yönleri de İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar tarafından sarılmış küçücük bir toprak parçasıydı. Onlara yurt diye sunulan kara parçası denizlerden bütünüyle yoksundu. Dillendirilmese de kuzeyinde bir Pontus Devleti ha kuruldu ha kurulacaktı. Denizlerden nefes alamayan Türk yurdunun çevresi böylesine bir hırs kümesiyle sarmalanmıştı. Boğazlarda kurulacak yeni statü ile Anadolu'nun baştan, yani İstanbul'dan bağlantısı koparılıp atılıyordu. Türkler, boğazlar üzerinden boğazlanırken, kuzeyden, güneyden, doğudan ve batıdan kolları ve bacakları budanarak sarmalanıyor, bir hareketsiz külçe haline getiriliyordu. Güçlüler eline makası almış, Türklerin yurdunu kendi keyiflerince kırpıp duruyorlar; sözde barış için, bir ulusu ufalaya ufalaya, üfürüp savurmak üzere *"Sevr"* rüzgârının önüne atıyorlardı. Bu itilerek dayatılan yeni görüntüde, önerilen; aslında önerilmeyip, sırf kurbanın kandırılması gibi önüne uzatılıveren yemle, Türk Yurdu ya da Türk Sultanlığı denilen o zavallı ülke nasıl ayakta kalabilir, nasıl yaşayabilirdi ki?

Onu sarıp sarmalayan güçler, kaldı ki denizlerden ve başkentten koparılmış bu varlığın devamına izin verirler miydi? Verseler bile bu koşullarda kendi kendine yaşamını nasıl sürdürebilirdi ki?

Hayır; bu olacak iş değildi...

Tarih, olan biten karşısında şaşkın; ancak gerçek karşısında da suskundu.

Türklerin bu idam fermanıyla, ulusal varlığı artık bütünüyle son bulmuş görünüyordu. Bu oyun, yüz kızartıcı biçimde Sevr'de sahneye konulurken, oyunun izleyicisi konumundaki Türk ulusu, isyan duyguları içinde izlemekten başka bir şey yapamıyorlardı. Tarih, yüzünü kızartmış bu oyunu izlerken, bir ulusun yok oluşuna tanıklık ediyordu.

Haber, ulusal vicdan üzerinde bomba gibi patladı. O zamana dek, böyle bir anlaşmayı imzalamanın, ulusa ihanet olduğunu söyleyen ulusal güçler, uzlaşma devletlerinin dayattığı ve İstanbul Hükümeti'nin imzalamaktan çekinmediği büyük bir ihanet olarak görmekte gecikmedi.

Diriliş Hamlesi 1:

Sevr, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda bağlaşığı olan öteki devletlerle imzalanan anlaşmaların hepsinden ağırdı. Ancak, işte olan olmuş; İstanbul Hükümeti Türkleri yok etmeyi amaçlayan bu idam fermanını imzalamaktan çekinmemişti. Ancak, Ankara'daki ulusal gücün merkezi olan Ulusal Meclis, derhal bu anlaşmaya sert bir tepki vererek, bunu tanımadığını bütün dünyaya açıkladı. Bir diriliş hamlesi ve özgüven duygusuyla, İstanbul Hükümeti'nin hiç bir işleminin ve imzaladığı belgenin, hukuksal önemi bulunmadığını söyledi ve reddedildiğini duyurdu.

Ya bunu imzalayanlar?

19 Ağustos günü, onlarla ilgili de kesin tavrını koyarak, kararını verdi. Antlaşma metnine imza koyanları ve onaylayanları, vatana ihanet etmiş sayarak vatandaşlık haklarından yoksun kılan bir karar aldı. Artık Damat Ferit ve anlaşmayı imzalayanlar, meclisin kararı ile vatan haini sayılmışlardı...

Artık, askeri bir direniş ve giderek yaygın bir ulusal savaş kaçınılmazdı. Zaten, gelişen olaylar ve koşullar bunu gerektirmekteydi. O

zamana dek, ulusal güçler, yani Kuva-yı Milliye güçleriyle bir noktaya kadar direnişte bulunulmuştu. Ulusal ordu ise yeni kurulmuş, onca yokluk ve eksikliğe karşın, eldeki olanaklar ölçüsünde geliştirilmeye çalışılmıştı. Yunan ilerleyişi ise durmamış, bütün Batı Anadolu'yu Türklerden koparmıştı. Ancak, Türklerin ölüm fermanı olan Sevr'den sonra, bu kararların direnişçilere uygulatılabilmesi için işgallerin yaygınlaştırılacağı beklenilen bir şeydi.

Şimdi, Yunan ilerleyişinin karşısında ulusal ordu, ilk sınavını verecekti.

Her kötü şey, yanında iyi şeyleri de getiriyordu.

Sevr'in ağır koşulları, Türklerin daha da kenetlenmesine ve içlerindeki direniş istencinin fışkırmasına neden oldu. Ulus, kendi içgüdü ve istenciyle hareket eder konuma gelmişti. Ulusal güçler destekleniyor, ulus bireyleri varlarını yoklarını ulusal direniş için ortaya koyuyorlardı. Ülke hiç bir zaman bir sanayi ülkesi olamadığı için, yerel güçlü eşraf, toplumun temsilcisi gibi ortaya çıkmıştı. Genel ve yaygın kanıya göre biraz daha varlıklı ve saygınlığı olan bu kişiler, artık ulusal direnişten yana tavırlarını daha bir kararlılıkla koymuşlardı. Onları destekleyen sivil asker bürokratlar, toplum içinde önemli bir rolü de üstlenmişlerdi. Aykırılara karşı, ulusal refleks derhal harekete geçebiliyor, onları dışlıyordu. Böylece, Anadolu bir kenetlenme sürecinin içine girmiş; iç isyanlar sonrasında güçle sağlanan yatıştırma, yerini bir dinginliğe bırakmışken, şimdi o dinginlik bir kararlılığa, ulusal istence ve direniş arzusuna dönüşüyordu.

Uluslaşma süreci kuramsal tanımlamadan çok daha önce, eylemde ve uygulamada yaşanıyordu. İşgal edilen bölgelerde, soydaş ve dindaşlarının başına geleni duyan yaygın kırsal alandaki köylü zümre, kendisine liderlik eden bir eşrafın çevresinde yer alarak kenetleniyor; kentlere gelerek, ulusal cephede yer almaya çalışıyorlardı. Sivil direniş grupları, yani Kuva-yı Milliye'nin önemli insan kaynağı bu biçimde sağlanıyordu.

Yine sivil örgütlenme hareketinin en yaygın kurumu, ulusal savunma örgütleri, yani Müdafaa-i Milliye Heyetleri'ydi. Onlarda da öncüler sivil eşraf, sivil asker bürokratlar ya da sivil aydınlardı. On

lar yaygın bir ağ kurarak, silahlı güçlerin gereksinimlerini sağlamak için didiniyorlardı. Böyle bir yapı içinde, ulusal güçler yaygın ve etkili bir boyuta ulaşmışlardı. Bunlardan taburlar, alaylar oluşturulmuştu. Başlarında bir sivil eşraf yer alıyor; ancak askeri olaylarda düşüncelerinden yararlanacakları bir yardımcıları yer alıyordu. Sivil ve askeri direniş güçleri hep dirsek temasında olmuşlardı. Gereksinim duyulan pek çok şey, özellikle silahlar bu süreç içinde askeri birliklerden sağlanıyordu.

Düzenli ordu kuruluncaya dek, Anadolu'nun direnişi bu biçimde sağlanmıştı.

Her sivil güç, kendi kuralını da kendisi koyuyordu. Bu karmaşık ve denetimsiz yapı içinde şişirilmiş egoların, ihtirasların öne çıkmaması olanaksızdı. Hatta yasal olmayan işler, ister istemez ortaya çıkabiliyordu. Bir karmaşa dönemi yaşanıyordu; bu ortamda, her şeye karşın yüce bir duyguya yönelmiş bu güçlerin varlığı, türlü olumsuzluklara karşın yine de yadsınabilecek şey değildi. Bir var oluş ve diriliş refleksi ulusun içinden fışkırmıştı, filizlenip boy atmaya çalışıyordu. Gönülden gelen bu tavır ve duruş, türlü olumsuzluklara karşın, yine de son derece önemliydi. Düzenli ordu henüz kurulmadığına, Anadolu savunmasız kaldığına göre, ulusun kendini savunma istenci kadar meşru bir şey olamazdı.

Gerçekte, bu aşamaya gelene dek, ulus kendine yönelik saldırı karşısında, Osmanlı Hükümeti'nin yapacağı bir şey olmadığını görmüş, kendini savunmak için harekete geçmişti. Her tarafta bir kaynaşma vardı. Gizli Anlaşmalar döneminde, Osmanlı ülkesinin nasıl paylaşılacağına karar vermiş olan güçlüler, yerel işbirlikçileri de kışkırtarak çoktan harekete geçmişlerdi. Kışkırtılan, silahlandırılan ve şımartılan azınlık gruplar, dış güçlerle kol kola, kendi amaçlarına ulaşmak için gözü dönmüş bir biçimde kıyım yapıyorlardı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermeni çeteleri, Karadeniz Bölgesi'nde Rum çeteleri devredeydiler. Batı Anadolu'da bir İyonya Devleti kurma düşüncesi zaten vardı; bunun savunucuları da Pontus düşü kuran Karadeniz Bölgesi'ndeki ve İstanbul'daki Rum önderlerle omuz omuza Türkler'e karşı ortak bir mücadeleye yönelmişlerdi.

Güney Cephesi
Urfa, Antep, Maraş ve Adana'nın Direnişi;
Ankara Anlaşması

Güney'de Musul, İskenderun ve Kilis, İngilizler tarafından bırakışma koşullarına aykırı olarak işgal edilmişti. Bu işgalde de yerli işbirlikçiler, derhal Türk ulusal varlığına karşı harekete geçmişlerdi. Yine Antep kanlı biçimde işgal edildi.

Bölgede Türkler, her yönden baskı altında bulunuyorlardı. Ellerindeki silahlar toplanıyor, haberleşme araçlarına el konuluyor; hoyrat işgal, masum insanların mallarına el koyuyor, her türlü eziyet yapılıyordu. Antep'te kentin ileri gelen aydınları tutuklanıp, Mısır'a sürüldü. Antep bu işgalin pençesinde kıvranırken, bu kez yine bir çırpıda Maraş ve Antep işgal ediliverdi. İngilizler bu işgalleri yaparken, Fransızlar da Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal ettiler. Yerli Ermeniler, bu işgali kolaylaştıracak her türlü hareketi yapıyorlardı. Fransız ordusuyla birlikte hareket ediyorlar, Fransız Ordusu'na jandarmalık bile yapıyorlardı.

Türk yurdunda bunlar yapılırken, sınır ötelerinde Türklerden koparılan topraklar üzerinde paylaşım sürüyor; Ortadoğu İngilizler ve Fransızlar arasında paylaşılıyor; Irak ve Filistin'de İngiliz, Suriye ve Lübnan'da Fransız mandası kuruluyordu.

Bir süre sonra Antep, Urfa ve Maraş İngiliz yönetiminden çıktı; Fransa işgaline geçti. Ermeniler, artık bu kentlerde de devredeydiler. Fransa ordusuyla birlikte, Osmanlı tebaası olan Ermeniler, Müslümanlara karşı Fransa'nın yanında işgalin baş aktörü oluvermişlerdi. Jandarma gücü büyük ölçüde Fransızlar tarafından Ermenilere verilmişti. Zulüm ve baskı en üst düzeydeydi. Sivil halk ise, bu baskı ve yıldırma politikası karşısında kendi olanaklarıyla silaha sarıldı. Kendi içinden çıkardığı sivil önderlerle, namus ve onurunu savunma yoluna gitti. Ankara'da meclis açıldıktan sonra, ulusal kadro bu sivil direnişi cömertçe desteklemekten geri kalmadı. Böylece Maraş ve Urfa'da oluşan sivil ulusal güçler, işgalci Fransa'ya karşı ve onların yerli yardakçıları

Ermenilere karşı çetin bir savaşa giriştiler. Kılıç Ali, bütün bölgedeki ulusal güçlerin komutanı olarak, bölgeye gönderildi. O, milis güçleri örgütleyerek, Fransızlara karşı çetin bir muharebeye yöneldi[128]. Kentler, kahramanca kendilerini savunuyorlardı. Uzun, çetin ve kanlı çarpışmalardan sonra önce Maraş'ta, ardından da Urfa'da Fransızlar ve onların yapışık ikizi Ermeniler sivil direniş karşısında yenildiler. İşgalciler bu bölgeyi boşaltmak zorunda kaldılar. Antep ve Adana çevresinde de bu tür direniş ve çarpışmalar, çok daha şiddetli boyutlarda uzayıp gitti. Antep tam bir yıl boyunca yoğun saldırılar karşısında kendisini savundu.

Antep direniyor, onurunu kahramanca koruyordu.

Ankara Hükümeti 8 Şubat 1921 günü, işgale karşı kendi olanaklarıyla kahramanca direnen bu kente, *"Gazi"* unvanını verdi ve Antep'in adı *"Gaziantep"* oldu.

Fransa kendi gücüne ve yerli destekçilerine karşı, bu kentleri mağlup edemedi. Sonuçta günler akıp giderken, ilerleyen zaman içinde bir anlaşma yaparak, bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Adına *"Ankara Antlaşması"* denilen bu antlaşmayla Türkler'in güney toprakları işgalden arındırılmış oldu[129].

Antep'te Bir Efsane: *Şahin Bey*

Büyük zorluklar, büyük efsaneler de yaratıyor.

Her bölgenin yıldızlaşan efsanesi ortaya çıkıyor, tarihteki yerlerini alıyorlardı. Güney Cephesi'nde de sivil halk arasında adı sivrilen, ön plana çıkan, toplumun gönlünü kapan önderler ortaya çıktı. Zor günlerinde toplum belleği, bu tür kişilerin kahramanlıklarını içselleştiriyor, onların varlığından moral buluyordu.

128 *Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der. Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2005, s.s.82-111.

129 Ayrıntı için bkz. Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi: Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1999; İbrahim Özçelik, *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana-Antep- Maraş-Urfa) 1919-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2005; Aynı yazar, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918- - 11 Temmuz 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2003; ayrıntı için yine bkz. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika: II*, TTK yay., Ankara, 1991.

Bunlardan birisi de Maraş'ta Sütçü İmam olarak bilinen Maraşlı Ali'ydi. Bir imam olan ve aynı zamanda sütçülük de yapan Sütçü İmam, Fransız ordusunun içinde görev yapan ve Müslüman kadınlara sarkıntılık yapan askerlere karşı silahını çekmiş ve ateş etmiş; ardından da bağımsızlık fitilini ateşlemişti. Maraş halkının arasında büyük bir ün bırakmış bu ulusal kahraman, sonradan fitilini ateşlediği bir topun barutunun infilak etmesiyle yaşamını yitirmiş; ama o günden bu güne adını ve ününü hep yaşatmasını bilmişti.

Bölgede adı bu olaylar sırasında yıldızlaşan diğer bir kişi de Karayılan olarak bilinen Mehmet Bey'dir. Kıl bir çadırda doğarak başlayan yaşamı, Kurtuluş Savaşı'nın o zor günlerinde yıldızlaşarak parlamıştı. Düşmanın Antep'e yöneldiğini haber alınca, akrabalarını etrafında topladı; koyunlarını sattı ve anasının "*Yapma, etme!*" demesine aldırmadan, yollara düştü. Sattığı koyunların paralarıyla gönüllü çetesini donatarak, yurt savunmasına koştu. Önce Maraş'a ilerleyen Yunan askerlerine pusular kurdu; ardından Antep'e gelip yerleşti. Antep cezaevinin kapılarını açtırarak, suçluların içinden kendisine katılan gönüllülerle çetesini büyüttü. Fransızlara karşı sık sık çete savaşları yaptı. Hatta bir ara, bir Fransız komutanın eşini tutsak olarak kaçırdı ve kadına karşı Fransızlardan istediği silahları bu olay sayesinde aldı; sonra da kadını özgür bıraktı. Bu ulusal kahraman, Fransızlara karşı savaşırken, hep kefenini üzerine giymiş olarak mücadele ederdi. Sonunda, o zorlu günlerinde göğsüne bir kurşun isabet ederek şehit oldu. O ölmemiş, yurtseverlerin gönlünde bir efsane olarak yücelmişti.

Unutulmaz en önemli kahramanlardan birisi de Şahin Bey'di. Şahin Bey, Antep savunmasının kuşkusuz en önemli sivil önderlerindendi. Bırakışmanın hemen ertesinde, anlaşma koşullarına aykırı olarak Fransızların Ermeni çetelerle Maraş, Urfa ve Antep'e girmeleri halkta büyük bir heyecan yaratmış; yapılan gösterilerle bu haksız işgal kınanmıştı. Ardından da halk, sonu ne olursa olsun işgale karşı direnme kararı almıştı. İzmir'in yanı sıra, güneydeki bu illerin de işgal edilmesi büyük üzüntülere neden oluyor; yurdun her yanında işgale uğrayan yurt parçalarının işgalden arındırılmcaya kadar, uğraş verileceği üzerine yeminler ediliyordu. Antep'e gelerek, bu kenti işgal eden Fransız Komutan Marrie'nin korumasında iyice şımarmış Ermeniler,

lejyonlar oluşturarak Adana'da toplanmışlar, ardından da Urfa, Antep ve Maraş'a gönderilmişlerdi. Bu firari Ermenilerin, yani *"İntikam Alaylarının"*, bu kez Fransız üniforması ile kente gelişleriyle, şımarıklıkları ve akıl almaz kötülükleri göklere çıkmıştı. Yerli yerinde duran Ermeniler ise, bir yandan Fransızların, öte yandan lejyon halindeki Ermenilerin desteğinde iyice şımarmışlar, karşılaştıkları Türk köylülerine akıl almaz kötülükler yapmışlardı. Bu durumda, kendilerini korumak için silahlanmış Türk ulusal güçleri ile yer yer çatışmalar oluyordu. Örneğin, kimi Türk köylüleriyle birlikte ulusal güçler, Çatalmazı denilen boğazda Fransızları sıkıştırmış ve pek çoğunu öldürmüşlerdi. Bu Fransız komutanlığını fena halde öfkelendirdi. Yine günün birinde, Ermeni asıllı Fransız subaylarla, Türk polisler arasında kavga çıkmış; Müslüman halk bu olaya fena halde kızarak, olayı protesto etmişti. Bölgede oluşan ulusal güçler ve merkez kurul, bırakışma hükümlerine aykırı olarak önce İngilizlerin, ardından da Fransızların Antep'i haksız biçimde işgal etmesi karşısında, bu işgal durumuna karşı koymak için kimi önlemler aldı. Alınan bir kararla, ulusal güçlerin başına Şahin Bey getirildi.

Aslında Şahin Bey, bir askerdi. Asıl adı Sait'ti. O, Fransız işgalcilerinin haksız tavırlarına karşı koymak, sivil halkı örgütlemek ve işgallere karşı durmak için gereken önlemleri almakla görevlendirilmişti. Onun başına geçtiği ulusal güçler artık, bir gölge gibi Fransız askerlerinin karşısına çıkıyor; erzak getiren, silah ve cephane taşıyan kolları basıyor; Fransız birliklerine karşı ani baskınlar gerçekleştiriyordu. O, bölgedeki Fransız Komutanlığı'na yazdığı bir mektupta şunları diyordu: *"Kirli ayaklarınızın bastığı, şu toprakların her zerresinde bir damla Türk kanı karışıktır. Her bucağında bir atanın mezarı vardır. Adı belli olmayan zamanlardan beri Türkler bu topraklarda yaşamaktadır. Türk bu topraklara, bu topraklarda Türk'e ısındı, kaynadı. Sade siz değil, bütün dünya bir araya gelse bizi bu topraklardan ayıramaz. Sonra sen hiç ömründe 'Türk esir yaşamaz!' diye duymadın mı? Namus ve hürriyet için ölüme atılmak ise bize ağustos sıcağında soğuk su içmekten daha tatlı gelir. Sizler canı kıymetli insanlarsınız... Çatmayın Bize... Bir an evvel topraklarımızdan sıvışıp gidin. Yoksa kıyarız canınıza..."*[130]

130 Şahin Bey'in 21 Şubat 1920 tarihli mektubu: *Cepheden Mektuplar*, Milli Savunma Bakanlığı yay., Ankara, 1999, s.79.

sığır, koyun, keçi gibi hayvanlarla, üzüm, fıstık ve buna benzer gıda ürünleri toplandı. Ürünler bir ambara yığıldı. Her gün Anteplilere, ancak ölmeyecekleri kadar yiyecek dağıtılabiliyordu. Açlık, gittikçe yaygınlaştı. Gün geldi, tek bir lokma yiyecek bulmak güçleşti. Evlerde kazan yerine dert ve tasa kaynıyordu. Sokaklar aç insanlarla doluydu. Benzi sararmış, renkleri solmuş açlar; varlıklı yoksul herkes bir lokma ekmek bulmanın peşine düşmüştü. Açlıktan hastalıklar çoğalmış, ölümler başlamıştı. Örneğin at, katır ve eşek gibi hayvanlar öldüğünde, bir parça et kapmak için kalabalıklar tarafından kapış kapış parçalanıyor, onuru için açlıktan insanlar ölürken, açlıktan ölüyor olmanın utancıyla yüzlerini kapatıyorlardı.

Kentte Kuva-yı Milliye Komutanlığı açlıktan bu yoğun kırım ve didişme karşısında, bir genelge yayınlamak zorunda kalmıştı. Bu genelge uyarınca, hemen yüzlerce Türk kadını, Kürkçüoğlu Hanı'nın mahzeninde toplandı. Onların görevleri, yenilmesi olanaklı olmayan zerdali çekirdeklerini kırmak, tatlandırmak; ardından da link taşları altında ezmek ve böylece yemeye hazır hale getirmekti. Elde edilen bu madde, una ve kepeğe karıştırılarak, eldeki yiyeceğin çoğaltılmasına çalışılıyor; bu karışım hamurlaştırılarak, bundan ekmek yapılıyordu. Ancak zerdali çekirdeği yutulamayacak kadar acı ve toksin etkisi yapabilen zehirli bir maddeydi. İçinde bulunan amigdalus adlı madde, siyanür etkisi yapabiliyordu. Kusma, karın ağrısı, baş dönmesi, baş ağrısı, uyum bozukluğu gibi belirtilerle başlıyor; yüksek tansiyona neden olabiliyor, önlem alınmazsa, ölüm haline kadar giden tablolar ortaya çıkabiliyordu[131].

Yine de ölmemek için bunun yenilmesi kaçınılmazdı. Sırf bu özelliğinden dolayı, zerdali çekirdeği karıştırılmış gıda tüketmek zorunda kalan insanlar arasında, çok sayıda zehirlenme belirtisi görüldü. Kentte bez ve ilaç bulmak olanaksızdı. Tetanoslu hastalar, ilaç yokluğundan çaresizlik içinde kıvranarak ölüyorlardı. Bu yoğun kuşatma ile uygar Fransızlar, teslim olmak istemeyen Türklerin önüne iki seçenek koymuşlardı:

Ya kurşunla ya da açlıktan ölmek...

131 *Sağlık Bakanlığı, Birinci Basamağa Yönelik Zehirlenmeler*, Tanı ve Tedavi Rehberi, Ankara, 2007, s.173.

Ancak her iki olasılıkta da ölmek genel bir yazgı gibiydi[132].

Sonunda Antep dayanamadı. Fransızlar bu hayalet kente girerlerken, tarihin en büyük fetihlerinden birisini yaptığını düşünüyorlardı. Ancak, bu direniş, yurtseverlerin içinde yaşamak için ölmek arzusunu, hiç sönmemek üzere diriltmişti.

Antep artık, kurtulacağı günü bekliyordu.

Diriliş Hamlesi 2:
Doğu Cephesi
Gümrü'ye Yürüyen Ulusal Ordu:
Gümrü ve Moskova Antlaşmaları

Doğuda ordunun terhis edilmesinden dolayı, büyük bir güvenlik boşluğu ortaya çıkmıştı. Ermeni olaylarının, dünya savaşı içinde neden olduğu acılar, hala belleklerdeydi. Şimdi, Türk ordusunun Kafkasya'yı boşaltmasından sonra, bu bölgedeki halk, karşıt duruşu olan güçlerin ve kesimlerin hışım dolu bakışları altında, gelecek kaygısı yaşıyordu. Kendisini gösteren çete hareketleri, büyük bir korku ve yılgınlık yaratıyordu. Pek çok kişide, Birinci Dünya Savaşı içinde yaşanan Ermeni ayaklanması sonrasında gelişen yoğun katliamların, yeniden yaşanacağı korkusu vardı. Van, Ağrı, Erzurum olayları akıllara geliyor; yeni bir saldırı karşısında yaşanabilecekler, geçmişin iz düşümleri altında yoğun bir endişeye dönüşüyordu. Yörenin aydınları, sivil asker bürokratları ve hatırlı eşrafı, arayış içindeydiler. Tek şans, Erzurum'da hala varlığını sürdüren, Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu'ydu. Paşa'nın olağanüstü çabalarıyla olabildiği kadar diri ve zinde kalmayı başarabilmiş bu ordu, Türkler için güven duyulacak tek güçtü. Ermenilerin, sınır ötesinden Türkiye üzerine yürüyeceğine ilişkin belirtiler vardı. Doğudan toprak istekleri bitmek tükenmek bilmiyor; her diplomatik girişimde, bölge üzerinde Ermeni isteklerinin değişik ağızlardan dile getirildiği görülüyordu. Ermenilerin akıl almaz ve abartılı tarihsel istekleri ise, ayyuka çıkmış durumdaydı.

Sonunda olan oldu:

132 Zekai Güner, "Antep Savunması ve Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.6, 2007, s.62.

Ermeniler, Türklerin sıkışık zamanda olduğunu düşünüp, harekete geçtiler ve Türklere karşı yoğun kıyımlara başladılar. Kıyım önce sınır ötesindeki Türklere yönelikti. Türlü uyarılara, nota vermelere karşın olaylar durmadı. Ermeni çeteler ve askeri birlikler sınırı geçip kıyımlarını sürdürüyorlardı.

Sonunda ulusal hükümet tarafından, Kazım Karabekir Paşa'ya gereken buyruk verildi. Paşa bu zulmü durdurmak için derhal harekete geçmeliydi. Buyruğu alan Kazım Karabekir Paşa'nın başında bulunduğu 15. Kolordu birlikleri derhal harekete geçtiler. Artık askeri harekât başladı. Türk ordusunun karşısında tutunamayan Ermeniler, yılgın bir biçimde elde işgal ettikleri topraklardan geri çekilmeğe başladılar. İlerleyen Türk ordusu, Gümrü'ye girdi. Ermeniler, apar topar barış istediler. Bunun üzerine, Büyük Millet Meclisi kurulduğundan bu yana, ilk uluslararası anlaşmasını yaptı: Bu anlaşma tarihe *"Gümrü Anlaşması"* diye geçti.

Anlaşmanın imzalandığı tarih, 3 Aralık 1920'ydi...

Gümrü Antlaşması ile Ermenistan bir zamanlar Türklerden Ruslarca koparılıp alınan kimi yerleri Türklere geri veriyordu. Böylece Başta Kars olmak üzere, kimi yerler Türklere terk edildi. Ayrıca, onlar Türkler için bir ölüm fermanı olan Sevr Antlaşmasını yok sayacaklardı. Bu antlaşma ile Türkler, artık doğu sınırlarını güvenceye almayı başarmışlardı.

Ermeni tehdidi nedeniyle doğuda tutmak zorunda kaldıkları önemli sayıdaki birliklerini, batı cephesine kaydırabileceklerdi. Üstelik Bakü'ye kadar uzanan demiryolu bağlantısı açılabilecekti. Sovyetler Birliği ile kurulmaya çalışılan yeni dostluk döneminde, Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerden gelecek yardım için artık bu demiryolu da kullanılabilecekti.

Bunlar önemli kazanımlardı. Ulusal güç, kendi varlığını uluslararası bir başarıyla göstermişti.

Ve şaşırtıcı gelişme:

Ortada bir zafer ve başarı varken ve bunun kalıcı kılınması için, Ermenistan Parlamentosu tarafından onaylanması gerekirken; Sovyet Kızıl Ordu'su, Ermenistan'ı antlaşmanın imzalanmasının ardından iş-

gal ediverdi. Böylece antlaşma Ermeniler tarafından onaylanamamış oldu. Gümrü Antlaşması önemli kazanımlar getirmişken, bu işgal nedeniyle hükümsüz kaldı. Bu kez, Türkiye batılı sömürgeci güçlere karşı ortak duruş ve tavır içinde bulunan Sovyetler Birliği'yle bir yakınlaşma süreci yaşamakta olduğundan, onlarla 16 Mart 1921 günü Moskova Antlaşması imzaladı. Türkiye bu antlaşma ile doğu sınırlarını büyük ölçüde güvence altına aldı. Sonradan başka süreçler ortaya çıkacak, Kars Antlaşması ile bu yapı daha da güçlenecekti. Ancak bu aşamada bile, Moskova Antlaşması ile başta sınır sorunları olmak üzere, pek çok sorunun çözülmüş olması ve dostluk temelinde bir güven duygusunun geliştirilmesi, Türkiye'nin önüne yeni hareket alanları koyuyordu.

Türkiye, Moskova Antlaşması ile önemli bir diplomatik başarı elde etti.

Savaş Ortasında Anayasa Hareketi: *1921 Anayasası*

Büyük Millet Meclisi ulus iradesini bütünüyle ele almıştı. O kararını veriyor; karar derhal uygulanıyordu. Kendi içinden bir hükümet çıkarıyor, bütçe oluşturuyor, memur maaşlarını ödüyor, savunma harcamaları yapıyordu. O güne dek, hükümetin nasıl kurulacağını belirleyen 24 Nisan Tarihli yasa ile meclisin işleyişi belirlenmişti. Aradan onca şey gelmiş ve geçmişti. Meclisin kuruluşunun ardından ardı arkasına çıkarılan yasalar; derken Yunan ilerleyişi, düzenli ordu çalışmaları; iç ayaklanmalar ve tam da bu günlerde İnönü'de gerçekleşen kanlı vuruşmalar...

Ancak, irade, yani egemenlik eylemli olarak el değiştirmiş ve yeni bir devlet yapısı ortaya çıkmış olmasına karşın, ülkenin bir anayasası yoktu. Güçler ayrımını ya da birleşimini öngören, kurumların işleyişini belirleyen; yapı içinde önemli olan kurum ve kavramları tanımlayıp, yerli yerine oturtan bir temel yasanın bulunmayışı, büyük bir eksiklikti.

O zamana dek, bir anayasa yapılmayışının gerekçeleri de vardı: Bir kere, yeni bir anayasa demek, yeni bir devlet yapısı demekti.

Osmanlı Devleti varken ve onun temel yasaları yürürlükte iken, bu yola gitmek; kuşkusuz bir ihtilaldi. Ancak, bu ihtilali açıkça dillendirmek, o zor günlerde pek olanaklı olmuyordu. Oysa ardı ardına çıkan iç ayaklanmalarda İstanbul Hükümeti'nin takındığı olumsuz tavır, Sultan-Halife'nin ölüm fermanları ve Şeyhülislam fetvaları her şeyi gözler önüne sermişti. Ulus, bu duruş ve tavrı, artık kendi varlığına karşı görme deneyimini edinmişti. Meclis, ulusun varlığının temsilcisi olduğuna göre, artık bir anayasanın yapılması olanaklı olabilirdi.

Anayasa hazırlama yolundaki çalışmalar, aylar öncesinde başlamıştı. Yoğun ve uzun görüşmelerde anayasa kurulunda yer alanlar, her bir kavramı ve öngörülen kurumu, bu kurumların işleyişini ve statüsünü uzun uzadıya tartışmışlardı. Ancak, çok kereler ortaya çıktığı gibi, Osmanlı devletinin yerine yeni bir devletin kuruluşunu belirleyen bir işlevi de bu anayasa üstlenecekti. Üzerinde büyük bir duyarlılıkla durulan şey, ulusal egemenliği etkin kılmak, meclisi, ulusun gerçek temsilcisi yapmaktı. Bu işlev, eylemli olarak gerçekleşmiş bir olguydu. Şimdi yapılan yeni anayasa, bu zaten var olan işleyiş ve işlevi, yasal temeli üzerine oturtacak; böylece kendine özgü biçim ve yöntemi ile yeni bir devletin kuruluşunu da tarihin önünde tespit edecekti.

Yeni anayasa, 24 maddeden oluşuyordu. Yapılan görüşmeler sonunda, 20 Ocak 1921 günü kabul edildi. Bu anayasa her şeyden önce, bir ihtilal anayasasıydı. Öncelikli olarak, ulusun egemenliğini sağlamak için kurgulanmıştı. Zaten daha birinci maddede, egemenliğin kayıtsız koşulsuz ulusa ait olduğu belirtildikten sonra, yönetim biçiminin halkın yazgısını doğrudan ve eylemli olarak yönetmesine dayandırılıyordu. Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetildiği belirtiliyor ve hükümetin de "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti*" olduğu vurgulanıyordu. Anayasa seçimleri iki yılda bir kez öngörüyordu. Bir milletvekili iki yıllığına seçiliyor ve istenirse sonradan yine seçilebiliyordu. Anayasa, özü ve ruhu itibariyle güçler birliği ilkesine dayandırılmıştı. Meclisin kendisi, en büyük güç olan ulusa ait egemenliği kullanan tek makamdı.

Anayasa, son derece kısa bir metin olmakla birlikte, öngördüğü özellikler nedeniyle, bir ihtilal anayasası olarak tarihteki yerini aldı.

Meclisin Muhalefet Yapısı

Meclis, savaşın ortasında doğmuştu. Anadolu'nun dört bir yanından kalkıp, Ankara'ya koşanların temel kaygısı, işgal altındaki yurdun yardımına koşmak; işgale karşı direnmek ve ülkeyi düşmandan arındırmaktı. Koşullar, değişik düşünce ve yaşayış içinde olan toplum kesimlerini bir araya getirmişti. İlk başlarda ortada bir ordu bile yoktu. Meclis ordu oluşturmak zorundaydı... Bütçe yoktu; yeni bir bütçe yapılacak, devletin çarkı ekonomisi, sağlığı, güvenliği ve her türlü sorunuyla birlikte işleyecekti. Bütün bunları sağlamak, Ankara'nın ortasında kurulan Birinci Meclis'in göreviydi.

Yunan saldırganlığı ise durmadığı gibi, gittikçe azıyor; yurdun dört yanında Yunan topları ölüm kusuyor; ülke baştan aşağı yakılıp yıkılıyordu. Düşmanın ayak bastığı her yer, kirletilen bir namus gibi yürekleri deliyor; ülke insanlarında savaş duygusu keskinleşiyordu. Ortak tehlike, insanları kaynaştırıyor; o zamana dek bir bilinç düzeyine yükselememiş ulusal duygular canlanıyor; yeni bir işlerliğe bürünüyordu. Artık toplum kesimleri, ortak bir mekânda, ulusun kendi meclisinde, ulus için çalışmak için yola çıkmışlardı. Ancak, işler hiç de kolay görünmüyordu.

Meclis, yapı ve oluşum yönünden bir ihtilal meclisiydi. Ancak, ihtilali herkes istemiyordu ki?

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin artık yaşayamayacağını, tarihsel ömrünün tamamlandığını görüyordu. O nedenle, bu ölen yapıdan, yeni bir can beden bulmalı, dirilmeli ve büyümeliydi. Bu başarılamazsa, çöken Osmanlı Devleti ile birlikte, soylu bir ulus da yok olup gidecekti. Ancak, bu yapıdan, bir ihtilalci dönüşüm ile yeni bir beden yaratmak, onu diriltmek, onu yaşayabilir duruma getirmek olanaklıydı. Bunun için, gerçek bir ihtilalle, tam bir dönüşüm yapmak gerekiyordu. Yoksa temelli bir değişim yapmadıktan ve koşulları bütünüyle ters yüz etmedikten sonra, düşman yurttan kovulsa ne olurdu ki? Koşullar aynı kaldıktan sonra, o gün için uzaklaştırılan tehlike ve bela, bir süre sonra yeniden ulusun karşısına çıkabilirdi. Ancak, meclisin içindeki herkes böyle düşünmüyordu. Gerçekte Osmanlı Devleti

ve onun başında bulunan Sultan, tarihsel yönden artık geçerliliği ve anlamı kalmamış birer kurum ve kişiydi

Ancak, Anadolu'nun kalbinde, hem de onun elleriyle kurulan yeni mecliste, bunu artık benimseyip, ona göre çareler aramak varken, bu kurum ve kişiye bağlılık duygusuyla hareket eden ve verilen savaşı, onları kurtarmak için verilen savaş olarak algılayan çok sayıda insan vardı. Onların pek çoğunun gözünde ihtilal anlamı taşıyan bir oluşum yoktu. Sultan ve halifeye sıkı sıkıya bağlılık duygusu taşıyorlardı. Padişah onların pek çoğuna göre, zorunluluktan dolayı İngilizlerin yönlendirmesinin etkisine girmişti. Zordaydı. Bu nedenle, kutsal saltanat ve halifelik kurumu, yine onlar için en büyük değeri oluşturuyordu. Daha ilk başlarda meclisin içinde, İstanbul'daki halife ve padişah ile temasa geçmek, uzlaşma aramak akımları kendini göstermişti.

Bu ayrı görüş, meclisin kurulduğu günden sonra, ilk muhalif duruşun belirtisiydi. Bu görüşler zaman geçtikçe, meclis çalışmalarına koşut olarak yeni yasal düzenlemeler yaptıkça kendini göstermeye başladı. Meclis, adım adım ihtilalci kararlar alıyordu. Hıyanet-i Vataniye Yasasını içten içe benimseyemeyen milletvekilleri vardı. Meclis açıldığında, o hava içinde bir yabancılık duygusu içinde, kimi gelişmelere karşı seslerini çıkaramamışlardı. Ancak zaman içinde birbirlerini tanıdıkça, belli bir görüş ve düşünce çevresinde toparlanmak olanağı da ortaya çıkmıştı.

Mustafa Kemal Paşa ve deneyimli kimi siyasetçiler; düşünce ayrılıklarının yaratacağı olumsuzlukları düşünerek, mecliste yaptıkları konuşmada zümre, fırka, siyasi görüş ve eğilimleri meclisin dışında tutmaya çalışıyorlardı. Anadolu hareketi tanımlanırken, fırkacılığın dışında, çok daha yüce duygularla bir araya gelindiği vurgusu yapılıyordu. Fırkacılık ve gruplaşma gibi eğilimler ortaya çıktığında, Anadolu'daki birlik havasının da bozulacağı; oluşan muhalif kanatların, ulusal amaçları dışlayan siyasi eğilimlerle birlikteliğe yönelebilecekleri, bunun da parçalanmayı getireceği hesapları yapılıyordu. Bu nedenle, sırf bu yöndeki çabalar, konuşmalarla sınırlı kalmadı; kimi kararlar çıkarılarak, yapısal bir çözüme de yönelmek istendi.

Ancak, bütün bu çabalar, gruplaşma düşünce ve çabalarının önüne geçemedi. Geçmiş dönemdeki siyasal düşünceler, bu yeni or-

tamda kök salıp, yeşermek için fırsat kolluyordu. Herkesin, öncelikli olarak yurdu düşmandan kurtarmak gibi genel amacı yanında, eğilimlerini gün yüzüne çıkaracak başka amaçları da vardı. Örneğin kimileri, dünya savaşının sonunda Mondros Bırakışması'nın devleti eylemli olarak savaş dışında bıraktığına bakmaksızın, bu yeni süreci o savaşın devamı olarak algılıyorlardı. Bu algı içinde onlar, saltanatçı ve halifeci düşünceler taşıyor; amacın, Sultan-Halife'yi kurtarmak olduğunu düşünüyorlardı. Kimilerinde ise ittihatçı düşünceler bulunuyordu. İttihatçıların göz kamaştırıcı önderlerinden Enver Paşa'nın, Kafkasya'da değişik Türk toplulukları arasında yaptığı temaslara kulak vermişler, oradan gelecek bir yeni atılımın, sanki yerli uçları olduğu kanısına varmışlardı. Kimisi ise, Sovyetlerdeki gelişmelerin etkisinde, oradakine benzer bir devrimin, Anadolu'da da gerçekleşmesini arzu ediyordu. Aralarında pek çok meslekten, toplumsal sınıftan kişi vardı. Subaylar, avukatlar, doktorlar, mühendisler, din adamları, sarıklı hocalar, ağalar, şeyhler, aşiret reisleri; çiftçiler, gazeteciler, tüccarlar mecliste bulunuyorlardı.

Böylece, gruplaşmaların sonucu olarak, her bir grubun adı da öne çıktı.

Bunlardan birisi, Selamet-i Umumuye, birisi Tesanüt; bir diğeri Halkçı Zümre ve bir başkası İstiklal Grubu; hemen bunların yanında Islahat Grubu... Her birinin adı, amaç ve düşüncelerini de ele veriyordu. Bu grupların kimi meclisin sağ kanadında çoğunluğu oluşturan hocalardan bir araya gelmiş İslamcı tutuculardı. Yine sağ kanatta daha ılımlı tutucular yer alıyor; sol kanatta ise, Sovyet etkisinde olanlar bulunuyordu. Bütün bunların içinde, Mustafa Kemal Paşa'ya yürekten bağlı ve onun yaptığı her şeyi doğrudan kabul etmeye hazır bir oluşum da vardı. Bütün bu ayrılıklara karşın, mecliste iki genel oluşum bulunuyordu. Birinde Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı devrimci halkçılar; öteki yanda da tutucu sarıklılar...

Bu karmaşık yapı, meclisin hem zenginliği hem de o günün koşullarına göre, ulusal birlik ve bütünlüğe en çok gereksinim olduğu dönemde düşünce ayrılığının kaynağı olmuştu.

Özellikle tutucu ve İslamcı kesimin, Ankara'da olmalarına karşın, İstanbul Hükümeti ve onun çevresiyle dirsek temasında olduğu

biliniyordu. Bunlar İstanbul Hükümeti'nin kışkırtıcılığına karşı olumlu sinyaller veriyorlardı. Derken, Mustafa Kemal Paşa'nın Halkçılık Programı'nın açıklamasından sonra, özellikle bu kesim, çok daha açık biçimde kendini ortaya koydu.

Mustafa Kemal Paşa'nın attığı her türlü adım için engeller ortaya koyuyorlar; yönetimin cumhuriyete doğru gittiğini sezinleyerek, bu ilerleyişe karşı siyasal karşıtlıklarını belirliyorlardı. Derken, bütün her şeyin daha açıkça ortaya konulması amacıyla Mustafa Kemal, kendi düşüncesini destekleyenlerce "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup oluşturdu. Buna Birinci Grup dediler. Bu gruba karşı olan kesimler ise, İkinci Grup olarak adlandırıldı.

Artık her şey belliydi; bir yanda devrimci dönüşümü sürdüren, Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen Birinci Grup; öteki, atılan bu adımlara karşıt konumda olan İkinci Grup...

Bunların içinde liberal düşüncede olan demokrat kesimler olduğu gibi; koyu dinci ve şeriatçı eğilimde olanlar da vardı. Yine Enver Paşa özlemcileri ve Sovyetler Birliği'ndeki Komünist düzen hayranları da bu grubun içindeydiler. Bunları bir araya getiren en temel olgu ise; Mustafa Kemal karşıtlığıydı...

Türk-Sovyet İlişkileri ve Türkiye'de Sovyet Etkisi

O dönem, Türk Sovyet ilişkilerinin en sıcak evresini oluşturuyordu. Türkiye giriştiği antiemperyalist savaşımda, kapitalist dünyaya karşı savaş içindeydi. Sovyetler Birliği'nde ise, 1917'de devrimin gerçekleşmesinden sonra, kapitalist dünyanın ülke içindeki kışkırtıcılığından dolayı ülke kanlı bir iç savaşa girmişti. Kızıl Ordu, Çarlık düzenini savunan kesimlere karşı savaşıyordu. Komünistlerin de düşmanı kapitalist ülkelerdi. Onların kışkırtması ve desteğiyle, Çarlık düzenini savunan askeri birlikler ve gruplar, Kızıl Ordu'ya karşı savaşmaktaydılar. Bu koşullarda, Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni yakınlaştıracak ortak etken, kendiliğinden belirmiş oluyordu: Kapitalizme ve sömürgeci anlayışa karşı savaş...

Türkiye, bu zor döneminde, Sovyet yardımına gereksinim duyuyordu. Bu amaçla Moskova'ya kurullar gönderilmiş; silah ve para istenmişti. Bu istekler, belli ölçülerde Sovyetler tarafından sağlandı.

İşte bu kritik süreçte, Türkiye'de meclisin içinde kimi milletvekilleri ve siyaset dünyasının içinde olan aktörler, Türk-Sovyet yakınlaşmasını fırsat bilerek, Sovyetler Birliği'nin yardımını alan Türkiye'nin, oradaki komünist sistemi de alabileceği yönünde propaganda ve örgütlenmeye başlamışlardı. Şimdi onlar, Türkiye'nin toplumsal yapısını da düşünerek, komünizmin ilke olarak Müslümanlığa aykırı bir duruş içinde olmadığını da anlatmaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, ülkenin zor döneminde Sovyetler Birliği'nden ekonomik ve askeri yardım almanın zorunlu olduğunu biliyor; Sovyetler Birliği'ni kırmamak için, bu kesimlerin varlığına istemese de göz yummak zorunda kalıyordu. O, dış yardımın Türkiye'nin kendi ilkelerinden ödün vermek anlamında bir gelişmeye neden olamayacağını her fırsatta söylüyor; ulusal gelenek ve göreneklere vurgu yaparak, Sovyetler Birliği'ndeki sistemin uluslararası duruş ve tavrıyla buna uymadığını belirtiyordu.

Amma; bir yandan da Enver Paşa'nın o yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki temasları ve Bakü Kurultayı'na katılarak, sözde bir Bolşevik imiş gibi bir duruş ve kimliğe yönelmesi; işi daha da tehlikeli bir duruma sokmuştu. Artık, Türkiye'de Sovyet etkisi, yalnız Sovyetler Birliği'ndeki sistemin savunucuları tarafından değil, Enver Paşa üzerinden, onun yerli destekçileri eliyle de bir tehlike halini almıştı. Bu tehlikenin asıl nedeni de oluşumların gerçek niteliğinin ne olduğunu kestirme yönündeki güçlüktü. Kim gerçek anlamda komünist bir oluşum; kim İttihatçı bir uzantı; bunları anlamanın artık güçlükleri vardı.

Türkiye'de komünist yasal ve yasa dışı örgütlenmeler hızla yayıldı. Bunların en tehlikelisi Yeşil Ordu Cemiyeti adındaki örgüttü. Hem gizli hem de açık örgütlenme biçimiyle, Türk siyasetinde ağırlığını hissettiriyordu. Yine Türkiye Komünist Partisi gizli olarak örgütlendi. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ise, açık olarak komünist sistemi savunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, özellikle yer altı sızmalarından endişe ediyor; bu nedenle kendisi de bir komünist parti kurdurarak, bu zararlı akımları denetim altında tutmak istiyordu.

Derken, Çerkez Ethem de bu furyaya katıldı. O ve adamları bir gövde halinde Türkiye Komünist Partisi ile bütünleştiler. Çıkardıkları dergi ile bu düşünceleri savunuyor; sanki Sovyetlerin bir uzantısı gibi tavırlara giriyorlardı. Ardından Mustafa Suphi sahneye çıktı. O, Türkiye'de komünizmin uygulanma olasılıklarını incelemek ve propaganda yapmak için Türkiye'ye geldi. Bir komünist akım gerçekleştirmek amacındaydı. Ancak Türkiye'ye ulaşmasının ardından, bir kayığa bindirilip, Sovyetlere geri geri gönderildikten sonra, Karadeniz'de 14 arkadaşı ile şüpheli biçimde öldürülmesiyle, bu düşünce askıda kaldı. O'nun Yahya Kâhya adında Trabzonlu bir kabadayı ve arkadaşları tarafından öldürüldüğü sonradan anlaşıldı.

Yeşil Ordu, bu düşün akımının en etkili açılımı oldu. Bu hareketin önde gelenleri Şeyh Servet ve Muhittin Baha olmak üzere; Eyüp Sabri, Hakkı Behiç gibi kişilerdi. Hoşnutsuzluk döneminde, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin de bu yapıyla bütünleşmesiyle dernek son derece tehlikeli bir durum aldı. Sözde, İslami esaslara uygun bir sosyalizmi gerçekleştireceklerdi. İslamiyet'te var olan sosyal dayanışmaya verilen önem; sosyalizm ile uyuşturulmaya çalışılıyordu. Yeni Dünya adıyla Eskişehir'de yayınlanan bir gazete, bu cemiyete bağlı olarak çıkıyor ve onun propagandasını yapıyordu.

Bu süreç, son derece sancılıydı. Bir yandan Sovyetler Birliği'nden silah ve para yardımı alınırken, öte yandan, onun sistemini Türkiye'de savunan ajanların bu hareketi, Büyük Millet Meclisi'ni son derece zor durumda bırakıyordu. Meclis, gizli oturumlarında bu konuyu irdeliyordu. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerdeki hareketin yayılma eğiliminde olduğunu, ulusal değerlere önem vermediğini; ancak, kendilerinin ulusal politika izlediklerini ve ulusal değerlere bağlı olduğunu söylüyordu.

O, kimi arkadaşları aracılığıyla cemiyetin önderleri ile ilişkiye geçiyor; bu yapının dağıtılması ricasında bulunuyordu. Ancak olmadı. Fakat İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra Çerkez Ethem'in tasfiyesinin ardından, Yeşil Ordu istiklal Mahkemeleri'nin müdahalesi sonucu, kimi önemli üyelerinin tutuklanmasıyla ortadan kaldırılmış oldu.

Moral Destek, Afganistan'dan...

O tarihlerde Sovyetler Birliği sömürgeci güçlerin pençesinde kıvranan üçüncü dünya ülkelerinin uğrak yeri haline gelmişti. Enver Paşa bile Moskova'daydı. Kimi kurullar, ülkelerinin adına Sovyetler Birliği ile ilişkiye geçip, bağlantılar kurma yolları arıyorlardı. Sovyetler Birliği, yeni bir ideolojiye sarılmış, Bolşevik Doktrini'nin verdiği hava ile kapitalist dünyaya karşı kafa tutuyor, bu nedenle de kapitalist, sömürgeci batının saldırıları karşısında bunalmış diğer halklarla ortak bir cephe oluşturmanın yolları aranıyordu.

Herkesin kendine göre derdi, kendisine göre bir beklentisi vardı.

Örneğin, Enver Paşa yine düşler içindeydi. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra, herkes sağa sola savrulurken, o soluğu Sovyetler Birliği'nde almıştı. Amacı, bir yolunu bulup, Anadolu'ya geçmek, Kafkaslardan topladığı güçlerle Anadolu'da egemenliği eline almak, yeni düşler peşinde koşarak, büyük bir Türk İmparatorluğu kurmaktı. Ama buna ömrü yetmeyecek, bir süre sonra Pamir Dağları'nın eteklerinde vurularak öldürülecekti.

Türk kurulu Moskova'da Sovyetlerle bir anlaşma zemini ararlarken, Afganistan'dan gelen kurulla, Moskova Antlaşması'ndan iki hafta önce, 1 Mart 1921'de bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Afganistan ve doğal olarak Afgan halkı, tarihsel dostluğunu göstermişti. Türk Bağımsızlık Savaşı'na kendi algılamasına göre bir anlam veriyordu. Bu Türk ulusçularının tinsel gücünü artırmış, onlara bir moral değer vermişti.

Antlaşmada net vurgular vardı: Afganistan ve Türkiye karşılıklı olarak, birbirlerinin bağımsızlıklarını tanıyorlardı. Üstelik her iki halk, bütün doğu halklarının kurtuluşunu ve bağımsızlıklarını istediklerini belirtiyorlardı. Türkiye Afganistan'a kültürel bakımdan yardımcı olmayı, onları eğitmek için bu ülkeye subay ve asker göndermeyi üstleniyordu. İki ülke aralarındaki ticari ilişkiyi geliştireceklerdi. Üstelik posta örgütünün kurulması konusunda Türkiye Afganistan'a yardım edecekti. Birisinin tanımadığı bir antlaşmayı, diğeri de tanımayacaktı.

Bunlar, yeni yeni Anadolu toprağında filiz atmaya çalışan yeni ulusal devlet için çok önemli açılımlar sayılabilirdi.

Afganistan bununla sınırlı kalmadı. Ankara'ya bir elçi göndererek, Türkiye ile siyasi ilişkiler kurmaya başladı. Türkiye, artık yeni bir devlet olmaya başladığını bu gelişmelerle hem kendine, hem de başkalarına göstermiş oluyordu.

Ve Batı Cephesi

İçte ve dışta olan bu önemli gelişmelere karşın, en önemli konu, düşmanın yurttan atılmasıydı.

Yunan ordusu, 1920 yılının sonuna doğru, Kuzey'de İzmit'e, doğuda da Uşak'a kadar gelip dayanmıştı. Savaşa katılmamış, dinç bir orduydu. Silah ve lojistik açısından her hangi bir eksiği yoktu. İzmir limanına ve Bandırma'ya yanaşan Yunan gemileri her türlü gıdayı, silahı, cephaneyi ve gereksinim duyulan malzemeyi limana yığıyordu. Oradan alınan bu malzeme, katarlarla ve diğer taşıma araçlarıyla en uç noktaya kadar taşınabiliyordu.

Türk ordusu ise yeni kurulma aşamasındaydı. Bu orduyla Yunan ordusu önce durdurulacak, sonra da yurdun bağrından sökülüp atılacaktı.

Ancak nasıl?

Eksikler neyle ve nasıl tamamlanarak ve eldeki askeri güç nasıl büyütülerek yapılabilecekti ki bu?

Sözde, Türklerin de artık düzenli ordusu vardı. Ancak, eldeki silahların modeli eski, bir kısmı Fransız, bir kısmı Alman, bir kısmı da İngiliz üretimiydi. Bulunabilen herhangi bir yedek parçanın, değişik değişik türleri olan silahlara uyarlanması bile bir dertti. Özellikle cephane bulmak, bulunsa da bu silahlara uydurmak pek olanaklı değildi. Savaş koşullarını biliyorlar; askeri manevraların önemini kavrayabiliyorlar, disiplinin değerini algılıyorlardı. Ardı ardına gelen savaşlarda pişmişlerdi.

Yunan subaylarının bu tür edinimleri pek bulunmuyordu. Yunan ordusu, Kralcılar ve Venizelosçular olarak, dizine kadar siyasetin içine gömülmüştü. 1920 yılının sonlarında, Yunan Kralı Aleksander bir maymunun ısırmasıyla ölmüştü. Yeni Kral Konstantin ile Venize-

los arasında büyük bir siyasi bunalım yaşanmıştı. Seçimleri kaybeden Venizelos, bu tarihlerde ülkesini terk etmişti. Yunanistan'da yaşanan bu büyük siyasi boşluk, dönüp dolaşıp, hem ülke içinde siyasi birlik havasını bozuyor, siyaset ordu komutanlarına kadar uzanarak görüş ayrılıklarına ve çatlaklıklara neden oluyordu.

İlk Sınav: Birinci İnönü
"Geliyorum ha; Son Pişmanlık Fayda Etmez..."

Yine de Yunanlılar, askeri bir saldırı ile direnen ulusçuları yok etmek ve kendileri için can sıkıcı bir durum olarak gördükleri bir sorundan kurtulmak istiyorlardı. İngilizler tarafından Sevr'i kabul etmeyen Ankara'yı susturmak için görevlendirildiler.

Hedef, Ankara'ydı...

Yunanlılar, Türklerin kendi iç çekişmelerinden yararlanmak istiyorlardı. İstihbaratları, düzenli ordu kurulması aşamasında Çerkez Ethem'le yaşananları iletmeye başladığında ve bu yöndeki haberlerin ardı arkası gelmediğinde, artık fırsatın geldiğini düşünmeye başladılar. Türkler, onlara göre en zayıf anlarında bulunuyorlardı. Düzenli birlikleriyle Türkleri kolayca dize getirebileceklerini ve Ankara'daki ulusal meclisi dağıtabileceklerini düşünüyorlardı. Çerkez ise, başına buyruk davranmayı sürdürüyordu. Kardeşlerini yanına almış, Ankara'daki güce karşı kafa tutuyordu. Dediğim dedik havasında, ulusal oluşumun o zamana dek en büyük destekçisi olan güç, yavaş yavaş karşısına geçiyordu. Tutup, Ankara Hükümeti'ne karşı başkaldırdığında, onca öğüte, yapma etme demelere karşın, tutumunu sürdürüp, bir de bu hareketten Yunanlıları haberdar etmeye başlayınca, artık çoktan sabır sınırı aşılmıştı.

Çerkez Ethem artık ulusal güçlere başkaldırmış bir asiydi...

Çerkez Ethem'e bağlı güçlerle Yunan ordusu artık yan yana Türk mevzilerine doğru, Eskişehir yönünde ilerliyorlardı. Yunan ordusunun bir kolu da Uşak üzerinden Afyon yönüne doğru hareketlenmişti.

Derken, 9 Ocak günü, İnönü'de Türk birlikleriyle Yunan ordusu karşı karşıya geldi. Yunan ordusu, Çerkez Ethem güçleriyle bir olmuş, Türk mevzilerine doğru ilerlerken, aynı gün, Uşak yönünden

gelen bir Yunan uçağı, saat 16 sıralarında Afyon üzerinde on beş dakika kadar uçtu. Kendisine merakla bakan kalabalıklar üzerine Türkçe yazılmış bir bildiriyi tomar tomar atıyordu. Bildiride şunlar yazıyordu: *"Ankara Hükümeti rezilleşmektedir... Askerler, şerre (kötülüklere) alet olmayınız. Ahirette mesuliyetten (sorumluluktan) korkunuz. Geçmişten ders alarak, her türlü kötülüğü yok etmeyi ve yurdu kurtarmayı, hırs dolu çıkarlarına kurban etmek isteyenlere karşı haklarınızı savununuz. Ey subay arkadaşlar; emir kulu olmaktan sakınınız. Allahın kulu değilseniz, aksi halde, geliyorum ha; son pişmanlık fayda etmez"*[133].

Bildirinin altındaki imza Çerkez Ethem'indi.

Düne kadar, yurt savunmasının en önemli ismi olan bu kişi, şimdi ihtiraslarının ve abartılmış egosunun elinde tutsak, Yunan ordusunun yanında, yunan uçaklarıyla, Dürrizade'nin fetvalarına benzer bildiriler dağıtıyordu. Bu, Türkleri Türklere vurdurmak isteyenlerin arayıp da bulamadığı garip bir oyundu.

Türk birliklerinin bir kısmı, derhal Çerkez Ethem'in üzerine sürüldü. Kalanlar ile de Yunan ordusuna karşı konulacaktı. Mevzi savaşları, 11 Ocak gününe kadar sürdü. 10 Ocak günü cepheden Ankara'ya gelen haberde, cephane olmadığından yakınılıyordu. Bu telgrafı alan Fevzi Paşa, ne yapacağını şaşırdı. Cephe komutanına yazdığı yazıda; "Size bir tren cephane gönderdim. Elinize geçinceye kadar direnin" buyruğunu verdi. Oysa Paşa'nm bulabildiği bir kaç sandık cephaneden başka bir şey değildi. Sırf, asker moral bulsun diye Paşa, bu yanıtı verme gereksinimini duymuştu.

Çerkez Ethem'in güçlerine karşı savaşan düzenli birlikler ötekilere karşı üstünlük kurmuşlardı. Çerkez Ethem, yapacak bir şeyi olmadığını anlayınca, yanındaki kimi adamlarıyla Yunan ordusuna sığınmak zorunda kaldı.

Artık onu, önce Sındırgı Dağları'nda maceralı bir yolculuk, ardından da Yunanistan'a kapağı atmak gibi büyük bir macera bekliyordu. İnönü mevzilerinde üstün gelemeyeceklerini anlayan Yunan birlikleri de gerisin geri gidiyorlardı.

Bu utku, düzenli ulusal ordunun ilk başarısıydı.

133 Ayrıntı için bkz. *Türk İstiklal Harbi* 2. Cilt: Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap Sakarya Meydan, *Türk İstiklal Harbi* 5. Cilt: Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, Ankara, 1964.

Londra Konferansı:
"Ulusun Gerçek Temsilcisi Ankara'dır..."

Çerkez Ethem'in Yunan ordusunun yanında olmasına karşın, düzenli ordu, Yunan ordusuna varlığını ve direncini gösterebilmişti. Batının çok istediği Sevr'in kabul edilmesi isteğinin, Anadolu'da nasıl geri teptiği anlaşılıyordu. Anadolu ve Ankara'daki ulusal hükümet, bir yok oluş eşiği gibi gördüğü Sevr'in dayatılmasından nefret ediyor; bunu kabul etmeyeceğini bütün dünyaya ilan ediyordu. Ankara Hükümeti'ne göre Sevr, yok hükmündeydi. Direniş neredeyse her yerdeydi. Batıda; batının tam tersi yönde; Urfa, Antep, Maraş ve Adana... Hatta daha ötelerde, örneğin Musul'da ve Kerkük'te yerli halk, İngilizlere kök söktürüyorlardı. Türkler, Sevr'i kabul etmiyorlardı.

Uzlaşma devletleri bir toplantı yaparak, Osmanlı Devleti'ne Sevr'in dayatılmasına karar verdiler. İstanbul'la birlikte Yunanistan delegelerini bir araya getirmeyi, kendilerinin de katılımıyla konuların görüşülmesini istiyorlardı. İstanbul, Ankara'dan gelecek kişilerle ortak bir kurul oluşturabilir; Ankara muhatap alınmadan kararlılık onlara da gösterilebilirdi. Ortak bir duruş sergilendiğinde ve Yunanistan'ı tam olarak desteklediklerini gösterdiklerinde, Ankara'nın bunun karşısında boynunu bükebileceğini düşünüyorlardı.

O tarihlerde İstanbul'da sadrazamlık makamında Tevfik Paşa bulunuyordu. Damat Ferit Paşa'ya göre daha aklı başında olan Tevfik Paşa'nın ılımlı yapısıyla daha kapsayıcı düşünen birisi olduğu görülmekteydi. O, Anadolu'daki direnişe en ılımlı bakanlardan biriydi. Uzlaşma Devletleri, böyle bir konferansın yapılacağını Tevfik Paşa'ya bildirdiklerinde paşa tuttu; durumdan Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendirdi. Bu toplantıya, Ankara'dan gelecek kurulla ortaklaşa katılmayı önerdi. Aslında o, uzlaşma devletlerinin isteğini getirmekten başka bir şey yapmıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, Türklerin tek yetkili temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğunu söylüyordu. Ona göre bu gerçeği yalnız uzlaşma devletleri değil, İstanbul Hükümeti de benimsemeliydi. Paşa, uzlaşma devletlerinin hak ve adalet kurallarına uygun bir çözüm arıyorlarsa, öyle İstanbul Hükümeti üzerinden Ankara'yı

aramaları kabul edilemezdi. O, hesabın ince bir ayar işi olduğunun farkındaydı.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Türkiye'nin gerçek temsilcisi, Büyük Millet Meclisi'ydi. Bu durumda yapılacak şey de belliydi: Barış gerçekten isteniyorsa, böyle bir toplantı da bunu sağlamaya yönelik bir adımsa; doğrudan Büyük Millet Meclisi bu toplantıya çağrılmalıydı. İstanbul araya sokulmakla, aslında bir taşeron konumuna itilmişti.

Bu tavır bile uluslararası ilişkilerde nasıl kabul edilebilirdi ki?

Tevfik Paşa ise Ankara İstanbul'a katılsın diyor; böylece ötekilerin, yani uzlaşma devletlerinin dediklerini yapıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, hemen tavrını netleştirdi: Sadrazam Paşa'ya özel bir mektup yazarak, Padişah Vahdettin'in derhal Büyük Millet Meclisi'ni tanımasını istedi. Üstelik bununla da kalmadı; Londra'ya gidilecekse, Ankara İstanbul'a değil, İstanbul Ankara'ya katılmalıydı.

Bu tavır, kararlı ve ihtilalci tutumun bir yansımasıydı. Sonradan oluşan irade, öteki iradeye üstünlüğünü kabul ettirmeye çalışıyordu. Ancak Tevfik Paşa, bu öneriyi kabul etmedi. Ona göre, bu İstanbul Hükümeti'ni yok saymak demekti. Sadrazam Paşa, İstanbul Hükümeti'nin sürekliliğinin gerekli olduğunu düşünüyordu. Yapılacak tek şey, Ankara ve İstanbul'un bir işbirliğine yönelmesiydi.

Şimdi tam bu noktaya gelip iş tıkanmışken, uzlaşma ülkeleri Büyük Millet Meclisi'ni doğrudan Londra'ya çağırmanın gerektiğine karar verdiler. İngiltere Başbakanı Lloyd George işin önemini anlamıştı. O, Türklerin Çanakkale savaşlarında neler başardığını görmüştü. Mustafa Kemal Paşa'nın adı da bu cephedeki başarıları nedeniyle onun belleğinden uzak değildi.

Daha o zamanlar, "*Mustafa Kemal'in dehası karşısında ne yapabilirdik ki!*" diyerek istifa ettiği biliniyordu. Uzlaşma Devletleri, Türklere biraz daha yakın duran İtalya'yı devreye sokarak, Ankara'yı resmen Londra'ya çağırdılar. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, bir İtalyan gemisine bindi ve Londra'nın yolunu tuttu.

Konferans başladığında, tarih 23 Şubat 1921'i gösteriyordu.

Türk tarafında, Sevr'in koşullarını hafifletme yönünde bir beklenti vardı. Oysa karşılaşılan, bu umulanın çok dışındaydı. Yapılan şey,

orasından burasından eğilip bükülüp, Sevr'in koşullarının yeniden masaya konulmasından başka bir şey değildi.

Batılı hoyratlık, yine burnunu havaya kaldırmış, karşısındakine küçümseyerek bakıyor; hala onu Birinci Dünya Savaşı'nın yenik tarafı olarak görüyor, itip kakıyordu. Sözde kafalarında oluşturdukları kuralları, Türklere dayarken, Yunanlılara da dayamış görünüyorlardı. Görüntüye inanana, yalan çoktu. Oyun içinde oyun, Londra'da ustalıkla pazarlanıyordu. Değiştirilen, allanıp süslenen Sevr koşulları daha başlangıçta kabul edilsin isteniyordu.

Tevfik Paşa hastaydı. Kendisini sarıp sarmalamış, Londra'nın yolunu tutmuştu. Konferansta, Ankara ile işbirliğini öneren Tevfik Paşa, bir anda Anadolu'nun gerçek temsilcisinin Ankara'dan gelenler olduğunu söyleyiverdi ve sözü onlara bıraktı.

Türklerin, eskiden olduğu gibi boyun eğip, "temenna" çekerek el etek öpmesini bekleyen batı, bu kez ummadığı bir dirençle karşılaştı. Türk Kurulu bir anda *"Ulusal And"* (Misak-ı Milli) uyarınca derhal Anadolu'nun boşaltılmasını istedi. Bu istek, Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu'dan kurul hareket etmeden biçimlendirilmiş, istek ceplerine konulmuştu. Yunanlılar bu isteğe şiddetle karşı çıktılar. Anadolu'nun boşaltılmasını da Sevr'de değişiklik yapılmasını da istemiyorlardı.

Konferanstan bir sonuç çıkmayacağı anlaşılmıştı.

Ancak, Bekir Sami Bey, konferans sonrasında İngiliz ve Fransızlarla *"Ulusal And"* ilkelerine uymayacak biçimde görüşmeler yapmış, yetmemiş, kimi anlaşmalar yaparak, bunların onayını Ankara'dan istemişti. Sözde, Fransızlarla olan savaşa son verilirken, tutsaklar karşılıklı olarak bırakılacak, güney sınırı saptanmış olacaktı. Bu anlaşılabilir bir şeydi; ancak Bekir Sami Bey, bunun karşılığı olarak, güneyde onlara bazı ekonomik ayrıcalıklar verilebileceğini kabul ediyordu. İngilizlerle de tutsakların değişimi üzerine bir sözleşme imzalamıştı. Ancak İngilizlerin savaş suçlusu saydığı kimi yurtseverlerin durumuyla ilgili, İngiliz tezini neredeyse kabul etmişti. Gerek Fransızlara verilen ekonomik ayrıcalıklar ve gerekse Türk tutuklulara yapılan bu haksız ve ayrıcalıklı uygulama, Misak-ı Milli açısından bakılınca onur kırıcıydı.

Ankara, bu girişime fena öfkelendi. Mustafa Kemal Paşa, bu girişimi şiddetle eleştiriyor; akıl almaz ve anlaşılmaz olarak niteliyordu. Sözleşmeler Türk Devleti'nin sıkı sıkıya sanıldığı ve gerçekleştirmek istediği tam bağımsızlık ilkesiyle tersti. Bekir Sami Bey, hemen görevinden alındı. Yerine Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) Dışişleri Bakanlığı'na getirildi. Ardından da bu koşulların kabul edilemeyeceği açıklandı.

Londra Konferansı özünde Türkler için bir başarıydı. Ankara'yı uluslararası bir konferansa çağırmakla karşı taraf, bir yasal kişilik de vermiş oluyordu. Bekir Sami Bey'in düşüncesiz hareketlerine karşın, bu önemli bir gelişmeydi.

Yunanlılarsa, Sevr'in koşullarının eksiksiz kabul edilmesini istiyorlar; kraldan çok kralcı kesilip, Türkleri dize getireceklerini umuyorlardı.

Bu gelişmeler, onların da canını sıkmıştı.

Batılı efendilerinden aldıkları buyruk ve onayla, daha kararlı biçimde Anadolu'nun fethine koyuldular. Sözde, Türkler sözle uslanmıyorsa, şiddetle uslanacaklardı. Ordularını hızla Türk mevzilerinin üzerine sürdüler. Böylece, Anadolu'daki kan denizi Yunan ordusunun tetiğe basmasıyla yeniden kabarmaya başlamış oldu.

İkinci Sınav: İkinci İnönü
"Metristepe'den Gördüğüm Durum: Bozöyük Yanıyor"

Yunanlılar bir yandan da daha önce İnönü mevzilerinde yaşadıkları başarısızlığın öcünü almak istiyorlardı. Bu başarısızlık bir türlü içlerine sinmemiş; Batı kamuoyunun gözünde imajları zedelenmişti. Üstelik zaman geçtikçe Ankara'nın daha da güçleneceğini düşünerek, bir an önce bu gücü dağıtmak istiyorlardı

Bu amaçla, 23 Mart günü, sabahın erken saatlerinde Yunan birlikleri, Bursa'dan İnönü yönünde ilerlemeye başladılar. Bu ilerleyişi İnönü'de, İsmet Bey'e bağlı güçler karşıladılar. Arka arkaya yapılan saldırıları Türk birlikleri büyük bir başarıyla göğüslüyorlardı. Yer gök top sesi, mavzer gürlemeleri; hücum haykırışları, çekiliş gürültüleriyle dolmuştu. Yunan birliklerinin bütün saldırı atakları, Türk birliklerince

göğüsleniyor, kanlı muharebeler yapılıyordu. Sonunda Yunan ordusu saldırı yeteneğini yitirdi. Bu saldırılarda Afyon yönünde oldukça yol almışlarken, Türk direnişinden ürkmüş, geri çekilmeye başlamışlardı. Sonunda İsmet Bey, geri çekilmek zorunda kalan düşmana saldırı emri verdi. Yunan ordusuna büyük kayıplar verdirildi. Tarih, 1 Nisan 1921'di.

O gün İsmet Bey, Metristepe'den genel karargâha yazdığı yazısında, saat.18.30'da gördüğü durumu aktarıyordu: Sabahtan beri dayanan düşman güçleri, karşı saldırı sonucunda düzensiz olarak çekiliyorlardı. Çekilen düşman, Türk birliklerince yakından izleniyordu. İsmet Bey, bu çekilişi anlatıp, gözüne ilişenleri yazarken; kağıda ünlü notunu düştü: *"Bozöyük Yanıyor! Düşman, binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza terk etmiştir!"...*

Binlerce ölü; yanan beldeler ve ters yüz etmiş çekiliş...

Yunan ordusunun bu çekilişi, Türklerin moral yönünden dirilişiydi. Zaferle birlikte ulusun morali tam olarak yerine gelmişti. Her yanda bu zafer büyük bir sevinçle karşılanıyor, orduya hayranlık duyguları dillendiriliyordu. Artık, düşmanın yenilebileceğine ilişkin umutlar yeşermeye başlamıştı. Heyecan, o dönemin satırlarına yansımaktan kendini alamıyor; her bir cümlede, sözcükte, hatta hecede, bu heyecanın ve duygu kabarmasının izleri görülüyordu. Onca zamandır acılar görmeye, geri çekilişlere alışmış Türkler, Çanakkale'deki direnişin ardından ilk kez, böylesine bir zafer elde ediyorlardı. Artık direniş ve diriliş ruhu gelişiyor; işte izleri görülüyordu.

İsmet Bey'in mesajı Ankara'ya ulaştığında, büyük bir heyecan yarattı. Mustafa Kemal Paşa Ankara'dan İsmet Bey'e bir karşı yazı gönderdi. Yazıda belirtildiğine göre; İsmet Paşa gibi, ağır görevler üstlenmiş komutanlar, tarihte pek azdı. Tarih bunun yakın tanığıydı. Ulusun bağımsızlığı ve varlığı İsmet Paşa ve onun yönetimi altında görev yapan komutan ve silah arkadaşlarının yüreğinden büyük bir güç alıyordu. İstila altındaki kötü yazgılı ulus topraklarıyla birlikte bütün yurt, en ıssız köşelerine kadar bu utkuyu kutluyordu. Düşmanın istila hırsı, Mustafa Kemal Paşa'ya göre, İsmet Paşa'nın azminin ve yurtseverliğinin yalçın kayalarına başını çarparak, paramparça olmuştu.

Paşa, yazısını şöyle bitiriyordu: "*Siz orada yalnız düşmanı değil, ulusun ters dönmüş yazgısını da yendiniz*"...

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafı yazarken, İsmet Bey'e "*İsmet Paşa*" diyordu:

Doğruydu; çünkü bir gün önce, yani 31 Mart günü, İsmet Bey'in rütbesi yükseltilerek, Mirliva (Tuğgeneral) yapılmıştı. Fevzi Paşa'da "Ferik" (Orgeneral) olmuştu.

Bu yenilgiyle, Yunanistan'da politikaya yön verenlerin sinirleri müthiş derecede gerildi. Ordunun başarısızlığı sorgulanır oldu. Pek çok kişi, Küçük Asya dedikleri Anadolu'da bir Yunan seferini planlayanları eleştirmeye başlamıştı. Türkler ise başarılarına seviniyorlardı. Diplomatik gelişmeler o güne dek öyle ya da böyle sürmüştü. İtalya ve Fransa, o zamana dek zaten kuşkulu baktıkları İngiltere'nin Anadolu seferindeki ısrarı ve sonuçtaki başarısızlık nedeniyle, artık ayrı yol izleme yoluna eğilim gösteriyorlardı. Bu nedenle, İngiltere'den bağımsız olarak Türkler ile temas kurma yoluna gitmişlerdi. Hatta Fransa, bir anlamda güneydeki Türk kentleri karşısındaki başarısızlığının da etkisiyle olmalı, Türklerle karşılıklı görüşmeler yapma yoluna bile gitmeyi düşünüyordu. Bu nedenle, Franklin Boullion'u Türkiye'ye göndererek, ilk temaslara başlamıştı bile... İtalyanlar ise, zaten küskün oldukları İngiltere'nin her şeyde Yunan tarafına yontan duruşundan nefret ediyorlar; bir anlamda kendi durum ve konumlarını sorguluyorlardı. Artık, Anadolu'da durmalarının anlamsızlığını görmüşlerdi.

Artık süreç, İtalyanlar için işgal ettikleri yerlerden geri çekilme biçiminde gelişiyordu. Geri çekilme başladığında, ellerinde çok sayıda silah ve diğer malzemeleri Türklere terk ettiler. Bir anlamda İtalya, Yunanistan'dan hıncını Türklere yardım ederek almış oluyordu.

Kıldan İnce Diplomasi
"Türklerin Kurtlarla Dansı"

Mustafa Kemal Paşa, telaş içinde olan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e telaşlanmamasını söylüyordu. Diplomasi, kıldan ince çizgiler üzerinde sorunları yürütebilme sanatıydı. Her ayrıntıyı anlamak,

anlatabilmek gerekiyordu. Bu aşamada tutulan noktaların, elde edilen başarıların Türklere olumlu sonuçlarıyla geri döneceğini biliyordu.

Franklin Bouillon yine devredeydi. Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon'un diplomat niteliklerini iyi biliyordu. İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra bu ünlü Fransız diplomat Türkiye'ye gelmiş ve günler süren bir çalışma temposu içinde Mustafa Kemal Paşa ile de defalarca görüşmüştü. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara İstasyonu'ndaki kendisine ait dairede yapılan ilk görüşmede, önce birbirlerinin hareket noktalarını anlamaya çalışmışlardı. Paşa Fransız diplomatın önüne, Misak-ı Milli'nin ilkelerini koyduğunda, O, bu ilkeleri tartışmanın güçlüğünü açık yüreklilikle ortaya koymuştu.

Sevr... Tarihin ölü doğmuş çocuğu... Ya bu? Bu varken, Misak-ı Milli ilkelerinin güçlüğünü görüyor; kendince bir ara çözüm bulmaya çalışıyordu. Neredeyse imzalandığı günlerden bugüne bir yıl geçmişti. Dış güçler, Türklere bu antlaşmayı imzalamaları için diretmişler, Türkler bunu tanımamak için tarihsel varlıklarını ortaya koyarak direnmeye başlamışlardı.

Ancak, olan biten şeyler de göz ardı edilemezdi. Türklerin başarıları ortadayken; Türkler "Ulusal And" ve onun ilkeleri dedikçe, bu başarıların üzerine Boullion'un "Sevres" deme olasılığı hemen hemen bulunmuyordu. Tarihin akışını öyle ya da böyle, yine de güç belirliyordu. Türkler, daha bu aşamada güçlerini ortaya koymuşlar; Batılılara yargılarında yanıldıklarını bir güzel anlatma olanağı bulmuşlardı. Sevr, daha varken yok olan bir şeydi. Türklerin direnişi, daha bu aşamada bu garip antlaşmayı, tarihin çöplüğüne atmak için yetmişti.

Mustafa Kemal Sevr'i tanımıyor; Fransız diplomatsa Ulusal And'ı kabul etmiş görünmek istemiyordu. O zaman, ortak bir nokta bulunması için çaba harcamak gerekmekteydi. Akıllara, Bekir Sami Bey'in Londra'da Mösyö Briand ile yaptığı görüşmeler geliyor, oradaki uzlaşma zemini üzerine yeni şeyler inşa etmek görüşünü özellikle Franklin Boullion dile getiriyordu.

Türkler, bu görüşmelerde ele alınan noktalara şiddetle karşı çıkmışlardı. Ancak bu aykırı noktalar tartışılarak, bunlar üzerinde çalışılabilirdi.

Oysa Bekir Sami Bey'in bu yaptıklarını Mustafa Kemal Paşa, onun tarihsel yanılgısı olduğunu düşünüyordu. Ulusal çıkarlara ters düşen bu temasların hiç birisi, Ankara tarafından önemsenmeye değer bulunmamıştı.

Franklin ise çözümsüzlüktense bu önerisinde haklı olduğunu göstermek istiyordu. Londra'ya giden Türk delegelerinin, Misak-ı Milli'den söz etmediklerini, Türklerin ulusal savaşının gerçek değerinin değil Avrupa'da, İstanbul'da bile anlaşılamadığını belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, *"yeni"* durumun yarattığı süreç ve bu sürecin nasıl algılanması gerektiği üzerinde duruyordu.

Gelinen o aşamada, eski olan Osmanlı İmparatorluğu mu kalmıştı ki?

Paşa, o imparatorluktan geriye kalan yapı üzerinde, yeni bir Türk devletinin doğduğunu düşünüyordu. Bu bir olguydu ve bunu tanımak gerekiyordu.

Hoş, kimileri tanımasa ya da tanımadığını söyleyip dursa ne olurdu ki?

Gerçek ortada yerdeyken, bunu yadsımak, görmezden gelmek zaten olanaklı değildi. Şimdi, bu aşamada; yeni bir Türkiye olduğuna göre, her bağımsız devlet gibi o da haklarını tanıtacaktı. Bu gerçeği tanıması gerekenler, özellikle Batı, onu görmezden geliyordu ve Türk ulusunun önüne, Sevr Antlaşması gibi, Türk ulusu için uğursuz bir idam kararını koyuyorlardı.

Şimdi; Franklin Boullion dostsa, bir dosttan, bir idam kararını dillendirmesi nasıl beklenebilirdi ki?

Paşa, "Sevr" sözcüğünden nefret ettiğini sayısız kereler belli etmiş, dillendirmiş, yazıya dökmüştü. Karşısındakini dost olarak kabul ettiğine göre, dostu olarak gördüğü birine karşı Sevr sözcüğünü ağzına bile almak istemiyordu. Türk ulusunun karşısında, bu nefret edilen sözcüğü kafasından çıkarmayan uluslar vardı. Bunlarla, bu koşullarda, güven temeline dayanan ilişkilere girilmesi beklenemezdi. Ancak, dost olarak görülmek istenenler, bu konuda inat ediyorlardı.

Türklere göre, böyle bir antlaşma yoktu. Bu benimsenemez, kabul edilemez; Türk ulusunun önüne konulamazdı.

Ha ölüm, ha Sevr...

Kırk katır mı kırk satır mı hikâyesi!

İnanana, şatafatlı bir yalan, bir avutucu söz: Sevr...

Bunlar arasında pek fark görülmüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın canını hep sıkan, Bekir Sami Bey'in zamanında yaptığı gereksiz ilişki arayışları ve görüşmeleri şimdi ister istemez karşısına çıkıyor, hataları ortadan kaldırma çabaları, bir şeyi yeni baştan ele almaktan çok daha güçlükler çıkarıyordu. Karşı taraf getiriyor, bu temasları önüne koyuyordu. O ise ikide bir bu saçmalıklarla karşılaşmaktan hoşlanmıyordu. Bir kere bu temaslar, görüşmeler, yaklaşımlar, Türk ulusunun gerçek görüşlerini yansıtmıyordu. Kalkıp, Londra'ya giden Bekir Sami Bey ve onunla birlikte olan diğer kurul üyeleri, Misak-ı Milli'den, yani Ulusal And'dan söz etmemişlerse, bu Türklerin yaşamsal önemde gördükleri ilkelerinden caydıkları anlamına gelmezdi. Bu ancak bu kurulun, verilen yönergeler doğrultusunda hareket etmemiş olduğu anlamına gelirdi. Paşa, Franklin Boullion'a, Bekir Sami Bey kurulunun yanlış iş gördüğünü açıkça söylemekten geri kalmıyordu. Bu yanlış iş, yanlış anlaşılmaların da başlangıcıydı. Avrupa ve özellikle de Fransız kamuoyu, bu nedenle ters algılamalar içindeydi. Şimdi, Franklin Boullion da görüşmelerde uzlaşmaya varılan ortak bir temelden hareket etmek isteğini dile getiriyordu.

Bu temel ne olacaktı?

Eğer bu, Bekir Sami Bey'in temaslarında varılan uzlaşma konuları ise, Türkler tarafından benimsenmeyen bu temel, nasıl bir başlangıç olabilirdi ki? Yanlış bir temelin üzerine kurulacak bina da yanlış olur; iki yanlış bir doğru etmezdi. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan gidilirse, şimdi bu görüşmeleri yapanlar da aynı yanlışı yapmış olurlardı. Onca şey yazılmış, çizilmiş, söylenmiş; diplomatik temaslarda dile getirilmişti. Avrupa'nın ulusal antlaşmadan bilgisi olması beklenemezdi. Bu olguyu adlandırmak için kullanılan deyim, öteki taraf için bilinmedik olabilirdi. Ancak, yıllardan beri kan döküldüğünü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı savaşımın neden ileri geldiğini elbette düşünüyor olmalıydı.

Ya İstanbul?

İstanbul, yani eski Osmanlı'nın Anadolu milliyetçilerinin amansız düşmanı olan bu başkentin siyaset önderlerinin, Ulusal And'dan ve ulusal savaştan haberi olmadığı yönündeki sözler...

Bunları doğru olarak kabul etmek, asla olanaklı değildi.

İstanbul halkı, ulusun bütünü gibi, ulusal savaşı bilmekteydi. İstanbul halkı da ulusal savaştan yanaydı. Bu savaşımı bilmezden gelen ve ona karşı görünen kişilerle, bunların yardakçıları, genel halk kitlesi yanında azdı onların kim olduğunu bu ulus zaten biliyordu. Franklin'e gelince; o Bekir Sami Bey'in kendisine verilen yönerge ve yetki dışına çıktığını doğal olarak bilemezdi. Bekir Sami Bey'in kendilerine Ulusal And'dan söz etmediğini, eğer böyle bir şey varsa, buna göre konuşulup karar verilmiş olacağını söylüyordu. Ancak, böyle bir şey olmamıştı. Bu durum karşısında doğal olarak, güçlükler belirmişti. Batıda kamuoyu, sürekli gelişmeleri izliyordu. Daha önce, Bekir Sami Bey bunu dillendirmediği için, yeni durumda, Batı kamuoyu, Türklerin önceden böyle bir istekleri yokken, yeni sorunlar çıkardıkları yönünde algılamaları olurdu. Şimdi bu durumda ne olacaktı? Türkler, Ulusal Andları'nın dışına çıkılamayacağını söylediklerine ve bunda sonuna kadar direteceklerini açıkça vurguladıklarına göre; yapacak başka şey yoktu. Boullion, ya alıp başını ülkesine geri dönecek ya da zahmet edip, ulusal andı okuyarak, bu temel üzerinde görüşmelerini sürdürecekti. Ve bunu da yaptı. Boullion, bu koşullarda toplantının ertelenmesini istedi. Ardından da ulusal andın maddelerini baştan sonuna dek bir bir okudu. Bu yapılıp, Fransız diplomat bilgilendikten sonra, görüşmelere devam edilebildi. Bu aşamadan sonra, daha somut şeyler üzerinden gidilebilirdi.

Fransa'nın en büyük derdi kapitülasyonlar, öteki ayrıcalıklar ve bunların geleceğiydi. Onlar, bu ayrıcalıkların sürmesinden yanaydılar. Türkler ise ulusal Misak-ı Milli'de bütün ekonomik ayrıcalıkların kaldırılmasını istiyorlardı.

İttihat ve Terakki yönetimi, Birinci Dünya Savaşı başladığında kapitülasyonları kaldırdığını ilan edince, batı ülkeleri ayağa kalkmışlardı. En başta, Osmanlı Devleti'nin bağlaşığı olan Almanya... Bu ülke, sözde Osmanlı'nın savaştaki ortağıydı. Kapitülasyonların kaldı

rıldığını duyunca, Alman Büyükelçi soluk soluğa kendisini, İngiltere ve Fransa'nın büyükelçiliklerine atmış; bu ülkeler için düşmanımdır dememiş; Osmanlı Devleti'nin bu kararına karşı onları örgütlemişti. Gün gelmiş; işte onca olaydan, tarihsel döngüden sonra Türkler, yeniden kapitülasyonların kaldırılmasını açıktan açığa dillendirmişler, hatta bunun dışında bir bağımsızlık anlayışını tanımayacaklarını Ulusal And'la birlikte dosta düşmana ilan etmişlerdi. Franklin Boullion, bu konunun üzerinde özellikle durulmasını ve sorunun incelenmesi gerektiğini biliyor; bunu açıkça da Mustafa Kemal Paşa'ya söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın en duyarlı olduğu konuların başında gelen kapitülasyonlarla ilgili olarak, Fransa'nın yaklaşımı karşısındaki duruşu kesin ve kararlıydı.

Özellikle, önemli bir kavrama vurgu yapıyordu:

"Tam bağımsızlık"...

Kapitülasyonlar ve ayrıcalıklar, tam bağımsızlığı ortadan kaldırıyorlardı. Kapitülasyonların kaldırılması Türkler tarafından bir tarihsel sorumluluk olarak algılanıyor; olmazsa olmaz koşulların başında sayılıyordu. Kuşkusuz, yüzyılların etkisi altında biçimlenmiş, kuralları oluşmuş bir yapının bir anda yok sayılmasının yaratacağı sarsıntıları öngörmek, çok zor değildi. Bu nedenle de Türkler ve onların politikalarını oluşturan siyaset önderleri, bu görevi yüklenirlerken, bu ağır yükü çözme konusunda ne ölçüde başarılı olunacağı üzerine çok düşünmüşlerdi. Onca düşüncenin sonunda varılan yargı ve inanç, bunda başarılı olunabileceği yönündeydi. Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki kararlılıklarını vurgulamak için, ara vurgular yapıyor; "Biz böyle işe başlamış adamlarız. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlışlıklar yüzünden, ulusumuz sözde var sanılan bağımsızlığına gerçekte sahip değildi. Şimdiye dek Türkiye'yi uygarlık dünyasında özürlü gösteren neler düşünülebilirse, hep bu yanlışlıktan ve bu yanlışlığa boyun eğmekten ileri gelmektedir" diyordu...

Yanlışlıklar ve yanlışlıklara boyun eğmek...

Niçin ve neden?

Türkler, kurtlarla dans ediyor, ölümü göze alarak bu savaşımı veriyorlardı. Tersi bir durumda bu savaşın ne anlamı kalırdı ki?

Her inişin bir çıkışı; atılan her adımın bir de sonucu vardı. Bu bir yanlışlıksa, yanlışlıklara boyun eğmek kesin olarak ülke ve ulusun bütün onurunu ve bütün yaşama yeteneğini yitirmesine ve ondan yoksun kalmasına yol açabilirdi. Bu aşamada nerede, ne için ve ne ölçüde durduğunuzun önemi vardı. Durulan nokta şu aşamada çok açıktı: Tam bağımsızlık... Tam bağımsızlığa giden yolların en büyüğü, ekonomik bağımsızlık değil miydi? Türkler, bu sürecin sonunda bağımsızlıklarına kavuşamayacaklarsa, bu savaşı vermenin ne anlamı olabilirdi ki? Türklerin, bir kişinin kendi kendini sorgulamasına yol açabilecek gibi bir yanlışın içinde hiç bir zaman olmaları beklenemezdi.

Mustafa Kemal Paşa, Boullion'a karşı açık konuşuyordu: "Biz yaşamak isteyen, onuru ve şerefiyle yaşamak isteyen bir ulusuz. Bu yanlışlığa boyun eğmek yüzünden bu özelliklerden yoksun kalmaya katlanamayız. Aydın olsun, bilgisiz olsun; ayırımsız ulusun bütün bireyleri belki işin içindeki güçlüğü iyice kavramış olsalar bile, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, bağımsızlığımızın tam olarak kazanılması ve devam ettirilmesidir"...

Mustafa Kemal Paşa konuşuyor, Franklin Boullion dinliyordu. Paşa, tam bağımsızlıktan ne anladığını anlatmaya çalışıyordu. Hangi koşullar, ne ölçüde bağımsızlık yaratır; tam bağımsızlık denilen şey, nasıl gerçekleştirilebilirdi? Mustafa Kemal Paşa, bundan ne anladığını son derece anlaşılabilir bir biçimde dile getiriyordu: "Tam bağımsızlık demek, kuşkusuz siyasi, mali, ekonomik, adli, askeri, kültürel v.b. her alanda tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın her hangi birinde bağımsızlıktan yoksun kalmak, ulus ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksun kalması demektir"...

Türkler, bu denilenleri elde etmeden, barış ve güvenliğe kavuşacaklarına inanmıyorlardı. Biçim ve yöntemlere uyarak, barış ve anlaşma yapılabilirdi. Ancak sırf iş olsun diye yapılacak bu göstermelik barışın sonunda, Türklerin bağımsızlıklarını tam olarak sağlamayacak olan bu gibi barışlar, uyuşma ve anlaşmalarla, ulus hiç bir zaman varlığına ve güvene kavuşamazdı. Belki de silahlı vuruşmasını ve direnişini

bir yana bırakarak, yıkıma sürüklenmeye razı olacaktı. Ancak Türkler, bunu kabul edecek bir yaratılışta değillerdi. Böyle olsalardı, iki yıldır süren bu savaşlara neden gerek kalsındı ki?

Bu sözler, Franklin Bouillon'u da etkilemişti. O ciddi ve içten kimi görüşler ileri sürüyor ve bunların bir zaman sorunu olduğunu belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Boullion ile öteki sorunları da kapsayacak biçimde görüşmeler günler boyunca sürmüştü. Sonunda iki önemli tarihsel kişilik, birbirlerini düşünceleriyle, duygularıyla ve tutumlarıyla anlayabilmişlerdi. Ancak yine de şu belli olmuştu; Fransız Hükümeti ile Türk Hükümeti arasında kesin bir anlaşmaya varabilmek için, yine de bir zamanın geçmesi gerekiyordu. Bu zamanın sınırı neydi ki?

Bu zamanın sınırı, Türklerin kendi varlıklarını, kendi güçleriyle gösterebildikleri büyük bir zaferdi. Anlaşılıyordu ki Türklerin, Birinci ve İkinci İnönü Savaşları'ndan öte, daha büyük bir zaferin altına imza atmaları gerekiyordu. Türklerin varlığının garantisi, onun bunun insafı değil, süvarilerinin kılıcının, piyadelerinin süngülerinin ucundaydı. Batı, "güç" karşısında boyun eğerdi; bu görülüyordu. Bu ortaya konulabildiğinde, yalnız Fransa'nın değil; öteki batı ülkelerinden başkalarının da Türklere daha olumlu bakacaklarına artık kuşku duyulmuyordu.

Üçüncü Sınav: *"Ankara'ya, Bizans'a!"* Eskişehir-Kütahya Savaşları

Tedbirli olmak her zaman iyi şeydi. Kimi zaman acele etmek, elde edilen hakları yitirmek için de zemin hazırlayabiliyordu.

İnönü'de iki kez arka arkaya Yunan güçlerine karşı üstün gelmek, kimi komutanların başını döndürmüştü. Onlar, çekilen Yunan kesin bir darbe vurmak zamanı geldiğine inanıyorlardı. Özellikle Yunan ordusunun güneydeki güçlerinin yok edilebileceği düşünülüyordu. Oysa Mustafa Kemal Paşa, bu görüşe karşıydı. O, yarım hazırlıkla yapılacak bir saldırının kardan çok zarar getireceğine inanıyordu.

Yunanlılar ise Türk ordusunun küçümsedikleri kadar güçsüz olmadığını, yüksek disiplinleri ve olağanüstü dirençlerini, her geçen

gün daha da geliştirdiklerini görmüşlerdi. Yunan Genelkurmayı yeni bir strateji uygulamak için hazırlık yapıyordu. Kral, Anadolu'daki Yunan güçleri komutanı General Papulas'ın çoktandır malzeme, silah ve yeni asker isteyişine sonunda kulak kabartmıştı. Yunanistan'da seferberlik ilan edildi. Ülkenin bütün kaynakları devreye sokuldu. Yeni vergiler, askere almalar, silah alımları ve bunların Anadolu'ya gönderilmesi için büyük bir çaba gösteriliyordu. Plan hazırdı. Yunan ordusu, Uşak ve Bursa üzerinden, iki kol halinde ilerleyecek, Türk ordusunu iki kanadın arasına alıp, cendere gibi ezecekti. Bu kıskacın içinde, bir meydan savaşı yaparak, kesin darbeyi vurmak amaçlanmıştı.

İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra bir kaç ay geçmiş, yaz sıcağı Anadolu yaylalarının üzerine çöreklenmişti. Haziran ayından sonra Yunan ordusunda bir hareketlenme görülüyordu. Yunan savaş gemileri, Türk sularında cirit atıyorlar, İnebolu gibi Türk ordusuna malzeme aktaran limanları bombalıyorlardı.

Yunan Kralı Konstantin ise değişik duygular içindeydi. Tarihi bir geçmişin rövanşını aldığına inanıyor; Anadolu Seferi'nden kesinlikle başarılı çıkmak için her şeyi yapıyordu. Tuttu; yanına prensleri ve danışmanlarını aldı 13 Haziran 1921 günü İzmir'e geldi. Kral, doğuda yükselecek Yunan Zaferini görmek için can atıyor; bunun coşkusunu İzmir'de yaşamak istiyordu. Yunanlılık düşüncesi onlar için çok önemliydi; bu gücün yenilemez, baş edilemez ve yok edilemez olduğuna inanıyorlardı. İzmir'de Türkler, karalar giyinip, kara bahtlarına yanarlarken; Rumlar artık kendi kralları gibi gördükleri Konstantin'i, *"Ankara'ya, Ankara'ya!"*; *"Bizans'a ve Ankara'ya"* haykırışlarıyla karşılamışlardı.

İşbirlikçiler, işlerine geldiği için, Yunan Kralı Konstantin'e hedef olarak Ankara'yı gösteriyorlardı. Yitirilen moralleri geri kazanma çırpınışları içinde ortaya dökülüveren bu haykırışlar, eski Bizans'tan beri esintiler halinde çalkalana çalkalana o günlerden bu günlere geliyor gibiydi.

Bu sıralarda Uzlaşma Devletleri, özellikle de İngiltere, yitirilen saygınlıklarının nasıl geri kazanılacağının derdindeydiler. Türk güçlerinin arka arkaya üstünlüğü, bütün moralleri bozduğu gibi, ken

dilerine güvenlerini de sarsmıştı. Apar topar devreye girerek, kavga gürültü yerine, barışa zorlayarak, Türkler'i teslim almanın çarelerini arıyorlardı. Derhal arabulucularını devreye soktular. Hemen İzmir'i Türkler'e verelim, böylece ağızlarına bir parmak bal çalarak, nasıl olsa geri alınacak bu topraklarla ilgili görüntüsel düzenlemelerle Türkler'i barışa zorlayalım derdindeydiler. Ancak ihtiraslar, gem almaz boyutlara gelince, bu tür önerileri gözler hiç görmüyordu. Aç kurtlar gibi başkalarına ait toprakların başına üşüşmüş olanlar, ellerine aldıkları bıçakla, istedikleri gibi önünde yutacakları lokmaları bölüp parçalayabileceklerini düşünüyorlardı.

Yunanistan'ın ise gözü aç, bu isteklere yanaşma duygusundan oldukça uzaktı. Bu önerileri şiddetle geri çevirdi. O'na göre, Sevr nasılsa ötekilerce, yani İstanbul Hükümeti'nce de bir kez kabul edilmişti. O nedenle, Sevr'i şiddetli biçimde savunuyordu. Yunanistan'ın gözü doymaz haldeyken önüne sürülen en cömert sofra, Sevr'di...

Temmuz ayı gelmiş, ilk haftası devrilmişti. Kral Konstantin hala İzmir'deydi. Oradan buraya gezip duruyordu. Efes'e gitti; orada hiç bir ilgisi olmamasına karşın, sanki kendi ırkının uygarlık anıtlarını görmüş gibi coşkuya katıldı. Orduya moral vermeyi düşündü: Tuttu, 7 Temmuz günü ta cepheye kadar gitti. Mevzileri gezdi; askerin arasına karıştı.

Türkler ise, genel bir seferberlik ilan edip hazırlık yapamamışlardı. Kaynaklar sınırlıydı. Güç bela bir araya getirdikleri ordularıyla düşmana karşı koymaya çalışacaklardı.

Yunan ordusu, 10 Temmuz 1921 günü saldırıya geçti. Üç gün sonra, Eskişehir ellerine geçti. Türk karşı saldırıları başarısız oluyor, binlerce asker, buğday başakları gibi biçiliyor, kanlı bedenler kurşun darbeleriyle savrulup topraklara düşüyordu. Top güllelerinin altında, yalnızca diri başlar değil, ölmüş bedenler de toz olup kavruluyordu. Savaşın kötü yüzü, her zaman irkinti vericiydi. Yunan ordusunun bütün ağır topları, iyi donatılmış piyadeleri, güçlü süvarileri karşısında Türk ordusu oldukça kayıp vermekteydi. Bu aşamada silah ve asker sayısı, üstünlüğü Yunan ordusuna veriyordu. Karşı saldırı yapılsa bile, üstün Yunan gücü karşısında cephede gedik açılamıyor; sürekli olarak

savunma durumunda kalan Türk birlikleri, üstün ateş gücü karşısında çekilmek zorunda kalıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, bu olumsuz gidişi, bir üstünlüğe çevirmek için, coğrafyanın olanaklarından yararlanmayı düşünmüştü. Tarih bilinci yüksekti. Örneğin, Napolyon'un savaşlarını iyi biliyordu. Ruslar, Napolyon'u dize getirmeden önce, geri çekilme stratejisi izlemişler, coğrafyanın koşullarını kendi üstünlüklerine çevirmişler, sonra da karşı saldırı ile düşmanlarını ezmişlerdi.

Paşa kararını verdi: Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya, bu savaşta, ordunun çok daha fazla kayıp vermemesi için, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmenin uygun olacağını bildirdi. Savaş Türk ordusunun istediği biçimde gelişmiyor, gün gün ordu büyük kayıplarla eriyor; gidiş iyi görünmüyordu. Böyle anlarda, karar vermek ölümden bile acıydı. Sonuçta düşman daha çok ilerilere kadar gidecek; yurt toprakları ezilecek, sayısız kötülük yapılacak; bütün bunlar moralleri etkileyecek, ondan da öte, sayısız kıyımlar gerçekleştirecek; bedenler süngülenecek, namuslar kirlenecek, kentler yakılıp yıkılacaktı.

Ancak çare neydi ki?

Çare, geri çekilmekse, bu çekiliş gerçekleştirilmeliydi. Yoksa ulusun son umudu olan ve bin bir güçlükle yaratılan ordunun imha olması, en büyük yıkımdı. Ordunun on günlük bir zaman kazanması gerekiyordu. Bu nefes alış, derlenip toparlanıp, bir atağa geçmek için iyi olanaklar yaratabilirdi. Bu düşünce ile Gazi, cepheye gelerek, gereken buyrukları verdi. Ordunun daha fazla yıpranmaması için, Sakarya'nın doğusuna çekilme kararını açıkladı.

Artık yorgun birlikler, bu buyruk doğrultusunda mevzi savaşları vererek çekiliyorlardı.

Türk ordusu geri çekilince, düşman da izlemeye başladı. Askeri birlikler çekilirken, işgal altındaki bölgeden siviller de sökün etmiş, daha işgale uğramamış bölgelere doğru yollara dökülmüşlerdi. Büyük kalabalıklar, kendi olanaklarıyla işgal bölgesinden kaçıyorlardı. Yüzyıllar öncesinde, ta Viyana'dan başlayan gerisin geri çözülüş dönmüş dolaşmış, Türklerin son kalesi Anadolu'yu da içinden vurmuştu. Ancak bu çekiliş ve kaçış, nereye kadar sürecekti ki? Afyon'un ötesi Ankara, Ankara'nın ötesi Erzurum'du.

Ya sonrası?

Anadolu, tarihinin en acı günlerini yaşıyordu. Yurdun temiz bağrında Yunan askeri, nice beldeleri yıkarak, yok ederek ilerliyor; evler, ocaklar söndürülüyor, insanlar katlediliyordu. Ancak gene de birlikler arasındaki uzaklık artmış; ateşli temas azalmıştı. Üstelik Türkleri izlemek için yola dökülen düşman birlikleri, üstlerinden uzaklaştıkça, askeri düzenini de yitiriyor; giderek, lojistik olanakları azalıyor; çok iyi bilmediği bir arazide, zorluk çektiği görülüyordu. Öyle de olsa; Ankara'nın ufuklarını toz toprak içinde karanlık bulutlar sarmış, düşmanın nefesi Ankara'nın bütün boğucu ağırlığıyla çöreklenmişti.

Anadolu'da yas, Yunanistan'da sevinç ve coşku vardı: Mustafa Kemal Paşa'nın ve onun ordusunun yenildiğine inanan Atina'da, kalabalıklar zafer naraları atıyorlardı. Kiliseler aralıksız Helenizm'in geri geldiğini, İsa'nın dirildiğini düşünerek, çanlarını çalıyorlar, kilise önlerinde papazlar istavroz çıkararak ayin yapıyorlardı. Bütün Yunanistan her an Ankara'nın düştüğü haberini beklemeye kilitlenmişti. Atina'nın tepelerinden toplar atılıyor, coşkulu fener alayları düzenleniyor; marşlar söyleniyordu. Yunanistan'da çıkan gazeteler bangır bangır Yunan ordusunun ezici zaferini yazıyor, heyecanla topluma Türklerin artık savaş dışı kaldıklarını duyuruyorlardı. Dört bir yanda sirtaki oynayan Yunanlılar, Mustafa Kemal Paşa'nın, Papulas önünde diz çöktüğünü düşünüyor; coşkuyla eğleniyorlardı.

Derken, Yunanistan Başbakanı Gunaris sahneye çıktı. Gazetecilere bir açıklama yaparken, heyecanını gizleyemiyordu. O'na göre Yunanistan ve Yunan ulusu, binlerce yıldan beri uygarlığın koruyucusu olmuştu. Kendileri için, Küçük Asya yolları, yani Anadolu bilinmedik yerler değildi. O, bu girişimlerinin bir istila özelliği taşımadığını söylüyordu. Ardından da bu hareketin, ne olursa olsun, hiç bir zaman bir istila özelliği taşımayacağını da vurguluyordu[134].

İstila için yola çıkmadığını söyleyen Yunan Başbakanı, öte yandan istila ordusuna, Ankara'yı çoktan hedef göstermişti.

134 Abdülkerim Erdoğan, *Tarih İçinde Polatlı*, Polatlı Belediyesi Başkanlığı yay., 2007, s.110.

Heyecan, Kaygı, Telaş:
"İlerleyen Düşman Mezarına Geliyor!"

Yunanlılar, zafer çığlıkları atarak ilerliyorlardı. Türk ordusunun perişan olduğunu, yok edilmek üzere bulunduğunu ve geriye kalanların da yok edilmesinin uzun sürmeyeceğini düşünüyorlardı. Kral Konstantin, savaş sürecini doğrudan kendisi izliyor ve yürütüyordu. Kütahya'da bir toplantıda, durumun ne olduğunu kavramaya başladığı görülüyordu. Çevresindekilere Türklerin yok edilmediğini; yalnız kayıplarının çok olduğunu; ancak amaçlarına ulaşabilmeleri için Yunan ordusunun Ankara'ya ve Kızılırmak'a kadar ilerlemesinin gerekli olduğunu söyledi.

Kral bile kimi gerçekleri görmeye başlamışken, Yunan ordusunda hala durumu kavramakta direnen, generaller vardı. Kimi aklı başında olanlar, Türklerin çekilişlerindeki düzene bakarak, bu çekilişin yenilmiş bir ordunun çekilişi olmadığını söylüyorlardı. Ancak inanmamak için dimağlarını zorlamaya niyeti olmayanlar, ne denilirse denilsin kulaklarını gerçeğe tıkıyorlardı. Onlar için tek önemli şey; Türklerin Küçük Asya'dan bütünüyle temizlenmesiydi.

Sonuçta Yunan ordusuna, büyük bir arazi terk edilmişti. Buralar ülkenin en verimli topraklarıydı. Ordunun gereksinimlerinin karşılanmasında bu coğrafya çok önemliydi. Bu aşamada, Türk ordusu ve Ankara Hükümeti açısından bu görüntü olumsuz bir tablo yaratıyordu. Çekiliş sırasında asker kaçakları da artmıştı. İç güvenlik tehlikedeydi.

Millet Meclisi ise kaynıyordu. Pek çok kişi bu çekilişin sorumlusunu arıyor; nedenlerini anlamaya çalışıyorlardı. Gelişmelerden duyulan kaygılar dillendiriliyor; bu söylemin sahipleri, siyasal ortamı gerdikçe geriyorlardı. Top sesleri neredeyse Ankara'da duyuluyordu. Ankara'da oturan siviller, hatta kimi milletvekilleri ve asker aileleri; artık Ankara'da oturmanın, güvenli olmadığını düşünüyorlardı. Birer yaylı araba bulabilenler, üç beş parça eşyasını yükleyip, hiç olmazsa canlarını kurtarmak için, kaçmaya çalışıyorlardı.

Kargaşa, heyecan, korku yumak olmuş, yüreklere dolanmıştı. Pek çok kişi ailesinin geleceğinden korkuyor, çıkış için kendince yol

arıyordu. Artık Ankara'da bu yoğun göçlerden dolayı, yaylı araba bulmak bile olanaksız duruma geldi. Şimdi de başkentin düşmesine kesin gözüyle bakıldığı için, Meclis'in Kayseri ya da Sivas'a taşınabileceği görüşleri siyaset koridorlarına dökülüyordu.

Bu söylentilerin alıp başını gittiği bir anda Ankara Müftüsü; Müdafaa-i Hukuk üyeleri ve kentin ileri gelen eşrafı, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete geldiler. Görüntüleri perişan, omuzları çökmüş, gözleri yaşlıydı. Mustafa Kemal Paşa'dan, kendilerini Yunanlılar'ın eline bırakıp, Ankara'yı terk edip gidilmemesini istiyorlardı. "Para isterseniz para, isterseniz bütün varlığımız, servetimiz sizlerindir; can isterseniz bütün eli silah tutanlarımız, emrinizdeyiz" diyorlardı[135].

Ankara'yı, yurdun kalbini bırakıp, daha gerilere çekilmek... Yılgınlık; sonra da çekilmek, daha gerilere gitmek...

Yüreği yananlardan birisi de Erzurum Milletvekili Durak Bey'di. O, ordunun şehir bekçisi değil, bağımsızlık bekçisi olduğunu söylüyordu. O ordu ki, nerede isterse savaşını orada yapardı. Ordu strateji gereği gider, gelirdi; bu anlaşılır bir şeydi.

Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi!

Ulusun kalbi, ulusal egemenliğin yumak olduğu o kutsal mekân; o nasıl Ankara'yı bırakıp giderdi ki?

Belki de belleklerin bir yerinde İstanbul'da tam bir yıl kadar önce yaşanan o kara gün beliriverdi. 16 Mart 1920 günü; Meclis-i Mebusan İngilizler tarafından basılmış, sanki ulusal istencin ve doğal olarak ulusun üzerine demir bir balyoz inmişti. O günün anımsattıkları, işte bu yeni dönemde geçmişten esintiler halinde bir şeyler söylüyordu. Meclis gitmemeliydi. Ancak Meclis'in de bunu tez elden kararlaştırıp, bir hükümet programı halinde ulusa açıklamalıydı. Halk ve doğal olarak aileler özgür bırakılmalı; isteyen, can güvenliği için gitmeliydi. Meclis; o meclisin içinde ulusu temsil eden milletvekilleri... İşte onlar gitmemeli ve ölmeye yemin etmeliydiler. Durak Bey; "Biz bugün burada öleceğiz; tam o gün gelmiştir" diyordu.

Ölmeye karar vermek; ölmek üzere yemin etmek ve ölmek için orada, Meclis'te kalmak... Meclis-i Mebusan'ı basan İngilizler, milletvekillerini yaka paça tutup sürükleyerek dışarı çıkarmışlar, koyun

135 Damar Arıkoğlu, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul, 1961, s.237.

tıkar gibi zindanlara tıkıp, sonra da Malta'ya sürgüne yollamış, esaret hayatı altına almışlardı. Şimdi, bu meclisin üyeleri, ölmeyi başarabilmeliydiler. Durak Bey'e göre, işte artık ölmenin zamanı gelmişti. Büyük Millet Meclisi üyeleri birer tüfek almalı, top mermileri Ankara şafaklarında patlayana, ufukları ateş ve ölüm kaplayana kadar onlar burada, mecliste kalmalıydılar. Meclis'in Ankara'dan gitmeye karar verdiğinde, ulusta hiçbir manevi direnç kalmazdı. Ancak ulus, var olmak için ölmeyi göze aldığına göre; önce ulusun vekilleri bu kararlılığı göstereceklerdi. İki yüz kadar kişi... Bu hiç de küçümsenecek bir sayı değildi. Durak Bey, kendi bölgelerinden kalkıp ulusun vekilleri olarak Ankara'ya gelişlerinin nedenini şöyle açıklıyordu: *"Biz kanımızı, canımızı ulus yoluna sunmak için geldik. Biz bu kürsüyü bekliyoruz. Ankara'yı bekliyoruz"*.

Ardından da ekliyordu: *"Yedi senenin içinde milyonlarca insan telef ettik. Biz o milyonlarca insanlardan büyük değiliz; biz de feda olalım!"*

Ulusun, ulus için ölmeyi göze alan vekilleri vardı. Onlar, ulusun egemenliğini top patlamalarına, tüfek gürlemelerine, süngü parlamalarına karşı korumak için yemin ediyorlardı.

Kargaşa, günün en moda görüntüsüydü.

Ve bu kargaşa, heyecan ve coşku ortasında, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, cepheden, toz toprak içindeki elbiseleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geldi. Gelişmelerle ilgili açıklama yapacaktı. Kürsü'ye yürüdü ve bütün ulusa ve oradaki ulusun vekillerine cesaret veren şu cümleyi, o tek ve gür sesiyle söyledi: *"İlerleyen Yunan ordusu mezarına geliyor!"*

Yürekler serinlemiş; yorgun dizler şimdi güç bulmuştu.

"Ulusal Yükümlülükler" ve Başkomutanlık... *"Türklerin İkinci Ergenekon'u"*

Heyecanlar dinmiyor; ancak paniğin yerini güç, cesaret ve umut alıyordu.

Gelen giden yaralılar; askeri malzeme sevkiyatı; cepheye koşan askerler...

Bu günlerde, Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı' Ankara'nın hemen yakınında bulunan Polatlı'ya kadar geldi. Bu, endişeleri daha da artırdı. Endişe, telaşı yanında getiriyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya karşıtlıklarıyla bilinen kimi milletvekilleri üstü kapalı biçimde, bu geri çekilişten onu sorumlu tutuyorlardı. *"Ordu neden çekiliyor; ulus nereye gidiyor!"* haykırışları, artık meclis koridorlarında duyulur olmuştu. Meclis kürsüsünde yapılan konuşmalarda; *"Elbette bunun bir sorumlusu vardır"* deniliyordu. Durumun acı ve feci olduğu söyleniyordu.

Bu durumun sorumlusu olarak görülen kişi elbette Mustafa Kemal Paşa'ydı...

Mustafa Kemal Paşa'nın niçin ordunun başında olmadığı sorgulanıyordu. Bir anlamda öküzün altında buzağı aranıyor; olmadık görüşler dillendirilerek, heyecan dalgaları daha da körükleniyordu.

Fevzi Paşa ise yapılan eleştirileri, kendi bulunduğu noktadan yanıtlıyor; meclisteki karşıt milletvekillerinin ithamlarını göğüslemeye çalışıyordu. O, bütün olanların sorumlusu olarak kendisini gösteriyor ve gerekirse hesap vermeye de hazır olduğunu belirtiyordu.

Ancak dinleyen kimdi ki!

Mustafa Kemal Paşa'ya inananlar da boş durmuyorlardı. Onlar, sorun bu denli ağırlaşmışken ve atılan toplar, Ankara'nın semalarında yankılanırken, bu kötü durumdan ulusu kurtaracak olan kişinin yine Mustafa Kemal Paşa olduğunu söylüyorlardı. Her kafadan bir öneri çıkıyor; değişik görüşler dile getiriliyor; heyecan kasırgası, almış başını gidiyordu. Zorluklar, güçlükler belliydi. Artık onlara göre ordu ve ulus, son nefesine dayanmıştı. Bıçak kemiğe dayanmış; ulus, imhanın eşiğine gelmişti. Şimdi bu durumda, çok sıkı olağanüstü önlemler alınmalıydı. Yitirecek bir şey kalmamıştı. Bir ulus, toptan yok ediliyor; tarih, insanlık adına binlerce yıllık geçmişi olan bir ulusun bu yok edilişine tanıklık ediyordu. İnsanlığın yüzü kızarıyor; tarih tanıklığından utanıyor; kendilerinin uygar olduğunu söyleyenler ise hala, bu savaşı insanlık adına yaptıklarını dillendirmekten geri kalmıyorlardı.

Yunan ordusu, uygarlık ordusuydu; Türklere uygarlığı öğretmek için gelmişti...

Bu yalanlar, tarihin yumak olduğu bir coğrafya üzerine, tarihin önünde söyleniyordu. Öldürerek uygarlık getirmek, sömürgeci anlayışın ezelden beri vazgeçemediği yöntemiydi. Ancak, uygarlığın beşiği Anadolu'da var olmuş, binlerce yıllık geçmişin uygarlık birikimini kendi benliğinde, kişiliğinde, ruhunda hamur edip, onunla kaynaşmış bir ulusun çocukları, şimdi onurlu biçimde ölmenin ne olduğunu da tarihe ve insanlığa göstermeye çalışıyorlardı. Uygarlık adına öldürenler, tarihteki düşkün yerlerini almaya hazırlanırken, var olmak için ölüme hazırlananlar, insanlık değerlerinin yok olmadığını göstermeye çalışıyorlardı.

Yurt toprakları, adına Anadolu denilen o kutsal ana, yabancı ellerde, kirli çizmeler altındaydı. Ana'nın temiz bağrı kirletildikten sonra, yaşamanın ne anlamı vardı ki? Türklerin kültüründe yurt ana, ana ise namus, onur ve haysiyetti.

Şimdi bu ortamda, belleklerdeki bu düşünceler beyinlerde burgu oluyor; bağımsızlık savaşını verenlerin ruhunda kırbaç etkisi yapıyor; vicdanları kökünden kavrıyordu.

5 Ağustos 1921 günüydü.

Olağanüstü önlemler, olağanüstü yetkileri gerektiriyordu. Ulus, olağanüstü özveriye yönlendirilecekse, ordunun başında olan kişinin, bu zor dönemde olağanüstü yetkilerinin bulunması kaçınılmazdı. Bu nedenle, Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa'ya "Başkomutanlık" unvan ve yetkisi vermeye karar verdi.

Başkomutanlık görevi, sınırsız bir süre için Paşa'ya önerildiğinde, o buna derhal karşı çıktı. Bu, meclisin yetkilerini sınırsız biçimde üzerine almak, yani "Diktatörlük" demekti. Zor koşullarda da olsa, Mustafa Kemal Paşa'nın demokrasiye olan inancı, bunu içselleştiremiyordu. Koşullar zordu; demokrasiyi bu aşamada Türkiye'de uygulamanın asla olanağı yoktu; ancak diktatörlük de onun kişiliğinde ve dünya anlayışında kabul edilecek şey değildi. Bu nedenle Paşa, bu yetkinin kendisine üç aylık bir süre için verilmesini önerdi. Bu sınırlı yetki, olağanüstü önlemler için gerekli olduğuna göre; olağanüstü koşullar bittiğinde, bu yetkiyi sürdürmenin anlamı da bulunmuyordu.

Ancak, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan milletvekillerinin bir kısmı da, bu yetkinin hiçbir zaman verilmesini istemiyorlardı. Onlara göre, Başkomutan Meclis'in kendisiydi. Bu nedenle Paşa'ya ancak "Başkomutan Vekili" denilmesi uygundu.

Aslında bu bile Mustafa Kemal Paşa'nın bir başarısıydı. Meclisin kendi egemenliğine sahip çıkma istenci, övülecek bir tutumdu. Çünkü ulusal egemenlik kavramını gündeme getiren, bunu gerçekleştirmek için de Büyük Millet Meclisi'nin açılışı için çaba harcayan kişilerin başında O geliyordu. Ancak, bu aşamada bu tutumu gösterenlerin, iyi niyetinden her zaman emin olunamıyordu. Mustafa Kemal Paşa, yapılan eleştirilere karşı, meclis kürsüsünden, ulusal egemenliğe yaşamı boyunca nasıl bağlı olduğunu ve kavramın kendi için taşıdığı değeri anlattı[136]. O, kendisinin konulmak istendiği yeri kabullenmiyor; yaşamının en büyük anlamı olan bu kavramın, kendisi için taşıdığı önemi dile getiriyordu.

Sonunda meclis, O'na Başkomutanlık unvanını verdi. Başkomutanlık yasası uyarınca, kendi yetkilerini geçici süre, Mustafa Kemal Paşa'ya devretti.

Artık O, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, yani ulusun ordularının Başkomutanıydı. Yazama yetkisi üzerindeydi. Her buyruğu yasa değerinde ve gücündeydi.

Başkomutan olduktan sonra, teşekkür konuşması yapmak için meclis kürsüsüne geldi. *"Efendiler"* diye başladığı konuşmasında, ulusu tutsak kılmak isteyen düşmanları Tanrının yardımıyla kesin olarak yeneceklerine olan güveninin bir dakika olsun sarsılmadığını söyledi. Üstelik bu inancını, o dakikada tam bir güven ile yüce kurula, bütün ulusa ve bütün dünyaya duyuruyordu. Şükran duygularını dile getirdi. Ardmdan da ulusuna bir genelge yayınlayarak, durum hakkında oluşu bilgilendirdi. Yine aynı bildiride, düşmanın yenileceğine olan inancının ne denli sağlam olduğunu ulusuyla paylaştı. O, ulusuna seslenirken, onları tam bir bütünlük içinde savaşa da çağırıyordu: "Büyük ve Soylu Türk Ulusu" diye başladığı konuşmasında, Yunan ordusunun yıpratıldığını söylüyordu. Ordu, asıl özünden bir şey yitirmeyerek, bugünkü durum oluşmuştu. Düşman kaynaklarından uzaklaşmıştı ve

136 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.300.

karşılarındaydı. Kendisine böylesine sorumluluk isteyen bir görev veren meclisin ve ulusun kesin istenci için uğraşmak kendi hareketinin temeli olacaktı. Bu istek ve güç ile düşmanı ana yurdun temiz bağrında boğarak kurtuluşa ve bağımsızlığa kavuşturacaklardı. Bunun için de gereken her şey yapılacaktı.

Başkomutan, ulusuna seslenişini şöyle bitiriyordu:

"Başarı, Tanrı'dandır"[137].

Artık hızlı biçimde, karar alma zamanıydı. Yitirilecek bir zaman, kaçırılacak bir fırsat, ulusun varlığını ortadan kaldırabilirdi. Böyle anlarda, tartışmalar, işi uzatmalar, karşı çıkışlar, çok gerekli yasaların çıkmasını geciktirebilir; bu da ulusal varlığın bir anda yok olmasını sağlayabilirdi. Bıçak kemiğe dayanmıştı. Tarih önünde ulus, sözün bittiği yere gelmişti. Bu çizgi, var oluş ya da yok oluş çizgisiydi. Ulus bütün varlığını ortaya koyarak ya var olacak, ya da yok olacaktı.

Evet, işte o an gelmişti. Bir ulus, var olmak için intiharı göze almıştı. Ulusu oluşturan bireyler, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli sayarak bütün varlığını yalnız bu savaşıma verecekti. Bütün maddi ve manevi varlığını yalnız yurt savunmasına vermekte ağır davranan ve bu duruma göz yuman uluslar, savaş ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlardı[138].

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, başkomutan oluşundan iki gün sonra ilk buyruğunu yayınladı. Bu on ayrı maddeden oluşan ve adına Tekâlif-i Milliye denilen yasayla Paşa, bütün ulusu yaygın bir seferberlik ağının içine aldı. Bütün ulus, varı ve yoğuyla, bu var oluş savaşının içine çekiliyordu.

Ordu, ulusun ordusuydu. Ordu yok olduğunda, ulus da yok olmuş demekti. Artık bu noktada, bir ulus için madde olan ne varsa bunun ulus adına değeri büyükken, birey adına hiç bir değeri olamazdı.

Ulus yoksa bireyin; yurt yoksa bireysel varlığın ne anlamı olabilirdi ki?

---

137 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle, Ankara, 1983, s.342.

138 Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*.

Savaş yitirilirse, her şey zaten yok olacaktı. Paşa, yayınladığı olağanüstü yetkilerle, ulusu orduya karşı büyük bir desteğe çağırmaktaydı. Bu getirilen yeni yasalar, ulusu beden olarak, malca ve paraca orduyu donatmak ve gereksinimlerini karşılamak için yardıma zorunlu kılıyordu. Buyrukların gereğinin yapılması için önce bir Tekâlif-i Milliye Heyeti (Ulusal Yükümlülükler Kurulu) oluşturuldu. Bu kurulun başına, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basan 18 kişiden birisi olan Kazım Bey (Dirik) getirildi[139].

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, on ayrı madde halinde tek tek ulusal yükümlülükleri kaleme aldı. Buyruklar, onun başkomutanlığa getirilişinin ikinci gününden sonra yayınlanmaya başladı.

Bu on ayrı buyruk, 7-8 Ağustos 1921 tarihleri arasında, iki gün boyunca aralıklarla kaleme alındı. Kaleme alınan her buyruk, gereğinin yerine getirilmesi için birbirini izleyen akış içinde, aralıklarla, bütün ulusa, yetkili kurullara ve kişilere duyuruldu.

Sanki önder, buyruğunu hazırlayıp yayınladıkça, bütün bir ulus kulağını dikmiş, ondan gelen buyruğu bekliyor ve ardından da sessiz sedasız yerine getirmek için eyleme geçiyordu.

Önce, ulusal yükümlülüklerle ilgili kurulan kurulun, her ulaşılan yerde şubesi oluşturuldu. Genel merkeze bağlı olan bu ara kurullar ulustan, ulusal savaş için gereksinim duyulan malzemenin toplanmasından sorumlu olacaklardı. Kurulu'nun oluştuğu yöredeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin ikişer üyesi ile o yöredeki muhtarlar ve imamlar, bu kurulun doğal üyeleri sayılacaktı. Bu kurullar derhal toplantılara başlayacak ve hiç bir kurul üyesine gördüğü hizmet karşılığı ücret ödenmeyecekti. Her kurul, iki ay süre ile askeri hizmetleri ertelenmek üzere altı memur çalıştıracaklardı. Bu sorumlulukları, belli bir düzen içinde yerine getirilecekti. Kurullar, malları toplama yanısıra, onları kendilerine belirtilen cepheye göndermekle sorumluydular. Kurul üyelerinden olur da kimileri görevini savsaklar, baştan savar bir tutum sergiler ya da toplanan malları bir şekilde heder eder ya da üzerine geçirir, satar ya da ilgisiz kişilere verirse, derhal yurda ihanet etmiş sayılacak ve ona göre cezalandırılacaktı.

139 Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Dirik, *Atatürk'ün İzinde Vali Paşa Kazım Dirik*, Gürer yay., İstanbul, 2008.

İki nolu emirde; ulusa sesleniş vardı: Buna göre her aile, ordunun gereksinimlerini karşılamak için, içinde külot, fanila ya da benzeri giyim malzemesi bulunan birer kat çamaşır, birer kat çorap ve çarık hazırlayacak, bunu Tekâlif-i Milliye Komisyonu'na verecekti. Aileler tarafından hazırlanacak bu çamaşırların hazırlanmasında, yöresel özelliklere olabildiğince titizlikle bağlı kalınmasına dikkat edilecekti.

Sonra tüccarların ve toplumun elinde bulunan çamaşırlık bezler, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş ve kalın bezlerin yüzde kırkına, bedelleri sonradan verilmek üzere el konuluyordu. Ayrıca kalın bez, kösele, ince meşin, ayakkabılar için taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tek çivi, kundura ve saraç ipliğine gereksinim vardı. Atların ayak tabanları için gerekli olan nal, nal yapmak için gerekli olan nallık demir, bu nalları atların ayağına çakmak için gerekli olan mıhlara ihtiyaç duyuluyordu. Bu malzemelerin ve ürünlerin yanısıra; yem torbası, yular, belleme, kolon, kaşağı, gebre, semer ve urganlar da gerekliydi. Halkın elinde bulunan bu tür malların yüzde kırkına, yine parası sonradan ödenmek üzere el konuluyordu. Bu tür nesnelere, kullanım araç gereçlerine ve ürünlere, düşman için ölüm kalım savaşına hazırlanan ordunun gereksinimi vardı.

Buyruklar sürüyordu.

Başkumandan, dört nolu buyruğunu kaleme alarak, toplumun elinde bulunan buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mum stoklarının da yüzde kırkına, parası sonradan ödenmek üzere el konulmasını istedi.

Arka arkaya yeni buyruklar geliyordu:

Ordu için gereksinim duyulan kimi araçlar o zamana dek halktan alınmıştı.

Ancak, bunların dışında halkın elinde kalan taşıt araçlarına el konuldu. Paşa yalnız mallarına el konulmak üzere ulusu yükümlülük le sınırlamıyordu. Ulusu oluşturan bireyler de doğrudan ulusal savunmada yer almalıydılar. Cephede asker savaşırken, geride kalan cephe

lerdeki halk, bedensel bir yükümlülük altına girerek; askerin cephede savaşırken gereksinim duyduğu araç-gereçlerin, silah ve cephanenin ve çeşitli ürünlerin taşınmasını sağlayabilirdi. Bu amaç doğrultusunda, bütün ulus bireyleri, ayda bir, yüz kilometrelik bir uzaklığa askeri araç-gereç ve mühimmatı taşımakla yükümlü kılındı. Bu taşımada harcanan emek için, herhangi bir ücret ödenmeyecek, bu bir ulusal zorunluluk olarak yerine getirilecekti.

Yurdun orasında burasında, öyle ya da böyle, o ya da bu nitelikte terk edilerek sahipsiz kalmış mallar bulunuyordu. Başkomutan, bütün bu sahipsiz mallara el konulmasını buyuruyordu.

Bunların arkasından sıra, halkın elinde bulunan silah ve cephaneye geliyordu:

Askerin, yoğun ve arka arkaya gelen, uzun süreli çarpışmalar nedeniyle elinde askeri mühimmat azalmıştı. Yeni büyük çatışmada, eldekinin çok daha ötesinde bu tür malzeme ve mühimmata gereksinim duyulacağı açıktı. Bu nedenle, halkın elinde bulunan ve savaş için gerekli olan bütün silah ve cephanenin üç gün içinde, görevli kurullara teslim edilmesi gerekiyordu.

Bu grup mallardan sonra, sıra değişik nitelik ve türde gerekli malzemelere geliyordu:

Benzin, benzin aktarıcı vakum, gres yağı, makina yağı, donyağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bu türdeki malzemeler ile sülfürik asit stoklarının yüzde kırkına da ordu adına el konulmaktaydı. Bu malların ederi neyse, bunlar da sonradan ödenecekti.

Paşa, buyruklarını sürdürüyordu:

Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı gibi meslek sahipleri ve bu tür işlerin ticaretini yapan kişilerin; üretim yaptıkları imalathaneleriyle, bu esnaf ve üretim yerlerinin ne kadar üretim yapabilecekleri bir bir saptanmalıydı.

Anlaşılan Başkomutan, eldeki olanakların ve gelecekteki zor günler için gerek duyulan hangi ürünün, kimler tarafından, nerelerde ve ne yoğunlukta üretilebileceğini öğrenmek istiyordu. Bunların ya-

nısıra, kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarının da belirlenerek, kayıt altına alınması ve gerek duyulacak zamanlarda, bunların doğrudan bulunabilmesine yarayacak listelerin hazırlanması gerekliydi.

Ve sonunda, son emir olan onuncu buyruk da Başkumandan tarafından kaleme alındı.

Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağnı arabalarının bütün takım ve hayvanlarıyla birlikte yüzde yirmisine el konulacaktı. Binek ve topçeker hayvanları, katır ve yük hayvanları, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisi orduya teslim edilmeliydi.

Evet, ordunun yalnız askere, topa, tüfeğe ihtiyacı yoktu: Her şey, ulusun elindeki bütün varlık yurt savaşında devreye sokuldu. Potin'den yulara, iğneden ipliğe, çoraptan dizliğe, kumaştan, nal çivisine, nala, tele, benzine... Çok şeye ulusun ordusu gereksinim duyuyor; ulus, bütün varını yoğunu ordusunun emrine veriyordu.

Bu buyruklar doğrultusunda hızla ara kurullar oluşturuldu. Kurullara bağlı ambarlar oluşturuldu. Ardından da listeler hazırlanarak, Ankara'da Ulusal Savunma Bakanlığı'na, kurullar hakkında bilgi verildi.

Yurdun değişik yerlerinde, il merkezlerinden ta ilçelere kadar değişik yerlerde yerel hatırlı kişilerden oluşan kurullar görevlerine başladılar.

Kurulların görev yaptıkları yörelerde yoksul durumda olup, bu yükümlülükleri öyle ya da böyle yerine getiremeyecek çok sayıda aile bulunuyordu. Kurullar, bu ödemeyi yapamayacak ölçüde yoksul olan ailelerin payına düşen ödentiyi, yetkisini kullanarak, varlıklı bir aileye yükleme yetkisine sahip bulunuyorlardı.

Toplanan eşyalar ve diğer ürünler, kurullarda görev yapan memurlar tarafından güvene alınıyor ve korunuyordu. Üzerine düşen vergi yükümlülüğünü, malca ya da paraca yerine getirmek isteyenler, bunu kurula teslim ettiklerinde, vergi olarak verilen mal, para ya da bedensel olarak yerine getirilen yükümlülükler kayıt altına alınıyordu. Ardından da bu vergiyi ödemiş olan kişiye, yükümlülüğün ödendiği

ya da yerine getirildiğine ilişkin bir belge veriliyor; bu belgeye, ödenen malın ya da eşyanın türü, oranı, ederi ve hangi tarihte teslim edildiği yazılıyordu.

Bir bölgede, ulusal buyrukları yerine getirmek için çalışan kurul çalışmasına başladığında, bu halka yerel yönetimler tarafından ve resmi görevliler tarafından duyuruluyor; bireyler, yanlarına aldığı eşyalarıyla ya kurulun görev yaptığı noktaya giderek, vergisini mal olarak orada teslim ediyordu. Ya da taşınması güç bir mal, ürün ya da eşya verilmesi gerektiğinde, kurul üyeleri o ailenin bulunduğu noktaya gidiyor, ayni vergi orada teslim alınıyordu. Böylece verginin alındığına ilişkin belge o ailenin evinde, atölyesinde ya da tarlasında kendisine veriliyordu.

Ayrı bir özellik de, yükümlülüklerini yerine getiren ailelerden hiç bir şekilde çocuk, kadın elbisesi ve lüks eşya kesin olarak alınmıyordu.

Kayıtlı bulunduğu yörenin dışından, o yöreye mal getirerek, ticaretini yapan tüccarlar için de ayrı bir uygulama bulunuyordu: Bir malı dışardan getirirken, bu maldan alınan vergi karşılığında kendisine senet veriliyordu. Sonradan başka bir mal getirirken, bu mal için vereceği verginin yüzde yirmisini, daha önce almış olduğu senedi göstermesi durumunda düşürtebiliyordu. Böylece devletten alacağını kısmen olsun, almış oluyordu.

Vergi olarak halktan toplanan tahıl ürünleri, gereksinim olduğunda, ulusal kurullar tarafından çevredeki değirmenlere gönderilip un haline getirtiliyor; ardından da orduya ait depolara ve cepheye, un biçiminde gönderiliyordu.

Kurulların elinde toplanan mallar önce, güvenli yerlerde kurulmuş depolarda toplanıyordu. Bu aşamadan sonra artık, beden olarak üstlenilen vergi uygulaması devreye giriyordu: Aracı olanlar ordu için gereksinim bu malları ve bunun dışında gereksinimi olan silah ve cephane gibi malzemeyi kendi araçlarıyla yüz kilometre boyunca parasız olarak taşımak zorundaydılar.

Bu taşıma araçlarının neredeyse tümü at arabalarından ve kağnılardan oluşuyordu. Bu araçları çekecek olan öküz, manda, at, eşek,

katır gibi hayvanların beslenme gereksinimleri ordu ambarlarından sağlanabiliyordu.

Değişik yörelerden cephelere doğru uzanan tozlu yollar boyunca binlerce kağnı arabası dökülüyor, çoluk çocuk insanlar, yolları aşıp, yurt savunması için cephane taşıyorlardı. Bin sene boyunca, hiç değişmeyen kağnı sesi yine aynı ton ve tınıda Anadolu yaylasında yankılanıp duruyor; buna her türlü zorluğu omuzlarına yüklemiş içindeki Türk analarının acılı sesleri karışıyordu.

Taşıma işinin, belli bir düzende yapılması için Kağnı Kolları Komutanlığı oluşturulmuştu. Her kağnı kolunu yöneten bir kağnı komutanı vardı. Kağnılarının önüne geçmiş olan Türkler, yaşlısı, kadını ve çoluk çocuğuyla, dağlara doğru yüklerini alıp ilerliyorlardı. Her yandan kağnı kollarının hedefi, Ankara'ya, oradan da cephelere doğruydu. Bu görüntüler altında Sakarya, Türklerin sanki *"İkinci Ergenekon"u*ydu[140].

Belli bir yere kadar gitmiş olan bu hayvanlar, sahipleri tarafından o bölgede bulunan ordu ambarına götürülüyor ve bu hayvanların beslenmeleri için gereksinim duyulan saman, yem, ot gibi hayvan yemleri, ordu depolarından karşılanıyordu. Kişi, kağnısını yükleyip kendi hayvanlarıyla yüz kilometre ötedeki menzil noktasına yükü bıraktığında, ona, yük, araç gereç taşıma yükümlülüğünü yerine getirdiğine ilişkin bir belge veriliyordu. Bu belgeyi alan kişi, Başkomutan'ın buyrukları uyarınca yerine getirmek zorunda olduğu beden vergisini yerine getirmiş oluyordu.

Tekâlif-i Milliye buyrukları uyarınca, halkın elinde bulunan ve gereksinim duyulan silahlar, tek tek toplandı. Toplanan silahlara karşılık olarak, silahların türünü ve niteliğini gösterir bir senet veriliyordu. Bu silah sahipleri, isterlerse silahlarını savaşın sonunda, koşullar uygun olursa, bir anı olarak saklamak için geri alabileceklerdi. Ancak bu silahlar şimdi ordunun ne olur ne olmaz diye yedeğinde; ihtiyaç duyuldukça da savaşan ordunun elindeydi.

Bu buyrukların yerine getirilmesinden, ulusal savunma bakanlığının yanısıra, bütün bakanlıklar, batı cephesi komutanlığı ve ilgili

140 Ayrıntılı bilgi için bkz. Asım Gündüz, *Hatıralarım*, (haz. İhsan Ilgar), İstanbul, 1973; yine bkz. Hikmet Özdemir, *Tekalif-i Milliye*, Cumhuriyet yay., İstanbul, 2001.

sivil ve askeri kurumlar sorumluydu. Askerlik Daire Başkanlıkları'nın yanısıra özellikle yöntemine uygun olmayan bir uygulamada yaptırıcılık görevini üstlenmek için İstiklal Mahkemeleri görevliydi. Belediye başkanları ile köy ihtiyar kurulları ve üyeleri bu işleyişin içinde yer alıyorlardı. Ancak, yasayı koyan irade, bütün ulusu bu buyrukların kapsamı içine almıştı.

İstiklal Mahkemeleri, bu uygulamanın sorunsuz olarak yerine getirilebilmesi için devredeydi. Malın olduğu her yerde, o mal, ulusun malı, ordunun silahı, yiyeceği olsa da kimi fırsatçı aç gözlerin ilgisini çekiyordu. Suç işlenebilir, suça yönelenler, millet malına el uzatabilir; kan içiciler gibi, ölmemek için savaşan ulusun kanına kancalarını atabilirlerdi. Suç işleyenler; örneğin, halktan toplanan bu malları bir biçimde kendi çıkarları için kullanmaya çalışanlar en ağır biçimde cezalandırılıyordu. Bu cezalar, gerekli görülürse asılarak ya da kurşuna dizilerek idam edilmek olduğu gibi; halkın ve askerlerin önünde teşhir edilmek; mal ve mülklerine el konmak ya da yakmak ve yıkmak; hatta bu oluşumu bilip de haber vermeyen köylere ya da mahallere ağır para cezası uygulamak gibi yöntemlere yönelindi. Bu tür uygulamalar, ulusal mecliste kimi eleştirilere de neden oluyor; İstiklal Mahkemeleri'nin tutumları aşırı sert bulunuyordu.

Ancak, görülüyordu ki, bıçak kemiğe dayanmış; ulusal çıkar, kişisel kaygıların, korkuların hatta uygulama yönüyle bilindik, alışıldık normal hukukun boyutlarının dışına taşmış; savaş ve olağanüstü hukuk kurallarının alanına girmişti. Ancak, öne çıkan kaygılar, çok şeyi ört bas ediyor; o günün havası içinde, değişen öncelikler, kimi uygulamaları anlaşılır kılıyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa; ulusa yayınladığı beyannamelerinde, silahların ancak amacın tam olarak elde edilmesinden sonra bırakılacağını anımsatarak; bu mutlu anın pek yakın olduğunu belirtiyordu. Önceden olduğu gibi, bütün ulus bireyleri en büyük çaba ve özveri içinde bulunarak, inandığı bu zafere doğru yürümeliydi.

Birlik ve Bütünlük, Her Zorluğu Yenerdi...

Paşa'nın kaleme aldığı bu buyruklar, ulusal savaşta ölüm kalım savaşı veren Türklerin, yurtlarının bağımsızlığı için ne büyük bir zorluğun, ulusal birlik ve bütünlük içinde ne büyük bir uyanışın ve kalkışmanın içine girdiğini; savaşın, ne denli büyük bir güce karşı, ne kadar zorlanılarak verildiğini gösteriyordu.

Tam iki yıl önce, General Harbord'a Mustafa Kemal Paşa, ikili görüşmelerinde, bu ulusun yaşamak için ölmeyi göze aldığını anlatırken, ulusunu bir ataya, kendisini de bu atanın öz çocuğuna benzetmişti.

Ardından da bir Türk geleneğine gönderme yapmıştı: Ona, ölmek üzere olan bir babanın, yabancıların ayakları altında çiğnenerek ölmektense, kendi öz evladının kucağında ölmeyi yeğleyeceğini anlatmıştı. Ardından da "Ama ben onu öldürmeyeceğim ve ulus da ölmeyecek" diyerek, darmadağınık görünen o günkü dağılmışlıktan, nasıl bir birlik ve bütünlük yaratacağını anlatmıştı.

İşte şimdi bu sanılar, benzetmeler, öngörüler ve varsayımlar gerçekleşiyor gibiydi. Sanki geçmiş dile gelmiş, bu dönemde konuşuyor; tarih geçmişin tozlu sayfalarından, özveri adına geçmiş toplumlar ne yaşamışsa, o yaşananları Türk ulusunun mayasına katıyordu. Buyruklar oluşturulurken ve ulus bu buyrukları yerine getirirken, Türkler tarihlerinin tanık olduğu en büyük kaynaşmayı, birleşmeyi, derleniş ve toparlanışı ortaya koyuyorlardı.

Aslında bu özveri geleneği, onların tarihlerinde çokça görülen bir özellikti. Tarihlerine ait yazıtlarda, menkıbelerde, binlerce yıl öteden atalarının, bozgun, dağılış, eriyiş ya da büyük yıkımlar karşısında, birlik ve bütünlük içinde, kendi öz kimliklerine bağlı kalarak, bir özveri ve çaba içine girmelerini tarihin derinliklerinden o güne devirden devire kulaklarına fısıldıyordu. Bu öğütler, esintiler halinde tozlu tarih yapraklarının içinden süzülüp geliyor; bozkır kültürünün içinden savrularak, Anadolu'ya, oradan ta Viyana'ya ve derken Viyana önlerinden, işte şimdi Ankara önlerine kadar geliyor; onca akışın sonunda Türk ulusuna bir öğüt ve ders olarak aktarılıyordu.

Örneğin, Yıldırım Bayezid'in Timur'a 1402'de Ankara Savaşı'nda yenilmesinden sonra, Anadolu büyük bir dağılmanın, bö

lünmenin, kaynaşma ve didişmenin içine yuvarlanmıştı. Bu yıkımı onlara getiren, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden bu güne savaş halinde oldukları Bizans ya da başka bir Balkan devleti değil, yine bir Türk Devleti olan Moğol-Türk Aşireti'nin bir kolu olan Timur'un devletiydi. Bu savaşı Osmanlı Devleti yitirdi. Yıldırım Bayezid'in tutsak olması ardından da ölümü sonrasında, onun ardından Osmanlı ülkesinde bir kaynaşma, birleşme, derlenip toparlanma savaşı verildi. Bu kaynaşmayı yaratan bütün aktörler Türk'tü... Yenen Timur Türk, yenilen Bayezid de Türk'tü... Bayezid'in ölümünden sonra, Anadolu bir kargaşanın içine yuvarlandı. Kargaşanın aktörleri olan Mehmet Çelebiler, Musa Çelebiler ve ötekilerin hepsi Türk ve bir babanın oğullarıydı. Hatta şehzadelerin taht kavgaları verdiği dönemde, kardeşlerden birisini, Musa Çelebi'yi destekleyen, ama bu destekleme perdesinin arkasında kendine özgü dinsel öğretiyi ve ideolojiyi yaymak için harekete geçen ve kalkışma süreci içine giren Şeyh Bedrettin de Türk'tü ve sonuçta bu savaşımda, başka ulusların bir etkisi, yönlendirmesi ya da müdahalesi yoktu. Bu fetret döneminde de Türkler, sayısız acılar çekmişlerdi. Ancak, yücelttikleri devlet kavramının etrafında, Çelebi Mehmet'in önderliğinde birleşmesini ve yeniden dirilişi yaşamasını bilmişlerdi.

Türkler, er geç ulusal birlik ve bütünlüğe yöneliyor; bu ortak duygu etrafında birleşmeleri sayesinde, her zorluğu yeniyorlardı. Tarih, bunun sayısız örnekleriyle doluydu.

Ancak şimdi durum başkaydı:

Yaşananlar, neredeyse bin yıllık bir sürecin son noktasıydı. Ta 12. Yüzyılın başlarından bu yana süregelen Haçlı Seferleri'nin ve o anlayışın oluşturduğu doğu ve batı algılaması üzerinde temellendirilmiş bir duruşun, tavrın, öteki saymanın ve öteleştirmenin savaşımı, Ankara önlerinde son hesaplaşması yaşanıyordu. O Haçlı Seferleri ki, kışkırtılmış, Müslümanlara karşı nefret duyguları ile doldurulmuş çok sayıda Hristiyan çocuğun bile Müslümanlara karşı savaşmak için yollara dökülmesine neden olmuştu[141]. Ancak doğuya Müslüman kanı içmek için giderlerken, bu çocuk alayları Venedikli tacirlerin eline düşüp köle

141 Ayrıntılı bilgi için bkz. Norman E. Stephenson, *Çocukların Haçlı Seferi*, (çev. Orhan Düz), Koridor yay., İstanbul, 2005.

olarak satılmışlardı. Papalık tarafından kışkırtılan, Müslümanların elindeki kutsal toprakların kurtarılması için örgütlenen binlerce çocuktan ancak iki yüze yakını geri dönebilmişti. Nefretin, kıyıp yok etme ilkelliğinin, kendinden saymama, küçük görme, dışlama hoyratlığının başı sonu yoktu ki! Bu hoyratlığın kökleri çok derin, uzandığı duygular çok eski, nefret tohumlarının yeşerdiği kültür iklimi, bin yıllık bir geçmişin sonucuydu. Batıdan doğuya ulaşan ve kendini öteki ve üstün gören anlayışın hedefi görünürde yalnız Anadolu gibiydi; ancak onu da aşan, çok daha yaygın ve baskın anlayışın, yani sömürgeci duruş ve tavrın bütün hedefi önce Yakındoğu, giderek bütün Asya ve hatta yoksul ve geri kalmış Afrika'ydı. Dolayısıyla ulus, bu ölüm kalım savaşında, yalnız kendi bağımsızlık ve özgürlük savaşını vermiyor, bütün doğu ulusları, hatta bütün ezilen uluslar ve giderek de insanlık onuru için bir savaşım içine girmiş bulunuyordu. Batının iç dünyası çelişkilerin, birbirine karşıt duruş ve düşüncelerin yumaklaştığı bir görüntü göstermekteydi. Sömürgecilikle bağımsızlıkçılık, tutsaklıkla özgürlük; hak, adalet, eşitlik gibi duyguların yanısıra ezmek, yok saymak ve kendisini başkası ve üstün görmek gibi hoyratça duygular iç içe girmiş ve yumak olmuştu.

İşte şimdi ulus, bütün bu olumsuz görünen duruşa, tavra, buna dönük politikalara ve askeri dayatmalara karşı; ölümle yaşam çizgisi arasında "Ya bağımsızlık, ya ölüm" parolası ve özdeyişi ile simgeleştirmiş ve betimlemiş önderin, ulusuna güvenini, ulusunun da onun gösterdiği yolda yürüme çaba ve istencini ortaya koyuyordu.

Ve En Çetin Sınav: Sakarya
"Melhame-i Kübra" (*Büyük Kan Seli*)

Zafer, yürekler ne kadar savaş istemese istemesin, insanlık barışı ne denli yüceltmiş olursa olsun, yine de süngülerin ucunda yükselmek zorundaydı. Ulusal varlık tehlikeye düştüğünde, savaştan başka çoğu zaman çözüm yolu kalmıyordu. Yunan ordusu Anadolu'nun bağrında ilerleyip, Ankara önlerine vardığında, artık Türkler için bir ölüm kalım savaşma girişmekten başka çare kalmamıştı. Bu koşullar-

da onlar, kurtuluş savaşımının en çetin askeri çatışmalarını yapmak zorundaydılar.

Ulusal yükümlülükler ve uygulanan genel seferberlikle Türkler, büyük bir dayanışma, birlik ve ulusal kaynaşma sürecine girmişlerdi. Yurdun büyük kısmı düşman çizmeleri altına girmişti. Yurt kuzeyden, güneyden, doğudan ve batıdan sarılmıştı. Nefes alınacak tek coğrafya İkinci İnönü'nden sonra imzalanan antlaşmalarla kuzey sınırıydı. Oradan, rejim değişikliğine gitmiş olan Sovyetler Birliği'nden askeri malzeme geliyor; onlar, ortak düşmanlara karşı savaşan Türklerin başarılı olmasını, kendi çıkarları için uygun görüyorlardı. Bu nedenle, büyük ölçüde de Sovyet sınırı içindeki Türklerin Sovyet yönetimi üzerindeki isteklerinde etkisi vardı. Örneğin, Buhara'nın Türklere maddi yardım yapması için girişimleri olmuştu. Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur gibi önemli diplomat kişiler, Moskova'ya giderek, silah isteğinde bulunuyor, bu yönde ilişki kuruyor ve görüşmeler yapıyorlardı. Sovyetler yine silah yardımları yapıyorlardı. Karadenizli takacılar, takalarıyla Sovyet limanlarından silah ve cephane taşıyorlardı.

Bunlar kağnı kollarıyla, ulusal yükümlülükler uyarmca, Samsun, Trabzon, İnebolu gibi yerlere, iskelelere yığılarak, buralardan içlere, cephelere kadar taşınıyordu. Bu limanlardan özellikle ikisi dikkat çekiyordu:

İnebolu ve Samsun...

İnebolu, konumu gereği Batı Cephesi'ne yakın bir yerde olduğundan, buradan askeri yığınağın yapılması daha kolaydı. Yine Anadolu'ya İstanbul'dan kaçarak gelmek isteyen sivil asker yurtseverler, İnebolu üzerinden Ankara'ya ulaşmaya çalışıyorlardı. Karadeniz bölgesinde oluşturulan gönüllü müfrezeler ile Doğu Cephesinden kalkıp yola çıkan askeri birlikler önce Trabzon'a geliyor, deniz yoluyla İnebolu'ya ulaşarak, buradan Batı Cephesi'ne yöneliyorlardı. Romanya, Bulgaristan ve Rusya'dan sağlanan askeri malzeme de bu limandan karaya çıkarılıyordu.

Bu durum, sürekli Karadeniz'de devriye gezen uzlaşma devletlerinin ve özellikle de işgalci Yunanistan'ın dikkatini çekmekten geri kalmadı. Zaman zaman kıyıya yanaşan bu gemilerin, İnebolu'yu

top ateşine tuttuğu görülüyordu. Hatta 9 Haziran 1921'de, ulusal savaşın en zor günlerinde, buradan cephane nakliyatı yapıldığını sezen iki Yunan gemisi, bu malzemelerin ve sorumluların kendilerine teslim edilmesini istemiş, bu isteğin geri çevrilmesi üzerine, kenti uzun süreli top ateşine tutmuşlardı. Kentte bulunan sivil halk, bu top atışlarından etkilenmesin diye apar topar hızla kentten, daha güvenli yerlere taşındılar. Olabilecek yağmalara karşı, kentte devriyeler görevlendirildi. Ardından bu top ateşine Türk topçusu da karşılık verdi. Ancak, Türk toplarının menzili kısa olduğu için çok etkili olamamışlardı. Sovyetlerle imzalanan Moskova Antlaşması'ndan sonra bu etkinlikler daha da yoğunlaşmıştı.

Türkler, Yunan ilerleyişi karşısında, çetin bir muharebeyi Anadolu'nun ortasında, bozkırlarda vermeyi kafalarına koymuşlardı. Bu coğrafyada, savaş için daha rahat yığınak yapabileceklerini, orduyu silah, cephane, gıda gibi lojistik yönleriyle daha rahat donatabileceklerini düşünüyorlardı.

Bu olay, Karadeniz'in bile nasıl bir tehlike altında olduğunu gösteriyordu. Bu zor günlerde bu gibi olayların hep görülme olasılığı vardı. Bu nedenle, olası bir yeni saldırı karşısında; düşman tehlikesi belli olduğunda, derhal halktan çığırtman kişiler ve davulla halka bu tehlikeyi duyuracaklardı. Davulu işiten halk, sessizce çay yanında bulunan güvenli yerlere ya da İkiçay'a gideceklerdi. Silahlı olan sivil halktan kişiler, ancak polis ve asker gözetiminde kasabada dolaşabilecekti. Polis, jandarma ya da asker olmadan dolaşanlar derhal tutuklanacaklardı; çünkü bu tür kişilerin yağma hareketlerinden çekiniliyordu. Düşman tehlikesi kesinlik kazanınca, tekrar duyuru yapılacak, herkesin güvenli bir yer bulmaları sağlanacaktı. Silahlı halktan olup savaşmak isteyenler, o bölgedeki komutanlığa gelerek görev isteyeceklerdi. Düşmanla ilgili yalan haber ve bilgi verenler derhal tutuklanacaklar ve cezalandırılacaklardı[142].

Yunan ordusu ise, artık zaferin çok yakın olduğunu düşünüyordu. Türk geri çekilişi, onları iyice sevindirmiş, artık son bir adımla sonuca ulaşabileceklerini düşünmeye başlamışlardı. Bu nedenle onlar

142 Rahmi Çiçek, "Sakarya Savaşı Öncesi Karadeniz'de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı", *Atatürk Yolu*, III/10, 1992, s.s.169-179.

da hummalı bir çalışma içinde bulunuyorlardı. Askeri konvoyların biri gidiyor, öteki geliyor, her bir yanda cephelerini güçlendiriyor, silah ve cephane yığıyor, gerekli gördükleri yerlere askeri birlikler kaydırıyorlardı. Yunan uçakları sık sık keşif uçuşları yapıyor, Türklerin askeri konumlanmaları ile ilgili kendi taraflarına bilgi aktarıyorlardı.

Kral Konstantin hala Anadolu'daydı. O da hiç durmuyor, cepheyi ziyaret ediyor; toplantılar yapıyor, buyruklar veriyor, kendince Yunan askerine cesaret vermeye çalışıyordu.

Son karar Kütahya'da verildi:

Yapılan bir değerlendirmeyle, Yunan birliklerine Sakarya'yı aşarak, Ankara'ya ilerlemeleri emri verildi. Onlar bu geri çekilişle birlikte, Türklerin kaynaklarının tükendiğini sanıyorlar, direnemeyeceklerini düşünüyorlardı. Bütün dertleri, Türkler'e son darbeyi indirmekti.

Ağustos ayının koyu sıcağı her yere egemenken, ilk silahlı temas 17 Ağustos günü gerçekleşti. Türk ordusunun doğal olarak yapacağı ilk iş, bu saldırı karşısında Yunan ordusunu oyalamaktı.

Oyalamak, ancak sonra da çetin bir direnişe geçerek, bu saldırıları kırmak ve olabildiği ölçüde de düşmanı geri çekilmeye zorlamak...

Kuşkusuz bu kolay değildi.

Yüksek donanımı olan düşmana karşı, derme çatma silahlarla karşı koymaya çalışmanın, akla gelmedik zorlukları ortaya çıkıyordu.

Yurtseverler yüreklerini ortaya koymuşlardı. Değişik yerlerden, Mustafa Kemal Paşa'ya ve orduya moral vermeye çalışan çok sayıda mektup ve telgraflar geliyor; yurtseverler, bu karşı akına, Türk ordusunun direncini artırmak için didiniyorlardı.

Türk ordusu, düşman saldırılarına karşı, sırtını Karadeniz'in yükselen dağlarına verdi. Artık cephe, güneyden kuzeye değil, batıdan doğuya doğru uzanıyordu.

Bu şu anlama geliyordu:

Düşman isterse, Ankara'ya yönelebilir, hatta olabilecekse Ankara'yı alabilir, oradan da daha doğuya doğru uzanabilirdi.

Ancak bunun onlar için sakıncaları vardı; kuzeydeki Türk ordusunun sağ kanadının güneye doğru ilerlemesiyle bir anda bir kuşatma içinde de kendisini bulabilirdi.

Oyun içinde oyun, stratejik ataklar içinde başka başka hesaplar ortaya çıkıyordu.

Bu duruma endişelenenler de vardı:

Örneğin, Halide Edip Adıvar, yani ulusal savaşın Halide Onbaşısı, askere moral vermek için üniformasını giymiş, cephe gerisindeki yaralı askerlerin yaralarını saran, onların yardımına koşan, bir zamanların Sultan Ahmet Mitingi'nin bu ünlü söylevcisi, düşmanın önünün Ankara'ya doğru açılmış olduğunu düşünerek: "Paşam!" diyordu. *"Ya düşman, Ankara'ya doğru ilerlerse!"*...

Kuşkusuz panik vardı. Paniği tedirginlikler, kuşkular ve korkular örüntülemiş, sarmış, duygular onun dünyasında yumak olmuştu. Yaygın olan bu duygu sarmalı, çok kişide bulunuyordu. Bu tedirginlik, kaygı ve korku dolu sözlerin yöneltildiği

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, biraz da yüzü gülümseyerek şunu diyordu:

"Bunu yaparlarsa, onlara iyi yolculuklar dilerim!"

İyi yolculuklar; yani istedikleri gibi gitsinler, Anadolu'nun bozkırına yayılsınlar... O koşullarda ne yapacaklarsa yapsınlar.

Ancak niçin? Niçin bu kadar rahattı ki Paşa?

Zaten, hemen ardından yanıtı geliyordu Halide Edip'e...

"Onları arkalarından vururum, Anadolu'nun boşluğunda mahvederim"...

Strateji hesapları konuşuyordu.

Yunanlılar'ın da kendilerine göre hesapları vardı. Bu nedenle, direnç noktası olmadan Anadolu'nun içine yönelebilecekleri yollara yönelmiyorlar, bir solukta Ankara'ya kadar ulaşabileceklerken, bunu yapmıyorlardı.

Bunu yapmadılar; ancak ordunun sol kanadına şiddetli saldırılar gerçekleştirdiler. Ağustos ayının sonlarında, özellikle de 23 ve 24'ünde çetin saldırılar ve çarpışmalar oldu. Yoğun ölümler oluyordu.

Kanlı çarpışmalar, yoğun ölümler ve tabi ki savaşın acı yüzü: Ölenler ve öldürenler; hınç, gözyaşı ve yıkımlar ve yıkılışlar...

Bir taraf talan etmek için yok ederken, öteki yok olmamak için direniyor; o da varlık savaşımı veriyordu.

Yunanlılar'ın saldırıları yoğundu. Türk ordusu bütün bu saldırılara göğüs geriyor, ama bir yandan da eriyordu. Kanlı çatışmalardan sonra, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, daha fazla kayıp vermemek ve direnebilecek bir orduyu elde bulundurmak için çekilmeyi önermişti.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu isteğe derhal karşı çıktı: O, adım adım savunma düzeni içinde çekilmeyi, bu şekilde düşmanın da yıpratılacağını söylüyordu.

31 Ağustos günü düşmanın saldırısı kendisi için oldukça başarılıydı. Türk ordusunda bu saldırı karşısında çekilme belirtileri vardı. Moraller çökmüş, her şeyin bittiği inancı ve korkusu yüreklerde tortulaşmıştı. Yer yer Türk direniş hatlarında delikler oluşmuş, kim hangi safta duruyor, hangi cepheyi kim savunuyor, anlamak bile olanaklı olmuyordu. Bu, cephenin yarılışı ve artık bıçağın kemiğe dayanışıydı. Ya bir genel geri çekiliş yaşanacak ya da ölmek ve yok olmak pahasına direnilecekti.

Böyle bir anda Mustafa Kemal Paşa tarihi kararını vererek, ordulara o ünlü buyruğunu yayınladı: *"Hattı müdafaa yoktur, satlı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır..."*

Ne demekti bu?

Artık savunma çizgisi, yani cephesi yoktur; savunma alanı vardır. O alan da bütün yurttur...

Bu şu demekti: Artık yurdun her karış toprağı savunmak için savaş alanı durumuna gelmişti. Yurt, her karış toprağıyla savunulacaktı. Bu bir var oluş ve yok oluş savaşıydı. Var olmak için yola çıkmış olan ulus ve ulus bireyleri yok olmayı da göze almış demekti. Bu durumda yurdun her karış toprağını savunmak, Türk ulusunun ve doğal olarak da her Türk'ün yapması gereken işti. Böyle olduğu içindir ki Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, buyruğunu sürdürüyordu: *"Yurdun her karış toprağı, yurttaşların kanıyla ıslanmadıkça düşmana terk edilemez!"...*

Bu buyruğu yayınlayan Mustafa Kemal Paşa'nın kendi iç dünyasında, binlerce yıllık geçmişten gelen o özgüven ve kararlılık, tarihin tozlu sayfalarından ve hatta çok yakın zamandan kulaklara bir şeyi fısıldayıp duruyor gibiydi. Çanakkale'de, Arıburnu'nda askerine "Ben

size saldırıyı değil, ölmeyi emrediyorum!" diyen bir kumandan, şimdi de başkumandan olarak, bütün yurt topraklarını her bireyin savunması gereken bir savaş alanı olarak görüp, ulusu bir bütün olarak eylemli savaşın içine almış oluyordu.

Bununla kalmıyor, bu karardan sonra, uygulanacak taktikle ilgili olarak da bilgi veriyor, kararını açıklıyordu. Ordular, ilerlerken ve çekilirlerken, cephe boyunca çekilir ya da cephe boyunca ilerleyişe geçerlerdi. Ancak o, dünya askerlik tarihini değiştiren bir atılım ve cesaret gösteriyordu. Harbord, iki yıl önce, Türk ulusunun girdiği yolun bir intihar olduğunu anımsatmıştı. Mustafa Kemal Paşa aslında bu taktiğinde, var olmak için bir ulusun intiharı da göze alabileceğinin örneğini veriyordu.

Nasıl?

İster küçük olsun ister büyük, bütün birlik ilk durduğu noktada, yeniden düşmana karşı cephe savaşını sürdürmek için harekete geçecekti. Yanındaki birlik çekilmek zorunda kalabilirdi; ancak o, asla bulunduğu yerden çekilmeyecekti. Sonuna kadar dayanacak ve direnecekti. Bu bir anlamda, yine askerlerine bir komutanın ölmeyi emretmesinden başka bir şey değildi. Direnmeyi önerdiği askerlerinin elinde cephanesi kar gibi erimiş, azalmıştı. Bu tür malzemeler, kıt olanaklar içinde, çok uzak yerlerden ulusal yükümlülüğün bir gereği olarak atlarla, deve kervanlarıyla ya da kağnılarla taşınıyordu. Uzak cephelerden, eriyen birliklere destek olacak yeni birlikler getirilmeye çalışılıyordu. Bu destek güçleri, uzun yürüyüşler yapmak zorundaydılar. Yorgunluk, açlık, uykusuzluk, bitkinlik ve hastalık bunlar için en büyük düşmandı. Dinlenmeye nasıl zaman bulacaklardı ki? Onca yoldan gelen asker, derhal cepheye sürülüyor, o yorgun ve bitkin durumuyla savaşa katılmak zorunda kalıyordu. Mermiler bitince, toplarda atacak gülleler kalmayınca, asker süngü hücumuna geçiyor; süngünün kullanılamadığı anlarda dipçikler devreye giriyordu.

Bu olayların tanığı ve o dönemin meclis başkanı olan Kazım Paşa (Özalp) Yunan tutsaklardan söz ederken, ceplerinde toz ve toprakla karışmış arpa ve buğday tanelerini çıkarıp açlıklarını belli edecek biçimde yediklerini anlatıyordu. Türk askerleri bu görüntüye acıyor,

acıma duygusu içinde kuru ekmek ve peksimet kırıkları uzatıyorlardı. Onlar kendilerine uzatılan bu nimeti, minnet ve şükran duyguları içinde kapışıyorlardı. Çok değil, bir kaç ay önce Bursa'dan, Bilecik'e geçen ve bir Türk baskınıyla ele geçirilen düşman kamyonlarında bulunan yerli Rumların armağan ettikleri çikolata ve bisküviler şimdi bu tutsaklar için birer rüyaydı. Düşmanın yitirdikleri, Türklerden daha çoktu. Sayısız insan ve hayvan ölüleri birbiri üzerine yığılmış ve bu cesetlerden akan kan, yol üzerlerinde derin ve kırmızı lekeler meydana getirmişti. O, yani Kazım Paşa, Sakarya Savaşı'nda Türk ulusunun katlandığı özverinin ve gösterdiği çabanın, bütün insanlık gücünün üzerinde olduğunu düşünüyordu[143].

Düşman Polatlı'ya iki kilometre kadar yanaşmış, çetin savaşlarla güç bela durdurulabilmişti. Akan yoğun kandan dolayı bu muharebeye, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa *"Melhame-i Kübra"* diyordu[144].

"Melhame-i Kübra"; yani *"Büyük Kan Seli"*

Sakarya Savaşı, gerçekten de büyük bir kan seliydi: Örneğin Türkler, ellerindeki en değerli subay kadrolarını bu savaşta neredeyse bütünüyle eritmişlerdi.

Bu kan selini gezenlerden birisi de ünlü romancı Yakup Kadri Bey'di (Karaosmanoğlu). O, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın "Melhame-i Kübra", yani *"büyük kan seli"* adını verdiği bu büyük savaş alanını gezmek için yola çıkmıştı. Ünlü yazar savaş alanını henüz kanları kurumadan önce dönüp dolaşacaktı. Yola çıktı. Gezdiği savaş meydanında soluduğu havada barut, duman ve kül kokuyordu. Bastığı topraklarda henüz kanlar kurumamış, ateşler sönmemişti. Bütün ufuklarda O, düşmanın çiğnemiş ve yakmış olduğu köylerin iskeletlerini görüyor ve bu iskeletler arasında ıslak paçavralara bürünmüş birer hayalet haline gelmiş olan zavallı Türklerin inilti gibi ağlamalarını, yakarışlarını duyuyordu. O bu görüntüye odaklanmış beyninde, ruhunun en ince yerlerinde, düşünce dünyasının gizli dehlizlerinde sorguluyordu: Hangi yaşama geliş, acı vermiyordu ki? Hangi kadın

143 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, s.s.135-137; Sadri Karakoyunlu, "Sakarya Meydan Muharebesinin Yankıları: Melhame-i Kübra Büyük Kan Seli veya Büyük Savaş Alanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI/ 31, Mart 1995.

144 Asım Gündüz, *Hatıralarım*, s.s.78-79.

çırpınmaksızın doğurmuş; hangi dünya asırlarca ateşler içinde kaynamadan oluşmuştu? Bunlar ne yazık ki oluyordu; yaşam kadar ölüm de gerçekti; ancak önemli olan şuydu: Yeter ki doğalım ve doğduğumuzu duyumsayalım...[145]

Doğmak, doğuşu duyumsamak; ama yaşamın acı yüzüyle hep karşı karşıya gelmek...

Kimi zaman her şey beklenmedik anlarda, büyük rastlantılara bağlıydı. Umulmadık gelişmeler hep, böyle anlara neden olabiliyordu.

Sakarya Savaşı'nın sürdüğü günlerde çoğu kez Mustafa Kemal Paşa, karargâhında, gerektiğinde cephenin en ilerisinde, kimi zaman yanında kurmay kurulu, kimi zaman tek başına atının üzerinde en kritik noktalardaydı. Paşa'nın ömrü hep at üstünde, cephelerde geçmişti ve yine her şey aynı alışık düzende geçiyordu. Cephede orduların ilerleyişi, geri çekilişi, silah sesleri, patlamalar, top atışları, süvarilerin saldırışı, at kişnemeleri, sürekli gelen bilgiler, notlar, telgraflar, koşturup heyecan içinde bir şeylerden onu haberdar edenler...

Böyle anlardan birinde umulmadık bir şey oldu:

Mustafa Kemal Paşa'nın bindiği at birden şahlandı. Ve Mustafa Kemal Paşa boşta bulunarak, atından yere kapaklandı. Hemen koşup, Paşa'ya yetiştiler. Paşa'nın sol göğsünde ağrılar vardı. O aldırmadı; atına bindi ve savaşı sevk ve kumanda etmeyi sürdürdü. Ağrılar azalmadı, arttı. Bir süre sonra, onu ikna ettiler ve Ankara'da Numune Hastanesi'ne götürüp, dar olanaklar içinde röntgen çektirdiler: Paşa'nın bu attan düşme sonucunda kaburgaları kırılmıştı. Kırılan kaburgalarından biri ciğerine dayanmış; ha deldi ha delecek haldeydi. Doktorlar telaş içindeydiler. Gerekli tedavinin yapılabilmesi için, göğsünün sarılması ve kımıldamadan yatması gerekiyordu. Ancak o bu önerileri derhal reddetti. Bu koşullarda durması, durabilmesi olanaksızdı. Onca çektiği acıya, "Yapma, etme" demelere karşın, bu isteklere kulak vermedi; atına bindi ve cepheye, yurt savunmasında bedenlerini siper eden askerlerinin başına koştu...

Söz konusu vatansa, gerisi ayrıntı diye düşünüyordu.

---

145 Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bu ve benzer saptamaları için bkz. *Ya tan Yolunda...*

Mustafa Kemal Paşa, tıpkı Çanakkale'de, Bombasırtı'nda, süngü takıp saflar halinde ölümün üzerine koşan askerlerinin başında iken, göğsüne çarpan bir şarapnelin kendisini yaralaması gibi; yurdunun bu büyük ölüm kalım anında da, atından düşerek, ölümün kıyısına gelmişti. Ancak yılmamış ve askerlerinin başında, silah sesleri, top gülleleri, sağa sola savrulan şarapneller, koşturan ve yerlere serilen bedenler, at kişnemeleri, barut ve kan kokuları arasında savaşın içinde yer almayı uygun bulmuştu.

Savaşların zafere dönüşmesi için, özveri gerekiyordu.

Ağustos ayı aşılmış, Eylül ayına gelinmişti. Gecenin kan donduran ayazı, artık yavaş yavaş Anadolu bozkırına çöreklenmişti.

Yunanlılar'ın artık saldırı yeteneğini yitirdiği, gücünün azaldığı hissediliyordu. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da aynı düşüncedeydi. Düşmanın ara ara atakları oluyordu; ancak bunların sonuç getirmeyeceği artık anlaşılıyordu. Bu saldırılara karşı artık iyice direnç kazanmış Türk ordusu karşısında büyük kayıplar veriyorlardı.

Bir süre sonra, o zamana dek hep saldıranlar, bu saldırılarının pek sonuç getirmediğini ve çok kayıp verdiklerini gördüklerinde, savunma düzenine geçmişlerdi. Bu kez de Türklerin saldırıları oluyordu. 8 Ağustos gününden sonra Türkler, dalgalar halinde arka arkaya saldırdılar. 12 Ağustos günü yapılan büyük saldırıda, Türk ordusu artık tam olarak üstünlüğü ele geçirmişti. Artık onlar için daha sağlam olarak gördükleri hatlara doğru çekiliş vardı. Bir gün sonra artık, Sakarya nehrinin doğusunda tek bir Yunan askeri kalmamış; üstelik Yunan ordusu büyük ölçüde yıpratılmış, saldırı yeteneğini yitirmişti. Türk ordusu da büyük kayıplar vermiş, yorgun düşmüştü. Basit takip hareketleri dışında, büyük bir maceraya dönüşebilecek yaygın saldırılar ve düşmanı yok etme hareketine girişmedi. Böylece Türkler, 22 gün 22 gece süren savaşı kazanmış, zaferle buluşmuş oluyorlardı.

Bir gün sonra, Mustafa Kemal Paşa, ulusal meclise, Türk zaferini bildirdi; ardından da genel bir seferberlik ilan etti.

Artık bu büyük utku ile birlikte, umutsuzluğun yerini umut, kaygıların yerini sevinç ve heyecanlar almıştı. Bütün Anadolu'da sanki bir bayram havası vardı. Onca acıdan sonra Türkler, öküzlerini, kağ-

nı arabalarını süslüyor, onca insan kayıplarına, yakılıp yıkılmalara ve ölümlere karşın, bu büyük utkuyu, bir bayram havası içinde kutluyorlardı. Türklerin kağnı kolları, düşmanın kamyon kollarına üstün gelmiş, direnç ve çaba, zorbalık ve hoyratlığı yenmişti.

Onca kaynaşmanın ve kargaşaların odağı olan Meclis'te de artık hava değişmişti. Büyük Millet Meclisi, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya 19 Eylül 1921 günü *"Gazi"* unvanını verdi.

O artık, Sakarya Savaşı'nı kazanmış bir kumandan; Gazi Mustafa Kemal Paşa'ydı...

Türk-Sovyet Yaklaşmasının Köşe Taşları: *İlkeler, Bakışlar, Farklılıklar ve Antlaşmalar...*

Zafer, Türklerindi. Türkler, ülkenin her yerinde büyük sevinç gösterileri yapıyor; tam bir bayram havasında bu büyük zafer kutlanıyordu. Başka güçler yanında da Büyük Millet Meclisi'nin saygınlığı birden artmıştı. Yeni bir dönem başlıyordu. Yunanlılar, endişe içinde, Türk ordusunun saldırıya geçeceğinden korkuyorlardı.

Kulaklara Türklerin yeni silah aldıkları yönünde bilgiler geliyor; Sovyet yardımları ve daha İkinci İnönü'den sonra İtalyanlardan alınan silahlar konuşuluyordu. İtalya'nın küskün durumu, Fransa'nın Türkler'e yakın durmaya çalışan yeni tavırları, Yunanlılar 'da belli alınganlıklar yaratmıştı.

Tek umudu, sanki İngilizler gibiydi. İngilizler 'de de bir hal vardı; duruşları, tavırları, davranışları eski bildik şeyler gibi değildi. Başkalaşmışlardı. Artık İngilizler de Yunan ordusunun bu işin altından kalkamayacağı kanısı oluşmaya başladığı gibi, kamuoyunun baskısı da İngiliz politikacıları rahatsız ediyordu. Gazetelerde, siyasal yorumlarda, halk arasındaki konuşmalara yansıyan homurtularda bu savaşın hala neden uzadığı eleştirileri yapılıyordu. Yunanlılar, yakın dost olarak gördükleri İngilizlere kendilerine yardım ederken eskisi gibi cömert olmalarını istiyorlardı; ancak, bu arayışlar derde deva olmuyor; asık İngiliz yüzü, eskisi gibi dost Yunanistan'a gülümsemiyordu.

Türk ordusu ise doğal olarak, yeni silahlar alarak, yığınaklar yapmak, kendini yenilemek çabası içindeydi. Yeni gençler askere alınıyor, istihkâmlar elden geçiriliyor, silahların yenilenmesi, yenilerinin alınması için uğraşılıyordu. Bir yandan da, oluşan yeni hava içinde Türkler, kendi konumlarını daha da güçlendirmek için siyasal ilişkilerdeki konumlarını güçlendirmeye çalışıyorlardı.

Türklerin kendi konumlarını güçlendirmede yöneldikleri en yakın dayanak, Sovyetler Birliği'ydi. Dış politikada en önemli gücü, onlardan almaya çalışıyorlardı. Ortak düşmanlar ve değişen politik duruşlar, bu iki komşuyu yan yana olmaya itmekteydi. Sovyetler, daha düne kadar kanlı boğazlı savaşılan Ruslardı.

1917 yılında bu ülke, büyük bir devrime tanık olmuştu. Devrim, Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan işçi sınıfının egemenliğini savunan Marksist anlayıştan ruhunu alıyordu. Musevi kökenli birisi olan Marks, devrimin en gelişkin sanayi ülkelerinden birisi olan İngiltere'de olacağını öngörmüşken, Avrupa'nın geç sanayileşmiş ülkelerinden biri olan ve geniş bir köylü sınıfının bulunduğu Rusya devrime öncülük etmişti. Bir kalkışma ve ayaklanma ile başlayan devrim; bütün Rusya'da Çarlık taraftarlarını temizlemiş; sermayeyi, mülkiyeti ve üretim araçlarını devlet tekeline almıştı. Bu yeni anlayış, bireysel girişim, özgürlük, mülkiyet ilkesi, sermaye birikimi ve aktarımı temeli üzerine kurulmuş olan kapitalist sistemle temel temele tersti. Birisinin doğasında var olan, sanki ötekinde yasaktı. Rusya'da Devrim sonrasında kurulan Bolşevik iktidar, kapitalist batı dünyasını düşman ilan etmişti. Batı kapitalizmi ise, Rusya bozkırlarında doğan ve boy atmaya çalışan komünizmi ortadan kaldırmak için amansız bir karşıtlığa ve savaşıma gitmişti. Türkler de bu aşamada, batının sömürgeci anlayışı ve uygulamalarına karşı savaşıyorlardı. Bu iki temel olgu, ister istemez, Sovyetler Birliği ile Türkleri kapitalizm ve Batı karşıtlığında birleştirmişti.

Mustafa Kemal Paşa ise, Batı emperyalizmine ve onların taşeron ordularına karşı savaşabilmek için, bir dış desteğin gerekli olduğuna inanıyordu. Bu da bir kaç temel seçeneği önüne koyuyordu: Birincisi Sovyetler Birliği ile bir yakınlaşma ve dayanışma içine girmek;

ikincisi bütün uzak Asya'ya yayılan üçüncü dünya ülkelerinin desteğini almak; üçüncüsü de batıda süreç içinde ortaya çıkacak çelişkilerden, karşıtlıklardan ve çekişmelerden yararlanarak, o cepheyi parçalamak...

Bu üç seçenek, aynı anda uygulamaya konsa da, aynı süre içinde sonuç verecek gibi değildi. Ancak, kimi belirtiler, bu üç seçeneğin de geçerli olacağını göstermekteydi. Örneğin, Buhara'dan gelen ve İzmir'e girecek fatihe verilmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya verilen kılıç; doğu dünyasının desteğini simgeliyor; Hint Müslümanlarının para yardımı, Türklerin Doğuyu arkasına alarak, Batı emperyalizmine karşı savaşta öncü rolünü ortaya koyuyordu. Bunda bir sorun yoktu; çünkü az çok aklı işleyen doğu, Türkiye'deki cephenin çökmesi durumunda, sıranın kendilerine çok daha çetin biçimde geleceğini görüyordu.

Bunun Doğu kadar, Batı da ayırdındaydı. Bu nedenle de Türklerin başarısı Batı için yıkım, Doğu için kazanımdı.

Çelişkiler, karşıtlıklar içinde bir politik koşullanma, daha bu aşamada kendisini göstermişti.

Diğer yandan, batının kendi içindeki çelişkiler, rekabetler, çekişmeler, bölünme belirtilerini ortaya koymuştu. İzmir'in kanlı işgalinden sonra İtalyanlar İngilizlere küsmüşler, belli bir kırılganlık ve alınganlık içine girmişlerdi; çünkü İzmir için kendilerine söz verilmişken, bu sözde durulmamış, Yunanlılar İzmir'e çıkmışlardı. Bu da İtalya'yı özellikle İngiltere'ye karşı kuşkucu ve güvensiz bir zemine itmişti.

Şimdi, bu iki seçeneğin dışında, Türk-Sovyet yakınlaşması çok daha önemli sonuçlar ortaya koyabilirdi. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler 'den yardım geleceğini görmüştü.

Ancak Sovyetler, yardımla birlikte, yeni edindiklerini rejimlerini de Türkiye'ye ihraç etmek isterlerdi. O halde, çok duyarlı ve ince bir politika oluşturmak gerekiyordu. Bu politika Sovyetleri küstürmemek, buna karşın bütünüyle etkilerine de girmemek üzere biçimlenmeliydi.

Sovyetler Birliği'ne gelince; onlar için durum, Türkiye'den daha iyi değildi. Her taraftan hem Çarlık yanlısı güçler hem de batılı devletlere bağlı ordular tarafından sarılmışlardı. Çok büyük ölçekli olmasa da çarpışmalar hep vardı. Bu şaşkınlık ve güvensizlik, ister istemez Sovyetleri de yeni dostlar aramaya yöneltiyordu. İşte Anadolu;

bütünüyle kapitalizmin yandaşı ordularca işgal edilmiş; Türk direnişi, Ankara önlerine kadar çekilmişti.

Bu cephe bütünüyle çökünce ne olacaktı ki?

Her şey açıktı; Yunan-İngiliz-Fransız orduları, Rusya sınırlarına dayanacak, Çarlık taraftarlarına destek verecek; devrimin önünü tıkayacaktı. O halde, Türklerin Sovyetler için bir savunma kalkanı oluşturduğunu söylemeye bile gerek yoktu. Bu durumda, Türklerin direnebilmesi, Sovyetler 'in kendilerini belli ölçülerde güvende duyumsayabilmeleri için temel koşullardan birisiydi.

Bu dönem, Sovyetler Birliği'nin yoğun bir ideolojik yayılma stratejisi izleme döneminin de başlangıcıydı. Dünya ülkelerine seslenen genelgeler yayınlanıyor; özellikle Asya halklarını kapitalizme karşı savaşa ve bu yönde, ayaklanmaya çağırıyordu.

1 Mayıs 1919 günü yayınlanan bildiride Türkiye'ye de yer verilmiş; Türklerin kendi kızıl ordularını kurarak, proletarya devrimleri için ayaklanması istenmişti. Türkiye'de bir işçi sınıfı olmadığı için, köylü proletaryası oluşturulması gerektiği belirtiliyordu. Bu açılımın, kuşkusuz tehlikeli yanları da vardı. Sovyetler Birliği'ndeki yeni rejim ulusal sınır tanımıyor; yayılmacı bir yol izliyordu. Türkiye'deki savaş ise, ulusal bağımsızlık ve egemenlik temelinde gelişmekteydi.

Ancak ortak koşullar, yakınlaşmayı da gerekli kılıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu yolculuğunda yaptığı konuşmalarda, Sovyetler Birliği'ndeki yeni rejimi öven vurgular yapmaktaydı. Bu söylemlerdeki temel amaç, Sovyet desteğini sağlayarak, onlardan silah ve ekonomik yardım almaktı.

Sovyetler Birliği ise, Türklerin kapitalizme karşı bu başkaldırışının başarıya uğraması durumunda, bütün ezilen ulusların da onları izleyerek, sömürgecilere karşı ayaklanacaklarını ve bu nedenle, İngiltere'nin yayıldığı coğrafyada, kendi egemenliği altındaki sömürge halkları tarafından vurulabileceğini hesaplıyordu. Bu başarılırsa, o zaman, köylü proletaryasının egemenliğinde bir komünist sistemin, bu coğrafyada da yayılabileceğini düşünmekteydi.

Ankara'da meclisin açılışından sonra, bu ilişkiler daha da gelişti. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet lideri Lenin'e mektuplar gönderiyor,

batılı kapitalist ve sömürgecilere karşı savaşta iş birliği öneriyordu. Bu önerilerde hem askeri işbirliği hem de para ve silah yardımı gibi içerikler vardı. Bu mektuplar, yetkili kişiler arasında gitti geldi. Ardından Türkiye Sovyetler Birliği'ne Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey ve Ali Fuat Paşa gibi önemli kişileri göndererek, işbirliği ve dayanışmayı bir dostluk anlaşmasıyla güçlendirmek istemişti. Ermeniler 'in doğuda yaptıkları kimi askeri girişimler nedeniyle bu gelişmeler, zaman zaman çıkmaza girmiş; ancak Ermenilere karşı Türk ordusunun ileri harekâta geçişi ve Gümrü'ye girerek, Gümrü Antlaşması'nın yapılmasından sonra, daha olumlu bir zemine oturmuştur.

Bu yakınlaşma, Ankara'da, siyaset arenasında sol düşüncenin güçlenmesine de yol açtı. Yeşil Ordu'nun basın yayın alanında etkisi görüldü; hatta kimi subayların bu düşünceye yakın oldukları kısa zamanda anlaşıldı. Ancak; Türk Sovyet yakınlaşması, ideolojik temelden çok; karşılıklı olarak koşulların dayattığı bir süreçte kendini göstermiş oldu.

Rusya, artık Türklerin başarılı olacağına iyice kendisini inandırmıştı. İki ülke arasındaki ilişkiler, eskiye göre çok daha olumlu işler yapacak ortamlar yaratmıştı. Kafkas Hükümetleri de bu genel hava içinde artık Ankara Hükümeti'nin başarısını görmüş, diplomatik temaslar hız kazanmıştı. Türkiye'nin kuzey komşuları Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan üyelerle, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Kazım Karabekir Paşa Kars'ta bir araya gelerek, bu hükümetlerle Türkiye arasındaki ilişkileri masaya yatırdılar. Türkiye kuzeydoğu sınırındaki sorunları kesin olarak çözmek, buradaki güçlerini batı cephesine kaydırmak istiyordu. İki haftadan fazla süren görüşmeler sonunda, ilgili taraflar arasında bir antlaşma imzalandı.

13 Ekim 1921 tarihli bu antlaşma, *"Kars Antlaşması"*ydı.

Kars Antlaşması, Sovyetler Birliği ile imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nda öngörülen konuları, daha kesin biçimde çözüme ulaştırıyor, doğu sınırında bütünüyle güven ortamı yaratıyordu. Kazım Karabekir Paşa, Türkiye'nin tarihsel birikimlerini iyi bilen bir kişiliğe ve donanıma sahipti. 13 Ekim'de taraflar, ortak metni imzaladılar.

Ortaklaşa varılan ilkelere göre, anlaşmayı imzalayan taraflar, içlerinden birisine zorla başkaları tarafından dayatılan bir antlaşma metnini kabul etmeyeceklerdi. Türkiye'nin tanımadığı bir anlaşma söz konusu olduğunda, öteki ülkeler de bu antlaşmayı tanımayacaktı. Burada kast edilen antlaşma, hiç kuşku yok ki, Ankara'nın reddettiği Sevr Antlaşması'ydı. Yine öteki ülkeler, yani Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, kapitülasyonların kaldırılmasını zorunlu görüyorlardı. Boğazlar kesin olarak ticarete açılmalı, İstanbul güven içinde bir kent olarak kalmalıydı.

O zamana değin, taraflar arasında süregelen olaylar nedeniyle birbirlerinde tutsaklar bulunuyordu. O tarihlerde hala, Birinci Dünya Savaşı yıllarından kalan tutsaklar, özgür bırakılmayı bekliyorlardı. Taraflar artık bu antlaşma ile genel bir af çıkaracaklardı. Telgraf ve demiryolları gibi, karşılıklı ticareti ve iletişimi güçlendirecek donanımın geliştirilmesi için yatırımlar yapılacaktı. Böylece ülkeler arasında canlı bir ticaret ve iletişim ilişkisinin oluşturulmasına çalışılıyordu. Bu olaylar Kafkaslara barış getirecek, ilişkiler bütünüyle normale dönecek; Türkiye'yi en çok uğraştıran Ermeni Sorunu'nu çözüme kavuşturacak, sınır sorunları çözülecek; o bölgede canlı bir ticari yaşam, gidiş geliş ve ilişki akışı söz konusu olacaktı.

Bütün bunlar, henüz varlık savaşımı veren Türkiye için o aşamada önemli başarılardı.

Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'la Kars Antlaşması'nı 13 Ekim 1921'de imzaladığında Fransa Hükümeti de çoktandır başladığı barış görüşmelerini sonlandırmak ve bir antlaşma imzalamak üzereydi.

Bu anlaşmanın mimarı, ünlü Fransız diplomat Franklin Bouilion'du.

Bu ünlü diplomat, Türk ulusal bağımsızlık savaşının ne anlama geldiğini en iyi anlamış Fransız diplomatlardan birisi olarak görülüyordu.

"Ben Düşmanı Sakarya'nın Batısına Atacağım"

Fransa, Türkiye'nin güney cephesindeki başarısızlıklarından dolayı hem bunu örtbas etmek hem de İngilizler 'in samimiyetinden pek emin olamadığı, bir yandan da kendi kamuoyunda yükselen Yunanistan karşıtı homurtuları bir yana itmek için, Türklerle anlaşmanın gerekli olduğunu düşünmeye başlamıştı. Bu nedenle Fransa'nın Türklerle yakın ilişkiye yönelişi, Sakarya Savaşı öncesi günlere denk geliyordu.

Kimi anı sahiplerinin aktardığına göre; Eskişehir Kütahya Savaşı sırasında yaşanan en bunalımlı günlerin sonunda, Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda kaldığı bir zamanda, o zamanki Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in konuğu olarak Franklin Bouilion Ankara'ya gelmişti. Türkler, tarihsel konukseverliklerinin gereği olarak, Osmanlı Bankası'nın Ankara Şubesi Müdürü olan kişinin, iki katlı, ahşap evi konuk için ayrılmış, Fransız diplomat bu eve yerleştirilmişti. O günlerde otomobil pek bulunmadığı için, kendisine ayrılan iki atlı bir fayton arabasıyla, Ankara'nın tozlu yollarında oraya buraya giderek Franklin Bouilion, barış için çaba harcıyordu. Onun amacı Türkiye'nin yeni liderleriyle görüşmek, Fransa için en yararlı anlaşma koşullarını sağlayarak, bir anlaşma ortamı hazırlamaktı. O, Türklerin durumunu, hangi koşullarda savaştıklarını anlamak istiyordu. Bu tavırlarından ayan beyan ortaya çıkmıştı. Batı görmüş, yabancıların neyi sevdiğini, neyi sevmediğini iyi gören dışişleri bakanı, yoksul Ankara'da bu yabancı devlet adamına, bir masa başında hazırlanacak yemek masası için tabak bulmakta bile zorlanıyordu.

Yusuf Kemal Bey, telaş içinde, utanılacak bir ortam ve eksiklik olmasın diye çırpınıp duruyordu. Tuttu, çareyi, o dönemde İstanbul'dan Ankara'ya insan, silah ve cephane kaçıran gizli örgüt MM'cilere başvurmayı düşünmüştü.

Bu örgüt, Ankara tarafından kurulmuş ve ulusal savunmacılar anlamına gelen *"Müdafaa-i Milliyeciler"* sözcüğünün kısaltılmış biçiminden oluşan MM Grubu adını almıştı. İşte şimdi, dönemin güya dışişleri bakanı, konuklarına yemek sunacak, elle tutulabilir nitelikte bi

yemek takımı bile bulamıyordu. Bu düşüncesini Gazi'ye açtı; ona bu düşüncesinden söz etti.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanının yüzüne acırcasına bakarak, onun böyle bir girişim karşısında, geri dönecek olumsuzluklarından söz etti. Paşa Yusuf Kemal Bey'e; *"Adam senin bu yokluk içinde bu davayı nasıl yürüttüğünü görmeye geldi. Kafandaki bilmeceyi çözmeye çalışıyorlar. Sen ona yaldızlı tabaklar içinde yemek vereceğin yerde, al Millet Meclisi'ne götür; o koca bakır kazanda fasulye, nohut ne bulmuşsa pişen tek kap yemekten tahta tabaklar içinde tahta kaşıklarla yendiğini, milletvekillerinin ikişer üçer taş han odalarında nasıl yattığını, gaz lambaları altında nasıl çalıştıklarını görsün; sana inansın"* diyordu.

Paşa durmuyordu.

Ortada olan bu yokluğa karşın, verilen savaşı olağanüstü bir gerçek olarak niteliyordu. İstanbul'dan Osmanlı yaldızlı ve tuğralı getirilecek tabaklara bakarak, Fransız diplomatın Ankara hükümetini İstanbul hükümetinin ardılı sayarak, çekip gidebileceğini belirtiyordu.

Öyle ya; O Bab-ı Ali'nin, onca zamandan beri batı karşısındaki ezik, boyun büken ve göstermelik halleri, kişiliksizlik olarak nitelendirilmiyor muydu? Şimdi, aynı görüntüler içinde bir duruşa girmek ne anlama gelebilirdi ki? Gerçek, olduğu kadarıyla gerçekti; gerçek yoklukken, yokluğun içinde bir varlık alameti gösterme gayretkeşliği ne anlama gelebilirdi?

Fransız diplomat zeki birisiydi; bu göstermelik şeylere bakarak, Türklerin varlık içinde bu savaşı sürdürebileceğine inanması beklenemezdi. Devam ediyordu Gazi Paşa: *"O şimdi, savaşın alacağı biçimi, Yunan ordusunun durdurulup durdurulamayacağını bekliyor. Ben Tanrı'nın yardımıyla düşmanı Sakarya'nın batısına atacağım. O kendiliğinden gelip masaya oturacak; telaşlanma!"*[146]...

Mustafa Kemal, Yusuf Kemal Bey'e telaşlanmamasını söylüyordu. Bunu derken, Fransa'nın öyle yaldızlı tabaklara bakarak, Türkler hakkındaki görüşlerini değiştirmeyeceğini elbette biliyordu. Bu ünlü Fransız diplomatın Ankara'ya ikinci gelişiydi. Mustafa Kemal Paşa'ya, Ankara'ya ilk gelişinden hemen sonra, Ulusal And söz konu-

146 Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kutay, *Atatürk Bugün Olsaydı*, Cem Ofset, İstanbul, 1999.

su olduğunda, onun içeriğine uygun bir görüşme zemini olması için daha uygun bir zamana gereksinimi olduğunu söylemişti.

Daha uygun bir zaman neydi ki?

Beklenilen o zaman dilimi hangi zaman dilimiydi?

Mustafa Kemal Paşa da onun düşüncelerinden hareketle, bu uygun zamanı, Türklerin yeni ve büyük bir zafer kazanmaları olarak yorumlamıştı. O'na göre, böyle bir zafer kazanıldığında, Fransızların kafasındaki belirsizlik netleşir, kuşkular varsa dağılırdı.

Yoksa o, Yunanlılar'ın büyük bir yığınak yaptıklarına bakarak, geleceği kestiremediği ya da kestirimi Yunan lehine olduğu için mi ağırdan alıyordu? Bunu pek bilmenin olanağı yoktu. Sakarya utkusu, işte bu beklenen belirli zamanın geldiğini Fransa'ya gösteriyordu.

Urfa, Antep, Maraş, Adana direnişinden sonra, Türklerin ulusal varlıklarını sağlama yönünde kararlı duruşunu gören Fransa, belki de en akıllı politika izleyen ülkelerden birisiydi. Türklerin başaracaklarını artık görüyor; bu süreçten bir hasım olarak çıkmaktansa, Türklerin sevecenliğini kazanmış olarak çıkmanın uygun olacağını hesap ediyordu.

Gün gelmiş; Yunan ordusu Sakarya Nehri'nin doğusunda durdurulmuştu. Türkler, kendi güçleriyle varlıklarını göstermeyi başarmışlardı. Şimdi Fransa, yeni bir atak yaparak, Türklerle kendi arasındaki savaş durumunu, barış durumuna çevirmeye çalışıyordu. O zamana dek, Türkiye üzerinde Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılından beri artarak gelen ekonomik ve kültürel ayrıcalıklarından vaz geçememişti.

Ancak artık durum değişmişti:

Karşılarında her zaman boyun eğen, merhamet dilenen son yüzyıl Osmanlı diplomatları yoktu. Türkiye'nin ve Türklerin direnci Fransa'da belli bir hayranlık uyandırmıştı. Kamuoyunun sorgulamaları vardı.

Kimi gazetelerde; "Niçin?" diye soruluyordu; "Niçin bu savaş bitmiyor?"

Hatta Türklerin yaşam hakkından söz eden kalemlere bile rastlanılıyordu. Kaldı ki İngiltere'nin her şeye hâkim olmaya çalışan yüksek egosu ve dediğim dedik dayatmaları, Fransa üzerinde rahatsız-

lık yaratıyordu. Kaldı ki artık Yunanistan'ın başarılı olamayacağı belli olmuştu.

Ne olacaktı ki?

Bu ve bunun gibi türlü sorgulamaların etkisiyle Fransa, Türklerle dost olmaya karar verdi. Kendi bağlaşıklarından da çekinerek; onlardan yaptıklarını olabildiğince gizli tutarak, 20 Ekim 1921 günü Ankara Hükümeti ile gizlice bir anlaşma imzalayıverdi.

İşte, Türkiye başarmıştı.

Hem karşısında yer alanların arasındaki ikilikten yararlanmasını bilmiş hem de o zamana değin karşı tarafta yer alan önemli bir gücü artık yanına almıştı. Üstelik Ankara Hükümeti'nin Türklerin gerçek sözcüsü olup olmadığı tartışıla gelmişti. Bunu tartışma konusu yapanlardan birisine; *"İşte ben varım; kendimi sana kabul ettiriyorum... Benimle anlaşma bile yapıyorsun"* demeye getiriyordu. Bu kuşkusuz, Ankara Hükümeti'nin o zamana değin en büyük diplomatik atağıydı...

Ve kuşkusuz en önemli yönü de, hiç bir ek özveriye gerek kalmadan, Fransa işgalindeki yerlerin önemli bir kısmını geri almıştı. Türkiye Suriye sınırı çiziliyor; bu sınır İskenderun'un güneyinden başlayarak, Fırat'a kadar uzanan çizgiden oluşuyordu. Nusaybin, Cizre ve Kilis gibi önemli yurt toprakları, Fransız işgalinden kurtarılıyordu. Bu sınır oluşturulduktan sonra, Fransız güçleri sınırın güneyine, Türk güçleri de kuzeyine çekiliyorlardı.

Sakarya Zaferi şimdi, Ankara Hükümeti'nin önüne siyasi alanda başarılı adımlar atmasını sağlayacak bir süreç koymuştu. Fransa 20 Ekim 1921'de TBMM ile gizlice Ankara Anlaşması'nı imzaladı. Anlaşmanın gizli tutulmasını Fransa istiyordu; çünkü eski bağlaşıklarının yanında durumunun zora gireceğini düşünüyordu. Türkiye ise, ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel konularda hiçbir ödün vermeden, yurdun çok önemli bir kısmını egemenliğine almış oluyordu. Ve önemli bir konu: İskenderun ve Antakya için özel bir statü tanınacaktı. Burada resmi dil Türkçe olacak, Türklerin kendi kültürlerini geliştirmeleri için, olanaklar tanınacaktı.

Bu anlaşma ile şimdilik güney sınırı çözülmüş oluyordu. Ancak, Hatay sorunu şimdilik askıya alınmıştı. Günü gelecek, bu konu

yeniden gündeme gelecekti. Ancak, bu haliyle bile Türkler, Güney Cephesi'nde önemli bir başarı elde etmişlerdi. Fransa'ya karşı orada bir güç tutuluyordu. Şimdi, bu sınırın güvence altına alınmasıyla oradaki birlikler, Batı Cephesi'ne kaydırılabilecek, Yunan ordusunun karşısına dikilebilecekti.

Bunu görünce, ötekiler ne yapardı?

Örneğin İngiltere? Kuşkusuz, kafa karışıklığı en önemli sorundu. İngiltere bu gelişmeler üzerine, bilindik inadını sürdürmedi. Baktı olacak gibi değil; Yunanistan'a yaptığı sınırsız desteği kısmen dizginledi.

Üstelik tuttu, Malta'daki Türk tutukluları bıraktı. Böylece, Mütareke İstanbul'unun ünlü politikacıları ve aydınlarından oluşan kişilerin pek çoğu Ankara'nın yolunu tutarak, taze kan olarak ulusal savaştaki yerlerini aldılar. Üstelik bir önemli konu daha vardı: Fransa, işgal altında tuttuğu cepheden çekilirken, elinde bulunan birçok silah ve cephanesini yanında taşımaktansa, Türklere bırakmışlardı.

Neresinden bakılırsa bakılsın, bu antlaşma, Türklerin kesin bir başarısıydı...

Azim ve sabır, pek çok derde ilaç olabiliyordu.

Son Sınav:
Büyük Saldırı: *Fecirde Top Sesleri...*

Sakarya Savaşı Türkler'e büyük bir saygınlık kazandırmıştı. Dışarda ve içerde, bu zaferi büyük bir bayram havası içinde kutlayanlar vardı. Doğu halkları, Türkiye'nin başarısında kendi başarısını görüyorlardı. Bu sıralarda Enver Paşa Sovyetler Birliği'nde temaslarda bulunuyor; kendi dünyasında, hala bir düş içinde, kendince çıkış yolu arıyordu. Buhara'ya kadar giderek, kendisini Sovyet gizli servisinin izlediğinden habersiz, Türk boylarıyla görüşüyor; yeni bir ordu kurabileceğini sanıyordu.

Buhara'da, Buhara Hükümeti'nin isteği ile hazineden üç kılıç seçti. Bu kılıçlar, bir kurul tarafından Ankara'ya götürülecek; kılıçların birisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, öteki batı cephesi komutanı İsmet

Paşa'ya, üçüncüsü de İzmir'e ilk girecek Türk subayına verilmek üzere Ankara'ya doğru yola çıkarılacaktı[147].

İzmir yalnız Türkiyeli Türkler için değil, bütün ezilen uluslar için emperyalizme karşı yitirilen bir kale olarak görülüyordu. Bu kent üzerine destanlar yazılıyor; türküler düzülüyor; ordunun bir an önce bu kenti ele geçirmesi için dualar ediliyordu. Şimdi; Sakarya Savaşı'nda Yunan ordusu bütün gücünü kullanarak, Türkler'i yok etmek için saldırıya geçmiş; ancak bunu başaramamıştı: Zafer Türklerindi.

Bu büyük başarı, Büyük Millet Meclisi'nin saygınlığını yükseltmiş; o zamana dek Mustafa Kemal'i eleştirmeyi huy edinenlerin bile gözünde Paşa, büyük bir saygınlık kazanmıştı.

Herkes, Gazi Paşa'nın çevresinde birleşiyordu. Bu birlik havası, kuşkusuz olumluydu. Ancak, yine de ona ezelden beri karşı olanlar ordunun saldırıya geçmesini ve düşmanı temizlemesini istiyorlardı. Oysa artık, ordunun derlenip toparlanmaya, yaralarını sarmaya, eksiklerini gidermeye gereksinim vardı. Elbette, zamanı geldiğinde, bu saldırı olacaktı. Ancak, yeterince hazırlıksız yapılan bir saldırı, ordunun mahvolmasına neden olabilir, kaş yapılırken göz çıkarılabilir; ordu umulmadık bir darbe yerse ve yenilirse, Türkler'in tarihten silinmesi kaçınılmaz olabilirdi. Bu hesaba göre, ordu ulusun gözbebeğiydi. Onun üzerine titremek, onu sakınmak; yok olma koşullarına itilmiş bir ulus için hiç de anlaşılmaz bir şey değildi.

Bütün eleştirilere ve niçin durulduğunu sorgulayanlara karşı Mustafa Kemal, kesin sonucu alacak bir saldırı için sağlam bir hazırlık yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. Sakarya Savaşı, orduya gerçekte büyük bir darbe indirmişti. Çok sayıda ölüm ve yaralanma nedeniyle birlikler erimiş; ordunun elindeki silah sayısı azalmıştı. Yoğun bir hazırlık yapmadan, kesin sonuç alınacağından tam emin olunmadan girişilecek bir saldırı ile koskoca bir ulusun ulusal varlığı nasıl tehlikeye atılabilirdi ki? Ancak, fısıltılar da bitmiyor; karşıtlar ve aceleciler, bilerek ya da bilmeyerek, bir kamuoyu oluşmasında etkin oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ise, ordunun eksiklerinin tamamlanması için uğraşılmasını düşünüyorlardı.

147 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, Zues Kitabevi, İzmir, 2009.

Ya düşman?

O boş durmuyordu ki... Sürekli cepheye yığınak yapıyor, siperleri güçlendiriyor; bulunduğu noktada tutunabilmek için elinden geleni yapıyordu. Sık sık Yunan uçakları keşif uçuşları yapıyor, Türk mevzilerinde hareketlilik olup olmadığını gözetliyor, bunu kendi karargâhlarına iletiyorlardı. Bu koşullarda, Türklerin karşı tarafı kuşkulandırmadan cepheye yığınak yapmaları, başka yerlerden askeri birlikler kaydırmaları pek kolay görünmüyordu. Bunun açıktan yapılması durumunda, karşı tarafı kuşkulandırdıktan sonra, bir etkisinin olmayacağı, düşmanın da buna göre önlem alacağı açıktı. Bu nedenle, asker kaydırma ve yığınak yapma işleri son derece gizli ve sessiz biçimde yapılmalı; bunu düşmanın ruhu bile duymamalıydı. Kuşku uyandırmamak, en temel koşuldu. Mustafa Kemal Paşa; "İhtiyat iyi şeydir vesselam; herkese tavsiye ederim" diyordu; yani tedbirli olmak, önlem almak, herkese önerilecek değeri olan bir yöntemdi.

Gazi Paşa, bu ilkenin farkındaydı. Gerekeni de zaten yapıyordu. Düşmana bunu hissettirmemenin önemi vardı; ancak yalnız ona mı? Ya yakın çevresine söylendiğinde, yerin kulağı var örneği gibi, bir söylenti halinde, bu bilginin karşı tarafa aktarılmayacağını kimse garanti edemezdi. O tarihlerde, Ankara'da casusların cirit attığı biliniyordu. İngiliz gizli servisinin, ne yapıp yapıp, Büyük Millet Meclisi'nin içine kadar sızdığı, hatta gizli oturum tutanaklarının bile İngiltere'nin başkenti Londra'ya gönderildiği; gizli kalması gereken bilgileri saklamanın ne denli zor olduğu biliniyordu[148]. Bu da doğal bir şeydi; her zaman böyle şeyler olabilirdi. Bu nedenle Gazi, onca eleştiriden sonra, günü gelip, bir saldırı kararına ve planına yöneldiği zaman bile, bunu ulusal meclisten ve yakınındaki pek çok kişiden bile saklamıştı. Saldırının ne zaman yapılacağına ilişkin, mecliste ya da kulislerde büyük bir merak vardı. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu konularla ilgili kimseyle bir şey konuşmuyor, ser veriyor sır vermiyordu.

Ser verilip sır verilmiyordu; ancak yapılacaklar da yapılıyordu. Başka cephelerdeki ordu birliklerinin, gizlice batı cephesine kaydırılması için emir verilmiş; tam bir düzen ve gizlilik içinde Batı Cephe-

148 Sadi Borak, "Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.17, C.VI, Mart 1990.

si asker ve cephane ile güçlendirilmeye, yeni istihkâmlar kazılmaya başlamıştı. Asker birlikleri, sırf gizlilik tam olarak yerine gelsin, kimse kuşku duymasın, düşman fark etmesin diye, çoğu zaman geceleri yol alıyor, gündüzleri saklanmaya uygun arazilerde dinlenerek cepheye doğru ilerliyorlardı. Atların ayakları çaputla bağlanıyor; hayvanla çekilen arabalar ses çıkarmasın diye sürekli olarak tekerler yağlanıyor; gereken neyse yapılıyordu.

Başkomutanının kesin buyruğuydu; herkes, bu genel kurala sıkı sıkıya uyacaktı. Ancak bu olurken, içerde ve dışarda bu askeri hareketliliğin gizli tutulması için elden gelen her şey de yapılıyordu. Kağnı kolları sürekli cephane taşıyor; süvariler yalçın kayalıklardan yürüyüş yaparak, mevzilerini ağır ağır alıyorlardı[149].

Hele MM (Mim Mim) Grubu...

Onlar, Ulusal Savaş'ın İstanbul'da görev yapan gizli kahramanlarıydılar. Bırakışma kuralları gereğince, dağıtılan Osmanlı ordusunun silahları İngilizlerce toplanmış, bunların önemli bir kısmı İstanbul'da depolarda koruma altına alınmıştı. Kimi zaman baskınlarla, kimi zaman akıl almaz kural dışı yollarla bu silahlar bu gönüllü grup üyeleri tarafından ele geçiriliyordu. Bu kez de Karadenizli kayıkçılar devreye giriyor; onlar tarafından sandıklar içinde kayıklara yüklenen bu silah ve cephaneler büyük serüvenler yaşanarak, bir kıyı rıhtımına atılıyordu. Kimi zaman silah taşıyan bu deniz taşıtlarını İngiliz devriyeler çeviriyor ya da Yunan savaş gemileri izliyordu. Ancak öyle ya da böyle, büyük bir gizlilik içinde, kimi zaman saklanılarak kimi zaman da takipte olan bir Yunan gemisine yakalanmamak için büyük uğraşlar sonunda silah ve cephaneler, rıhtımlara ulaştırılabiliyordu. Bu kez rıhtımlarda toplanan sandıklar içindeki bu savaş malzemesi ya kağnılara yüklenerek ya da at arabalarına sarılarak, menzilden menzile geçilerek, cepheye kadar ulaştırılıyordu[150].

149 Bkz. *Türk İstiklal Harbi* C.2: Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922).

150 Ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Salışık; *Kurtuluş Savaşı'nın Gizli Örgütü MM Grubu*, Kaynak yay., 2007; Hüseyin Dağtekin, "İstiklâl Savaşı'nda Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askerî Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1.1.1955, s.s.9-15; Hüsnü Himmetoğlu, "Dumlupınar Zaferini Sağlayan Cephaneyi Anadolu'ya Nasıl Kaçırmıştık?", *Dün ve Bugün*, 1.10.1956, s.s.30-31; Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Örgütler ve Faaliyetleri*, İstanbul, 1992.

Herkes seferber olmuş; sarılan yurdu, tutsaklıktan kurtarmak için bütün yurt çocukları canlarını dişlerine takmışlardı. Başkomutan buyruk veriyor; verilen buyruklar bütün yurt düzeyine kulaktan kulağa fısıltılar halinde yayılıyor; görevin içeriği ne olursa olsun, herkes üzerine düşeni yapmaya çalışıyordu. Cepheye ulaştırılan her silah ya da sandık dolusu cephane, yurdu için silah sıkacak yurt çocukları için en gerekli şeydi. Yurdun değişik yerlerinde derme çatma silah ve cephane üreten atölyeler kurulmuştu. Buralarda da askerin gereksinim duyduğu cephane ve silahların üretilmesine çalışılıyordu. Sivil asker el ele, omuz omuza, yurtları için uğraşıyor, ter döküyorlardı.

Uzlaşma Devletleri ise, artık uzayıp giden bu savaşlardan bıkmış görünüyorlardı. Yunanistan'ın başarı şansı, artık belleklerde büyük bir soru işaretiydi. 1922 yılının Mart ayı içinde, Yunanistan ile Türkiye arasında bir bırakışma metni imzalanmasını da istemişlerdi. Ancak bunlar boş uğraşılardı. Konunun silah devreye girmeden çözülemeyeceği açıkça ortadaydı. Yunanlılar Afyon-Eskişehir demiryolunu ellerine geçirmişler; bu hattın doğusunda savunma düzeni almışlardı. Bir anda tetiğe dokunuverecek bir parmak, büyük ve kanlı bir savaşı başlatabilirdi.

Bu gizlilik, yalnız Anadolu'da savaşan taraflar için değil, dünya için de geçerliydi. Başkomutan, bunun için bir strateji izlemeye karar vermişti.

Karar şuydu:

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Ali Fethi Bey (Okyar), barış arayışları için İtalya üzerinden Paris'e, oradan da Londra'ya gönderilecek, orada göstermelik temaslarda bulunacak ve orada Türklerin barış arayışında olduğu izlenimini verecekti. Türklerin güçsüzlük içinde barış arayışında olduğunu düşünen Batı, bir saldırının başlamak üzere olduğunu tahmin edemeyecekti. Pek çok kişi, onun olası savaşı kansız biçimde sonlandıracak son bir barış arayışı için batıya gönderildiğini düşünüyordu; ancak bu doğru değildi. Fethi Bey'in görevi, çoktan karar verilmiş saldırı kararını gizlemek için bir stratejik ataktı. Bu olurken de ordunun yığınağı gizlice sürecekti. Bu karar, bir kaç kişi dışında kimse tarafından bilinmiyordu. Öyle ki batı cephesi komutanı İsmet Paşa da bu gizli görevden haberdar değildi[151].

151 Sadi Borak, *a.g.m.*

Fethi Bey kalkıp önce İtalya'ya, oradan da Paris'e geçecekti. Ancak asıl hedef, Londra'ydı...

Londra'nın burnu havada politikacısı Lloyd George'u ve diğer hükümet üyelerini Anadolu'daki askeri hareketlenme üzerine bir yanılgıya yöneltmekti. Yunan hatlarının ne denli sağlam olduğu kimi kalem sahipleri tarafından Londra'da çıkan gazetelerde yazıyordu. Kimi zaman da Türklerin harekete geçmek üzere olduğunu dillendiren raporlar, Londra'ya ulaşmıyor değildi. Bu durumda, İngiltere Hükümeti'nin yanıltılması, Türklerin artık savaşmaya takatlarının kalmadığı ve barış dilendikleri izlenimi vermek gerekiyordu[152].

Ali Fethi Bey, bu görevi alıp yollara döküldüğünde, Ankara'da gizli bir tertiple, Türk gazeteleri başka başka şeyler yazıyor; doğrudan Çankaya dışa karşı gerçekleri gizleyici görüntüler veriyordu. Oysa kimi toplantılar son derece gizli biçimde yapılıyordu. Bu toplantılardan birinde, Fevzi Paşa kimi dileklerde bulunmuştu. İstanbul'la iletişimin kesilmesini, savaş dönemlerinde kullanılan şifrelerin iletişimde kullanılmasını istemişti. Yine düşmanı yanlış düşüncelere götürmeyi amaçlayan yanıltıcı bilgiler verilmeliydi. Devlet başkanının, Genelkurmay Başkanı'nın ve başbakanın önceden kurgulanmış olarak çay ziyafetleri vermesi ve bunların gazeteler aracılığıyla kamuoyuna aktarılması kararlaştırılmıştı.

Fethi Bey ise, kurgulanmış senaryo içinde, kapı kapı dolaşıyor, çevresine Türklerin ne olursa olsun, barış dilendikleri izlenimi veriyordu. Başvurduğu kapılar bir bir yüzüne kapanıyor, görüşmek istediği bakanlar çok meşgul oldukları gerekçesiyle kendisine yüz vermiyordu. Onlar, Türkler inatlarından vazgeçmedikleri sürece, barış masasına oturmaya hiç niyetli değillerdi.

Ancak Fethi Bey de yılmıyor; Türklerin barış dilencisi oldukları izlenimini veriyordu. Gazeteciler kimi zaman onu buluyor; niçin Londra'ya geldiğini soruyorlardı. O da gezisinin bütünüyle kişisel olduğunu anlatıp, Türkiye ile Britanya arasında yeni bir uzlaşma ve iyi bir anlaşma ortamı yaratılabileceğini söylüyordu. Fethi Bey, ille bir resmi kişilikle görüşme yapmak için didiniyordu.

152 Salahi R. Sonyel; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK yay., Ankara, 1995.

Sonunda İngiltere Dışişleri'nde, kıdemsiz ve yetkisiz bir memur tarafından kabul edildi. Böylece onun gerçek düşüncesini anlamamış olan İngiltere, onu hafife almış oluyordu. Bu memur, Fethi Bey'e Lord Balfour'un bir şanssızlık eseri olarak az önce İsviçre'ye gittiğini; Lord Curzon'un ise, kentte bulunmadığını ve eylül sonundan önce gelemeyeceğini ellerini ovuşturarak anlatıyordu.

Bu tavır karşısında Fethi Bey üzülmüş gibi görünüyor, kâtip de daha sonra yeniden uğramasını önererek, güya onu teselli ediyordu. O bunu yaparken de Başbakan Lloyd George aynı dakikalarda, Avam Kamarası'nda müthiş bir nutuk çekerek, Yunanlılar'ın ne olursa olsun Türklere karşı savaşı sürdüreceğini heyecanla anlatıyordu. Yine bu dakikalarda, Yunanistan'daki İngiliz elçisinin bir raporu, Lord Curzon'un önünde, masasının üzerindeydi. Elçi, Yunanistan'ın yenilgisinin, İngiltere ve bağlaşıkları için pek kötü olacağını, İngiliz çıkarları için, düşman bir Türkiye yerine dost bir ülkenin, yani Yunanistan'ın savaşı kazanmasının ne denli önemli olduğunu anlatıyordu. Ardından da; *"Buna o kadar güçlü biçimde inanıyorum ki, Kemalist güçlerin yeni Yunan cephesini ciddi olarak tehdit ettikleri ortaya çıkar çıkmaz, İngiltere Hükümeti Yunanlılara maddi manevi yardımda bulunmasını ve onların ezilmelerine meydan verilmemesini isteyecek kadar da ileri gideceğim"* diyordu[153].

O günlerde İstanbul, büyük bir gaflet bulutu altında, gözlerini kapatmış; hala Batıya yaranma siyasetinin peşindeydi. İstanbul Hükümeti'nin iflah olmaz Dışişleri Bakanları'ndan Gazeteci Ali Kemal, genel Türk saldırısına birkaç gün kala bile, hala Ankara'daki ulusal hükümeti eskilerin İttihat ve Terakkisiyle karşılaştırıp aynı kefeye koyuyordu. Kuva-yı Milliye'nin istedikleri gerçekleşirse; *"Türk olmak itibariyle seviniriz, sevincimizden çıldırırız; fakat akıl ve bilimin gereği bu derece yanıldığımız için yalnız kalemimizi kırmak değil, insanlığımızdan bile istifa ederiz"*...diyordu[154].

Başka bir yazısında şu satırları karalamaktan geri kalmıyordu: *"Onlar süzüldüler, söndüler, gittiler; bu kez de Mustafa Kemaller, Fethiler, özetle aynı herifin ikinci derecedeki arkadaşları meydanı istila ettiler. Ne oldu?*

153 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e*, Bilgi yay., 1989, s.268.

154 Bülent Çukurova, "Büyük Taarruz Günlerinde Ali Kemal'in Siyasi Görüşleri", *Atatürk Yolu*, VI/23, 1999, s.363.

Gerçekten bu devleti yükseltip, milleti ihya mı ettiler? Genel savaşın neden olduğu o zararlarımızdan kurtulduk mu? Bu kahramanlar sözlerini yerine mi getirdiler? Düşmanı denize döktüler mi? Ne gezer! Bilakis onların kirli elleriyle, hatalarıyla kötü siyasetleriyle değil midir ki, durumumuz gittikçe daha perişan oldu!"[155]

Bu sıralarda, Türk ordusunun yığınağı sürüyordu. Batı Cephesi'nde hazırlıklar yapılmış, yığınak belli bir düzeye ulaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa, ordunun ileri gelen komutanlarına saldırı kararını açıklamada artık sakınca görmüyordu. Saldırı tam bir baskın biçiminde yapılmalı, Yunan ordusunun saldırıyı anlamaması, ani bir durumla karşılaşması ve kendini tam toparlayamadan işin sonunun görülmesi gerekiyordu.

Bir Sahne:
Tanrı Türk Milletini Korusun...

Artık adım adım ağustos ayının sonlarına gelinmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 25 Ağustos 1922 günü, Afyon'un güneyinde bulunan Şuhut Kasabası'na gelip, karargâhını orada kurmuştu. Artık saldırı için karar alınmıştı.

Doğudan, güneyden askerler gelmiş, cepheye doğru yorgun argın yürüyüşler yapılmıştı. Ordunun saldırısını gizlemek için, gazetelerde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bir çay ziyafeti vereceği belirtilirken; yine başka bir haberde de ordu birlikleri arasında futbol karşılaşması yapılacağı belirtiliyordu.

Her şey tam bir gizlilik içindeydi. Paşa önceki günlerde ordu komutanlarını toplamış, saldırı planları üzerinde görüşmeler yapmıştı. İşte şimdi, tam taarruz öncesi saatlerdeydiler. Sabahın ilk saatlerinde saldırı başlayacaktı. Bir ara, Gazi'nin yaveri Muzaffer Bey yanına gelerek, topçuların elinde bulunan cephanenin miktarı hakkında bilgi vermeye başladı. Plana göre, saldırıda önce Türk topçusunun düşman mevzilerini bombardıman etmesi tasarlanmıştı. Eldeki sınırlı cephane ile Türk topçusu saldırı başladığında üç dört saat boyunca sürekli ateş edebilecekti.

155 *A.g.m.*, s.364.

Gazi Paşa, bu bilgileri alırken bir yandan da yemeğini yiyordu. Yemek bitti.

Sonra Paşa bir harita istedi ve önüne, yere yaydırdı. İki tarafın durumunu harita üzerinde görmek, kritik yapmak ve savaş oyununu kurgulamak istiyordu. Elindeki kalemle, önce Döğer'i, ardından Dumlupınar'ın bulunduğu noktayı belirledi. Sonra iki nokta arasındaki mesafeyi ölçtürdü. Kalemiyle bu iki nokta arasındaki bölgeye vurarak, düşmanın buradaki kuvvetlerinin hareketsiz kalmaya mahkûm olduğunu söylüyordu.

Ardmdan, yaveri Muzaffer Bey'e, haritayı toplamasını emretti ve: *"Hareket ediyoruz!"* dedi.

Hareket ettiler ve gecenin bir saatinde Kocatepe'nin eteklerindeki çadırlı ordugâhta, konik biçimindeki çadırına ulaşmıştı.

Gece, koyu bir sessizliğin kucağındaydı. Askerler mevzilerinin içinde olmasına karşın, çıt çıkmıyor; ordugâhın önünden akıp giden küçük dereden gelen su şırıltıları, gecenin sessizliğini bozuyordu. Gece bütün büyülü haliyle su şırıltılarına yapışmış, yerini günle birlikte ağaracak aydınlığa bırakmaya hazırlanıyordu.

Bir ara, çadıra giren yaverine Başkomutan; "Hazır mısınız?" diye sordu. Yaveri hazır olduğunu söyleyince, paşa doğruldu; henüz bozulmamış olan portatif karyolasının üzerinden tabanca ve kemerini alıp kuşanmaya başladı.

Yeni bir güne hazırlandığı görülüyordu. Gecenin bu saatinde tıraş olmuş; eldivenlerini eline almıştı.

Çadırdan çıktılar. Ortalık zifiri karanlıktı. Petrol ve mum fenerlerinin titrek ışıkları altında Paşa, yanında yaveriyle Kocatepe'ye doğru çıkmaya başladı. Düşünceliydi. Hafif öne doğru eğilmiş; parçalı, dağınık, taşlı arazide ağır ağır ilerliyordu. Sonunda tepeye çıkmışlardı.

Paşa, karanlıkları delercesine gözlerini düşman hatlarına doğru dikmiş, o taraflara doğru bakıyordu. Bir ara yaverinin duyacağı biçimde şunu mırıldandı:

"Tanrı Türk Milleti'ni korusun!"

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çadırına Fevzi ve İsmet Paşalar da gelmişti. Kocatepe'nin en zirvesinde, gözlerini karanlığa, kulakla-

rını sessizliğe dikmiş, sanki karşı taraftakileri görmek ve anlamak istiyorlardı[156].

Fecirde Top Sesleri

Sabah henüz sökmek üzereydi.

Yıldızlı bir gecenin sonunda, ilk ışıklar karanlığın üzerine huzmeler halinde düştüğü sırada, Türk topçuları ilk top güllesini Yunan mevzilerine gönderdiler. Kulakları sağır edercesine gürleyen o ilk top sesi, gecenin karanlığını ortadan yararak, Yunan mevzilerine doğru akıyordu.

İlk Türk güllesi, bir yalım topu halinde Yunan mevzilerine düştüğünde, saat 4.30'u gösteriyordu[157].

İlk patlayan topu, ötekiler izlemeye başladı. Kocatepe ve öteki tepelerin eteklerindeki mevzilerden Türk topları ardı ardına ateşleniyordu. Sanki her dağın gövdesinde bir dev uyanmış, devasa bedeninin üzerinden başını Yunan cephesine çevirmiş, ağzını açmış ve bir sel gibi ateş püskürtüyorlardı. Taciz atışı yapan toplar, yarım saat sonra Yunan siperlerinin en can alıcı yerlerini dövmeye başladılar. Tam bir buçuk saat Yunan mevzileri aralıksız dövüldü. Cepheler hallaç pamuğu gibi atılıyor; patlayan her top güllesiyle, Türkler'in yurdu, sanki üzerlerindeki işgalcileri atmak istercesine sarsılıp duruyordu. Düşman şaşkınlığını atıp, bir savunma düzeni alana kadar geçen zaman içinde Türk topçuları, tarihlerinin en önemli görevini çoktan başarmışlar; Yunan topçusunun karşı atağa geçişine fırsat bile vermemişlerdi.

Hedef, savaş için en kritik nokta olan Tınaztepe'ydi.

Ardından piyadeler devreye girdi. Süngüler çekilmiş, saflar halinde hücuma kalkılmış; yer yer mevzi savaşına koyulunmuştu. Toz toprak, kan revan içinde kalan bedenler kurşunlara kendini siper ediyor; Türk askerleri bir hedefe kilitlenmiş olarak, ilerledikleri her adımı kar sayıyorlardı. Canhıraş boğuşmalar, mermi ateşleri, ileri geri sün-

156 Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Kılıcın Anısı, *30 Ağustos Hatıraları*, İstanbul, 2000.

157 *Yazarın notu:* Kimi kaynaklarda, yapılan anıtlarda 5.30 olarak yer almasına karşın, Gnkur. Başkanlığı arşiv belgelerinde, 4.30 olduğu görülmektedir.

güleşmeler sonunda; Türk ordusu bir sel dalgası gibi tel örgüleri aşmış ve o kritik tepeyi, ele geçirmişti.

Cephe boyunca, değişik mevzilerde, kanlı savaşlar oluyor; kanatlar bir hücuma kalkıyor, bir duraklıyor; açılıyor ve kapanıyorlardı. Bütün Afyon ovasında artık, düşmanla kanlı bir cenkleşme oluyordu. Kalpakları içinde kumandanlar, ellerinde dürbünleri, birliklerinin başında, gözleri cephede, kulakları genel karargâhta; buyruk alıyorlar ve buyruk veriyorlardı.

Saldırının başladığı gecenin sabahında, Fevzi Paşa Büyük Millet Meclisi'ne giderek, saldırının başladığını bildirdi. Artık bütün milletvekillerinde, olayı haber alan yurt köşelerinde, büyük bir coşku ve heyecan başlamıştı. Her taraftan Türk ordusuna başarılar dileyen telgraflar çekiliyor; onu kutsayan, başarı isteyen dualar yapılıyordu.

Bu arada süvariler de durmuyordu. Atlarının üstünde günlerce süren yorucu yürüyüşler yapıyor; en olmadık noktalardan sızmalar yaparak, dar geçitlerden, tepelerin zirvesinden akıl almak intikaller yaparak; düşman için kritik noktalara sızıyorlardı. Düşman yedeklerine baskın düzenliyorlar; geri çekiliş yollarını imha ve önemli istasyonları, kritik noktaları işgal ediyorlardı. Yardım kollarının önü kesiliyor; depolar havaya uçuruluyor; düşmanın kaçmasını engellemek için bütün yol gediklerini tek tek tıkıyorlardı. Piyade ve topçular da planı harfiyen uyguluyorlar; güney ve kanat uçları kapanarak, düşmanı bir tek merkezde topluyorlardı. Bir yandan süvarilerin düşman gerilerine sızması, öte yandan kanat ve merkezden yapılan saldırılarla düşmanın adım adım kapana girdiği görülüyordu.

Toklusivrisi ve Çiğiltepe, düşman mevzilerinin en önemlileriydi. Şiddetli saldırılarla Türk birlikleri bu iki önemli tepeyi ele geçirmeye çalışıyorlardı.

Çiğiltepe'nin ele geçirilmesinde bir sorun vardı: Tepenin düşmanın elinden alınması umulmadık ölçüde gecikiyor, tepeyi elinde bulunduran Yunan birlikleri, Türk saldırılarına inatla direniyorlardı. Başkumandan ise, bu gecikmeden rahatsızlık duyuyordu. Saatler geçiyor; ardı ardına saldırılara, hücuma kalkmalara, yoğun ateşe karşın Çiğiltepe bir türlü ele geçirilemiyor; bu cephede Yunan birlikleri direndikçe direniyordu.

Gazi ise endişeliydi. Bu noktanın ele geçirilmesindeki gecikme, harekâtı yavaşlatıyordu. Paşa, bir an önce Çiğiltepe'nin alınmasını istiyordu. Bu bölgedeki birliklerin komutanı Miralay Reşat Bey adında bir yurtseverdi. Gazi Paşa Reşat Bey'i sahra telefonuyla arayarak, tepenin bir an önce ele geçirilmesini istiyor; Reşat Bey de "Emredersiniz" deyip komutanın istediğini yerine getirmek için başında bulunduğu birlikleriyle ölümün üzerine yürüyordu. Kanlı muharebeye karşın olmuyor, bir türlü Çiğiltepe düşmüyordu.

Sonunda Gazi Paşa Reşat Paşa'yı yine aradı ve tepenin ne zaman alınacağını sordu. Reşat Bey Başkomutana karşı mahcup olduğunu düşünüyordu. Telefonda Mustafa Kemal Paşa'ya Çiğiltepe'nin yarım saat sonra alınacağını söyledi. Bu noktada telefon görüşmesi sona ermişti.

Afyon ovası inliyordu.

Dakikalar uzuyor, Gazi Paşa için zaman geçmek bilmiyordu.

Sürenin sonunda, yine telefon açarak durumu öğrenmek istedi. Telefona çıkan kişi Albay Reşat Bey değil, başkasıydı. Gazinin sorularına karşı, kanları donduracak bir yanıt veriyordu. Dediğine göre; Albay Reşat Bey, belirtilen zamanda tepenin alınamaması nedeniyle sözünü tutamadığını düşünmüş ve silahını çekip alnına dayamış; tetiğe asılarak canına kıymıştı.

Kuşkusuz, yaptığı iş çok yanlış ve üzücüydü. Ancak o intihar, yine de onun, onun nezdinde de bütün yurt sevgisi içinde hercümerc olmuş Türk subaylarının onuruydu. İntiharından önce bıraktığı notta; "Yarım saat içinde o mevkiiyi almaya söz verdiğim halde, sözümü yapamamış olduğumdan dolayı yaşayamam" diyordu[158].

Büyük saldırıdan iki gün sonra, yani 28 Ağustos günü Afyon, Türk askerleri tarafından kurtarıldı. Başkomutanlık karargâhı, Afyon'un ele geçmesiyle birlikte, Şuhut'tan Afyon'a taşındı.

29 Ağustos gecesi, komutanlar bir araya gelerek, durum değerlendirmesi yaptılar. Düşmanın çekilme belirtileri artmıştı. Daha baskın bir saldırı ile düşmanın sökülüp atılacağına kuşku yoktu. Bunun için savaşın hızla sonuçlandırılmasını gerekli görüyorlardı. Düşmanın çekilme yolları kesilmeli, her yerde düşman çarpışmaya zorlanmalı ve

158 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s.271.

bütünüyle teslim olmak zorunda bırakılmalıydı. Korkulan en büyük şey, perişan biçimde kaçan düşmanın, çekildiği bölgede yol açacağı yıkım ve katliamlardı.

Artık, bu kararın uygulanmasına sıra gelmişti.

"Hacıanesti! Gel de Ordularını Kurtar"

Ve 30 Ağustos 1922

Başkomutanlık Meydan Muharebesi...

Tarih ihtiyar bedeni üzerine dikilerek, o günü anlatmak için derin bir nefes almak zorundaydı:

O gün; Atatürk'e göre, "*Rum Sındığı Meydan Muharebesi*" nin verildiği gündü. Tarihte Türklerin 1363 tarihinde elde ettikleri bir "Sırp Sındığı" zaferleri vardı. Bu zaferle, Türkler, Bulgarlar ve Sırplara karşı büyük bir zafer elde etmişler; Balkanlar'ı kendi egemenlikleri altına almışlardı. Birinci Murat'ın komutanları Lala Şahin Paşa, Hacı İlbeyi ve Evrenos Paşa akıncılarıyla bir yalım gibi Balkanlar'ı boydan boya fethediyorlardı. Böylece artık, Rumeli'de Bulgarların ve Sırpların bir etkisi kalmamıştı. Haçlı Ruhu, Türk kılıçları karşısında boyun eğmişti. Şimdi de Türkler, Anadolu'da Rum emellerini süngüleriyle tarihe gömüyorlardı.

Düşman, bir çanak gibi dümdüz uzanan Dumlupınar'da toplanmaya zorlanmıştı. Türk piyade ve topçuları kanatları gittikçe daraltıyor, düşmanın güneye ve kuzeye kaçış yollarını kesmek için uğraşıyorlardı. Bu arada Türk süvarileri çoktan batı yönündeki kaçış yollarını denetimine almıştı. Kılıçlar çekiliyor, seri halde koşan atlarının üzerinde, başlarında hilalli serpuşlarıyla süvariler, düşmana yıldırıcı darbeler vuruyor; ani baskınlarla kılıçtan geçiriliyor, sonra hızla çekiliyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, başkomutanlık karargâhını hemen ateş hattının yakınına kurdurmuştu. Düşman artık, şiddetli saldırılar sonucunda dört bir yandan sarılmış bulunuyordu. Gazi Paşa, savaş meydanına yakın yerde, elinde dürbünü, gelen raporlardan da hareket ederek, düşmanın iyice sarıldığını görmüştü. Önce Türk topları ko-

nuştu; ardından da piyade ve süvari saldırıları başladı. Dumlupınar, Anadolu'nun göbeğindeki bu yayla bir insan kıyımına tanık olurken, bir ulusa, ölmemek üzere dirildiğini de muştuluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, yitip eriyen, yok olmamak için sağa sola çarpan, ancak kaçacak delik bulamayan Yunan ordusunu gözetlerken, gözlerini İzmir yönlerine dikmiş, haykırıyordu:

"Hacıanesti! Gel de ordunu kurtar!"...

Hacıanesti; yani Yunan ordularının başkomutanı...

Ordusu yok olurken, Hacıanesti İzmir'de, bir yatın içinde savaş yönettiğini sanıyordu.

O, gerçekte 30 Ağustos'ta ordusu imha edilirken, bunu bile idrak edememiş bir halde, hala kendini Anadolu'nun Fatihi sanan bir gariplik içindeydi.

O günün sonunda Gazi Mustafa Kemal Paşa, yanında Fevzi ve İsmet Paşalar olduğu halde savaş meydanının tam göbeğinde, ölü yığınları arasındaydılar. Bir ara yerde bir Yunan bayrağı gördü. Kral Konstantin, İzmir'e geldiğinde, Türk bayrağını ayaklarının altına sermişlerdi. Ancak Mustafa Kemal Paşa, tam tersi bir tutum içinde hareket etti ve şu buyruğu verdi:

"Bir ulusun bağımsızlığının alametidir, kaldırın!"

Yunan bayrağı Gazi'nin buyruğu üzerine yerden kaldırıldı. Ve yine buyruk üzerine, kırık bir top üzerine serdirildi.

Paşa kırık bir kağnı arabası gördü. Kağnıya doğru yürüdü. Yürüdüğü mesafe üzerinde o kadar çok insan ölüsü vardı ki, Paşa yeri geliyor, cesetlerin üzerine basmak zorunda kalıyordu. Sonunda kağnı arabasına ulaştı. Bir hamlede kağnının üzerine sıçradı. Oradan, insan ölülerini, dumanı tüten yangın yerlerini görüyordu. Parçalanmış toplar, ölüp kalmış hayvanlar, cesetler, silah yığınları, tüten ateş kümeleri; barut ve kan kokusu... Bu sahneye bakarken, çevresindekilere şunları söylüyordu: "Bu insanlık adına yüz kızartıcı bir sahnedir..."

Evet, yeri geldiğinde askerine ölmeyi emreden, ölümün üzerine ölmek için giden Gazi; bu kez, düşmanı da olsa gencecik insanların cesetlerine bakarak, bu sonucu insanlık adına yüz kızartıcı bir sahne olarak görüyordu.

Ne tuhaftı?

Zaferine koşarken insanlık, felaketinin de sonunu hazırlayabiliyordu. Zıtlık içinde zıtlık; çelişki içinde çelişkilerle örülmüştü yaşam...

Gazi devam ediyordu: *"Ama ne yapalım ki bizi buna mecbur ettiler. Çünkü onlar birer caniydiler"*[159]...

Paşa bir yandan yaşananları, dökülen bu kanı ve ölümleri insanlık adına yüz kızartıcı olarak nitelerken öteki yandan da düşman askerlerini birer cani olarak görüyordu.

Niçin?

Anadolu'da öldürülen on binlerce günahsız insan, kirletilen namuslar, akıl almaz işkenceler, yok etmeler, yakıp yıkmalar, çalıp çırpmalar, bu sorunun karşılığı verilemez yanıtlarıydılar...

1 Eylül günü, Gazi Paşa, orduyu kutlayan bir genelge yayınladı. Ardından da o çok ünlü emrini verdi:

"Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir; İleri!"

Akdeniz, İzmir ve sonradan adı Ege olarak anılan Batı Anadolu kıyılarıydı.

Ardından da O, ulusuna bir genelge yayınladı. "Türk Milleti" diye başlayan ünlü genelge, eski Türk boylarının kitabelere yansımış seslenişlerini andırır gibiydi. Türklerin yeni Bozkurt'u, ulusuna seslenirken; zalim ve mağrur düşman ordusunun asıl unsurlarının akıllara dehşet verecek kesinlikle yok edildiğini söylüyor ve ulusa dayanan her işin başarıya ulaşacağına olan ümidini yineliyordu. Kendisini kutlayan meclise verdiği yanıtta da; ordunun bu selam ve güvenden duygulandığını; en kıdemsiz erden komutanlarına kadar büyük bir çaba ve imanla savaşan ordunun, bağımsızlığın savunulması yolunda namus gereğini yerine getireceğini söylüyordu. Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Dr. Adnan (Adıvar) Bey de Gazi'ye hasta yatağında yatan annesi Zübeyde Hanım'ın yanından yazdığı telgrafında; "Bu telgrafı valide hanımefendinin yatağının yanında yazıyorum" diyerek satırlarına başlıyordu. Ardından da yalnız kendisinin değil, kendisiyle birlikte herkesin sonuçtan mesut olduğunu vurguluyordu. Yanı başında yatağında oturan Zübeyde Hanım'ı kast ederek: "Sağlıkları kazandığınız

159 Vehbi Tanfer, "Atatürk ve Barış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.52, C.XVIII, Mart 2002.

zaferden bir kat daha iyileşmiştir. Ulusun derdine çare bulurken, bu muhterem kadının hastalığına da çare oluyorsunuz" diyordu[160].

Kutlamalar, kutlamalar; ardı arkası gelmeyen muştu yazıları ve sevinç haleleri... Anadolu, onca gamın, ağının, üzüntünün üzerinde, kanlar içinde çırpınan bedenlerle bir bayram havasına bürünmüştü... Ulusun üzerinden ölü toprağı kalkmış; ulus dirilmiş, şahlanmıştı...

Artık soluk soluğa bir yarış başlamıştı. İzmir yönünde, kılıç artığı denilen düşman kovalanıyordu. Düşmanın çekilirken, geçtiği yerlerde katliamlar yaptığı, pek çok yerleşim yerini yakıp yıktığı görülüyordu. Şimdi Türk süvarilerinin ve diğer askeri birliklerinin hedefi, düşmana nefes aldırmadan onun izini sürmek ve olası katliamlarının önüne geçmekti. Geçtikleri yollarda, yakılıp yıkılmış evleri, süngülenmiş bedenleri gördükçe, Türk süvarileri yıldırım gibi İzmir yönünde akmak, düşmanın geçeceği geçiş yollarını tutmak; etkisiz hale getirmek için büyür bir yarışın içindeydiler...

Gazi Paşa ve Trikopis Karşı Karşıya: *"Zavallı Halkımızdan Ne İstediniz?"*

Ve derken, Ordu Komutanı Trikopis'in ve onunla birlikte Yunan karargâhından önemli kişilerin tutuklandığı haberi geldi. İsmet Paşa'ya bağlı güçler, Trikopis'i buyruğu altında bulunan bir grup subayla birlikte Uşak'ta ele geçirmişlerdi. Tutuklanan Yunan Generali Trikopis'i Başkomutan'm yanına getirdiklerinde, Trikopis ve yanındakilerin son derece heyecanlı oldukları görülüyordu. Kurtuluş Savaşı'nın Halide Onbaşısı (Halide Edip Adıvar) bu sahneye tanıklık etmekteydi: Tüylü şapkalar ve pelerinler içindeki Yunan kurmay heyetinin başındaki Trikopis'in ve yanındakilerin yaptıkları reveransa bakarak, bunların birer komutandan çok tiyatro aktörlerine benzediğini görüyordu.

Bir yanda tüylü şapkalarıyla, eski Yunan tiyatro sahnelerinden çıkmış gibi Yunanlı komutanlar; öteki yanda, sade giyimi ve kuşamıyla Mustafa Kemal Paşa ve diğer Türk komutanlar...

160 Sakarya Savaşı'ndan sonraki coşku için bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1996, s.11-24.

Trikopis ve maiyeti, sanki çok eski bir Yunan tragedyasını oynuyor gibiydiler.

Gazi, Trikopis ve yanındakilere yer göstererek onları teselli etmeye çalışıyordu. Yenik düşmelerinin verdiği utancı ortadan kaldırmak için O, bu gibi yenilgilerin örnekleri olduğunu söylüyordu. Askerlikte, zafer gibi, yenilgi de doğaldı. Gazi, Napolyon örneğini veriyordu.

Trikopis ise üzgün ve şaşkındı. Kendisi Hacıanesti'nin ivedi biçimde görevden alınmasından sonra; Yunan Orduları Başkomutanlığına getirilmişti; ancak bu yeni görevini o ana dek öğrenememişti bile... Mustafa Kemal Paşa kendisine, "*Yunan Orduları Başkomutanı*" diye hitap ettiğinde önce bu hitap şeklini anlayamamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, "*Üzülmeyin General!*" diyordu: "*Savaş bir talih oyunudur. Savaşta komuta görevini eksiksiz yapmışsanız, vicdanen rahat olabilirsiniz!*"

Ancak, bunun ölçüsü neydi ve bu vicdanen rahat olmanın koşulları nelerdi ki?

Trikopis: "Askeri görevimi bütünüyle yaptığıma kuşku duymuyorum. Ancak asıl görevimi ne yazık ki yapamadım. İntihar etmem gerekiyordu, bunu yapamadım" diyordu.

Mustafa kemal Paşa, intihar düşüncesini onaylamıyor; "*O size ait bir düşüncedir*" diyerek buna katılmadığını belirtiyordu.

Ardından da Trikopis'in birliklerini sevk ve idare ederken; harita üzerine eğilerek, kimi tümenlerini sürülmesi gereken yerlere niçin sürmediğini soruyordu. Kimi birliklerin, neden o yöne değil de bu yöne sürülmediğini anlamaya çalışıyor; kendi öngörüsü üzerinden, Trikopis'in askerlik yeteneklerini, ufkunu ve karar verme iradesini ölçmeye çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Trikopis'in kimi kararları, onun açısından bakıldığı zaman da yanlıştı. "*Niçin?*" diyordu Gazi Paşa Trikopis'e; "*Niçin, birliklerinizi o yöne değil de bu yöne yönlendirdiniz? Bu noktalarda mevzilenilse daha iyi olmaz mıydı?*"

Trikopis, şaşkınlık içindeydi. Ne dediği pek anlaşılmıyor; gerçekte ne diyeceğini de bilemiyordu. "*Ben öyle yapmak istemiştim*"; diye başladığı sözünün ortasında, yardımcısı Diyenis'i göstererek; "*Ancak*

bu yapamadı..." gibi açıklamalarla, sorumluluğu başkasına atmak yönünde garip bir çaba içine giriyordu.

Mustafa Kemal Paşa ise bütün bunları anlıyordu. Sonuçta, bir komutan, bir yönetim aczi gösterebilir ve yakın kademesine buyruklarını yaptıramayabilirdi. Bu görülmemiş bir şey değildi. Ancak bir türlü anlayamadığı şey vardı:

Sivil halka onca reva görülen şiddet, öldürmeler ve işkenceler... Sonuçta masum insanlar katlediliyor; zulüm, Yunan askerleriyle kol kola geziyordu. Ve Gazi; "*Zavallı halkımızdan ne istediniz*" diye soruyor; Trikopis ise gene garip açıklamalarını sürdürüyordu. Bu kötülükleri yapanların, denetimlerinde bulunmayan dağınık artçı kuvvetler olduğunu söylüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bu noktada Trikopis'i affedemiyor; böylesine yaşamsal bir konuda birliklerine hâkim olamayışının, Anadolu'da yol açtığı kötülükleri anımsayarak; "*Demek siz, birliklerinize sözünüzü geçiremeyen bir komutansınız*" diyordu...

Bu noktaya kadar, Trikopis Mustafa Kemal Paşa'nın kim olduğunu anlamamıştı bile. O, son derece şatafatlı bir Türk karargâhı bekliyor olmalıydı ki; kendisiyle konuşan kişinin, cephede genel karargâha bağlı olan alt kademede bir komutan olduğunu düşünüyor olmalıydı. Kendisiyle diyaloğa geçen bu kişinin kim olduğunu merak etti ve sordu. Sordukları;

"*Mustafa Kemal Paşa*" dediler.

Son derece abartılı giysiler içindeki Trikopis, Türk Orduları Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın sade giysileri karşısında ne kadar abartılı kaldığının farkında bile değildi. Muhatabının Mustafa Kemal Paşa olduğunu anlayınca; mırıldandı:

"*Niçin yenildiğimizi şimdi anladım. Bizim Başkomutan, İzmir'de bir yatın içinde oturuyor!*"[161]

Daha bu anda bile Trikopis, kendisinin Başkomutan olduğunu bilmiyor; hala aklına görevden çoktan alınmış olan Hacıanesti'nin başkomutan olduğunu sanıyordu. Bir süre sonra, başkomutanlığa kendisinin atandığını, orada Türklerden öğrenecekti.

161 Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, s.s.232-233; Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s.s.598-599.

Yazgının böylesi...

Trikopis'in başkomutanlığını öğrendiği gün, aynı zamanda tutsak edildiği gün de olmuştu.

Evet; savaşta yenilgi de doğaldı; ancak yenilginin böylesi; talihin aynı zamanda garip bir cilvesiydi...

Nefes Nefese Yarış:
Kordon'da Nal Sesleri...

Artık nefes nefese bir yarış başlamıştı.

Yenilen düşmanın geçtiği yerlerde büyük katliamlar yapabileceği düşünülüyordu. Bu düşüncenin ne denli doğru olduğu bir süre sonra görüldü.

Düşman geçtiği her yerde yerleşim yerlerini yakıp yıkıyor, insanları acımadan öldürüyor, soygunlar gerçekleştiriyor; akıl almaz kötülükler yapıyordu.

Batı Anadolu'da nüfus hareketlenmişti. Yunan ordusunun yenilgi haberiyle birlikte, Batı Anadolu'dan yüzbinlerce Ortodoks Rum, Türker'in kendilerinden intikam alacaklarından korkarak, daha Türk askerleri gelmeden kıyı Ege'ye doğru hareketlenmişti.

Yunan ordusu ise darmadağınıktı. Kimisi düz alanlardan, kimisi dağ sırtlarından kimisi de derin vadilerden kaçma yolları arıyor; sık sık karşılarına çıkan Türk süvarileri ile çatışmaya giriyor; savaş öbek öbek bütün Batı Anadolu yüzeyine yayılmış oluyordu.

Bu karmaşa içinde Türk süvarileri nefes nefese Akdeniz'in rüzgârlarına karşı at sürüyorlardı.

Her an tuzağa düşmek, bir çatışma ortamının içinde bulunu vermek olasılığı tüyden ince bir çizginin ötesindeydi. İnci bir bıçak sırtında ilerliyor gibiydiler.

Onlar, bu zorlu ilerleyiş sırasında, sayısız tehlikelere karşı ina dına ilerliyorlardı. Giderlerken de çoğu zaman, atlarının eyerleri üzerinde uyuyorlardı. Gıda depolarından uzaklaştıkları ve hareket anında da yiyecek bulmakta zorlandıkları için, açlığa karşı da direnmek zorundaydılar.

Günler boyunca hiçbir şey yememiş olan süvariler vardı. Ancak, yanan ve yıkılan kendi yurtları, öldürülenler de kendi insanları olduğu için, gözlerinin açlığı falan gördüğü yoktu. Girdikleri yanıp yıkılmış kentlerde, kuyulardan insan cesetleri çıkarıyorlardı[162]. Bir köye ya da kente girdiklerinde, süvarilerin ellerinde al sancağı gören Türklerin, ürkek, bezgin, önce korkan, sonra coşkulu gözlerle, dağlardan, saklandıkları mağaralardan, ağaç kovuklarından kendilerini karşılamak için indiklerine tanık oluyorlardı.

Her yürekte bir büyük trajedinin yaşandığını biliyorlardı. Bu trajedi oyunda, kendilerinin de önemli bir rolleri vardı. Açlığı, yorgunluğu düşünen yoktu. Halkın kendisine ikram ettiği sac ekmekleriyle yetinmek zorunda kalıyorlar, atlarının üzerinde durmadan hareket ediyorlardı[163].

Süvarilerin geçtiği yerleşim yerlerinde yollara dökülen halkın coşkusu, müthişti. Her şeylerini ortaya koyuyorlar; süvarilere ve süvarileri izleyen diğer askerlere vermek için neredeyse birbirlerini çiğniyorlardı. Süvariler, tasarlanması bile güç bu görüntüyü değişik duygular altında belleklerine yerleştiriyorlar; mazlum Anadolu'nun yaşama sarılışını bu coşkuda hissediyorlardı.

Tek tek kentler kurtarılıyordu.

Afyon'dan sonra Uşak ve derken batıya doğru bütün yerleşim yerleri; Bayat, Kula, Salihli, Alaşehir, Manisa ve daha niceleri...

Tek tek bütün Türk kentleri, kendi süvarilerinin yeniden geldiğine tanık oluyorlardı. Çok değil, kimi zaman saat farkıyla düşmanın yakıp yıktığı bir kente ya da kasabaya girdiklerinde, yangın alevleriyle, kül yığınlarıyla ya da yanmış cesetlerle karşılaşıyorlardı.

Olay, çoktan savaş koşullarının dışına çıkmış; yüzyılın ilk özgürlük savaşçıları, kendi uluslarını düşmanın pençesinden kurtarmanın telaşı içine düşmüşlerdi. Atlarının her adımı, yurtlarının kurtardıkları bir parçasıydı. Onların yürüyüşü yalnız bir zafer yürüyüşü değildi; bir yangının üzerinde, kıyım kıyım olmuş yürekleriyle bir yeniden diriliş yürüyüşüydü. Atılan her adım, ulusal varlıklarına can veriyor; ölmek üzere olan beden dirilerek, dikilmek istiyordu.

162 Bu katliamın boyutları üzerine pek çok yayın bulunabilir. Bkz. Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 1982, s.233 ve çeşitli sayfalar.

163 *Otuz Ağustos Hatıraları*, Atatürk Kitaplığı, Sel yay., 1955, s.93.

Türk süvarileri hem kuzey hem de batı yönünde düşmanı sürmekteydiler. Kuzeye yürüyenler, Bursa, Balıkesir, Bandırma ve Mudanya'ya doğru ilerliyorlardı. Batıya ilerleyenler için ise hedef İzmir'di...

İzmir; yani o *"Kara Günü"* yaşamış kent, her Türk için, yüreklerindeki kızıl elmaydı.

Ve Türk süvarileri 9 Eylül'ün ilk ışıklarıyla birlikte İzmir'i Manisa'ya bağlayan Sabuncu Belinden kıvrılarak, İzmir'e girdiler.

Yüzbaşı Şerafettin'in müfrezesi ilerleyen ordunun pişdarı' (öncü) ydı. Önce Bornova kurtarıldı. Derken müfreze hızla, Halkapınar'a doğru ilerlemeye başladı. Burada sinsi bit tuzak süvarilere ölüm kustu: Yüzbaşı Şerafettin'in müfrezesi, tam dört şehit verdi. Sonunda kılıç çeken süvariler, bir solukta Punto (Alsancak) üzerinden Kordon'a çıktılar.

Artık Kordon'da nal sesleri duyuluyordu.

Süvari atlarının burunlarından çıkan nefes, Kordon'un beyaz taşlarına çarpıyor; atlarının üzerindeki süvari kalpaklarındaki ay ve yıldızın gölgesi; Akdeniz'in mavi sularına düşüyordu.

Pasaport'a gelindiğinde, bir çete üyesi Yüzbaşı Şerafettin'in atının ayakları altına bir bomba fırlattı. Müthiş bir sesle patlayan bombanın etkisiyle, Şerafettin atının üzerinden yere yuvarlandı: Atı ölmüş, kendisi de boynundan derin bir yara almıştı. Kan revan içindeydi. Yarasına aldırmadı. Kısa bir karmaşadan sonra atını yedeklerindeki bir boş atla değiştirdi ve süvarilerinin başında, bir solukta Konak Meydanı'na çıktı. Aynı anda, Konak Meydanı'na yakın kimi noktalarda, başka birlikler de görülmüştü. O anda, Yüzbaşı Şerafettin Bey, atının üzerinde; Hükümet Konağı'nın kapısının karşısındaydı. Kanlar içinde bu genç süvari yüzbaşı, bir İzmirlinin elde dikilmiş büyük bir bayrağı koşarak getirdiğini gördü. Bayrağı göğsüne aldı.

Hükümet Konağı'nın kilitli kapıları kırıldı. Yüzbaşı Şerafettin atından elinde kılıcı ve mavzeriyle atladı. Arkadaşları Teğmen Ali Rıza (Akıncı) ve Teğmen Hamdi Bey (Yurteri) olduğu halde, hükümet konağının merdivenlerinden koşarak çıktı. Hedefi balkonda hala dalgalanan Yunan bayrağıydı. Kara günlerin canlı tanığı bu bayrak; hala

Hükümet Konağı'nın balkonunda, gönderde sallanıyordu. Yüzbaşı Şerafettin ve arkadaşları, Yunan bayrağını indirdiler. Göğsünden, kendisine kapının önünde iken verilen, üzerinde elle dikilmiş ay ve yıldız olan kırmızı Türk Bayrağı'nı çıkardı. Bu arada, yaralarmdan sızan kıpkırmızı kanının; bayrağın kırmızısına bulaştığmı gördü. Bayrağın kırmızı rengi, Yüzbaşı Şerafettin'in kırmızı kanını emiyordu. Yüzbaşı Şerafettin, daha fazla kendini tutamadı. Arkadaşları ile birlikte hüngür hüngür ağlayarak bayrağı öpüyor; kanının bulaştığı bayrağına şimdi de gözyaşlarının düştüğünü görüyordu.

Arkadaşlarıyla birlikte, göndere kırmızı kanının ve gözyaşlarının bulaştığı Türk bayrağını çektiğinde; şunları mırıldanıyordu:

"Vatanı kurtardık; Akdeniz'e ilk giren biz olduk ya! Ölsem ne gam!"[164]

Türkler, kara günü artık ak güne çevirmişlerdi. 15 Mayıs 1919 günü, o kara günde ölümlerin, çığlıkların, yerlerde sürülüşlerin, gözyaşlarının döküldüğü Konak Meydanı'nda şimdi zaferin coşkusu yaşanıyor, dağlardan inen efeler, naralar atarak ak günü, yani 9 Eylül 1922'yi, o kurtuluş gününü kutluyorlardı.

İlk Dokuz Eylül günü İzmir'de böyle kutlanmıştı.

Bırakışma Arayışları ve Mudanya

Türk süvarilerinin bir kolu 9 Eylül günü İzmir'de soluğu alırken, öteki kolu da Bursa, Çanakkale ve İstanbul yönünde akınlarma devam ediyordu.

11 Eylül günü Bursa kurtuldu. Bu haber, bütün Türkiye'de coşkuyla karşılandı. Artık kürsüdeki kara örtü kalkabilirdi. Ancak süvariler Bursa'da da durmamış; nal sesleri Bursa'dan Çanakkale'ye doğru alıp başını gitmişti.

Yunan Palikaryaları'nın haykırış ve naralarının yerini şimdi süvari atlarının nalları, piyadelerin parlayan süngülerinin gölgeleri almaya başlamıştı.

Köyler, kasabalar, kentler tek tek kurtuluyordu.

Sonunda Türk süvarileri Çanakkale sınırına ulaştılar. İstanbul İngilizlerin işgalindeydi ve onların tarafsız bölge olarak belirledikleri

164 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, *a.g.e.*

alanın sınırı, Çanakkale'den başlıyordu. Artık tarafsız bölgede İngiliz askerleri ile Türkler karşı karşıya gelmişlerdi.

Türk ordusunun asıl hedefi İstanbul ve Doğu Trakya'ydı. Bu arada Doğu Trakya'dan kötü haberler geliyor; Yunan artıklarının bu bölgede Türkler üzerinde kıyım yaptıkları bilgileri duyuluyordu. Süvariler, İngilizlerce güçlendirilmiş sınırlara geldiğinde, artık Türkiye ile İngiltere'nin savaşa girmesi an meselesiydi.

Bu koşullarda, bir savaş olasılığı, İngiltere'de de derin kaygılar uyandırıyordu. Bu koşullarda İngilizler, en doğru yolun Türklerle bir silah bırakışması anlaşması yapmak, ardından da kalıcı bir barış anlaşması imzalamak olduğunu düşünüyorlardı.

Bu yönde temasları, neredeyse bir ay öncesine kadar ulaşıyordu. Daha Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e geldiği gün, Kordon'da bir istirahat anındayken, donanmadan çıkan bir subay cebinden çıkardığı bir kâğıtla, Türklerin savaş halinde olup olmadıklarını sormuş; Mustafa Kemal Paşa'da İngilizlerle o ana dek bir barış anlaşması yapmadıklarını yazdığı karşı notla iletmişti[165]. Ardından ötekiler adına, Franklin Boullion yeniden sahnede görülmüştü. İzmir'e gelerek, burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşen bu ünlü Fransız diplomat, Türklerin ateşkes koşullarının ne olduğunu öğrenmeye çalışmıştı. Müttefikler Türkler üzerinde belli bir saygınlık uyandırmış olan Franklin Boullion'un ziyaretinden umutluydular[166].

O, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yaparak, Türk ordusunun Çanakkale'ye girmemesini; buna karşılık Doğu Trakya'nın Türkiye'ye teslim edileceği sözünü verdi. Bu ricalar ve istekler üzerine, Mustafa Kemal Paşa da Türk Orduları Başkomutanı olarak, Çanakkale bölgesindeki kıtalara durmalarını ve herhangi bir olaya meydan vermemeleri emrini verdi. Franklin Boullion ve bir süre sonra da Fransız Fevkalade Komiseri Pelle'nin İzmir'e gelerek yaptığı görüşmeler, Türk tarafının alacağı tutumu belirlemede etkili olmuştu.

Sonuçta öyle ya da böyle taraflar, öteki taraftakilerin ne istediklerini bir şekilde biliyorlardı. Uzlaşma Devletleri ateşkes yapmak

165 *A.g.e.*

166 Kemal Arı, "Mudanya Bırakışması'na Giden Yolda İzmir ve İzmir Kamuoyu", *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Mudanya*, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007, s.s.137-144.

amacıyla, Büyük Millet Meclisi'ne ateşkes için çağrıda bulundular. Bırakışma görüşmelerinin, Bursa'nın Marmara Denizi'ne açılan güzel kasabası Mudanya'da yapılmasına karar verildi.

3 Ekim günü Mudanya'da başlandı. Bu görüşmelerde Türkler'i Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa başkanlığındaki bir kurul temsil edecekti. İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı temsilcisi General Charpy, İtalya temsilcisi ise General Monpelli'ydi... General Mazarikis'in Yunanistan'ı, -sözde- temsil edecekti. Ancak O görüşmelerde yer almadı.

Mudanya Bırakışması sürecinde en önemli konu, Doğu Trakya'nın Türk ordusuna devri oldu. Bir hafta boyunca süren tartışmalar sonunda sonuçta bir noktaya gelmişlerdi.

Taraflar sürekli olarak, siyasi önderleri ve askeri makamlarla ilişki kurarak, tartışmalarda gelinen noktayı iletiyorlar; gelen talimatlar doğrultusunda duruş belirleyip, görüş ileri sürüyorlardı.

O zamana dek, yani tam dört yıla yakın bir zaman içinde Doğu Trakya Yunan işgalindeydi. Türk ordusu, yönünü Çanakkale'ye doğru döndüğünde, Doğu Trakya'daki Ortodoks nüfus da korkup, Meriç'i geçerek, Yunanistan'a kaçmaya çalışıyorlardı.

Türkler ise, çıkacak bir arbedede bir kıyım yaşanmasından korkuyorlardı. Bu nedenle bir an önce Doğu Trakya'da bir Türk yönetiminin kurulmasını istiyorlardı[167].

Yollara düşen Rum göçmenler, tren istasyonlarına doluşuyorlardı. Gidip gelen katarlar, Tekirdağ-Selanik çizgisinde hiç durmadan göçmen taşıyorlardı. Yunanistan'a karayoluyla ulaşım, diğer bölgelere göre daha kolay olduğundan, yaylı at ve kağnı arabalarıyla da taşımalar yapılıyordu[168].

Rumlar boşaldıkça, Doğu Trakya'da Türklerin oluşturduğu yerel güçler daha etkin bir konuma gelerek, otorite boşluğunu tamamlamaya çalışıyorlardı[169].

167 *Tanin*, 26 Mart 1923.

168 *Tanin*, 20 Teşrinievvel 1922.

169 Sonradan, mübadele sürecini de içine alacak bu göç etmelerle ilgili örneğin; bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, (Birinci Baskı: 1995; İkinci Baskı: 2000; Üçüncü Baskı, 2003; Dördüncü Baskı, 2007).

Bir ay içinde, Türkiye'nin bütününden ayrılarak Yunanistan'a göç eden Rum sayısı 650.000'i buldu[170]. Bu sayının önemli bir kısmı da Doğu Trakya'dandı. Bu sayı, 1922 yılının sonuna dek 1.000.000'u aştı. Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a giden bu insanlar ayrıldıkları yörede önemli boşalmalar oluştururlarken, Yunanistan'da neden oldukları nüfus yığılması sonucu, oradaki Türklere yönelik baskının önemli bir etkeni oluyorlardı. Türkiye'de ise, nüfus boşalmasının ardından Türkiye'nin hemen hemen her yerinde, birdenbire ortada sahipsiz ve korumasız mallar kaldı. Bunlar çözülmesi gerekli sorunlar olarak ortada duruyordu[171].

Bu sorunlar yumağı ortasında, taraflar, 11 Ekim 1922 günü Mudanya Bırakışması'nı imzaladılar[172]...

Mudanya Silah Bırakışması'na ilişkin sözleşme, 14/15 Ekim gecesinden başlayarak yürürlüğe girdi. Mudanya Bırakışması, Türkler ve Yunanlılar arasındaki silahlı çatışmayı sona erdirmişti. Doğu Trakya Türk yönetimine terk ediliyordu. Yunanlılar on beş gün içinde bölgeyi boşalacaklar, ardından da Türkler, otuz gün içinde bölgede yönetimlerini kuracaklardı. Barış antlaşması imzalanıncaya kadar Türk ordusu bölgeye girmeyecek; ancak bölgede güvenliği sağlamak için 8.000 kişilik bir jandarma gücünü gönderebilecekti.

Mudanya Bırakışması, ağırlıklı olarak Doğu Trakya sorununu, Boğazlar ve İstanbul'un durumunu çözümlemiş, üç buçuk yıldır değişik evrelerden geçerek gelişen askeri hareketliliğe son vermişti. Artık süreç, Doğu Trakya'nın Türk kuvvetlerine devri ve giderek de kalıcı bir barış antlaşmasının yapılması yönünde gelişecekti.

170 *Tanin*, 22 Teşrinievvel 1922.

171 Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Emval i Metruke ve Fuzuli İşgal Sorunu", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, V/15, Temmuz 1989.

172 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I: (1920-1945)*, TTK yay., Ankara, 1983, s.s.61-66.

Kaynakça

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1981.

Olcay, Osman, Seha L. Meray, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara, 1981.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, *Ali Galip Hadisesi*, Sel yay., İstanbul 1955.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, Sel yay., İstanbul, 1955.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel yay., İstanbul 1955.

Ahmet Selahattin Bey, "Mandat ve Yardım", *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul, 1978.

Anıl, Yaşar Şahin, *Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu*, Kastaş yay., İstanbul, 2006.

Arı, Kemal, *Atatürk ve Aydınlanma*, Yakın yay., İzmir, 2009.

Arı, Kemal, *-İzmir'den Bakışla- Türkiye'de Kabotaj, (Haklar, Kazanımlar ve Bayramlar)*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yay., İzmir, 2010.

Arı, Kemal, *Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, Zeus yay., İzmir, 2009.

Arıburnu, Kemal, *Sivas Kongresi*, Ankara 1997.

Armaoğlu, Fahir, *Siyasi Tarih*, 1789-1919, Ankara, 1961.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK.Yay., Ankara, 1983.

Aslan, Ahmet, *İlkçağ Yunan Felsefesi*, IV, Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2006.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, II, Türk Devrim Tarihi Enst. yay., İstanbul, 1972.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Söylev*, I, Türk Dil Kurumu yay., Ankara, 1978.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, Ankara, 1983.

Başgil, Ali Fuat, *Esas Teşkilât Hukuku*, I, İstanbul, 1960.
Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu, (Haz.: Veysel Usta), Serander yay., 2007.
Baykal, Bekir Sıtkı, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Ankara, 1969.
Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978.
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Metin Kıratlı), TTK yay., Ankara, 1984.
Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, 1959.
Bilgin, Nahit, *Antik Yunan Dünyası*, İstanbul, 2004.
Bilizinski, Aleksandr, *Pavloviç İsyancı Köle Spartaküs*, Etkin Kitabevi, İstanbul, 2004.
Bosworth, A.B., *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*, Dost yay., İstanbul, 2005.
Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, I-II, Kaynak yay., İstanbul, 2003.
Dahl, Robert A., *Demokrasi ve Eleştirileri*, (Çev.: Levent Köker), Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1993.
Deleuse, Gilles, *Perikles ve Verdi*, (Çev.: Ali Akay), Bağlam yay., İstanbul, 2005.
Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Aktüel yay., İstanbul, 1997.
Dursunoğlu, Cevat, *Milli Mücadele'de Erzurum*, İstanbul, 1998.
Eflatun, *Devlet*, Dergah yay., İstanbul, 2005.
Erdeha, Kamil, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
Eroğul, Cem, *Devlet Nedir?*, İmge yay., Ankara, 2002.
Feyzioğlu, Turhan, "Atatürk ve Gençlik", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1992.
Feyzioğlu, Turhan, *Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*, Ankara, 1988.
Gaxotte, Pierre, *Fransız İhtilali Tarihi*, (Çev.: Semih Tiryakioğlu), İstanbul, 1962.
Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969.
Gökbilgin, M. Tayip, *Milli Mücadele Başlarken*, c.1, Ankara, 1959.
Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul 1982.
Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK yay., Ankara, 1983.

Güvenç, Bozkurt, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Hacettepe Üniversitesi yay., Ankara, 1976.

Hakyemez, Yusuf Şevki "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkileri", *Ankara Ün. Huk. Fak. Dergisi*, 52/4 (2003).

Heyd, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (Çev.: Kadir Günay), Ankara, 1979.

Hobsbawm, Eric J., *Fransız Devrimi'ne Bakış*, Agora Kitaplığı, 2009.

Homeros, *İlyada*, Can yay., İstanbul, 1999.

İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK yay., Ankara, 1986.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I-II, Ankara, 1988.

Kant, İmmanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu yay., Ankara, 1999.

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, I, İstanbul, 1993.

Karal, Enver Ziya "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkileri", *Belleten*, XXVIII /112 (1964).

Karal, Enver Ziya, "Tanzimat Devrinde Rüşvetin Kaldırılması için yapılan Teşebbüsler", *Tarih Vesikaları Dergisi*, CiltI/1 (Haziran, 1941).

Karal, Enver Ziya, "Tanzimattan Önce Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat*, I, Maarif Vekaleti yay., İstanbul, 1940.

Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul, 1986.

Karal, Enver Ziya, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları*, İstanbul, 1959.

Karal, Enver Ziya, Namık Kemal, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. yay., Ankara, 1942.

Karal, Enver Ziya, Tarihte Türk-Alman Münasebetleri, Basın-Yayın ve Turizm Müdürlüğü, Ankara, 1954.

Karal, Enver Ziya, "Halet Efendi Avrupa'yı Nasıl Görüyor?", Türk Dili, I/6 (Ankara, 1952).

Karpat, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1967.

Karpat, Kemal, Osmanlı Nüfusu: 1830-1914 Demografik ve Sosyal Özellikleri, (Çev.: Bahar Tırnakçı), İstanbul, TVYY, 2003.

Kasalak, Kadir, "Sivas Kongresi Öncesinde Manda ve Himayenin Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arası Yazışmalar", Atatürk Yolu, Ankara, 1992, III/ 10 (1992).

Kasalak, Kadir, *Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK yay., Ankara, 1954.

Kemalettin Şükrü, *Mütareke Acıları*, İstanbul, 1930.

Kitzikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, (Çev.: Hakkı Devrim), İstanbul, 1974.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika 19.Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1991.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1999.

Ludwig, Emil, *Napoleon*, (Çev.: Mehmet Tanju Akat), I-II, Kastaş yay., İstanbul, 1998.

Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Telos yay., İstanbul, 1998.

Mayewsky, Wiladimir, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, (Çev.: Mehmet Sadık), Ankara, 2001.

Müderrisoğlu, Alptekin "Vahdettin'in Kurtuluş Savaşını Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 40.000 Altın Ve 400.000 Kağıt Para Verdiği Gerçekdışı Bir İddiadır", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.4, S.15, 1995.

McCarthy, Justin, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims*, 1821-1922, Princeton, 1995.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev.: Bilge Umar), İstanbul, 1998.

Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, (Yay.: Afet İnan), Ankara, 1985.

Morali, Nail, *Mütarekede İzmir Olayları*, T.T.K. yay., Ankara 1973.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, Dergah yay., İstanbul, 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1998.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1987.
Öklem, Necdet, *İzmir'in İşgali*, İzmir, 1999.
Önsoy, Rıfat, *Osmanlı Borçları*, Ankara, 1999.
Özbudun, Ergün, "Türk Siyasal Sisteminde Değişme ve Süreklilik Unsurları", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 25 (1993).
Özdemir, Hikmet vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Ankara, 2004.
Rousseau, Jean Jaques, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev.: Tahsin Yalım), Devin yay., İstanbul, 1994.
Selvi Haluk, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 2000.
Sarıca, Murat, *100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek yay., İstanbul, 1970.
Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Gençliği*, Kaynak yay., İstanbul, 2004.
Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, TTK yay., Ankara, 1995.
Sümer, Mine, "Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhur Başkam Wilson'a Gönderdiği Bir Muhtıra", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, III/ 4-5 (1965).
Şenel, Alaaddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda ve Ortaçağ ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Tema yay., İstanbul, 1997.
Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Bilgi yay., 2007.
Tanfer, Vehbi, "Atatürk ve Türk Gençliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/18, (Temmuz, 1990).
Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara, 1991.
Tepir, Naci, *Düyun-u Umumiye*, İstanbul, 2008.
Tevetoğlu, Fethi, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/13.
Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yılarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1991.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, II, İstanbul, 1986.
Turan, Şerafettin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çanaklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, 1967.
Turan, Şerafettin, "Kurtuluş Savaşmda Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1975.
Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1954.
Türkdoğan, Orhan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme*, İstanbul, 1988.
Türkgeldi, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.

Ural, Selçuk, "Ali Galip Olayı'nın Milli Mücadele Taraftarı Gazetelerdeki Yankıları", *Atatürk Yolu*, 29-30 (Mayıs, Kasım 2002).

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987.

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev.: Babür Kuzucu), Gözlem yay., İstanbul, 1980.

Doç. Dr. Kemal ARI

TÜRK DEVRİM TARİHİ 1

"Şair uykusunda bir rüya görür: Karşısına ışıklar içindeki yüzüyle bir kız çıkar ve onunla konuşmaya başlar. Bu kız, şaire yaşama gücü veren ve temel felsefesini oluşturan 'Hürriyet'tir; ancak yine de temel kaygısı yurdudur."

"Sonunda, Mustafa Necati bir yastığa kapanarak hüngür hüngür ağlamaya başladı. İnsanda saygı uyandıran yaşlı babası dualar ederek iki arkadaşa ümit aşılamaya çalışıyor; onları avutmak için uğraşıyordu. Onlar için artık, her şey bitmişti..."

"Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu bekliyordu. Yanında götüreceği 18 Subayı tek tek seçti. Kendisi de içinde olmak üzere 19 kişilik kurul, Samsun'da karaya çıkmak üzere 16 Mayıs 1919 günü Bandırma Vapuru ile yola çıktı. Bu Tarih, Türkler'in kara gününden, yani İzmir'in işgal edilmesinden bir gün sonraya denk geliyordu..."

ISBN 978-605890-69-3-8

www.zeuskitabevi.com.tr

ZEUS